Rbl. 1.14

JONAS AVAŽIUS

TALUDE TÜHJENEMISE AEGU

Teos on autasustatud 1976. a. Lenini preemiaga.

Jonas Avyžius

TALUDE TÜHJENEMISE AEGU

ROMAAN

TÕLKINUD MIHKEL LOODUS

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1976

N (Leedu)
A 99

Originaali tiitel:
Jonas Avyžius
Sodybų tuštėjimo metas
Romanas
Antras leidimas
«Vaga», Vilnius 1973

Kunstiliselt kujundanud Jüri Kaarma

Авижюс Ионас
ПОТЕРЯННЫЙ КРОВ
На эстонском языке.
Переводчик: М. Лоодус.
Обложка: Ю. Каарма.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja A. Kerge.
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld.
Tehniline toimetaja K. Taruste.
Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja.
Laduda antud 18. II 1976.
Trükkida antud 2. VII 1976.
Ofsetpaber 84×108/32.
Trükipoognaid 16,5.
Tingtrükipoognaid 27,72.
Arvestuspoognaid 31,72.
Trükiarv 32 000.
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10.
Tellimuse nr. 99.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58.
Hind rbl. 1.14.

A 70303—393 / M901 (16)—76 169—76

© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1976

ESIMENE RAAMAT

Puhub idatuuleke,
lõõtsub läänetuuleke.
Tuulekene, puhu tasa,
vahtrapuu all noormees magab.

Leedu rahvalaul

ESIMENE PEATÜKK

I

Oli 1941. aasta suvi, juuli keskpaik. Kollakad taliviljapõllud, rasked küpsevast viljast, tukkusid laisalt kõrvetava päikese käes. Lõhnas niidetud heinamaade ja aedade järele, kus valmisid juba murelid ja kukkusid puude otsast ussitanud suviõunad. Mööda külatänavat sõitis vahetevahel krigisev ristikukoorem või kihutas tühi heinavanker, peletades laiali kuumas teetolmus suplevaid kanu, ning need lendasid kaagutades ja valjult tiibu laksutades üle tarade, üle tihedalt marju täis sõstrapõõsaste, kus valendasid väikeste maiasmokkade sassis pead. Kui tee ääres poleks olnud hiljutise äikese jälgi — tühje mürsukaste, pommiauku, kiiruga kaevatud kaevikut või purustatud tanki, mille küljes rippusid nüüd kasimatud poisijõnglased, — oleks olnud raske uskuda, et siit läks üle rinne ja kusagil idas möllab metsik sõda, õgides halastamatult inimesi ja nende paljude aastatega kogutud vara.

Kui palju oli Gediminas näinud niisuguseid külasid, kuni ta tubli saja kilomeetri pikkuse jalgsimatka järel viimaks oma Kraštupenaisse jõudis! Teda võtsid vastu hobusekuse vastik lehk ja veel mingid lõhnad, mis on iseloomulikud linnale, kus kolmandik elanikest peab lehmi ja kitsi, igas teises õues aga on niisamasugune laudadest käimla nagu maalgi ja prügiauk — ehtne paradiis hulkuvatele kassidele, rottidele ja ilmatule hulgale kärbestele, kes sumisesid õhus, täites tühjenenud tänavaid mitte üksnes omalaadse lõhnaga, vaid andes neile ka mingi tabamatu kõlalise varjundi.

Sõda oli linna oma leegitseva tiivaga vaevu puudutanud: kannatada olid saanud mõned majad ja raudteejaam oli puruks pommitatud. Siin-seal kisendasid seintel okupatsioonivõimude käsud, samuti plakatid, mis ülistasid suure saksa

rahva ajaloolist missiooni — hävitada Idamaa barbar. Otsekui tõendiks, et need pole paljad sõnad, sammus kolmekorruselise komandantuurihoone ees, mida ehtis Kolmanda Reichi veripunane, valge ringi taustal musta haakristiga lipp, relvastatud tunnimees. Ehkki higine ja väsinud, oli ta siiski rinna ette ning pea püsti ajanud, otsekui põlates südapäevast päikest ning koos sellega kõike muudki siin allaheidetud pügmeede maal. Kinoteater kutsus vaatama dokumentaalfilmi Prantsusmaa hõivamisest. Vitriinid kirendasid sõjasündmusi kujutavatest fotodest. Võitmatu Saksamaa sammus läbi vallutatud maa põlevate linnade. Teda tervitati, talle naeratati meelitlevalt, tema halastamatult kõike tallavate jalgade ees põlvitasid võidetud vaenuväed, vedelesid teotatud lipud. *«Deutschland, Deutschland über alles!»**

Kas tõesti koidab maailmavallutamise ajajärk? Möödunud sügisel, kui Gediminas andis veel tunde gümnaasiumis, vaatasid neist vitriinidest samuti vastu sõdurid, ainult teised — teravatipulistes mütsides, padrunilindid risti rinnal. «Elagu maailmarevolutsioon!» Kas üksikud rahvused on tõepoolest oma aja ära elanud ning meil, väikestel, on määratud sulada rohkearvuliste massi? Vaene väikese rahva suur poeet! Kui rängalt ta eksis, kuulutades prohvetihäälel oma väljasurevatele suguvendadele:

Siin valitses Vytautas, kuulus ja vapper,
ta Grunwaldis malevad võidule viis;
siin priiust on nõutanud isade tapper;
siin püsib me maa, nagu püsis ta siis.
Siin, kus Vytautas me Vilniust kaitsma oli varmas,
igavesti seisma jääb me Leedu, kodu armas.**

Gediminas läks rõhutult edasi. Ta oleks pidanud rõõmustama, sest jõudis lähemale kodule, mis oli jäänud terveks; teel kohatud tuttavailt kuulis ta, et rinne oli Lauksodisest mööda läinud, isa on elus ja kahtlemata ootab teda kärsitult; tõsi küll, vend Mykolase saatusest pole midagi teada, kuid loodetavasti taipas ta parajal ajal väeosast jalga lasta ning tuleb ühel ilusal päeval koju tagasi. Viimaks oli sündinud see, mille pärast ta polnud palju öid maganud, oodates seda tundi, mil võib kartmata käia kodupinnal, mis

* Saksamaa, Saksamaa üle kõige!
** Leedu poeedi Maironise (1862—1932) luuletusest «Kus vooląb Sešupe» (1902).

oli päev-päevalt muutunud üha võõramaks ja vähem usaldusväärseks. Kuid ta ei tundnud mingit rõõmu. Kolme nädala eest puhkes ta nutma, kui orkester põrutas rahvushümni ja kollane-roheline-punane lipp hakkas vardas ülespoole tõusma, praegu aga silmitses ta linna omavalitsuse hoone kohal rippuvat trikoloori rahulikult, koguni ükskõikselt, just nagu oleks see lihtsalt narts. Talle oli vastumeelt meenutada oma rumalat sentimentaalsust (ehkki tolles kauges Žemaitija alevis heldis tookord teisigi), ning ta hakkas mõtlema kannule külmale õllele Fridmanase keldrist — hea oleks janu kustutada. Kuid õlletoa asemel oli näha vaid tahmunud rusuhunnik. Hetk varem oli Gediminas möödunud Kraštupenai kõige uhkemast restoranist, paraku rippus selle uksel silt hoiatava kirjaga: *«Nur für Deutsche!»**

Teda haaras vastikusvärin, ta tundis, et tal pole enam mingit isu õlle järele, ja kui keegi talle praegu õllekannu nina alla pistaks, saadaks ta pakkuja vist küll põrgusse. Miskipärast meenus kaev. Kraštupenais oli palju kaevusid, ta oleks võinud minna igasse õue ja juua külma puhast vett, kuid silme ees seisis t o o kaev. Nad (siis õppis ta gümnaasiumis, esimeses või teises klassis) tõstsid tsementraketelt maha raske, sammaldunud kaane, seisid ümber kaevu ja vaatasid jahedasse sügavikku, kust peegeldus vastu ümar lapike taevast, raamistatud nende peadega. Oli hirmus ja ühtlasi meeldiv mõelda, et sa võid alla kukkuda ja igaveseks kaduda külma kuristikku, ent seda ei juhtu, kuna sind hoiavad tagasi head, ustavad rakked.

Nüüd oli kaevukaas lukustatud, isegi ämber keti otsast võetud — suvevaheaeg... Tühjal väljakul seisid üksildaselt valged korvpallikilbid, võrkpallipostid, rööbaspuud... Näotu gümnaasiumihoone — kahekorruseline põletatud tellistest ja punase kivikatusega kast — oli sünge, tühi ja üksildane; raske oli kujutleda, et kolm kuud tagasi (ainult kolm kuud!) kihutati sind siit minema nagu koera, ning sa hulkusid südaööni aguli kõveratel tänavatel, mõteldes, kas on õiglane karistada inimest selle eest, et ta armastab oma rahva minevikku. Oleks huvitav kohata gümnaasiumi direktorit ja vaadata talle silma. Või Baukust, matemaatikaõpetajat. Närukaelad... Nad pole süüdi, kuid on ikkagi närukaelad. Niisugustega on raske koos töötada, kui seda teha tuleks.

Gediminas astus piki tänavat mornilt edasi. Mööda läksid

* Ainult sakslastele!

kolm juuti — mees, naine ja alaealine poiss. Gediminas teretas — see oli kaupmees Bergmanase perekond.

Talle vastati pelglike pilkude ja alandlike kummardustega. Õpetajahärra! Oi, ta on hea inimene, see õpetajahärra... Nojaa... Kui Taaveti tähega märgitu longib sõiduteel nagu voorimehehobune, sinule aga kuuluvad kõik kõnniteed, on ju mugavam üksteist mitte tähele panna...

Mööda kõnniteed kihutas jalgratas, peaaegu riivates Gediminast. Tütarlaps! Pimestavalt valge pluus, seljal paksud mustad patsid. Kaks äsjaküntud mustmullavagu lumisel põllul. Akvile! Mu jumal, kui väike on maailm!

Gediminas nõjatus vastu aeda, et mitte kukkuda. Paljad pronkspruunid käed, pikk, kauni kumerusega kael, sinised kingad. Akvile armastab kontraste...

Mõne hetke vaatas Gediminas eemalduvat jalgratast, siis lükkas end aiast lahti ja pistis vaarudes jooksma.

Jalgrattalt maha roninud Akvile kõndis sõiduteel koos Bergmanastega. Gediminas kujutles tütarlapse nurgelist, mitte eriti ilusat, kuid huvitavat, avalat nägu, sinaka varjundiga halle silmi, pisut kõverat naeratust armsatel huultel. Akvile naeratas alati nõnda, kui Gediminas kõneles vihjamisi oma tunnetest, ning siis mõistis ta alati sõnadetagi, et tema lootused on täiesti asjatud.

Gediminas jäi kõheldes seisma. Pole mõtet, pole üldsegi mõtet. Küllap Akvile tundis ta ära, ja siiski... Ei, pole vaja ligi tikkuda.

Pimestavalt valge pluus ja kolm kuusnurkset tähte läksid edasi piki künkale tõusvat tänavat. Päikeses sädelesid jalgratta nikkel ja juuksenõelad (või kamm?) mustas juustekullas. Gediminas lontis nende kannul nagu peksasaanud koer, kartes ja ühtlasi soovides, et Akvile tagasi vaataks. Kui nelik jõudis turuplatsile ja kadus silmist, pistis Gediminas uuesti jooksma. «Rumal... rumal... rumal...» sosistas ta ja jooksis ikkagi. Kiriku juurest ruttas ta turuplatsile ja maigutas jahmunult suud: juudid olid kadunud nagu maa alla, pimestavalt valge pluusiga tütarlaps aga seisis poe ukse lähedal, üks jalg tõstetud jalgratta pedaalile, ja ajas kellegi mehega juttu.

Gediminas kirus end mõttes. Ta on vist peast segi, kui igas mustade patsidega naises viirastub Akvile...

Vallavalitsuse õuest väljus keegi mundrimees. Politseinik. Gediminas võttis määrdunud taskuräti, jäi nimme keset kõnniteed seisma ning asus pühkima higist nägu. Pole

midagi! Sihukesed härrased võivad temast ka ringiga mööduda.

Politseinik sammus otse tema suunas, olles otsustanud lõpuni säilitada võimuesindaja väärikuse. Kortsutas karmilt laupa, pidi juba käe mütsi äärde tõstma, kuid lõtvus järsku, hakkas oma pisikesi pruune silmi pilgutama, nägu kiskus kummaliselt viltu.

«Gedmis! Keda ma näen!» hüüdis ta, ajades käed laiali. «Kas see oled tõesti sina, õnnetu põgenik? Ei või olla!»

Gediminas taganes hämmastunult. Tema ees seisis Akvile vend — Adomas Vainoras, kellega oli ühes külas sündinud ja üles kasvanud, koos gümnaasiumis käinud ja lähemalt sõbrustanud, ehkki viimastel aastatel ei läinud nende huvid enam kokku. Gediminas vaatas oma pikka, tursket sõpra (Adomasele oli ta vaevu õlani) ega teadnud, kas nutta või naerda. Ta võis Adomast kujutleda ükskõik kellena — talupojana, kirjakandjana, vallakirjutajana, ainult mitte politseinikuna.

«Poleks arvanud, et teed niisugust karjääri,» imestas ta, kui nad pärast sülelemist asusid teineteist uurivalt silmitsema. «Politseiniku pagunio' vormimüts... Mis lind sa õieti oled, pärgel võtaks?»

Adomas lagistas heasüdamlikult naerda.

«Sinu ees, härra õpetaja, seisab Kraštupenai valla politseijaoskonna ülem!»

«Soovin õnne, soovin õnne...» Gediminas kummardus mahakukkunud taskurätiku järele. Siis ajas ta end aegamisi sirgu — aeglaselt, kaua, õlgu rõhus nähtamatu raskus.

«See, et sa tagasi tulid, teeb mulle pöörast rõõmu, Gedmis! Lähme «Kolme Hiidu», vendade Morkaitiste juurde. Seal räägid, kuhu saatus sind viis, kus sa oled end peitnud ja mida head teinud. Noh!» Adomas võttis Gediminasel õlgadest kinni, pööras ta ringi ja nügis kõnniteelt alla. «Otsejoones edasi — sammu-uu marss!»

Gediminas mõtles: «Oleks hea, kui jõuaks täna Lauksodisesse ja muidugi kaine peaga. Aga mis parata, me oleme sõbrad ja pigem armastame kui vihkame teineteist. Miks ei võiks kõike unustada ja tunda rõõmu selle üle, et kohtusime taas, ehkki võinuks minna ka teisiti?»

«Hüva,» ütles ta. «Aga katsume nii, et me end täis ei võta. Täis peaga hakkame alati tülitsema.»

«Võtame täis, ilmtingimata võtame, kullake! Kõik läheb nii, nagu peab minema tõeliste sõprade vahel. Sind ootavad head uudised, Gedmis. Üldiselt tuntakse siin sinu isiku vastu

suurt huvi, härra õpetaja! Muidugi heas mõttes. Kuid sellest hiljem. Nüüd aga seleta, mis kuradi pärast sa deserteerisid Kraštupenaist? Kellele tuleb öelda aitäh, et meil on täna võimalus niisutada sinu tagasitulekut?»

II

Tookord nad vist õhtustasid või olid juba söömise lõpetanud, kui sisse tormas Gulbinase teenijatüdruk Migla-Darata, keda külas hüüti Migrataks, ja teatas pisaraid neelates, et pererahvas on minema viidud.

Vanaema Brigyta lamas voodis, paistetanud suureks nagu mägi. Ta oli seitsmekümne viie aastane, teist suve aheldatud voodi külge, söi kahe eest ja ei suutnud kuidagi surra. Tema tütretütrel Anele Gulbinienel oli aga ees kogu elu. Jumal, jumal, küll sa oled mõnikord julm ja ebaõiglane.

Ema, kelle nimi oli samuti Anele, lõi kohutavat uudist kuuldes risti ette, tõusis toolilt ning kukkus samas oimetult maha. Ta kanti voodisse, toibutati, ent kuni koiduni ei saanud kogu maja enam silma kinni.

Varahommikul sõitis Gediminas Kraštupenaisse. Raudteejaamas seisid tagavarateel luitunud kaubavagunid, mis olid kohandatud loomade veoks. Iga vaguni juures kõndis mundris valvur, peas sini-punane vormimüts ja käes karabiin.

Gediminas kavatses üles otsida Gulbinaste vaguni, lootes, et tal lastakse kohtuda õe ja õemehega, kuid sõdurid ajasid eemale igaühe, kes rongile lähenes.

Tagasi koju minnes mõtles ta, kui imelikult pöördub mõnikord inimese saatus. Poleks Anele abiellunud mitte Gulbinasega, vaid Anzelmas Lukošiusega, kes tema ümber tiirles, ei istuks ta nüüd vagunis. Seal ei istuks ka Gulbinas, kui ta kunagi vaesuse eest pagedes (peres oli kaheksa last, maad neli hektarit) poleks sõitnud Ameerikasse, raha teeninud ja kogunud ning kodumaale tagasi tulles abiellunud noore mõisnikulese Gurskienega, kes mõne aasta pärast suri. Anele tahtis olla proua, see viiski ta hukatusse. «Kolmkümmend aastat minust vanem? Kus mul asi! Iga mõistlik inimene ütleb, et parem elada vana mehe kuldse habeme all kui noore mehe kanepise piitsa all.» Anzelmas Lukošius jäigi oma kanepise piitsaga üksi. Tõsi küll, ka tema habe oleks võinud olla kullatud, kui saatus poleks tema üle nalja heitnud. Anzelmas armastas lustlikke pidusid koos kaartide ja õllekannuga rohkem kui oma majapidamist, kus rühmas kolm sulast. Kolmekümne kaheksandal läks talu haamri alla, paari aasta pärast aga tuli nõukogude võim. Anzelmas pidas kihutuskõnesid, roninud turuplatsil vaadi otsa, ähvardas rõhujate klassi rusikaga: «Nad tegid ülekohut, lurjused! Kuid viimaks ometi on tulnud tasumise tund. Keda alandati, seda ülendatakse!» Anzelmasele eraldati maatükk tema endisest valdusest. Uusmaasaaja. Tõsi küll, mitte niisugune lahmakas — nelikümmend hektarit —, nagu tal oli enne, kuid ikkagi, kraavi kaevama pole enam vaja minna... vähemalt esialgu mitte.

Juba enne õue keeramist tundis Gediminas, et kodus on midagi juhtunud.

Isa seisis välistrepil, näost valge nagu kuivatatud pöökpuulaud. Tare avatud uksest õhkus kustunud kolde jahedust ja kõrbenud vaha lõhna.

«Sõida tagasi,» ütles isa tuhmilt, tammudes ühelt paljalt jalalt teisele. «Kirstu on vaja... ning hingekell tuleb tellida... Meil ei ole enam ema, mu poeg ..»

Õhtul kogunes peietele hulgaliselt rahvast. Õlletegu oli alles alustatud -- nii ootamatu surm! —, ent ilma õlletagi lauldi südamest, sest Anele Džiugiene oli oma töökuse, lahke loomuse ja arukusega pälvinud kõigi armastuse ja austuse. Gediminas vaatas ema inetuid, pahklikke käsi, mis puhkasid rinnal ja mille ümber oli mässitud must roosikrants, meenutas oma lapsepõlve, mil ema oli noor ja ilus ning sõrmedki polnud reumast kõverad, ja tal tekkis tahtmine ligi astuda, panna oma pea jahtunud rinnale ja nutta end välja.

Südaöö paiku, kui alustati «Mägede» laulmist, sosistas naaber Gediminasele, et see tuleks õue.

Tara ääres kahvatus kuuvalguses seisis isa. Rohekas juunitaevas oli soe ja pehme nagu sinililledest ülekülvatud metsaserv. Lõhnasid jahedad, niisked põllud, õitsev ristikhein, ning see taassündinud looduse ilu, tema ammendamatu elujõud olid niisuguses vastuolus kaebliku matuselauluga, et mõneks hetkeks näis Gediminasele kõik ängistava viirastusena.

«Kehvasti tegid, et eile öösel koos Adomasega ei põgenenud,» ütles isa. «Siin oli mees Kraštupenaist. Kogutakse kokku kõik, kes teenisid vana võimu ajal. Ka sina peaksid end kuhugi paika panema, kuni algab sõda.»

«Kuidas ma oleksin saanud maha jätta sureva ema?» ütles Gediminas tõrksalt.

«Surnuid võivad aidata ainult surnud, elavad aga peavad ise enda eest hoolt kandma.» Isa pilk oli külm ja selge nagu esimene jää, kõhnaks jäänud nägu oli kohutavalt rahulik, kuid Gediminas teadis, et näilise rahu varjus möllab torm.

«Hea küll, isa. Tahaksin ainult koos sinuga ema kõrval istuda, kui teised on ära läinud.»

Koidu ajal väljus Gediminas kodutalu väravast, teadmata, kas ta siia veel kunagi tagasi pääseb. Ta kõndis, heitmata pilku selja taha, peaaegu jooksis, tundes huultel ema lauba marmorset külmust, õlgadel aga isa tugevaid käsi, mis olid harva hellitlevad, kuid alati õiglased. Tal polnud aimu, kus end sisse seada, mida tegema hakata — peas polnud ühtki plaani, ainult mõte, mis ajas teda tagant nagu piits, lämmatades kõike: kiiremini, kiiremini eemale siit, enne kui tekib kavatsus tagasi minna! Kui ta viimaks söandas kodutalu poole vaadata, oli see koos külaga sulanud juba üheks hämuseks ribaks silmapiiril, ainult terav kirikutorn, mis tõusis valgenevasse hommikutaevasse, tähistas seda kohta, kuhu oli jäänud isamaja.

Alles õhtul sai Gediminasele selgeks, kuhu ta läheb. Kusagil ligidal pidi olema väike raudteejaam. Selle asemel et tallerdada mööda kõrvalisi põlluvaheteid, võiks ta istuda rongi ja olla paari tunni pärast Šilais. Kellelegi ei tule pähe teda sealt otsida, ning tädi ei imesta ka eriti, sest Gediminas pole nõus sellega, kuidas isa tädisse suhtub. Tõsi küll, Gediminasele ei meeldinud, et Jurgela oli bolševistlike, temale võõraste vaadetega inimene, niisugustega ei tahtnud Gediminas lähemalt tegemist teha, ta koguni imestas, kuidas tädi Petrone võis sellisesse armuda, aga mõtles samas, et pärast seda, kui tädi jäi leseks, oleks võinud kõik unustada. Kuid isa oli järeleandmatu, aina kinnitas, et Petrone on muutunud samasuguseks nagu tema kadunud mees, ning lapsi kasvatavat ta samasugusteks — nurjatuteks inimesteks, kel pole jumalat ega isamaad. Ning ta ei eksinud — Gediminas mõistis seda otsekohe, kui oli astunud üle tädi maja läve. Kogu kolmetoalises majakeses ei meenutanud miski, et siin elab inimene, kes austab Džiugaste perekonna traditsioone. Vanade Leedu vürstide ja pühapiltide asemel rippusid seintel Lenini ja Stalini portreed ja kümmekond värvilist reproduktsiooni, mis kujutasid venelaste Kodusõja stseene. Tädi Petrone mõlemad tütred olid pioneerid, poeg Saulius aga komnoor. Gediminasesse suhtusid kõik nagu lähedasse sugulasse — lahkelt, lugupidavalt, kuid ta tundis ikkagi, et on sattunud võõrasse maailma, mida ei armasta, ainult talub, ja kus teda ennast samuti ei armastata, ainult talutakse, ja mida rutem ta siit minema sõidab, seda kergem kõigil on.

Šilai alevi vallutasid sakslased sõja teisel päeval. Saulius tahtis lahkuda koos komnoortega, kuid Gediminas ja tädi

Petrone sidusid ta kinni ja lukutasid tuppa. Sakslased on kultuursed ja väärikad sõjamehed, kinnitas Gediminas. Nad sõdivad meestega, mitte aga naiste ja lastega. Saulius on ainult kuueteistkümne aastane, tal on vaja kasvada, mitte aga joosta võõrale maale kindlasse surma.

Petrone oli lihtne naine, mitte kangelane, tema armastus oma lapse vastu oli mõistusest tugevam. Tõsijutt! Saulius on ju hea, armas poiss, ta pole kellelegi kurja teinud. Sõjatuli ei tee vahet süüdlaste ja süütute vahel, see pühib su silmapilkselt minema, ent pärast sakslaste tulekut võib siin minna ka teisiti. On nad siis mingid inimsööjad?

«Nüüd võiksite mu parem tappa,» ütles Saulius, kui teda köidikuist vabastati.

Aknaklaase värisema pannes kihutasid mööda soomusautod, kus istusid saksa sõdurid.

Samal päeval vajusid sisse kolm relvastatud noorukit, valged sidemed käisel, ja viisid Sauliuse ära.

«Issand, issand, mis ma küll tegin!» karjus tädi Petrone.

III

«Ma jooksin neile poistele järele — laps oli ju vaja päästa. Muidugi, ta oli süüdi, pidas miitinguid, ässitas venda venna vastu, tegi mustust omaenda pessa, kuid milleks teda kohe seina äärde panna? Niisugusele kulub ära korralik nahatäis, ja aru tuleb pähe tagasi. Ja tead, Adomas, mis mulle vastati? Öeldi, et võin vastu hambaid saada! Kui ma läksin sinna järgmisel päeval ja hakkasin neid härraseid veenma, et nad ei käitu väärikalt, sain tõesti vastu hambaid, mul soovitati oma nägu mitte enam näidata, kui ma ei taha sattuda juutide ja komnoorte seltsi. Mõne päeva pärast korraldas politseiülem niinimetatud häbidemonstratsiooni — kõik areteeritud pidid kandma bolševike loosungeid ja juhtide portreid, nende peale sülitama ja karjuma: «Elagu uus Euroopa! Surm asiaatlikele timukatele!» Need, kes täitsid käsu, lasti pärast demonstratsiooni lahti, kuid Saulius hakkas koos mõne samasuguse fanaatikuga «Internatsionaali» röökima, nad pisteti uuesti sünagoogi, õhtul aga lasti maha. Ma pidin veel nädalaks ajaks Šilaisse jääma — kartsin, et tädi Petrone paneb endale käe külge. Selles majas ei andestata mulle Sauliuse pärast iialgi, Adomas.»

Gediminas jäi vait. Saalist kostis vintis külastajate tumedat häälekõma ja jultunult lustlikku viiulimuusikat. Eraldi

toas, kus nad kahekesi istusid, oli jahe, mõnus, läbi avatud akna hoovas aiast värsket õhku, mis pani hõredad linased kardinad kergelt liikuma. Kusagil naabruses mängis valjusti raadio, kilkasid lapsed, kivisillutisel põrises rutakalt möödasõitva talumehe vanker. Gediminas vaatas ähmasel pilgul pudelit, mille sisu oli kahanenud juba sildist allapoole, ja tundis kogu kehas mõnusat roidumust. «Inimene püüdleb millegi poole, tahab midagi saavutada. Ent suurim õnn on ju istuda nõndaviisi nagu praegu, pudeli viina juures, süüa täidetud põrsast ja mitte millelegi mõelda.»

«Nii et sinu patriootlik tegevus lõppes edutult: ei õnnestunud päästa komnoort,» ironiseeris Adomas heatahtlikult.

«Ja sina? Oled neid palju mättasse löönud?» küsis Gediminas samasugusel toonil, vaatamata sõbrale otsa.

«Tead, ma oleksin võinud Punase Mariuse sirevile tõmmata,» virildas Adomas totralt suud. «Ta sõitis jalgrattaga, tema taga oli paar samasugust tüüpi. Ma seisin kaasikus, kui nad mööda nühkisid. Oleksin võinud kõik kolm maha kõmmutada. Ma ei tea, miks ma nõnda ei teinud, kullake. Vististi Akvale pärast. Võib-olla ka sellepärast, et vastik on tulistada inimesi selga, pealegi veel omasid, leedulasi.»

«Suurepärane!»

«Mis asi?»

«See, et niisugused heasüdamlikud mehed nagu sina juhivad politseid ja kaitsevad bandiitlikku seadust, mille kohaselt inimesed peavad nagu kariloomad käima keset sõiduteed.»

«Me leppisime kokku, et ei tülitse, vennike.» Adomas tõstis klaasi, noogutas Gediminasele, nad lõid kokku ja jõid põhjani.

«Ah, Elyte, armas sa,
jalad on sul ilusad,»

karjus raadiost kirglikult tenor.

«Sabaniauskas. Kui teda kuulad, võid teed juua ilma suhkruta. Mulle pole magus meele järele, aga kõik naised on temasse kõrvuni armunud.»

«Mulle ei meeldi ta samuti. Aga aitab sellest. Räägi parem, mis siin juhtus sõja esimestel päevadel.»

«See on pikk jutt, kullake. Pühapäeval tormasid inimesed linnast minema, ootamata päevase jumalateenistuseni, — sõda! Neljapäeva hommikul aga olid sakslased juba Lauksodises. Me ulgusime rõõmust nagu vanaeided, Gedmis... Arvasime, et venelased on paremad sõjamehed, oskavad

enda eest seista. Võta näpust! Pudenesid esimese lasu peale laiali nagu jänesed. Nemunise juurde tuli üks rühm vett jooma, meie mehed panid laudast paar valangut, ja nepobedimaja puges rukkisse. Hitleri armee tegi puhta töö, meil jäi vaid kord sisse seada. Vabastajate terviseks, Gedmis!»

«Ajalugu ei tea juhtumit, et üks rahvas oleks niisama, heast südamest, vabastanud teise rahva.» Gediminas lükkas oma klaasi eemale. Adomase vaimustus pahandas teda.

«Sul ei sobiks nõnda kõnelda, Gedmis. Kui sakslased poleks tulnud, ei oleks tädi seeliku all sitsimine sind kuigi kauaks päästnud.»

«Nüüd peavad seal sitsima teised. Samasugused leedulased nagu sina ja mina. Eile kihutasid meid üksteist tapma ühed, täna kihutavad teised. Ja mõlemad pooled kuulutavad, et nad vabastasid Leedumaa, aga tulemus? Veel mõned niisugused vabastamised, ja leedulasi ei olegi enam.»

«Mul pole tuju kõnelda poliitikast, härra õpetaja.» Adomas jõi üksinda klaasi põhjani ja rääkis edasi, haukamata midagi peale. Ta oli üsna ärritatud. «Ma olen sinust rumalam, mul pole niisugust haridust, kuid üks asi on mulle päevselge: kui sulle tahetakse torgata nuga südamesse, siis kaitsed sa end kõigi vahenditega, et ellu jääda. Võib-olla pole sakslased paremad venelastest, kuid nad on paremad Mariuse jõugust, kes on meid müünud venelastele.»

«Nüüd aga müüakse meid sakslastele. Alles hiljuti haukusid kõik koerad sõltumatusest, aga kus see on? Härra Ambrazevičius ja tema kabinet on ersatsministrid; nad ei valitse, vaid ainult tõlgivad leedu keelde okupantide käskkirju.»

«Igal asjal oma aeg. Las Hitler tuleb enne Staliniga toime. Olgu mis on, aga Grunwald on igiammune minevik ja pealegi on meil rohkem põhjust usaldada rüütlite järeltulijaid kui metsikuid asiaate, kullake. Läänega on meie rahvas võidelnud, Ida all aga orjuses olnud. Ma eelistan türannile rüütlit.»

«Mina aga ei usu ei ühtedesse ega teistesse. Kui tänapäeval võib kellessegi uskuda, siis ainult iseendasse.»

«Sa tahtsid öelda: oma rahvasse, leedulastesse? Muidugi, Gedmis! Praegu on see kõige tähtsam.»

«Mitte oma rahvasse, vaid iseendasse! Leedulased on juba tõestanud, et nad ei oska iseseisvalt elada. Töökad, ausameelsed loomad, väärtuslik kari, kellele on aga vaja võõraid karjuseid, alalisi piitsaplaksutajaid. Varsti me võime nende kohta öelda nõnda, nagu mõne aasta eest ütles üks meie luuletaja, kui tal paluti kirjutada elulugu: «Elulugu? Milleks?

Leedu rahvas on välja surnud, ning keel, milles ma tahaksin kirjutada, unustatud.» Sinu leedulastesse, neisse kuulekaisse orjadesse uskumine tähendaks nende eest vastutuse kandmist, mina aga ei taha vastutada kogu karja eest, kuigi ma ka ise sinna kuulun. Meid kõiki aetakse ühte lauta, kuid sinna võib minna erisuguste uste kaudu. Ma tahan vähemalt uksegi valida!»

Adomas lükkas end koos tooliga lauast eemale ja puuris Gediminast vaikides oma väikeste punetavate silmadega. Punsunud, värskelt raseeritud nägu õhetas ja hiilgas, just nagu oleks seda poleeritud.

«Mis sinuga lahti on, Gedmis?» küsis ta tasa -- pigem masenduse kui imestusega.

«Seesama mis paljudega, näiteks sinuga. Ainult et sina ei taipa veel, mis on juhtunud. Aasta pärast, võib-olla ka varem, kui kõik saab selgeks, hakkad sa mind mõistma.»

«Tõsised inimesed teevad sulle kuningliku ettepaneku,— sa võiksid asuda Kraštupenai linnapea kohale. Kuid härra õpetaja on ju end täiendanud tädi juures bolševismikursustel, ja niisugune ametikoht on talle vist liiga nigel?»

«Sul on õigus — härra õpetaja on lootusetult rikutud inimene, pealegi pole tal mingeid teeneid ...»

«Sa oled tänamatu sigudik, härra Džiugas.» Adomas tõusis püsti, jõi kaks klaasi järjest ja vajus uuesti toolile. Gediminas, suur sagris pea norus, sirgeldas midagi sõrmega lauale. Kogukas, otsekui külge kleebitud nina, laiad põsenukid, ettekulatuv lõug. Paksudel huultel torklik muie. Vastik ahvilõust!

«Mis sa irvitad! Tahad, et sulle valmis praad taldrikule pandaks? Keegi peab ju bolševistliku sõnniku ära koristama, kurat võtaks!» Adomas põrutas rusikaga lauale, nii et nõud hüppasid. «Sina, härra õpetaja, oled üks neist jesuiitidest, kes ütlevad: miks just mina, tehku teised!»

«Ma arvasingi, et me tülli läheme.» Gediminas seadis ümberkukkunud klaasi püsti, tahtis valada, kuid pudel oli tühi.

«Hei, viina!» möirgas Adomas.

Uksele ilmus poolteise meetri pikkune mehike, kelle nägu oli ümmargune ja närtsinud nagu küpsetatud õun, — üks kolmest vennast Morkaitistest, selle restorani omanikest.

«Kui tahad veel juua, siis ärme enam poliitikast räägime,» ütles Gediminas, kui Morkaitis oli ukse taha kadunud.

«Hüva, ärme räägime poliitikast,» vastas leplikult Adomas, kes oli järsku rahunenud. «Kas mäletad Petras Briedist? Me õppisime temaga ühes klassis. Ta oli tore poiss. Gümnaa-

siumis hüüdsime teda Põdravasikaks*. Kui sakslased tulid, magas ta heinaküünis. Kuulis laskmist, tormas ehmunult õue ja sai kuuli pähe.»

«Õnnetu juhus.»

«Kraštupenai kirikhärrat pole enam samuti elavate kirjas — bolševikud lasksid ta maha, kui siit põgenesid, kullake.»

«Puhaku ta rahus ...»

«Ja sinu vanaema Brigyta — sa vist juba tead? — matsime sõja teisel päeval.»

«Jah ... Vaene vanaema ...»

«Vana inimene, mis parata. Surma eest ei pääse keegi. Sinu vennast Mykolasest on aga küll kahju.»

«Jah ... Kuid ma usun miskipärast, et ta ilmub välja ...»

«Peaks ilmuma. Ta polnud rumal poiss, ehkki sõjaväe suhtes talitas uisapäisa — sügisel võinuks ta kutse peale ilmumata jätta, oodanud pisut ...»

Morkaitis tuli tagasi, kaasas karahvin viina ja kaks kannu õlut.

Adomas kallas klaasid täis.

«Võtame surnute mälestuseks, Gedmis. Sinu ema, vanaema, Põdravasika, preester Raugyse mälestuseks.» Nad tõusid püsti, lõid kokku ja jõid pidulikult põhjani. «Meie Leedumaa on väike, aga verd on siin valatud rohkesti. Ja kui palju seda veel valatakse! Joome nende terviseks, kes ootavad oma järge. Iseendi terviseks!» Adomase põskedel veeresid joobnupisarad.

«Jäta, sa oled purjus.»

«Jah, ma olen lurjus, Gedmis. Kõik oleme lurjused! Enda silmis oleme head inimesed, teiste silmis aga lurjused.»

«Sa kuulsid valesti.»

«Oota!» vehkis Adomas kannatamatult käega. Higist märja särgi all tõusis ja vajus raskelt tema rind. «Me ei saa olla teistsugused: maailmas on kõik seatud nõnda, et ühele head tehes teed sa tingimata halba teisele. Oletame, et sul on vastutusrikas amet, sa oled patrioot. Perekond on samuti nii nagu vaja. Sinu juurde tuleb õde, vend või ükskõik kes kurat — omaste hulgast — ja ütleb: meie küünis lamab raskelt haavatud vene sõdur, aita! Vaat kus on lugu, kurat võtaks!» Adomas krigistas hambaid. «Sa pead tirima sellesse afääri tuttava arsti, ausa perekonnapea, seadma ühele kaardile kogu tema pere saatuse või andma välja omaenda sugulased või...

* Briedis — põder.

Ha-ha-haa! Kuid sina oled tarkpea, härra õpetaja! Saalomon! Võib-olla ütled, kuidas niisugusel juhul last jagada?»

Gediminas vaatas kaua ja tähelepanelikult Adomast, kes lagistas metsikult naerda.

«Ma arvan, et laps on juba jagatud.» Gediminasel hakkas kurb, tal oli millestki kahju. «Me pole tõstnud klaasi avameelsuse terviseks, Adomas.» («Ja veel ühe surnu või surija — meie sõpruse — terviseks,» mõtles ta.) «Joogem kõige selle terviseks, mis on olnud ilusat tõeliste sõprade vahel ja mis vististi enam iialgi ei kordu.»

«Cicero,» pomises Adomas.

Gediminas kallutas end tooli seljatoele, millel rippus pintsak, võttis taskust täis paberossipaki ja tegi suitsu. Esimest korda kahe nädala jooksul pärast seda päeva, mil oli otsustanud jätta suitsetamise. Kogu ruumi täitis joobnustav muusika, mingi nähtamatu lainetus, ning Gediminas hõljus soojas, voogavas tühjuses, vallatud petlikust rahutundest.

«Miks ma ei küsi midagi Akvile kohta? Kuid ei, pole vaja. Siin on nii räpane, igal pool tolm. Laual, põrandal, riietel. Pori! Rasvased käed, lõuad, silmad, higist ligased särgid. Pori ja rasv! Tema pluus aga on nii valge, lõhnab vihmavee järele . . .

Õhkõrnalt ilmu, kas või hetkeks,
mu unustatud olelusse . . .»

TEINE PEATÜKK

I

Majad seisid süngetena, vaiksetena, leinaliselt kaetud akendega, mõned eraldasid end maailmast aknaluukide ja lukustatud väravatega, kuid kõik nad olid tavatult ühte nägu: võimatu oli öelda, kus oldi tõesti õnnetud ja kus seda ainult kahjurõõmsalt teeseldi, vaadates kardinaserva tagant vihatud nägusid ja rõõmustades, et juba on valmis seatud lilled vabastajatele.

Kirikuaia juures silmas Akvile purustatud sõjaväeautot — keegi oli kiriku kellatornist visanud sinna granaadikimbu.

Haavatud olid ära viidud, ning kohutavalt moonutatud, tükkideks kistud laipu tõsteti parajasti kaubavedaja vankrile. Kaks noort meest, punased sidemed käisel, viisid sõiduteel hallipäist preestrit. Raugys! Akvile tahtis öelda «Kiidetud olgu Jeesus Kristus», kuid üks noorukitest oli Mariuse hea sõber, ning neiu häbenes.

«Mis ta tegi?» küsis Akvile.

Tumm käeliigutus õhkulastud veoauto suunas — päikesekuumadel kividel läikis alles hüübimata veri.

Täitevkomitee hoone aknad olid purunenud — läheduses oli lõhkenud pomm. Oli tunda teravat kärsahaisu. Pärani avatud ustest ja aknaavadest pühkis tuul välja poolpõlenud paberilehti, need lendasid tänavale, langesid prahisele sillutisele, mille tankid olid segi sõitnud.

Marius laadis õues koos mõne mehega veoautole mingeid kaste. Kõik olid särgiväel, higised, määrdunud nägudega. Siinsamas seisis kolmest püssist koosnev püramiid. Mariuse pükste tagataskus tolknes nagaan.

«Siin ma olengi!» ütles Akvile, just nagu oleks tulnud tavalisele kohtamisele.

Marius lükkas kasti autosse, ta tegi seda üsna kaua. Märksa kauem kui olnuks vaja. Määrdunud ruuduline särk oli puhevil nagu sepalõõts. Võib-olla see polegi tema selg?

«Siin ma olengi, Marius,» kordas Akvile ilma endise kindluseta.

Meeste pilgud pöördusid tütarlapse kompsule. Ta ei näinud neid pilke, kuid komps muutus järsku raskemaks. «Poleks maksnud eile öelda, et ma ootan last.» Tal hakkas hirm.

«Ma tahtsin näha seltsimees Nemunist,» pomises ta kohmetult.

Marius pöördus aegamisi ümber. Tema nägu oli kortsuline, lnetu, lapselikult mossis huuled värisesid.

«Sina?» imestas ta, varjamata oma rahulolematust. «Kas sa ei arva, et niisugusel ajal oleks naistel parem kodus istuda?»

«Minu kodu on seal, kus oled sina, Marius.»

«Eile me ju leppisime kokku. Sa peaksid mõistma . . . Sõda ei ole pühapäevane jalgrattasõit.»

«Sa ju ütlesid eile, et Punaarmee on võitmatu, kihutab sakslased minema . . . me oleme varsti tagasi . . .»

«Loomulikult. Just sellepärast ongi sul kõige targem koju minna ja oodata.»

«Oodata?» Akvile vaatas Mariuse morni nägu, millele oli kirjutatud muutmatu otsus. «Sa tahad minust lahti saada . . . Jah . . . On just paras aeg mind maha jätta . . . Ei, ei!» Akvile

tormas Mariuse juurde ja põimis talle käed ümber kaela. «Ma ei jää siia, ma ei suuda üksinda jääda!»

«Akvile... lapsuke... minu väike tüdruk... ole mõistlik...» Marius silitas tema õlgu, pomisedes ühtesid ja neidsamu sõnu. Siis võttis tal randmetest kinni ja hakkas teda eemale tõukama. Mitte kunagi polnud Mariuse käed olnud nii halastamatud ja julmad.

Akvile puhkes nutma.

Siis lõdvenes Mariuse haare, ning Akvile sööstis taas tema rinnale.

Keegi laadijaist köhatas kannatamatult, keegi sülitas demonstratiivselt — mehed ju ootavad. Ootavad kolm vintpüssi ja veoauto, millel pole veel koormat peal. Igaüht ootab keegi kodus. Ainult sakslased ei oota. Suitsune taevas kõmiseb nagu sõjatrumm. Äike läheneb! Äike läheneb!

«Võta aru pähe, esimees, aitab! Võib-olla saatsid kontrad selle kulakuvõsu meelega siia? Kuni teie siin teineteist kaisutate, korraldavad tema kompanjonid meile varitsuse.»

Nende vahele viisati nagu granaat. Akvile kargas Mariusest eemale ja jooksis minema, jättes ta tühjust embama. Pikal ja kõhetul, kõvera kaelaga militsionääril oli suu laialt irvi, just nagu sülitaks ta läbi hammaste. Akvile ei näinud, kelle huultelt tulid need sõnad, kuid oli kindel, et nõnda võis öelda ainult kõverakaelaline kalasilmadega loikam.

Alles kusagil teisel pool turuplatsi märkas Akvile, et tal pole kompsu käes. «Selles on minu kõige parem kleit ja pesu. See kõrend annab need nagunii oma plikale. Aga ei! Mina olen kulakuvõsu, minu käest võib saada nakkuse, muutuda koletiseks, kes õgib inimesi. Nad põletavad need riided või matavad maha.» Ja ta hakkas naerma, ehkki neis mõtetes polnud midagi lõbusat. Ta ei märganudki, millal lõppes kivitee, ent kui pilgu ees avanesid laiad haljad väljad ning näkku hoovas õitseva ristikheina lõhnaline jahe õhk, katkes midagi järsku rinnas, ja ta puhkes uuesti nutma.

Nõnda kõndis ta rajal, mis oli tallatud teisele poole kraavi, kõndis, vajunud meeleheitesse ja tolmupilvedesse, mida ajasid üles möödasõitva talumehe vanker või haavatuid vedav sõjaväeauto, peas aga valitses tühjus, sea polnud ühtki mõtet, tõsi küll, meenus raevunud pull, seesama, kes tahtis teda sarvedele tõsta, kui ta oli nelja või viie aastane. Isa torkas pulli vikatiga surnuks, ning kõigil oli väga kahju sellest puhastverd elajast, sest see oli haruldast tõugu, ning pullist kõneldi palju, neid jutte aga poleks olnud (vähemalt tema, Akvile, poleks neid kuulnud), kui loom oleks jõudnud oma

raevu välja valada Akvile punasele kleidile ja tõsta tüdruk sarvede otsa nagu võidulipp.

Siis jõudis ta puusillani, mis viis üle Srauja, tavatult selge veega jõekese, ja nägi siin uuesti pulli. Akvile sumas vette ja pesi nutust paistes nägu, liiv tungis varvaste vahelt läbi; ta vaatas valkjaid veealuseid pilvekesi, mis jõudsid vaevu tõusta — vool viis nad kohe minema, ja nägi jõe põhjas pulli, selle ettesirutatud teravaid sarvi, kaht verd täis valgunud silma. Läheduses niitsid kaks noort meest heina. Nägu oli juba puhas ja Akvile pesi nüüd jalgu, tõstnud kleidi põlvedest kõrgemale. Mehed vaatasid teda ahne uudishimuga, kuid ta tundis end väikese, punases kleidis plikatirtsuna, ja tal polnud põrmugi häbi. Ning pull oli jõe põhjast kadunud. Kollane liiv helkles nagu südasuvel, Marius aga läks üle valendava põllu, soe lõunatuul sasis tema heledaid juukseid, mis langesid salkudena laiale laubale, sügavad mustad silmad sätendasid. Must Könt niitis suvivilja, mida ta ise polnud külvanud, ning tema naine ja kari lapsi peremehetsesid võõras puhaskambris.

«Kuidas elu läheb, isa?»

Isa lürpis laua ääres külma peedi- ja kartulisuppi.

«Pole viga, elame tasapisi, esimees.» Võib-olla tahtis ta kurta, kuid kes lohutab? Seaduse järgi jäeti ju kolmkümmend hektarit...

«Elame!» kargas püsti ema. «Ta elab ka mulla all, see õnnetu oinapea, ära kuula teda, härra Nemunis!»

«Seltsimees Nemunis,» parandas Marius viisakalt. «Me pole kunagi härrad olnud, kodanik Vainoriene.»

«Võib-olla pole olnudki, nüüd aga ei leia hullemaid härrasid kui teie! Maa võtsite ära, puhaskambrisse lasksite kaltsakad. Vaadake meie käsi: kas meie oleme mõned härrad? Rügame varahommikust hilisõhtuni, oleme sulastestki kehvemad — palja jalu, räbalais, higised. Röövlid! Ainult kõrilõikajad võivad nõnda teha, mitte aga töörahva võim, här-ra Nemunis.»

«Ema, ee-ee... ole tasem...» pobises isa.

«Pole sinu asi, oinas. Tulid võõra varanduse otsa, ise puupaljas, mis sul viga suud pruukida. Aga sinul, härra Nemunis, ei maksa mõelda, et nüüd on juba asi klatt, et teile jääb viimane sõna. Ükski ülekohus ei jää maa peal tasumata. Tuleb aeg, uputе veel meie silmavette.» Ja kus siis läks lahti, igal pool lausa lendasid röövlid ja meremõrtsukad.

Marius kõndis tares ringi, oodates kannatlikult, millal Vainoriene end tühjaks karjub. Akvilel aga oli häbi. Just

nagu näeks ta esimest korda, missugune lihtlabane külaeit on tema ema.

«Me pole südametud, memmeke, saame aru teie rahulolematusest,» ütles Marius, kui Vainóriene hinge tõmbas. «Aga andke nõu, kuidas teha, et Must Könt poleks kaltsakas, nagu te teda nimetate, ja et ka teile ülekohut ei tehtaks? Nõukogude võim tahab paremat elu kõigile. Seepärast võtamegi nendelt, kellel on liiga palju, ja anname nendele, kellel pole midagi. Te olete usklik naisterahvas ja teate, et Kristus käskis vaesega jagada ka viimast leivapalukest, kuid need kümme hektarit, mis sai Must Könt, ei moodusta isegi veerandit teie maast.»

«Juudas! Tema hakkab mulle pühakirja õpetama, neetud jumalasalgaja!» pahandas ema, kui Marius oli läinud.

Akvile tahtis talle näkku naerda ja teda Piibu-Katreks nimetada — nõnda hüüti teda seljataga külas —, kuid lausus vaid:

«Kultuurne inimene.» Ja lisas mõttes: «Kui ema teaks, et me teineteist armastame . . .»

«Bandiit!»

«Ütle mis tahes, aga usutõdesid tunneb ta paremini kui mõni pühitsetud kristlane.» Akvile itsitas väljakutsuvalt ja läks õue, püüdes asjatult maha suruda kasvavat viha ema vastu. Rehala taga seisvate puude vahelt paistsid viljapõllud, mis helendasid nagu liivane jõepõhi, ning Akvile vaatas kaugusesse, nägemata seda, keda soovis näha, kuid uskudes kindlalt, et t e m a on seal ja ei kao kuhugi, sest keegi ei saa põgeneda oma saatuse eest.

II

«Ta läks siit mööda,» mõtles Akvile, suutmata eemaldada pilku liivalt, mida uhtis vool. «Ma pean järele jõudma, saagu mis saab, pean talle järele jõudma.» Jõekese helendav põhi muutus laiaks ja armsaks nagu küpse nisu põld sooja päikese käes; ta tahtis süüvida kollendavasse merre, sulada sinna koos sooja viljalõhnaga, mida hoovas rammuküllasest maast. «Saagu mis saab, pean talle järele jõudma . . .» Ta astus sammu, ning ümberringi kajas kummaline undamine, just nagu oleks jalg puudutanud nähtamatu tornikella kõra, ning see prahmatas vastu hiiglaslikku vasemürakat, täites laotuse helinaga, mis purunes tuhandeteks habrasteks kildudeks ja vajus kohutava mürinaga maa peale.

Ta toibus.

Mehed ei silmitsenud enam teda, vaid vaatasid taevasse, mis oli täis külvatud musti ristikesi. Lennukeid oli palju, nad lendasid korralikus rivis — just nagu paraadile. Rasked, kohmakad. Esimeste tiibadel võis juba eraldada viisnurkseid tähti.

«Vaata, vaata!» hüüdis üks meestest. «Sakslased!»

Taevasse hakkasid tekkima violetsed plahvatuspilved. Rivi lagunes silmapilkselt. Kaks lennukit, mustad suitsusambad taga, kihutasid erinevates suundades ja kadusid silmist, kolmas aga lõhkes nagu õhupall ning maa peale pudenesid leegitsevad tükid.

«Näe, kuidas sõdib sakslane!»

«Ma ei tee nende vahel vahet . . . Kus ta on, see sinu sakslane?»

«Heledam, ristid tiibadel. Kas sa siis ei näe neid kaht? Vaata paremale, paremale! Ei, kolm! Ja neljas ka! Küll pikeerivad, saatanad, lausa lust vaadata. Tungisid nagu kullid tuviparve kallale, lasevad nad üksteise järel alla . . .»

«Näen, nüüd näen! Panid veel ühe põlema!» imestas teine mees, osutades käega pihtasaanud lennukit, mis tiibu kõigutades liugles tühjaks jäänud taeva all kuhugi metsa taha ja plahvatas seal, jõudmata maapinnani.

Akvile sumas kaldale, läks teeäärtpidi edasi. Maa oli pehme ja soe nagu magava looma selg, õhk vidune, täis tolmu, taevas samasugune — helesinisest klaasist tolmune kuppel. Lähedal põrises vanker, mida vedas kõhn kimmel. Vankril istus umbes kolmekümne-aastane külamees, seljas koduvillane kuub ja odav triibuline särk, lahtise kaeluse vahelt paistis pruunide karvadega kaetud rind. Mees vaatas Akvilet, söandamata juttu alustada. Akvile ilmselt tundis seda, kuulis vankri kolinat, armetu setuka puristamist, kuid ei tõstnud pilku ja kõndis edasi mööda magava looma sooja selga. Talle näis, et ta polnud veel sündinudki, kui tema kõrval hakkasid juba põrisema rattad ja puristama see hinge vaakuv kimmel, ning et kui ta sureb, müriseb tema kõrval ikka veel see igavene saatevanker, sundides teda neelama otsatute teede palavat tolmu. Siis kuulis ta oma nime, vaatas imestunult hääle suunas — otsekui kuristikku, kuhu just äsja oli kohutava kõminaga langenud kivilaviin, ning jäi seisma. Kimmel jäi samuti seisma, rataste põrin lakkas.

«Istu peale, viin su koduni,» ütles Feliksas Keršis, minnes lausa higiseks hirmust, et Akvile võib keelduda.

Eespool, kümmekond meetrit hobuse ninast, ristus küla-

vaheteega kitsarööpmeline raudtee. Selle tammil kõndisid kolm sõdurit, kellest esimene oli teistest tublisti ette jõudnud. Nad olid üsna noored, peaaegu lapsed. Relvadeta, seljakottideta, üks isegi pilotkata ja rihmata, pükstest välja tulnud vormipluusiga. Raudtee äärès lüpsis naine lehma. See, kel oli pluus pükste peal, läks naise juurde, laskus põlvili ja jõi kaua ämbrist piima. Siis tuli teine, seejärel kolmas, ning kõik nad laskusid põlvili ja jõid ämbrist sooja piima. Naine seisis, rasked talunaisekäed rippu, ja vangutas nukralt lillelises rätikus pead — ka temal olid lapsed.

«Kas nad näevad veel kunagi oma emasid, vaesekesed?» mõtles naine.

«Nad lähevad koju,» mõtles Akvile. «Kõik lähevad koju, kellel on kodu. Ainult Marius otsib oma kodu võõrsilt.»

Akvile hüppas üle kraavi ja sirutas Keršisele lõdva, külma käe.

«Aitäh, et peale võtad. Niisugune palavus . . .»

«Ilus heinailm,» lausus Keršis.

«Jah, jah . . .»

«Äh, kui poleks sõda . . .» Keršis lisas veel midagi, kuid Akvile ei vastanud ja ka mees jäi vait.

Akvile istus vankril kühmutõmbunult, tundes enda kõrval pelglikku, tugevat õlga; tal oli hea meel, et Keršis ei päri midagi ning laseb tal rahulikult mõtelda oma murest. Mööda ujusid lopsakad viljapõllud, vastutulevad tuttavad kergitasid mütsi — küla polnud enam kaugel, Akvile aga mõtles ikka neist sõdurpoistest, kes jõid piima, ning meestest aasal, kes loendasid põlevaid lennukeid. Ja täitevkomitee õues toimunud hüvastijätust, mis nüüd tundus unenäolisena. Kõike seda nägi ta otsekui läbi paksu udu. Mingid kirevad, liikuvad laigud. Ta ei suutnud meenutada isegi Mariuse nägu. Just nagu polnuks seal tema, Akvile, vaid teine tütarlaps. Akvile ainult jälgis teda kõrvalt, ning tal oli kahju, kohutavalt kahju, et see tütarlaps on nii õnnetu ja et teda ei saa millegagi aidata.

Siis nägi ta sõjaväe veoautot, mille külgedele oli pistetud puuoksi. Kuid see polnud enam kujutluses, vaid tegelikkuses — auto kihutas neile küla poolt vastu. Samal hetkel pani õhu värisema kõrvulukustav möirgamine, ning mõnekümne meetri kõrguselt lendas neist üle kollaka kõhuga draakon, täristades raevukalt kuulipildujatest. Veoauto peatus, sõdurid pudenesid kraavidesse, kimmel aga, keda oli ehmatanud ennenägematu koletis, sööstis esimesele ettejuhtuvale põlluvaheteele, ning aukudes hüplev vanker tormas mööda rukkivälja. Akvile lamas kägaras vankripõhjas, teda rõhus võõras keha, ning tal oli hea soojas pimeduses, sest ta tundis taas oma pihal Mariuse tugevaid käsi, kuulis tema südame summutatud tuksumist ja hingas sisse mehehigi lõhna, mis oli kibekas nagu veri.

«Ilma hobuseta on kehvik hädas,» mõtles Keršis, joobudes naisekeha läheduses. «Kuid hobuse võib osta. Naist, kes sulle meeldib, ei saa aga ühegi raha eest. Las nad parem tapavad mu.»

«Imelik, et me ellu jäime,» ütles Akvile, kui nad pärast lennukite lahkumist ronisid välja pajuvõsast, kuhu kimmel oli vankri vedanud.

«Tõepoolest,» mõtles Keršis pettunult. «Kui oleks vähemalt haavatagi saanud . . .»

«No hüvasti, Feliksas. Ma peaaegu olengi kodus.» Akvile noogutas pead ja läks, andmata kätt.

«Hüvasti, Akvile.»

Neiu seisatas, pöördus ümber ja naeratas sunnitult.

«Sa oled hea, Pele.»

Mees neelas alla tombu, mis oli kurku kinni jäänud. Rusked ripsmed tantsisklesid nagu liblikad päikese käes.

«Jajah, ega Marius kuhugi kao, Akvile, ta tuleb tagasi! . . .» hüüdis ta, pakatades teeseldud headusest.

Õhtul istus Akvile lahtise akna juures. Mööda külatänavat kihutasid saksa mootorratturid, ehitud nagu paraadile minekuks, nende sõidukeid kaunistasid lilled, käised olid ülès kääritud; nad viipasid tütarlastele ja hüüdsid lõbusalt: *«Fräulein, fahren Sie mit nach Rußland! Fräulein, fahren Sie mit!»**

Ema seisis õueväraval, õllekann käes, ja kutsus märkide abil jalu kustutama. Kuid nad raputasid vaid pead: *«Danke schön, Mutter. Wir werden uns in Moskau satt trinken.»***

* Preili, sõitke kaasa Venemaale! Preili, sõitke kaasa!

** Suur tänu, memm. Me joome Moskvas endal isu täis.

III

Koitis hommik, seejärel tuli taas öö, siis jälle hommik. Aeg vilkus otsekui tuletorn mere ääres. Akvile roomas tuletornist mööda nagu lekkiv laev, ning iga valgusevälgatus kivises pimeduses näis talle viimsena. Ta tahtis rutem põhja vajuda, kuid aeg, see mandunud sadist, ei uputanud teda. «Oo, halasta! Pole vaja . . .» anus ta. Ent aeg ainult naeratas (saatana hüpnotiseeriv naeratus!) ja aina väntas ühte ning sedasama filmi. Ning vist tuhandendat korda nägi Akvile sõdureid — neid, kes jõid piima, ja neid, kes olid pööraselt lõbusad, tugevad, enesekindlad, üleskääritud käistega, nägi mehi heinamaal, teisi mehi — täitevkomitee õues, nägi kollaka kõhualusega tiivulist lendmadu, kes sülitas tuld, ja lõpuks seda võõrast karvase rinnaga meest, kes kaitses teda, Akvilet, kuulide eest nagu kindlusemüür, riskides ise surma saada. Neetud karussell! Millal see kõik lõpeb? Missugune jõud suudab peatada tapvalt üksluise liikumise? Ah, hulluks võib minna!

Ühel hommikul äratas teda kummaline, kutsuv hüüd. Kutsuja polnud inimene ega loom, vaid Giluže järve kõrge kallas. Seal oli ta tihti Mariusega kokku saanud. Talle meeldis vaiksel suvepäeval istuda liivasel järsakul ja vaadata, kuidas puud langevad rohelise müürina vette ja kuidas nende latvade vahel, järve sinisügavikus sõuavad valged sulgpilved. Maailm, kus polnud üleliigseid inimesi, oli ääretu ja otsatu, nemad aga olid Mariusega selle kõikvõimsad valitsejad.

«Kui sa mu maha jätad, Marius, hüppan siit järsakult alla. See on ainuke koht, kus ma ei karda surra,» ütles kord Akvile.

Marius puhkes lõbusalt naerma, aimamata, et kunagi varem oleks Akvilega nõnda peaaegu juhtunudki. (Nende vahel polnud saladusi, kuid seda Akvile häbenes ja varjas kõigi eest otsekui mürgitatud kaevu.) Tõsi, Marius teadis, et ta pole esimene, et enne teda oli Akvilel härra Kontroll, kuid see oli hoopis midagi muud. Oo, see presentmantliga mootorrattur, piimameeste lendav hirm! Tal oli nimi nagu muudelgi inimestel, kuid miskipärast ei kutsunud keegi teda teisiti kui ainult härra Kontrolliks. Noor, kohutavalt ilus mees, mustad vuntsid lihava ülahuule kohal. Süütu lapse nägu, tahtejõudu halvav lõvipilk. Õrnuse, tarkuse ja meheliku jõu kehastus. Kui veel lisada, et peale tema polnud kellelgi kogu vallas mootorratast, keegi ei osanud nii kenasti riides käia, nii osavasti tantsida ja laulda, naljakaid anekdoote rääkida, siis on

päris selge, miks ei leidunud ühtki naisesüdant, mis suutnuks vastu panna sellise noormehe võludele. Ta sõitis mööda külasid, kontrollides piima rasvasisaldust, ja ehkki tema võim piirdus vaid talumeeste lehmadega, suhtusid kõik temasse kui väga tähtsasse isikusse. «Kraštupenai maakonna ülem pole midagi. Härra Kontroll — see on alles kuju!»

Kevadel tuli Akvile tagasi kodunduskursustelt. Varsti pidi ta saama seitsmeteistkümne aastaseks, ning öösiti vähkres ta kaua oma kuumavas voodis, uneldes kujutletavast armsamast. See sarnanes küll muinasjutuprintsiga, küll tavalise noormehega, kuni ükskord, kui Akvile tuli põllult, jõudis talle järele mootorratas, ning kummaline nahkkiivris ja hiiglasuurte prillidega rüütel kutsus teda tagaistmele. Ta ei suutnud niisugusele palvele vastu panna («Sõita mootorrattaga — issand, milline õnn!»), ning nad kihutasid külavaheteel nagu pisuhännad, hirmutades hobuseid ja äratades piigades kadedust. Pärast jalutasid nad Giluže kaldal männikus, järgmisel õhtul aga lendasid taas sellel õudust sisendaval raudlinnul ning jalutasid taas männikus. Öösel, kuni koiduni vähkres ta voodis, äsitulena põletasid unelmad kallimast, kes nüüd polnud enam välja mõeldud, vaid tõeline, ja ei sarnanenud muinasjutuprintsiga, vaid härra Kontrolliga.

«Ma kannan sind kätel ümber maakera ja näitan kogu maailma,» rääkis härra Kontroll.

Mitte keegi polnud talle eales nõnda palju lubanud. Ja mitte keegi polnud teda eales petnud. Tõsi küll, ema ei pidanud tihti sõna, aga ema ju ei armastanud kedagi!

Sügisel, kui nad olid risti ja põiki läbi sõitnud kõik maakonna teed, jäi härra Kontroll järsku kadunuks: ta leidnud teise ameti ja teise tüdruku . . . Akvile ei uskunud kuuldusi. («Ha-haa, kui õel nali!») Ta läks ise Kraštupenaisse, otsis üles Kontrolli korteri. Perenaisel olid lahked silmad, tulvil naiselikku kaastunnet. Seda naist lihtsalt pidi uskuma. «Lontrus! Ajab taga süütuid tütarlapsi . . . Kuid nüüd on mehel peenike pihus: keegi rikas lesk kärpis tal tiibu . . .»

Akvile vajus siinsamas oimetult põrandale. Seejärel oli ta kaua haige. Kui terveks sai, olid puud raagus, nukrates okstes vihises vinge novembrituul. Akvile kahlas järve kaldal läbi kahiseva lehesängi. Lehed, lehed . . . Pruunid, kollased, hallid lehed. Hauasamba roosteste plekkpärgade tükikesed. Purustatud lootuste killud. Ta kõndis nendel kildudel, vaigistades itkevat südant, kõrvus aga kõlas lapsepõlvepäevade imeline muusika. «Aa-aa, aa-aa,» laulis tema voodi kohale kummardunud ema, laulis hämarusse mähkunud lagi, laulis

kogu tuba. Joobunud lummavast muusikast, vajus ta magusasse unustusse, sulades selles nagu jääpank kevadpäikesest soojenevas vees.

Ema ei olnud siis veel Piibu-Katre, armastas teda, ning Akvile võis talle vastata samaga.

Nüüd, hulk aastaid hiljem, helises tema teadvuses taas unustatud muusika, ning ta ei kõndinud enam, vaid lausa jooksis, tundes lähenemas igavese puhkuse kutsuvat sülelüst ja kartes, et ime võib kaduda.

Miskipärast näis talle, et järsak on üsna sobilik paik. Ta vaatas alla, kohisevasse vette. Sombusest taevast laskus järvele õhtu. Märg, porine ja väsinud õhtu — otsekui mööda talusid käinud kerjus. Hüpeldes lainelt lainele, ujus järsakust mööda paat. Aerude taga istus laiaäärelises kaabus mees ja vaatas üles, kus tuule ja vihma meelevallas seisis Akvile üksildane kuju.

«Halloo, mu neid!» hõikas mees. «Sa pead minema koju, ning minu aurulaev läheb just sinnapoole. Palun sadamasse! Pileteid müüakse kohapeal.»

Akvile ei vastanud; kõrvus kajas ikka veel igavese puhkuse marss. Ent see seal all rahmeldas oma kipakas paadis aerudega, jõudmata vaksa võrragi edasi, ja aina hüüdis:

«Rutem, rutem, mu neid! Sa ju ei mõtle ööseks siia jääda?»

Akvile ei vastanud ka nüüd, kuid tundis, et muusika on lakanud. Teda haaras täielik ükskõiksus. «Inimene on saatuse mängukann.» Ta läks järsakust alla ja ronis paati. «Ka paat on saatuse meelevalla all. Ja marutuul samuti, lained samuti. Laevad ei upu mitte ainult merel . . .»

Nad sõitsid kaldast eemale. Marius, kellel olid seljas soojad, paksud riided (ja nende peal presentmantel), näis kogukas ja kohmakas. Tema jalge ees lebasid mõned kalad, homme viib ema need Kraštupenai poodnikele. Paat roomas läbi lainete, selle panid edasi liikuma Mariuse tugevad käed, kuid rand lähenes üpris aegamisi. Kirikuküla paistis tihenevast hämarusest, külmast sinine, kuni sellest jäid järele vaid ähmased piirjooned selgineva taeva taustal ning puude vahelt helendavad tuled, mis olid nagu kõrgesse rohtu puistatud jaaniussid. Viimaks läks täiesti pimedaks, tõusis veelgi kõvem tuul, ja kuna see puhus vastu, oli edasiminek vaevaline. Mõlemad olid läbimärjad.

«Üks tull püsib ainult ausõna peal,» tõi tuul kaasa Mariuse hääle. «Kui murdub, siis . . . Palvetame, mu neid!»

«Varsti upume,» vastas Akvile, värisedes külmast.

«Valjemini! Selle kuradi tuulega ei kuule midagi.»

«Läheme ümber!» karjus Akvile kahjurõõmsalt.

«Ära karda! Inimene pole mardikas ja paat ei ole viisk!» hüüdis Marius vastu.

«Ma ei karda. Sündigu see ainult kiiremini. Mul on külm.»

«Sa oled julge tüdruk, pagan võtaks! Ilmselt kõige väärtuslikum vara, mis Vainorase talus üldse on.»

Kuid Akvile ei haavunud sellest torkest. Ta mõtles vaid, et mõistab nüüd paremini, miks talumehed Mariust ei salli ja hüüavad teda Punaseks Mariuseks. Külmast kangete kätega loopis Akvile paadist välja vett, mida tungis sisse üha rohkem, ja oli kindel, et nad enam iialgi kaldale ei jõua. Homme, võib-olla ka alles nädala pärast heidavad lained randa kaks laipa ja katkise paadi, ning mitte keegi ei saa mitte kunagi teada selle õhtu saladust Teda haaras surijale iseloomulik soov oma südamelt kõik ära rääkida. Tekkis tahtmine pihtida (ükskõik kellele või millele, kas või kivile, kui kõrval poleks olnud elavat inimest) — sellest, milles ta on süüdi enese ja oma lähedaste ees, õigustada end, miks see nõnda juhtus. Ta ei tahtnud süüd üksinda enda kanda võtta. Kogu maailma ees sa ennast ei õigusta, kuid teadku tõde kas või üksainuski inimene. Näe seesama, kellele on määratud surra koos temaga.

Tuuleiilid matsid hinge, paiskasid piisku näkku; Akvile hakkas jutustama oma kurba armastuslugu.

«Vesi! Tõsta vett välja!» hüüdis Marius.

Ent Akvile oli otsekui kurdistunud. Siis pigistas Marius huuled kokku ja vajutas veelgi tugevamini aerudele, mis ragisesid nagu murduvad kondid. Ja kui Akvile — ramb ja kerge nagu pärast sünnitamist — vaikis, lausus Marius:

«Hm . . . Täitsa virvarr, mu neid, aga elus tuleb ka halvemat ette, mõnikord tuleb elus ette märksa halvemat . . .»

Mingi ime läbi vedasid nad end siiski kaldani. Akvile, aheldatuna külmast ja väsimusest, ei suutnud tõusta pingilt. Marius tiris ta paadist välja ning kandis oma kodutallu kätel, hingates näkku õdusat, tubakasuitsu hõngulist soojust.

«Lähme minu vanade juurde end kuivatama,» ütles Marius, asetades Akvile õues maha ettevaatlikult nagu mõrase lambiklaasi, ning tema hääl ei olnud enam nii kindel ja reibas.

IV

Varsti pärast seda saabus õnn — täpselt niisugune, nagu Akvile oli kujutlenud. Ta oli kuulnud, et ajalugu kordub, kuid arvas, et see käib rahvaste kohta, mitte aga üksikute inimeste, veel vähem tema kohta. Ent sel juunikuu lõpupäeval hommikul, kui pärast nelja-aastast vaheaega kõlasid tema kõrvus taas unustatud muusika akordid ja kajas liivase järsaku kutsuv hüüd, ei imestanud ta põrmugi. Nagu tavaliselt lüpsis ta lehmad, kurnas piima ja läks otse karja juurest sinna, olles veendunud, et tagasi enam ei tule.

Järsak oli päikesepaistel kuiv ja valkjas. Liival vedelesid paberossikonid, põlenud tikud, männitüve taga tuulevarjus oli näha jalajälg. Selle mõne päevaga oli sõda purustanud terved linnad, kuid Mariuse jäljed ... Marius oleks just nagu eile siin istunud, tõmmanud ühe paberossi teise järel, lasknud tal nagu lapsel põleva tiku ära puhuda, siis aga hakanud astuma («Homseni, mu neid ...») oma suurtel kompjalgadel, mille üle Akvile mõnikord heatahtlikult naeris.

Akvile vaatas järsakult alla. Sügavikus virvendasid puud, ladvad allapoole, ja kalk taevasina. Ta sulges silmad. «Üks hüpe, ja kõik on läbi ...» Ja siis juhtus midagi ootamatut: järsakuserv hakkas jalge all libisema, õlga aga puudutas külm pihk. Ta põrkas jubedustundega tagasi, tormas metsa. Metsarajad vilkusid siin ja seal. Tihnik, kokkupõimunud põõsad; tema kannul oli koletu viirastus. Oksad peksid vastu nägu, kriimustasid paljaid jalgu, käsi, rebisid riideid. Väsinult vajus ta kuuse alla põlvili. Issand jumal, kas ta läheb tõesti peast segi ... Hinges valitsesid pimedus ja hirm — nii nagu metsaski, mis kohises vaikselt, hingates näkku sooje, tärpentinilõhnalisi tuulepuhanguid. Siis kattis haljas üksildus teda oma mõnusa tiivaga, oli nii hea ja rahulik selles kõrvalises paigas, ning veider oli mõelda, et kusagil üsna lähedal algab teine maailm, mis on täis salakavalaid, üksteist tapvaid inimesi. Mets paitas teda isalikult oma hella, rahustava pilguga. Kõik oli siin pühalik, pidulik, puhas, määrimata, kuid ühtlasi tugev, ohutu ja usaldusväärne nagu ligipääsmatus kindluses. Iga välu oli tuttav, risti ja põiki läbi käidud seeni ja marju korjates, igast sopikesest hoovas mälestusi, millest süda hakkas peksma ja hing jäi kinni. Ühes kohas sattus ta tormi murtud männile. Möödunud sügisel oli ta veel elus, see vägev, sale mänd; pea hakkas ringi käima, kui Akvile vaatas selle kohevat latva, mis ulatus taevani. Kõver, kidur männijuss sealsamas lähedal oli terveks jäänud, see ilus hiiglane aga ...

Puud on nagu inimesed, neilgi on oma saatus. Tookord, jah, tulid nad siia Mariusega ... Jälle Marius! Pole vaja mõelda temast. Pole vaja, pole vaja. Teda ei ole, pole kunagi olnudki. Pole olnud, pole olnud, pole olnud.

Akvile pilk libises üle ümberringi kohisevate mändide, ning talle tundus, et kuuleb nuttu. «Issand, ma olen tõesti segi!» Ehmunult hüppas ta tüvelt maha, tahtis ära minna, kuid nüüd kuulis ta selgesti oigamist, mis tuli kusagilt ülestikistud männi juurte vahelt. «Marius!» Mu jumal, kuidas võib küll pähe tulla nii tobe mõte ... Oigamine lakkas. Hinge kinni pidades kuulatas ta päästvat vaikust — võib-olla kõik ainult viirastus? Kuid mõne minuti pärast kostis taas oie. Ja nii selgelt, et ta võis eksimatult öelda, kus asub õnnetu. Kõik liikmed värisesid erutusest; ta kogus julgust ja hakkas pikkamisi, samm-sammult lähenema augule, mis oli tekkinud juurtega üleskerkinud mulla alla. Ta tahtis, et seal oleks t e m a, ja ühtlasi kartis seda.

Ei, see ei olnud Marius. Augus lamas täiesti võõras mees. Kummuli maas, põsk vastu liiva, veidralt riides. Niisugust riietust oli Akvile näinud kord filmis — see oli lendur. Ta võis olla noor ja nägus ja tugev, kuid nüüd oli siin vaid jube inimvare, milles vaevu hingitses elu. Akvile vaatas õudusega kolpa, millele oli tõmmatud must harjaseline nahk, mullaseid üle pea sirutatud käsi, millega lendur oli kõigest jõust klammerdunud elu külge, püüdes august välja ronida, ja tundis, et hirmu kõrvale tekib rinda arusaamatu kergendustunne, ning omaenda mure tõmbub kuhugi eemale, loovutades koha võõrale kannatusele.

V

Juba ammu polnud kogu pere pühapäeval koos lõunat söönud. Katre ei tea, kuidas Adomasele rohkem meele järele olla, ikkagi kõige armsam poeg. Laual on värskekapsasupp, kapsarullid, vaagnatäis keedetud suitsuvorsti. Kui soojad road on söödud, tuuakse lauale juustu, sinki koos sinepiga ning muid suupisteid, mis pärast viinapitsi muudavad hinge rõõmsaks ja ergutavad kiiremini tühjendama koduõlleklaasi. Kodurahva pärast poleks ema mõistagi nõnda usin olnud, aga kui kord on niisugune külaline, siis las vitsutavad ka see kõlvatu Akvile ja tattnina Juste ja Jurgis ja see oinapea. Isegi kroonu hobusele, kes oli küünis seotud kroonu vankri külge, oli pähe riputatud kaerakott. Millestki pole kahju — Adomas on siin!

Adomasel on politseiülema mundris kitsas. Ta võtab rihma maha, lööb hõlmad valla. Pehmed põsed õhetavad, silmad hiilgavad nagu nööbid.

«Teie terviseks, ema. Lööme kokku, isa. Akvile, mis sa istud nagu õnnetusehunnik? Kõll-kõll!»

«Akvile paastub.»

«Paastub see, kellel jalad maha ei ulatu, ema. Joome, õeke. Kuid võib-olla oled sa venna peale pahane sellepärast, et ma sinu mannapudru nahka panin, kui sa väike olid? Lausa keele viis alla! Ma pole elu seeski maitsvamat toitu söönud, kullake.»

«Ema, keeda Adomasele mannaputru.» See on Juste, terava keelega kelm.

Adomas naerab. Tagasihoidlik muhelus libiseb ka üle Lauryñas Vainorase mureliku näo.

Akvile tõuseb laua tagant, ütleb, et läheb küüni mune otsima. Adomasele teé peale kaasa. Isa saadab tütart rahutu pilguga ja muutub äkitselt üpris jutukaks.

«Mune! Kümme korda päevas käib küünis ja muudkui mune otsimas,» aasib Katre. «Jooksis sinna, et ennast välja nutta, muud midagi. Sureb igatsusest oma bolševiku järele.»

«Jätame Akvile rahule, ema. Tal on niigi raske.»

Isa noogutab heakskiitvalt.

Katre kortsutab tusaselt kulmu. Heameelega popsutaks ta närvide rahustamiseks oma piibunosu, kuid Adomasele see eriti ei meeldiks.

«Teie kolmekesi olete emale vähem muret teinud kui Akvile üksi.»

«Ma võtan veel kapsarulle, ema. Restoranis nii maitsvaid küll ei ole.»

«Sa peaksid endale korraliku naise otsima, Adomas.»

«Praegune aeg pole pulmapeoks sobilik, kullake.»

«Aga kas õlglesega armatsemiseks on sobilik?» lõikab Katre. «Arvad, et linnapea on surnud? Kus see häbi ots, kui Berženas tagasi tuleb!»

«Vanaeitede loba, ema. Mul pole selle naisega midagi pistmist.»

«See Dailidede suguvõsa on ammu tuntud. Paljad nagu kirikurotid ja kavalad nagu rästikud. Milda, see madu-uss, on aga kõigist ette jõudnud. Sa olid alles laps, kui ta end juba sinu ümber mässida tahtis, aga ei läinud läbi.»

«Tõepoolest, hull naine,» nõustub Adomas, tahtmata emaga vaielda.

Akvile tuleb tagasi. Põllenurgas mõned munad, kahvatul

näol lootusetu appikarje. Isa tabab vargsi tema pilgu. Kummutab pitsi suule, küünitab sakuska järele, püüdes varjata oma erutust. Kahvel aga teeb tar-tar-tar vastu taldriku serva . . .

Akvile silmitseb altkulmu Adomast. Laiad õlad, suured lihaselised käed. Isagi pole väikest kasvu, aga Adomas on temast pool pead pikem. Vägilane. Raske oli ära tunda riiukukest poisinolki, nagu Akvile teda ammusest ajast mäletas. Ent venna näojoontes, liigutustes, isegi selles hellitussõnas «kullake» oli veel alles midagi niisugust, mis soojendab südant, äratab ellu lapsepõlvemälestusi, tekitab usaldust. Ei, Adomas pole halb. Mõnikord on ta ehk üleliia karm teiste vastu, kuid omainimeste — Akvile, isa-ema, hiljem ka nooremate pärast oli ta tihti käiku lasknud rusikad. Ükskord pidi ta Puplesise poisi peaaegu maha lööma selle eest, et too nimetas ema Piibu-Katreks, ehkki nõnda hüüab teda seljataga kogu küla. Akvile nägi Adomases vanemat sõpra, kes vajaduse korral alati oma kaitsva käe ulatab. Ei, munder ei saa inimest muuta, Adomas on hea vend. Mõni päev tagasi naasis Kraštupenaist Pranas Nemunis, Mariuse isa. Ta oli arreteeritud sakslaste sissetuleku esimesel päeval koos teiste nõukogude aktivistidega, ja ikkagi lasti ta lahti. Vanamees köhis, sülitas verd: olid kopsud segi peksnud, jõletised . . .

«Adomas? . . .» oli temalt küsinud Akvile, tundes, et kõik see, mis oli kusagil hingepõhjas veel terveks jäänud, puruneb killudeks.

«Ei. Aga ka tema oleks võinud. Kõik nad on koerad, ainult sinu Adomas ei hammusta nii kõvasti.»

Akvile tahtis öelda, et ilma Adomaseta poleks teda välja lastud, kuid vanamees hakkas köhima ja läks sülitades minema.

«Ma viin su Kraštupenaisse, Akvile. Teed mulle kapsarulle, külavorsti. Ema, kas sa nuumad meile sea? No näed. Talveks soolame seeni, teeme õunaveini. Hakkad elama nagu kirikuõpetaja juures, kullake.» Pruunid silmad pilguvad sõbralikult, julgustavalt: ära noruta, ära noruta, õeke, kõik läheb hästi.

Ta on ju vend, lihane vend! Kelle juurest siis veel pääsu otsida?

Esiku uks paugatas. Usin jalgade pühkimine, mida saatis koera hoatahtlik urin, koputus puhaskambri uksele.

«Mine aga tagasi!» ralub Katre — talle on juba selge, kes pagan seal on.

Petras Putrimas, keda tõmmu vere ja vigase labakäe

pärast hüütakse Mustaks Kõndiks, tammub kohmetult ukse juures. Võtaks pärgel seda politseiülemat! Pole vähimatki tahtmist kohtuda niisuguse saksaga, kuid kui nõnda juba kord välja kukkus, ega siis saa õue tagasi joosta.

Pikk, piinlik vaikus. Kõik ootavad, mida ütleb ema.

Katre viivitab. See näljavares peremehetses siin puhaskambris oma värdjakarjaga terve aasta. Las nüüd tunneb, kes on siin õige isand.

«Mis sa kardad, Putrimas? Astu edasi,» ei pidanud vastu Adomas, keda vanemate söögid-joogid olid soojendanud.

Katre haaraks heameelega oma piibunosu.

«Kui juba tulid, eks siis istu,» sisiseb ta, vaatamata külalise poole. «Kui oli sinu võim, siis teadsid, kus on laud, kus pink. Käisid meie puhaskambris julgelt ringi, aknad muudkui värisesid, miks sa siis nüüd astud kikivarvul, naa-ber?»

Kõnt hammustab huulde. Raevune pilk tõuseb üles ja vajub taas põrandale. Rahulikumalt, rahulikumalt, Must Kõnt. Mõtle oma lastele, naisele, kes varsti sünnitab kuuenda. Uhkus on hea asi, aga kui leiba pole, siis peret selle uhkusega ei toida.

«Mis on olnud, see on olnud, proua Vainoriene. Mina olen väike inimene, pole minu otsustada, kas võimud tegid hästi või halvasti, kui nad ühtedelt võtsid ja teistele andsid. Ega ma ise tunginud teie majja, võtnud teie maad, pärgli päralt... Puplesis, külanõukogu esimees, ütles: Putrimas, kirjuta avaldus, me anname maad. Kui pakutakse, siis... Katsuge leida näljane, kes ei võtaks vastu leiba, kui see talle pihku pistetakse. Mis puutub ülekohtusse, proua Vainoriene, siis... kui poleks olnud mind, oleks keegi teine seda teinud. Seadus, võimud otsustavad, mitte aga meie, lihtsurelikud..»

«Ta-ta-taa! Täriseb nagu vana vankrilogu. Oled lahkeks muutunud, lausa imesta. Suudleksid mu jalga, kui ma selle ligemale sirutaksin. Aga mis laulu sa siis laulsid? Ilma küsimata ronisid aita, küüni, pööningule. Siia valan vilja, siia riputan peki, seal hakkan lehmi hoidma. Askeldasid nagu omas majas. Laenake mulle ader, vanker, rakmed. Lae-na-ke. Just nagu meie ei teaks, mis tähendab niisugustele sakstele laenamine? Ei maksa rääkidagi! Röövisite meid nagu bandiidid, nimetasite kõike ainult ilusate sõnadega, varganäod.»

Kõnt tammub jalalt jalale, otsib sobivamat sõna. «Oli niisugune seadus... Ega mina üksi...» Ei, niisuguse tarkusega Piibu-Katre suud kinni ei pane, et tal sooled keerdu läheksid! Eh, oleks teadnud, et ajad muutuvad... Jalgu suudelda poleks ehk olnud vaja, aga pehmemalt, järeleandlikumalt...

Oled ju puruvaene, kas sa siis ei tea, kus on sinu koht, pärgli päralt! Puplesis ja Nemunise Marius kihutasid üles: meie, rahvas, oleme peremehed, mets ja maa on meie omad! Pea püsti! Ei aetud mitte üksnes pea püsti, vaid ka jalad tõsteti lauale. On meeles, kuidas ta kord vintis päi läks otsejoones Vainoraste poole peale — need sõid parajasti õhtust —, prantsatas ilma luba küsimata toolile, lõi jalad lauale. «Nuusutage, kuidas lõhnab proletaarlane, kulakud. Mina olen rahvas! Mets ja maa on minu omad igavesest ajast igavesti. Aamen.»

«Kõik me oleme inimesed, proua Vainoriene... Kui elad ühe katuse all, tuleb kõike ette,» pomiseb Kõnt, kaotanud viimasegi lootuse, ja nihutab end, külg ees, ukse poole.

«Teistes valdades pisteti sinusugused jooksikud keldrisse — ajusid tuulutama,» lausus Adomas.

«Paljuke mul neid ajusid on, härra ülemus.»

«Hea, et sa sellestki aru saad.» Adomas on juba leebem. «Sa oled tume, rumal inimene, Putrimas. Rumalaid me aga ei karista, näitame neile ainult nende koha kätte. Sinu koht on siin, ausate talumeeste, leedulaste seas, mitte aga juudi sabarakkude, bolševike keskel.»

«Võtaks neid pärgel, härra ülemus... mina olen ju leedulane, mitte mõni juut... kuidas ma's nendega lähen...» Kõnt virgub nagu kutsikas, keda jalaga lüüakse. Alandatud inimese häbile ja enesehaletsusele lisandub hirm.

«Mis sul siis asja oli, Putrimas?» Adomas on juba üsna leebe. «Astu lähemale, võta üks pits.»

Kõnt tänab alandlikult. (Oo, ta teab juba ammu, et härra Adomasel on kuldne süda!) Laua poole aga ei astu ta sammugi.

«Vaadake, asi on selles, et... Tulin selle maatüki pärast... Hm... hm...» nämmutab ta, vahtides kõrvale. Härra politsei ülema käitumine julgustab, Katrel on aga niisugune lõust ees, et selg tõmbub higiseks. «Nagu te teate, harisin ma ise maad, külvasin oma seemne. Uue valitsuse korralduse järgi võite mulle tõesti näidata, selle eest pean ma veel aitähki ütlema. Seadus on seadus... Aga võib ju ka naabrite kombel kokku leppida... Hm... hm... kristlikult, teineteisele ülekohut tegemata. Niiviisi, nagu iseseisvuse ajal pooleteramees leppis kokku peremehega. Ühele pool saaki töö ja seemne eest, teisele pool saaki maa eest...»

Must Kõnt on sattunud hoogu — härra Adomase näoilme tõotab üht-teist. Ja kui ei tõotagi, siis laseb üht-teist loota. Tõepoolest, kuidas kogu seda pundart siis veel lahti harutada?

Kõnt, otsustanud lõplikult hajutada kahtlused, kui neid Vainoraste-härrastel veel jäi, avab suu, aga temast jõuab ette Katre naer. Selles on tigedust, põlgust, mõnitavat kahjurõõmu. Mööda müriseb rong, mis on tuubil täis naeru lagistavaid hulle.

«Tema tuli ... tema tuli meile head tegema!» Katre on viimaks kõnevõime tagasi saanud, kuid pingi seljatugi ragiseb ikka veel kramplikult vappuva keha surve all, käed laksuvad vastu reisi nagu vihaleaetud hauduva kana tiivad, kurk kähiseb, lastes vastumeelselt sisse õhku — sedasama õhku (ei ole siin maailmas õigust!) hingab ju ka see must bandiit ukse juures. Katre aukus põsed on läinud roheliseks nagu aas, kitsas piklik nägu on veelgi rohkem välja veninud. Lamedal, pikal ninal on soolatüügas, mida ehivad karvad. «Tema töö, tema seeme ... Te ainult kuulake seda varganägu, seda õnnetut värdjat. Et teda uskuda, peab olema päris oinas. Tema seeme! Kelle muu kui bolševike käest sa vilja said, kärnapea? Bolševikud aga — las nad pühivad tagumikku oma rublадega! — võtsid meilt. No ütle, mis sa ütled, tema külvas oma seemne võõrale põllule ... Kao mu silmist, igavene valevorst!» Katre hüppab püsti. Riivab taldrikut, see lendab laualt maha, Kõnt aga kargab uksest välja.

Õues uriseb heatahtlikult koer. Katre meelepahaks liputab peni Köndile saba. Köndil käed lausa sügelevad, tahaks silitada Rudist, Vainoraste talu ainukest elanikku, kes talle südamelähedane on, kuid parem mitte ärritada inimesi sel segasel ajal.

«Peni kotti ja jõkke!» karjub Katre. «Kui meid kodus pole, võib see näljavares kogu maja tühjaks teha.»

VI

Kaua ei söanda keegi sõnakestki lausuda. Kõige rohkem on mures Jurgis ja Juste — ema oli karmilt keelanud sõbrustamise näljarottide lastega. Ja pärast seda, mis siin täna juhtus, hakkab hirm Musta Köndi või Puplesise tare poole vaadatagi.

Adomas riputab vormikuue tooli seljatoele. Päike paistab aknast sisse. On palav.

«Ema pingutab mõnikord üle,» ütleb ta rahulolematult.

Katre on imestunud. Teiste nägudel on heakskiit. Akvile valab teenistusvalmilt venna pitsi täis.

«Ma ei taha, et kerjused meie turjal sõidaksid. Pole enam nende ajad.»

«Aga pole põhjust ka nende turjal sõita, ema. Oma neetud ahnusega me hukutame rahvusliku ettevõtmise.»

«Köndil oleks pidanud kõrvad kuumaks tegema. Et ei roniks enam silma alla, teaks, kus on tema koht.»

«Kui me hakkame üksteisele kätte maksma, siis ei tule sellele lõppu, kullake. Maha tappa on kerge — ega meid, leedulasi, nii palju olegi.»

«Kas Must Kõnt on leedulane? Ptüi! ... Et nad kõngeksid, sihukesed leedulased.»

«Bolševikud ajasid neil oma lubadustega pea segi. Niisuguseid eksinud lambaid on tuhandeid. Kui lasta nad läbi tuulamismasina, langeb pool rahvast välja. Ei, nõnda ei sobi, ema. Me peame nad enda poole võitma. Aga kui kõik talitavad nõnda nagu ema, siis ei tule sellest loomulikult midagi head.»

«Kui saad oma talu, siis võid jagada kerjustele nii palju kui süda lustib. Mina ei ole nõnda rikas.» Katre on puhevil nagu kalkun punast värvi nähes. Ta on solvunud, haavunud — lihane poeg hakkab teda juba manitsema. «Juste, too piip.»

Adomas tõuseb, tänab lõuna eest. Kõigi tuju on lõplikult rikutud.

«Ma heidan aias õunapuu alla natukeseks siruli. Söömaaeg oli vägev.»

Katre popsutab oma piibunosu. Ta on külm, ligipääsmatu nagu mäetipp. Solvatud emauhkuse tõeline kehastus. («Mul ükspuha. Heida kas või õue kivihunniku otsa.»)

Akvile lippab vennale järele, padi käes.

Aed heliseb linnulaulust. Läbi okstepõimiku, kuhu on riputatud kõpsevaid šuviõunu, paistab helesinine taevas. Siin-seal on paar valget pilvetupsu. Mõnus on niisugusel päeval puhata kodutalu aias õunapuu all, mille oled istutanud ise, ja tunda, kuidas armsa õe käsi paitab sinu kollakaid, lopsakaid juukseid.

«Sina oled merevaik, mina aga tõkat.»

«Sinus on rohkem ema, mina olen täiesti isasse, kullake.»

«Ei ole ilus nõnda rääkida, kuid ma ei armasta ema.»

«Raske iseloom.» Adomas suleb silmad, otsekui häbenedes oma avameelsust. «Tahab meid kõiki hoida keti otsas nagu koeri. Ma pole teda kunagi armastanud, ainult kartnud.»

«Adomas ...»

«Mis on, Akvile?»

«Sa oled hea ...» Õde kummardub, suudleb tema otsaesist.

«Nii armas, nii lähedane ilma selle ... kroonu kuueta. Minu imetore, endine Adomelis.»

Rumal sentimentaalsus! Adomas naeratab sunnitult ja keerab külili.

«Öösel sain vähe magada. Jäta mind üksi, õeke.»

Akvile tõuseb püsti, võitleb mõne hetke endaga, siis kükitab uuesti venna kõrvale.

«Adomas, sa tunned doktor Ginkust.»

«No ja siis?»

«Te olete head sõbrad.»

Adomas pöördub seljale. Käed pea all, küünarnukid kahele poole laiali. Näol on rohkemat kui lihtne uudishimu.

«Sõbrad jah. Aga mis siis?»

«Tead ...» Akvile vaatab talle kaua silma. Tunneb, nagu seisaks noateral, kuristiku serval. Kuid teist väljapääsu ei ole, tuleb sammuda edasi. «Ma sooviksin, et see jääks meie vahele. Luba, et sa kellelegi midagi ei räägi.»

Adomas on kohmetu ja murelik. Ahaa! Siis nõndamoodi on asjad, kullake ... Ta oligi arvanud, et Akvile ja Punase Mariuse vahel oli midagi rohkemat kui süütud suudlused. Rahune, õeke, sellest ei maksa teha tragöödiat. Doktor Ginkus aitab heameelega, keegi ei piiksata, see saab tehtud puhtalt. Härra Robertas oskab vaikida, selleks kohustab arsti elukutse.

Akvile raputab pead. Ei, ei! Mariusega polnud siin midagi pistmist.

Adomas ei kuula. Ta on juba istukil, naksutab sõrmi. Ei puneta enam märjukesest, vaid vihast. Röövis õe au! Reetur, müüdav nahk! Õde on häbistatud, kuid mitte väiksem häbi ei ole langenud ka tema, lihase venna peale!

«Ta löödi maha nagu koer. Ja oligi hästi! Niisuguste õige koht on mulla all.»

Akvile ei taipa, mis need sõnad tähendavad. Kõik tema mõtted on seal, kus vaevleb õnnetu, üksik inimene. Siin, noore viljakandva õunapuu all, otsustatakse selle inimese elu ja surma üle.

«Sa ei saanud minust aru, Adomas.» Akvile on istuva venna ees põlvili. Rusikad on surutud vastu rinda, põsed on hallid, kahvatud huuled sosistavad — näib, nagu räägiks ta preestriga läbi pihitooli luugi. Ta pihib. Sõnad värisevad nagu kinniseotud linnud. Mis saab siis, kui andeksandmist ei tule?

Adomase silmad lähevad suureks, nägu muutub kord punaseks, kord kahvatuks. Ta ei taha oma kõrvu uskuda. Unenägu,

petlik uni! Adomas toetab käed maha — lõhnav, haljendav rohi. Tõuseb püsti, vaatab ringi — teda ümbritseb kodutalu aed, pea kohal on kõrge suvetaevas. Kohutav tegelikkus.

«Ta oleks terveks saanud, aga midagi on juhtunud ... Sonib, sülitab verd ... Aita, Adomas, sina saad aidata ...» kõlab palve.

Adomas seisab, selg kookus. Hoiab käega kinni õunapuu oksast, et mitte kukkuda.

«Miks sa vaikid, vennake? Sa pead mõistma, ma ei saanud ju inimest metsa surema jätta!»

«Surnud ei sure.» Kas ütles seda Adomas või Akvilele lihtsalt tundus nõnda? Ei, see on venna hääl. Külm, tundetu nagu koolnu käsi.

«Sa oled minu peale vihane, vend?»

«Ei, rõõmustan.» Nüüd on Adomase hääl taas elustunud, saanud tagasi endised varjundid, viha tumedad pooltoonid vahelduvad pilkega. «Sulle oleks võinud pähe tulla ju veelgi geniaalsem mõte: panna küüni juurde silt, et siin ravitakse bolševistlikke sõdureid.»

«Maaslamaja pole vaenlane. Sa oled seda ise kunagi ütelnud.»

«Praegusel ajal on ta hirmsam kui püstiseisja. Kas sa tead, mis siis sünnib, kui sakslased teada saavad? Kõik riputatakse oksa, siin ei aita isegi minu munder.»

«Härra Robertas ...»

«Ole vait! Ma ei tunne teda!»

Akvile vaikib. Hirm roomab südamesse nagu limane kärnkonn Kas tõesti on lõpp? Seni olid nad vend ja õde, edaspidi aga ...

«Kui nõnda, siis mine tema juurde, Adomas, ja tee talle ots peale.» Akvile silmitseb heitunult laiu vabisevaid õlgu: vend naerab. Niisugune naer on tuttav. See pole küll nõnda hüsteeriline ja lärmakas kui emal, kuid selles kajab seesama krigisev noot.

«Sihukest kergemeelsust annab otsida. «Ma ei saanud ju inimest metsa surema jätta ...» Õilis, väga õilis, pole midagi öelda. Üks päästa ja seitse silmusesse saata. Vahetada oma isa, ema, vennad ja õde mingi poolmetsiku venelase vastu. Mina ei taipa niisugust matemaatikat. Ja keegi ei taipa seda. Võib-olla ainult sinu Marius, sest tema arvutas kõike juudi moodi — teisest otsast.»

Akvile vaikib. Tema liikumatu pilk on kinnitatud venna kuklasse. Kas tõesti oli kunagi aeg, mil need heledad siidjad juuksed tõotasid peaaegu täiuslikku õnne?

«Ta õpetas ka sulle oma korrutustabelit,» põriseb summutatult selg, millel on pruun traksidest rist. «Mõtled, et ta tuleb tagasi ja te hakkate jälle arvutama? Ei, seda ei juhtu — Marius Nemunist ei ole enam. Kõik nad löödi Vente metsas mättasse. Tehti täitsa sodiks, mõnda võis ainult riietest ära tunda. Sakslased käskisid nad lubjaaukudesse visata nagu sõnniku. Vaat mis sinu Mariusest järele jäi!» Külm, läikiv ese lendab nagu hõbekala üle õla ja kukub Akvile jalge ette rohule.

Portsigar! Malelaud pisikeste malendikujutistega. Pooleli jäänud partii, millest ei selgu veel, kes võidab. Akvile kingitus Mariusele sünnipäevaks.

«Leidsime Žakaitise, selle koerapoja juurest, kes oli miilitsas. Oli teistest kavalam, jäi kuidagimoodi ellu ja tuli politseisse end üles andma.»

Žakaitis... Ah jaa, seesama: «Võta aru pähe, esimees, aitab! Võib-olla saatsid kontrad selle kulakuvõsu meelega siia...»

«Kiitles, et lõi ise Nemunise maha» kõmiseb selg halastamatult. «Meil pole alust teda uskumata jätta, sest niisugustelt tõbrastelt võib kõike oodata.»

Akvile asetab pihu portsigarile. Külm tungib kontideni. Keha on kangestunud, süda seisma jäänud.

KOLMAS PEATÜKK

I

Mees lebas Adomase süles, abitu nagu laps ja raske nagu kuritegu, mis nüüd kohe peab aset leidma. Tuhmides silmades polnud hirmu ega etteheidet, ainult uhke leppimine oma saatusega ja mingi põlgusega segatud kahjutunne.

«Vaat kuidas näeb välja inimene, kes on määratud surmale...»

Adomas sulges silmad, kuid lenduri jäine pilk tungis läbi kõigi ihupooride nagu pakane kütmata tarre, täites hinge kohutava külmaga, millest veri tardus soontes ja hing jäi kinni. Adomas läks, koorem süles, mööda otsatut maa-alust koridori; kusagil pimeduses vilkus vaevumärgatavalt täheke; võib-olla asus seal uks elavate maailma, võib-olla oli see

lihtsalt meelepete, kuid Adomasele oli kõik ükspuha — ta teadis, et ei pääse iialgi välja nendest surmakatakombidest.

Ta ärkas, üleni külmas higis. Kellahelin kutsus hommikupalvusele. Ta lebas kaua kinnisilmi, haaratuna vaiksest rõõmust (ikkagi tore, et sinu külje all on mugav, soe voodi, mitte aga kõva kirstulaud!), ja mõtles pilklikult, et niisugust painajalikku und võib näha ainult purjus inimene. Ta nägi lendurit esimest korda unes siis, kui oli teoks teinud selle, mida tema arvates oli võimatu vältida. «Unenägu on kogetud muljete moonutatud peegeldus inimese teadvuses...» Ta oli kusagilt lugenud neid õpetatud mehe sõnu. Jama! Et ta eile palju võttis, see on küll õige, kullake. Jõi end nõnda täis, nagu ta kunagi varem polnud joonud, lausa vastik mõelda. On meeles, kuidas nad Gediminasega teineteisele musi andsid, sakslasi kirusid, uuesti musitasid. Täpsemalt öeldes suudles tema Gediminast, see aga pomises midagi endamisi ja ei tõrkunud, ehkki rääkis alati, et tal on jäle tunne, kui mehed suudlevad. Siis ilmus kusagilt hüngesilmadega, värvitud piiga, nende juurde istus ka punaste vuntsidega onu. Nüüd musitasid nad juba neljakesi, vandusid bolševikke ja hüüdsid elagu sõltumatule Leedule. Viimaks ühines nendega viies, paksumokaline, korpas ninaalusega meesterahvas, kes karjus vastu lauda tagudes, et sakslased on neid petnud. Ning siis kirusid nad juba viiekesi nii ühtesid kui teisi ja laulsid rahvushümni. Edasi aga vajus kõik uttu. Ta vist läks kuhugi, tegi midagi, võttis kellelgi rinnust kinni. Ilmselt Gediminasel. Jah, jah, nüüd tuleb meelde. Ta pakkus Gediminasele üheks ööks oma Mildat, Gediminas aga ütles talle «siga» või mõne veelgi kõvema sõna, ning nad läksid kisklema. Muidugi neid lahutati, ehkki ta seda enam ei mäleta. Kõige hullem on aga see, et ta ei tea, kuidas sattus Milda juurde. Milda poleks tohtinud teda niisuguses seisukorras näha. Kui palju kordi oli Milda seda öelnud, ning ka Adomas ise oli andnud sõna, et ei lähe purjus päi tema juurde! Neetud isaseinstinkt!

Adomas, kes end üsna räbalasti tundis, lükkas teki jalaga põrandale. Lahtisest aknast hoovas sisse värske hommikuõhk, vareses kraaksusid. Märjad puuladvad helklesid tõusva päikese kiirtes vaskselt. Ärkamine pidanuks olema mõnus ja rõõmus nagu alati, kui sa oled noor ja terve ning sind ootab ees veel üks tore päev, kuid Adomasel oli lausa vastik tunne. Ta mõistis nüüd, miks inimesed endale mõnikord kuuli pähe lasevad või äädikaessentsi joovad.

Ta käis mõne hetke toas huuli närides ringi, siis läks söögitoa ukse juurde ja koputas kõhklevalt. Seejärel uuesti —

energilisemalt, julgemalt. Vaikus. Siis vajutas lingile, ning uks avanes pehme naginaga.

Milda lamas selili diivanil, kollane tekk tõmmatud lõuani. Sealsamas toolil olid tema alusrõivad, hommikumantel. Lõhnas nõrgalt palderjani järele. Kohmetult vaatas Adomas peent, kahvatut nägu, milles tõusid esile väikesed, erepunased huuled, ja ehkki violetsed silmalaud olid kõvasti kinni, teadis Adomas, et Milda ei maga: naine ei osanud teeselda.

«Tere hommikust, Milda.» Adomase hääl kõlas pelglikult ja andekspaluvalt.

«Tere hommikust,» vastati silmi avamata.

Adomasel läks süda kohe kergemaks.

«Ma olin eile suur siga. Anna andeks, Mildake.»

«Annan andeks.»

«Tean, sa oled vihane, aga ma olen selle ära teeninud. Kui inimene joob ennast täis nagu sikk . . . Äh . . .» Ta lõi tusaselt käega.

«Ma ei ole näinud purjus sikku.»

«Tead, kui sa kohtad sõpra, keda oleksid võinud mitte kunagi enam näha . . . Sa oled tark naine, kullake, saad aru . . . Mõnikord joob inimene rõõmust, mõnikord meeleheitest, aga kui need mõlemad ühes puntras on, siis võib hulluks minna.» Adomas tokerdus, peas vilksatas rahutu mõte, et Milda võib järsku küsida seda, mida Adomas ei söanda kellelegi tunnistada, ning lisas kähku: «Sa ju tead õpetaja Džiugast — ta ei kaota kunagi mõõdutunnet, eile aga käis temagi neljakäpukil.»

Milda kortsutas otsaesist.

«Issand jumal, ma ei või sallida inimesi, kes mustavad teisi, et ise natuke puhtamad paista.»

«Ma räägin tõtt, kullake.» Adomas kummardus ja silitas heledat juuksesalku, mis lebas padjal. Näkku õhkus naisekeha unist soojust. «Mine oma voodisse, Mildake. Hommikueineni jääb meil tubli kolm tundi.»

Milda vaatas teda altkulmu. Selged sinisilmad olid soojad, kuid tühjad nagu äsja jäetud ase.

«Kõigepealt suvatsege minna vanni, armuline härra.»

«Sa oled imetore, Mildake!» Adomas tahtis teda suudelda, kuid Milda peitis pea teki alla.

Kui Adomas vannist tuli, olid toad juba koristatud. Milda istus söögitoas diivanil, valge pidžaama seljas, ja kuulas raadiost muusikat. Laual seisid õllepudel ja klaas.

«Sa loed mõtteid, kullake.» Adomas valas klaasi väriseva käega täis, jõi põhjani ning lisas pettunult, vaadates üle ukse

teises toas kordaseatud voodit: «Ma ei tea, mis me tegema hakkame, tõusime nii vara . . .»

«Sa pead koju minema, Adomas.»

«Miks?»

«Kas sulle ei ole kunagi pähe tulnud, et naine, ükskõik missugune ta ka on, võib kord jõuda otsusele alustada uut elu?»

Adomas laiutas kohmetult käsi.

«Loodan, et sa ei kavatse minna kloostrisse?»

«Ei, ma tunnen lihtsalt igatsust rahuliku elu järele.»

Adomas istus tema kõrvale, tõmbas väikese hapra naise ühe käega enda ligi ja suudles meelekohale.

«Huvitav tuju, kullake. Sa mõtled tihti midagi omapärast välja, ning see meeldib mulle.»

«See ei ole tuju, Adomas. Kui sul on tunne, et sa pole kuude kaupa vannis käinud, siis pole muud soovi kui vahetada must pesu ja minna magama puhtasse voodisse.»

Adomas vaikis solvunult. Talle meenus totter unenägu, Gediminase lõikav iroonia, ning järsku haaras teda viha.

«Kurat võtaks, mispärast te kõik arvate, et politseinik ei vaheta pesu?»

«Ära keeruta. Sa tead väga hästi, millest ma räägin. Kunagi elas Kraštupenai kihelkonnas vilets näljarott Nikodemas Dailide. Kuus hektarit pole teab mis palju, aga kui ta neidki oleks harinud . . . Vahel läks ta hobusega põllule, istus künnivao veerde ja hakkas ajalehti lugema. Õhtuti jooksis talust tallu, õpetas kõiki, kuidas Leedus uut elu ehitada. Ta pisteti trellide taha, ja me jäime emaga kahekesi. Meie kuus hektarit, nagu selgus, olid aga üleni võlgades. Nõnda saidki meist isa poliitikategemise pärast kerjused. Hiljem, kui ma räbalad seljast sain, inimese moodi elama hakkasin, pani seesama poliitika nahka ka Berženase. Elu on antud vaid üks kord, Adomas, ja ma ei taha seda uuesti kaardile panna.»

«Sa oleksid pidanud minema mõnele mõisnikule või kaubajuudile, kuid ka siis oleksid märgist mööda lasknud: esimese oleksid minema saatnud bolševikud, teine aga kõnniks praegu sõiduteel, kollane täht küljes,» salvas Adomas.

Milda ei vastanud.

«Kõik meie hädad algasidki sellest, et paljud inimesed mõtlevad nii nagu sina,» rääkis Adomas edasi, kuulates lõbusat muusikat, mis kõlas tema kõrvus nagu leinamarss. «Jätame poliitika teistele, ise aga suleme end kullast puuridesse. Unustame rahvale tehtud ülekohtu, sööme kõhu täis ja magame magusasti oma ligimeste luudel. Meil läheb kähku

meelest, mis meil on olnud ja mis me oleme kaotanud, kullake.»

Milda võpatas.

«Ei! Ma räägin nõnda just seepärast, et ma pole midagi unustanud. Berženas võib tagasi tulla. Ja kui ei tulegi . . . ma olen siiski tema naine. Vahel mõtlen, et sel ajal, kui meie siin, sellessamas voodis . . . on tema laagris nälga suremas . . . ja tead, mul hakkab iseenda ees häbi . . . Ükskõik kui madalale inimene ka langeb, pisut südametunnistust jääb tal ikkagi alles.» Milda rääkis pisut kõrahtades, madalal soojal häälel, iga sõna tema huultel näis olevat kombatav, hubane ja armas otsekui munast koorunud tibuke. Tihti oli raske arvata, millal ta räägib tõsiselt, millal teeb nalja, kus lõpeb lüürika ja algab künism, kuid praegu uskus Adomas, et Milda kõneleb seda, mida mõtleb.

«Kas su südametunnistus mõnikord varem ei ärganud?» Adomas surus ta tugevasti sülelusse, otsekui püüdes lämmatada endas järsku tekkinud viha.

«Ah, jäta! Mul jääb hing kinni.»

«Ei, mind huvitab, kus oli sinu südametunnistus varem?» Milda karjatas valust (võib-olla aga hirmust?) ja haaras vaba käega Adomase juustest.

Adomas paiskas ta kõrvale nagu kassipoja ning tõusis, värisedes kogu kehast.

«Loll! Oled veel eilsest purjus. Imelik viis näidata oma armukadedust.»

«Keda ma armukadetsen? Seda vanatudi, kelle kondid on Siberis võib-olla juba kõdunenud?» Adomas kallas järelejäänud õlle klaasi, loksutades pisut lauale, jõi ära ning vajus uuesti diivanile. «Kõik te olete pööraselt tundlikud, kui see on teile kasulik. Topite oma südametunnistust igaühele nina alla, just nagu oleks teil selle peale monopol. Leiad hinge vaakuva lontruse, pead teda aitama — südametunnistus; täidad kodanikukohust, kuid seetõttu saab surma inimene — südametunnistus piinab; murrad truudust mehele, keda pole kunagi armastanud, — jälle ei anna südametunnistus rahu. Või ehk ütled, et armastasid oma pürjermeistrit? No ütle «jah», sulle ei maksa ju midagi veel kord oma heale sõbrale valetada. Vaikid? Ei, Milda, sulle polnud vaja armastust, vaid nime, raha, seltskondlikku positsiooni. Sa oleksid nõustunud abielluma raugaga, kui ta oleks olnud tähtis nina ning talle oleksid kuulunud kahekorruseline maja pluss paarkümmend tuhat pangas.»

«Ta armastas mind,» vastas Milda külmalt.

«Kuid mina?!» karjus Adomas.

«Sina? Sõnades küll, aga kui oma armastust oli vaja näidata tegudega, oli Adomelis kadunud.»

«Oleks pidanud ootama — ema oleks varem või hiljem järele andnud. Sina aga kibelesid . .»

«Ootama? Mida? Piibu-Katre surma? Niisugust nõida ei tapa kirves ka saja aasta pärast.»

«Ma ju armastasin sind hullumoodi! Arvad, et mul oli vähe tüdrukuid ja nad polnud sugugi nii puupaljad nagu sina, oleksin võinud valida ükskõik missuguse, aga näed ise . . . Naine, kes armastab, oleks kannatlikult oodanud. Aasta, viis, kümme, eluaeg, kui vaja. Oleks oodanud, oodanud, oodanud . . . Tõeline armastus, jah, muidugi siis, kui see on tõeline armastus . . .»

«Ära teeskle, Adomas. Tõeline armastus poleks kartnud isa pärandusest ilmajäämist.»

Adomas naeris pilklikult.

«Kas sinul poleks seda pärandust vaja olnud? Ei, sina pole niisugune, sa pole sugugi niisugune, kullake. Sinu jaoks tähendab armastus kooki koos kohviga. Muidugi kui kõht on kõvasti täis.»

Milda hüppas diivanilt, tormas raadiolaua juurde ja keeras nuppu. Kõrvulukustav muusika summutas Adomase viimased sõnad.

«Keera kinni see põrgumasin, kurat võtaks!» karjus mees vihaselt.

Milda seisis, selg Adomase poole. Üks käsi raadiolaual, teine surutud vastu rinda. Sihvakas, habras, täiuslike kehavormidega; suur valge nukk õlale kallutatud peaga, milles on rohkem tarkust kui ilusale naisele vaja, kuid mitte nii palju, et see kriitilisel hetkel suudaks võitа südant. Adomas silmitses teda ahastades (ah, kui tuttav poos!) ning taipas hirmuga, et kõik see, mis neid nõnda kaua on sidunud, pole üksnes taltsutamatute kirgede mäng — ta armastab Mildat tõsiselt; võib-olla mitte nii tormiliselt, naiivselt nagu sel ajal, kui Milda kandis plisseeritud gümnasistikleiti ja oli oma heledad juuksed põiminud kaheks jämedaks patsiks, kuid ta armastab, tõepoolest armastab.

Adomas tuli ja keeras raadio kinni.

«Milda,» ütles ta tasa. «Pole tarvis tülitseda, eriti praegu ei ole tarvis tülitseda, kullake. Sa ei saa isegi aru, kuidas ma sind vajan.»

Milda vaikis.

Siis võttis Adomas tal õrnalt õlgadest kinni ja pööras

näoga enda poole. Milda põsed olid aukus, huuled valuliselt kõverdatud: ta nuttis alati ilma pisarateta.

«Sinu Adomas on lurjus, lollpea, viimane hulgus. Viruta talle vastu kõrvu! Anna talle vastu lõugu, Mildake!» Adomas võttis naise käe, mis oli tundetu nagu protees, ja lõi endale mitu korda vastu nägu. «Vaat niimoodi, niimoodi on paras sellele tõprale, sellele seale, sellele lontrusele!»

«Ära mängi lolli.» Milda tõmbas oma käe vihaselt ära.

«Ma ei mängi lolli, ma armastan sind!»

«Ja mis siis?»

«Me võiksime olla õnnelikud, Mildake. Pole vaja mõelda minevikule. Ma olin siis rumal piimahabe. Sa tead, missugune on minu ema... Nüüd aga olen ma vaba mees. Kui tahad, võime juba täna pulmad teha.»

«Ja mis siis?» kordas Milda ükskõikselt, kuid tema elavnenud pilk oli sõnadega vastuolus.

«Vaiki, pisike, aitab, kullake.» Adomas embas teda ja sulges suudlusega tema suu.

«Ah, jäta... lase lahti... ma ei taha...» hüüdis Milda, rabeldes nõrgalt vastu.

«Ei, ei! Ma ei lase sind, sa ei lähe kuhugi... Sa oled minu, pisike, minu...» Otsekui meeletu viskus ta naise ette põlvili ning hakkas suudlema tema jalgu, kõhtu, rindu. Siis tõstis ta nõrkenud, võõrast kirest võidetud keha sülle ning kandis magamistuppa, pomisedes seosetult ühtesid ja samu sõnu.

II

«Eile käis siin keegi Puplesyte,» meenus Mildale. «Sinu Lauksodisest. Palus, et sa laseksid tema isa välja.»

Adomas tõmbas teki üle pea. Pehme voodi (ja kõrval nõtke, palav keha) pani pea pööritama nagu tuba, mis on üleni täis lilli.

«Kas kuulsid, mis ma ütlesin?» Milda viskas tekiserva kõrvale, nii et Adomas oli vööni paljas.

«Rumal tüdruk,» haigutas Adomas.

«Mitte päriselt. Küsisin temalt, miks ta pöördub minu poole, ega mina ole komandant või politseiülem. Proua Berženiene, vastas ta, on väga lahke ja ilus proua. Ilusad naised aga suudavad rohkem kui kõige vägevamad mehed.»

«Kavalusest pole tal kunagi puudu olnud,» vastas Adomas laisalt.

«Mis siis vanameest ähvardab?»

«Eks kohus näitab. Mujal oleks sihukesed linnud ilma pikema jututa auku aetud, meie aga peame kohut.»

«Sulle ei maksa tema lahtilaskmine midagi.» Milda paitas Adomase põske. «Teeksid kas või üheainsa heateo. Puplesisel on palju lapsi.»

«Sa oled hästi informeeritud...»

«... Üsna väikesed alles. See tüdruk — ma ei mäleta tema nime, see oli kuidagi imelik, rahvusvaheline, — ega ka Puplesiene ise ei armasta oma vanameest, ta on neile vajalik kui tööloom. Karistate üht, aga kannatab kogu perekond.»

«Kõike seda olen ma juba kuulnud, «proua Berženiene, väga lahke proua». Nädal-paar tagasi käisid mõlemad minu juures, kuulasin isu täis..»

Adomas vaikis sellest, et paari päeva eest tuli Migrata uuesti, kuid seekord ilma emata; see kohtumine jättis nii vastiku järelmaigu, et ta ei tahtnud seda ise meenutada ega ka Mildale rääkida.

«Kaks aastat olin teie vanemate juures teenijatüdrukuks, oleme ühe küla inimesed... Aita, härra Adomas.»

Migrata oli mingil moel petnud perenaist ja tuppa tunginud, ehkki Adomas oli käskinud mitte kedagi tema äraolekul sisse lasta. Adomas vaatas vimmakalt Migrata pikakasvulist, kogukat kuju, kitsaks jäänud punaseõielist odavat sitskleiti. Paljad sääred olid tuulest ja päikesest parkunud, ka nägu punetas, sirge, suurevõitu nina ajas nahka, madala lauba all vilkusid vagased lambasilmad.

«Ilmaasjata teete endale vaeva ja tülitate teisi,» ütles Adomas, varjamata ärritust.

Migrata pani käe tooli seljatoele ja seadis teise jala ettepoole, paljastades oma põlve. Ta ei olnud mingi kaunitar, seda taipas ta oma piiratud mõistusega ka ise, kuid naiselik vaist (võib-olla aga ema, kui teda kodust tulema saatis?) sosistas, et ka tema võludele võib leiduda imetleja.

«Isa on rumal, teda ei armasta keegi,» vedas Migrata kinganinaga põrandale ringikesi, jälgides vargsi Adomast. «Meie, lapsed, armastame ema rohkem kui isa. Temast on olnud ainult häda. Teised on mitte millestki alustanud ja jõukaks saanud, tema aga oskas naabritega ainult jagelda. Üks aasta vedas ta mõisaga vägikaigast mahatallatud odrapõllu pärast, käis kohut, kuni tal viimased püksid jalast võeti, teinekord hamba pärast, mille Katre... teie emake luuavarrega välja lõi. Ükskõik kuhu meie vanamees oma nina ka pistab, alati

tuleb tüli. Tahtis, et ma komnooreks hakkan. Ma ei kuulanud, tänu jumalale. Kõike peab tegema vastupidi, mitte nõnda, nagu tema ütleb . . .»

«Istu!» käratas Adomas.

Tüdruk istus kuulekalt toolile. Adomas tema vastu. Ümmargused pronksikarva põlved nihkusid laiali, võbisesid, just nagu oleks sitskleidi puudutus neile vastik. Reied liikusid rahutult punaste lilleõite all. Oleks õmmelnud endale suveks siidkleidi, nüüd aga tuleb kogu palk anda emale . . . «Oh, oh, härra Adomas . . .» Tüdruk pöördus ära, haaras kinni tooli seljatoest. Õlad tõmblesid, kleidiserv tõusis ülespoole, paljastades roosakad reied.

Adomas sulges silmad. «Kui vana Migrata tookord oli? Seitseteist? Jah, ta on minust vist kuus aastat noorem. Niisiis kolmekümne üheksanda sügisel, rehepeksutalgutel . . .»

. . . Tüdruk seisis pooliku koorma otsas, Adomas aga all, peaaegu puudutades laubaga tema paljaid varbaid. Ümberngi oli tolm, kära, rehepeksumasina metsik undamine. Ja põrgulik tõmbetuul. Tüdruku kleit lipendas nagu kärisenud lipp varda otsas, Adomas aga vaatas häbitult, pea seljas, ja naeris totralt. Ka tüdruk vaatas teda. Jultunult, väljakutsuvalt, paljulubavalt, nii nagu seda võivad ainult kogenematud plikad, kes ei taipa veel, mida teevad. Praegu on Adomas kindel, et ta tookord eksis — tüdruk teadis, mida teeb, — ent siis ajas saatan tal aru segi. Ta hüppas üles nagu lapsepõlves, kui tahtis kätte saada kõige küpsemat õuna, ning haaras Migratal ümber põlvede. See vajus talle täies pikkuses sülle ja paiskas ta jalust maha. Mehed, kes niisugustel puhkudel on üpris abivalmid, viskasid neile peale paar hangutäit õlgi, mille all algas see, mis viidi tavaliselt lõpule heinakuhjas, kui pärast talgupidu koju mindi. Adomas hoidis oma embuses kuuma, koirohu järele lõhnavat keha, ja ootas vastupanu, kuid selle asemel tundis ta, kuidas ümber kaela põimuvad palavad, kleepuvad käed. «Härra kirjutaja, oh, härra kirjutaja . . .» Sel sosinal, mis sarnanes ussi sisinaga, veel enam aga neil tobedail sõnadel oli rabav mõju. Ta laskis Migrata lahti ega mõelnud enam kunagi temast kui naisest. Kui nad mõnikord kokku sattusid, meenusid Adomasele otsekohe higised, võililleebemetega kaetud sääred, võib-olla seegi, mis on ülalpool, ja tal hakkas paha.

. . . Adomas avas koridori ukse, tuli Migrata juurde tagasi ja pööras teda koos tooliga nii, et tüdruku nägu jäi ukse poole.

«Ma pean ära minema, kullake.»

«Keegi helistab,» ajas Milda kõrvad kikki.

«Mis siis? Me magame.»

«Mulle ei meeldi, kui keegi ukse taga ootab, sina aga istud toas ja teed näo, nagu poleks sind kodus.»

«Ta võiks tulla sobivamal ajal.» Adomas näksis Milda paljast õlga. «Näiteks pärast lõunat või homme.»

«Ära tembuta! Sind hakatakse nagunii otsima.»

«Kes hakkab? Te naljatate, armuline preili! Minu vahtmeister härra Bugenis oleks õnnelik, kui ma üldse politseisse ei ilmu, minuta tulevad nad hulga paremini toime.»

Taas tirises kell. Pikalt ja visalt.

«Ma siiski lähen ja vaatan. Äkki on tähtis asi.»

Adomas ei saanud sõnagi suust, kui Milda oli end temast juba üle veeretanud ja lippas hommikumantlit selga tõmmates ukse poole.

«Nagu nugis . . .» pomises mees rahulolematult.

Mõne minuti pärast tuli Milda tagasi.

«Sinu korteriperenaine. Sind kutsutakse komandantuuri.»

«Kuulsin. See pole naine, vaid tuletõrjesireen. Ajas kogu tänava jalule.»

«Tõuse!» Milda haaras toolileenilt Adomase püksid ja viskas talle pähe.

«Peida end kuhu tahes, ikka leiavad üles,» kurtis Adomas voodist välja ronides. Tal ei olnud niisugust kõhedat tunnet nagu tihtipeale varem, kui keegi andis mõista, et teab midagi tema ja Milda suhetest.

«Ma teen kohe süüa.»

«Ära kiirusta. Komandandihärral on aega küll, las ootab. Ärgu arvaku, et me oleme nagu hurdakoerad — tema vilistab, ja meie kihutame, keel rippu.»

III

Härra Rudolf Ropp oli puhtavereline meemellane. Tema esivanemad asusid Klaipeda kanti juba neil aegadel, mil kandsid perekonnanime Rope; tollal seisis põlistel leedu aladel Neemeni suudme ja Priegliuse vahel kindlalt kolonisti saabas, mis oli rautatud Ruhri terasega. Roped armastasid oma katoliku usku, keelt, maad, kuid paraku polnud nende selgroog küllalt tugev, et vastu pidada kolonistide kultuuri survele. See selgroog oli pigem painduv, mis polnud sugugi omane Vytautas Suure aegse žemaidi selgroole. Rudolfi vaar-

isad ütlesid eriliste raskusteta lahti katoliiklusest, nii nagu nende esivanemad omal ajal paganlikest jumalaist, ja tunnistasid reformaator Martin Lutherit, vanemad aga häbenesid juba kõnelda avalikult leedu keelt ning panid oma lapsed saksa kooli, soovides, et nad oleksid võimalikult lähemal valitud seltskonnale — sakslastele. Siin selgus, et täht e on Rope nimes täiesti tarbetu. Dokumentides tehti pisike muudatus ja väikeleedulasest Ropest sai suursakslane Ropp. Ta ei rääkinud enam leedu keeles, ehkki oskas seda, ning kui saabus perekonna loomise aeg, võttis ta naiseks puhastverd sakslanna; tema abiga lootis Ropp alustada uut suguvõsa, nii et järeltulijail poleks vaja punastada oma esivanemate päritolu pärast.

Kolmekümne kolmandal aastal, kui võimule tuli Hitler, hakkas vabalinna pisiametnik tõusma tähtsaks poliitikategelaseks: ta juhtis natside kohalikku osakonda, korraldas pogromme leedulaste ja juutide vastu, esines kihutuskoosolekutel, nõudes leedu direktooriumi laialiajamist ja Klaipeda piirkonna ühendamist Kolmanda Reichiga, mis tehtigi teoks viis aastat hiljem. Rudolf Ropp võis end tunda seitsmendas taevas, pealegi kasvatas ta kolme last, kes hakkavad juba elama Reichi tuhandeaastases paradiisis, nagu oli tõotanud füürer; paraku . . . tema nina oli teistsugune kui vaja (ninaots vaatas ülespoole) ning juuksed polnud heledad nagu ideaalsel germaanlasel, vaid mustad, ja silmad olid rohelised, mitte sinised, ehkki kolju mõõtmed kinnitasid vaieldamatult, et tegemist on aarialasega.

Kui Adomas jõudis komandantuuri (endine partei maakonnakomitee hoone), töötas Ropp palavikuliselt oma märkmiku kallal: ta oli hiljaaegu teist korda läbi lugenud «Mein Kampfi», ning tema peas tunglesid huvitavad mõtted, mis ta hoolikalt üles kirjutas, et end ise ideeliselt täiendada ja ka oma töökaaslaste ajusid valgustada. Niisugustel hetkedel oli ta meelestatud filosoofiliselt ja lubas endale olla intiimsem, kui seda võimaldanuks teenistusdistsipliin.

«Väega meeldiv,» pöördus ta Adomase poole väikeleedu murdes, ulatades laia kämbla ja osutades toolile.

«Te räägite leedu keelt?» imestas Adomas.

*«Ja, ja. Ein bißchen.** Meie, sakslased, ei häbene midagi, mis on isamaale kasulik.»

«Te olete vist pärit Klaipedast? Ma olen Klaipeda kandis käinud. Gümnasistide ekskursiooniga. Seal oskavad peaaegu

* Jah, jah. Pisut.

kõik leedulased saksa keelt,» vastas Adomas, tundes komandandi vastu sümpaatiat.

*«Aber nicht alle Deutschen verstehen Litauisch,»** lausus Ropp, rääkides iseendale vastu.

*«Ja, natürlich,»*** nõustus Adomas. «Saksa gümnaasiumides ei õpetata leedu keelt, meie aga hakkame saksa keelt õppima esimeses klassis.» Ja mõtles vihaselt: «Rääkida aga ei oska.»

Ropp heitis Adomasele pilgu üle oma kullatud prillide; vaist hoiatas teda alati õigel ajal, kui tekkis oht kaotada distants enese ja alluva vahel, ning siis lülitusid temas automaatselt sisse vastavad regulaatorid, mis taastasid tunnete ja mõtete tasakaalu.

«Jätame koolid lastele,» ütles ta järsku rangelt, lehitsedes oma märkmikku. «Uue Euroopa saatust ei otsustata klassides, vaid lahinguväljal, *Herr Polizeichef.*»

Adomase näol kustus naeratus. Ta noogutas masinlikult.

«On kokku arvestatud: seni on bolševistlik armee kaotanud poolteist miljonit meest. Vallutatud on Vitebsk, Smolensk, ümber piiratud Peterburg. Sakslaste kaotused on naeruväärselt väikesed. Augusti keskel oleme Moskvas. Maailma ajalugu ei tunne nii suuremastaabilisi võite!»

*«Ja, das ist wunderbar,»**** nõustus Adomas, ehkki taipas üsna vähe: komandant rääkis kiiresti, sõnu neelates.

«Saksamaa on kutsutud täitma ajaloolist missiooni. Meie, sakslased, loome ja aitame teistel luua uut korda, kus hakkab valitsema täisväärtuslik, valikukonkurentsis vastu pidanud inimene. Me hävitame plutokraatide pehastunud demokraatia ning slaavi põhjakihtide diktatuuri ja seame nende asemele isiksuse, sest «mass ja enamus ei leiuta ega mõtle, seda teeb alati ainult üksikinimene, isiksus», nagu õpetab füürer. Loometeoses eneses, olgu see siis materiaalne või intellektuaalne, mõttemaailma valdkonnast, on kõige väärtuslikum looja ise kui isiksus.»

«Ja, ja,» noogutas Adomas.

Ropp vajutas nupule.

Sisenes sõdur.

«Tõlk siia!»

Tõlk oli hallipäine mees, kandis maitsekat tsiviilülikonda ja rääkis žemaidi aktsendiga.

Ropp kordas oma monoloogi ja kuni tõlk tõlkis, jälgis tähe-

* Kuid mitte kõik sakslased ei oska leedu keelt.

** Jah, muidugi.

*** Jah, see on imetlusväärne.

lepanelikult Adomast, kellel oli kõhe komandandi raske, uuriva pilgu all.

«Ma mõistan teie poliitikat . . .»

«. . . ja ideoloogiat.»

«Jah. Leedulased ei unusta kunagi, kellele nad peavad olema tänulikud selle eest, et taas lehvib meie riigilipp ning me võime tagakiusamist kartmata laulda oma rahvushümni, härra komandant.»

«Ei tea . . .» Ropp tõusis püsti. «Igatahes mina pole selles kindel. Minuni on jõudnud teated, et kohalike elanike meeleolud saksa sõdurite suhtes pole niisugused, nagu need olid esimestel päevadel pärast vabastamist. Lilled, millega te puistasite üle meie armee, kui see oli ületanud piiri, on ammu närtsinud, uusi aga pole enam näha. Saksa sõdurid söövad leedu pekki ja mune, kuid ilma ei anna neile seda keegi, nad peavad seda talumeestelt vahetama tubaka ja sigarettide vastu. Teie neiud on võluvad, teevad silmale rõõmu, kuid miskipärast nad ei märka, et füüreri armee koosneb tervetest meestest, kellele normaalseks eluks on vähe üksnes küllus-likust söögist . . . Kui me tahame sõduri moraali tõsta maksimumini, on vaja luua niisugused tingimused, et ta tunneks end nagu kodus. Kahjuks aga . . » Ropp tuli ümber laua, peaaegu riivates õlaga Adomast. Ta oli kõhn, keskmist kasvu mees, püüdis käituda nagu ehtne sakslane, aga nii tema liigutustes kui ka kõnes võis tunda teatud annust žemaidi kohmakust. Ta peatus Hitleri portree ees, mis rippus kabineti külgmisel seinal, seisis mõne hetke, keskendudes aukartlikult otsekui altari ees, ja võttis uuesti istet. «Ma ei kavatse teist teha agitaatorit, härra Vainoras, nii nagu teie leedulastega talitasid siin bolševikud, kuid te olete kohustatud andma kogu oma jõu, et elanikud taipaksid, kellele nad on tänu võlgu oma vabaduse eest.»

Adomas kuulas, pilk kõrvale pööratud, ta polnud komandandiga nõus, kuid noogutas pead:

«Arusaadav, selge . . . Jah, jah . . .»

«Saksamaa peab saama grammi täpsusega kõik põllumajandussaadused vastavalt riiklikule hankeplaanile. Hoiatage talupoegi, et igaüks, kes jätab põllule kas või ainsa viljavihu, antakse sõjakohtu alla. Teie maa peab sakslaste ajal kasvatama vähemalt niisama suure saagi kui Smetona ajal. Kui talupojad hakkavad saboteerima, tuleb vastutada teil, härra politseiülem.»

«Minul?» Adomas süngestus. «Mina võin vastutada ainult oma tegude eest ja kinnitan teile juba ette, härra komandant,

et ma ei kavatse saboteerida. Mis aga puutub elanikesse, siis kõik oleneb edasistest asjaoludest. Bolševikke võeti Leedumaal samuti lilledega vastu, minema saadeti aga kuulidega . . .»

Ropp võpatas ja heitis Adomasele küsiva pilgu.

«Bolševikud ei täitnud rahvale antud lubadusi,» jätkas Adomas, taltsutades üha kasvavat ärritust. «Meie inimesed mäletavad suurepäraselt, mida kõneldi raadio kaudu Saksamaalt. Kui soovite, võin sõna-sõnalt korrata üht kohta Leedu ajutise valitsuse üleskutsest rahvale: «Me tahame olla iseseisvad, me oleme valmis ennast ohverdama ja andma kõik Leedumaa hüvanguks.» Nõnda öeldi kolm nädalat tagasi. Rahvas arvab, et on aeg viia need sõnad ellu; kui see aga ei toimu, hakkab inimestel kaduma usk nii sakslastesse kui ka meisse.»

Kuni Adomas rääkis, murdis Ropp närviliselt oma lühikesi jämedaid sõrmi. Siis keeras end koos tooliga tõlgi poole, kes istus laua otsas.

«Kummaline rahvas!» Adomase poole pööratud põsk tõmbles. «Olge nii lahked, kinkige meile iseseisvus . . . Nagu kantud püksid või paar sukki . . . Wilson osutas teile kaheksateistkümnendal aastal niisugust lahkust; kuid kingitud asja ei peeta kalliks. Soomlased tõusid nagu üks mees oma maa kaitseks, teie aga sirutate käed ette ja veel tänate, et need raudu pandi. Ei, härra politseiülem, iseseisvust ei saa vastu võtta nagu armuandi, see tuleb kätte võidelda!»

«Wilsoni deklaratsioon oleks jäänud tühipaljaks paberiks, kui meie isad poleks seda toetanud relvaga. Vennashaudades lamab tuhandeid leedulasi. Neljakümnendast aastast aga . . . ei maksa parem kõnelda. Te teate ise suurepäraselt, et tõelised leedulased ei tänanud käeraudade eest.»

«Milleks te mulle seda kõike räägite?» Ropp vaatas Adomast põlglikult üle prillide. «Me pole diplomaatiliste läbirääkimiste laua taga. Ma kutsusin teid selleks, et hoiatada: võimalike ebameeldivuste vältimiseks tuleb teil abinõud tarvitusele võtta. Selle asemel et kainelt olukorda hinnata, hakkate teie fantaseerima.»

«See pole fantaasia, vaid järeldus faktidest.» Adomasel tekkis tahtmine püsti tõusta ja lahkuda — komandandi solvav käitumine ajas ta marru. «Rahvas ootas vabadust ja kui ta selle asemel saab . . . Andestage, härra komandant, kuid millega teda sel juhul veenda, et kõik peab olema nõnda ja mitte teisiti?»

«Kuulidega!» Roppi prillid välgatasid külmalt. «Meil on neid küllaldaselt, härra politseiülem.»

«Kuule?» pomises Adomas tahtmatult.

«Kes pole meiega, see on bolševikega. Kolmandat teed ei saa olla. Meie, sakslased, oleme kutsutud täitma ajaloolist missiooni — puhastama maailma alaväärtuslikest inimestest ja alustama üliinimese ajastut. Kas te teate, mida ütles füürer oma raamatus «Mein Kampf»? Aaria rass kui inimkonna väärtuslikem osa peab vana tsivilisatsiooni rusude alla matma kõik mittetäisväärtuslikud rassid. Need leedulased, keda pole rikkunud slaavi või juudi veri, kuuluvad aarialaste sekka ja võivad sulada suure saksa rahva hulka, omandada tema kultuuri, kasutada saksa tsivilisatsiooni hüvesid.»

«Ehk lihtsamalt öeldes — neist saavad sakslased,» märkis Adomas süngelt.

«Jah, kes on seda väärt.» Ropp noogutas armulikult. «Väikese, mahajäänud rahva esindajaile on see õnn. Te peaksite saatust tänama oma laste ja lastelaste tuleviku eest.»

Adomas pigistas käed tugevasti rusikasse. Ta tundis, kuidas küüned tungisid peopessa.

«Aitäh avameelsuse eest.» Ta tõusis. «Seni me kujutasime mõndagi teisiti ette.»

«Ma ütlesin rohkem kui sobilik.» Komandant tõusis toolilt ja sirutas Adomasele käe. «Tarkade partneritega meeldib mulle mängida lahtiste kaartidega, *Herr Polizeichef. Heil Hitler!*»

«*Heil* . . .» pomises Adomas.

IV

Adomase kabinet oli teisel korrusel. Raskelt jalgu tõstes sammus ta nagiseval trepil, hoides kinni logisevatest käsipuudest, mis kriiksusid vähimalgi puudutusel, ning neist helidest, kasarmu umbsest õhust hakkas paha. «Ajalugu ei tea juhtumit, et üks rahvas oleks niisama, heast südamest vabastanud teise rahva . . .» Gediminasel on õigus. Kuid mis saame meie sinna parata? Bugenis ütleks: «Kas me tahame või ei taha, nagunii sünnib see, mis peab sündima, härra ülemus; Juozas Bugenis ei pööra ajalooratast edasi ega tagasi; kõige rohkem, mis ta suudab, on hoida end selle eest, et too ratas teda ennast ei lömastaks . . .» Tapale mineva vasika filosoofia . . . Ei, härra komandant! Seni oleme veel

meie omal maal peremehed ja teie ainult külalised, ning me püüame teile seda tõestada!

Adomas ei koputanud, vajutas ukselingi alla ja astus kabinetti, kus — nagu tavaliselt ülemuse äraolekul — istus vahtmeister Bugenis.

See oli ilmetu, kõhn mehike, kes oma välimusega ei paistnud silma, oli aga üpris energiline, pilklik, sõjaväelise hoiakuga, mille oli kaasa toonud Smetona armeest koos üleajateenijast allohvitseri auastmega. Kuni neljakümnenda aasta sündmusteni teenis ta linna omavalitsuses, kuid uus võim vallandas ta ning tal tuli minna tee-ehitusele kive purustama.

Adomast nähes kargas Bugenis toolilt püsti ja raporteeris. Ta pidas haiglaslikult kinni sõjaväelisest distsipliinist ja nägi seetõttu mõnikord naljakas välja.

«Kuidas me siis magasime, härra ülem?» küsis ta pärast ametlikku osa. «Eile nägime teid «Kolmes Hiius» üsna uduses olekus.»

«Mis see sinu asi on! Me kõik joome.»

«Ainult mitte nõnda, ainult mitte nõnda, härra juht. Te olite mõlemad Džiugasega soojad nagu keedupirukad padja all.»

«Mis kurat sa mööda restorane kolad, kui oled sihuke pühamees . . .»

«Kanäe, ta ei mäleta enam midagi!» Bugenis pöördus järsku ümber, astus ukse juurde, tuli uuesti tagasi. Ta saalis toas ringi, just nagu oleksid tal mesilased kallal, ning võõrale oleks võinud näida, et Bugenis on äärmiselt erutatud. «Ropp käskis teid üles otsida, härra ülem, ja öelda, et te täna kell üheksa oleksite komandantuuris. Praegu on kell juba üksteist. Sakslased armastavad täpsust.»

«Mis sakslane ta on . . .»

«Kes siis?»

«Saksastunud žemaidi siga . . .» mõtles Adomas ja võttis lolult istet. Tool oli alles soe, ning tal hakkas uuesti halb — nii nagu trepist üles ronides. «Neetud pohmelus,» ütles ta endamisi.

«Too Puplesis siia,» käskis ta, pööramata pead. «Ja Žakaitis ka,» lisas ta, mõelnud pisut.

Bugenis lõi kannad kokku, kuid ei liikunud paigast.

«Kurat võtaks, kas pole selge?» vihastas Adomas. «Ma käsin siia tuua areteeritud Matas Puplesise ja Petras Žakaitise!»

«Kuulan, härra ülem! Tuua Matas Puplesis ja Petras

Žakaitis!» Bugenis ajas end sõjaväelaslikult sirgu, keeras ühel kannal ringi ja väljus toast.

Adomas saatis teda vaenuliku pilguga: ta ei sallinud Bugenist üsna mitmel põhjusel, kõige rohkem aga seepärast, et kunagi ei saanud kindel olla, kas ta räägib tõsiselt või mängib lolli.

«Võib-olla oleks tulnud temaga nõu pidada?» mõtles Adomas.

(«Mis sa arvad, Juozas, kuhu sakslased panevad need, kelle pealuud pole tehtud kehtivate standardite järgi?»

«Ha-ha-haa! Niisugustele oleme juba kollased tähekesed külge pannud, härra ülem. Varsti ajame nad getodesse ja sunnime tegema rahvale kasulikku tööd.»

«Kas sa oled kindel, et sinu kolp vastab kõigile normidele?»

«Sülitan sellele! Ma ei kuulu nende lollide hulka, kes murravad pead homse pärast, arvates, et elavad igavesti. Juozas Bugenis on lihtsurelik, härra ülem. Täna on ta olemas, homme võib-olla pole, seepärast tunnistab ta ainult tänast päeva. Elu mõte? Kui sa enne oma päikese loojumist jõuad läbi närida kõri nendel, kes sulle auku kaevasid, siis ei maksa mõttekamat elu soovidagi, härra ülem.»

«Öeldakse, et inimesele on vaja mõistust, võimeid, selgub aga, et kõige tähtsamad on hambad!»)

Adomas tõusis raskelt ja astus akna juurde. Turuplats oli tulvil vankreid ja inimesi. Lahtisest õhuaknast kandis palav südapäevane tuul sisse teravat hobusekuse lehka ja turusuminat.

«Inimesed . . .» mõtles Adomas. «Üks keel, üks rahvas, üks kodumaa, mida oleme õppinud armastama lapsepõlvest alates. Kui palju neist koguneb siia turule kümne aasta pärast? Pool? Kolmandik? Võib-olla veelgi vähem, olenevalt sellest, kui usinasti me kasutame kuule, mida pakub härra komandant . . .»

Talle meenus jälle unenägu ja öö, mil ta tegi seda, mida tema sügava veendumuse kohaselt oli võimatu vältida. Praegu ei näinud ta lendurit, vaid tundis tema puudutust, jõuetu, lõtv keha rõhus raske koormana tema õlgu. («Kas Jeesus Kristusel oli oma risti raskem kanda?») Võõras süda — haavatud linnu tiib — peksles seljal; Adomasele näis, et see on tema enda südame kaja, ning ta imestas, miks on see nõnda, sest nad pole ju mägedes ega metsas, vaid küüni pehmes, heintest lõhnavas pimeduses. Tema sammud olid samuti pehmed, vetruvad nagu kohevil heinakuhi, kuid

talle tundus, et jalge all tümiseb maa (ta kõnnib otsekui suurel trummil, kurat võtaks!), müra ajab otsekohe jalule kogu küla, inimesed jooksevad kokku . . . Ukse taga on juba kuulda nende samme. . . .

Areteeritud toodi sisse.

Adomas pühkis väriseva käega laubalt higi.

V

Bugenis lükkas vahialused keset tuba, käskides seista «valvel».

Adomas võttis kabuurist püstoli ja asetas lauale.

«Sa oled vaba, Juozas.»

«Mina?!» ajas Bugenis silmad pärani.

Adomas noogutas.

«Istuge,» ütles ta vahialustele, kui solvunud Bugenis oli väljunud.

Puplesis astus sammu kirjutuslaua suunas.

Adomas asetas käe püstolile.

«Sinna,» osutas ta peaga vastasseina poole, kus seisid kaks tooli.

Vahialused võtsid istet. Puplesis rahulikult, vabalt, just nagu oleks kodus ja istuks pingile, kus harilikult nööri punus; Žakaitis pelglikult, otsekui kaheldes, kas oli kuulnud õigesti. Mõlemal oli lõug tihedasti karva kasvanud; nende riided olid katkised, räpased, nööpideta ja levitasid vastikut lehka, mis tekib siis, kui inimene on olnud peaaegu terve kuu kitsas keldris — pesemata, ihupesu vahetamata, sealsamas söönud ja oma loomulikke tarvidusi rahuldanud. Paistes, nürinenud nägudel oli näha kinnikasvamata haavade jälgi — Bugenis oli oma meestega tublit tööd teinud. Puplesise silma all ilutses värske muhk.

Žakaitis kandis miilitsavormi, milles ta oli taganenud, valmis hukkuma või võitjana naasma. Kuid ta ei pidanud vastu isegi esimesele katsumusele ja tuli tagasi reeturina. Ta istus kuidagi längakil, suur piklik pea õlale vajunud, just nagu ei suudaks peenike kael seda püsti hoida. Matas Puplesis sarnanes tema kõrval ebaproportsionaalselt arenenud kääbusega: ta oli kasvult Žakaitisest peajagu väiksem, kuid märksa laiemate õlgadega, milles peitus selliste mõõtmetega mehe kohta tavatu jaks. Lauksodise elanikud hüüdsid teda Kedroniks, sest vintis peaga armastas ta laulda pühi laule, eriti

üht salmi «Kolgatast»: «Üle jõe, üle jõe, üle Kedroni jõe vii sa, meie armas issand.» Üldiselt oli ta terava keelega mees, leidlik peiar, tulvil tahumatut talupoeglikku huumorit. Ta võis kihlveo võitmiseks koos õllega ära juua kakskümmend muna, peale hammustada klaasikilde ja naelu ning seejärel heita keset õue, kus talle pandi peale küünivärav ning sellest sõitis üle vanker, mis oli naabrimehi täis tuubitud. Puplesisel oli kuus last, neist vanim, Migla-Darata, oli üheksateistkümne aastane, kõige noorem, Vytautas-Jokubas, aga neljane. Mataušas Puplesis oli parandamatu jumalasalgaja, tema naine Terese aga veendunud usklik; erilisi lahkhelisid perekonnas sellest aga ei tekkinud, ehkki mõlemad südamepõhjas teineteist põlgasid ja arvasid, et suuremat tobu ei leia terves Kraštupenai vallas ka tulega otsides. Kui sündis laps, valis Puplesis ise talle nime, ja ilmtingimata paganliku, aga kui tuli ristimise aeg, läks Puplesiene turri ning kirikukirja kanti laps kahe nime all, jumalavallatule nimele haagiti sappa kristlik. Esimesel aastal kutsus kumbki väetikest kangekaelselt enda valitud nimega, kuid nähes, et järeleandmist ei tule kummaltki, jõuti mõlemale vastuvõetava lahenduseni — öeldi kaks nime korraga. Lauksodise elanikele, kes paljusõnalisust eriti ei sallinud, polnud see muidugi meeltmööda. Alati leidus külas mõni hamba- ja keelemees, kes mõlemad nimed nõnda ühte sättis, et uus moodustis lõi ümbruskonnas kohe läbi. Nõndaviisi tehti Migla-Daratast Migrata, Kestutis-Kazimierasest Kestumieras, Vytautas-Jokubas aga muutus Vykubaseks.

Adomas silmitses vahialuseid vaikides. «Võinuks juhtuda, et neid poleks praegu enam olemas, nii nagu neid kaheksateistkümmend, kellele Bugenis ja tema mehed kahekümne seitsmendal juunil otsa peale tegid,» mõtles ta.

«Oleksime võinud teid ammu maha lasta,» ütles ta. «Olete selle ära teeninud — kodumaa reetmise eest on kõrgeim karistusmäär. Isegi kohut pole vaja. Kuid ma arvan, et viha on halb nõunik. Seepärast peaks teid üle andma Saksa poliitilisele politseile. Seal selguks, kas sina, Žakaitis, kiitled ja keerutad niisama või saatsid tõesti Marius Nemunise teise ilma. Ja sina, Puplesis, muutuksid seal otsekohe pehmeks, ja me saaksime teada, mil määral sa pingutasid oma külanõukogu heaks, ja üldse — kas on süüdi sinust suuremad isandad või aitasid sa ise kaasa, et Gulbinased loomavagunis ida poole saadeti.»

Žakaitis niheles rahutult. Ümarates silmades vilksatas lootus.

«Härra Vainoras . . . härra ülem . . . Ma olen tõesti . . . valmis tegudega näitama . . .» kogeles ta, püüdes püsti tõusta.

Puplesis pööras Žakaitisele selja ning tardus uuesti. Suured rasked käed lebasid põlvedel nagu suitsusingi käntsakad.

«Ja mida sina mõtled, Puplesis?» küsis Adomas.

«Mina?» Puplesis ei liigutanudki, ei vaadanud Adomase poolegi. «Kas kassile pakub huvi, mida mõtleb hiir?»

«Ära kavalda, vana. Tahan sinuga rääkida inimese moodi.»

«Kui inimese moodi, siis ma ütlen, et mulle tuli meelde ilus suvepäev, niitsin siis sinu isa juures ristikut. Sa olid tollal kuueaastane jõmpsikas. Juhtus nõnda, et ma sattusin magava jänese peale ja tõmbasin kogemata vikatiga vastu tema tagajalgu. Lõikasin mõlemad põlvest saadik küljest. Siis andsid sa mulle kolki — olid kõva kakleja, pole midagi öelda —, pärast aga töinasid ja hoidsid jänesel ümbert kinni. Olime siis õrnasüdamelised . . .»

«Tahad, et härdaks läheksin?» Adomas heitis Puplesisele kurja pilgu, kuid tema hääles ei olnud viha. «Sina ise, nagu näha, ei läinud sugugi härdaks. Reetsid oma rahva, mehkeldasid vaenlastega, aitasid võõrastel omainimesi paljaks röövida, nüüd aga laulad jänese jalgadest.»

«Mina täitsin oma võimu käske, nii nagu sina täidad oma . . .»

Adomas läks punaseks.

«Täitsid! Sa teenisid nende ees kannuseid!» karjus ta vihaselt. «Täna jumalat, et oled lihtsalt tobe narr. Muidu oleks sind ammu mulla alla pistetud.»

Puplesis ei vastanud midagi.

«Sul on pikk elu seljataga, kuid sa ei saa ikka veel aru, rumal vanamees, et lambaid tuleb hoida ühes aedikus lammastega, lehmi lehmadega, ning et ei ühtesid ega teisi ei tohi segada huntidega,» jätkas Adomas juba leebemalt. «Meie, väikerahvas, elame kahe hiiglase vahel nagu peotäis teri kahe veskikivi vahel. Me peame olema terasest, et meid peeneks ei jahvatataks. Meie jõud peitub ühtsuses. Bolševikud sundisid meile peale klassivõitluse, ässitasid venda venna vastu, et me üksteisel kõri läbi lõikaksime — siis olnuks neil hõlpsam valitseda. Mõni («Näiteks härra komandant . . .» mõtles ta) tahaks ka nüüd niisugust poliitikat ajada, mõistagi teisest otsast, kuid meie ei lase! Jah, meie ei lase . . . Leedu ajutine valitsus ütles oma pöördumises rahva poole selle küsimuse kohta selgelt: niisugust luksust — omavahelisi tapatalguid — võivad endale lubada ainult sajamiljonilised rahvad, meile aga on kallis iga inimene. Me tahame

kõiki eksinuid oma rahva juurde tagasi juhatada, muidugi kui nad pole ilmsed vaenlased, kui nad oskavad hinnata meie head tahet ja on valmis tegudega näitama . . .»

«Mina olen valmis! Ma ütlesin juba, härra ülem, et olen valmis! . . .» kargas Žakaitis püsti. «Kas ma siis omast tahtest miilitsas teenisin, maad jagada aitasin? Mind keelitati, kihutati tagant . . . Olin pime!»

«Kui sakslased poleks teed ära lõiganud, siis sa võib-olla poleks saanudki nägijaks,» muigas Adomas sapiselt. «Kuid aitab sellest. Ma näen, et sa kahetsed tõsiselt, ehkki mõnes asjas võib-olla valetad nii, et suu suitseb. Sa oled küürakas, kuid noor, aeg ajab su sirgeks. Kas tahad teenida politseis?»

Žakaitis seisis, pilk maas. Habemetüügastes nägu tõmbles veidralt.

«Võib küll . . . kõike võib, härra ülem . . .» nuuksus ta. Tema põlved nõtkusid, ning aegamisi, just nagu hoidnuks nähtamatu käsi tal kraest, vajus ta tooli kõrvale põlvili.

«Püsti, kurat võtaks!» karjus raevunud Adomas. «Narts! Meile on vaja mehi, mitte vanamutte!»

Žakaitis kargas püsti.

«Kasi minema! Kuuled?» Adomas pani käe püstolile. «Otsi korrapidaja üles ja kutsu siia.»

Külg ees, hiilis Žakaitis ogaralt ringi vahtides kabinetist välja.

«Näed nüüd, missugused on teie võimu tugisambad, kullake,» ütles Adomas Puplesisele, kes istus nagu kivikuju; ainult nurgelise lauba all hiilgavad silmad näitasid, et paks koor varjab elavat inimest. «Niisuguseid nagu Žakaitis on Leedumaal tuhandeid. Mida sa selle peale kostad?»

Surnud koor liigatas, elustunud näole ilmus midagi naeratuse taolist. Säärasel ilmel järas Puplesis harilikult klaasitükke.

«Mõistlikumalt ei saagi öelda, härra ülem, nii see on. Žakaitis võttis hiljaaegu noore naise, ise ka noor, mehel on mesinädalad, nii et võib-olla selle pärast tasubki kesta vahetada, mina aga ei saa oma vanaeide eest niisugust hinda maksta.»

Adomas pani püstoli kabuuri.

«Ehk on lapsed üht-teist väärt?»

Puplesis võpatas, kuid Adomaselt pilku ei pööranud. Põlvedele asetatud rusikad tõmblesid valuliselt.

«Lapsed kasvavad suureks ka ilma minuta, härra Vainoras. Mida raskem neil elus on, seda paremini mäletavad, kellele nad oma vaevade eest on tänu võlgu.»

«Meie aga ei taha, et nad mäletaksid.» Adomas tõusis püsti. Tal hakkas lõbus. «Kõnni ilusasti koju — rukist lõikama. Mis vaenlane sa meile enam oled? Rohutirts! Hüppa nii palju kui tahad, sõjamasinat sa ei peata, ka siis mitte, kui ise selle rataste alla heidad Või arvad, et bolševikud veel tagasi tulevad?»

Puplesis vangutas pead, ning jäi arusaamatuks, kas ta on nõus või mitte.

Samal hetkel paiskus uks lahti ning sisse vajus Žakaitis, tema järel tuli Bugenis, laskevalmis püstol käes.

«Härra ülem, see tüüp . . . ma pidasin ta kinni . . . Mis siin toimub, pagana pihta, härra ülem?!»

«Žakaitis, nagu mulle näib, soovib meie kasuks töötada,» selgitas Adomas rahulikult ja lisas Puplesise poole pöördudes: «Sa pead end iga päev politseis registreerima, hiljem aga vaatame. Žakaitis!»

Žakaitis kargas kohalt, just nagu oleks ta ussi märganud.

«Kaunases luuakse rahva tööpataljonid. Värvatakse vabatahtlikke sõjalistele ehitustele. See on sobiv juhus, et lunastada oma süüd isamaa ees. Selge?»

«Selge, härra ülem . . . Lunastan . . .»

«Anarhia!» vihastas Bugenis. «Te pillute põlevaid tikke püssirohuvaati, härra Vainoras!»

«Milda jääb rahule,» mõtles Adomas pilklikult.

NELJAS PEATÜKK

I

Täitevkomitees ütles Marius:

«Me organiseerisime kursused vähese kirjaoskusega inimestele, seltsimees õpetaja. Kas sa ei saaks igal kolmandal õhtul ohverdada paar tundi?»

Gediminas naeratas sunnitult.

«Oli aeg, mil me teineteist eesnimepidi kutsusime,» mõtles ta. «Nüüd on meie vahel raske kirjutuslaud ja tütarlaps, keda me mõlemad armastame.» Ta ütles:

«Teie olete nüüd ülemus, võite käsutada . . »

«Nõukogude võim ei käsuta oma sõpru.»

Marius käis kolm aastat Gediminase juures, kui see koolivaheajal kodus viibis, näitas talle vihikuid, mis olid täis

varesejalgu, ja õiendas igal sügisel eksternina eksamid järgmisse klassi.

Juhtugu mis tahes, ta ei saa seda iialgi unustada.

«Kas nõukogude võimu ajal on ilmtingimata tarvis tunnistust kolme klassi lõpetamise kohta, kui tahad hakata valla täitevkomitee esimeheks? Tänapäeval on moes jätta küüneealused puhastamata, käia ilma lipsuta, pesemata, kortsunud riietes ja mängida proletaarlast, kellele kodanlased liiga on teinud.»

«Igas tares on oma kärbsed, pagan võtaks. Tuleb aeg ja nad kaovad iseenesest. Küll me juba püüame, seltsimees õpetaja, et niisugune aeg kiiremini tuleks.» Mariuse pilk oli kindel ja otsejooneline nagu pinguletõmmatud köis, rasked soonilised rusikad lebasid laual, valmis iga hetk heitlusse astuma ja tegudega oma õigsust tõendama.

Hiljem nägi Gediminas niisuguseid rusikaid klassis. Neid oli palju. Need lebasid kahekaupa koolipinkidel nagu väsinud lehmad mustaks söödud karjamaal. Milleks nad siia tulid, need kortsus näoga elatanud inimesed? Need naised, kes senimaani olid sünnitanud ja matnud oma lapsi, osates hädavaevalt oma nime kirjutada? Need habemetüügastes mehed, kes päev läbi rahmeldasid töökodades tööpinkide taga või tassisid kotte raudteejaamas? Kas nad tõesti mõtlevad, et kui on paar tundi koolipingis istunud, muutub leib magusamaks?

«Sellises vanuses .. just nagu lapsed .. Kas pole naljakas, seltsimees õpetaja?» küsis üks mehemürakas, kui Gediminas võttis tema käe, milles oli pliiats, ja näitas, kuidas sõna õigesti kirjutada.

Mehemüraka laubalt nirises higi, nägu oli pingutusest punane. Väsinud ja meeleheitel, vaatas ta kõverikke tähti ning mõtles, et igaüks nendest on raskem kui kaubavagun — ta oli oma elu jooksul tühjaks laadinud sadu vaguneid. Kuid taganeda oli juba hilja. Just nagu sunnitööline kive, nõnda veeretab ta tähe tähe kõrvale, aheldades nad tuhandepuudasteks sõnadeks, kuni elutu paber hakkab rääkima imelises keeles.

Teda piinas vaimne nälg.

Gediminas vaatas ahnetesse, lapselikult kohmetunud silmadesse ja vastas, haaratud veidrast erutusest:

«Õppimine pole mitte kunagi naljakas, sõber.»

Kõik pead — niipalju kui neid klassis oli — kerkisid vihikute kohalt ja pöördusid Gediminase poole. Silmades peegeldusid seesama täitmatu janu ja lapselik hämmeldus.

«Kuni tänaseni ma ei tundnud inimesi,» mõtles Gediminas imestunult.

Mõne päeva eest oli ta käinud külas. Tee ääres külvas paljasjalgne, linases särgis talumees rukist. Tema sammud olid väledad, käeliigutused hoogsad, nägu pidulik ja pühalik. Igal sügisel ja kevadel puistas ta teri mulda, mis igatses seemet, kuid ikka võõrasse, nüüd aga külvas ta esimest korda oma põllul.

«See on minu maa, seltsimees õpetaja. Näete sinna, künkale, hakkan tuleval aastal maja ehitama, selle kõrvale rajan aia. Kas te mõistate, mida tähendab oma maa ja oma maja, kui sul on neli last?»

«Muidugi, te ei pea enam sulaseleiba sööma . . .»

«Ei, te ei mõista seda.» Talupoeg laskus kükakile ja paitas mõlema käega mullakamakaid, just nagu õnnistades neid. «Maamuld, maamuld. Viskad talle ühe tera, tema annab sulle kümme tagasi. Isegi lihane ema pole oma poja vastu heldem . . .» sosistasid tema huuled otsekui palvetades, silmis aga põles püha nälg. Nagu neil, kes kogunesid klassi, et mõistatada kirjasõna saladust.

Kui talumees oli külimitu täis võtnud ja astus põllul edasi, ei suutnud Gediminas kaua eemaldada võlutud pilku linases särgis kujult, mis kaugenes, pildudes mõlema käega terade päikesekiiri.

«See mees võiks lõigata tüki o m a maast ja süüa seda nagu leiba. Ta on õnnest segane. Teda nähes hakkad kahtlema, kas oled varem näinud t õ e l i s e l t õnnelikku inimest . . .»

Marius ütles kunagi, kui nende vahel ei olnud veel naist:

«Rahvas, rahvas . . . Sinu rahvas, Gediminas, on jaotatud ajajateks ja künnihärgadeks. Kuni need vaheseinad ei lange, künnab leedulane leedulasega, meie armas Leedumaa aga kükitab kerjakotiga võõraste väravate taga.»

Kas bolševikud panid need tugevad tõkked tõepoolest vankuma?

Ma vaatan ringi ja ei usu end —
kas tõesti sama maa on see,
mis öiti, abiks mõttelend,
mu südamesse leidis tee?

Hilisõhtul, jõudnud tundidest tagasi, avas Gediminas kolletunud kausta, mis oli vihikutest pungil. Alateadvus sosistas, et nõnda ei tohiks talitada, see on pühaduserüvetus, sellega ta reedab kõik, mille nimel seni oli elanud, kuid silme

ees olid nii linases särgis talumees, kes mõlema käega pildus kiirgavaid teri, kui ka koolipinki istunud inimesed, ning Gediminas ei püüdnud vastu panna arusaamatule jõule, mis allutas mõistuse ja tunded. Nõnda juhtus alati, kui teda haaras vaimustus, ning suutmata seda endale hoida, püüdis ta oma südamesse tulvanud tundeid seada paberile.

Luuletus näis talle õnnestununa; kausta vahel oli neid mitusada — kümne aasta kirjanduslikud katsetused, millest küll ainult mõned olid avaldatud ajakirjanduses, kuid vähe leidus niisuguseid, mida andnuks võrrelda viimase luuletusega.

«Peaksin selle ajalehele saatma.»

Järgmisel õhtul luges Gediminas luuletuse veel kord läbi. See ei tundunudki talle enam nõnda hea.

«Küllap mul hakkab piinlik, kui sõbrad seda trükituna näevad. Iseasi kui varjunime all . . .»

Varsti kohtus ta selle inimesega. Näis, et temas polnud midagi erilist, niisuguseid inimesi oli ümberringi külluses. Gediminas puutus nendega tihti kokku ja kuulis igasugu jutte. Kuid see mees meenutas vägagi toda linases särgis talupoega, kes võis lõigata tüki o m a maad ja süüa seda nagu leiba. Seegi inimene oli linases särgis, paljajalu, oma maasse armunud künnihärg. Kunagi ammu, kui tema lapsed olid alles väikesed, palkas künnihärg sulase ja tüdruku, tõusis neist tund varem ja heitis tund hiljem magama. Ta oli kulak. Kui lapsed suureks kasvasid, tuli ta majapidamisega ise toime. Ent ta oli ikkagi kulak, sest tal oli rohkem maad kui praegune seadus lubas.

«Nad oleksid parem võinud juba need liigsed hektarid ära võtta, kui uuel võimul juba niisugune korraldus on,» kaebas ta Gediminasele. «Aga milleks nüsitakse inimest nagu nüri noaga? Kulak, rõhuja, võõra higi arvel varanduse kokku ajanud . . . Mulle jätsid ju selle maa minu vanemad, nendele pärandasid samuti vanemad! Kui tahate teada, siis minu jalgadel polnud kuni esimeste külmadeni mingitest jalavarjudest aimugi, sulane aga ei astunud palja jalaga tarest väljagi — anna jalanõud, nii on ette nähtud! Olid inimene, sinust peeti nagu lugu, nüüd aga tehakse sinust lausa metsaline.»

Gediminas jõudis koju rõhutud meeleolus.

«Marius, võib-olla on sinu ajajad vahetanud härgadega kohad?»

Ta võttis kausta vahelt vihiku ja luges luuletuse veel kord läbi.

Linases särgis talumees seisis põllul otsekui mälestussammas. Käed olid laiali, just nagu tahaks ta emmata maad, kuid pihkudest ei tulnud enam terade päikesekiiri.

Gediminas kiskus vihikust lehe luuletusega välja ning rebis väikesteks tükkideks.

II

Kolmanda veerandaasta algul kutsuti Gediminas partei linnakomiteesse.

Ta aimas, mille järele see lõhnab: direktor oli korduvalt peapesu teinud, et ta hiilib kõrvale ühiskondlikust tööst, gümnaasiumi komsorg aga süüdistas teda õppenõukogu koosolekul avalikult komsomoliorganisatsiooni autoriteedi kahjustamises. Pealegi oli rahvahariduse osakond hiljuti ühemõtteliselt meelde tuletanud, et on tarvis kõrvalekaldumatult täita hariduskomissariaadi instruktsiooni ja mitte suruda programmi «seda idealistlikku ballasti», mis on sealt ammu maha tõmmatud kõrgemalt poolt tulnud näpunäidete alusel.

Partei linnakomiteesse läks ta räbalas tujus, kuid tulvil otsusekindlust tagasi tõrjuda kõik süüdistused. Väldin ühiskondlikku tööd? Jah, härr . . . seltsimees sekretär, niisugune töö, milles ma ei näe mingit mõtet, ajab mind marru. Kõik need koosolekud, miitingud, hüüdlaused kõnetoolist . . . Askeldamine, organiseerimised, ümberorganiseerimised . . . Mingi lõputu laat, kus keegi võib-olla lööbki endal hinna üles, aga õpetaja see igatahes küll ei ole. Ja õpilane samuti mitte. Temagi on ju tõmmatud sellesse poliitilisse saginasse, kus leidub aega kõige, ainult mitte tundide jaoks. Ma arvan, et õpetaja kohus on edasi anda oma teadmisi õpilasele, õpilase kohus on neid omandada, mitte aga tegelda poliitikaga, seltsimees sekretär. Mis puutub komsomoli autoriteeti, siis siin on tegu lihtsalt arusaamatusega. Miks ma peaksin panema hea hinde komnoorele, kui ta õpib halvasti? Kas seepärast, et komsorg võiks öelda: «Vaat mida tähendab komsomol! Meie päevikuis pole sel veerandil ainustki kahte!» Saan aru, see võib tõmmata rohkem noori komsomoliorganisatsiooni, kuid ei aita mingil määral kaasa õpilaste teadmistepagasi rikastumisele. Ma olen aus õpetaja, seltsimees sekretär. Ja vastasti siit lähtub veel üks, sugugi mitte kergem süüdistus — mina ei täitvat komissariaadi instruktsiooni. Osalt — jah. Kuid katsuge mõista, Leedu ajaloo programmi on tugevasti kärbitud, sealt on kõrvaldatud mitmed tähtsad

momendid, millest vaikides me moonutame ajaloolist tõde. Pedagoogina ei ole mul õigust õpilastele valetada, leedulasena aga ei saa ma rahuliku südamega kõndida pühades paikades, kui mu jalad on porised.

Gediminas ei lootnud, et partei linnakomitees teda mõistetakse (poliitika jääb poliitikaks...), kuid uskus, et suudab seltsimees Gavenast veenda oma heades kavatsustes. Talle ju ei sülitata seal näkku, nii nagu sülitas gümnaasiumi direktor Umila: «Teie biograafia, õpetaja Džiugas, peaks teid rohkemaks kohustama. Õde on abielus mõisnikuga, isa oli vabatahtlik, sai pealegi autasuks Vytise risti, teie ise, nagu ilmneb, olite ülikoolis neolituaan.* Kena bukett, või vaidlete vastu, he-he-hee...» Gediminas ei vaielnudki vastu, soovis ainult, et temast õigesti aru saadaks; ta teeb kõike puhtast südamest, oma veendumuste järgi, siin pole mingit salakavalust või kuritahtlikkust; ta ei oska teeselda ega ammugi mitte muganduda, tal pole neid võimeid, mis on omased pealiskaudselt mõtlevatele, põhimõttelagedatele inimestele, kes ühe tunni jooksul oskavad vahetada «oma» vaateid nagu särki sauna rõivastusruumis, et hiljem, kui vaja, tõmmata uuesti see must, kuid kiiruga triigitud särk oma paindliku selgrooga kehale. Paraku pole ta niisugune. Ta peab esmalt oma mõtetest ja südamest välja kihutama kõik, mis oli elu sisuks, võtma võõra tõe omaks kui paratamatu vajaduse, ning alles siis võib ta selle tõe ette põlvili laskuda ja palvetada, nii nagu ta seni oli palvetanud vanade jumalate ees. Seltsimees Gavenas ei pea tema, Gediminase talitusviisi muidugi õigeks, kuid teiste jutu ja Gediminase enda arvamuse kohaselt on sekretär tark mees ja peaks mõistma, et avalik vaenlane (kui lähtuda bolševistlikust formuleeringust «kes pole meiega, see on meie vastu») on vähem ohtlik ja rohkem lugupidamist väärt kui kahepalgeline sõber, kes niisuguseks on muutunud sunduse või oma arguse läbi.

Nõndaviisi psüühiliselt ette valmistunud, astus Gediminas sekretäri kabinetti, kus kunagi valitses linnapea Berženas. Kuidas küll siin kõik oli muutunud! Näe, ühes nurgas on nelinurkne laud ja neli pehmet nahktugitooli. Varem oli laud kaetud rohelise kaleviga ja kuni hilissügiseni seisis seal lõikelilledega vaas — linnapea ise tõi iga päev uued lilled ja pani need vette. Nüüd oli laud kaetud punase kangaga; nukker lahinguväli vallutatud maal, selle keskel võidumärgina

* Neolituaanid — Kaunase ülikoolis a. 1922—1940 tegutsenud natsionalistliku üliõpilaskorporatsiooni «Neo-Lithuania» liikmed. *Tõlkija.*

punane lipuke. Sinu hubane kodu pole enam sinu kodu. Seintelt on maha kistud kallid perekonnareliikviad ja üles riputatud teised: võõra maa riigimeeste portreed, võõras vapp, kellegi võõrad sõnad, mis on valgete tähtedega kirjutatud üle kogu seina ulatuvale punasele riidele. Kõik on külm ja võõras.

Sisenejat nähes tõusis Gavenas massiivse tammelaua taga püsti ja palus napi käeviipega istet võtta. Ta oli keskmist kasvu, kõhnavõitu, pikliku, kuiva, sarnaka näoga. Üsna ere, meeldejääv nägu, ehkki jäi arusaamatuks, mis värvi on tema silmad. Üldiselt näis ta olevat meeldiv, intelligentne inimene, kuid vaatamata kõigile tema pingutustele käituda sundimatult, tekkis teda vaadates mõte, et ta on mõneti erutatud ja häbeneb, tundes ühtlasi, et seda märkab ka vestluskaaslane, ning see ärritab ja vihastab teda ennast veelgi rohkem.

Mõned üldised laused ilmast, tervisest, igapäevasest elust. Kahetsus, et polnud juhust varem tuttavaks saada. Gediminase vastused olid tagasihoidlikud, kuid siirad, ta ootas, millal hakkavad sadama etteheited, kuid Gavenas käitus nõnda, nagu oleks ta tüdinud oma ruumikast kabinetist ja kutsunud võõra inimese siia vaid selleks, et igavust peletada.

«Vahel paneb mind imestama meie haritlaskonna mõnede kihtide tagasihoitud suhtumine nõukogude võimusse,» rääkis ta. «Ma pean silmas inimesi, kes on pärit rahva hulgast ja kes halvemal juhul on veresidemete kaudu seotud väikekodanlusega, kuid kes fašistliku diktatuuri ajal astusid tautininkude režiimi vastu. Ma saan aru, et inimesel, kes on kaotanud vanad orientiirid, on raske kiiresti ümber orienteeruda, kuid kas tohib faktide ees silmi sulgeda? Nendele, kes armastavad oma rahvast — ja see osa haritlaskonnast, kellest ma räägin, valutas Smetona ajal vägagi südant leedu rahva saatuse pärast —, peaks ju olema selge, et nõukogude võim andis Leedumaale ja rahvale selle, mida mõni teine võim poleks ealeski andnud. Ütlen teile, seltsimees Džiugas, et mul pole rahvuslikke eelarvamusi, kuid ma püüan meie aega vaadata niisuguse haritlase pilguga, kes pole veel vabanenud säärastest eelarvamustest. Võtame kõigepealt maa, rahva põhilise vara. Me jagasime välja mõisad, mõisnike hulgas aga oli protsentuaalselt märksa vähem leedulasi kui kehvikute hulgas. Mida lausuvad selle kohta need, kes Smetona ajal karjusid, et leedulane on endiselt võõra isanda sulane, nüüd aga vaatavad ikka nõukogude võimule kõõrdi? Edasi: õlgus tööle, puhkusele, tasuta arstiabile ja haridusele. Rahvas on saanud palju, tohutu palju, seltsimees Džiugas. Nii-

sugused on faktid, ja neid ei saa ümber lükata. Mõnikord tundub mulle, et inimesed, kes seda kõike ei näe, kannatavad mingi meile arusaadamatu maania all.»

Gavenas vaikis ja heitis Gediminasele küsiva pilgu. «See käis minu kohta,» mõtles Gediminas. «Kuid miks nõnda vihjamisi, seltsimees sekretär?»

«Ei tea,» ütles ta kuuldavalt. «Inimene, nagu näha, on imelik olevus. Ühe võid kullaga üle külvata, ja ta pole ikkagi rahul, teisele piisab õnne jaoks vaid rändurikepist ja taevast pea kohal. Igaüks meist on omamoodi maniakk.»

«Palun vabandage,» naeratas Gavenas ebakindlalt. «Erialalt olen ma professionaalne põrandaalune, ehkki on tulnud töötada ka raamatupidajana. Olen kunstivallast pisut kaugel, seepärast pole mulle niisugune allegooria kontimööda.»

«Ma arvan, et seda maaniat, nagu te ütlesite, nimetatakse rahvuslikuks uhkuseks. Jah, meie rahvas on nõukogude võimult saanud palju. Maatamehed said maa, töölised töö, õiguse tasuta arstiabile, haridusele ja nõnda edasi; ent need haritlased, kes — teie sõnu kasutades — kõike seda ei näe, arvavad vististi, et koos nende hüvede saamisega on rahvas kaotanud peamise — riikluse.»

«Andestage, te vist tahtsite öelda: iseseisvuse?» päris Gavenas ettevaatlikult.

«Võite ka nii võtta, sest need kaks mõistet ei eksisteeri lahus.»

«Kodanliku Leedu iseseisvus!» Gavenas puhkes südamest naerma. «Kas te usute tõsiselt, et see oli olemas? Vaba, sõltumatu Leedu iseseisva välispoliitikaga, oma majandusega? Lühidalt öeldes — riik, mitte aga Lääne monopolide provints, mille ilmastik olenes välismaisest kapitalist?»

«See võis olla monopolide provints, kuid tal oli oma litt*, sõjavägi, ja kui selle provintsi välisminister saabus teise riiki ametlikule külaskäigule, rivistati tema ette auvahtkond.»

«Te olete vastuvõtlik välisele hiilgusele, seltsimees Džiugas. Kuid lihtrahvas mõtleb nähtavasti teisiti, kui ta tõmbas kriipsu sellele näilisele sõltumatusele, mis oma olemuselt oli vaid valitseva ladviku sõltumatus.»

«Tõmbas kriipsu peale . . . kui võõras sõjavägi sisse tuli . . .» mõtles Gediminas ja muigas pilklikult.

«Ma ei taha, et te minust valesti aru saate, seltsimees sekretär,» ütles ta. «Kunagi olin ma vägagi natsionalistlike vaadetega. Ülikoolis esimesel kursusel kuulusin ma koguni neolituaanide korporatsiooni. Ma vihkasin poolakaid, ei sallinud venelasi ja sakslasi, suhtusin lugupidamisega anglosaksi rahvastesse, jumaldasin kõike, mis oli leedupärane. Hiljem hakkasin tasapisi toibuma. Nägin, et nendele, kes valitsevad Leedumaad ja räägivad rahvale ilusaid sõnu, on seda rahvast vaja vaid selleks, et rahva nimega spekuleerides endal taskud raha täis toppida, soetada mõis, pidutseda rahva higi arvel välismaa kuurortides. Ma nägin, kuidas minu isa seisis kolm päeva järjekorras, et ära anda peekonisiga, kuidas ta värisevi käsi luges üle iga liti (kas jätkub maksudeks ja minu koolitamise eest tasumiseks?), samal ajal aga prassisid kõrgete ,ametnike tudengitest pojad üheainsa õhtu jooksul rohkem maha, kui meie majapidamises saadi poole aasta piima müügist. Ma nägin maamehi, kes lahkusid oma kodutalust, ning iga kord, kui lugesin ajalehest haamri alla läinud talude pikki nimekirju, kujutlesin ma, kui palju perekondi sel hetkel pisaraid valab, suudeldes koduläve, mida hakkavad nüüd tallama teised. Jah, ma nägin seda kõike, seltsimees sekretär. Ebavõrdsust, rõhumist, valet. Minu rahvas kannatas, teda peteti, talle tehti ülekohut, ning ma tundsin tõepoolest rõõmu, kui härraste võim viimaks kokku varises. Rahva Leedu! Meie kõik, kellele tegi muret rahva saatus, olime siis rahva Leedu poolt. Algul me ei arvanud, et uue korraga ei sobi kokku Leedu omariikluse säilimine . . .» Gediminas tokerdus järsku: teda vaatasid Gavenase läbitungivad pruunid silmad. Jah, pruunid. Nüüd nägi Gediminas selgesti nende värvi. Sekretäri pehmed, õrnad näojooned, mis olid ärgitanud südant puistama, tuhmusid, ei jäänud jälgegi endisest häbelikkusest, millest vahetevahel tungis läbi umbusaldus enese vastu, võib-olla aga ka liiga suur austus teiste suhtes. Laua taga istus hoopis teine inimene — pika ninaga, etteulatuvate huultega ja uuriva, uudishimuliku pilguga, millest hakkas külm ja kõhe.

«Jätkake, jätkake,» pomises ta, silmitsedes ainiti Gediminast.

Gediminas vaikis mõne hetke, vaadates aknast välja, talle näis, et Gavenase pilk on nagu terav habemenuga, mis läheneb kõrile. «Mis kuradi pärast ma lobisema hakkasin?» mõtles ta hirmuga. Aknast paistis märg tänav, mida valgustas ere märtsipäike, ning ta tundis, et kadestab seal kõndivaid inimesi, kelle ainsaks mureks näis olevat see, kuidas mööduda porilombist või hoiduda jääpurikate otsast krae vahele tilkuvatest külmadest veepiiskadest.

* Litt (=100 senti) — rahaühik kodanlikus Leedus. *Tõlkija.*

«Ma arvan nii, ainult arvan, seltsimees sekretär. Võibolla ma eksin.» Gediminasel hakkas viimasest lausest vastik.

«Teie niinimetatud riiklus meenutab mulle taraga ümbritsemata juurviljaaeda, kus tuhnivad naabrite sead,» ütles Gavenas. «Mõelda vaid, välisministri jaoks rivistatakse üles auvahtkond! Samal ajal aga viipab Ribbentrop sõrmega: tule siia, väikemees, mis sul seal on? Ahah, Klaipeda! Palun anna see maiuspala mulle. Või Beck: aitab porisemisest, et «me ei jää ilma Vilniuseta rahule», tunnistage, see on alati olnud Poola lahutamatu osa! Ja Klaipeda antigi käest ning Vilnius tunnistati poolakate omaks, ja oleksid sakslased küsinud pealekauba veel Suvalkijat*, oleks ka see antud. Peaksime rõõmustama, et soodsate tingimuste kujunemise tõttu võisime ühineda Nõukogude Liiduga. Väikerahvale, kui kasutada teie terminit, on see suur õnn. Ja mis on üldse rahvas? Rühm inimesi, keda ühendavad üks keel, ajalugu, kombed? Oletame, et see on nii. Kuid miski ei liida inimesi nii tugevasti nagu ühine töö, ühtemoodi väärikas seisund ühiskonnas, ühised huvid. Meie rahvas, seltsi... õpetaja Džiugas, see on kogu töörahvas, ükskõik mis keelt ta ka räägiks. Ta vilistab teie ministri auvahtkonnale. Ta tahab töötada, luua ja ise kasutada oma töö vilja. Sotsialism viib maailma niisugusesse tulevikku, kus kõik inimesed võivad omavahel rääkida üht keelt, elavad ilma riigipiirideta, sõjavägedeta ja mõistagi sõdadeta. Kõik see tuleb igal juhul, ükskõik kas me seda tahame või mitte. Niisugune on ajaloo käsk, niisugune on dialektilise materialismi loogika. Te peaksite tundma õppima marksismi-leninismi,» lisas Gavenas ja tõusis püsti.

«Olen üht-teist lugenud...» Ka Gediminas tõusis.

«Niisugune on ajaloo käsk... Muidugi surevad rahvad nagu üksikud inimesedki. Kuid miks te ruttate neid enneaegu hauda ajama? Miljonite inimeste kannatuste arvel...» mõtles ta.

«Me oleme liiga leebed teietaoliste intelligentide vastu, õpetaja Džiugas. Püüame unustada minevikku, usaldame neile noorsoo kasvatamise ja nii edasi...»

Teadmata, mida vastata, hakkas Gediminas juba hüvastijätuks kätt sirutama, kuid Gavenas ei paistnud seda märkavat ja seisis laua taga edasi, käed puusas.

«Head aega, seltsimees sekretär.»

«Head aega.»

---

* Leedu edelaosa. *Tõlkija.*

Gediminas pöördus ümber (ei, keegi võõras pööras teda õlgadest) ja läks ukse poole, tundmata jalgu enda all. Võttis lingist kinni (samuti mitte oma sõrmedega), kuid selle allasurumiseks polnud jaksu. Ta keeras ringi (see polnud tema, vaid keegi teine), ja vaadates nagu läbi udu laua kohale kummardunud inimsiluetti, ütles:

«Ma pean vist kirjutama lahkumisavalduse...»

Siluett liigatas rahutult (arvatavasti laiutas käsi), ja laua juurest kostis ärritunud hääl:

«Selle eest hoolitseb juba gümnaasiumi kollektiiv ise!»

III

«Enne koosolekut kutsus direktor mind enda juurde, ütles, et oleksin valmis esinema. Sa oled vana õpetaja, Baukus, sul on autoriteeti, ütles direktor, on väga tähtis, et niisugune inimene toetaks minu seisukohta. Algul ajasin vastu, kuidas siis, olin ju südames teie poolel, olen teid alati austanud, pean tunnistama, isegi armastanud. Kuid Umila tahtis teid iga hinna eest pihuks ja põrmuks teha — niisugune näpunäide tuli kompartei linnakomiteest. Saage aru, ma pidin... ma pidin... Naine, lapsed, saage aru... Tugev inimene, näiteks teie, oleks vastu seisnud, kuid mina pole mingi kangelane, härra Džiugas, mina pole kangelane...»

Matemaatikaõpetaja Leonas Baukus istus lauanurga taga, nägu käte vahel. Teravad, kühmus õlad, lilla kiilaspea, lilla ninaots. Haletsusväärne inimtopis. Ta tahtis põlvili langeda juba esimesel päeval, kui Gediminas gümnaasiumi ilmus, kuid kartis — on ju kuritegusid, mida ei saa andestada, ning inimesi, kes ei suuda andestada.

«Kuid teie pole niisugune, tean, et te pole niisugune, härra Džiugas... Teie saate aru, missugune aeg siis oli. Andke rumalale vanamehele andeks.»

«Ma olen teile ammu andeks andnud, härra Baukus.»

«Ärge pahandage, ärge mõistke hukka...»

«Ei pahanda ja ei mõista hukka. Te olite ainult tööriist. Kas võib hukka mõista nuga, mille kurjategija on oma ohvrile selga löönud?»

«Ärge rääkige nõnda, härra Džiugas, ma olen inimene, mul on südametunnistus!»

«Niisuguseid inimesi nagu teie on tuhandeid. Eile aitasid nad hirmust ühtesid, täna aitavad teisi. Ja kui mõned, näiteks teie, hoiduvad seni veel kõrvale, siis ainult seepärast, et

saksameelne Gavenas või Umila ei ole neil veel kraest kinni võtnud.»

«Ei, te pole mulle andestanud, härra Džiugas, te põlgate mind.»

«Seda mitte, härra Baukus.» Gediminas pani raadio käima, seisis aparaadi juures, selg külalise poole. «Ei ole teie süü, et sündisite Leedus, mitte aga kusagil Šveitsis või Aafrika džunglis. Ja üldse, kas meie oleme süüdi, et me ei ela üheksateistkümnendal sajandil, kui maailmas ei olnud Umilasid ning inimestel oli küll vähem leiba, aga rohkem rüütellikkust. Ei, ma ei arva, härra Baukus, et ma teid põlgaksin. Mul on teist lihtsalt kahju nagu igaühest, kelle saatus pole kadestamisväärne. See on kõik.»

«Kahju... teil on minust kahju! Ma ei nõua, mul pole õigust nõuda teilt lugupidamist... Ent ma palun, ärge mõelge minust kui viimasest lurjusest, härra Džiugas...»

Raadiost kostis diktori pidulik hääl: anti edasi uus teadaanne füüreri peakorterist.

Idarindel on alanud viimane, otsustav heitlus. Vallutatud on Odessa, Kaluuga ja Kalinin. Moskva valitsus põgenes Kaasanisse... Seni on vangi langenud ja hävitatud kuus miljonit bolševistlikku sõdurit. Vaenlane purustatakse veel enne talvekülmade tulekut...

Kõlas «Horst Wessel». Sõjaväemarsid.

Korrati katkendeid füüreri pöördumisest rahva poole:

«Sakslased! Suur-Saksa impeerium elab praegu maailma ajaloo kõige ülevamaid päevi. Kolmanda Reichi lipud lehvivad Atlandi ookeanist Musta mereni. Meie kangelaslik armee ründab juba Venemaa suurlinnu Moskvat ja Leningradi. Kõik jõud võidu heaks! Viia sõjaline kampaania lõpule enne talvekülmade tulekut! Saksamaal pole muud valikut kui võita või olla hävitatud viimse inimeseni...»

«Kas teile ei tundu, härra Baukus, et võrreldes sellega, mis praegu maailmas toimub, pole meie isiklikud suhted küünemustagi väärt?» Gediminas vahetas laineala, otsis teist jaama. Kerge plaadimuusika. «Mis tähtsus on sellel, kas ma teid austan või põlgan, kui kokku varisevad terved riigid, inimese tapmist aga peetakse kangelasteoks? Unustagem, mis oli. Ümberringi on nii palju tõelisi vaenlasi ja kõige ehtsamat vaenu, et meil oleks naljakas jääda vaenlasteks.»

«Kahtlemata, kahtlemata, härra Džiugas, teil on õigus. Teil on sajaprotsendiliselt õigus, härra Džiugas...» Esimest korda kogu jutuajamise vältel tõstis Baukus pilgu, tõusis raskelt püsti, ulatas Gediminasele pelglikult käe. «Ma olen

alles viiekümne aastane... aega on... ma püüan... Te veel näete, et ma ei ole niisugune lurjus, nagu te mõtlete...»

Gediminas surus vaikides tema kätt, saatis ukseni.

Leonas Baukus vaarus üle õue, just nagu komistades nähtamatutele esemetele, ja kadus aeda, pooleldi raagus puude taha. Veel üks puu, millelt sügistuul lehed rebinud...

«Härra Gediminas, võib tulla vihma. Kui jääksite sel laupäeval koju, ei sõidaks ära.»

See on majaperenaine Onute, vanapiiga, kelle esimene noorus on juba seljataga. Ta tunneb härra õpetaja asjade vastu alati suuremat huvi kui see sobilik oleks.

Gediminas möödus välistrepil seisvast Onutest, peaaegu riivates kõrgeid, demonstratiivselt etteaetud rindu, võttis seina äärest jalgratta ning lükkas selle õue.

«Homme õhtuni, preili Onute. Soovin teile meeldivat pühapäeva.»

«Teile samuti, härra Gediminas. Tervitage isa.»

«Suur tänu, preili Onute. Isal on väga hea meel.»

Madalad sügispilved rippusid linna kohal. Tänavad, kõnniteed, isegi madalamate majade katused olid kaetud lehtedega, kõle oktoobrituul aga rebis neid ikka veel raaguvatelt okstelt ja paiskas suve viimased ehted sügise külmade jalgade ette.

Sügise niiske kõdulõhn, segatud mulla lõhnaga. Rasked, hallid inimesed, hall õhk, hall taevas — nagu külm tuhk koldes. Hall argielu hallide majaseinte taga, hallides õuedes, kus vedelevad veel lõhkised, halli tolmuga kaetud kastanid. Hallus. Midagi vahepealset punase ja musta, rõõmu ja meeleheite, pulmakleidi ja kirstulaua vahel. Igapäevane riietus, mis pole ehteks, on tüütu, kuid ka mugav ja soe. Sõdurisinel, mis seab ühele pulgale nii mõrtsuka kui ka ohvri. Härra Baukus, hoidke oma halle rõivaid, nende sisse on end hõlbus peita...

«Kui ma oleksin tõepoolest luuletaja, kirjutaksin hea luuletuse,» mõtles Gediminas. «Inimene, nii nagu enamik elusolendeid, turvab end kaitsevärvuse abil. Kuid mitte kõik ei suuda kohaneda, mõned hukkuvad. Ellu jäävad ainult need, kellel on kõige paremini arenenud metsloomainstinkt — iga hinna eest hoida oma nahka. Inimene-loom õgib inimest, seepärast inimkond ei lähene täiuslikkusele, vaid eemaldub sellest.»

Teeristil turuplatsi ligidal pidi Gediminas jalgrattalt maha tulema — tänaval seisid vastamisi kaks veoautot, sulgedes läbipääsu. Ümberringi saalisid relvastatud eraisikud, valged

sidemed käisel, ja politseinikud, kelle vahel askeldasid sakslased — SS-lased. Prillidega scharführer oli roninud auto kapotile ja karjus midagi, nähtavasti kiirustas takka. Melu, hõiked, naer: kõik olid tublisti vintis. Üks veoauto oli juute puupüsti täis kiilutud, teise laadimist lõpetati. Põskhabemetega, kühmu vajunud vanamehed ja närtsinud, meeleheitest murdunud naised ukerdasid välja sünagoogi õuest (viimasel ajal oli siia elama pandud osa Kraštupenai vanadest juutidest, kes olid eraldatud lastest) ja ronisid selleks otstarbeks seatud redelit mööda veoautosse otsekui tapalavale. Kummalgi pool redelit seisis relvastatud noormees. Kui mõni tudisev taat kauem viivitas, haarasid nad ta kinni — ühe käega kaenla alt, teisega istmikust — ja viskasid nagu koti autokasti.

Täistuubitud auto ümber tolgendasid kaks gümnasisti. Samuti püssid õlal, ise auru all.

«Tere päevast, härra õpetaja. Palume appi.»

Gediminas pööras ära. Otsis pilguga Adomast.

«Kuhu te nad viite?» küsis ta vahtmeister Bugeniselt, kes juhtis leedulaste rühma.

«Sinna, kus rohkem ruumi, härra Džiugas. Kaunasesse. Seal avatakse juudi geto koos kõigi mugavustega.» Bugenis hirnus naerda.

Ka teised naersid.

«Tuleb loota, et seal on neil inimlikumad tingimused,» ütles Gediminas, uskudes siiralt vahtmeistri sõnu.

«Kahtlemata, härra õpetaja. Kas härra komandant oleks siis muidu andnud käsu selle operatsiooni teostamiseks? Seal hakkavad nad elama koos oma lastega. Kes seda ei soovi, võib minna vanadekodusse. Võib arvata, et nende maised kannatused on lõppemas.»

Juudid istuvad, pead longus. Hallid habemed, nokata mütsid, naistel rätikud ja kübarad. Tuhmid pilgud on kinnitatud teise istuja seljale või suunatud autokasti põrandale, kuhu on jalgade küljest pudenenud paar peotäit sünnilinna mulda. Ei maksa uskuda seda, mis neile öeldi enne autodesse ajamist. Kõik on ära võetud — lapsed, vara, au. Millest elada, kui mitte lootusest? Ei või olla, et Petras, kellele sai alati kaupa võlgu antud, kui tal raha polnud, või Jonas, kelle isalt sai ostetud linu ja nisu ning seejärel ühe laua taga liike joodud, teineteist sõbramehelikult eesnimepidi nimetatud, või see prillidega Fritz (või Hans?) ja tema kaasmaalased, kellel on samuti emad ja isad, ei või olla, et need inimesed söandaksid neile, kaitsetutele vanakestele halba teha! Ei!

Kindlasti kohtuvad nad tolles Kaunase suures getos oma lastega. Puupaljaks röövituna, teotatuna. Loomad inimnahas. Kuid nad saavad kokku ja elavad edasi, niikaua kui issand jumal elupäevi annab.

Autojuhid istusid kabiinidesse. Mootorid lõid mürisema.

«Hüvasti.» Gediminas võttis kaabu peast. «Palju õnne teile uues elukohas!»

«Hüvasti, härra Džiugas.»

«Te olite hea inimene, härra õpetaja. Õnnistagu teid jumal.»

Gediminas lehvitas kaabuga. Ka nemad oleksid vastu lehvitanud, aga kui üks neist püüdis seda teha, lõi valvur talle püssipäraga käe pihta.

«Härra Džiugas,» ähvardas Bugenis sõrmega kabiini aknast, «kui teile küüslaugu lõhn on meele järele, siis võime veoautos leida ühe vaba koha.»

(«Tal on kahju neist kärnakongidest. Juutide patroon . . .» keeb Bugenisel hinges. Ta ei suuda kuidagi unustada toda aega, mil nad koos vanema vennaga kavatsesid rikkaks saada; kraapinud kokku viimased säästud, puudujäänud osa juurde laenanud, avasid nad ühes valla alevis koloniaalkaupluse, kuid pidid selle varsti maha müüma, sest ei talunud konkurentsi: juutidest hulgikauplejad, kes toetasid oma poodnikke, andsid neile kaupu madalama hinnaga kui Bugenistele. Hinnavahe oli väike, kuid sellest piisas ostjate eemalepeletamiseks. «Kärnakongide kagaal. Oodake vaid! Saabub aeg, ja te tuletate veel meelde leedulasest ettevõtjat.» See aeg saabus. Bugenis jõudis selle ära oodata, vaevelnud mitu talve üleajateenijast allohvitserina. «Nüüd mängib meie pill, teie aga tantsige, juudad.»)

Summutatult mürisedes veeresid autod aeglaselt piki tänavat. Kaks lahtist kirstu, täis topitud alles elavaid, kuid peagi elust lahkuvaid inimvaresid.

Joobnute laul . . .

Gediminas istus jalgrattale, märkamata, et oli kaabu tagurpidi pähe pannud. Tema tee viis vastassuunas.

«Lurjused! Neetud lurjused!»

Ta tõstis rusika ning häbenemata möödakäijate uudishimulikke pilke, ähvardas kedagi nähtamatut enda taga.

IV

Mida kõike ta küll lapsena välja ei mõelnud! Rehala taga on praegugi kinnikasvanud auk, kust ta võttis savi, — plaanitses teha palju telliskive, üles lüüa suure linna ja hakata seal kuningaks. Ehitas «meierei», valmistas savist «võid», hiljem püstitas koos lastega takjatest telgi — «vabriku», tegi nõgestest «siidi», keetis «rohte» ja aina lootis avastada midagi tavatut, mis paneks imestama kogu maailma.

Pikkadel talveõhtutel, kui muinasjuttu vestev vanaema tukkuma jäi, kandis ohjeldamatu fantaasia Gediminase isegi tähtede keskele, ning ta muutus mitmeks tunniks kõiksuse valitsejaks — jumalaks. Seejärel tuli tagasi maa peale, voolis koos külalistega puust mõõku, nooli, tegi vibusid ja ratsutas kepi seljas Vilniust poolakatest vabastama. Või siis moondus oravaks — talvel on puuõõnes mõnus, pähklid on nii maitsvad! — ja ootas õdusas üksinduses kevadet. Kui see tuli, oli ta juba kuldnokk, kes saabus siia soojalt maalt. Ta valib endale kõige ilusama pesakasti (mõistagi kodutalus), ehitab sinna pesa, haub pojad välja. Mugav ja ohutu on väikeses majakeses. Kuuled, kuidas vihm põristab pesakasti laudkatusele, kuidas avas vilistab tuul, kuidas seinte taga kraabib kass, paludes end sisse lasta. Ei saa! Keegi ei pääse kuldnoka võlulossi!

Kodu, sünnikodu! Iga kord, kui näed sinu külalislahkelt laialisirutatud käsi, tunned end nagu lapsepõlveaegne kuldnokk oma armsas pesakastis. Kaks kastanit värava juures, liivane õu on sind ammust aega oodanud — ole hea, astu sisse; sammaldunud ja küürus kaevukook — tere tulemast, sügav kummardus teile; vana sindlikatusega valge kivimaja, mis end küljega mõnusasti vastu puuviljaaeda surub — tundsime sinu järele igatsust, luba end kallistada... Karjaõues kargleb koer keti otsas ja kiunub rõõmsalt. Ka tema tervitab sind... Ja sina tervitad teda. Käed ja nägu Margise poolt lakutud, koera lõhn ninas, lähed sa tiigi äärde, mille ümber on istutatud leinakased. Siinsamas on küljelivajunud saun. Lähed ligi, avad ukse, vaatad sisse. Paks, suitsulõhnaline pimedus. Astud rehala ette (sisselangenud õlgkatusega vana palkehitis), paotad ust... Lähed lauda, küüni juurde. Jälle teed ukse lahti. Sa käid oma isatalus ringi nagu palveränd aja pühades paikades, avad kõik uksed ning jätad iga ukse taha osakese koormast, mille oli sinu õlgadele pannud aeg. Kübemehaaval raputad sa riietelt võõraste teede tolmu ja naased iseendasse, puhtana ja kerge südamega.

Isa seisab juba õues — ta on tulnud põllult, ajanud seal viimasele peediaugule mulla peale.

Mehed embavad teineteist, suruvad põse vastu põske. Kaks inimest, keda elu on paljaks röövinud ja kes teineteist vajavad rohkem kui iganes varem.

Gediminas paneb teised riided selga — aitab loomi sööta.

Läbilõikavalt krigiseb vana kaevukook, kõlisevad ämbrid. Meeldiv heina- ja laudalõhn! Vana, suitsunud klaasiga latern õõtsub küünist aita, lauta ja tagasi. Kannatamatult ruigavad sead. Lambad määgivad. Paluvalt puristavad hobused.

Nad lähevad ühe sõime juurest teise juurde, ühe molli juurest teise juurde. Kaks head hiiglast näljaste pisikeses maailmas jagavad leiba ja vett. Nende kannul tulevad küllastumus ja rahu. Kuulda on vaid ahnet matsutamist, heinte sahinat, roka solksumist. Ja isa helli sõnu, mida ta sellesse tillukesse maailma süüvinuna lausub loomadele otsekui inimestele.

«Ükskõik mis ka juhtuks, talumees ei jää üksi — tal on loomad,» mõtleb Gediminas.

Kuni isa peseb kaevul käsi, süütab Gediminas tares lambi ja käib sellega kõik toad läbi. Siin magas ema, seal vanaema. Köögi kõrval on õe Anele väike tuba; praegu asub seal Akvile. Voodid on tühjad ja külmad nagu puusärgid. Esemete tumedad varjud ronivad nurkadest välja, roomavad seintel, sulades kokku sinu enda varjuga, mis on siin otsekui sissemurdja pühapaigas. Nukralt nagisevad jalge all vanad põrandalauad. Kunagi, kui oli samasugune sügisõhtu, tümisesid nad lõbusasti sinu väikeste jalgade all, ema kudus siis kolde ees kampsunit, isa punus ukse juures nööri, teie aga mängisite õega kulli... Saatuse karm käsi pistis lõbusalt sumisevasse mesipuusse leegitseva tõrviku, ja näe, nüüd ongi hinge heitmas see hubane majake; ning kusagil pole niisugust mesinikku, kes suudaks talle sisse puhuda uue elu, ellu äratada surnud emamesilase.

«Mida sa otsid?» kostab teisest toast isa hääl.

Tõepoolest — mida? Näputäit soola, et seda veritsevale haavale raputada?...

Gediminas tõstab lambi ja vaatab pilte seinal. Leinav jumalaema, kiirtepärjas pea viltu, paastuv Kristus kõrbes. Allpool on Vladas Putvinskise* halliks tõmbunud kipsbarel-

* Vladas Putvinskis (1873—1929) — kodanlik ühiskonnategelane, natsionalistliku sõjavälelise organisatsiooni Šaulyste Liidu asutajaid Leedus. *Tõlkija.*

jeef; selle riputas ta üles samal kevadel, kui sai küpsustunnistuse. Noorusandam patriotismile . . .

Näkku tulvab veri. Gediminas kisub bareljeefi naela otsast, kükitab maha ja lükkab voodi alla. Suleb väsinult enda järel ukse, istub laua äärde, isa vastu.

«Sul on üksinda raske, isa. Ma võiksin maale tagasi tulla, majapidamises abiks olla. Mis sa naerad? Ma ei ole maatööd unustanud, ära karda. Või kui tahad, müü maa ära ja koli minu juurde linna.»

Mykolas Džiugas kortsutab halle, hõredaks jäänud kulme, vaatab etteheitvalt. Linna! Niisugusel ajal, mil igaüks loodab küla otsekui lunastuse peale! . . .

«Kes peab maad ainult kohaks, kus asjal käia, võib seda osta ja müüa nagu mustlane hobuseid,» ütleb ta meelehärmiga. «Mul pole enam naist, tütart, poeg Mykolase röövis sõda, ema on surnud. Nelja inimest poleks nagu olemas olnudki. Üheainsa aastaga! Mitte igaühele ei saada jumal niisugust katsumust. Ja sina veel ütled, koligu ma linna! Minu juured on siin, poeg. Isaisad on siia maetud, minu jalajäljed on kõigil teeradadel, seal olete lipanud teie, lapsed. Ükskõik kuhu ma ka lähen, kõik on tuttav, kodune, iga põõsas tuletab midagi meelde. Mis mulle peale maa on veel jäänud? Mida ma ilma selleta tegema hakkan? Kas puu saab elada ilma juurteta?»

«Ma armastan sind, isa. Sa pole üksi. Vend Mykolas võib samuti Venemaalt tagasi tulla. Võib-olla ta ei sattunudki sinna? Võib-olla põgenes ta polgust samal päeval, kui algas sõda? On siis vähe leedulasi välismaale sattunud . . .»

Kuni Gediminas räägib, põrnitseb Mykolas Džiugas ükskõiksel ilmel seina — ta ei taha pojast midagi kuulda. Ei maksa loota, ei tasu lootust hellitada! Seepärast laseb ta samas suunas edasi, kui Gediminas vait jääb.

«Teie pole maad nuusutanud, teil on maale kerge käega lüüa. Oleksite pidanud taluperemeeste juures sulasetööd tegema, tundma õppima võõrsil teenitud leiva maiku, — siis alles oleksite oma maalapi hinda teadnud. Mina olen sellesama maalapi pärast, vennike, kolm korda hospidalis lamanud, pidin peaaegu peast ilma jääma. Iga hektar on verega kinni makstud. Ja kui palju higi ma valasin, enne kui pärast siia tagasitulekut oma juured mulda sain! Ooh, mis siin veel rääkida, meelde tuletada,» ohkab Mykolas Džiugas, pigistades värisevate sõrmedega lauaserva Pilgus on meeleheide ja veel midagi, mida ta pole välja öelnud. «Ei, poeg, maa läks mulle maksma liiga palju, et võiksin sellele selja keerata, sülitada ja minema minna. Ka sinul pole mõtet siia tagasi tulla. Ega ma sind selleks koolitanud, et sa porri tagasi roniksid. Mina ei suuda elada ilma maata, see on segatud minu vere, higi ja pisaratega, mina olen sellesse porri kaelani sisse vajunud, sina aga oled pealispinnal. Nii et jääme kumbki oma kohale. Ainult et ole mõistlik, ära tiku poliitikat tegema nagu Vainorase Adomas. Valitsused tulevad ja lähevad, inimene aga peab iga riigikorra ajal oma kodus olema ja oma tööd tegema.»

«Töö on samuti poliitika, isa. Mõnikord ma ütlen endale: sa oled õpetaja, sinu elukutsel pole midagi ühist okupatsioonivõimudega. Kuid neilt ma saan ju palka . . . Mille eest? Ilmselt olen ma neile vajalik, aitan ellu viia nende poliitikat, teenin neid . . . Ilma minuta nad ei saaks normaalselt funktsioneerida, nii nagu ka ilma vabrikutööliseta, kes valmistab kahureid, või põllumeheta, kes kasvatab sõjaväele vilja. Meie oleme vaid pisikesed hammasrattad hiiglasuures riigimasinas ja kuigi me ei taha, et see liiguks edasi, pöörleme ikkagi — ehkki vastutahtmist — koos kogu mehhanismiga ja aitame masinal edasi sõita. Kui tahad meie päevil poliitikast eemal olla, pead elama läbipääsmatus metsasügavikus, eraldama end välismaailmast . . .»

«Ajad tarka juttu.» Mykolas Džiugas vaikib, hammustab huulde. «Tuleb välja, et me kõik oleme ühe mütsi all, kõik laulame üht laulu. No ei, mu poeg. Ma andsin riigile, mis nõuti, sakslane sööb minu leiba, kuid inimesi pole ma maha lasknud ega juute püssiga taga sundinud. Ma olen toitja, mitte mõrtsukas. Aga kui minu kasvatatud viljast tehtud leiba sööb ka mõrtsukas, siis siia pole midagi parata. Põllumees ei ole süüdi, et maa peal leidub igasugu rahvast, ta ei saa leiba jagada üksnes headele inimestele.»

«Sul on õigus, mu tubli vana,» mõtleb Gediminas. «Inimene on võimetu midagi muutma. Kõik, mis me saame teha, on katsuda jääda ausaks. Inimene on relvitu, kuid tal on kindlus — tema ise —, ning kui ta suleb enese sellesse kindlusse koos oma südametunnistusega, suudab ta end kaitsta!»

Gediminas kuulab isa hajameelselt, lausub masinlikult mõne sõna. Tema mõtted on kaugel. Ta on sulgunud endasse, sellesse vallutamatüsse kindlusse, mille nii ootamatult oli avastanud. Vaatab seal ringi, proovib müüride tugevust, imestab, et siit paistab kõik teisiti kui tema varasemates kujutlustes: isa räme hääl on muutunud targa prohveti pehmeks ja meeldivaks hääleks; toa tardunud tühjuses algab liikumine, siia tulvab helisid ja valgust; lahtisest köögiuksest

tuleb sooja supi lõhna, lõbusalt praksub koldes tuli; kõlab ritta seatavate taldrikute muusika... Kui Gediminas esimest korda nägi tüsenevat Akvilet ning isa ütles, miks Piibu-Katre oli tütre minema ajanud, hakkas ta vihkama seda, kes polnud veel maailma tulnud. Nüüd aga on ta täis kõikeandestavat headust nagu nõu puhast vett, kuulatab Akvile sammude sahinat, vaatab käsi, mis asetavad toitu lauale, vastab naeratusele rahulikult naeratusega. Ta võib ilma värinata, hirmust higiseks minemata vaadata Akvilele silma ja rääkida temaga rahulikult — nii, nagu öeldakse «tere päevast». Gediminas on armastuse türanniast juba vaba. Kunagistest tunnetest on jäänud vaid peotäis peaaegu jahtunud tuhka.

Pärast õhtusööki istub Gediminas kaua laua taga, kummardunud vihiku kohale. Sulg lendab kriginal mööda valget paberilehte, read tekivad üksteise kõrvale nagu mustad künnivaod. Seemned pudenevad kobedasse mulda, tärkavad silmapilkselt, vili küpseb ja annab kohe tera. Imettegev künnimees! Hiljem ta võib-olla märkab, et saagiks on üksnes nişulilled ja karukaer, kuid praegu on ta loomise rõõmujoovastuses.

«Mida sa kirjutad?»

Ta on ikka veel sulgunud oma heasse kindlusse ega taipa järsku, kust tuleb see hääl. Laual seisev lamp pole tema jaoks lamp, vaid ergav päike, suitsunud lagi on kõrge kevadtaevas, tuhmi hämarusse mattunud toaseinad on aken otsatusse maailma.

«Sina?! Miks sa ei maga?» Gediminas suleb hämmeldunult vihiku.

«Kas ma segasin sind?» Akvile pole vähem kohmetunud. Näol on andekspaluv naeratus, millest tal endalgi häbi hakkab. «Vanasti kirjutasid sa väga ilusaid luuletusi. Kas homme annad oma vihikut lugeda?»

«Vanasti kirjutasin tobedaid värsse armastusest,» mõtles Gediminas, «ja lugesin sulle mõnikord ette. Sina muidugi õhkasid, kuid mõtlesid teisele.»

«Minu uued luuletused ei paku sulle huvi. Luule vajab noorusägedust, mina aga olen juba vana, võin ainult arutleda,» ütles ta.

««Ta oli järsku kümme aastat vanemaks läinud.» Kui ma leidsin raamatust niisuguse lause, siis ei öelnud see mulle midagi. Nüüd mõistan seda.» Akvile silitas sõrmeotstega oma põski. Petrooleumilambi valguses oli tema nägu rohekas, pundunud, inetu.

«Pole midagi, sa näed hea välja.» Gediminas soovis, et Akvile istuks: oli paha vaadata tema suurt kõhtu.

«Milleks see?... Valetamine ei sobi sulle.» Naeratus kustus tema huultel ning Gediminas nägi endist Akvilet: südamlikku, siirast, kuid uhket ja iseseisvat. «Ma tahtsin rääkida sinuga kui hea sõbraga, Gediminas. Ma tean, sa polnud minu vastu ükskõikne, ma olen sinu ees just nagu süüdi... Kui Marius oleks varem näidanud, missugune ta on tegelikult, siis oleks vististi kõik läinud teisiti... Ent armastus on nagu kassipoeg — ta on pime seni, kuni tuleb aeg saada nägijaks.»

«Mariusel polnud teist väljapääsu. Bugenis ja tema jõuk oleksid ta maha tapnud.»

«Ma ei mõista teda hukka selle pärast, et ta siia ei jäänud, kuid ma ei saa andestada, et ta mu maha jättis. «Sul on seal raske... ohtlik... sind võidakse tappa...» Ma oleksin ju hirmu tundmata kuulide ette astunud ja koos temaga hukkunud. Ma oleksin temaga võinud minna maailma lõppu. Milleks tal mind vaja, kui on olemas sõbrad ja püss? Ma tean, sa ütled, et ta tahtis hoida mind ja meie last. Jah, tal jätkus mõistust ja korralikkust, kuid ta ei saanud aru, et naisele on mõnikord parem surra koos armastatud mehega kui jääda oma õnnetuses üksi.»

«Tõsised inimesed ei mõista sind hukka, Akvile, üheksateistkümnenda sajandi vanaemade peale võib aga vilistada.»

«Sa ei saa minust aru.» Akvile vaatas Gediminast pisut etteheitvalt. «Minu isa ei mõista mind hukka ainult sellepärast, et tal on kahju. Sinu isa võttis mind siia samuti kaastundest. Nad mõlemad on head inimesed, aitavad alati nagu jaksavad, kuid nad ei mõista mu käitumist kunagi õigeks. Nende silmis olen ma tuulepea, kes ei osanud mõistlikult elada, ning sellisele vaesekesele tuleb anda armuandi. Ma ei taha, et ka sina nende heategijatega liituksid, Gediminas.»

Gediminas raputas vaikides pead. Teda haaras taas see tuttav tunne, mis kammitses alati tema tahtejõudu, kui Akvile puistas südant ning tema, haaratuna petlikust lootusest, nägi end juba neiu poolehoiu võitjana. Nende vahel olid ainult laud ja lamp. Ja suletud vihik. Gediminasel tarvitseks vaid käed välja sirutada, talle õlgadele panna ja öelda: «Ma armastan sind ikka veel, Akvile. Sõda on kohutav, kuid selle poolest hea, et pühkis minema kõik, mis seisis meie vahel. Anna käsi, mu kallis...» Kuid pärast Akvile viimaseid sõnu ei suutnud ta käsi üle laua sirutada.

«Armuande on sulle kõige vähem vaja, Akvile,» ütles ta, vältides neiu teravat pilku. «On inimesi, kes käivad ringi

veriste kätega ja mõtlevad, et nende käed on võitud püha salviga. Just neid peab haletsema.»

Akvile tõmbus toolil kössi, just nagu tahaks maa alla vajuda. Nägu polnud näha, ainult pealagi. Külas ulgus võikalt kellegi koer.

«Sa räägid . . . Adomasest? . . .»

«Kõigist temataolistest . . .»

«Niisuguseid leidub palju, kuid Adomas on minu vend. Mul ei ole enam venda, Gediminas.»

Gediminas noogutas tahtmatult.

«Ma armastasin Adomast. Kui ta paari aasta eest raskelt kopsupõletikku jäi, ei saanud ma öösiti magada, palusin jumalat, et ta paraneks. Ta oleks tookord võinud parem surra.»

«Jah, Adomasel ei oleks maksnud sõrmi ukse vahele toppida . . .»

«Sa ei tea midagi, Gediminas, sa ei tea midagi . . .» sosistas Akvile. «Ma kardan, häbenen sellest kõnelda, kuid pean sulle kõik ära rääkima. Ma ei suuda enam!»

V

Isa teritas aidatrepil niidumasina vikatit.

Akvile läks tema juurde ja nügis õlaga väikevenda, kes väntas käia.

«Mine lugema, Jurgiukas. Ma asendan sind.»

Käiakivi sisises, puistates sädemeid isa tihedatesse kollakatesse vuntsidesse. Akvile sosistas, vuntsikarvad aga tõusid veelgi rohkem turri.

Isa käed, tugevad ja sitked, hakkasid värisema. Vikat libises kõrvale, puudutas käiakivi oma teravate hammastega.

«Sa ütled, et . . . ütled, et . . .» pomises Laurynas Vainoras, anudes kogu oma olemusega, et tütar järele jätaks, lükkaks öeldu ümber, sest nõnda ei saa see olla. Ta ei taha, et see oleks nõnda!

«Seal on elav inimene, isa!»

Laurynas Vainoras langetab pea veelgi madalamale. Vikat on asetatud jala juurde nagu püss, laiad õlad on längus. Vangivõetud sõdur, kelle tulevik on tume.

«Sakslased . . .» ohkas ta, minnes kahvatuks ja higiseks. «Saavad haisu ninna, siis on kõigil ots käes.»

«Aga kui seal lamaks meie Adomas või Jurgis? . . .»

Vastust ei tulnud.

«Peaasi, et ema teada ei saaks,» ütles Akvile, tulvil õrnust isa vastu.

Nad sõitsid minema, seljad vastamisi. Isa oli näoga hobuste, Akvile — eemale jooksva tee poole. Oli kohutav ja ühtlasi hea olla, nii nagu peadpööritavas kõrguses, kust sa iga hetk võid alla kukkuda ja surnuks prantsatada. Pärast veeres seesama vanker tagasi. Nüüd juba aeglaselt, tasa. Vankril oli haokoorem, nemad kahekesi kõndisid kõrvuti, kartes mõelda hinnale, mida tuleb võib-olla maksta selle eest, kes lebab vankripõhjas.

Isa ja tütar tegid küüni, mullustesse heintesse, peidiku, arutades omavahel, kuhu matta laip, — nad ei uskunud, et mees ellu jääb.

Kuid ta ei surnud. Mitu korda päevas, algul ka öösiti, lippas Akvile haige juurde sidemeid vahetama, tõi värsket vett, keetis ema eest salaja rammuleent. Tema maailm ahenes kitsaks palatiks heintes. Ta ronis siia, alati ärevil ja hirmunud, kuulatas hetke pimeduses, hoides hinge kinni. Öö, otsatu öö. Kahel pool on palkidest ja laudadest sein, peatsis ja sellest paremal — heinad, pea kohal ja all samuti heinad. Luksuslik haud, kuhu on laotatud lõhnav, looduse enda kootud samet. Akvilel hakkas hirm. Alles siis, kui oli kuulnud nõrka hingamist, söandas ta süüdata taskulambi. Siis kustus kitsas pilu seinas, kust tungis sisse kahvatut päevavalgust, ning katkes viimnegi niit, mis ühendas Akvilet välismaailmaga. Ta kartis ja vihkas seda maailma. Silmitsedes vaevatud, abitut inimest, kes oli saatusest jäetud tema hooleks, elas ta sisse võõra kannatustesse ja unustas oma hädad. «Sa pole enam üksi,» lohutas ta end. «See jõle maailm, mis vaatab sind nagu varas läbi seinaprao, on meid mõlemaid siia pimedusse paisanud. Ta on sinu vend, sest mõlema elu algas emaüsas.»

Ükskord — siis oli haavatu juba niipalju kosunud, et võis Akvile abiga istuda, — juhtus võõral see, mis oli juhtunud varemgi ja mis peab juhtuma iga elava inimesega. Akvile tegi korra majja, tundmata mingit vastikust, mees aga kiristas meelehärmist hambaid ja sosistas midagi oma arusaamatus keeles. Laps! Akvile ei tabanud veel elutukseid oma südame all, kuid teadis, et laps on olemas, elab. Ta puhkes naerma, hoiratuna emalikust hellusest, ning tundis, kuidas põsel veereb pisar. Ta kustutas taskulambi, süütas selle, kustutas taas. Seinapraost tungis sisse valgusvihk. Akvile sirutas käe ning paitas seda — see oli jahe ja värske nagu päikesepaistel avanenud roosiõis.

«Дурачок, Ванька, дурачок,» sosistas ta, naeratades mõlemale — sellele, kes polnud veel sündinud, ja sellele, kes vaevarikkalt pöördus tagasi maailma.

VI

«Õhtul läks tal järsku halvemaks, Gediminas. Ma ei teadnud, mis juhtus, aga sain aru, et tema aitamiseks on vähe nendest teadmistest, mis ma sain gümnaasiumis, kui olin gaid. Järgmisel päeval tuli Adomas, ning ma rääkisin talle kõik... Pärast õhtusööki lippasin küüni, ta oli veel oma asemel, kuid hommikul ma ei leidnud teda... Tormasin Kraštupenaisse, aga tulin poolelt teelt tagasi. Ma hakkasin kartma teda, oma lihast venda, Gediminas...»

«Mnjah...» Gediminas ei teadnud, mida vastata. «Mnjah...» kordas tä ning langetas pilgu, nähes vaid kitsast ribakest Akvile rinnast ja etteulatuval kõhul lebavaid rusikaid. Kujutlusse tõusis ema, kes istus laua ääres tavaliselt just sellel kohal. Tekkis tahtmine laskuda põlvili ja panna väsinud pea tema sülle. «Ta on püha,» vilksatas Gediminasel rumal mõte, ning kui ta Akvilet pelglikult altkulmu vaatas, arvas ta tõepoolest nägevat kiirtepärga ümber pea — niisamasugust nagu pühapiltidel.

«Miks ta küll tegi nii, Gediminas?» hüüdis Akvile; tühjas toas kajas tema hääl võikalt.

«Ma ei tea,» pomises Gediminas, saamata veel tardumusest jagu. «Vististi on iga inimene omamoodi elukunstnik. Kui kerkib küsimus, kas lahkuda lavalt või mängida edasi, siis tuleb nähtavale tema tõeline pale.»

Akvile tõusis järsku püsti.

Gediminas mõistis, et teda peaks lohutama, julgustama; Akvile oli siia tulnud lootuses, et Gediminas naerab talle näkku — mis sa nüüd, ma tunnen Adomast liiga hästi, et usuksin sihukest loba! Akvile oleks kinni haaranud sellest õlekõrrest ja püüdnud hellitada võltslootust. Ent Gediminas kartis toimida oma südametunnistuse vastu.

«Mida küll Adomas tegi selle õnnetu lenduriga?» mõtles ta, kui oli juba voodis ja vahtis üksisilmi toa külma pimedusse. «Andis sakslaste kätte, mõelnud oma «leiu» kohta mingi usutava loo? Või siis lõi ta lihtsalt surnuks ja mattis kusagil maha? «Jumal olgu tunnistaja, ma ei tahtnud seda, aga kui jutt on kogu perekonna saatusest...» Ja panigi end uskuma, et tal on õigus. Tõepoolest, mida tähendab üks

surija, kui tuhanded terved inimesed pühitakse iga päev maapinnalt? Bugenis on teistsuguseidki mehi (omasid, leedulasi!) saatnud teise maailma...»

Gediminas kohkus mõttest, et võib selliste asjade üle arutleda irooniaga. «Kas me tõesti polnud kunagi tõelised sõbrad?» Ta meenutas gümnaasiumipäevi. Kuni neljanda klassini, mil teiseks aastaks istuma jäänud Adomas lahkus koolist, kutsusid kaaslased neid Patiks ja Patachoniks, mõlema vanemad aga ütlesid: «Adomas ja Gediminas on nagu sukk ja saabas, alati koos.» Või: «Neid ei lahuta tuli ega vesi.» Adomas oli Gediminasest kaks aastat noorem, kuid turjakam, küllalt pikk oma vanuse kohta, vaikne ja heasüdamlik, ehkki mõnikord läks asja ees, teist taga põlema ja laskis rusikad käiku. Gediminasel hakkas kahju sellest punapõselisest jõmmist, kes kandis naljakalt suurel pealael losutavat sametist gümnasistimütsi. See oli minevik, mis ei tule kunagi tagasi.

«Peaks helistama kõiki kelli: sõber hukkub, sõber hukkub! Kuid mina? Teen kõik, et temast tänaval mööda hiilida, ja kui see ei õnnestu, siis räägin niisugust juttu, mida pole vaja.»

Tõsi, kord ta ütles Adomasele:

«Viska seljast see neetud munder.»

«Kellel sellest parem hakkab, kullake?»

«Sinul endal, tobu.»

Adomas naeris põlglikult ja läks minema.

Tõepoolest, mis muutub, kui sellesama mundri tõmbab selga keegi muu? Üksnes niipalju, et kahe inimese (ainult kahe!) elu võtab teise suuna, põrgumasin aga veereb peatumatult edasi. Adomas pääseb, kuid tema asemel hukkub Jurgis või Nikodemas. Tõsi, need pole sinu sõbrad, kuid on samuti inimesed, võib-olla isegi paremad kui Adomas. Sa ei saa august välja tirida ühte, ilma et lükkaksid sinna teise, see teine aga leidub alati, nii nagu kellassepal on alati olemas varuosad kulunute asendamiseks.

«Igaüks meist kannab eneses hea ja kurja juuri, surma ja elu, hukka- ja õigeksmõistu. Mitte keegi teine, ainult mina ise võin valida ühe võimaluse kahest. Mulle öeldakse: «Hüppa auku!» Ma võin hüpata või jätta hüppamata. Minust, üksnes minust oleneb, kas ma suren nagu inimene või kärvan lihuniku noa all nagu lojus. Võib-olla vajan ma nõuandeid, kuidas oma elu paremini korraldada, ma võtan need tänuga vastu, kuid ei kadesta nõuandjat, sest tihti ei taipa ta ise, kui raske vastutuse ta enesele võtab.»

Nende mõtetega Gediminas uinus, sulgunud taas oma

tugevasse kindlusesse. Kusagil selle paksude müüride taga vilksatas Adomase kahvatu vari, sahisesid tuttavad sammud. «Läks ära . . .» mõtles ta läbi une kergendatult. «Maailmas eksleb kaks ja pool miljardit inimest, otsides oma teed. Missugune tark võib igaühele kätte näidata selle õige tee? Kes lahendab elu saladuse?

. . . Nii igi-iidse saladuse,
mis vaevanud on paljusid . . .
Te öelge, mis on inimene?
Kust tuleb? Kuhu läheb ta?»

VII

Järgmisel päeval pärast lõunat sõitis Gediminas tagasi Kraštupenaisse. Vihma polnud ammu sadanud, kuid märg muld kleepus jalgratta kummide külge — hommikust saadik oli maas tihe, niiske udu. Gediminasel seisis silme ees üksikute rohututtidega kaetud liivaküngas tee servas, kuhu ta asetas kimbu halladest näpistatud astreid; männi otsast, mis kasvas perekonnakalmu päitsis, tilkusid suured veepiisad — niisama nagu teeäärsetelt puudelt, mis olid tardunud piimjas avaruses, ning Gediminas tundis kogu tee elutu maa marmorkülmust. Ja kui udus hakkasid ähmaselt paistma kirikutorni piirjooned ja äärelinna esimesed majad, mõtles Gediminas tahtmatult, et see udusombus linn sarnaneb milleski koduküla surnuaiaga, kus raskete ristide keskel tõuseb taeva poole kabeli puutorn. Läbi uduloori nägi ta madalat nelinurkset eset — hauasammast, see roomas aegamisi alla künkalt, mille taga algas juba sillutatud tee. Gediminas tahtis kiiremini mööda lipsata, kuid künkaveer oli liiga järsk ja tee porine. Hingeldades hüppas ta jalgrattalt, tõmbas taskust ninarätiku ja pühkis märga nägu.

«Tere õhtust, härra õpetaja,» hakkas rääkima hauasammas, muutunud Matas Puplesiseks.

Gediminas kergitas kaabut.

«Jäid linnast tulekuga hilja peale, onu Matavušas. Sa ei jõua enam valges koju,» tähendas ta, tundes õhus viinalõhna.

«Ma olen harjunud, härra õpetaja. Käin ülepäeviti Kraštupenais. Naine juba kardab, et soetan endale mõne linnapreilna. Ja milleks ma tukungi? Linnadaamed on puhtad, lõhnatatud, mitte nagu minu oma, kellel on kogu aeg petipiima hais küljes. Valin välja naise nagu maasikmarja, ning

veel kaasavaraga — lastekarjaga, et endal ei tarvitseks vaeva näha. Elan nagu härra! Ja tänu kellele? Tänu meie kõrgesti austatud politseile, kes ei suuda elada kahte päevagi, ilma et ei näeks Matavušas Puplesist.»

«Nüüdsel ajal on öösi ohtlik liikuda, onu Matavušas.» Gediminas asetas käed juhtraudadele, kavatsedes edasi astuda, kuid Puplesis oli otsekui maa külge kasvanud — jalad harkis, suur pea langetatud, jõllitas ta sõiduriista esimest ratast otsekui härg punast lappi.

«Ohtlik?» pomises ta, liikumata paigast. «Kuidas siis, kuidas siis, härra Gediminas. Öösel võib kukkuda kaevu või mõnda mülkasse. Aga ka päeval tuleb kõike ette, härra Džiugas. Näiteks kohtad oma küla inimest, peaks teine nagu vana tuttav olema, aga ajad temaga juttu ja kardad, et äkki ütled midagi viltu. Oleme kõik üksteisele võõraks jäänud, härra õpetaja. Kui ma ei teaks, et sa olid Lauksodises oma vanamehe juures, võiksin mõtelda — tuled Lepalaanest, ehkki see pole sealpool . . .»

«Mis mul sinna asja?» küsis Gediminas ärritatult. Ta ei sallinud Puplesist, nii nagu kõiki teisigi, kes veerisid vaevaliselt ajalehte, kuid võimule tulles lammutasid kerge südamega vana maailma, mille alusmüüril seisis nende endi kodu.

«Ei tea, mida sealt otsisid härrad politseinikud ja valgete käesidemetega mehed?» Puplesis seisis ikka veel, jalad harkis, käed taskus — tal oli seljas poolkasukas, mis oli vooderdatud halli kodukootud kaleviga. Punane nägu oli märg ja hiilgas, just nagu oleks see üle vaabatud. «Mida sealt otsisid Kraštupenai juudid, härra õpetaja? Kas nad tahtsid sõita Lepalaande ja heita seal haudadesse, mille peale keegi ei veereta kivi, nii nagu nõuavad nende kombed?»

Puplesis vaarus, jagunes kaheks ning pööreldes meeletult helepunases tuulekeerises, hakkas vajuma maa alla.

«Ära aja loba, vanataat! Sa oled purjus, pagan võtaks!»

«Ma räägin tõesti loba, härra Džiugas, aga mis mul sellest. Lähen ükspäev ennast meldima, topitakse veoautosse, ja Puplesist polegi enam. Oli sihuke hambamees, ütlevad siis inimesed, sõi klaasikilde ja naelu, pehmet tinakuuli aga ei jaksanud katki närida.»

Gediminas laskus rinnaga juhtraudadele.

«Ei või olla . . . Vanakesi, lapsi . . . Kaitsetuid inimesi . . . Valetad, Puplesis! Sa oled alati nalja visanud. Aga see pole ju nali!»

Puplesise saabas — paisunud, porine kärnkonn — tõusis maast ja kopsas paar korda kergelt vastu rattakummi.

«Meie sinuga pole need, kes säärast nalja viskavad, härra õpetaja. Ning jumal tänatud, et need pole meie . . .»

Saabas läks tagasi teise saapa juurde, mõlemad liikusid pisut edasi, ning Gediminas tundis õlal rasket kämmalt, kuid ainult hetkeks. See hetk oli nii põgus, et Gediminas arvas tegemist olevat pettekujutlusega. Ta ajas end sirgu, kuid Puplesise kandiline kogu oli juba uttu kadunud. Eespool, kusagil selle märga sompu mähkunud majadelasu taga, huikas manööverdav vedur. See nukker huige oli viirastuslik nagu kõik muugi ümberringi.

Gediminas sõitis jalgrattaga läbi linna, suutmata lahti saada rõhuvast tundest, et tegelikult pole olemas ei inimesi, ehkki need tervituseks kaabut tõstavad, ega maju, tänavaid, ning ka teda ennast ei ole olemas; kõik on vaid kujutlus, illusioon, kellegi vestetud muinasjutt. Preili Onute istub akna juures, valge õhuline rätik ümber, kuid tegelikult pole ka teda. Ja kui Onute rõõmustas Gediminast nähes ning puhkes nutma, kui oli rääkinud sellest, «mis siin toimus», siis ainult seepärast, et Gediminas soovis oma kujutluses: mingu kõik nõnda. Maailmas peab ju veel olema inimesi, kes oskavad nutta ja naerda.

«See on hirmus, härra Gediminas! Me kuulsime laskmist — kui kaugel see Lepalaas siit siis on? —, aga kes võis arvata . . . Nad pummeldasid kesköönі vendade Morkaitiste juures ning laaberdasid mööda linna, uhkeldades oma jubeda kätetööga. Korralikud naisterahvad ei tahtnud muidugi sihukestega tegemist teha, siis hakkasid nad aknaid sisse peksma . . . Saksa patrull segas vahele, algas vastastikune paugutamine. Üks viidi haiglasse, vaakus hinge . . . Maailma lõpp, härra Gediminas! Täna hommikul nägin Nijolet, vahtmeister Bugenise naist. Käel kuldkell, seljas karakullmantel, mille möödunud aastal oli endale õmmelda lasknud juveliir Mansteinase naine. Vaeseke ei saanudki seda kaua kanda . . . Mansteinasel aga vedas — ta toodi Lepalaanest elusalt tagasi. Öelnud teine, et oli hulk väärisasju ära peitnud, aga kuivagu tal keel, kui keegi peidupaiga teada saab. Nad on otsustanud vanamehelt saladuse iga hinna eest välja pigistada.»

«Nende mõrtsukate seas oli kaks meie gümnaasiumi õpilast,» mõtles Gediminas.

Suutmata ikka veel lahti saada ebatõelisuse tundest, pani ta jalga puhtad kingad ja läks linna.

Adomast ei olnud kodus — kaks päeva tagasi olevat sõitnud asjatoimetuste pärast minema.

Abraomas Mansteinas istus oma maja tsementtrepil, tühi

pilk suunatud turuplatsile, põlvedel lebasid kortsulised käed, millele läbimärja mütsi nokast ja hallilt põskhabemelt tilkus vett. Tänaval süttisid esimesed laternad otsekui tuhmid sabatiküünlad; ta ei teadnud, kas elabki järgmise õhtuni (ja ega ta seda soovinudki), kuid oli õnnelik, et vähemalt loodus pole temast ära pööranud ning peseb vihmaveega vastikustundeta vana keha, mis kogu inimkonna häbiks on määratud teotamisele.

Gediminas tõstis kaabut otsekui võõra käega, teretas pominal, kuid vanamees ei liigatanud. Oleks pidanud astuma selle õnnetu inimese juurde ja ütlema midagi rohkemat kui «tere õhtust», kuid neistki kahest sõnast hakkas Gediminasel häbi — olid ju need lausutud samas keeles, mis eile kõlas koos laskudega Lepalaanes.

VIII

«Oo, härra Gediminas! Suurepärane! Teile tulid vanad sõbrad ikkagi korraks meelde . . .»

«Tahtsin näha härra Vainorast,» selgitas Gediminas jahedalt, olles peaaegu kindel, et Adomase perenaine ei valetanud ja et Adomas pole praegu tõesti Kraštupenais.

«Astuge sisse, astuge ometi sisse, mis me siin ukse vahel tammume!» Milda haaras Gediminasel varrukast ja tiris ta rõõmsalt naeratades esikusse.

«Kui Adomast ei ole . . »

«Kunagi te olite siin majas oodatud külaline ja ei lasknud meil igavust tunda. Tooge oma vanale sõbratarile tagasi kas või mõned õnnelikud hetked, härra Gediminas.» Milda nöökis tema mantli lahti, ja pööramata tähelepanu arglikule protestile, tõmbas selle õlgadelt.

Jah, kuni sellel majal oli peremees, käis Gediminas vabal ajal tihti siin. Härra linnapea oli tark, haritud mees, mängis pealegi hästi malet, temaga võis istuda hilisööni, ilma et haigutus kallale oleks kippunud. «Sul vedas, Milda, said toreda mehe,» ütles mõnikord Gediminas, kui nad kahekesi olid. Milda naeratas pilklikult ja vaevatult, püüdes varjata mõtteid, mida võis lugeda tema avalalt, kõikeütlevalt näolt. Gediminasel oli valus, et Milda ei armasta oma meest, kuid olles leebe inimeste nõrkuste vastu, ei mõistnud ta naist hukka. Ei mõistnud isegi siis, kui Berženas küüditati ning Mildast sai Adomase armuke. Gediminas ei kuulunud nende hulka, kes oma jutu ja pilkudega sidusid truudusetu õlglese

häbiposti. Gediminas muidugi ei külastanud enam seda maja, ehkki Adomas teda korduvalt kutsus, ning tänaval Mildat kohates oli ta naise vastu sõbralik, kuid ametlik. Ei, ta ei põlanud Mildat harjumuspärastest kõlblusnormidest üleastumise pärast, vaid oli tema ees lihtsalt häbelik nagu iga ilusa ja hõlpsasti kättesaadava (nõnda talle vähemalt tundus) naise ees, kelle suhtes ei suuda külmaks jääda ükski terve mees, kadestas pisut Adomast, ühtlasi häbenedes seda madalat tunnet, ja püüdis hoida kõrvale.

«Jumal ise on teid siia saatnud, härra Gediminas. Üksildane naisterahvas sellisel kohutaval ajal!» lobises Milda, haarates Gediminasel küünarnukist ja lükates teda õrnalt võõrastetuppa. «Palun seadke end mugavasti sisse, mu kallis, mina aga kaon mõneks minutiks.»

Gediminas seisis hämmeldunult suure ümmarguse laua juures, mille ümber olid seatud rasked nahktoolid, ega suutnud mõista, milleks oli siia tulnud. Adomast vaatama? Kuid milleks? Kas tõesti nende mõne sõna pärast, mis kumisesid monotoonselt kõrvus, kui ta meeleheitest ja õudusest vallatuna hulkus poristel linnatänavatel: «Tahan näha, missugune on sinu lõust pärast kõike seda...»? Ent võib-olla lootis ta, et Adomas, kohates teda, oma sõpra(?), langeb tema rinnale ja nutab veriseid pisaraid? Seda küll mitte! Niisugust lootust ei maksa hellitadagi, ehkki veri on praegu kõige odavam vedelik. «Kunagi tundsin ma end selles majas mõnusalt ja hubaselt, olin sellesse kiindunud nagu kass,» mõtles Gediminas. «Ilmselt on mul selle loomakese vaist; see lõi välja, kui kaotasin inimaru, ning tõi mu siia nagu äraeksinud kassi, kes läheb mahajäetud tallu, et suruda end vastu kollet, mis teda kunagi oli soojendanud ning on nüüd ammu jahtunud.»

Gediminas vajus toolile. Ta nägi end ikka veel esikus tualettpeegli ees seismas — see oli veider, võõras mees hallika näo ja palavikuliselt läikivate silmadega — ja ei osanud öelda, kumb neist on ehtne. Oli olemas kaks riidenagi, kaks väikest, armsalt naeratavat Mildat, kaks täpselt ühesugust esikuseina, kaks «mina» — peeglis ja tegelikkuses —, kuid ta ei suutnud tabada piiri, mis eraldas neid kaht maailma; kõik — nii esemed kui ka aeg — oli kaotanud oma seaduspärase seose, segunenud lõputus laotuses hullumeelseks kaoseks, milles polnud eilset, homset ega tänast päeva. Raske siidist laudlina lõhnas õunte järele. See oli kollane nagu küps nisupõld. Ümmargune päike, lillekorvid ja igalt poolt ambuvad alasti aamorid. Kuid Gediminas nägi vaid roosakat udukera, milles nagu surmavalt haavatud veeuputuseelse looma

hiigelsilmas peegeldusid kummaliste piltide ähmased piirjooned. «Viime nad Kaunasesse, laste juurde... Ha-ha-haa!» Ta otsekui kuulis, kuidas keegi tuli ja läks, kuidas keegi rääkis midagi, kuidas ta ise vastas masinlikult kellegi küsimustele, ärgates vahetevahel painajalikust unest, kuid nägi kogu aeg nõiduslikku roosakat udukera, milles haihtusid ning tekkisid taas ühed ja needsamad pildid.

«Gediminas... Mis teiega on?» raputas keegi teda kaua ja visalt õlast.

Roosakas udukera muutus laperguseks. Gediminas nägi taas lauda — kollast päikest ja igalt poolt ambuvaid aamoreid. Tema ees olid vatsakas karahvin punakasmusta vedelikuga, kaks elegantset pika jalaga pitsi, kausike küpsistega; sealsamas kõrval seisis Milda, ainult et mitte enam hommikumantlis, vaid villases kirsivärvi kleidis, heledad juuksed hoolikalt kammitud, huuled kergelt värvitud; temast hoovas vaevutuntavat kannikeselõhna. Alati kahvatu nägu oli ehmunud.

«Kellega sa räägid? Mis on lahti, Gediminas?»

«Sina»! Nagu vanal heal ajal... Võib-olla see aeg polegi veel möödas? Võib-olla ma jäin härra Berženase tagasitulekut oodates laua äärde tukkuma ja nägin vastikut und? Kohe kostab esikust vanamehelik köha ning läbi kogu korteri kajab reibas hääl: «Milda, keda ma näen?! Meile tuli jälle külla meie noor sõber!»

«Sa ei tea siis midagi?» küsis Gediminas toibudes.

«Ei...» Milda näole tardus pingeline ootus.

Gediminas silmitses teda pika, läbitungiva pilguga.

«Ja sa pole midagi kuulnud?» küsis ta karmilt, rõhutades iga sõna. «Need lasud pidid kõmisema üle kogu maailma, sina aga ei kuulnud neid? Nad lasksid maha mitu veoautotäit ilmsüütuid, abituid vanakesi...»

Pinge Milda näol alanes.

«Veoautos nägin ma nende seas üht arsti,» jätkas Gediminas, tundes kuivas kurgus põletavat kipitust. «Ta on oma elu jooksul päästnud sadu inimesi, nüüd aga hakkavad needsamad inimesed teda...»

«Jah, see on hirmus, see on kohutav, Gediminas,» ütles Milda kergendustundega. «Ma ei saa Adomasele andestada, et ta jättis mind niisugusel ajal üksi. Kuid ärme parem räägime sellest, mu kallis, ärme rikume ilusat õhtut.»

Milda võttis laua juurest tooli ja istus Gediminase kõrvale.

«See on liköör,» jätkas ta, täites pitse. «Ma ei küsinudki, ehk tahad midagi süüa? Vabanda, et ma ilma tseremooniata

läksin «sina» peale. Arvan, et meie vana sõprus annab selleks õiguse.»

Milda ükskõiksus kõrvetas Gediminast nagu tulise veega. «Ärme rikume ilusat õhtut...» Hüva, olgu pealegi. Sel ajal kui maa tõmbleb surmaeelsetes krampides (nad ju kiitlesid, et viskasid auku poolelusad kehad), tõstame meie klaasi ja joome meeletuse terviseks. Ja muidugi enda terviseks ka. Et oleme veel elus ja terved, et me pole semiidid, tänu jumalale, et meie peade kohal särab vana hea aja kroonlühter, homme aga paistab jälle päike. Proosit!

Gediminas tõstis pitsi.

Milda võttis oma ja noogutas julgustavalt.

«Veri...» ütles Gediminas, vaadates pitsi vastu valgust. «Paks, hüübima hakkav veri. Veel pole see jahtunud... Joome sooja verd, nii nagu tegid meie eelajaloolised esivanemad. Valgugu vaenlase jõud meie ihusse.»

«Gediminas...» sosistas Milda etteheitvalt.

Gediminas jõi kaks klaasi järjest ja pöördus Milda poole. Naine naeratas, ent kuidagi pelglikult, just nagu läbi leinaloori. Gediminast haaras kahjurõõm.

«Adomas laskis mööda hea juhuse — ta oleks võinud sulle ilma rahata saada karakullmantli või toppida su sõrmed täis kalleid sõrmuseid,» ütles ta, alistudes võitmatule soovile teha Mildale haiget.

«Kui ma näen, et tema käed on räpased, on meie vahel otsekohe kõigel lõpp. Ta teab seda,» vastas Milda rahulikult.

«Ja kadus seepärast Kraštupenaist, et pesta oma käed puhtaks nagu Pontius Pilatus, teised aga tehku tema eest veretööd?»

«Kas sellest ei piisa, et inimene püüab jääda ausaks, niipalju kui see praegusel ajal on võimalik?»

«Jääda ausaks...» Gediminas krimpsutas nägu. «Mina lähen natukeseks kõrvale, teie aga, mu kallid sulased, töötage palehigis. Ja seda trikki me nimetame ilusasti aususeks...»

«Ta on sinu sõber.»

«Oli...»

«Ma armastan teda.»

«Sa «armastasid» ka härra Berženast, nüüd aga oled võibolla tänulik neile, kes aitasid sul temast lahti saada,» nähvas Gediminas, tundes vastikust, et kordab teiste sõnu, kuid ta ei suutnud taltsutada oma raevu. «Kunagi sa ütlesid — oo, ma mäletan väga hästi neid sõnu: «Kujutlegem, et meil on jäänud elada vaid üks päev, ja võtkem elult kõik, mida ta pakub.»

Sa armastad ainult iseennast, Milda, sinu pärast võib maailm kokku variseda, sul ükspuha...»

Milda naeris sunnitult.

«Sind on raske ära tunda, mu sõber. Kui ma oleksin kurjem, ajaksin su välja. Sa räägid kõige vastumeelsemaid asju, just nagu oleksime kõik lõbust ja trallist surmani tüdinud. Mis see sinusse puutub, kas ma armastan Adomast või ei armasta? Miks sa nii põlema läksid? Ega sa äkki armukade ole? Muide, võin teatada, et kirikuõpetaja lubas hoolt kanda selle eest, et mind Berženasest lahutatakse, ning juba sel talvel ma abiellun Adomasega.»

«Mis siis ikka... Teatud juhtudel on abielu mugav kate, mille varjus võib end võõra mehega alasti võtta.» Gediminas vaatas Mildat peaaegu vihkavalt, lootes ikka veel tema näol näha hämmeldust, solvumust, muret — mingeid tundeid, mis näitaksid, et tema vaikne, enesega rahulolev väike maailm on häiritud, et Milda on õnnetu, nii nagu selles ebainimlikkusest rüvetatud linnas on praegu õnnetu iga aus inimene.

«Ole džentelmen, Gediminas, kalla klaasid täis,» palus Milda, närides laisalt küpsist.

Gediminas langetas pilgu — Milda oli haavamatu.

Ta täitis pitsid, nad jõid vaikides, seejärel kostis tasane tantsumuusika — Milda oli raadio sisse lülitanud.

«Räägi, kuidas sa elad,» ütles Milda.

«Nagu kuninga kass.»

«Ainult ilma irooniata, kullake. Oleme kas või natuke aega avameelsed, nii nagu kunagi varem. Tead, olid ajad, kus pidin sinusse peaaegu armuma.»

«Mis siis ikka, see oli sinust kena...»

Milda naeris tasa.

«Ära ainult nina püsti aja. Ma ei mõelnud midagi niisugust, mis oleks abielunaisele olnud sobimatu. Sa erinesid teistest meestest, olid vähem sile, vähem rumal ja pisut luuletaja — mõnelegi naisele võib tulla kiusatus proovida oma võimu säärase mehe kallal, see ei tähenda aga tema voodisse tirimist.»

Gediminas mõtles, et Milda on niisamasugune parandamatu küünik nagu varemgi. Ent ükskõik kui häbitult alasti oleksid tema sõnad, ei solva need sind, sest nad on nagu lapsed, kes lippavad avalikus paigas ihualasti ega tekita kelleski meelepaha. Milda ei armastanud ehteid, dekolteega kleite, just nagu häbeneks ta oma ahvatlevalt täiuslikke kehavorme, püüaks neid varjata; ning seda oskas ta teha niisuguse maitse ja taktitundega, et oma kaunidusi peites tõi ta

need tegelikult veelgi rohkem esile. Võis arvata, et tal on hirm oma väljakutsuva ilu pärast, võib-olla aga oli ta sellest väsinud ning tahtes pisut puhata, püüdis — ehkki ebaõnnestunult — pugeda Tuhkatriinu rõivastesse.

«Jah, ta pole põrmugi muutunud,» mõtles Gediminas, tundes kogu kehas lõtva raugust. «Ka siin toas on kõik nõnda nagu ennegi. Raadio, klaver, roheline plüüšdiivan, sellel kaks väikest tikitud, pleegitamata lõuendist püürides patja. Kõik on vanal kohal. Isegi korteri eriline lõhn on jäänud endiseks. Aga —

Miks täna öösel, minevik, mu juurde ruttad?
Miks, kooljad, te ei püsi haudades?
. . . Ning veidi nukrust, mõni sõna tuttav
ja mõned näod, mis ammu seisnud silme ees . . .»

«Ma keedan kohvi, Gediminas.»

«Huvitav, kui palju on veel aega komandanditunnini?» mõtles Gediminas.

Kuid ta ei vaadanud kella ega vaielnud vastu. Püsti tõustes riivas Milda tema õlga, midagi kannikeselõhnalist ja õrna kõditas tema põske, oli kuulda rahutu kassi kiireid, pehmeid samme. Gediminas sulges silmad, talle meenus äkitselt üks varakevadine õhtupoolik. Pilt oli nõnda selge, et hetkeks kadus ajataju.

«Ma istusin selsamal toolil, kus praegu istus tema, ning lugesin oma luuletust. Oleksin pidanud tulema hiljem või üldse tulemata jätma, aga kust võisin ma teada, et härra linnapea viibib nõnda kaua linnavalitsuses? Minu luuletus kõneles õnnetust armastusest, oli uhiuus ja üpris kurb.»

IX

Kuid veel varem kohtasin ma teda, oma õnnetut armastust, kellele oligi pühendatud see eleegia.

Elus tuleb ette igasuguseid kentsakaid seiku. Elad näiteks ühes külas koos tütarlapsega, keda sa paned niisama palju tähele kui kõike muud, mis sind iga päev ümbritseb, ühel päeval aga langeb sul otsekui kae silmadelt, ning sa küsid endalt, hämmeldusest kohmetu: «Kuidas ma küll sain elada, teadmata, et tema on maailmas olemas?»

Akvile, ma armastan sind, võisin ma öelda tookord, Gulbinaste lapse ristsetel, kus me kahekesi olime ristivanemad,

ning seal ma tundsingi järsku, et ta on osa minu saatusest, temata on mu edaspidine elu tühi ja mõttetu. Neidsamu äraleierdatud, kuid möödapääsematuid sõnu võisin korrata (jah, korrata, sest enne mind on neid öelnud miljardid inimesed) ka sel mee järele lõhnaval juuniõhtul, kui me mõlemad kõndisime heinakoorma järel ja laulsime nagu väikesed võrukaelad, tema silmadest aga kiirgas mingit erilist valgust. Ma polnud eales näinud nii liigutavalt kaunist, kättesaamatult kõrget taevast ja nii õnnelikke silmi. Olin peaaegu kindel, et Akvile on armunud. Ja siiski ei söandanud ma lausuda saatuslikke sõnu. Ei sel õhtul ega ka hiljem, ehkki parajaid võimalusi oli kümneid. Häbelikkus ja mingi vaistlik hirm kammitsesid mu keelt iga kord, kui tegin suu lahti, et avada talle oma südame saladus. Näis, et neist kolmest sõnast on liiga vähe, et nad ei väljenda mu tundeid, midagi muud lisada ma aga ei osanud. Tõsi, ma võin ladusasti oma mõtteid esile tuua, kahjuks ainult mitte neil juhtudel, kui kaalul on minu enda saatus. Parem kirjutan juba kirja — aruka, hästi läbimõeldud, kirgliku kirja, ning ta peab mõistma, et niisugune armastus tuleb ette vaid kord elus, ja ta oskab siis seda hinnata. Jah, kiri on kõige etem!

Kuid mõlemale olnuks parem, kui ma poleks seda kirja kirjutanud ega lasknud postkasti, mis rippus kirikuõue kiviaia küljes. Ma läksin üle turuplatsi ja higistasin, ehkki oli külm märtsipäev, vedasin vaevu jalgu järel, just nagu vajutaksid mu õlgu kogu maailma armastuskirjad, mis jäävad vastuseta.

Järgmisel päeval kohtasin teda. Me kõmpisime läbi kõik poed — Akvile otsis mingit erilist riiet suvekleidi jaoks —, ja kui ost oli tehtud, läksime pagariärri, et juua kohvi ja süüa kooki. Ma silmitsesin tema õnnelikku, pisut muretsevat ilmet ja mõtlesin kirjale, mida ta homme selsamal ajal käes hoiab. Mind haaras külmavärin.

«Mis sul on? Kas sa tunned end halvasti või on sul mingeid pahandusi?» muutus ta rahutuks.

«Ei, ei. Mulle ainult näib miskipärast, et me kohtume viimast korda,» pomisesin.

«Tobukene!» Ta puhkes naerma. «Miks me peaksime kohtuma viimast korda? Sa oled ju minu kõige parem sõber, Gedmis.»

«Jah . . .»

«Marius ütleb, et kui ta oma elus midagi saavutab, siis osalt on selles süüdi härra Džiugas. Ta on sulle väga tänulik, Gediminas.»

«Marius on võimekas õpilane.»

Akvile vaatas ringi, võttis mul küünarnukist, kummardus mu kõrva juurde ja sosistas:

«Ma ei ole sellest kellelegi rääkinud, sulle aga võib. Tean, et sa ei lobise edasi, ma ei nõua isegi ausõna. Näed, kuidas ma sind usaldan! Gediminas, ma olen temasse armunud . . .»

Mul hakkasid silme ees sädemed tantsima. Kohvitassid ja pooleldi söödud koogid vajusid ühte hunnikusse. Püüdsin midagi öelda, kuid sõnade asemel tungis suust ainult seosetu pomin.

«Jumala pärast, Gediminas!»

Ma lükkasin tema käe järsult eemale, tõusin püsti ja läksin vaarudes tänavale. Mu väljanägemine oli vist kohutav, sest inimesed pöörasid ringi. Ma ei teadnud, mida nad minust tahavad. Mulle paistis üldse imelik, et kõik seisab omal kohal nagu varemgi, samal ajal kui minu maja on maani maha põletatud. Millal see üles ehitatakse? Ja kas seda üldse saabki uuesti ehitada? Ma käisin põlvili ümber tuleaseme, rehitsedes kõrvetusvillides sõrmedega palavat mälestuste tuhka, ning tahtsin karjuda nõnda, et mu õnnetusest kuuleks kogu maailm.

Kaks nädalat oli mul vastik vaadata tervet, rahulolevat inimnägu. Naasnud pärast tööd gümnaasiumist, sulgusin oma tuppa, istusin ööd läbi raamatutega kaetud laua taga, püüdes asjatult oma muret paksudesse köidetesse matta.

Nõndaks, tol varakevadisel õhtupoolikul ma istusingi seal, kus nüüdsama oli istunud Milda, - - klaveri juures, millel väikekodanliku õnne sümbolina seisid suuruse järjekorras seitse püstiaetud lontidega elevanti, ja lugesin oma luuletust — meeleheitepsalmi mahapõletatud kodule.

«Sulle peaks naha peale andma, võrukael,» oli enne, kui ma esikusse astusin, öelnud Milda. «Kuhu sa küll kadusid? Võta aga mantel kiiremini seljast! Minu hallipäine kõuts tuleb varsti.»

Kas ma võisin härra linnapead oodates tema naisega vestelda rahulikult, kui mul samal ajal süda verd jooksis?

Nõnda ma siis istusin selle musta, tohutu raske kirstu ees, millel seisis seitse valget elevanti, ja lugesin peast oma luuletust, mida seni olid kuulnud vaid minu toa ustavad seinad.

Maailm laius mu silme ees nagu ääretu, surnud kõrb, ma vaatasin seda ülalt ja nägin nukrasse avarusse äraeksinud täppi — iseennast. Aknaruutude taga sumises kevadesse astuv linn, kusagil kohisesid igavesti elavad jõed, mis olid

katki rebinud talve jäised ahelad, minu selja taga kõndis pehmel kassisammul Milda — kanaarilinnuke kuldpuuris, kuid ma ei tundnud ega näinud midagi peale selle väikese täpi — iseenda. Mind haaras hirm, mul oli sellest täpist ääretult kahju. Huuled hakkasid värisema, sõnad lagunesid laiali, lõhenesid nagu purukuiv pinnas, kusagilt sisemusest aga tõusis põletav klomp ja jäi kurku kinni. Ma vaikisin, ehkki lõpuni oli vaid mõni rida, ja pingutasin kogu oma jõudu, püüdes tagasi hoida nuukseid. Hiljem aga . . . Ei, see juhtus vististi samal hetkel. Soojad, kannikeselõhnalised käed võtsid mul kaela ümbert kinni. Ma tundsin tema põske oma põse vastas, tema heledate juuste pehmet siidi, tundsin mu õla vastu toetuvat prinki rinda. Ükski naine polnud mind nõnda emmanud, pealegi veel nii rängal tunnil. Mina, kahekümne viie aastane mees, puhkesin nutma nagu väike laps. Siis võttis ta mul lõuast kinni, kallutas mu pead ja hakkas mind suudlema, sosistades: «Imetore luuletus! Sa pühendasid selle mulle, eks? Aga miks sa nutad, ma ju armastan sind . . .»

Ma kargasin püsti, paisates ta peaaegu eemale, tõmbasin välja taskurätiku, pöörasin selja ning pühkisin oma märga nägu. Mul oli nõnda häbi, et ma ei teadnud, kuhu oma silmad panna. Kui ma viimaks Milda poole vaatasin, seisis ta klaveri juures ja naeratas, just nagu poleks midagi juhtunud. Tema pilgus leegitses ikka veel reetmisetuli. «Minu hallipäine kõuts tuleb varsti . . .» Isegi see hiilgama löödud tuba siin on täis maailma pori! Ma tahtsin ust paugutades lahkuda ja mitte kunagi enam siia oma jalga tõsta, kuid teadsin, et ei suuda nõnda talitada — olin selleks liiga väsinud. «Ainuke asi, mida ma ilmselt veel suudaksin, on sulpida ise läbi pori ja mitte südant valutada, et teised täis pritsin,» mõtlesin, panemata imeks, et säärane mõte tuli mulle pähe esimest korda elus.

X

«Kohv saabus,» kudrutas selja taga Milda.

«Ilm . . . Tõesti?»

«Sa oled täna oivaliselt hajameelne, mu kallis.»

«Tore sõna.»

«Missugune?»

«No ikka see «oivaline»; ilma selleta on nüüdisaja oivalises maailmas võimatu läbi saada. Oivaliselt lõhnab kohv,

oivaline raadiomuusika, oivaline on istuda ühes lauas oivalise naisega, kui magamistoa paokil uksest paistavad voodi ja oivaliselt valgete patjade kuhi... Oivaline, magus rahusaar keset mässavat ookeani... Lumivalge, õrn ja määrimata otsekui voodilina enne pulmaööd. Tekib tahtmine sellele peale astuda ja poriste saabastega edasi-tagasi käia.»

Milda vaatas Gediminast ammuli sui, kissitas silmi ja naeris tasa.

«Varsti on komandanditund, kuid ma vilistan sellele. Kas sa võtad mind ööseks enda juurde, Milda?»

«Sa oled vintis, noormees...»

«Võib-olla, aga mitte niipalju, et mul oleks ükspuha, kuhu minna — kas oma endise sõbra pruudi juurde või avalikku majja. Ära karda, Adomas ei pahanda — alles hiljuti soovitas ta mul sinuga magada.» Gediminas vaatas Mildat jultunud pilguga, mõeldes: «Nüüd saan kohe vastu vahtimist, aga mis sellest. Hea, et sel proual on ees vähemalt ükski unetu öö.» Ning järsku märkas ta imestades, et teda haarab iha.

«Teie, mehed, olete vahel väga lahked,» ütles Milda, naerdes vaevukuuldavalt. «Kahjuks ei hinda seda mitte kõik naised. Ehk tantsime natuke?»

Gediminas põrnitses teda, pilk tulvil põlgust, ja püüdis eneses maha suruda suurenevat kiretuld.

«Ükskord ma armastasin sind unes,» ütles ta Mildale, suutmata end talitutada.

«Kas ka siis oli olemas Adomase luba?» küsis Milda sosinal.

«Ei, härra Berženas oli tollal veel elus,» vastas Gediminas, jälgides, kuidas naise nägu tundmatuseni muutus.

«Täna sa oled lihtsalt oivaline, mu kallis.»

«Seda mitte.» Gediminas raputas pead. «Mul tekkis lihtsalt soov kõndida poriste saabastega puhtal lumel.»

Siis kuulis ta summutatud naeru. Milda nägu kadus, ja nii nagu tookord, kui Gediminas luges oma luuletust, ümbritses teda violetne, kannikeste järele lõhnav pimedus.

VIIES PEATÜKK

I

Akvile elas maailmaks nimetatud akvaariumi kõrval, mis oli nähtamatute vaheseintega jaotatud paljudeks tillukesteks kambrikesteks. Asjad ja inimesed olid läbisegi topitud nendesse klaaslaegastesse, nad tegid midagi, kiirustasid kuhugi, naersid või murdsid meeleheites käsi, tema aga vaatas seda tragikoomilist pantomiimi, ükskõikne kõige vastu. Mõnikord — haruharva — tuli isa, hoides oma külaskäiku Piibu-Katre ees saladuses. Mõned julgustavad sõnad, arglik naeratus, tagasihoidlik käepigistus, kuid ka siin põrkas Akvile süda vastu külma klaasseina — isa oli samuti akvaariumi elanik. Gediminas kirjutas oma heale taadile (teed olid lagunenud, ning ta ei sõitnud enam maale): «... ja palju südamlikke tervitusi Akvilele...» Jõuluks tuleb ta koju. Akvile ei solvunud, et Gediminas isiklikult temale ei kirjutanud — mis siis ikka, Gediminas on klaaspuuris nagu kõik teisedki. Akvile kõndis läbi küla, tulles postipunktist, kaasas värsked ajalehed ja kiri, mida polnud veel avanud, ühes õues aga — akvaariumi klaassahtlis — seisis keegi poiss ja karjus talle tagantjärele:

Jalad nõdrad, kõht kui pall,
varsti pidu ukse all.

Naised vahtisid uudishimulikult akendest, tänaval vastu tulles aga muigasid kahemõtteliselt, vangutasid pead, rõõmustades, et säärane häbi ei tabanud nende tütreid ja õdesid.

«Kanäe, Vainorase Akvile juba käima peal!»

«Ema on tal küll lausa sandarm, aga näe, ei osanud hoida.»

«Või veel! Ta mehkeldas ju kuradi endaga...»

«Nojah, arvas, et bolševike võim kestab igavesti ja temast saab komissariproua, aga võta näpust...»

«Issand jumal, kuningate kuningas, näitab igaühele tema koha kätte, kallike...»

Viimastel päevadel jälitas teda haiglane mõte: laps sünnib surnult. Teisiti ei saa see olla, sest iga jalatäis maad räägib surmast. Ja kui ta, toibumata veel valust, kuulis lapse esimest karjet («Tere, elu!»), pidas ta seda imeks. «Nüüd oleme kahekesi,» mõtles ta ja hägi hämmastunult, et akvaarium puruneb kildudeks, klaasseinte tagant väljapääsenud

inimesed ja esemed ümbritsevad teda, täites südame õndsa rahu ja vaikse rõõmuga.

Pelglikult kääksatas uks — sisse tuli isa. Vuntsidel hõbedased veepiisad — sulanud lumehelbed.

«Hm . . . hm . . . Otse jõuluajal. Koos Jeesus Kristusega . . .» Ta kummardus voodi kohale, tahtis suud anda, kuid häbenes oma õrnust, naeratas süüdlaslikult ja peitis käed selja taha.

Uksel seisid mõlemad Džiugased — vana ja noor. Iga jooneke nende näol hüples ja naeris.

«No näed, lapsuke, kõik läks hästi . . .»

«Sa oled tubli, Akvile!»

Nende sõnad ei põrganudki enam vastu klaasseina.

Siis vajus sisse Kaziune Nemuniene. Äge ja okkaline nagu siil, kuid jõhkrusekoore all oli peidus headus.

«Kus see lapsega tüdruk on? Näidake mulle tema sohilast!» karjus ta juba lävelt.

Ämmaemand tõi padjal pisikese punase mehikese, kellel oli saja-aastase raugа kortsus nägu.

«Ojeh, misuke täkk!» kaalus ta peopesal alasti, virisevat keha, silmitses seda tähelepanelikult igast kandist ning vajus järsku koos kandamiga Akvile voodile. «Nina, otsaesine, silmad . . . Ütle mis sa ütled, täiesti isa nägu . . .» sosistas ta. «Marius . . . Meie vaene väike Mariukas . . . Orvukene!» Pisarad voolasid, ta nuuksus kaua, surudes ühe käega patja ning last vastu rinda, teisega silitades oma ebaseadusliku minia teravaid õlgu.

Akvile tõmbas teki üle pea ja pööras seina poole. Nuttis valusaid, südant kergendavaid pisaraid.

Mõne päeva pärast tõi Feliksas Keršis ära võla — kolmkümmend punnitud lauda, mis ta oli Džiugaselt sügisel võtnud. Nad olid kokku leppinud, et toob tagasi kevadel, miskipärast aga tegi seda varem.

Akvile istus laua ääres nurgas ja toitis last. Ta ei katnud isegi rinda, kui Keršis sisse astus — ei häbenenud teda, niisamuti nagu teised külanaised, kes nägid temas sõpra, isa, venda, ainult mitte meest.

«Nii et siis juba . . .» ütles Keršis, kui oli teretanud. «Sündis, ahaa . . .» Seadis end pingiservale, punastas, nohises, häbenedes Akvile poole vaadata, ning ka sõnad olid kuhugi kadunud — just nagu kivid tema hoolsasti puhtaks korjatud põllult, mitte ühtki polnud käepärast. «Nojah, ma tõin need lauad ära . . . Sain endale varem saagida, ahaa . . . Lae tegin punnitud laudadest . . . Enne pudenes sealt prahti läbi. Järg-

misel aastal, kui jumal tervist annab, vooderdan seinad ja panen uue katuse . . .»

«Ehk jood klaasi jõuluõlut, Peliksas?» pakkus vana Džiugas.

Keršis väristas oma rohmakat keha. Ei, tal pole aega. Ema on päris pikali, vaevalt et ta voodist tõuseb. Vaja loomad sööta, seale aedik teha — varsti poegib, töid igasuguseid. Ei, ei! Kuid ta istus edasi, just nagu oleks kinni seotud, ja higistas, tahtis pingilt tõusta, kuid ei suutnud. Nõndaviisi on need asjad, ahaa . . . nojah . . . Kuni ema veel üht-teist toimetas . . . Äh, üksikul meesterahval on üpris kehv talu pidada . . .

«Pead naise võtma, Peliksas,» katkestas teda Džiugas.

«Oo, oleks hea . . .» Ta ohkas sügavasti, tõmbas käega üle pikliku, äsja puhtaks aetud näo, just nagu varjates sobimatul ajal tekkinud mõtet, ja küsis järsku, asja ees, teist taga:

«Ah jaa, millal siis ristsed on?»

«Kui metsatööd tehtud,» vastas Džiugas Akvile eest. «Laps on tugev, võib oodata. Ehk hakkad vaderiks, Peliksas?»

Ettepanek polnud mõeldud tõsiselt, kuid Keršis võttis seda puhta kullana. Hüppas ehmunult püsti, just nagu oleks maa tema jalge ees avanenud. Raputas pead, ajas vastu:

«Oh ei! Ei mingi hinna eest! Ainult mitte mina! On teisigi. Mis vader mina olen. Nojah . . . Ärge pahandage, et see nõndaviisi . . . ahah . . .»

Hüvasti jättes võttis ta pelglikult Akvile ulatatud käe ja hoidis seda mõned hetked oma karukäpas. Jämedad, karedad sõrmed värisesid. Värisesid puhmas kulmud, pilk oli suunatud üle Akvile õla kuhugi tühjusse.

«Paistab, et ta on sinust sisse võetud,» naeris Mykolas Džiugas, kui oli külalise ära saatnud.

Akvile laskis need sõnad kõrvust mööda, teda huvitas muu.

«Katsume ilma kärata läbi saada, onu,» ütles ta. «Pühapäeval sõidame Kraštupenaisse, Gediminas ja tema perenaine hakkavad vaderiteks, ristime vaikselt ära.»

«Mis jutt see on? Oled sina siis teistest halvem?» vaidles Džiugas vastu. «Nii see ei lähe, mu laps, — korraldame ristsed nagu tarvis. Las küla näeb: me pole kellelegi võlgu, me pole kellegi ees süüdi.» Ja viibutades lapse näo ees sõrme, lisas ta: «Vanaisa räägib ju õigust, eks, Marius?»

Akvile raputas ärritunult pead.

«Ainult mitte Marius, onu! Võime talle panna ükskõik mis nime, ainult mitte Marius . . .»

II

Ristiti Laurynaseks — Akvile isa auks ja muidugi ema suureks pahameeleks. Ka vaderid valiti niisugused, et Piibu-Katre pidi vihast lõhki minema: selle «kerjuste kerjuse» Putrimase naine Juze ja Gediminas, keda Vainoriene ei sallinud silma otsaski — nagu kogu Džiugaste perekonda.

Kirikusse sõideti nimme läbi Vainorase õue — Akvile ajas jonni, ehkki maanteele oleks võinud jõuda ka teise põlluvahetee kaudu. Vähe sellest, ta surus end veel vaderite vahele: saadab nad külani ja kutsub ühtlasi ristsetele oma kalli memme... Kalli... Lausa värin tuli peale, nii palju mürgist vimma ja pilget oli selles sõnas! Gediminas krimpsutas nägu, kuid pidi hobuse ikkagi peatama otse Vainoraste akende all ja kannatlikult ootama, kuni Akvile askeldas ristimisriietesse mässitud lapse ümber ning jagas vaderitele tarbetuid nõuandeid, kõõritades maja poole. «Siin on minu kodu, ja kuigi sa, vanaeit, võid vihast siniseks minna, saadan ma o m a p o j a esimesele teekonnale o m a õ u e s t,» hüüdsid tema külmalt sädelevad silmad. Ja kui väle võik, välgutades soride vaskkaunistusi, kargas kohalt ja saan kihutas üle õue suurele teele, karjus Akvile jultunult järele («Ärge mu Laurukast ära külmetage!»), et kuuldaks seal, tares, ning aina lehvitas kätt, ehkki polnud enam kellelegi lehvitada, ja kujutles, kuidas vaderid kihutavad läbi küla, nii et lumi tuiskab, kuidas lehvivad helesinised lindid ja kuidas nad hiljem sedasama teed mööda tuhisevad kirikust tagasi, pildudes lastele kompvekke, ning külaeided, surunud ninad vastu klaasi, jõllitavad akendest või seisavad õuedes, surnumatjanäod ees.

Kas või lämbuge vihast! Me pole kellelegi midagi võlgu, me pole kellegi ees süüdi! Andke teed isatule Laurynas Vainorasele!

Akvile läks ukse juurde, pea uhkelt püsti, tulvil kirjeldamatut uhkust ja põlgust selle vastu, keda keel ei paindu emaks nimetama. Riiv kõlksus otse nina all. Siis kostis naerukihin.

«M e m m e k e! See olen mina, Akvile. Palun sind Laurukase ristsetele.»

Lõgistas ukselinki. Korra, teise. Teadis, et sisse ei lasta, kuid ega ta selleks tulnud!

«Siis näed, kui ilus su tütrepoeg on! Täiesti Punasesse Mariusesse... Tõepoolest, m e m m e k e, ei maksa pahaks panna, ootame ristsetele...»

Teisel pool ust oleks nagu urisema hakanud koer, kellele on saba peale astutud. Kajasid eemalduvad sammud, paugatas uks: Katre ei pidanud vastu ja tormas teise tuppa.

Akvile lõi jalaga vastu uksepiita ja läks köögiakna taha. Isa oli rinnuli laual, leivapäts ees. Otsekui maa alt ilmusid Juste ja Jurgis. Karglesid akna juures nagu kaks kitsekest, kes näevad end peeglist, kõverdasid nägu, tervitasid vanemat õde märkide ja igatsevate pilkudega.

Akvile surus rusikad vastu rinda. Naeratas, hoides vaevu pisaraid tagasi, ja hüüdis:

«Lapsed, ärge vaderite tulekut maha magage! Neil on kaasas pool kotti kompvekke!»

Kära ja müraga vajus sisse Katre. Justele vastu kaela, Jurgisele vastu turja, ning köök oli tühi. Jäid ainult isa pea, mis oli peidetud käte vahele just nagu löögi ootel, ning otsast alustatud leivapäts.

Välisuks paukus, aknaklaasid lausa tärisesid.

«Ma sulle näitan kompvekke, igavene lits! Ma sulle annan, närakas! Siis tead, kuidas võõraste akende all jõlkuda. Ma ajan sinust saatana välja, hullvaim, enam sa mulle häbi ei saa teha, madu-uss...» Katrel on käes tahmunud ahjuroop. Palja päi, juuksed nagu ohakapuhmas, kõverad kondised jalad ei püsi hästi puukingades.

Akvile näitas keelt ning andis jalgadele valu. Jooksis natuke, heitis pilgu üle õla: ema märatses ikka veel õues, vehkis roobiga.

«Tegime end küla naerualuseks...» mõtles Akvile.

Raev kadus, just nagu oleks keegi higise akna puhtaks pühkinud. Tõepoolest, miks ta ei kuulanud onu Mykolast? Milleks seda rumalat tempu vaja oli? Pärast sünnitamist oli temast saanud otsekui teine inimene. Kergesti süttiv, haiglaselt haavuv, äkiline. Hea inimese vastu on ta ka ise hea, halvale aga võib mängida kõige jõledama vingerpussi. Mõnikord lööb pähe niisugune jamps, et pärast lausa ulu meelehärmist. «Käbi ei kuku kännust kaugele...» Milleks see känd peab olema Piibu-Katre? On ju olemas isa, keda külas heatahtlikult kutsutakse Issanda Talleks. «Mina pole küll tallekese moodi,» mõtles Akvile. «See, kes nägi, kuidas ma akende all karglesin, võib ainult ühte öelda: see on läbi ja lõhki emasse... Ema! Et ta kärvaks, sihuke ema! Parem olla juba nõia tütar...»

Küllalt kirunud ja nutnud, tundis Akvile südames otsekui kergendust. Küüni taga hõõrus ta pundunud nägu lumega, lonkis talus ringi, kuni täiesti maha rahunes, ning läks alles

siis tarre, naistele appi. Ent ikkagi kippusid pähe rahutud mõtted, nüüd juba teistsugused: kui ainult vaderitega midagi halba ei juhtuks! Hobused võivad ju perutama hakata, saani kraavi ajada, või siis tulevad sakslased kinni võtma ... Tema armastus poja vastu, mis päev-päevalt üha rohkem leegitsema lõi, oli niisama suur nagu viha ema vastu. Vaevalt oli ta silmanud saabuvaid vadereid, kui tormas esimesena õue, pööramata tähelepanu külalistele, kes summas vajusid uksest välja, väikest Laurynast tervitama. Näljane suuke imes ahnelt rinda, ning see ahas nurgake, kus Akvile koos oma aardega varjas end võõraste pilkude eest, näis talle avaram tervest maailmast. Kui laps oli magama pandud ja Akvile istus lõunalauda ema aukohale ning kõik õnnitlesid teda, tõstes õlleklaase (tõsi, oli ka pitse sogase «Kubiliunase* viinaga») vastsündinu terviseks, tekkis tal soov pageda sellest suminast oma vaiksesse nurgakesse.

Külalisi oli tõepoolest palju -- Mykolas Džiugas ei jäänud jänni. Olid tulnud Džiugaste ja Vainoraste lähedased sõbrad, sugulased, naabrid. Tagakamber on puupüsti täis. Laud on samuti rikkalik, süüa ja juua jätkuks siin pooltele kihelkonna kerjustele. Jumal tänatud, veel on mõndagi laudas, aidas ja sahvris — sakslane ei jõudnud neid tühjaks teha. Imelik on ainult see, et Vainoraste talust pole ühtki hinge ... Piibu-Katre pani kõik sauna kinni, naljatas keegi ettevaatamatult, rikkudes pidutuju. Kuid klaasid ja pitsid seadsid asja kohe korda. Vadereid nügitakse mõlemalt poolt, et nad istuksid üksteise ligi, — muidu tulevad ristipojal hambad harvad nagu rehapulgad. Must Könt, kes vintis päi muutus alati üpris armukadedaks, heidab naisele kahtlustavaid pilke. Laudade kohal lendavad teravmeelsused, kõlavad naerupahvakud («Ettevaatust, härra õpetaja. Putrimas ei salli abilisi ...» — «Nojah, meie Könt saab ehk seitsmendaga maha ka ilma kõrvalise abita ...»). Keegi lüürilisem hing, kes oli õlleklaasiga tublit tööd teinud, paneb ette alustada laulu, kuid saab samas karmi vastulöögi: tobedaks läinud! On ju leinaaeg ... Kõik on pahased. Ainult peremees ise naeratab leebelt, keerutades vurruotsi, mis on hobuseraua moodi ülespoole kaardu. Laulda? Miks mitte? Surnul on ükspuha, kas sa siin pisarate orus nutad või laulad. Ja kui tema hing sealt meid näebki, siis peaks ta ainult rõõmustama, et me ei kiskle omavahel, ei ropenda, vaid lohutame südant ilusa lauluga. Nii et joome, kastame kurku, olge lahked.

* Petras Kubiliunas — kindral, hitlerlaste aktiivne käsilane okupeeritud Leedus. *Tõlkija.*

Kõlisevad klaasid, noad ja kahvlid kõlksuvad vastu taldrikuid, mulksub õlu, mida kallatakse kõhukatest kannudest. Selge see, laul tuleb — nende Džiugaste juures on kõik teistmoodi kui mujal. Kuid ei, milleks veel laulda, niigi on suul ja keelel tööd küllaga. Taas on mees mehe kõrval, üleaedne üleaedse kõrval; alles hiljaaegu kergitasid nad teineteisele mütsi lumehangedesse mattunud tara tagant; ja kui nad vahel saidki kokku, siis mõne asjatoimetuse pärast — kui see korras, siis oli küll kergem majapidamises, mitte aga südames. Siin on ka niisuguseid, kes pole üksteist terve aasta näinud või siis «inimese kombel juttu puhunud», nagu Lauksodise elanikud ütlevad. On ju, millest rääkida: missugune talv! Üksnes Lauksodises on nõnda palju uudiseid, et need ei mahuks kümnesse ajalehtegi. Kes suri, kes sündis, kes abiellus, kellel viidi öösel sahvrist pekk minema, kelle sakslased koos küüdivankriga välja kutsusid ... Uusaasta eel kolis aga Gulbinaste mõisasse uus peremees, keegi Peter von Diese — Tilsiti lähedalt. Mõis olevat tema omandus, sest kunagi kuulunud see Gurskienele, Gulbinase esimesele naisele, kes veresuguluse järgi olevat Peteri tädi — frau Gertrud von Diese. Jah, kunagi ta nimetas ennast nõnda, see frau Diese, armastas kiidelda oma preisi päritoluga — meie, vanamehed, mäletame seda hästi. Vaesed Gulbinased. Neil ei maksaks parem sealt Siberist tagasi tullagi, muidugi kui nad veel elus on.

«Eks ta ole ... On sündinud igasugu jubedaid asju, nagu lehes kirjutatakse ...» Mykolas Džiugase pea vajub rinnale.

«Usu sina nende lehti.»

«Pole suitsu ilma tuleta.»

«Ära noruta, Mykolas. Ameerika lööb sakslase sodiks, ja Gulbinase mõis jääb sulle.»

«Minule pole seda vaja. Parem joo.»

«Lööb sodiks ... Tühi jutt. Sihuke vägi.»

«Hitleri käes on peaaegu kogu Ukraina. Venelased on nüüd ilma leivata. Sakslased murravad Moskvasse ja Leningradi.»

«Kuid Moskvat ei saanud Hitler enne talve kätte, nagu oli lubanud.»

«Ja ei saagi. Venemaa — ohoo! Otsatu ja ääretu maa. Sellest pole veel keegi mitte kunagi jagu saanud.»

«Katsu sa jagu saada! Venelastel pole vaja isegi sõdida. Kui nad oleksid kavalad, siis nad aina taganeksid ja taganeksid. Sakslased eksiksid ära nagu hanepojad sohu ja kärvaksid ise.»

«Nõnda nad teevadki. Ja et kiiremini läheks, aitavad partisanid tagalas kaasa.»

«Hoia keel hammaste taga, isa . . .»

«Käi sa . . . tead kuhu. Kas ma selle siis ise olen välja mõelnud?»

«Siin käis üks Vilniusest. Tuli külla. See rääkis. Valgevene metsad on partisane täis. Isegi naised-lapsed kaasas . . .»

«Kuhu siis inimesed peavad minema, kui sakslased kammivad neid nagu täisid — ja seejärel tulle? Hiljuti nägin, kuidas mööda Kraštupenaid vange aeti. Polnud inimeste moodigi.»

«Kuriteod ei lõpe kellelegi heaga. Nende eest tuleb tasuda nii ühtedel kui teistel.»

«Vangid võiks parem talumeestele anda kui surnuks näljutada. Kasu saaksid kõik.»

«Räägitakse, et antaksegi. Olevat sihuke korraldus.»

«Mis neist tolku! Nad seisavad hädavaevu jalul.»

Must Könt istub, pea norus. Kõvasti rusikasse pigistatud terve käsi vajub kord laua alla, kord kerkib taas üles. Viimaks lähevad sõrmed sirgu, haaravad värisedes klaasi ja — põhjani! Jõudis otsusele!

«Aga mis siis saab, kui tsiuh! — ja Hitlerit polegi?» hüüab ta. «Kaotab sõja. Ning venelased on siin, tee mis tahad . . . Ah? Mis siis saab, pärgel võtaks?»

«Ootad?»

Juze Putrimiene, ristiema, kortsutab kulmu ja pilgutab silma, keelab meest kurja pilguga, kuid Must Könt on juba hoogu sattunud.

«Ei oota, see huvitab lihtsalt niisama. Ehkki oma maalapp kuluks tõtt öelda ära küll. Kuid teiselt poolt — milleks seda mulle vaja, sest kui venelased tulevad, aetakse kõik nagunii kolhoosidesse.»

«Mine koju, sa oled täis nagu siga!» Putrimiene kord kahvatab, kord punastab; silmad on peast välja tungimas, neis on loomalik hirm ja viha. «Viska ta välja, härra Džiugas.»

«Rahune, ristiema. Jutuga venelast siia ei kutsu ja sakslast ka minema ei aja.»

«Jajah, mullune lumi ei tule tagasi. Inglased ei lase neil meie maale oma jalga tõsta. Ainult piirini, ja siis — seis!»

«Hull! Ta pole midagi õppinud nendelt, kes keelepruukimise eest peaga maksid . . .» kohkub Putrimiene.

Tagakambri teises otsas ei saada samuti poliitikata läbi. Juut on meie meest alati tüssanud, aga milleks temaga siis nõnda . . .? Leedu naised pesid nende mähkmeid, küürisid

juutide põrandaid? Kurat võtaks! Pangem siis praegu nende eided ja tütred sellesama töö peale, las nad roogivad meie sõnnikut, kuid milleks inimesi mulla alla saata? Pühakirjas pole kusagil öeldud: võta kivi ja löö oma vaenlane maha. Ei, Jeesus Kristus käskis oma võlglastele andeks anda, ehkki need lõid ta risti. Me läheme usu vastu, vaat mis! Ükski piisk süütut verd ei kuiva, jätmata jälge; hoidku issand, et see veri ei langeks meie ja meie laste peale. Sakslased on süüdi? Seda nüüd küll, ilma nende käskimata poleks siin voolanud süütu veri, kuid mis inimene sa oled, kui iga kõrilõikaja võib sind kihutada röövima ja tapma? Nad kiskusid ju õnnetutelt seljast viimasegi riidehilbu, viskasid ihualasti auku . . . Kraštupenais pole keegi neid õudusi oma silmaga näinud, kuid Pasraujises tulistati otse linnas, turuplatsil, rohkem kui tuhat inimest leidis otsa, veri voolas mööda kivisillutist jõkke, Srauja olevat olnud terve kilomeetri pikkuselt punane. Selles segaduses õnnestus mõnel jalga lasta, aga kui kaugele?

«Sel päeval peksime reht külavanem Jautakise juures,» meenutab Kaziune Nemuniene. «Vaatan, ümber peksuplatsi luusib keegi mees. Noor teine, aga üleni habemesse kasvanud, ainult ninaots ja hullumeelselt läikivad silmad olid näha. Inimesed hakkasid talle peale ajama, peitku ennast ära, siin ei tohi olla. Tirivad teda vägisi õlekuhja poole. Tema aga kõverdab nägu otsekui pärdik, kisendab, sirutades ette kord ühe, kord teise käe: trahh-ta-ta-taa, trahh-ta-ta-taa. Vaesekesel oli aru segi läinud . . . Jautakis — ta oli siis veel terve — nägi seda pealt ja käskis meestel nõdrameelne kinni siduda: vaja sakslastele üle anda. Too pistis jooksu, karjudes oma trah-ta-ta-taad. Siis ilmus kusagilt Jautakise sulane Petras (tema perekonnanimi on Kučkailis), püss käes. Laskis kolm pauku, ja valmis . . . Aga oli teine hea advokaat — kes siis Grinbergast ei tundnud? Ta kaitses kohtus paljusid meie mehi.»

Jutud laudades vaibuvad, tuba täidab Kaziune hele hääl. Keegi püüab arglikult vastu väita: sõja ajal saab alati inimesi hukka, mõrtsukaid aga on alati olnud ja on ka tulevikus. Mõni ehk arutab endamisi, söandamata suud avada: kui poleks lasknud Petras, oleks lasknud keegi teine. «Niisugune on Hitleri otsus — kõik juudid hävitada, ja meist pole selle muutjaid,» kostis nurgast. Võib-olla pole, kajas korraga mitu häält, kuid las täidavad seda otsust need, kes selle välja mõtlesid. Ei, ei, heaga see neile ei lõpe. Jautakis ei puudutanud püssi näpuotsagagi, kaval, ainult juutide varandust vedas Kraštupenaist koorimate viisi minema, aga haigus on ta juba

voodisse surunud, vikatimees haarab kõrist. No ja Petras, mis siin veel rääkida... Vintis päi kiitles ise, et oli Lepalaanes sada inimest teise ilma saatnud.

III

Feliksas Keršis istub seljaga ukse poole, ei võta jutust osa. Kui lustlikuks läinud naabrid takka ärgitavad, rüüpab ta kord klaasist, kord viskab põhjani pitsi sogast märjukest. Rinnas on mõnus soojus, oleks tore veel natuke istuda, kuid päev kaldub õhtusse, kutsub koju, loomi söötma. Ja ka õhtueinet ei valmista tema eest mitte keegi. Äh, oleks kodus naisekäsi! Muidugi, võiks tuua esimese ettejuhtuva naisterahva — talu on korralik, ehkki mitte suur —, kuid süda tõrgub vastu. Äh, kui Akvile... Pidulauas näeb ta nõnda ilus välja. On kuidagi kaunilt nukker, kõigi vastu lahke, hoolitsev... Ja töötegija on ta niisugune, et terves Lauksodises võib vaevalt leida teist sellist tüdrukut. Äh, säärane naine oleks alles varandus! Ja Feliksasel on tema peale õigustki — ta on ammu Akvilele mõelnud, tema eest mõttes hoolt kandnud. Siis polnud veel toda tuuletallajat härra Kontrolli ega teist samasugust — Mariust. Nägi kord üht gümnaasiumiplikat peete rohimas. Tõmmu, kuivetu, osav nagu pisike saatan. Laps, häbi mõeldagi, kuid jäi südamesse nagu okas, ja selle eest ei pääse kuhugi. Seitse aastat! Ainult loll võib nõnda kaua oodata ja loota, et kepp hakkab haljendama. Kuid tema, Feliksas, on juba kord niisugune. Äh, oleksin ma näo poolest kenam... Kuid aitab, milleks rumalate mõtetega pead vaevata, aeg on koju minna...

Keršis hakkas nihelema, pidi juba tõusma, ent imelik vaikus naelutas ta pingi külge. Kogu tagakamber pidas hinge kinni, ning talle näis, et kõigist laudadest vaadatakse teda.

«Tere õhtust, härrad, prouad ja preilid! Tere õhtust!» kõmises selja tagant otsekui grammofonitorust.

Uksel seisis Petras Kučkailis. Kasukas seljas, kaenla all külavanema rasvaplekkidest kirju portfell, paremas käes ruuduline soni. Kloppis seda vastu saapasäärt, tema huulteta, sammaspoolest laiguline nägu naeratas.

Siit-sealt vastati tervitusele.

«Istu, Petras, kuhu saad,» kutsus Mykolas Džiugas, tõustes loiult püsti. «Joo lapse terviseks.»

Keegi külalistest hüppas Kučkailise juurde, tõmbas mütsi käest, võttis teenistusvalmilt kasuka, mille tulnukas aegamisi

seljast ajas, ning vaatamata nõrgale vastupunnimisele («Milleks nüüd seda... Ma tulin kroonuasjade pärast, ainult silmapilguks...») suruti ta Keršise ja Pranas Nemunise vahele.

«Peliksas, naabrimees, vala ülemusele, siis läheb ta pehmemaks,» palus Džiugas. «Mis siis kuulukse, Petras, kas nõuad jälle küüdivankreid või tahab sakslane veel vilja?»

Petras jõi kaks klaasi järjest, lisaks pitsi «Kubiliunase viina», haukas peale, pööramata tähelepanu ärevatele, küsivatele pilkudele, ning suvatses alles seejärel vastata. Oh ei! Ei mingeid küüdivankreid, ei mingeid täiendavaid kohustusi. Seekord, kanäe, sakslased ei nõua, vaid annavad ise. Tema käib talust tallu, kirjutab üles, mitut vangi keegi tahab. Sakslased on neid võtnud musttuhat, pole kuhugi panna. Jätkub maa rammutamiseks ja põllu harimiseks. Ei maksa markagi, ainult söök. Algul, kanäe, on neid vaja nädal-paar nuumata — on teised üpris kidurad. See-eest hiljem, kui nad juba jalule tõusevad, piisab sellest, mis koeralegi antakse. Neid, kanäe, ei hakka ju toitma pannkookide ja pekiga nagu omainimesi.

«Mõisasse tehakse nende jaoks laager. Öösel on nad seal valve all, ja valvata, kanäe, tuleb meil endal, järgemööda, — hommikul aga tööle. Odav, kasulik ja mugav. Peliksas, pane paar tükki kirja, nagunii ei tule sa ilma sulaseta toime.»

«Mina või?» Keršis jahmus: mis sahmakas see nüüd kaela langeb? «Aga... aga kui nad pakku jooksevad? Äh, siis...»

«Kuhu neil vaesekestel joosta...» sõnas Kaziune Nemuniene. «Talumeeste juures olemine on neile ju lausa pääsemine.»

«Joo-ooksevad!» Petras oli naerust kõveras. «Sakslastele sülle. Kuulide ette. Naeruväärt... Härra Džiugas, teile kuluks samuti paar tükki ära.»

«Kui me nad võtame, teeme heateo,» ütles Mykolas Džiugas otsekui endamisi.

«Mis siin rääkidagi,» nõustus Petras. «Sakslastel pole siis neid vaja sööta ega valvata, rinde jaoks jääb, kanäe, rohkem sõdureid.»

«Ilma sinuta, Kučkailis, sakslased sõda küll ei võida,» ei pidanud vastu Must Könt.

Oli kuulda tagasihoidlikku naeru, ning Könt, õhutatuna heakskiitvatest pilkudest, laskis edasi:

«Tõsijutt, Kučkailis. Mis sa siin naiste ja lastega jändad? Astu parem vabatahtlikuks, aita Hitleril bolševikke udida, mõne kuu pärast aga tuled Muuska saatel tagasi, raudristid kõhul, pärgel võtaks.»

«Aga kes siis kodus korda peab?» pahvatas Pranas Nemunis.

Petrase huuled kadusid täiesti, punnis, korbatanud põsed tõmblesid, kollased kulmud läksid turri: öeldagu mis tahes, aga pilget haistis ta kilomeetri kauguselt otsekui koer vorsti ega jätnud kunagi tagasi andmata.

«Ma ei seisa teil, mustad lõustad, päikese ees. Sina, ühekäeline, ära aja hambaid irevile, sinusuguseid on Saksamaal väga vaja, ma võin sulle *ein Moment* välispassi anda. Ja sulle samuti, vana Nemunis, et austada sinu poega, kes maksis peaga oma kerjusteriigi eest.»

«Kuule, Kučkailis,» katkestas teda Gediminas. «Kui sa tulid ähvardama, siis sattusid valesse kohta. Pane oma portfell kinni ja keri sinna, kus on rohkem kartjaid.»

«Sa korbane kurat!» kargas püsti Kaziune Nemuniene. «Meie Mariust ei maksa sul puutuda, Kučkailis! Tema on püha, tema käed ei ole verised. Ta ei lasknud maha süütuid inimesi, tema tapsid samasugused bandiidid nagu sina.»

Mykolas Džiugas ruttas tülitsejaid rahustama:

«Segaseks läinud! Või on söögist-joogist puudus? Kallake, tõstke taldrikule. Petras, Kaziune! Siin on pühad ristsed, mitte kõrts.»

«Ärgu ta siin laiutagu . . .»

«Mis sa muud tahad, ta on Lepalaanes harjunud . . .»

«Nojah, alasti juudi mahatõmbamiseks pole erilist vaprust vaja . . .»

«Kuidas küll püha maa sääraseid kannab!» kostsid hüüded, üks teisest söakam.

Petras tõusis püsti, haaras laualt kannu — virutab kellele juhtub. Silmad verd täis valgunud, kahvatud põsed tõmblemas. Karvane kämmal pigistab kannukõrva, väriseb nagu langetõbisel, kellel on hoog peale tulnud, õlu loksub üle ääre.

«Petras . . . Petriukas . . .» kõlab pinevas vaikuses Mykolas Džiugase ehmunud hääl. «Istu . . . Purjus inimeste peale ei maksa pahandada . . .»

Gediminas langetas häbi tundes pilgu.

Petras seisis, turris nagu pull punase riide ees, tõmmates läbi võbisevate sõõrmete häälekalt õhku sisse, siis valas oma klaasi täis ja kummutas ühel hoobil põhjatusse kurku. Prantsatas toolile, just nagu oleks teda tagumikust tiritud, ja vopsas ühe küünarnukiga Nemunisele, teisega Keršisele vastu rinda.

«Minul on käed verised? Ha-ha-haa! Naljakas . . .» hirnus

ta naerda, pea selga visatud. «Nemuniene, bolševiku ema, ütle siis ometi, kas neil on verd, nendel juudinärudel? Sa oleksid võinud parem öelda, et mu käed on rasvaga koos. Pekki neil jätkub — igaühel ripub vats põlvini. Ainuüksi Kaike kaalus oma kolm tsentnerit. Kahju, oli tubli juudieit. Nii ma talle ütlesingi: «Vaata, vastik on lasta kuuli sinu peki sisse. Mis meie Lauksodise elanikest saab, kui sind enam ei ole? Kes annab võlgu heeringat, petrooleumi, tubakat? Meie, vaesed orvud, saame hukka, aga mis parata, näe, püss on laetud . . .» Tema vajub mu ette potsti põlvili. «Ui vei, herra Petras, halasta, me ju elasime nagu õde ja vend. Ui vei, era lase, ma pakkusin teile tookord paasapühade ajal matsat . . .» Matsat katoliikliku verega . . . Naljakas! Nagu ta seda matsat nimetas, lendas kuul ise *ein Moment* torust välja . . .»

Petras hirnus naerda, heitis väljakutsuva pilgu üle vakatanud külaliste, kes istusid, silmad maas, ning nüüd juhtus midagi ootamatut: Feliksas Keršis väristas end, hakkas möirsema, just nagu oleks talle tuliseid süsi krae vahele puistatud, ja andis Kučkailisele rusikaga obaduse lõua alla. See prantsatas koos tooliga põrandale pikali, tegemata piiksugi. Kerāis tõusis kohmakalt püsti, pühkis kuuekäisega leemendavat nägu, haaras lebajal jalust ja tiris õue. Siis tuli kiirustamata tarre tagasi, võttis laua alt külavanema portfelli ja viskas üle ukse Kučkailise jalge ette; see oli end silmili pööranud ja käed vastu maad toetanud, püüdis istuli tõusta.

«Äh, mul on aeg minna . . . ahaa . . .» ütles Keršis, pistnud pea tuppa. «Aituma söögi-joogi eest, nõndaks . . . Ma siis lähen.»

Ta otsis köögist oma kasuka ja astus raskel, vaaruval sammul kodu poole.

«Kuul lendas ise torust välja, vaat kus . . . Matsaga laetud . . . Juudas! Just nagu oleks tema veri kallim kui juudi veri . . .» pomises ta, pühkides higistavaid pihke kasukahõlma.

IV

Mykolas Džiugas kutsuti valda. Tagasi jõudis ta vihasena ja murelikuna.

«Tahavad külavanemaks panna,» sülitas ta. «Vallavanemaga läksime riidu. Kardan, et nad võtavad vangi ära.»

Vassil, aimates, et jutt on temast, silmitses ärevalt Džiu-

gast; rasvane, pekiga keedetud supp, millest ta oli vangilaagris öösiti und näinud, kaotas järsku igasuguse maitse.

Pärast lõunat sõideti kartulit maha panema. Aeg oli sobiv: täiskuu, taevas väikesed pilvekõksid, — kartul tuleb kopsakas ja korralik.

Mykolas Džiugas kündis lahti, Akvile, Vassil ning Kaziune ja Putrimiene, kes olid appi tulnud, viskasid kartuleid vakku. Väike Laurukas istus põlluserval korvis, padjad ümber, ja imes pudelist piima. Kõikjal väljadel töötasid inimesed, kajasid hõiked, laul — oli ju kevad, aeg, mil põllul isegi kivid liigutavad.

Lehmade jaoks oli rohtu veel napilt, kuid Mykolas Džiugas laskis omad välja — las näksivad õhtuni orasheina.

«Hei, hei!» hüüdis kord üks, kord teine, nähes loomi rukkipõllule kahtlaselt ligidal, ja jooksis neid eemale ajama.

«See teie Mustik kipub teistele lehmadele kallale, ei lase neil süüa,» märkis Kaziune.

«Otsib sõnni. Tuleb õhtul kokku viia,» otsustas Mykolas Džiugas.

«Kas mõisasse või Jautakise juurde?» küsis Akvile, teades, et seda peab tegema tema, sest naisel, pealegi veel hiljaaegu sünnitanud naisel, on hea käsi.

«Milleks nendega sugulasteks saada? Aja Keršise juurde, see siinsamas lähedal. Tal on kena noor pull.»

Õhtul, kui Laurukas oli magama pandud, viis Akvile Mustiku pulli juurde. Küla laius kustuvas loojanguvalguses, puuladvad turris — kummaline lõualuu, mille küljes olid korrapäratult nii suured kui ka väikesed hambad; nende vahelt kerkis terav punane kihv — puust kabeli torn. Kerge tuuleõhk tõi sealtpoolt suitsuhõngu ja õhtuste askeldustega vaibuvaid hääli. Salminise veski paisu juures vulises uinutavalt Srauja. Kuu, valge ja suur, kerkis juba tumenenud taevasse, olles maast tubli vaksa kõrgusel, — see looduse igipõline latern, mis annab valgust nii armunud paarikestele kui ka soos krooksuvatele konnadele ja tutiga kiivitajale, kes oli teistest varem kohale lennanud ja kuulutas üle väljade kõval häälel oma rõõmu, sest ta oli viimastele kevadkülmadele vastu pidanud ja pesas hakkasid munast kooruma sulgpehmed järglased.

Akvile talutas oheliku otsas rahutut lehma, ahmides kogu kehaga lõhnavat ja helisevat õhtujahedust. Oli vaikne ja hea, ehkki hell nukrus tungis vahetevahel südamesse. Meenus täpselt samasugune kuuvalge öö aasta tagasi. Aedades pudenesid õielehed, rohi õunapuude all oli valge — otsekui härmas. «Jumal ise tegi meile aseme,» ütles Marius ja vajus naerdes pikali, võttes Akvilel paljastest säärtest kinni ja tõmmates ta kaasa. Nad armastasid teineteist, seejärel, pööranud selili, silmitsesid õunapuu okstesse kinni jäänud kuud, armastasid taas. Marius kaotas vaheti mõõdutunde. See ärritas ja kohutas Akvilet: «Just nagu koerad. Ta ei mõtle üldse sellele, kuidas ma läbi akna tagasi Juste juurde ronin.» Akvilel oli kahtlus, et ta on jäänud rasedaks — seal, Nemuniste küünis mullustel heintel, kui siga kusagil allpool röhkis. Kuid võib-olla juhtus see kolm päeva hiljem, Jautakiste õlekuhjas? Ta ei lausunud aga sõnakestki, ei tea isegi, miks. Kas ta tõesti juba siis ei usaldanud enam Mariust? «Suvistepüha aegu võiksime abielluda, Marius,» poetas Akvile, otsekui pannes teda proovile. Marius puhkes naerma, just nagu olnuks see lapsik nali. «Miks mitte oktoobripühade ajal või stalinliku konstitutsiooni päeval? Ei, mu neid, pulmadest on veel vara rääkida, on olemas palju edasilükkamatuid asju, enne tuleb need korda ajada.» Mis peitus nende sõnade taga? Kas mitte lootus, et Piibu-Katre viimaks taganeb ja annab tütrele osa, mis talle kuulub?

Meenutades Mariust, määris Akvile nõnda iga kord tahtmatult kahtlustustega tema mälestust, surudes tema kuju üha sügavamale tuimaks muutuva südame soppidesse, seal jäi kord-korralt aina vähem ruumi minevikule, mis tuli võimalikult ruttu unustada, et anda valutult aset karmile tegelikkusele. Nüüd, võtnud end kätte, peletas ta mälestused pakku ja mõtles teel Keršise taluni kord Laurukasest, kord sellest, kas pulli peremees pole magama heitnud.

Keršis oli just äsja õhtustanud ja istus trepil, tõmmates omatehtud plotskit. Tema jalge ees lebasid pastlad — ta oli neist mulla välja kloppinud ja kavatses aiateiba otsa torgata, et koer öösi minema ei tassiks. Tema kulmud hakkasid hüplema, kui ta Akvilet nägi. Püüdis tõusta, kuid see ei õnnestunud kohe: põlved võttis nõrgaks.

«Ma . . . näed, Peliksas . . . Onu Mykolas saatis . . .» selgitas Akvile, vaevu talitsedes märatsevat lehma.

«Minu juurde?» ei uskunud Keršis. Naeratus kiskus suu kõrvuni. «Äh, ma lasen kohe oma Punu välja! Ta on alles noor, tubli, küll näed. Tõugu ei riku.»

Akvile sõlus Mustiku ketiga aiaposti külge, Keršis aga ruttas jooksujalu lauta. Ainult üleskääritud püksisäärtega jalad välkusid. Akvile puhkes naerma, ta polnud kunagi näinud Keršist nõnda tõttamas, no ja see karutraav paistis üpris naljakas.

Keršis tõi oma Punu õue.

«Vaata, mihuke sõnn!»

Loom möiratas, silmates aia ääres tammuvat lehma, ja tormas hüpeldes üle karjaõue. Keršis jõudis vaevu ketist kinni hoida.

Akvile pööras häbelikult selja.

«Kange pullike, äh, kange . . .» ütles imetlev Keršis kokkuliibunud loomade puhkimise saatel. «Aga ka lehm on head sõna väärt. Kui tuleb vasikas, palun Džiugast juba ette, et ta müüks mulle.»

«Ütlen edasi,» lubas Akvile; talle meenus uuesti see öö, mil nad Mariusega õunapuu all lesisid.

. . . Keršise vana ema istus laudadest kokkulöödud voodil, selg vastu padjakuhja. Kõhn, peenike nagu kuivanud pilbas, — ainult terav nina ja suured silmad kollase laubapärgamendi all olidki veel jäänud. Sealsamas pingiserval asetsesid klaas mingite rohtude leotisega, taldrik kuivanud pudrujäänustega. Seinte äärde oli visatud värskeid kuuseoksi, et poleks tunda halba lõhna. Tares valitses täielik korralagedus, riided vedelesid kus juhtus, ukse juures nurgas oli hunnik musta pesu, laual kuhi pesemata nõusid.

«Tüdruk jooksis eile külavanema juurde, see lubas suuremat palka. Vangi aga ei antudki — Petras maksab kõrvalopsu eest kätte,» kaebas Keršis.

Akvile istus haigevoodi jalutsisse. Tundis end süüdlasena, et pole varem vaatama tulnud. Kahetses, palus vabandust.

«Mis seal ikka . . . See pole ju pulmapidu või tantsuõhtu. Kellele meeldiks silitada kõngevat peni,» õigustas vanamemm teda heasüdamlikult. «Noortel on omad asjatoimetused, rõõmud ja mured, vanadel aga pole muud teha kui vikatimeest oodata.»

«Keegi ei tea, millal ta tuleb, tädi.»

«Mina tean, lapsuke. Mustlane ennustas. Kui küla kõige kurjem koer leiab oma otsa, siis on minulgi surm silma ees. Lähen Jautakisele järele.»

Akvile tõusis, et lahkuda.

«Pühapäeval tulen vaatama, tädi,» lipsas tal suust lubadus.

«Oleks hea,» rõõmustas vanamemm, kuigi ta Akvile sõnu eriti ei uskunud. «Pele muudkui rühmab ja rühmab. Mina olen kogu aeg üksi . . .»

«Ema jääb ootama, ahaa. Sa teeksid talle suurt rõõmu,» ütles Keršis, saates Akvile koos lehmaga õueväravast välja. «Ning mulle samuti . . .» lisas ta arglikult. Õnnistades mõttes

oma Punu, neelas ta pilguga tihenevat hämarust, kuni Akvile valge rätik kaugusse kadus.

Äh, kui ta ainult ei petaks . . .

Ent pühapäeval pärast hommikusööki Akvile ikkagi tuli. Ühe käega hoidis süles Laurukast, teises käes oli korvike külakostiga haigele — marjamoos, värsked saiad.

Keršis läks talle õue vastu. Valge poesärk, uued koduvillasest riidest püksid, nahkrihm peal. Habe äsja aetud, juuksed kärbitud, ise lõhnab seebi ja poetubaka järele.

Tare oli koristatud, puhas, ehkki naisekätt polnud muidugi tunda.

Vanamemm oli pisarateni liigutatud. Vähe sellest, et Akvile oma südameheaduses tuli, ta tõi veel külakostigi! Pele, Pele, mida siis meie oma kallile külalisele pakume?

Keršis tallerdas keset tuba, teadmata, mida teha. Tal oli mõnus ja ühtlasi kõhe tunne.

«On ju sinki, pekki, jahu, mune,» pomises ta. «Võib ju lapsele pannkooki küpsetada . . . Mullust õunaveini on . . .»

«Oi Pele, Pele . . .» noomis vanamemm poega, niheldes rahutult patjadel. «Mida sa veel ootad? Vaat kui kargan ise püsti ja teen sulle häbi!»

«Pole vaja, pole midagi vaja, tädike,» ajas Akvile tagasi. «Me just sõime Laurukasega hommikust.»

Keršis läks eeskotta. Lae kohalt kostsid rasked, nagisevad sammud. Tuli tuppa, kaasas kaks tolmust pudelit.

«Meil on. Kõike jätkub. Oleme selle eest hoolitsenud,» kiitles Keršiene nõrgal, aga juba reipamal häälel, kui Feliksas ahju taga pudeleid puhtaks pühkis ja veiniklaase otsis. «Minu poeg on töömees, mitte mõni laaberdis, jumal pole talle liiga teinud ei tervise ega aru andmisel. Kui ta veel samasuguse naise ka endale saaks, poleks see elu, vaid lausa paradiis.»

«Küll leiab, tädike, aega on.»

«Ammu oleks aeg. Oo, kui ta saaks niisuguse nagu sina, kullake . . .»

Akvile pööras vihje naljaks.

«Minu mees on vaat siin,» ütles ta Laurukasele musi andes.

Keršis punastas nagu tüdruk. Pudel muutus järsku raskeks, klaas väikeseks, ning vein jooksis üle ääre — värvimata lauadadest tehtud lauale.

«Ülehomme tahaks peedid maha istutada,» tegi ta teist juttu. «Kui ehk tuleksite kõrvaks appi — minu Punu eest . . .»

Akvile lubas.

Ta tuli koos Vassiliga. Keršis oli õhtul vaod ajanud ning asus samuti talguliste kõrvale. Laurukas roomas põllu serval oleval aasal, talle oli teivastest tehtud aedik nagu tallekesele. Kui ta väsis ja kisendama hakkas, pani Akvile ta poolistukile korvi, andis piimapudeli pihku ning lutti imedes uinus laps rahulikult.

Pärast keskpäeva laskis Keršis Akvile koju — õhtusööki valmistama. Enne oli ta Akvilele näidanud, kus miski on, kuid ikkagi tundis Akvile end sissemurdjana. Soovis näha ainult seda, mida oli vaja võtta, kuid silma hakkas iga pisiasi. Võttis kotist jahu keedupirukate jaoks, pilk aga tuhnis tahtmatult aidas ringi, mõõtes seemnevilja salvesid, vahakamakaid, mis rippusid roovialuses, nöörile asetatud pargitud lambanahku. Sahvris nõndasamuti — tarvis on väikest singilõiku, kuid tema näeb pimedusest hoolimata raskeid pekikäntsakaid, rasvikupätsi laealusel riiulil, rasvapange ja muud vara. Laudas on kaks lehma, pull, tiine emis, kaks põrsast (ta söötis ka loomi, ehkki seda ei palutud), seinte ääres puuriidad... «Peliksas oskab majandada...» Ning pähe tikkusid niisugused mõtted, et põsed lõid õhetama — õtsekui vargal, kellel on käest kinni haaratud.

Pärast õhtusööki tõstis Keršis Laurukase oma põlvele, tegi «sõitu sõtsele». Laps kädistas rahulolevalt, talle meeldis see rohmakas, sõnaaher, kuid hea onu. Ka tema meeldis onule, kes oli täna eriti ülevas tujus — peedid on istutatud, keedupirukad maitsvad, loomad söödetud ja joodetud.

Öösel magas Akvile halvasti. Virgus alatasa, teda äratas mingisugune sisemine hüüd. Niipea kui ta tukkuma jäi, nägi ta kohe unes Vente metsa, ehkki polnud seal eales viibinud. Kännu otsas istus Marius, keda katsid kirsipuult langenud õielehed, ning vaatas karmi, läbitungiva pilguga hiiglaslikku mändi. Selle männi taga seisis tema, Akvile. «Ära peida ennast, ma näen sind nagunii,» ütles Marius vaibuval häälel. «Meie silmi katab muld, kuid me näeme sellest läbi. Tobuke, me näeme nagunii...» Ning Marius hakkas koos kännuga kaugenema otsekui ekraanil, muutus väikeseks nagu Laurukas, siis nagu nukk, viimaks kadus hoopis.

Kogu päeva jälitas Akvilet rõhuv aimus, et ta on kellegi reetnud. Ta teadis, et see on rumal, mõttetu, kuid ei suutnud kuidagi vastu seista tundele, mis sunnib patukahetsejaid minema pühadesse paikadesse.

Jätnud Laurukase Kaziune juurde, läks ta jalgsi Vente metsa. Vana metsnik näitas seda kohta, kuhu nad on maetud, need õnnetud hullud, nagu ta ütles. Väikesel välul oli

näha ligi paarikümne ruutmeetri suurune nõgu, mis polnud veel rohtu kasvanud ega samblaga kattunud, kuid tuul oli siia kandnud mulluseid lehti ja kuivanud risu. Samas lähedal seisid mustendavad haohunnikud ja sammaldunud kännud. «Võib-olla püstitatakse neile kunagi mälestussammas,» ütles vana metsnik, «kuid praegu teavad vaid vähesed emad, kus puhkavad nende lapsed.»

Akvile istus nõo lähedale kännule, sinna, kus ta unes nägi istumas Mariust. Otsis pilguga hiiglaslikku mändi, kuid mände siin ei olnudki. Ainult lehtpuud ja kuused. «Kus kohal Žakaitis laskis ta maha?» Akvile püüdis kujutleda Mariust, kuid silme ees olid vaid välu, täis haorisu, ja kohisev mets. Lapike tumma maad, mis varjas limaseid luid. Tal hakkas kõhe, just nagu istuks südaöösi üksinda lautsile pandud koolnu juures. Hüppas kännult maha ja astus metsarajale, kartes, et teda hakkab hüüdma minevik, ja rõõmustades, et hinges on rahu ja tühjus nagu tollel päikesest kuivatatud metsalagendikulgi.

Pühapäeval tõi Keršis pööningult taas kaks pudelit veini ja upatas Laurukast põlvedel, ning vanamemm, kelle tervis oli viimastel päevadel tublisti paranenud, õnnistas lapsi härda pilguga, sosistades: «Annaks jumal, annaks jumal...» Akvile oli pikemalt palumata nõus pannkooke küpsetama, Feliksase jaoks aga eraldi keetma tema lemmikpirukaid, ning ei viljasalved aidas ega pekikäntsakad käsikambris paistnud Akvilele enam nõnda võõrastena, ja ka pähetikkunud mõtted ei tundunud enam nii jumalavallatutena.

Pärast söömaaega kutsus Keršis põlde vaatama. Akvile kõndis taga, Keršis ise sammus ees, Laurukas kaksiratsi turjal.

«Hobune on kümne hektari jaoks liiga nõder,» arutles Keršis peremehelikult. «Pean muretsema tubli hobuse, ahaa. Äh, oleks hea, kui saaks sakslastelt mõne väljapraagitud ardenni... Vaata, siia on külvatud kaer, seal on segavili,» näitas ta, jäädes seisma ja paitades armunud pilguga iga põllusiilu. «Oras on ilus, ja kui jumal vihma annab, siis on, kuhu lehmi ketti panna. Ristikus on tühje laike, kevadel tegi jälde liiga, kuid too põld on nagu rohtaed, niidan seal suve jooksul kaks korda. Rukist saab samuti küll ja küll, näed, kui tihe ja tume. Ka nisu kasvab tugev. Mõlemad nurgasalved kallan kuni laeni täis, nii nagu parematel aastatel. Äh, kui ainult ei tuleks põuda või rahet, hoidku jumal, ja kui ka sakslased oma nõudmistega peale ei suru, mida siis veel soovida? Hakkaksin ehitama uut lauta, rendiksin mõne

hektari maad, majapidamine laieneks. Ostaksin tagasi need kaheksa hektarit, mis kadunud isa pidi pärast kõhna aastat maha müüma. Sõda, äh, see sõda . . .»

Akvile silmitses särgiväel Keršise laia selga, pikki lihaselisi käsi, mis sirutusid üles nagu kaks puuoksa ja hoidsid kinni turjal rabelevat Laurukast, ning leiva ja hubase kodu külluslik lõhn täitis hinge harda alandlikkusega.

«Issand, mida ma olen otsinud, mida leidnud ja mida tahan leida? Niisugusel ajal, mil inimene on inimesele hunt, mil kõikjal valitseb pettus ja vale, on rahuliku nurgakese leidmine kõige suurem õnn . . .»

Nad tulid tagasi, möödudes põllust aasa kaudu. Keršis süngestus järsku, sulgus endasse, vaagis midagi, söandamata otsustada.

«Ega sa väsinud ole?» küsis ta äkitselt ning istus vastust ootamata siiasamasse rukkipõllu äärde aasale.

Akvile võttis paari sammu kaugusel samuti istet, tõmbas jalad enda alla. Hetke vaikisid mõlemad, vaadates sinitaevasse, kus undas eemalduv lennukirist.

«Tead mis?» lausus viimaks Keršis.

Akvile langetas pilgu, süda hakkas nii kõvasti pekslema, et see kohutas teda. Ootas ja kartis, et võib viimasel hetkel kõhklema lüüa ja vastata hoopis muud, mitte seda, mida mees soovib.

«Ma pole mitte kellelegi, ainult sulle . . .» Keršis vaikis, sügas kukalt, otsekui järele katsudes, kas on veel alles kõik, mida ta tahab öelda. «Sedasi, et . . . seal lamab inimene . . .»

«Kus?» võpatas Akvile.

Keršise käsi tõusis kaua, vaevaliselt.

«Seal . . .» viipas ta oma parkunud kämblaga.

Akvile vaatas hämmeldunult sinnapoole, kuhu Keršis näitas. Näha polnud midagi erilist, ainult tasane aas ja paarikolme sammu kaugusel mingi väike puu.

«Seal on metspirnipuu,» imestas Akvile veelgi enam.

«Ma istutasin selle hiljem. Seal lamab inimene . . . Võibolla käis ka tema — nagu meie täna — aasta eest ümber oma põldude . . . Keegi ei tea, kuid sinule ma ütlen seda. Sina pead teadma, mis mu talus on.»

V

Nagu alati, jättis ta ka seekord hobuse Bergmanase õue. Tuli turult tagasi, kaenla all sõduri vihmamantel, mille oli saanud vahetuskaubaks sakslaselt. «Mis ma sellega teen?» oli ta mõelnud, ei tahtnud võtta, kuid kartis, et jääb kõigest ilma — sõdur põrnitses pekki juba üleliia ahnelt.

Õueväraval seisis kaupmees Bergmanas.

«Härra Keršis, te lähete juba koju?»

«Äh . . . härra Bergmanas . . . Nojah, eks ikka koju. On aeg, ahaa.»

«Astume hetkeks minu juurde sisse, härra Keršis. Tuppa.» Bergmanas vaatas pelglikult ringi. «Kui vaest juuti pigistama asuti, hakkasid paljud vanad tuttavad minu õuest kaugelt mööda käima, teie aga seote oma hobuse endist viisi sellesama lasipuu külge. Sõpra tuntakse hädas — see on hästi öeldud, härra Keršis.»

Härra Keršis . . . Senimaani oli ta Bergmanasele Peliksas või Pele, ja ka tema ise, nii nagu teisedki talumehed, kutsus kaupmeest eesnimepidi — Freitkeks. Freitke oli Lauksodises oma inimene, ilma temata ei toimunud peaaegu ühtki talupoegade kokkutulemist. Talumees, kes oli kasulikult müünud linad või nisukoorma, kostitas alati ostjat, kaupmees aga pani omalt poolt liikudeks lauale pudeli valget. Ja hoolimata talmudist sõi ta koos teistega sealihast külavorsti, pipardatud pekki, tikkus vintis päi ligi tüdrukutele, laulis ja rääkis musttuhat naljakat lugu, mille üle kõik naersid, nii et vats vabises. Kui kaupa tuli tahtma mõni teine kaupmees, kuulis ta tavaliselt vastuseks: «Ootame veel, ehk hinnad tõusevad.» Ja kui mees minema oli sõitnud, täpsustati: «Parem müüme oma Freitkele . . .» Bergmanas polnud küla vallutanud mitte üksnes oma lõbusa loomusega, terase mõistusega, vaid ka aukartust äratava välimusega — ta oli pikk, sale, heledate lokkis juustega, alati naeratavate mustade silmadega; niisuguste silmadega inimese vastu lihtsalt pidid poolehoidu tundma.

«Klaas teed, härra Keršis?» küsis Bergmanas, kui nad juba toas olid.

«Ei, ei, ärge nähke vaeva, mul on kõht täis . . .»

«Aeg on niisugune, seda muidugi. Ärge pahandage, et ma teid tülitan. Nüüd on parem rohkest eemale hoida — nagu pidalitõbistest. Ma mõistan teid, härra Keršis.»

«Äh, ega ma midagi, härra Bergmanas . . .» Keršis niheles

toolil, just nagu oleksid ohakad istme all. «Me oleme omad inimesed. Tee võiks ju ehk olla, ahaa...»

Bergmanas lahkus hetkeks toast.

«Oleks pidanud Venemaale minema,» jätkas ta tagasi tulles. «Oleksime jõudnud, aga kes võis uskuda, et sakslased nõnda kaugele lähevad? Ja saatuse eest ju ei põgene. Jumal on korduvalt oma rahvast katsunud, ning kui praegu on jälle tulnud see raske tund, jääb üle ainult alistuda tema pühale tahtmisele.»

«Sakslased on samuti inimesed. Ehk lõpeb veel kõik hästi, härra Bergmanas.»

Bergmanas naeratas nukralt.

«Lõpeb sellega, härra Keršis, et nad võtavad ära meie vara, ajavad getodesse või koonduslaagritesse nagu Saksamaal. Öeldakse, et jumal karistab pattude eest. Kuid milles on süüdi lapsed? Kui te näeksite minu Moišet, härra Keršis. Poiss on kaheksa aastane, lõbus, elav, siniste silmadega, tema ja leedulase vahel vahet ei tee.» Bergmanas erutus, hakkas kogelema, silmadesse valgusid pisarad. «Ja kui arukas, räägib puhtalt leedu keelt, keegi ei ütleks, et ta on juut, härra Keršis.»

«Jajah, issanda vits on tõusnud,» pomises Keršis, arutades endamisi, mida küll Bergmanas temast tahab.

«Teil pole lapsi, teil on raske mõista vanemate tundeid, kuid uskuge, härra Keršis, oma poisi eest annaksin ma kõik maailma varandused.» Bergmanasel jäi hing kinni, lõõtsutades vaatas ta Keršisele otsa, pilgus südamevalu.

Keršis lõi silmad maha, just nagu oleks ta ise süüdi kõigi maailma alatuste eest. Otsis, kuid ei suutnud leida sõnu, et lohutada õnnetut isa.

«Mis me saame sinna parata, härra Bergmanas, mis me saame parata...» lausus ta vaid.

Bergmanas vaikis kaua, mõtles millestki, söandamata rääkima hakata.

«Peliksas...» püüdis ta viimaks astuda veel ühe sammu kinnikasvanud soo nõtkuval pinnal. «Pele, sakslased kinnitasid meile tähed külge, ajasid minema kõnniteedelt, võtsid ära töö, kuid mina, jumal tänatud, pole veel puupaljas. Võiksin vankri täis laadida selliseid asjakesi, et kogu su talu ei kaaluks neid üles. Kui jääme ellu, annad tagasi — tunnen sinu ausat meelt —, aga kui mitte, jääb kõik sulle.»

Keršisel tõmbus suu kuivaks, hing jäi kinni. Ta ahmis õhku, punastas, kahvatas, tahtis püsti tõusta, kuid ei suutnud kuidagi jalgu alla saada. Viimaks ometi! Toetus kätega

lauale ja tõusis, õhetades palavusest, sisisedes nagu kerisekivi. Silmavalgedki pildusid sädemeid.

Hämmeldunud ja kohkunud Bergmanas tõusis samuti püsti.

«Härra Keršis, kas ma midagi halvasti...?» sosistas ta ahastades.

«Vanker? Mulle?» pahvatas Keršis. «Et mina lõikaksin kasu võõra õnnetuse pealt, härra Bergmanas! Äh, seda mitte! On täivammuseid, kes veavad teie varandust vankrite viisi, röömustavad, et pitsitasid juuti, kasutavad juhust, — ainult mitte mina, härra Bergmanas. Ei maksa arvata, et kui on kord sihuke aeg, siis on kõik ristiinimesed röövlid ja mõrtsukad...»

«Härra Keršis, ma ei tahtnud...»

«Äh, mulle pole teie varandust vaja, härra Bergmanas, elage rõõmsalt ja õnnelikult, ning aidaku teid teie jumal.»

Tuppa tuli Bergmanase naine, kaasas kandik küpsiste ja kahe klaasi teega, kuid Feliksas Keršise rasked, vihased sammud tümisesid juba välistrepil.

Alles poolel teel, olles rahunenud ja külmavereliselt juhtumit arutanud, hakkas ta oma ägedust kahetsema. Selge, et juudi varandust pole talle tarvis, kuid Freitke pakkumine tuli ilmselt heast südamest, ning poleks vaja olnud nõnda jõhkralt peale hüpata. Ootamatult vilksatas mõte, millest Keršis üleni värisema lõi ja tõmbus pingule nagu vedru. Ei, ei, tõukas ta seda mõtet eemale otsekui kaela varisevat rahnu. Ei tohi käia kõnniteel, tähed on küljes, töö võeti ära. Freitkel on lood kehvad, kuid kas seepärast peab Moiše andma võõrastesse kätesse? Ei, härra Bergmanas lihtsalt ei taha, et sakslased tema varanduse endale võtavad, ja otsustas osa sellest usaldada tuttavale inimesele...

Jõudnud koju, rääkis ta kohtumisest Bergmanasega emale.

«Missugused vanemad tahavad lahkuda oma lastest!» häbistas teda vanamemm. «Nälga ju ei sure. Aga et sa vara vastu ei võtnud, tegid hästi — see toob kaela ainult häda ja viletsust.»

Keršis rahunes, kuid ei suutnud maha suruda rõhuvat rahulolematusetunnet. Mingi võlts noot kõlas seal, hingesügavuses, see ärritas teda, ta ei saanud öösel kuidagi silma kinni. Talle näis, et see äkiline vihahoog, mille osaliseks sai Bergmanas ja mis ei passinud sugugi Keršise aeglase loomusega, oli silmakirjalik ja põhjustatud hirmust, sest juba enne seda, kui talle pakuti varandust, mõistis ta, mida

Freitke soovib vastutasuks. Niisugune mõte, õigemini ähmane aimus, tekkis vististi selsamal hetkel, kui ta nägi juuti salapäraselt sõrmega viipamas, aga võib-olla ka varem, ta ei osanud täpselt öelda, millal, kuid et ta seda ootas (samuti mitte mõistusega, vaid vaistlikult), oli kindel. Nõndaks, ta ei põgenenud Bergmanase juurest — isegi tee jäi joomata — mitte sellepärast, et ei tahtnud omastada võõrast vara, vaid sellepärast, et ta seda vara vastu võttes riskis oma eluga. T a p õ g e n e s l i i g a k õ r g e h i n n a e e s t, ehkki sel hetkel, olgu jumal tunnistajaks, ei mõelnud ta sugugi rahast...

Jah, see oli harukordselt vastik öö. Ta jäi pärast südaööd tukkuma ja ärkas varsti uuesti. Tüütult haukus ja kiunus koer. Keršis riietus hiljukesi, et mitte ema üles ajada, ning läks õue. Esimene asi, mis ta nägi, oli mingi looma ähmane siluett karjaaias. Ta astus lähemale ja... Oh jessas! Keršisele tundus, et tähine taevas vajub talle kaela. Karjaaias seisis rakmeis hobune; ja mitte kellegi teise, vaid tema enda kimmel, vana hingeldav setukas, kellel olid ribikondid väljas ning kelle sisselangenud küljed tõusid ja vajusid otsekui nahklõõts, levitades kuivava higi tuttavat lõhna! Mil moel sattus ta siia, kui eile pärast Kraštupenaist tulekut sai äestatud kesa, ööseks aga sidus Keršis hobuse kinni ristikupõllule, Vainorase piiripeenra äärde, jättis sinna ka vankri — hommikul sööma tulles kavatses ta ühtlasi sigadele segavilja tuua; kes pärgel küll hobuse siia tõi, pealegi veel koos vankriga?! Keršis ei teadnud, mida mõelda. Põlved läksid hoopis nõrgaks ja külm higi hakkas voolama siis, kui vankrilt kostis nõrk, südantlõhestav oie. Seal lebas inimene... Näo asemel hall laik, seljas mingi imepärane, hiiglasuure karusnahkse kraega rõivaese, mis kattis keha kuni põlvini, jalad olid paljad, kuidagi väga suured, parem jalg oli otsekui puupakk — Keršis märkas alles hiljem, et see oli pahkluust reieni paksult kinni mässitud vati- ja sidemekihiga. «Пить... Воды... Мама... Наташа...» sosistas lamaja, tema mustendavad laud tõmblesid, kuid ta ei suutnud silmi avada. Keršis tormas — nii käbedalt kui tema võimed lubasid — kaevu juurde, kaevu juurest tarre, ent põrkas otsekui rinnaga vastu ust ning sörkis kohe tagasi karjaaeda. Ta sõelus õues ringi nagu meeletu, viskas ühe asja käest, kahmas teise, kuni sattus viimaks jälle kaevu juurde. Siinsamas kaevukaanel oli emailkruus. Ta võttis pangest vett ja läks karjaaeda. Vankril ei oiatud enam. Kõige suhtes osavõtmatu kimmel seisis, pikk kõhn kael longus, teravad seljakondid tähtkujude poole püsti. Keršis kummardus lamaja kohale, pistis käe õlgade alla — tahtis pea

üles tõsta, lonksu vett anda. Samas kohtus tema pilk tundmatu mehe pilguga. See oli külm, tardunud pilk, mis oli midagi otsinud, kuid mitte leidnud ja siis kustunud...

Järgmisel ööl, kui ema sügavasti magas, tassis Keršis laiba välja küünist, kus see oli õlgede all peidus, tõstis vankrile ja viis varem valmis vaadatud kohta. Haua oli ta kaevanud õhtul, kuus hööveldamata lauda olid kõvasti kokku löödud. Ta lükkas puusärgi alumise osa auku, laotanud enne põhja tolle veidra rõivaeseme, seejärel laskis sinna ohjade abil surnu, ronis ise sisse, kohendas keha, asetas käed rinnale ja pistis pea alla imelikud pehmest karusnahast saapad, mis ta oli leidnud vankrist. Jäi veel puusärgile kaas peale panna ja mullaga katta, no ja veel palvetada, nagu ristiinimesele kohane.

Äh, tundmatu vend kaugelt maalt! (Surres saavad meist kõigist vennad, sest seal, kus valitseb kõigekõrgem, on vaid üks kuningriik, üks kuningas...) Kes tõi su siia surema ja kes — täites jumala tahet — soovis, et sa vaataksid viimast korda võõrasse taevasse Feliksas Keršise õues? Andku armuline issand talle andeks. Ja ärgu kõigevägevam vihastagu, et ma matsin su pühitsemata mulda, ilma preestrita, ilma pühade palveteta, ning hauakünka asemel on sinu kohal vaid lihtne murumätas, metsik orashein, ning võib-olla mitte kunagi ei istutata siia lilli. Minu kimmel sööb sinu haualt rohtu, lehmad samuti, tallekesed puksivad üksteist. Äh, sinna ei panda ka risti, seda püha märki, mis peataks möödamineja, tõstaks tema käe ristimärgiks, avaks huuled palveks õnnetu eest, et lohutada tema kannatavat hinge... Äh, kas siis mina olen süüdi, issand? Kas siis mina valitsen, annan seadusi, ajan inimesi relvaga teiste inimeste vastu, kas siis minust oleneb, et nad surevad nagu kärbsed ja maetakse ilma kirstuta nagu raiped?... Ei, lunastaja, see ei olene minust. Ma olen vaid sääsk, keda pillutab tuul; kõik, mis ma võin teha (kui mitte arvestada neid hööveldamata männilaudu), on istutada puu hauale, kuni ma pole seda veel tasandanud ja rohukamaraga katnud. Ja kui aeg lubab (annaks jumal, et niisugune aeg rutem tuleks!), kerkib siia püha rist, samuti väike tara selle ümber, ning iga katoliiklane võtab mööda minnes mütsi peast ning loeb kolm korda «Puhka rahus».

Issand, lase surnutel puhata igaveses rahus, ning olgu nende kohal igavene vaikus. Puhka rahus... Puhka rahus...

VI

«Issand oli vali, häbistas mind... Bergmanase pärast... Ma ei aidanud elusat inimest, ja ta saatis mulle surija. Kuid kes võis siis mõelda, et sakslased juutidega nõndaviisi...»

«Saatja oli Adomas,» tahtis Akvile Keršist rahustada. Ent ütles vaid:

«Kui inimene teaks, mis teda ootab...»

Keršis vangutas süngelt vaikides oma suurt pead ja ohkas raskelt.

Akvile sulges silmad. Ta nägi jälle lendurit. Nõnda selgesti, just nagu polekski sellest möödas peaaegu aasta. Lendur on poolistukil kahisevatel heintel. Rinnal vineeritükk — «kirjutuslaud», väljasirutatud käes mingite imelike varesejalgadega paberileht. Võtke, барышня. Kui meie omad tagasi tulevad, võib vaja minna. Silmad naeratavad lõbusalt, ehkki neis on varjatud piin. Võitja pilk. Да, да, барышня. Nädalpaar, tõuseme jalule, ning omade juurde. Hiljem aga koos Nõukogude vägedega tagasi... Just nagu oleks talle üle rinde minek seesama mis üle läve astumine... Akvile võttis temalt paberi — annab isale. Lenduri käsi — kollane, peaaegu läbipaistev, jämedate konksus sõrmedega — rippus ikka veel väljasirutatult õhus, just nagu ootas, et keegi silitaks seda, et seda soojendaks elava inimese puudutus. Ning Akvile, mõistmata isegi, miks, paitas pihuga tema kätt — randmest sõrmeotsteni. Siis hakkasid lenduri huuled värelema, silmad läksid kinni, põskedele veeresid pisarad. See käsi, mida Akvile silitas, lebab nüüd rinnal. Silmad, mis pimesi uskusid ellu, ning huuled, mis kunagi suudlesid oma tütarlast, ning jalg ja killust läbistatud selg, mida Akvile oli sidet vahetades palju kordi oma sõrmedega puudutanud, kogu tema keha on siin, selle murukamara all, kinnises puukastis. Akvile oli kord näinud terve aasta mulla all lebanud laipa — Puplesised matsid ema ja palusid avada varem surnud poja kirst. Nägu oli otsekui pärmiga paksult kokku määritud, huuled ja silmakoopad mustendasid. Ainult kingad olid uued, ja ka juuksed olid otsekui tunni aja eest kammitud.

Akvilel hakkas jube nagu toogi kord Vente metsas, kui vana metsnik lahkus, tema aga jäi istuma kännule, lootes südames kuulda Mariuse kutset.

«Lähme siit ära, Pele,» sosistas ta, värisedes külmast. Toetas käe Keršise õlale ja tõusis püsti.

Õlg oli tugev ja soe, selles tuksles elava inimesi veri. —

Kaziune söötis õues kanu. Aia ääres seisupingis tammus Laurukas. Lihtne ese — madal lai taburet, keskel ümmargune auk —, kuid lapsele on see põnev: vanaema pani ta siia täna esimest korda, et proovida pojapoja jalgade tugevust.

«Jessas, meie Laurukas seisab juba!» imestas Julyte, Nemuniste noorim tüdruk.

Kaziune pühkis määrdunud käega näolt pisara. Tundus, et alles hiljaaegu kargles Marius sellessamas seisupingis...

«Kõss, kõss, põrguline,» peletas ta võõrast kana, kes oli siia sattunud naabertalust. «Juozukas, laiskvorst, kihuta see punane tont siit minema. Need Gruinised on igavesed loodrid, ei saa aiaaukugi kinni pandud!»

Juozukas, üheksa-aastane orb (ta oli sattunud siia puruks pommitatud lastekodust — nõnda ütlesid Nemunised), tuiskas kanale järele, hirmutades teda hüüete ja kividega.

Akvile oli vaevalt õue jõudnud, kui tormas juba Laurukase juurde.

«Oo, mis ma näen, mis ma näen! Minu Laurynas seisab juba!» plaksutas ta poja juurde joostes käsi, raputas pead, nii et patsid lendlesid. «Sa mu pisike, kenake, sa mu vägilane! Tädike, vaata, ta on ju alles seitsmekuune. Ah, on see alles mees!»

«Issasse. Marius oli samuti tugeva kondiga,» vastas Kaziune torsakalt.

Akvile sai otsekui sahmaka külma vett kaela. Ta kummardus, tiris poja seisupingist välja, paitas, suudles teda, püüdes tagasi hoida kasvavat ärritust.

«Lidud mööda küla ringi nagu hull lammas,» pahvatas Kaziune. «Keršise talu on juba üpris magusaks läinud. Korralikud inimesed leinavad aasta, sinu peas aga püsis must rätik vaevalt kuu aega. Muudkui kiiremini, muudkui kaugemale. Rutta, rutta. Täie hooga pole keegi kaugele jooksnud, on ainult enese ära katkestanud. Sõda ei ole veel lõppenud. Mitte igaüks, keda taga nutetakse, pole surma saanud. Mõnegi matavad inimesed oma jutuga maha, kuid ta tõuseb kümne aasta pärast üles ja tuleb koju.»

«Surnud ei kõnni. Ja kui mõni tulebki, siis ei leia ta enam seda, mille oli maha jätnud,» sähvas Akvile vihaselt.

«Lita!» süttis Kaziune. «Laskis ühega natuke ringi, ei jõudnud veel sünnitadagi, kui hakkas jälle kihelema, jooksuaeg tuli peale...»

Akvile tõstis poja kõrgemale, peitis tema taha oma lõkendava näo ning tormas õuest välja, talle sadas järele ebaseadusliku ämma sõim.

KUUES PEATÜKK

I

Kolm aastat ei ole teineteist näinud! See poleks nagu pikk ajavahemik, aga kui palju sinna mahub! Terved riigid on kokku varisenud, me ise sattusime korduvalt kuristiku servale, kuid oleme elus ja terved, istume oma Leedumaa varemetel ja tõstame klaasi kalli kadunukese terviseks. Tuleviku terviseks, kui see on olemas, härra leitnant, kullake. Me olime ju sõbrad, kuigi üks oli ohvitser, teine aga jõudis vaevu allohvitseri kraadini. Sõjaväemäärustiku terviseks, mis seisis nagu müür ohvitseri ja sõduri vahel, kuid me purustasime selle müüri, härra leitnant!

Dainius Sargunase kõhn, punetav nägu naeratab, ta pühib lumivalge taskurätiga oma naiselikke huuli. Milleks nõnda ametlikult, härra Adomas. Muide, ta polegi enam leitnant, vaid kapten — enne põgenemist jõudsid bolševikud teda ülendada. Paraku ei hinnanud ta nende pingutusi ja deserteeris sõja esimesel päeval... Ja kui olla lõpuni avameelne, siis pole ta enam üldse sõjaväelane, need erariided pole maskeering, vaid omavalitsusorganite vastutava ametniku tavaline rõivastus. Inimene peab töötama seal, kus ta saab tuua rohkem kasu oma kodumaale. Tõsi, Kaunas on pealinn ilma riigita, ent siiski pealinn. Ning kindral Kubiliunas pole küll president, kuid ikkagi omavalitsuse juht, pealegi veel tark mees, kes suudab ja tahab aidata rahvast, niipalju kui tema seotud käed lubavad.

«Me teeme seal Kaunases kõik, mis suudame, et okupatsioonirežiim kurnaks maad vähem,» rääkis Sargunas. «Ent võimalused on kasinamad kui teie siin mõtlete, kallis Adomas. Omavalitsusorganid on sakslaste kätes vahe tööriist, mis on pööratud meie rahva vastu. Seda fakti kasutab osavasti bolševistlik propaganda. Kuid ärgem unustagem, et see tööriist pole butafooria, vaid elavatest inimestest koosnev organism, mis suudab manööverdada ja kriitilisel hetkel tõmbi otsaga koguni lüüa. Me võime okupatsioonimasina mehhanismis pööreldes tuua rahvale rohkem kasu kui tema surmaheitlust ükskõikselt pealt vaadates.»

«Tal on õigus,» mõtles Adomas.

«Ja siiski peavad inimesed meid sakslaste käsilasteks,» lisas ta kuuldavalt.

«Meie õnnetuseks on ka niisuguseid, kuid tõeline isamaalane istub praegu kahel toolil, tal on kaks nägu ja üks mõte — teenida kodumaad. Inimesed näevad ainult seda nägu, mida võib näidata. Ajalugu pühib sellelt näolt süljelärakad; needsamad, kes täna löövad patrioodi risti, ehivad teda homme loorberitega.»

Naasis Milda, kaasas vaagen õuntega.

«Selle aasta saak. Meie aiast,» ütles ta, naeratades külalisele võrgutavalt. «Härra Sargunas, palun valige kõige ilusam.»

«Teie kätes muutuks isegi lihtlabane kartul õunaks, proua Milda,» vastas Sargunas talle samasuguse naeratusega. «Adomas, tõstame klaasi sinu kauni naise terviseks. Kuni meie Leedumaal on veel niisuguseid naisi, pole rahva tulevik sugugi lootusetu.»

«Oo, ärge tehke minust vürstinna Birutet,» puhkes Milda kelmikalt naerma. «Mina olen lihtsurelik — tahan armastada, olla armastatud ja...»

«...sünnitada paar-kolm last oma Adomasele,» pistis vahele Sargunas.

«Ei,» ajas Milda tujukalt huuled prunti. «Sugugi mitte, härra Sargunas.»

«Või nõnda? Mis siis peitub nende mõttepunktide taga, kui see pole saladus?»

«Saladus, nüüd juba saladus, härra Sargunas.» Milda tõsines. «Ma näen, et te olete egoist nagu kõik mehed. Endale jätate lõbud, aga naistele sunnite peale sünnitusvalud ja unetud ööd hälli juures.»

«Kuid naise kohus oma rahva ees...»

«Preisi stiil, härra Sargunas,» sähvas Milda ägedalt, hakates närvitsema. «Sakslased on oma fraudest teinud järelkasvu tootmise masinad, mina aga pean kinni inglise stiilist: kõigepealt leedi, alles seejärel masin. Laske naisel selgida nagu veinil — las ta saab emaks, kui ta seda ise soovib —, aga teie, mehed, valate sellesse veini äädikat, panete käärima ja lähete seejärel võõrast maitsma.»

«Olge meie soo vastu armulisem, proua.» Sargunas püüdis oma pettumust asjatult naeratuse taha varjata.

«Milda magas täna öösel halvasti. Ta on väsinud,» märkis Adomas rahulolematult.

Milda kõõritas meest vihaselt.

«Ärge uskuge teda, härra Sargunas. Ma magan nagu surnu.»

Sargunas hammustas kohmetult oma lühikeseks kärbitud musta vuntsitutti.

Adomas tõusis ja täitis klaasid.

«Härra Sargunas, rääkige, mis on Kaunases uudist,» katkestas Milda piinliku vaikuse. «Enne sõda käisin seal mitu korda. Meeldiv linn. Pariisi tunnen ainult jutu järgi, kuid arvan, et Kaunast ei nimetata ilmaasjata väikeseks Pariisiks. Kultuurne publik, tempo, kõik on kaasaegne... Kui satud sinna meie Kraštupenaist, tunned end maanteele lipanud jänesena.»

«Kaunas pole praegu enam endine, proua,» vastas Sargunas vaimustuseta. «Ei, ei, pommitamise läbi ta peaaegu ei saanudki kannatada, purustatud on vaid mõni üksik maja raudteejaama lähedal, kuid aeg on vajutanud oma pitseri. Sõda... Džentelmenid muutuvad spekulantideks, leedid prostituutideks, ning seal, kus oli kallite lõhnaõlide hõng ja lillelõhn, haiseb praegu sõdurite ja turueitede järele, vabandage väljendite pärast. Meie väike Pariis on muutunud suureks palaganiks, proua Milda.»

Mildat huvitas, missugune mood on praegu Kaunases. Missuguseid kübaraid ja kingi kannavad naised?

Sargunas muigas viisakalt. Sakslased on läinud kaugele itta, kuid mood pole sammugi edasi nihkunud. Ent võib-olla ta lihtsalt ei ole pannud tähele? Muide, kõrge terav konts ei lähe mitte kunagi moest, sest sellega on kõige kergem tungida meeste südamesse.

Märganud, et Adomas vaikib süngelt, jäi ka Sargunas vait. Jutt ei laabunud. Milda mõistis, et mehed tahavad jääda kahekesi, vabandas ning läks oma tuppa.

«Eh, need naised...» ohkas Sargunas, ning jäigi selgusetuks, mida ta sellega ütelda tahtis.

«Naised muutuvad nagu kõik muugi meie ümber,» tähendas Adomas saladuslikult Ta tahtis külalisele selgitada oma naise käitumist: meie vahel oli hiljaaegu tõsine perekondlik konflikt. Sel juhul tuleks laskuda intiimsetesse üksikasjadesse. Kellele aga meeldib näidata oma musta pesu? Lõppude lõpuks võib Mildal ka õigus olla, milleks on vaja last sihukesel segasel ajal? Preisi stiil... Ei, sellest stiilist polnud sugugi tingitud Adomase soov, et Milda ei katkestaks rasedust. Ärganud olid isatunded, pealegi tahtis ta Mildat tugevamini enese külge siduda.

«Meil on vähe naisi, kes suudaksid tõusta isiklikest huvidest kõrgemale,» kuulis ta Sargunase sõnu. «Selles mõttes peab sakslasi kadestama.»

Adomas pomises midagi vastuseks.

Teinud mõned etteheited leedu naiste pihta, pöördus Sargunas endise teema juurde tagasi.

«Praegusel ajal on kõige tähtsam hoida rahva jõude,» ütles ta. «Lojaalsus on passiivse vastupanu aluspõhi. Kuid ainult mõõdukas lojaalsus, ilma lömitamiseta, ülepingutamiseta. Sakslased küsivad villa, nahku, liha, vilja. Andkem neile. Ei maksa haletseda leiba ja pekki, kuid hoidkem inimesi. Me pole selle vastu, kui härra Lohse võtab noori Reichi tööteenistusse või valib töölisi oma baueritele. Seal jäävad meie inimesed ellu, see tuleb meile isegi kasuks — sakslastelt on, mida õppida, tagasi tulles toovad need inimesed värsket verd leedu kultuuri. Kuid anda sõdureid rinde jaoks... See on juba teine asi. Siin me piirdume vabatahtlikega ja enesestmõistetavalt püüame, et neidki oleks vähem... Trükisõna muidugi agiteerib, kasvatab niinimetatud patriootlikke tundeid, see on meie nii-öelda teine nägu, mitteametlikult aga katsume noorsugu meelestada teises vaimus. Kui selgemini väljenduda, on see individuaalne selgitustöö, nagu ütleksid bolševikud. Näed, ka nendelt oleme üht-teist õppinud... Kuid nagu ma juba märkisin, tuleb kõike teha mõõdutundega, kallis Adomas. Sakslasi ei tohi ärritada. Marruläinud pullile on naljaasi tõsta sarvede otsa ettevaatamatu karjus. Nüüd, mil kõigile on selge, et me ei saa sakslastelt vastutasuks seda, mida soovime, jääb üle vaid hoida rahva elavjõudu ning kannatlikult oodata, kuni Hitleril ja Stalinil on kael vesti peal. Siis tulevad lavale Roosevelt ja Churchill ning parandavad ajaloo tehtud ülekohtu.»

Adomas naeris lugupidamatult.

«Kaineli mõtlev inimene peab nõustuma, et niisugune poliitika on praegusel ajal rahva jaoks kõige kasulikum,» lisas Sargunas rahulolematult.

«Muidugi,» oli Adomas päri. «Kahtlusi tekitab ainult see, et kas me mitte liiga hilja ei hakanud rahva jõude säästma? Nende viieteistkümne kuu jooksul on meie maamulda imbunud rahkesti leedu verd, mida tulevikus oleks vägagi tarvis läinud. Me oleme üle pingutanud, Dainius.»

Sargunas puuris Adomast pika, uuriva pilguga.

«Me puhastasime rahva väärtjatest, aga kui löögi alla sattus ka mõni niisugune, kelle vastu võinuksime olla leebemad, siis... kui metsa raiutakse, lendavad alati laastud. Ärgem muutugem sentimentaalseteks, kallis Adomas. Kui tahad teada, siis meie särgis on veel täisid küllalt. Hoidku jumal, aga kui nood ajad tagasi tulevad, siis ei ole neil kahju meie verest.»

Adomas noogutas vaikides.

Sargunas tõusis, ei jäänud hüvasti.

«Proua ehk ei pahanda, et ma ei jõudnud suudelda tema kätt?» lausus ta otsekui kahetsedes, heites pilgu magamistoa paokil ukse poole.

«Vabandust, Dainius...» naeratas Adomas süüdlaslikult.

«Mul on hea meel, kallis Adomas, et meie arvamused langevad põhiliselt kokku,» ütles Sargunas, kui nad läksid õue. «Meid ühendavad patriootlikud tunded ja ühine eesmärk. Ma ei kahtle, et vajaduse korral võin sinule toetuda. Sina aga otsi omakorda samuti niisuguseid inimesi. Me oleme seni küll sakslastega, kuid mitte oma rahva vastu. See ongi joon, millest peame kinni pidama.» Sargunas raputas mõlema käega Adomase kätt, seejärel patsutas mehelikult vastu õlga («Pea vastu, sõbrake! Nägemiseni!»), pööras sõjaväelase kombel ringi ja lahkus.

II

Milda lamas ristseliti voodil, hommikumantel üll. Habras, heledapäine, tardunud silmavaatega nukk.

«Oleksid võinud viisakam olla, kullake.» Adomas kiikas tema paljaid põlvi.

«Millal sa jätad selle tobeda sõna?» küsis Milda, kohendades hommikumantlit.

«Iga päev leiad minus uusi puudusi,» torises Adomas.

«Mida see Sargunas sinust tahtis?»

«Olime sõjaväes koos...»

«Vastik tüüp.»

«Ja mina arvasin, et ta sulle meeldib. Sõjaväeline rüht, mustad vuntsid, karm, mehelik nägu. Sellised viivad naistel mõistuse peast,» püüdis Adomas naljatada.

«Vanapoisijuurikas. Mida temasugune naistest teab. Armunud oma poliitikasse nagu juut kuldvasikasse. Ma ei seedi sihukesi subjekte.»

«Praegusel ajal on kõik sunnitud poliitikaga kokku puutuma, tahavad nad seda või mitte, kull... mu kallis.» Adomas istus voodile.

«Ainult mitte sellega mängima! Etsakae, nemad püüavad sakslase haneks. Kavalpead! Kui palju sääraseid isandaid on juba trellide taha sattunud või siis kuuli pähe saanud. Las härra Sargunas teeb, mida soovib, aga sinul ei maksa oma nina toppida sinna, kuhu pole vaja.»

Adomas võttis Milda sooja pehme käe oma pihkude vahele.

«Sa armastad mind siiski natuke,» sosistas ta, kummardus ja tahtis Mildat huultele suudelda.

«Kahju lollist, veel rohkem aga endast... Ära tiku ligi! Hola eemale, kas kuuled!» Milda surus rusikad vastu Adomase rinda.

Adomas tõusis haavunult.

«Minul on sinu peale rohkem põhjust pahandada, lugupeetav proua.»

«Selge. Mina hävitasin küpsemata vilja.» Milda tõusis voodis istukile. «Ühe sündimata inimese, samal ajal kui sinu sõbrad on saatnud tuhandeid terveid inimesi mulla alla.»

«Ole vait!»

«Ei maksa muutuda sentimentaalseks, nagu soovitas sinu Sargunas...»

Adomas väljus magamistoast, lõi ukse paukudes kinni. Pudelis oli veel veini. Ta kummutas selle suule ja jõi põhjani.

Õhtul, kui nad magama heitsid, ilma et oleksid päeva jooksul sõnagi vahetanud, lõpetades Milda esimesena vaikse boikoti.

«Kuule, Adomas...»

«Kui sa kavatsed alustada vana palvelaulu, siis on meil parem vait olla,» katkestas Adomas teda rahulikult. «Võta teadmiseks, et see lugu erutab mind vähem kui sa arvad. Noh, läksin ägedaks. Sina samuti. Ja ongi kõik. Head ööd.»

«Ära kiirusta. On tähtsamaid asju, nendest peab rääkima. Kas sulle ei paista, et on aeg ametit vahetada? Politseijaoskonna ülem kõlab hästi, kuid mitte niisugusel ajal, mil tema kohustuste hulka kuulub veel muudki peale avaliku korra ülalhoidmise.»

«Jälle üks tuju.»

«Sugugi mitte, Adomas. Mulle ei meeldi, kui inimesed vaatavad mind nagu koerapüüdja naist.»

«Kes vaatab?» Adomas nõksatas voodis istukile. «Missugused inimesed? Bolševikud!»

«Sa ei hakka ju kõigile seletama, et samal ajal kui poisid vatavad verd, jalutab nende peremees eemal, valged kindad käes...»

«Sülita, sülita, sülitá ka sina mulle näkku,» pomises Adomas, meenutades Sargunase sõnu. «Keegi teist ei näe oma hinaotsast kaugemale, kuid aeg näitab...»

«Näitab nõnda, et sa veelgi sügavamale sisse vajud.»

«Ma täidan oma kohust. Või ehk pean sulle üles lugema inimesed, kes oleksid ammu surnud, kui ei oleks mind?»

«Mis mul sellest? Needsamad inimesed pööravad esimesena selja, kui ma mööda lähen.»

«Mida sa siis tahad, kurat võtaks? Et laseksin püstolist iga lõusta pihta, kes sulle ei meeldi?»

«Mine niisugusele tööle, kus sul pole vaja püstoliga vehkida. Ole mõistlik. Me kaotame vanad sõbrad, uued aga pole midagi väärt.»

«Niisugune on elu loogika, me kaotame alatasa midagi. Algul mähkmed, siis koolipingi, siis esimese armastuse, me ei saa kaotada ainult kodumaad,» vastas Adomas süngelt; viimasel ajal oli ta ka ise sellest sageli mõelnud, Mildaga osalt päri olnud, kuid pärast jutuajamist Sargunasega muutis ta meelt. «Meid pole sakslastele maha müüdud. Meie võimumeeste hulgas on ausaid inimesi, kes on valmis rahvast kaitsma. Sargunas arvab, et politseiülema ametikohal saan ma paljuski meie inimestele kasulik olla.»

«Ainult mitte minule,» sähvas Milda vihaselt.

«Ma vastan sulle Sargunase sõnadega: on olemas idee, mille nimel võib end ohverdada. See on isamaa.»

«Nõdrameelne!» Milda keeras talle selja, nihutas end kaugemale, voodi servale, ning ei lausunud enam sõnagi, ehkki Adomas mitmel korral uuesti juttu alustas.

Kõlupea!

Adomast valdas morn kindlusetusetunne. Näis, nagu kõnniks ta pilkases pimeduses, teades, et kusagil lähedal on kuristik. Kas pole see naine kõik, mida ta hoiab (ja kas kindlalt?) veel oma käes? Minevik, erutavalt armas ja kallis, eemaldub temast tagasipöördumatult otsekui sünnimaa rand merele sõitvast pagendatust, olevik aga sarnaneb kaelamääritud pruudiga, kelle eest ei põgene enam kuhugi, sest sõrmused on juba vahetatud. Tulevik... Jah, üksnes tulevik võib tagasi anda arutult mahutatud kapitali. Kuid esialgu on see vaid abstraktsioon, tõotatud taevariik, kuhu pole määratud pääseda igaühel. Kas koidab päev, mil võib öelda: «See on meie hommik, ja nüüd otsusta, kellel oli õigus?» Öelda neile, kes nagu Gediminaski ilmutavad mind tänaval nähes järsku huvi vaateakna vastu või puurivad mind mürgise pilguga, ja neile, kes vastu tulles juba kaugelt suu kõrvuni kisuvad, kiidusõnu puistavad, vaadates oma koeralikult alandlike silmadega sinust kuhugi mööda, südames aga pole neil jälgegi tõelisest sõprusest, on vaid variserlik libitsemine, mille on sünnitanud loomalik enesesäilitamistung. Öelda Akvilele... Mnjah... Hiljaaegu kohtas teda ja Keršist linnas. Rõõmustas, ehkki mõni teine poleks eluaeg andeks and-

nud, ei Akvile ei kutsunud pulma. «Kuidas läheb, õeke? Ja sinul, Peliksas? Tulge meile, Mildal on hea meel...» Õeke krimpsutas nägu otsekui nõiamoor ja läks, vastamata sõnagi...

Just enne seda oli Adomas käinud Lauksodises ega olnud saanud leidnud seda, mis teda siin varem ees ootas. Tõsi küll, ema kattis laua, kuid temastki õhkus jahedust nagu ammu kütmata ahjust: ema ei suutnud andestada, et poeg ei kuulanud ja abiellus õiglasega. Jurgis ja Juste olid kuidagi kohkvel, just nagu ei istuks lauas lihane vend, vaid politseinik, kes on tulnud neid kinni võtma. Püüdis leida ühist keelt isaga. Vanamees ainult mõmises, pööras pilgu kõrvale, saa siis temast aru. Adomas polnud isast eales lugu pidanud: Issanda Tall, ei tea, mis oleks saanud talust, kui poleks olnud ema kõva kätt. Ent ta oli isasse kiindunud otsekui laps kutsikasse ning armastas teda omamoodi. Imelik, ema järele ei tundnud ta ilmselgi igatsust, isa aga tuli tihti meelde, ehkki Adomas siin olles teda peaaegu ei märganudki, nii nagu me ei märka supi sees soola, aga saame alati aru, kui seda seal pole. Isast kiirgas mingit hubast soojust, millest Adomas lundis puudust, kui oli pikemat aega kodust eemal olnud, ning siis ruttas ta Lauksodisesse — just nagu külmetav teelline lõkke äärde. Kui üks sündmus välja arvata, pole tal peaaegu midagi meenutada enda ja isa suhetest. Võib-olla ainult mõningaid nappe, tihtipeale ühtesid ja neidsamu sõnu, headüdamlikku naeratust, pelglikult sirgemaks tõmbuvat kollakat vuntside hobuserauda, malbeid halle silmi, mis muutusid solvangust nukraks, kuid ei mõistnud kunagi hukka. Tal olid lihaselised, tugevad käed, need tegid põllutööd, kuid ei olnud mitte kunagi tõusnud teise inimese vastu. Kui isa kaotas kannatuse, pigistas ta vaid käed rusikasse, tõmbas pea õlgade vahele ja kõhmis minema. Kui niisugusel silmapilgul sattus käsulatusse vikat, sahmas ta sellega laia kaare, kui kirves, siis tormas ta nagu metsaline kännu kallale — neid vedeles Valmorase õuenurkades küll ja küll — ning valas koos higiga välja ka oma viha.

Jah, see sündmus...

III

Tollal tõstas ta juba vallakirjutajana. Ema pragas nii mis hirmus — kuus aastat olid läinud nagu kassi saba alla; kui palju raha on raisatud, inimeste ees juba kiideldud, et poisist

tuleb preester, kuid ei saanud temast ei jumalale küünalt ega kuradile tuleharki. Ah seda memme... Kui Adomas oleks kas või mõelnudki preestriks saada!... Tõsi küll, ta lausa kippus gümnaasiumi — milleks talle talu, las jääb sinna Jurgis —, kuid ainult sellepärast, et see tundus algul nii huvitav ja auväärne. Müts, vormiriietus. Gümnasist. Vainorase Adomas sõitis koolivaheajale... Pealegi ei sallinud ta talutööd, teda meelitasid linna tänavakivid, ehkki ta ei teadnud, kuidas seal kõndida. Saaks ainult kodust, siit porimülkast minema, ja nii kähku kui võimalik! Olgu mis on, aga matsi temast ei saa. Pääses läbi häda ja pisarate tulema. Hiljem aga läks õppimine tüütavaks, patuga pooleks vedas ta viis klassi läbi, viimases istus koguni kaks aastat. Võib-olla oleks ta edasi vaevelnud, kuid Milda Dailidyte jättis gümnaasiumi sinnapaika ja läks kinno kassapidajaks. Adomas tagantjärele, mõeldes: me oleme iseseisvad inimesed, võime nüüd abielluda. Ema aga laskis hoopis teise laulu lahti: talita kuidas tahad, aga kodu unusta ära, siit sa ei saa küünemustagi. Adomas kohkus, sest teadis, et ema ei loobi sõnu tuulde. Kuid lootus jäi — viha lahtub, ema harjub, annab järele. Adomasele polnud see ju õletuli, armastus ei pimestanud teda, nagu oleks juhtunud mõne teise temavanuse poisiga.

«Milda ootab, kuni ma sõjaväes aega teenin,» otsis ta lohutust Akvilelt, kellele usaldas oma saladused. «Siis hakkab ka ema minuga arvestama — täiskasvanud mees...»

Akvile lõi käsi kokku:

«Jessas, ma annan sulle silmad ette — teen esimesena pulmad!» Siis sõitis Akvile veel ringi härra Kontrolliga. «Ema muidugi ei luba, aga me leppisime kokku, et ma ei palugi luba.»

Sel palaval suvepäeval, mil nad nõnda õues soojal kivihunnikul istudes vestlesid, oli tare uks pärani valla. See võinuks olla ka kinni müüritud, aknad samuti, nagunii oleks sealt läbi tunginud Piibu-Katre hääl. Kui ema karjuma hakkas, siis ajas see pool küla jalule.

«Issand jumal on mind alles mehega õnnistanud, pole midagi öelda,» kisendas ema läkastades. «Isegi vaia ei oska maasse lüüa. Lehm on pool peedipõldu segamini sõtkunud. Või vaidled vastu, et sina polnud see, kes lehma viimati edasi tõstis, sa igavene tõuramus? Oh issand, sa ei täinud oma õnnetule tallekesele raasugi oidu anda! Sihukene ike endale kaela võtta! Just nagu poleks õigeid mehi olemas olnudki... nägusaid ja terveid ja rikkaid. Aga ei, kus sa sellega!...

Saatan ise sokutas mind lollile, pealegi veel näljarotile. Sul polnud ju mitte midagi peale auklike pükste, sa oinapea. Istusid võõra varanduse otsa, tänu minule said taluperemeheks. Mõni teine sinu asemel peseks hommikul ja õhtul mu jalgu ning jooks pesuvee ära, aga sina, püksata risuramp...»

Isa vajus uksest välja. Nurgeline, raske nagu kivirahn. Kätega peast kinni hoides tuigerdas ta piki aiaäärt.

Ema kargas trepile ja laskis suul edasi käia, kuni isa küüni nurga taha kadus. Vanamees on tema vara maha sahkerdanud, igavene venivillem, ja tema pärast on lausa häda nende nurjatute lastega...

Siis tormas ema Akvile ja Adomase kallale.

«Leidsite koha, kus pühapäeval istuda, paganad! Jalamaid palvetama! Paluge jumalat, et ta sellele vanale tobule aru pähe paneks. Oh sa armuline issand, ta ronib jälle mõnda auku, hakka teda siis öösel kas või peerutulega otsima. Mis te jõllitate nagu kass lihatükki, minge vaadake, kuhu ta end vedas!»

Nad olid rõõmsad, et võivad ema silma alt putket teha. Isa võis olla küünis, rehalas, aidas. Nad käisid kõik hooned läbi, hõikasid, heitsid pilgu sauna, kuid vanamees oli kadunud nagu vits vette. Siis tuli Adomasele mõte käia ära Prantsusmäel, mida nõnda nimetati sellest ajast, mil Napoleon Venemaalt taganes ja siia maeti mõned prantsuse sõdurid.

Nad ronisid künkale, millel kasvasid harvad männid, kibuvitsa- ja sirelipõõsad, nende vahel — üksteisest eemal — kerkisid kolm puuristi. Sammaldunud ja viltused, vaatasid nad ükskõikselt kõrge umbrohuga kaetud maad, mis peitis endas talle hoida usaldatud luid. Varem oli neid riste rohkem — räägitakse, et iidsetest aegadest peale maeti siia enesetapjaid —, kuid jäänud olid ainult need kolm, omaste viimased kingitused õnnetutele.

Kas Akvile ja Adomas lootsid niisuguses paigas (ehkki see oli Vainoraste maa peal) kohata isa? Ei, nad tulid lihtsalt niisama, kusagil vaja ju oodata, kuni ema maha jahtub. Ja kui nad nägid, et isa istub sirelipõõsa all kivil, mõtlesid mõlemad, et see on viirastus, sest nad olid Prantsusmäest kuidnud palju jubedaid lugusid. Praegu on raske meenutada, kas märkas tema neid esimesena ja hüüdis ligi või läksid nad ise, kuid Adomas ei unusta iialgi seda pilku, millega isa neid vastu võttis. Niisugune pilk on inimesel, kes jätab maeilmaga hüvasti. See pilk andestas kõigile, õnnistas

siiajääjaid, kuid ei suutnud leppida kohutava ebaõiglusega. Õrnus ja meeleheide, armastus ja raev, alandlikkus ja mäss — kõik see oli läbisegi isa silmade põhjatus sügavikus, mis Adomase ees avanes esimest korda. «Imelik, seni ma ei märganudki, et isal on silmad,» mõtles ta hämmeldunult. Muidugi ta teadis, mis värvi on isa silmad (hallid, pisut punakate valgetega), kuid ta ei näinud nende taga inimest, vaid ainult head, mugavat töölooma, kes kannatlikult künnab lõppematut vagu. Ja kas seda imet oleks üldse sündinud, kui nad poleks kohtunud siin (isa nooruse haua juures), kuhu ta end oli peitnud, et vaigistada südamevalu? Võib-olla oleks tema hing nõnda jäänudki Adomasele suletuks, ning ta poleks eales teada saanud, mispoolest on eriline see umbrohtu mattunud maalapike mõne sammu kaugusel kivist.

«Oleks pidanud siia risti panema,» tahtis ta öelda, kui isa lõpetas oma jutustuse, millest iga sõna oli talumatult ränk ja verine nagu ohvrikivi. Kuid ta ei suutnud paotada kuivanud huuli.

Akvile nuttis.

Isa hägused silmad naeratasid arglikult, just nagu vabandades, et lugu tema esimesest armastusest oli nõnda kurb.

Koju läksid nad kolmekesi, kõrvuti — lapsed äärtel, vanamees keskel. Nagu orjad, kes on kinnitatud ühe ahela külge; see ahel polnud aga raske, sest nad olid õnnelikud oma õnnetuses.

Adomas nägi siis esimest korda, et isa oskab nutta, ja tundis esimest korda, et ei armasta oma ema. Kardab (võib-olla isegi rohkem kui varem), aga ei armasta.

Koos Akvilega käis ta talus ringi, püüdes kujutluses elustada minevikku, ning iga puu, vundamendikivi, tare iga seinapalk paistis nüüd teistsugusena.

Kolmkümmend aastat tagasi . . .

Vana Jautakis istub päikese käes pingil, kasukas ümber, kuigi on palav augustipäev. Sügisel ta sureb, ning ainus tütar Katre saab rikka talu perenaiseks. Vanatüdruk, kel on karvadega soolatüügas nina otsas, püüab juba ammu mõistatada, kustpoolt tulevad isamehed, aga ei jõua neid kuidagi ära oodata. Värav on pärani valla, paraku veerevad sealt sisse ainult omad vankrid, hommikul aetakse selle kaudu karjamaale lehmad ning õhtul tuuakse nad koju tagasi. Kedagi ei ahvatle nelikümmend hektarit maad, loomadest tulvil laudad ega laeni vilja täis salved; ei leidu julget meest, kes sülitaks naiseilule ja ütleks: hüva, küll ma sellest nõiast juba saatana välja ajan . . . Tõsi, kui Katre oli noorem, pak-

kus nii mõnigi igavest sõprust («Naisterahvas on ainult õõneks, pealegi pole teda pimedas näha, Jautakise hektarid jäävad aga kogu eluks . . .»), kuid kõik nad olid näljarotid, pepsid, ning Jautakis saatis nad kuradile. Jumal tänatud, et vanamees väriseb südasuvel külmast, puusärk ootab ammu pööningul (selle valmistas Jautakis ise); küllap teeme varsti pulmad — esimese ettejuhtuvaga. Peaasi, et tal oleksid tugevad käed ja et ta poleks üleliia loll, talu oskab Katre juba ise juhtida. Vaja pole peremeest, vaid töötegijat.

Laurynas Vainoras ei jõua ära imestada, tundub, nagu oleks maailm pea peale pööratud. Peiete lõhn polnud veel jõudnud hajudagi, aga perenaine käsib tal juba aidast kadunukese tuppa kolida. Ta sööb, tõsi küll, ühes lauas taluteenijatega (karjapoiss Benediktelise ja tüdruk Agnega), kuid tema taldrikul on nüüd rasvasemad palad, Katre ise tõstab suppi — kulbitäis pealt, teine põhjast —, toob ise lõunaoote põllule. Ja mitte kausitäie hapupiima koos eilsete kartulitega, nagu varem, vaid singiviiluka, vorstitüki või munaputru pekiga. Katre naeratab lahkelt, palub maitsta nagu külalisel; ta on toonud isegi kannu õlut, et poleks igav lõunat oodata. Laurynas Vainorasel käib toit suus ringi, ta pöörab pilgu kõrvale. Hm . . . Kas siis perenaine tõesti ei tea, et ta armastab Agnet? Isegi pulmade aeg on kokku lepitud — kolmekuningapäev —, sest viivitada enam ei või, Agne saab lapse . . . «Mu süda tunneb, sellest ei tule midagi head,» pühib Agne aina sagedamini pisaraid. «Lähme siit minema, ja veel enne jõule . . .» — «Aga palk? Ta ju ei maksa!» Laurynas Vainoras paitab Agne õlgu. Ta on tulvil hellust ja armastust — otsekui nõu selget allikavett. Oo, ta ei armasta maailmas kedagi nõnda nagu Agnet, oma ainukest. «Pole mulle vaja munaputru ega õlut. Parem olen sinuga paljal põrandal, aukliku katuse all, kui teisega kullast lossis. Kannata ainult natuke. Palka ei saa ju välja võtmata jätta; kuhu me ilma rahata läheme . . .» Ta magas selle öö Agne juures kambris, järgmisel õhtul aga . . . Oh, poleks maksnud asuda kadunud peremehe tuppa! . . . Sinna tuli tema, see peletis, öösärgi väel. «Laurutis, kas sa magad?» Laurynas vaikis, ei elus ega surnud. Hiiuks julgem, saatnuks kuradile. Aga kuidas sa saadad, ta ju perenaine! Lausa hing jäi kinni, kui Katre istus voodiservale ja hakkas teda vaikides oma külmade kätega selja pealt nõgima. «Ei, ei, ei . . .» Tahtis teki üle pea tõmmata, aga samal ajal avanes tasa uks. Agne! «Kuhu nüüd?» karjus Katre. Õudsatlõhestav kiljatus, sammude müdin. Eesbujas hukkus ümber pea ja veeres kolinal edasi.

Ei möödunud nädalatki, kui Agne maha maeti.

«Ta oleks pidanud aru saama, kuidas see kõik tegelikult oli,» ütles Adomas tookord isale seal, Prantsusmäel.

«Ma ei tea... Rääkisin, seletasin... Paistis, et olime juba kokku leppinud... Ju ta vist ei uskunud,» ohkas vanamees. «Nõnda matsimegi siia. Tal polnud ju ei isa-ema ega vendi, täielik orb.»

Adomas ja Akvile läksid kambrisse. Pragunenud aknalaual seisis lillevaas, nurgas voodi, selle kõrval lombakas laud. Kui palju teenijatüdrukuid on sellest toakesest läbi käinud! Kui palju poisse siin on hilberdanud, kui palju nutetud ja armastatud! Selles voodis hellitas ka isa oma Agnet .. Siin veetis Agne oma viimse öö, olles otsustanud pigem mürki juua kui jääda lapsega tüdrukuks, kõigi naerualuseks. Ta oli ilus, ütles isa. Ning Adomas kujutles, kuidas Agne lamas selles logisevas voodis — valge, habras, kerge, täpselt nagu Milda. Ja Adomasel oli temast kahju, oli kahju isast, veel enam aga iseendast ja Mildast.

Ta väljus toakesest, hinges ahistav külmus. Tundus, nagu oleks ta käinud perekonna hauakambris, kuhu peab ükskord nagunii tagasi tulema.

IV

Rumal sentimentaalsus, oleks öelnud Sargunas, — õhtul on postkontori ülema juures lõbus pidu (kaardid, viin, sõbrad), tema aga ronib kuhugi kümne kilomeetri kaugusele, et istuda ja igavleda koos vanameestega. Kuid põllud, mis tukkusid pärastlõunases septembripäikeses, olid ta juba endasse neelanud, uimastasid teda kuivavate kartulipealsete lõhnaga, mässisid tema käte ja jalgade ümber härmalõngu, mis lendlesid kõrrepõldude kohal, ning taga lükatuna linna kivikäest vajub ta rõõmuga selle magusa vangistuse rüppe. Maantee kumiseb hoogsalt keerlevate rataste all. Lõhnab tökati, hobusehigi, tee ääres mäletsevate lehmade järele. Mööda kihutas kaetud veoauto, selles istusid hallid raidkujud. Bensiin, tolm, kasarmuhõng; surmaeelne karje hommiku pühalikus vaikuses. Auto kadus... Põldude avarus neelas selle otsekui kõrb terenduse, ning pea kohal on jällegi seesama küps sügistaevas, needsamad talud, kaevukoogud püsti nagu ülestõusnud pärisorjade kaikad, needsamad ruudiaiad, halladest näpistada saanud jorjenid tara ääres ning hõredaks jäänud jasmiinipuhmad värava juures. Veel kaugemal aga on

koduküla, millele ta kunagi põlglikult selja oli pööranud, kuid mis ei lase end eales unustada.

«Miks sa ei tulnud autoga?» küsis ema.

Selle külma, roheliseks värvitud kastiga? Raudseifiga, mille küljed on läbi lastud? Üks auk on aknaklaasis rooli kohal. Rooli taga istus võib-olla vene komissar või noormees kusagilt Siberi taigast, ning kui kuul tabas teda pähe... Muidugi, see pole mehelik, pole kaasaja vaimus, nagu ütleks vahtmeister Bugenis, kuid mulle meeldib rohkem kõrb hobune. Kui juba sõidad kord minevikuga kohtuma, siis pead istuma ka mineviku vankrisse.

«Ilus sügis,» vastas Adomas. «Kas teil kartulid on juba võetud?»

«Oleksid võinud tulla koos oma Berženienega. Mis siin varjata, nagunii kõik teavad.»

«Küll me tuleme, küll me tuleme...» lubas Adomas kõhklevait, taipamata, kuhu ema sihib. «Tahaksin talle viia kimbu lilli. Sügislilled meeldivad talle väga.»

«Ega sellest rohust puudust ole. Jätkub nii omadele kui ka võõrastele lehmadele.»

«Hea meelega virutaksin vastu hambaid,» mõtles Adomas, püüdes mitte ema poole vaadata.

«Kus on isa?»

«On teine nagu alati kuhugi pugenud ega näita nägu.»

Juste läks lilli noppima. Jurgis vaatas, kas ema ei näe, ja lippas aeda, raamat kaenla all. Mõlemad vangid — punapea ja mustajuukseline — askeldasid Adomase vankri ümber, rakendasid hobuse eest, jootsid ja söötsid teda. Adomas vaatas puhaskambri aknast õue, nägi hobuse taguotsa, mis oli küüni uksest väljas, ning mõlemat meest — punapead ja mustajuukselist — ringi õiendamas, ja mõtles, et siin pole eales olnudki seda, mida ta iga kord otsima sõidab ja mida ta kunagi ei leia. Kõik see on vaid möödunud päevade unenäoline kaja, umbes nagu lillede sahin — neid murrab teisel pool seina Juste — või nagu määrdunud aknaklaasil roomav üksik kärbes, kelle päevad on juba loetud. See maja siin on emmu surnud. Ainult puu, krohv, naelad. Kivistunud, palsameeritud laip. Ent võib-olla pole sel majal hinge iial olnudki?

«Jurgisest ei saa inimest, kogu aeg nina raamatus,» ütles ema.

«Mina ei sallinud raamatuid,» lausus Adomas, närides laisalt toitu. «Laud on kahe inimese jaoks liiga lai,» mõtles ta, «ning taldrikuid on liiga palju, vastikumat viina aga pole

ma elu sees joonud.» Valjusti kordas ta: «Mina ei sallinud raamatuid.»

«Sinuga oli kõik korras, kuni see igavene raisk sind sisse mässis. Ta on meister meeste päid segi ajama. Berženas tüütas teda ära, siis tuli paras juhus mehest lahti saada, seejärel püüdis teise samasuguse ohmaka.»

«Ema, milleks sa rumalusi räägid! Just nagu sa ei teaks, kuidas Berženasega lugu tegelikult oli.»

«Asi selles ongi, et ma tean. Kõik viidi minema koos perekondadega, see õnneseen aga jäeti siia . . .»

«Ta oli ju siis sõitnud oma vanemate juurde.»

«Kassi saba alla! Oleks tahetud, oleks ka sealt üles leitud. Andis punastele oma linnapea pihku ja asi nudi, ise aga muudkui keerutas tagumenti. Teadis, lita, missuguse otsaga end lahti osta.»

«Kas see naisterahvas on tõesti minu ema?» mõtles Adomas. «Kui vikatimees ta puusärki paneb, peaksin silmi tublisti sibulaga hõõruma.»

«Ma pole veel kuulnud, et memm mõnest inimesest head räägiks.» Värisevate sõrmedega avas Adomas mundri kraenööbi — õhust tuli puudu.

«Sa õige näita mulle ühte head inimest. Jeesus Kristus oli hea inimene, aga ka tema, jumala poja, lõid juudid risti.»

Tuppa tuli Juste, käes hiiglasuur lillekimp. Ta paneb niikauaks vette, kuni Adomas ära sõitma hakkab. Juste huuled naeratasid arglikult, kuid silmad olid nukrad ning jahedad nagu sügislilledki.

Adomas tõusis püsti.

«Lähen otsin isa üles.»

«Küll ta ise siia kobib. Juste, jookse ja vaata, hõika, ehk norskab kuskil.»

«Ei, ei, ma tean ise . . .» Adomas tahtis kiiremini pääseda sellest tühjusest, mis oli teda järsku ümbritsenud otsekui laotus, kus pole õhku ja kus lendavad miljonid maailmad, neist ükski aga pole tema Maa.

Eeskojas haaras ta Justel õlast.

«Mida te minust tahate?»

Juste oiatas, paiskas Adomase käe kõrvale ja lipsas tagasi tarre.

Isa istus rehala taga vanal lõhenenud rullil ja parandas päitseid. Säärast tööd passinuks teha rohkem aidatrepil või tara ääres pingil, kuid vanamees puges tööga peaaegu alati kõrvalisemasse paika.

Adomas astus vaikides ligi ja istus isa kõrvale.

«Tulid koju?» pomises isa, tõstmata pead oma päitsete kohalt.

«Nagu näed . . .» Adomas tahtis vanameest emmata, kuid jäi kõhklema. «Ma pole kodu unustanud, aga paistab, et siin ei oota niisugust külalist keegi.»

«Tuleb ette. Lapsed lähevad oma teed, vanemad oma.»

«Meil on üks tee, isa: pidada vastu, kuni torm mööda läheb.»

«Mnjah . . .» Isa püüdis nööriotsa august läbi pista, kuid see ei läinud kaua korda. Hallid juuksed olid langenud laubale. Nende vahelt paistsid porine kõrv ja habemetüügastes põsenukk. «Me ise oleme selle tormi tekitanud, ise ka peame vastu, ainult et mitte kõiki ei aita jumal.»

«Jumal aitab meie rahvast, isa.» Adomas kummardus ja vaatas alt üles, soovides näha isa nägu. «Me saame jälle sõltumatuks. Me pole ju unustanud, et oleme leedulased.»

Isa langetas pea veelgi madalamale. Nüüd puudutas tema nina peaaegu põlvi. Selg oli vibuna kaardus nagu kassil, käed tardusid.

«Jautakis on surnud . . . külavanem . . .» kostis summutatud pomin kusagilt maa alt, rulli alt.

«Tean, sel kevadel,» vastas Adomas imestunult. «Kuulsin, et Kučkailise Petras ripsutab lese ümber tiiba.»

«Oli halb inimene, keegi ei meenuta teda hea sõnaga, olgu muld talle kerge. Millega su rahvas sihukesi aitab?»

Adomas pani käe sellele vibuna kaardus seljale ja võttis kohe ära, tundes, kui pingul see on.

«Isa . . .» Ta surus pea käte vahele, kartes, et meelekohad lõhkevad — veri lausa kohises soontes. «Sa võid mõelda igat mandi, see on sinu asi, inimesed oskavad keelt peksta, kuid mina ei ole Jautakis, ma ei müü maha oma inimesi. Ja ma pole ka Petras Kučkailis . . .»

«Oma inimesi . . .» krigises, ägas puust rull. «Inimesi . . . Kas teie ei olnud inimene?»

Adomas vaikis mõne hetke, vaadates talu taga reas seisvaid pajusid ja nähes vaid siniseid laike taeva määrdunud lõuendil. «Maha salata?» mõtles ta. «Kuid milleks, kurat võtku? Kas ma oleksin saanud teisiti talitada?»

«Ka nemad ei halastanud meile,» ütles ta hukkamõistvalt, loobudes ennast õigustamisest. «Kuid ma ei tapnud teda. Mõni teine oleks tapnud, mina mitte. Ja kui tahad veelgi rohkem kuulda, siis — ma teadsin, kelle õuele hobune ta viib. Aktile ihub minu peale hammast, Keršis vaatab samuti

kõõrdi. Nad nagu ei taipakski, et oleks mul tookord tarvitsenud vaid tahta . . .»

Selja vibukaar tõmbus järsku sirgu, just nagu oleks keegi noaga läbi lõiganud nähtamatu ammunööri. Isa pöördus Adomase poole kogu kehaga ja vaatas talle otse silma — esimest korda pärast paljusid päevi. Mitte kunagi polnud selles värelevas pilgus olnud nii palju soojust ja armastust, nii palju nukrust ja karmust!

«Sul poleks vaja olnud maale selga pöörata,» ütles isa rangusega, mis polnud talle sugugi omane. «Loom metsas, inimene põllumaal ei saa hukka. Varjupaik . . . Hobusele virutad vastu nina, karjapoisile vastu turja, ning kui oled äge, kakled naabriga — see on kõik, mida võib halba teha tavaline põlluharija. Linnakivi on teadagi kõva, sellega on parem lüüa, pealegi pole kõval esemel südant. Kui sülitad linnale näkku, teeb ta su pulbriks, maa aga andestab, võtab vastu iga ärakadunud poja. Tule koju tagasi, Adomas, ruumi jätkub kõigile. Hakkame elama . . .»

Adomas lõi silmad maha, ta ei pidanud vastu isa pelglikule, ootavale pilgule. «Aus talumees,» mõtles ta. «Ainult talumees, ei midagi rohkemat. Enne sõda oli Leedumaal niisuguseid talumehi tuhandeid, aga kuhu me välja oleme jõudnud?»

«Me istume kõrvuti, isa, kuid ei näe ega kuule teineteist. Sinu maa on hektarid, minu oma aga kaheksakümmend tuhat ruutkilomeetrit. Tahad, et ma sellest loobuksin ja tuleksin sinu lauta sõnnikut rookima?! Katsu minust aru saada.»

Isa pea vajus aegamisi allapoole, silmad tuhmusid. Ta tõmbus küüru nagu ennegi, haaras oma päitsed. Adomas alustas uuesti juttu, kuid ei saanud enam vastust, kuulis vaid ühesilbilisi sõnu ja segast mõminat. Seesam sulgus.

«Selles majas pole mul enam midagi teha,» mõtles Adomas.

«Hüvasti,» ütles ta ja läks, andmata kätt.

«Jumalaga,» kostis rullilt pomin.

Punapäine vang ajas laudas sõnnikut laiali. («Nad on paganad,» ütles ema, «ei usu jumalat, võivad tööd teha ka pühapäeval.»)

«Rakenda ette!» karjus vangile Adomas.

«Mis juhtus?» ehmus ema.

«Kõht on täis, meel hea, külaskäik läbi. Sõidan sinna, kus külalisi nõnda hästi vastu ei võeta.»

«Täitsa jabur! Voodi on üles tehtud, õhtul tuleb ehk mõni sõber juttu ajama. Oinapea.»

«Lilled!» jooksis trepile Juste.

«Las ema annab oma lehmadele.»

«Hulluks läinud, armuline jumal!»

Adomas vajus istmele, tõmbas ohjadest, ning pikast seismisest väsinud kõrb vedas nagu tuuleiil vankri väravast välja.

«Postkontori ülema juurde! Laske kodumaale, laske koju mind . . .» Valas hobusele piitsaga, pannes sellesse lööki kogu oma põletava raevu, ning põrutas läbi küla, uppudes keerlevasse tolmupilve. Talud lendasid mööda, kanad kaagutasid, närbuvad sügislilled kirendasid, tarede korstnatest tõusis suitsu, ajuti oli tunda värske piima lõhna. Aiateivastel külvasid savipotid, valendasid pleekinud juustukotid ja mähkmed, läigatasid aia äärde jäetud jalgrattad, siin-seal seisid inimesed, tõstsid loiult käe mütsinoka juurde, naeratasid . . . Küla tervitas teda, kummardas oma politseiülema ees. Küla kuulus talle. Ta oleks võinud kõrvi pöörata esimesse ettejuhtuvasse õue, ning teda oleks lahkelt sisse kutsutud, lauda istuma pandud. Palume väga, ärge pidage uhkeks, härra ülem . . . Ent igas talus võis olla oma isa, kes istus rehala taga rohtukasvanud, kõdunenud rullil ja parandas päitseid, selg vibuna lookas. Ning Adomas tõstis piitsa (au ei luba alla anda, oleks õelnud Sargunas), sikutas ohje, tahtes kiiremini välja jõuda külast, mille ta oli kunagi laulude ning tüdrukute saatel risti ja põiki läbi käinud. Siis oli küla tema jaoks liiga lühike ja liiga kitsas . . .

«Laske kodumaale, laske koju mind . . .»

Ohtusse vajunud päike kihutas puuokste taga otsekui ülimplatõrvik, mida kannab hullunud jooksja. Ning Adomasele meenus jälle, võib-olla sajandat korda pärast seda sündmust, isatalu puude vahele kinnijäänud täiskuu ja niisama pikad varjud, mis oma kummituslike tiibadega peksid tumma maad. Nagu praegugi, põrises vanker, ainult teistsuguse, ja ka hobune oli teine, ning sõit ei läinud härra postiülema juurde peale, vaid peietele.

«. . . Kas teie ei olnud inimene?»

V

... Ta jõudis seismajäänud vankri juurde ja virutas setukale malakaga, mille oli pajuvõsast kiiruga murdnud. Vanker põrises hüpeldes mööda põlluvaheteed nõlvakust alla. Ning siis pistis ta jooksu nagu nõdrameelne. Kusagil järveäärsetes põõsastes pidi olema tema kõrb, kuid praegu ei mõelnud ta ei oma hobusele ega sellele, mille üle oli kogu tee kõige rohkem muret tundnud: kuidas külast ringi minna ja märkamatult Kraštupenaisse tagasi saada. Teda kannustas õud. Ta ei mõistnud, millest see kabuhirm — töö on ju tehtud? —, kuid ülespiitsutatud kujutlust ahistasid sinakas näolapp, saatanlikus pilkes kõverdunud huuled. Ning kaks põhjatut, kuuvalgusest tulvil kaevu — aukuvajunud silmad, millest tungis välja metsik needusekarje. Ta jooksis, aetuna taga sellest kuulmatust, südantlõhestavast karjest. Hiljem, kui ta oli külast juba õnnelikult eemal, hakkas tal oma vedelakslöömise pärast häbi. «Jumal tänatud, kullake, lõpp hea, kõik hea. Päästsin kõik sellest murest,» naeris ta endamisi. Lootis, et tõmbab nõndaviisi tollele ööle kriipsu peale, kuid see oli asjatu lootus. Jätkus vähimastki samalaadsest pisiasjast — kimlist setuka nägemisest, määrimata rataste krigina kuulmisest —, ning taas elustus kujutluses sinakas nägu, taas puuris teda lenduri läbitungiv pilk. Mildale jutustas ta harilikult kõigest — oli avala südamega —, kuid seda sündmust varjas. Imestas pelglikult ka ise: ta ju ei tapnud, ainult päästis end hädast. Ning lõppude lõpuks polnud see ju esimene kord: seal, Kuradikurvis, langes tema käe läbi kolm meest, ja sellest polnud midagi ... Koertele koerasurm.

Ta oleks ju võinud jätta tulistamata. Kuni viimase hetkeni ei mõelnud, et teeb seda. Ta lamas koos Bugenisega kadakapõõsa taga ja silmitses kadedalt maanteed, mida mööda võis poole tunniga jõuda kodukotuse alla ja kõht kuuma suppi täis süüa; ometigi nad ei teadnud, millal tohivad koputada oma tare uksele. Ja kui koputavadki, pole teada, kas keegi üldse veel avabki. Võib-olla võtab neid vastu ammu jahtunud ahi, hallituselehk, koristamata lauale langenud tolm. Ja tema on siis süüdi kogu pere ees. Sest oli šaulys, pealegi mitte lihtne mees, sest käis ringi püssiga, laulis rahvushümni. Ning nagu alati, kui ta oli erutatud, haaras teda ka nüüd äkkviha. Punakas udu kattis hetke jooksul maantee, mis laskus selles paigas järsult, tegi all peaaegu täisnurkse käänaku ja kadus metsasügavusse.

«Minna sinna, hüpata järsakult pea ees alla, ning kõigel on lõpp,» mõtles Adomas. Kuid kellele sa sellega kätte maksad? Vähemalt pole enam vaja metsaservadel luusida nagu kodutu koer.

«Auto ...» sosistas Bugenis.

Teelanguse poole sõitis sõjaväe veoauto. Loojuva päikese kiired värvisid esiklaasi mattpunaseks, ning Adomas nägi kõrget, sinise põhjaga punast mütsi. Kabiinis istus mitu meest. Kõik niisamasuguste mütsidega. Neid mütse oli ta viimati näinud mõne päeva eest Gulbinase mõisa teerajal, kui ta küürutõmbunult jooksis põlluservasid pidi kodust kaugemale, hoides ühes käes toidupampu, teisega pigistades taskus püstolit.

Vaat millal seda vaja läks!

Ta tõmbas relva taskust ja sihtis auto esiklaasi. Punakas uduloor langes silme eest, kõik muutus ümberringi eriliselt kirkaks, selgeks.

«Oled sa arust ära! Meid tapetakse ...» lalises Bugenis.

Kas ta mõtles, et võib autojuhist mööda lasta, ning siis jäävad need lasud tema elu viimasteks? Hoopiski mitte! Tagasetava jahilooma meeleheitlik raev tumestas mõistuse, tühjendades välja kõik enesesäilitamistungi kanalid ja jättes tegevusse selle ainukese, mille käikurakendamise korral paneb inimene toime kas äärmiselt pöörase või siis jahmatavalt kangelasliku teo.

Hiljem ta kuulis, et juhitavuse kaotanud auto sõitis vastu puud ja paiskus ümber, muljudes enda all surnuks kaks inimest.

«Leedumaa ei unusta niisuguseid mehi, härra Vainoras,» ütles maakonnaülem, kes oli ta enda juurde kutsunud, kui varemed alles suitsesid. «Hakkate juhtima valla politseid.»

Adomas ajas end sirgu. («Isamaa hüvanguks!») Ja ei mingeid südametunnistuse piinu. Just nagu oleksid need kolm olnud kõige harilikumad kärbsed, kelle lõmastamine on kasuks tea puhtusele. «Vaenlane. Kui mina ei tapa teda, tapab tema mind.» Aga ka too surija oli vaenlane. Niisamuti nagu see noor sõdurpoiss, kes tabati rukkist ja pandi kinni rehalaasse.

«Ühe pärast ei tasu valvurit välja panna. Maha lasta!» otsustas Bugenis, ja enamik oli temaga päri.

Sõdur polnud vanem kui kahekaksateistkümne aastane. Heledad, masinaga lõigatud juuksed, ümarad määrdunud põsed, ülekohut tõnda saanud väikese poisi selged silmad.

Laps... Ta laskis oma pika püssi padrunisalve tühjaks ja tõstis käed üles: padrunid olid otsas.

«Relvituid me ei tapa, kullake,» ütles Adomas, ning kõik kuuletusid, sest mitte kellegi teise arvel polnud kolme lömastatud kärbest.

Paari tunni pärast ilmusid sakslaste luuresalgad.

*«Wir haben einen Gefangenen,»** ütles Adomas kahele mootorratturile, kes olid kihutanud õue. Viis nad rehala juurde, ja kuna sakslased ei söandanud sisse minna, avas ise ukse ja hõikas vangi välja.

*«Los!»*** viipas üks sõdureist Adomasele automaadiga — astugu eemale.

Sõdurpoisi silmad läksid õudusest suureks, ta avas suu, kuid karjatus ei jõudnudki tungida tema kitsast lapserinnast: tärisesid lasud, ning ta vajus rehala uksel kokku.

«Sead!» ütles Adomas.

«Nad võtavad vangi ainult hulgakaupa,» märkis keegi ta kaaslastest.

«Neil pole aega jännata,» lausus Bugenis.

«Ikkagi sead,» sülitas Adomas, rõhutud ja pettunud esimesest kohtumisest vabastajatega.

VI

Pidu postkontori ülema Anzelmas Bajerčiuse juures on täies hoos. Peetakse hõbepulmi — täpselt kakskümmend viis aastat tagasi ajas noor provintsiametnik segi meheleminekueas lihunikutütre pea ning vandus altari ees igavest truudust. Sel puhul püüab igaüks leida juubeli ka iseendale. Komandant Ropp meenutab, et kakskümmend viis aastat tagasi, umbes samal ajal, sünnitas naine talle esimese poja; linnapea Diržys oli esimest korda õnnetult armunud, vallavanem Šarkus aga pühitsenud oma kümnendat sünnipäeva. Arvukate külaliste hulgas leidus mitu, kes olid sündinud kahekümne viie aasta eest. Neid tervitati käteplaksutamise ja kärarikka hurraaga, nende auks tõsteti klaase. Adomas pandi samuti nende hulka (lõbusaks muutunud Milda vemp), ehkki juubelini oli veel üheksa kuud. Mõelge vaid, üheksa kuud! Kui tahate teada, siis ilma selle ettevalmistusperioodita poleks meist siin kedagi, ka pererahvas Bajerčiused ei

* Meil on üks vang.
** Las käia!

latuka lilledega põimitud hõbepulmatoolides. Inkubatsiooniperioodi terviseks, daamid ja džentelmenid! Teravmeelne toost hõljub nagu patune ingel sumisevate laudade kohal. Hiivsamad daamid püüavad punastada, langetavad silmad. («Härrased, seesugune jutt naiste kuuldes...») Mõlemad esimese nooruse juba seljataha jätnud piigad, kelle vahele pererahvas oli surunud Adomase, itsitavad pihku, rünnates pilkude ja põlvedega härra politseiülemat. Milda saadab üle laua pilke nagu süüdlasest võrukael, kuid ei tee seda andekspaluvalt, vaid pigem narrivalt. Tema kõrval on Gediminas. Pisut vintis, tuju ülev. Adomas heidab neile altkulmu kahtlustavaid pilke. Oo, härra ajalooõpetaja ka... Ei mahu lihtsalt pähe, niisugune vagamees ja säherduses seltskonnas. Tõsi küll, Bajerčiustel on nõrkus valgustajate seisuse vastu — siin on ka gümnaasiumi direktor ja inspektor ning veel paar õpetajat; kutsutud küll, selge see, aga kuidas ikkagi meie Gediminas istus võõrasse rekke?

Peremees on püsti tõusnud, kõlistab kahvliga vastu taldrikut, kuni mõlemas toas (teise toa uks on ajutiseks eest võetud) vaibub hooguläinud külaliste melu.

«Härrad ja daamid!» Bajerčius ajab selga oma ümara, laiguti kiilaks muutunud pea. Raske lõug, millele toetub ilmetu nägu, vajub alla, just nagu püüdes lahti pääseda. «Armsad härrad ja daamid. Hm, hm. Me oleme kalli Ritaga,» ta asetab käe enda kõrval istuva naise õlale, mis — vastavalt võimsale büstile — meenutab safianist sadulat, «minu kalli elukaaslasega väga õnnelikud, et meid austavad oma osavõtuga nõnda kallid, hm, hm, ja nõnda kõrged külalised. Hm... Oleme tänulikud, tänulikud, tänulikud.» Ning Bajerčius kummardas kolm korda oma taldrikule. «Mu armsad härrad ja daamid, juhin kõigi tähelepanu sellele, et... hm... hm... meie keskel on kõrge külaline Vilniusest. Härra Mund suvatses meie perekonnale osutada suurt au ja vaatamata nõnda pikale teele... Ma olen sügavalt erutatud, härrased... Tean kõigile ettepaneku tõsta klaas Vilniuse postiameti ülema, kalli härra Mundi terviseks.» Bajerčius pöördus vasakul istuva eaka paksukese poole, kellel olid kahekordne lõug ja näpitsprillid, pistis koogutades klaasi kõrge külalise nina alla, mis läikis nagu punase pipra kaun. «Olen õnnelik, et võin teiega kokku lüüa, härra Mund.»

Külaline Vilniusest naeratas, nagu on sobilik inimesele, kes on harjunud jagama au ja armu, võttis lühikeste lihavate sõrmedega oma pitsli jalast kinni ja tõstis suule, tõusmata püsti.

Kuid peremees ei sattunud segadusse.

«Pikka iga härra Mundile ja suurele Reichile!» hüüdis ta, tõstes klaasi kõrgele.

Kolisesid toolid. Külalised kargasid üksteise järel püsti. Ka härra Mund tõusis. Kõik tühjendasid klaasid Vilniuse postiameti ja kolmanda impeeriumi auks. Toolid läksid tagasi oma kohtadele. Seisma jäi üksnes härra Mund — nüüd oli tema kord öelda vastutoost.

«Härrased! Mulle osutatud austust võtan ma kui austust füüreri ja Saksamaa vastu. *Sieg heil!*»*

«Sieg heil! Sieg heil! Sieg heil!» kordasid hääled kooris, mida juhatasid komandant Ropp ja gestaapoülem Christoph Dangel.

«On meeldiv selle laua taga kohtuda oma lugupeetavate kaasmaalastega ning sakslaste ustavate sõprade leedulastega, kelle esivanemad aastasadade eest kahjuks ei mõistnud, et Saksamaa saatus tähendab kogu kultuurimaailma saatust. Ent ajalugu — ehkki hilinemisega — parandas vead. Paljud meie esiisad, rüütlid, andsid oma elu, tuues kultuuri teie kaunile maale, ning nüüd viimaks oleme täitnud nende õilsa missiooni ja joome koos endiste vaenlastega nagu sõbrad — ühistest klaasidest. *Sieg heil!»* Härra Mund sirutas käe järsu liigutusega üles. Ka laudades tõusid kohe mitmed käed.

«Sieg heil! Sieg heil! Sieg heil!»

«Mu kallid leedu sõbrad! Teie jaoks on sõda juba lõppenud. Me tõime teie ilusale maale vabaduse ja rahu. Sel ajal, kui saksa sõdur valab verd, purustades bolševistlikke horde Idas, võivad teie talupojad rahus põldu harida, oma naisi armastada, lapsi kasvatada. Aga, mu härrad, nii töötades kui ka lõbutsedes, oma naiste või armukestega magades ei tohi te unustada, kellele olete selle tohutu õnne eest tänu võlgu. Me ootame teilt igakülgset toetust vaprale Saksa sõjaväele. Las leedu talupoja kasvatatud vili, peekon, piim ja muud põllumajandussaadused aitavad kaasa Saksa armee lõplikule võidule!» Härra Mund ootas, kuni tõlk ümber pani, ning laskis oma metalse falsetiga edasi, pildudes istujaile läbitungivaid pilke: «Kogu oma ajaloo jooksul pole Saksamaa saavutanud nii tohutuid võite. Meie diviisid on ületanud Venemaa metsikutel avarustel tuhandeid kilomeetreid. Me hoiame kindlalt enda käes Krimmi, peaaegu käeulatuses on bolševike viimane vastupanukeskus — Stalingrad. Kui mitte homme,

* Elagu võit!

siis ülehomme langeb Moskva, mu härrad, ning Stalin roomab põlvili rahu paluma. *Sieg heil!*»

«Sieg heil! Sieg heil!»

«Ma teen ettepaneku, mu härrad, tõsta klaas vapra saksa sõduri terviseks, kelles on kehastunud meie rüütlitest esiisade surematu vaim!»

«Heil!»

«Suure füüreri terviseks, kes viib rahvast võidult võidule! Lõpliku võidu terviseks! Suur-Saksamaa tuhandeaastase tuleviku terviseks! *Deutschland, Deutschland über alles!»*

«Heil!»

Taas välguvad õhus mitmed käed. Ka härra Bajerčius pidi oma käe peaaegu üles lööma, kuid hakkas kahtlema, kas see sobib, sest ta polnud natsionaalsotsialistliku partei liige.

«Täna vist ei saagi istuda,» sosistas Adomas oma naabritarile.

Ta ei eksinud. Toost järgnes toostile. Ja kõik aina patriootilised, poliitilised. Kõrged külalised olid täiesti unustanud, kes istuvad lilledega ehitud toolidel. Nad otsekui ennetasid ajalugu ja ei pühitsenud mitte hõbepulmi, vaid kahekümne viie aasta eest kogu maailma vallutanud Saksamaa võidujuubelit. Komandant Roppile viirastus hiiglasuur isiklik mõis Kesk-Leedu viljakatel tasandikel, gestaapoülem Dangel aga kujutles samasugust (või koguni kaht!) mõisat Ukraina steppides, ning mõlemad tõstsid klaase tuhandeaastase Kolmanda Reichi auks, mis ehitatakse orjade luudele. Härra linnapea ja vallavanem (nende selgroog oli viina mõjul veelgi paindlikumaks muutunud) heldisid pisarateni, tänades saatust, et nad ei kuulu alaväärtuslike hulka, et nende lastele antakse õigus abielluda sakslastega ja toota järelkasvu Saksa impeeriumile. Ning nad mõlemad — üks linna, teine valla juht — olid üliõnnelikud, et neil on võimalus tõsta klaas füüreri tarkuse ja sakslaste ülluse auks.

Kuni anti sobilikku andamit patriotismile, olid kõik end juba kenakesti ära timminud. Keeled läksid sõlme, pilgud loluseks. Uha sagedamini paukus uks, lastes välja neid, kes tahtsid end tuulutada, ja sisse neid, kes olid end kergendanud; viimased ei lähnud harilikult enam oma kohale istuma, vaid surusid end sinna, kuhu meel igatses. Sõbrad muutusid väga armsateks, naised aga tavatult ilusateks. Pidulikud read laudade taga olid lagunenud. Pooled külalistest istusid edasi, pooled olid kas asunud tuikudes koduteele või lugesid õues tähti.

Tabanud paraja hetke, istus Adomas Milda juurde.

«Lubate?» küsis ta, heitnud Gediminasele iroonilise pilgu.

«Ei tea.» Milda naeratas koketselt. «Me flirdime siin pisut. Kuhu sa oma roosid panid?»

«Saatsin proua Bajerčiene soovi kohaselt aeda, kus saab läbi ilma kanalisatsioonita, sest sisemised seadmed, nagu me teame, on ajutiselt rivist väljas.»

«Tead, mul kuluks ka seal ära käia,» naeris Milda püsti tõustes. «Istu minu kohale.»

«Ma poleks pidanud täna tagasi tulema — rikkusin su õhtu,» sosistas Adomas teda mööda lastes.

«Jäta oma okkad homseks,» vastas Milda poolihääli. «Bajerčiene ise käis mitu korda kutsumas. Pealegi polnud mul siin sugugi igav.» Ja Gediminase poole pöördudes lisas ta valjult: «Gediminase seltsis ei hakka kunagi igav.»

«Ära edvista,» ühmas Adomas. Nihutas tooli lähemale ja istus Milda kohale. «Jah, Bajerčiused näitasid, milleks nad on võimelised. Vägev pidu!»

Laisalt tõstis Gediminas joobnud pilgu.

«Neil on, millest teha. Tütar on Vilniuses sakslaste hulgas, poeg tappis juute. Ahmisid kokku võõrast vara,» vastas ta tasa.

«Olin meeldivalt üllatatud, kui sind siin nägin.»

«Tulin vaatama inimeste haletsusväärset tühisust. Tead ju ise, et kui midagi üleliia sööd, siis ei taha seda kaua. Täna aga olen ma kurguni täis topitud. Pealegi veel seedimatuid asju. *Heil Sieg!*» Gediminas ajas hambad vastikult irevile (tema nägu sarnanes nüüd ahvilõustaga) ja tõstis oma pitsi.

«Jah, sinu põhimõtted pole eriti kindlad. Kuid olgu kuidas on, täna me tegutsesime üksmeeles — seisime mõlemad sirgelt ja jõime koos teistega tuhandeaastase vanakese terviseks. Arvan, et sa täna mõistad mind paremini kui näiteks aasta tagasi.»

«Kui oled sattunud sigade sekka, ruiga kaasa, aga ega seepärast pea sea moodi mõtlema.» Gediminas jõi pool pitsi. «Ma ei tõstnud klaasi nende, see tähendab teie terviseks, vaid . . . Kuid sinul pole vaja seda teada.»

Adomas vaikis. Pea käis kergelt ringi. Paksult täissuitsetatud tuba, virvendavad inimkujud paistsid viirastuslikena; mingi sogase veega täidetud purk, kus ujuvad imepärased olendid.

«Seda sa räägid ilmaasjata, Gediminas.» Ta pidi peaaegu solvuma, kuid talle meenus Sargunas. «Me oleme ühe pere lapsed, kullake; selle laua on katnud võib-olla lurjus, aga meil passib siin rohkem istuda kui härradel Roppidel või

Mundidel. Bajerčius on tõbras, kuid oma. Oma sõnnik haiseb vähem. Saabub aeg, mil niisugused tulevad meiega.»

«Nad on praegugi teiega.»

Õuest naasis Milda. Adomas kavatses juba istuda kõrval asetsevale vabale toolile, kuid ukse juures pidas Milda kinni gestaapoülem Christoph Dangel ja tiris ta teise tuppa, oma sõprade seltsi.

«Te olete areteeritud, proua Milda. Milles on teie süü? Teie kuritegu on ilu. Me oleme niisuguse vastase ees jõuetud, kuid püüame teda ümber piirata ja vangi võtta. Ha-ha-haa!»

«Tolvan!» mõtles Adomas ja kallas Milda klaasi ärritatult kurku.

«Tingimused võivad inimesest ajutiselt tõpra teha, aga kui need muutuvad, saab temast uuesti see, kes ta enne oli, Gedmis.»

Gediminas vaatas Adomasele otsa.

«Viieteistkümne kuu jooksul oled sa teinud suuri edusamme enesekriitika valdkonnas, kui kõnelda bolševistlikus stiilis,» imestas ta.

«Küpsus,» naeratas Adomas nukralt. «Sul oli osalt õigus, polnuks vaja tormata, pea ees, keevasse vette. Kõige muu üle võib aga vaielda. Kes kellega, seda me veel näeme. Ja üldse, me peame mõndagi selgeks tegema, Gediminas. Tahtsin sinu juurde minna, aga tead ise . . . Pole vaja sõbra taskust kivi otsida. Me elame niisugusel ajal, et võib tulla vajadus astuda õig õla kõrval . . .» Adomas vaatas ringi. Selles lauaotsas polnud peale nende kahe enam kedagi. Ta nihkus Gediminasele lähemale, pani käe tema tooli seljatoele ning rääkis tasa oma kõnelusest Sargunasega. «Kui juba ülalpool on sääraseid meeleolusid . . .» lõpetas ta tähendusrikkalt.

Gediminas istus, nägu tardunud. Pikad taha kammitud juuksed langesid salkudena kõrvadele ja laubale (ta unustas lihtipeale kammi olemasolu); temast hoovas mingit ebamäärast lõhna — kantselei, kaskede, harva kantavate rõivaste hõngu, mis ilmus pärast seda, kui ta oli jätnud suitsetamise.

«Nii arutavad need, kes on süüdi oma rahva ees,» lausus Gediminas viimaks. «Kass talitab samuti nõndaviisi: teeb pahandust ja püüab kohe maha matta. Need saksad loodavad end lunastada tulevikuga. Ja seda nad ei tee muidugi oma kätega. Mina ei kavatse hakata kokku riisuma võõrast pori!»

Adomas tõmbas käe toolikorjult, just nagu oleks kõrvetada saanud.

«Rahva saatus on talle ükspuha!» ohkas ta poolihääli. Kõrvus oli tuttav kohin: kui ta otsemaid ei tõuse ja minema ei lähe, võib ta Gediminasele näkku lüüa.

«Too tüüp Kaunasest oma Kubiliunasega pole veel rahvas.»

«Nii ütlegi: kardan! Koolis lastega jännata või tobedaid luuletusi kirjutada on muidugi kergem kui elu kaalule panna.»

«Minu ideedes pole ideoloogiat, nende jaoks pole vaja elu kaalule panna.» Gediminas naeris torklikult. «Teie arvate, et ühed on vaja maha nottida, kui tahetakse endale ruumi teha, mina aga mõtlen, et las igaüks elab nii nagu oskab, maad ja taevast jätkub kõigile. Olid tautininkud — pühiti ühed minema, tulid bolševikud — pühiti teised, tulid sakslased — teelt eest kõik, kes pole sakslased. Tuleb veel üks valitsus, näiteks teie oma, jälle niidetakse päid, pistetakse vanglatesse ja töölaagritesse. Miks ma peaksin osa võtma mõttetust metsaraiumisest? Ma olen ise puu, olen ise metsavaht.»

Teises toas alustas komandant Ropp saksa lendurite laulu. Möirati, kuidas keegi suutis. Adomas pidi häält kõrgendama, et Gediminas kuuleks.

«Muidugi, mugavam on kõrval seista ja vaadata, kuidas teiste pead otsast lendavad,» kähistas Adomas, talitsedes vaevu viha. «Luuletaja! Etsakae, tema on kõigist ideaalidest kõrgemal. Humanist! Mina aga ütlen sulle, et sinu niinimetatud humanism pole punast krossigi väärt. Impotendi ägin, muud midagi. Ohkida ja nutta sa oskad. Sakslased on sihukesed, sakslased on nihukesed, nii palju süütuid inimesi saab surma ... On nad süüdi või mitte, selle üle ei maksa meil vaielda. Kuid ma ütlen sulle puhtast südamest, kullake, et ma saan ennem aru venelastest, kes põgenevad metsa, liituvad bandiitidega ja peksavad sakslasi, kui sinust ... Kurat võtaks, võiksid parem vait olla, jätta teiste hukkamõistmine! Sellel, kes putru ei keeda, pole põhjust juhatada, kui palju peab soola lisama.»

Gediminas kuulas teda pilklikult muiates, keerutas viinapitsi sõrmede vahel. Aegamööda hakkas aga muie kustuma, pilk süngestus; kui Adomas vait jäi, oli Gediminas ilmselgelt segaduses.

«Mina pole loonud niisugust maailma, mina ei tunne, et oleksin selle eest vastutav,» ütles ta ebakindlalt.

«Veel üks süüdlane — jumal!» Adomas lagistas põlglikult naerda.

«Ei saa süüdistada seda, keda pole olemas.»

«Jah, maailmas oled vaid sina üksi ...»

«Ei, on veel olemas märjuke.» Gediminas kallas klaasid täis, ning nad jõid põhjani. «Sakslased armastavad tasakaalu. Kas sa ei tunne, et pool sellest sogasest vedelikust läheb keha ülemisse, pool alumisse ossa? Mul on justkui soov vaadata aias härra Bajerčiuse tagavararuume.»

«Vähemalt selles lähevad meie huvid kokku,» märkis Adomas muheldes.

Nad tõusid raskelt ja läksid kõikuval sammul õue. Väliukse kohal põles elektrilamp, rebides pimedusest välja osa aiast, käimla seina ja kaks sõiduautot; eemal, nõjatudes vastu tara, tukkus SS-lasest patrull, keda nad aga ei märganud. Käimla juures põles samuti nõrk elektripirn. Linn magas, vajunud musta ookeani, ning maailmas ei paistnud olevat midagi peale selle kottpimeda, ääretu tühjuse, milles otsekui Noa laev ujus tükike terveksjäänud saart koos sinna kuhjatud taradega, autodega ja ainsasse majja rüsinud inimestega, kes kiirustasid söömise, joomise ja lõbutsemisega — küllap homme on kõigel lõpp.

«Tead, ma ei viitsi väravast välja minna,» ütles Gediminas. «Huvitav, kumb on meie lugupeetud postiülema auto? Peaks rattaid turrutama, et kodarad enne Vilniust välja ei pudeneks.»

Adomas puhkes tasakesi naerma.

«Näib, et meil on päris korralik kilk peas, kullake.»

«Värske õhk mõjub.» Gediminas läks esimese auto taha, Adomas tema järel.

«... Läbi laane ratsutasin,
lodjapuult ma oksa murdsin ...»

karjus Noa laeva parras; kõik aknad olid valged.

«Meie päevad on kõvemad,» nentis Adomas, saanud suure vaevaga jagu viimasest nööbist.

«Nii nagu ongi kohane säärasele ajaloolisele hetkele,» Gediminas kihistas naerda. «See on kõik, mis me võime endale lubada võitluses sõltumatuse eest. Märg protest rahvusühtsuse nimel. Ma näen aga, et ka siin oled sa vilets põjamees kõrgemale, tõsta kõrgemale. Mitte ühtki möödalaskul. Katsu üst tabada. Ruhri kõrgekvaliteediline metall. Heliseb nagu Stradivariuse viiul.»

«Keegi tuleb ...» sosistas Adomas, kuuldes kahtlast sahinat.

«Need on ajaloo sammud,» ägises Gediminas. «Sinu kindral Kubiliunas . . .»

Ta ei jõudnud lõpetada. Kõlksatas automaat, kajas käsklus:

*«Hände hoch!»**

Nad tahtsid ümber pöörata, mõeldes, et keegi teeb nalja, kuid seesama käsklus kõlas veelgi karmimalt.

«See olen mina, Vainoras, politseiülem,» porssis Adomas saksa keelt, tõstnud käed üles. Ning tundis samal ajal, kuidas keegi kiskus järsu liigutusega revolvri tema kabuurist. Kurdistatud tuttavast kohinast kõrvus, pöördus ta ümber ja sattus rinnaga vastu automaaditoru. Eemal seisis teine, poleeritud mannekeeninäoga SS-lane ja hoidis samuti relva laskevalmis.

«Anna revolver tagasi!» hüüdis raevunud Adomas. «Kas te ei näe, kes ma olen?!» Ta lõi rusikaga oma paguni pihta, lastes alla ka teise käe, ent pidi samas mõlemad üles tõstma — sakslased hõikasid hoiatavalt ja lõgistasid automaate.

«Olge head, härrased, lubage pükse kohendada,» palus Gediminas, kes oli järsku kaineks muutunud.

«Andke relv tagasi, kurat võtaks! Ma pole mõni bandiit, olen oma . . . politseiülem. Andke relv tagasi, kurat võtaks!» karjus Adomas, vankudes küljelt küljele, just nagu oleks ta käsipidi riputatud nähtamatu nööri külge.

Kas oli härra komandandil ja postiülemal samuti vajadus värske õhu järele või kuulsid nad kära, kuid mõlemad sakslased olid ootamatult õues. Nad kuulasid patrulli raportit surmtõsiste nägudega, Gediminas ja Adomas aga pidid sel ajal seisma taskulampide pimestavas valguses, käed üles tõstetud. Siis ilmus gestaapoülem sturmführer Dangel ja veel üks külaline, ohvitser komandantuurist. Juba neli mõnitavalt kõrvetavat silmapaari roomasid mööda nende kehasid, kompisid iga riidekortsu. Õu täitus külalistest (*«. . . Meine Damen und Herren, bitte alle in den Hof . . . Ein seltsames Schauspiel . . . Sie werden es nicht bereuen . . . Kommen Sie alle schnell in den Hof . . .»***), ning nad mõlemad, ehkki olid purjus, taipasid, et mitte alati pole inimeselt vaja riideid maha kiskuda, kui teda tahetakse alasti võtta.

---

* Käed üles!

** . . . Mu daamid ja härrad, palun kõiki õue . . . Haruldane vaatemäng . . . Te ei kahetse . . . Tulge kõik kiiresti õue . . .

VII

Jube mõelda, mis ta eile kokku keeras! Õnnelikud on need, kes pärast joomingut midagi ei mäleta. Oleks pidanud lahkuma koos Gediminasega, kohe pärast seda tobedat sündmust õues. Las kõik näevad, et ta vilistab härrade sakslaste peale, tema pole mingi lõdipüks, kes laseb enda üle irvitada! Kuid puudu tuli otsusekindlusest, hirm tõrjus eemale eneseuhkuse — nõnda oli temaga tihti ka varem juhtunud. Ta kees vihast, kuid lõi siiski sakslastega klaasi kokku, vastas naeratusega naeratusele, hirnus koos nendega, ehkki mõttes krigistas raevust hambaid. «Härra politseiülemalt võeti relv ära! Ha-ha-haa!» See õues kõlanud saatanlik naerulagin kajas nüüd kõrvus, ning Adomas kummutas ühe klaasi teise järel, et sundida seda vaikima. «Igal tõelisel patrioodil on tänapäeval kaks palet,» sumisesid lakkamatult peas Sargunase sõnad. Vahetevahel ta tundis, et tema teine pale hakkab selgemaid piirjooni omandama, tulles ohtlikult lähedale. Siis võttis ta kõik jõud kokku ning andis obaduse oma teisikule, kes mõneks ajaks kadus. Hiljem aga ronis see taas pimedusest välja, tikkus silma alla, ning Adomas nägi ennast uuesti taskulampide pimestavas valguses, käed häbistatult üles tõstetud. «Mida te tahate, kurat võtaks, kas te omasid ära ei tunne? Härra komandant . . . *Herr Kommandant . . .*» Laskis käed alla, astus sammu edasi. *«Halt!»** Kolm korda *«Halt!»*. Kaks korda tagant, üks eest. Poolpime eredast valgusest, märkas ta siiski (õigemini aimas), et tema rinda on sihitud püstolitoru. Jah, nad olid heas tujus, need härrad sakslased, nende etendus vajas rohkem vaatajaid . . . Pärast, kui nad juba lauas istusid ja selle juhtumi üle naersid, ütles härra Ropp: «Venelased oleksime sääraste tempude eest maha lasknud . . .» Need sõnad olid lausutud suuremeelselt, heasüdamliku naeratusega (tõsi, pilgus välgatas samal ajal ähvardus), ning Adomas ei saanud jätta kokku löömata oma healegtjaga ega joomata selle auks, et tema, Adomas, on ikkagi venelastest üle. «Härra Vainoras, kui me tõstsime klaasid füüreri ja kodumaa terviseks, vaatasite teie oma taldrikusse, otsisite, mida peale hammustada,» märkis gestaapoülem, ning Adomas ei saanud jätta tegemata ettepanekut tõsta klaas «leedu rahva igavese sõbra Suur-Saksamaa» auks, kirjutades nõnda oma arvele veel ühe pitsi. «Kõik nad on sead, need bolševikud. Kas siga suudab mõista, mis on

---

* Seis!

kodumaa?» lisas härra postiülem; ning Adomas pidi jälle tõstma klaasi («Selle auks, et Kolmanda Reichi lipud lehviksid bolševike kindluse — Kremli kohal!»), tahtes tõestada, et ta pole siga, et tema veres ei ole bolševistlikke pisikuid. Jah, just sellest pitsist hakkaski ratas teistpidi keerlema. Kattudes üleni külma higiga, mõistis ta, et teine pale tuleb jälle tagasi ning tal pole selle nokauti löömiseks jõudu. Ta püüdis tõusta, et ära minna, kuid pea oli tühi, kerge nagu udusulg, keha aga otsekui tina täis valatud. «Mida te teate leedu rahvast, härra... postiülem... Kas olete teda kunagi mõistnud, püüdnud mõista? Teile anna muudkui hanesid, pekki, mune. («*Liebe Mutter, Eier, Butter*...»*) Anna Klaipeda... Härra komandant, kullake, kas ma ei räägi õigust? Te võtsite ära ainukese sadama. Akna merele-e-ee... Kuid sellest hoolimata me oleme teiega, härra Dangel. Teenime... Tões ja usus. Füürerit, Saksamaad, omasid ka tsipake. Omadele jäävad ainult raasukesed, härra komandant... Teil on lihtne naerda oma teenri üle, kuid ükskord võib ka teener livree seljast heita. Võib küll, härra postiülem... Arvate, et need pagunid on mulle eriti kallid, et mul pole millestki teha korralikku ülikonda, kullake? Ma vilistan politseiülema mundrile, härrased!... Homme annan errumineku avalduse, ja kes soovib, palun tulgu minu kohale. Asuge sinna kas või teie, härra postiülem...» Adomas pahvatas selle kõik välja ühe hingetõmbega, tundes, kuidas südames sada kuradit heameelest hüplevad ja karglevad. («Säh sulle, härra komandant! Säh sulle, sturmführer! Neela alla, sa nuumatud siga, postiülem! Lämbuge püha tõe käes...») Ei tea, mida ta veel oleks kokku rääkinud, kuid postiülem viunatas nagu põrsas, keda veristatakse, ja virutas Adomasele rusikaga näkku. Ei, ta ei löönud vastu. Õnneks ei löönud. Hüppas vaid püsti (tina oli järsku istmikust jalgadesse vajunud) ning prantsatas uuesti toolile, kohanud komandandi hirmuäratavat pilku: külmad, kalgid silmad puurisid temast läbi — nii nagu veidi aja eest õues püstolisuu. Mingi väga vajalik hammasratas kargas postiülema löögist oma kohale tagasi, ning kogu mehhanism töötas nüüd jälle nagu ennegi. Bajerčius vingus, vappudes otsekui palavikus (näis, et laiguti kiilaks läinud pea lendab kohe kukekaela otsast): «Koju, Vainoras, otsemaid koju! Minu juures pole kohta provokaatoritele!» Kuid ta võinuks ka ajamata jätta. Adomas lahkus ise, toetatuna Mildast, kõikus küljelt küljele («Kes kurat siin tõukleb...»).

* Armas ema, mune, võid...

Viletsalt valgustatud tänavad olid tühjad ja sünged. Nukras vaikuses kõpsusid üleliia valjult Milda kingad, ning Adomasele näis, nagu käiks keegi kogu aeg nende kannul, sihtides musta püstoliga selga. Järsku lõi ta kartma pimedust, kust paistsid harvad laternatuled, ja majade kummituslikke siluette, puhkes nutma nagu laps, kes on viidud metsa ja jäetudki sinna. Milda rahustas teda, kuid puhkes ka ise nutma. Ning esmakordselt pärast paljusid öid muutus perekonnavoodi neile taas liiga kitsaks, ja Adomas rõõmustas, et nende jahtuma hakanud armukehasse tuleb tagasi hing, tiivustatuna vaigistamatust kirest ja siiratest hellitustest.

Kuid hommikul, jõudnud vaevalt ärgata, nägi ta uuesti enda ees pudelite ja söökidega kuhjatud laudu ning härra komandandi saatanlikult itsikil suud.

«Rumal, rumal...» ütles Milda, vaadates teda võõra pilguga.

Milda hääles oli meelehärmi, pettumust, võib-olla isegi veidi põlgust — ja mitte varjugi sellest õrnast andumusest, mida õhkus veel nende öösängist. Just nagu polekski Adomas maganud selle naisega.

«Pean andeks paluma...» ühmas ta.

«Mina annan andeks.» Ja Milda vaatas teda selle kummalise, pelutava pilguga, milles Adomas aimas peituvat mingit kohutavat, kuid arusaamatut tähendust.

«Tõepoolest, tuleb minna härra komandandi juurde. Andestage, võtsin end eile täis nagu siga. Kahetsen väga, *entschuldigen Sie, Herr Hauptmann!*...»* mõtles Adomas, istudes juba oma kabinetis. Sirutas käe telefonitoru järele, kuid tõmbas samas kõheldes tagasi. Ei, pole põhjust tormata. Olid ju nemadki päris toredad oma taskulampidega...

Kuni lõunani mõõtis ta kabinetti raskete, närviliste sammudega, seisatades vahetevahel laua juures ja põrnitsedes tühja pilguga protokollikuhja. Sisse tuli korrapidaja (nii- ja niisugune asi, härra ülem), kuid Adomas ei tahtnud ühtki asjaajamist enda kaela võtta. («Mida siis teeb Bugenis, kuradi parasiit?) «Siia tuppa satub harva mõni korralik inimene. Mõrtsukad, vargad, spekulandid. Ja mina pean nagu viimane sulane tuhnima selles sõnnikuhunnikus, andma [illegible] võõrastele põldudele... Härra politseiülem... Läikivate pagunitega siia. Ha-ha-haa!» Ta avas kraenööbi ja pani selle uuesti kinni, kohendas alatasa rihma — nii ebamugav polnud see munder veel kunagi olnud. Meenus Gedi-

* ... andestage, härra hauptmann!

minas, ning Adomas tundis, et kadestab teda siiralt, ehkki ei tahtnud seda endale tunnistada.

Taas tuli korrapidaja: vastuvõtule palub Petras Kučkailis, Lauksodisest.

«Bugenise juurde!»

«Ütleb, et väga tähtis asi. Tahab ülema endaga...»

«Las ootab, kui see talle nii tähtis on.»

«Ja veel, härra ülem, pataljonist on siia sõitnud Žakaitis. Puhkusele. Tahab samuti teid näha. Kuid vaadake, ta on üsna purjus...»

«Saatke põrgu!»

«See pole lihtne, härra ülem — tal on relv. Ähvardab.»

Adomas sattus marru.

«Tulgu siia! Ilmselt soovib oma puhkuse kartsas veeta... Möllame, härra Žakaitis?» tormas ta ligi, kui see vaarudes ja luksudes kabinetti vajus. «Anna relv ära!»

«Ma ei tulnud teie juurde relva ära andma, härra Vainoras.» Žakaitis sülitas kustunud sigareti kirjutuslaua alla ja prantsatas ägisedes toolile. Hall nägu oli üles tursunud, silmad punetasid, väike maopea kõikus pika peene kaela otsas. Ent sõjaväemunder oli korras — rihm pingul, säärikud läikimas, kõik nööbid omal kohal. «Sain nädala jagu puhkust. Eeskujuliku teenistuse eest. Kasutan nüüd seda, härra ülem. Käin vaatamas sõpru, sugulasi, tuttavaid, kabistan kaasakest. Ühesõnaga, tegutsen. Tulin ka sinu juurde. Ehk võtame pudeli ette, meenutame neid häid aegu, mil sa mind kuulist päästsid, et ma teisi maha laseksin. Rahva tööpataljon... Ha-ha-haa! Töövahend — püss, ehitusmaterjal — laibad. Kuidas siis teisiti, me kirjutasime ju sihukesele paberile alla, tõotasime võidelda Adolf Hitleri eest. Kenasse kohta oled mind sokutanud, oi kui kenasse, ma lihtsalt ei tea, kuidas sulle tasuda...»

«Kuulsid, mis ma ütlesin? Anna relv siia,» kordas Adomas vihast lämbudes. «Või ma helistan komandantuuri.»

«Milleks?» Pilklikult naerdes patsutas Žakaitis sinelitaskut, kus oli revolver. «See masinavärk võib sulle pauh! kõhtu lasta. Päris kogemata. Mis see temale loeb, üks inimene rohkem või vähem? Meie pole seal tagasihoidlikkusega harjunud, härra ülem. Piirame sisse mõne valgevene partisanide küla, ajame vanamehed ja vanaeided küünidesse, pistame punase kuke räästasse — ja marss edasi. «Me marsime ja marsime ning vaenlast surma saadame.» Ja sääraseid mehi mõtled sa hirmutada komandantuuriga, kärnane politseirott! Ähvardada surmamõistetut surmaga!»

Üleni värisedes tõmbas Adomas püstoli välja.

«Käed lauale!»

Žakaitis irvitas võikalt.

«Vajuta, vajuta, härra ülem. Mulle isiklikult ei too see mingit kahju. Üks lurjus maailmas vähem. Tõtt öelda, ma mõtlen tihti, et oleks hea, kui mõni põrutaks mulle selja tagant kuklasse. Olen väsinud... Laseme ja laseme, põletame ja põletame, lõppu pole näha. Vajuta, härra ülem.» Žakaitis hakkas värisema, mööda tõmblevaid põski veeresid pisarad. «Ükskõik kuhu ma ka lähen, kõikjal seisavad nad silme ees. Väetid raugad, tatised lapsed. *Za co ty nas, pan Žakaitis*...?* Selle eest, et jäin ellu, et müüsin hinge kuradile. Põmm, põmm, trahh-ta-ta-ta... Tapsin Marius Nemunise... Ma pole mingit Nemunist tapnud. Vale! Nemunis põgenes nagu inimene, aga mina, õnnetu argpüks...»

«Mine minema...» sosistas Adomas.

Žakaitis tõstis pea ja heitis Adomasele vihkava pilgu; tema silmad olid muutunud kainemaks.

«Kui tulin siia, tundsin suurt kiusatust kihutada sulle kuul koonu,» ütles ta, tõustes raskelt püsti. «Aga küll aja jooksul teeb seda minu eest mõni teine.»

«Kao!» pigistas Adomas läbi hammaste, asetades sõrme päästikule.

Žakaitis töperdas, külg ees, ukse poole. Lävel pöördus ta järsku, haaras revolvri ja puhkes laginal naerma, kui Adomas püsti kargas. «Teine kord, härra ülem. Head aega!»

Adomas tormas akna juurde, lõi mõlemad pooled valla. Ta hingeldas, oli higist läbimärg. Tuba keerles meeletult ringiratast, vilkusid rohekad, laigulised seinad, Hitleri ja Kubiliunase portree. Tühjuses lendav puur. Valvur avab ukse ning laseb sisse järgmise metslooma... Adomas läks tuikudes laua juurde ja vajus toolile. Uks seest lukku keerata! Kuradile kõik! Kuid tal polnud jaksu püsti tõusta. Istus, ninapidi paberihunnikus, kuulatades kummalist, võõrast hüüdu ja tundes, et möllav hing rahuneb aegamisi ja südames küpseb otsus. Otsekui armastava ema helde süli avanes tema silme ees põldude avarus, ning vabana, ainult iseendale ja neile põldudele kuuluvana astus ta pehmel künnimaal, teda soojendas kodumulla viljakas üsk ja õnnistas kõrge taevas. Jah, vanamehel oli õigus, kui ta parandas neid oma päitseid, tal oli tuhandekordselt õigus! Ja kui Adomas oli seda tunnistanud, hakkas tal äkitselt kerge ja hea, kõik

* Mille eest sa meid, pan Žakaitis...?

11 Talude tühjenemise aegu

asjad asusid oma kohale, ning tuba muutus taas kõige tavalisemaks toaks, kust võib väljuda, ilma et tarvitseks eales tagasi tulla. Ning siis pöördub sünnikodu jälle näoga oma lapse poole, ning armastatud naise süda on taas tulvil lembust nagu ennegi. Jah, härrad sakslased, me tuleme toime ka üksteiseta.

Ukse taga mütsusid sõjamehesaapad. Adomas nõjatus tooli seljatoele ja kohendas mundrit. «Istun siin juba külalise õigustes, korrapidaja politseinik Žalys. Kui sellele lugupeetud Kučkailisele ei kõlba Bugenis, siis võib ta oodata, kuni määratakse uus ülem . . .»

Kuid sisse ei tulnud korrapidaja politseinik, vaid gestaapoülem Christoph Dangel. Adomas tundis ta ära, kui uks alles jõudis lahti minema hakata. Tugev, energiline samm, enesekindla inimese napid liigutused, terav kölni vee lõhn, mis levis mitme meetri kaugusele ümber Dangeli.

Adomas tõusis püsti. Tuba hakkas taas pöörlema ringiratast, ta oli uuesti tühjuses kihutavas puuris.

*«Sehr schön, Herr Sturmführer. Bitte, nehmen Sie Platz.»**

*«O nein.»** Tulin vaid hetkeks, härra Vainoras. Meie elukutsele on paigalpüsimine võõras, pealegi on toolidesse mõnikord torgatud nööpnõelu.» Dangeli piklikule plastmassnäole, milles ainult silmad näisid olevat ehtsad, ilmus muie, ning ta hakkas toas ringi vaatama, kõndides oma pikkadel, kõhnadel jalgadel, mis olid kängitsetud pimestavalt läikivatesse säärikutesse.

«Tahtsin teile helistada . . . läbi astuda . . .» pomises Adomas, suutmata jagu saada närvilisest võbinast põlvedes.

«See pole kohustuslik. Kuigi ma oma kliente võtan tavaliselt vastu ametiruumis, on mõnikord üsna huvitav külastada neid ise.»

«Olin eile väga purjus . . . Kahetsen, härra sturmführer . . .»

«Teie rahval on mõistlik vanasõna: mis kainelt meeles, see joobnult keelel.»

«Härra Dangel . . .» Adomas nilpsas kuivaks tõmbunud huuli.

«Rahustuge, härra Vainoras. Vahel võib endale väikest nalja lubada. Tundsin üht lõbusat meest, kes naeris isegi siis, kui talle silmust kaela pandi.» Dangel tegi kabinetile ringi peale, silmitsedes tähelepanelikult seinu, seejärel pöördus Adomase poole, vaadates teda kitsa plastmassnaeratusega,

* Väga kena, härra sturmführer. Palun, võtke istet.
** Oh ei.

mis kummalisel kombel jagas tühja, ilmetu näo kahte ossa. «Ostlandi komissar härra Rosenberg oleks ebameeldivalt üllatatud, kui ta ei leiaks siit oma portreed, ning füürer . . . mä ei usu, et talle teeb erilist au olla ühes seltskonnas mingi kindraliga.»

«Seame ümber, härra sturmführer.»

«Ja see valge hobune on siin juba küll hoopis ilmaasjata.» Dangel viipas käega Adomase selja taga asuvale seinale, kus rippus sõjaratsuri pilt. «Mõttetu, sentimentaalne. Olematu riigi riigivapp . . . Te kas jääte ajaloost maha või armastate koguda muuseumiharuldusi, härra Vainoras.»

«Võtame maha . . .»

«Politseiülema kabinetis peab olema tunda aja vaimu. *Das wirkt positiv auf die Besucher.*»*

«Selge, härra Dangel.»

Gestaapoülem läks akna juurde, vaatas tänavale, seejärel pöördus sõjaväelaslikult ringi ja astus aeglasel sammul ukse poole.

«Võtke teadmiseks, härra Vainoras, mina pole nende hulgast, kes usub, et paljajalu kõndival inimesel on tallad valged. Pange endale selga ükskõik missugused riided, ma ütlen ikkagi, kummal õlal on sünnimärk. Meie kutseala inimesed on selgeltnägijad. Seepärast soovitan ma sõbralikult, ilma keerutamata: visake peast välja see veeuputuseelne ballast. Kunagi, gümnasistipõlves, olin ka mina heldinud oma vanade mähkmete lõhnast, kuid aja jooksul taipasin, et need on vajalikud ainult väikelapsele. Arukad inimesed ei hellita naiivseid illusioone, vaid hindavad kainelt ajaloolist perspektiivi. Väikesele rahvale, keda igast küljest suruvad suured naabrid, langeb vaeem või hiljem osaks saatus assimileeruda,» rääkis Dangel tundi seletava õpetaja pehmel toonil, kõndides kabinetis ringi, käed seljal. «Peate rõõmustama, et soodsalt kujunenud tingimused ei tõuganud teid mitte metsiku Ida, vaid kultuurse Lääne rüppe. Sentimentaalsed nüripead hirmutavad teid saksastamisega. Kuid see juhtus omal ajal ju ka preislastega. Ja mis nad kaotasid? Juba sel ajal, kui teie esmalt tuhnis maad puuadraga, istus peeruvalgel, tema lapsed aga õpetsid lugema salaja, vene sandarmeid kartes, elas preisi taluniik paremini kui praegusaja leedu maamees. Leedu on vähemalt sada aastat Läänest maha jäänud. Teie vürstid valasid palju verd, kaitstes maad ristirüütlite eest, kuid tegelikult ei kaitsnud nad Leedut, vaid Ida, kes hiljem tänas

* See mõjub külastajatele positiivselt.

teid selle eest orjaahelatega. Oli tehtud saatuslik viga. Paraku ei saa mõni ka tänapäeval aru, kui mõttetu on vastu hakata ajaloolisele paratamatusele, ning püüab pöörata muistsete idiootide tallatud radadele. Näete, ma olen teie vastu avameelne, härra Vainoras. Vististi on minussegi veel jäänud leedu sentimentaalsust. Muide, tunnistan, ma olen arvamusel, et tarka selgroogu tuleb esmalt proovida painutada, sest seda murda jõuame alati.» Dangel peatus kirjutuslaua ees ja vaatas Adomasele otsa — esmakordselt kogu monoloogi vältel. Roheline, sügav pilk oli soe ja sõbralik.

«Ma mõistan teid, härra Dangel,» liigutas Adomas sõnakuulmatuid huuli.

Plastmassnaeratus jagas näo kaheks, pilk tuhmus.

«Ei, te pole mind veel mõistnud, härra Vainoras, kuid loodan, et te vähemalt järele mõtlete.» Dangel vaatas käekella ja lisas juba ametlikul toonil: «Mul on tähtis soov, *Herr Polizeichef.*»

Adomas tõmbus sirgu, tundes enese vastu jälestust.

«Kuulan teid, härra sturmführer.»

«Mulle näib, et meie asutused peaksid tegema tihedamat koostööd. Mõnikord võib ette tulla asju, mis kuuluvad, tõsi küll, teie kompetentsi, kuid on niivõrd tähtsad, et pakuvad huvi ka gestaapole. Ühepoolne lahendamine viib vahel vigadeni.»

«Hakkame konsulteerima . . .»

«Jah, see on täpne sõna.» Dangel ulatas Adomasele kitsa, kahvatu kämbla. «Meeldivama vestluseni, härra Vainoras. Minu külaskäik võis teid riivata, kuid ma ei armasta head ratsut lüüa kantsikuga, talle piisab ka kannustest.» Pööranud kontsadel sõjaväelaslikult ringi, sammus ta ukse poole.

Adomas vajus toolile. Ta oli läbi nii kehaliselt kui ka hingeliselt. Pea oli tühi nagu lahinguväli pärast heitlust. Ainult mingid kuhjatised, mingid kummaliste mäeharjade siluetid on mähkunud kleepjasse uttu. Ning selles kaoses lookles sügava maa-aluse jõekesena üksainus mõte: «Miks ei tohi sülitada tollesse lõusta, miks ei tohi . . .» Võõrad jalad kandsid ta ukseni, võõrad käed avasid selle, ning matusekellade helina saatel — nõnda kumises see mõte — hüüdsid võõrad huuled: «Kučkailis!» — «Kus ma olen näinud seda huulteta tõbrast, kellel on põrsa ripsmed ja kärnane larhv?» mõtles ta, silmitsedes läbi hõreneva uduloori tema ees seisvat massiivset kuju. «Ah jaa, see on ju meie külast! Töökas sulane ja tubli laulumees. Sihib talunikuks. Külavanem

Jautakise järglane, meister iga töö peale. Tal ükspuha, kas kaevata inimesele kaevu või hauda.»

«Kas olete kindel, et te ei eksinud?» küsis Adomas, kui Kučkailis karvasesse rusikasse köhides ja pelglikult lahtise akna poole vaadates oma loo peaaegu sosinal ette kandis.

«Lööge välk mind siinsamas maha, härra ülem! Mul oli ammu kahtlus. Kae, poiss tuleb kusagilt hiiglama kaugelt ja satub justament sinna, kus sihukesi oodatakse. Magnet tõmbas ligi, ha-ha-haa, naer tikub peale. Juudi lõhna tunnen ma isegi vastutuult, härra ülem. Veel olen kuulnud säärast juttu — Girniuse karjapoiss oli rääkinud —, et tal polevat niisugune nagu meil, katoliiklastel. Oli peale sattunud, kui too järves suples, kae, härra ülem . . . Sihuke kinnine laps, see torkas mulle ammu silma. Kogu aeg muudkui üksi. Kaval juudiraibe. Aga ole sa nii kaval kui tahes, seda ikka külge ei kleebi, mis kord juba ära lõigatud, ha-ha-haa, naer tikub peale. Mõtlesin, et püüan ta kinni, tõmban püksid maha ja vaatan ise järele. Asi on säärane, härra ülem, et eksida ei tohi, külas peab valitsema kord. Kadunud Jautakis ei vastuta enam, kogu värk on nüüd Petras Kučkailise kaelas. Teadliku inimese aukohus, härra ülem. Eile õhtul tuli paras juhus — kae, nad kütsid sauna, härra ülem. Ütlesin, et lasku ka mind vihtlema, meil tuleb saunaahi ümber laduda. Pesu käenla all, viht käes, prahvatasin *ein Moment* sisse, ha-ha-haa, naer tikub peale. Nemad olid paljad nagu porgandid — vana Nemunis ja see poiss. Oleksite näinud, mis nüüd juhtus! Vanamees kahmas pange, pauhh! kerisele, leil tõusis laeni, näha polnud midagi. See kutsikas aga lipsas seeruumi, võttis riided. Laskis jalga. Milleks pageda, kui tal on sämasugune nagu meil, katoliiklastel? Kas ma olen kindel? Ha-ha-haa, naer tikub peale. Lööge välk mind siinsamas maha, härra ülem.»

«Pingutad?» pigistas Adomas läbi hammaste, vaadates Kučkailisest mööda.

«Ei vaja, härra ülem. Ma pooldan Leedut, kus ei ole juute.»

Adomas tõusis püsti.

«Väid minnalt need sõnad olid rasked nagu kivi, mis lahkujale tagant järele virutatakse: «Kasi minema, kurat võtaks, või ma kihutan sulle kuuli selga.»

Kučkailis silmitses Adomast imestunult ja pettunult.

«Hüva, tänan, härra Kučkailis. Võtame abinõud tarvitusele,» lisas Adomas leebemalt, tundes, kuidas nähtamatud

sõrmed tõmbavad näole naeratava maski. Needsamad sõrmed avasid rusikas parema käe ja tõstsid selle telefonitorule. «Härra Dangel? Olete juba tagasi? Siin Vainoras. Asi on selles, härra sturmführer . . .»

SEITSMES PEATÜKK

I

«Härra Gediminas, härra Gediminas . . .» Hääl on rabe, krigisev, just nagu öösel lumme tuisanud kõnnitee, mille kohal tuul keerutab vilistades lumekübemeid.

«Jälle õpetaja Baukus . . .» Iga kord, kui Gediminas gümnaasiumi läheb või on pärast tunde koduteel, püüab Baukus ligi astuda. Mis oli, see oli, Gediminas ei tuleta talle seda meelde, kuid Baukus näitab kogu oma rõhutud olekuga, et ta pole midagi unustanud.

Gediminas lisas tahtmatult sammu. Hahkjas hommikuhämaruses ujusid majad tema poole nagu laevad udusel merel. Nendevahelisel kitsal tänaval krigiseb lumi kiirustavate möödakäijate jalge all, kääksuvad uksed, laksuvad rõdudele ja välistreppide kohale kinnitatud lipud (punased, peal must haakrist valges sõõris, ja trikoloorid); mustad krepplindid ümber seotud, liperdavad nad tuisuses tuules otsekui purjeräbalad. Kahe võimu — valitseva ja alluva — solidaarsuse märk sellel rängal tunnil. Aastat poolteist tagasi väitsid mõlemad: «Kuu aja pärast vajub Moskva meie ette põlvili.» Suur-Saksamaa kattis juba võitjate auks pidulauda, ehtis nende päid loorberipärjaga, kuid ühel ilusal päeval muutus magus võidupirukas ootamatult hiiglasuureks kalmistuks Stalingradi all. Sajad tuhanded emad, naised ja pruudid ei näe enam kunagi neid, keda nad olid metsikute rõõmuhõisetega saatnud itta, arvates, et sõda on vaid mõnus jalutuskäik, lill nööpaugus.

«Härra Gediminas, härra Gediminas . . .»

Raske hingeldamine kõrva ääres. Jõudis ikkagi järele.

«Tere hommikust, härra Baukus.»

«Tuiskab . . .» Baukus kohendas ülestõstetud karakullkraed. Must mantel, must kaabu, valkjas näolaik. Kööger-

dab, külg ees, peites lõikava tuule eest silmi, lükates vasaku õlaga mingit nähtamatut takistust.

«Jaa-aa . . . Kehv ilm . . .»

«Südatalv.»

«Jaa-aa . . .»

«Sakslastel on raske . . .»

«Nad on vist sõja juba kaotanud,» vastas Gediminas üksköikselt.

Baukus kiskus end sügavamale krae vahele. Nõnda nad oleksidki kõndinud kogu selle tee kuni gümnaasiumini, arutades päevasündmusi nagu alati kõige üldisemate lausetega, kuid seekord oli Baukusega midagi lahti. Hääl ja sagedased vaikijäämised reetsid tema erutust.

«Räägitakse, et Vente metsa on ilmunud partisanid. Laskнud rööbastelt rongi sõduritega. Sinna olnud haagitud ka piiritusetsistern. Voolanud mööda kraave laiali. Mõni sai terve pangetäie . . .» pobises Baukus endale kraesse, kuid hääletoonist oli selge, et ta tahtis öelda hoopis muud.

«Eile rääkis sellest. Vanamehel hakkab mälu lonkama,» mõtles Gediminas.

«Mis parata, arve tuleb ükskord ikkagi maksta,» ütles ta.

«Käisin raudteejaamas, minu tütar, nagu te teate, töötab kassas. Rongid tulevad ja lähevad, täis haavatud, külmavõetud sõdureid. Räägitakse, et peamiselt ongi külmavõetud . . . Käed, jalad . . . Kaks säärast tuli ootesaali, näod sidemeis, vastik vaadatagi . . .» Tuul rebis Baukuse hääle tükkideks, virutas lumekeerisesse; oli selge, et Baukusel mõlgub meeles hoopis midagi muud.

«Loogilised tagajärjed, härra Baukus. Ei ole vaja minna kodust kaugele, kui pole sooje rõivaid.»

Baukus vaikis kaua, mõttessevajunult. Lumehanged, mis olid enda embusse võtnud madalad varbtarad, lebasid nagu hiiglasliikud hülged, mustad kihvad püsti. Mustades, kõvades saabastes jalad vajuvad pahkluuni valgesse, pehmesse lumme. Üüngelt vihiseb tuul, ning ülestõstetud krae taga, hatti karakullsena varjus on pingelises kahevõitluses õpetaja Baukus ja inimene Baukus.

«Härra Gediminas . . .» haarab ta Gediminasel käest. Sõnad tunglevad suus, ummistavad kurgu, lämmatavad. Uppuja avameresl, kellel on ükspuha, kuhupoole ujuda. «Ma pean teile midagi ütlema, härra Gediminas, pean midagi ütlema . . . Jään surmatunnini tänuvõlglaseks . . . ja üldse, te olete ülisugune inimene . . . teid võib usaldada . . . Aidake mind, härra Gediminas . . .»

«Hm . . . Mis teiega lahti on, härra Baukus?»

«Naine, lapsed . . . Dangel teab seda. Ta teab kõike. Nõnda ta ütleski: «Bolševike ajal hakkasid sa punaseks, nüüd on aeg taastada loomulik värvus.» Kuid kas ma siis ise punaseks hakkasin, härra Gediminas? Mind värviti ju üle! Nõnda ma neile ütlesingi: «Ega mind üksi tollal värvitud, miks te just minu kimpu tikute?» Dangel naeris mulle näkku. «Sa ei taha meie võidule kaasa aidata? Hüva, me peame seda meeles!» Ma pole lurjus, härra Gediminas, kuid mida muud ma sain teha? Naine, lapsed . . . Ma ei ole isiksus, ei ole kangelane, olen vaid lihtne inimene, tahan elada.»

Gediminas pöördus järsku ringi. Baukuse parem käsi, kaotanud toe, jäi jõuetult õhku rippuma.

«Mida te minult soovite, härra Baukus? Mis pagana pärast te mulle kõike seda räägite? Tahate, et ma hakkaksin vahetalitajaks teie ja gestaapo vahel?»

«Ei, ei! Olge inimene, kuulake mind lõpuni!» Baukus jõudis Gediminasele järele ja haaras tal uuesti käest. «Karjusin neile: «Ma pole kunagi nuhk olnud ega kavatse selleks hakata!» Nemad ainult naersid: «Meile polegi vaja nuhki, piisab informaatorist . . .» Kuidas ma sain vastu olla, härra Gediminas? Naine, lapsed . . . Kuid ma pole lurjus, härra Gediminas, ma olen aus inimene, ma ei taha midagi teada sellest, mis toimub meie gümnaasiumis!»

«Meie vahel pole seda jutuajamist olnud, härra Baukus. Ma ei ole midagi kuulnud. Mõistate?»

«Jah, jah, härra Gediminas. Te ei kuulnud midagi. Nõnda ma arvasingi, et te midagi ei kuule. Te olete hea inimene, härra Gediminas, te ei saada oma ligimest hukka. Te ju püüate nüüd teha nõnda, et kõik hoiaksid eemale vanast õnnetust Baukusest. Te ei luba, et ma võtaksin oma südametunnistusele kuriteo.»

Gediminas vaatas vihaselt ettepoole. Kõrge plankaed, selle taga nelinurkne telliskivikarp — gümnaasiumihoone. Me astume sinna kohe sisse, härra Baukus. Õpetajate tuppa, klassidesse. Ning te püüate mitte kuulda ja mitte näha seda, mida pole vaja, aga kui kuulete . . . «Naine, lapsed . . . Ma ei ole isiksus, ei ole kangelane . . .» Aidake, härra Gediminas, selle rahhiitiku tee puhas hoida, et ta ei riivaks teravaid asju.

Gediminas seisatas. Ka Leonas Baukus jäi seisma.

«Palun, palun . . .» Plankaia jalgvärav on valla lükatud. Must käsi on sirutatud ette otsekui teeviit. «Palun vägä, härra Gediminas.»

«Kuulake!» Gediminas haaras mustal, kühmus kujul õlgadest ja lükkas väravast sisse. «Lepime kokku, härra Baukus, et me vestleme ainult õpetajate toas. Nagu teate, kirjutan ma luuletusi. Luule aga armastab üksindust. Ärge võtke minult seda poolt tundi mõtisklemisaega, mis ma kaotan teie seltsis teel gümnaasiumi ja sealt tagasi.»

«Aga . . .»

«Ärge pahandage, härra Baukus!»

II

«Kunagi meenutas ajalooteadus mulle helisevat mägijõge, millest juues saab inimene uut jõudu ja võib reipalt edasi minna. Oma rahva minevikku tundes hindad ka iseennast õigemini. Kui me ei pöörduks näoga eilse päeva poole, jääksime igavesti siputuspükstes lasteks, kes ei õpi eales astuma kindlal mehesammul ega arenda edasi tsivilisatsiooni ning kultuuri. Ajalooline mälu — see on kepp, millega kombime neid auke, kuhu alles eile sisse kukkusime. Ma kujutlesin end manatargana, kelle käes on rahvaste ja riikide hauakambri võti, hauakambrisse on aga maetud inimkonna kõige pühamad reliikviad. Fanaatiku värisevatel jalgadel (oo, püha lihtsameelsus!) kõndisin ma selles surnute maailmas, puudutades sõrmeotstega lugupidavalt esiisade kõdunevaid jäänuseid, ning hüüdsin elavatele: «Vaadake, see on meie rahva surematu minevik! See Balti mere äärne maatükk, mis kaardil meenutab südant, on üleni kaetud esivanemate luudega; siin on oma haua leidnud nii vaenlane Läänest, kelle relvaks oli paavsti õnnistuse saanud katoliiklik rist, kui ka õigeusklik Ida, kes tsaari imperialistlike lippude all laiendas oma valdusi, haarates kuuendiku maailmast. Kummardagem esiisade püha mälestuse ees, olgu see edaspidigi ammendamatuks jõuallikaks tulevastele põlvedele, kes sammuvad vabaduse teel . . .» Kuid ma nägin, et vabadus oli juba kaotatud, puu kuivab, jõudmata juurduda, ning ma nutsin ühes luuletajaga:

Nii hunnitu ja tore oli käia koos
me Leeduga, mis tõusis unistuste merest.
Meid kongi mädanema heitis aga loos;
nüüd meelest läinud meil, et pisaraist ja verest . . .

Ja ikkagi laulsin ma hümni nende seltsis, kes kastsid seda puud keeva veega: «Meie Leedumaa, sa astud sangarite sammu, minevikust sinu pojad ammutavad rammu . . .» Ma uskusin veel ajaloolisse õiglusse. Vilniuse tunnistasime Poola omandiks, Klaipeda andsime sakslastele, lasksime asutada baasid; elegantse habemega ja ülespoole keeratud vuntsidega riigimees ütles üheainsa tunniga lahti oma põhimõtetest, millega ta kahekümne kahe aasta jooksul oli toitnud oma rahvast. Aja vool uhub minema tema reeturlikkuse, kahepalgelisuse, tema sugulased, kelle heaks ta tegi rohkem kui oma rahva heaks, ning paljude aastate pärast ütleb mingi õpetajahakatis ajalootunnis oma õpilastele: «Ta oli meie riigi esimene president, temale kuulub üks auväärsemaid kohti rahvusliku taassünni perioodil.»

Ajaloo mälust kustuvad baukused, adomased, bugenised, dangelid, kõik need ussid, kellest praegu kihiseb inimkonna keha see osa, mis on fašismist halvatud, ning t e m a, kes pani aluse sellele kohutavale epideemiale, kantakse samuti MAAILMA MINEVIKU RAAMATUSSE. «Hitleri ajal jõudis Saksa impeerium oma võimsuse tipule,» konstateerib ajaloofakti saksa ajaloolane, ning minu kauge kolleeg kusagil Baieris paneb professionaalse rahuldusega oma õpilasele kõrgeima hinde, olles saanud täpse vastuse selle kohta, missugused olid 1942.—1943. aasta Saksamaa riigipiirid. Ajaloo sõelast pudenevad läbi despootide ohvrite skeletid, unustusehõlma vajuvad miljonid õnnetud saatused, ning jäävad ainult elutud arvud (nii- ja niipalju hukkus või hävitati), ainult matemaatiliselt täpsed kuupäevad (see toimus siis ja siis), ainult jahedalt nenditud tõsiasi, mis toob kuulsust isiksusele, sest ajaloolane ei anna oma tunnustust kõigepealt mitte pojale, kelle tappis Ivan Julm, mitte talumatsist ehitajale, kelle luudele kerkis Petrograd, vaid Ivan Julmale ja Peeter Esimesele endale, kes rahva verega kindlustasid riigi võimsust. Ajalooline tõde . . . (Ha-ha-haa! . . .) See on universaalne saabas, mida iga ideoloogia sobitab oma jalale. Surnud mineviku naeruväärsed propageerijad! Me otsime kirpe surnulinadest, opereerime aastasadadega, olles unustanud, et meile endile on määratud elada haletsusväärselt lühike ajavahemik, et igaüks meist on omaette maailm, omaette rahvas ja riik, kes loob oma ajalugu, ning et inimese elus pole midagi tähtsamat kui osata päev ausalt elada, nii et õhtul võiks endale öelda: «Ma olen sinuga täna rahul, mu sõber.» Kas on selle üle mõelnud üksainuski neist neljakümne neljast noorest, kes on langetanud vihikute kohale

ajaloolisi isikuid täistuubitud pead? «Minu õnn on minu aususes.» Ei, pigem nad ütlevad: «Minu õnn on minu õpetaja hajameelsuses, sest nii on mul teda kergem petta.»»

Gediminas tõmbas luuletuse kaks viimast salmi maha ning tõusis õpetaja laua tagant püsti. Kulunud põrand krigises reeturlikult jalgade all. Klass tardus, peljates, et on endale liiga palju lubanud selle veerandtunni jooksul, mil õpetaja — nagu alati kirjandi kirjutamise ajal — eksles oma mõttelabürintides. Matemaatik Baukus kaebas kord: kuues klass on kõige hullem kogu gümnaasiumis, liigu ainult kohalt, kui põrand mängib otsekui orel, hoiatades spikerdajaid. Vanamehel oli nõrkus hiilida kikivarvul kõlvatu õpilase selja taha ja haarata tal kraest. «Mis mõte sellel on?» arutles Gediminas endamisi. «Kui ma oleksin olnud suurem laiskvorst ja minu õpetajad vähem usinad, siis poleks vististi vaja läinud kahtkümmend kaheksat aastat, et jõuda järeldusele: kõik, mille nimel ma seni elasin, on vaid kibe arusaamatus. Terved mäed läbiloetud raamatuid, gümnaasium, kolm kursust ülikoolis, vanemate lootused, enesearmastus . . . Mõttetuste ahel, mille ma endale järk-järgult ümber mässisin, arvates ise, et saan vabaks. Haritlaskond — rahva õis . . . Ha-ha-haa! Me oleme hoopis poliitilise süsteemi orjad, kes on endale ise vangla ehitanud, end sinna lukutanud ja võtme aknast välja visanud. Kui ühiskonnas keegi on vaba, siis ainult põlluharija, sest tema võib oma südametunnistusega vastuollu sattumata täita püha kohust — toita inimkonda.»

Tagumistest pinkidest kostis mütsatus — kellelgi mahakirjutajal kukkus õpik põrandale. Ümberringi kihistati naerda, heideti pilke nurgapingi poole, mille all puhkis raamatu järele küünitades Antanas Minkus. See kahekümneaastane poiss oli klassi valge vares, sest tema eakaaslased said juba mullu küpsustunnistused; enamik suhtus temasse teatud mõttega, ehkki hindas mõneti tema keharammu ja võitlusvaimu — flirtimise, kaartide, vägijookide suhtes. Aga kui õhtkord nähti teda askeldamas turuplatsil, püss üle õla, ja kui ta mõne päeva pärast ilmus tundi joomisest turtsunud silmaalustega ning kiitles, et oli aidanud sakslastel juute ahvendadas, põõrdus kogu klass temast üksmeelselt ära. Gediminas astus kuuendasse klassi alati rõhutud tujus. Ta pühkis mitte vaadata nurgapinki, kuhu ta, pidanud klassijuhataja nõu, oli pistnud Minkuse, ometigi tundis ta kogu aeg poisi jõuresadekut. «Need pealtnäha muretud, isegi heatahtlikud silmad sihtisid inimese pihta, ja need sõrmed,

mis alles üsna hiljuti hoidsid kinni ema seelikust, aitasid mõrtsukatel saata surma emasid,» mõtles Gediminas, kui Minkus vastas tundi. Minkus pudrutas, kokutas alati nagu esimese klassi õpilane, kes on tabatud valelt Veriste kätega täisealine noormees muutus õpetaja pilgu all väetiks lapseks, kes oli oma piimaste huultega valmis suudlema kätt, et ainult kolme saada. «Ja selle tattnina ees langesid inimesed põlvili?!» Gediminast haaras õrjetu soov mõnitada Minkust, naerda ta välja kogu klassi ees, kuid ta talitses end, taibates, et ei saa seda teha ilma ennast alandamata. «Ja mis õigus ongi meil hukka mõista inimest, kes ilmale tulles ei saa ise endale valida ei karakterit, loomust ega elutingimusi, aga see ju üldiselt määrab tema käitumise.»

«Jätke õpik rahule, Minkus,» ütles Gediminas, püüdes säilitada jahedat, ametlikku tooni, mis polnud talle õpilastega suheldes sugugi omane. «Kui ma veel kord näen, et te «konsulteerite», panen kahe.»

Minkus tõusis laisalt püsti. «Miks ainult minule, härra õpetaja? Õpikud on kogu klassil.»

«Seda küll, aga neid kasutatakse kodus õppimiseks, mitte aga klassikirjandi ajal.»

«Kasutatakse ka klassikirjandi ajal, ainult et teie, härra õpetaja, miskipärast teisi ei märka. Ikka segan mina teid . . .» Minkus rääkis, pea süüdlaslikult longus, hääl oli uje, andekspaluv, kuid selles kõlas halvasti varjatud ähvardus.

Gediminas ei pidanud enam vastu. Peagi ta kahetses oma sõnu, kuid poolteist aastat kerkinud paise pidi ju ükskord lõhkema. «Ärge mõõtke inimesi enda järgi, Minkus. See, keda teised segasid, seadis püssi laskevalmis, et enese ümber ruumi teha.»

Minkus kahvatas ja istus vaikides oma kohale.

Gediminas läks tema pingi juurde.

«Andke õpik siia.»

«Võtke kõigilt ära.» Minkus ei liigatanud, ei tõstnud isegi pead, ent Gediminas märkas tema näos sedasama nürimeelset kalkust, mis oli seal ka siis, kui Minkus kõndis püssiga turuplatsil.

«Õpilased, palun pange ajalooõpikud pinkidele. Korrapidaja, korjake raamatud kokku ja viige lauale. Iga rida eraldi.»

«Poleks pidanud minema kompromissile,» mõtles ta samas. «Kauplen lausa tunni ajal. Ma muutun naeruväärseks.» Ärritunult läks ta akna juurde. Sadas lund. Tuul oli vaibunud, alla vajus suuri, raskeid räitsakaid. Kuused kooliaias

tuletasid meelde üht talvepäeva, mil ta oli alles laps. Midagi erilist tookord ei juhtunud, kuid sügavale mällu sööbis pilt: madal, pehme taevas akna raamistuses ja voogav, kohev lumehelvestest kangas, kuuseokaste hapukas lõhn. «Sellistest detailidest vormub inimhing. Huvitav, kas Minkus on kordki näinud e l a v a t talve?» Ikka veel enese peale tige, läks ta klassi ukseni, seisatas korraks tahvli ees ja istus siis uuesti laua taha. Luuletust ta täna enam valmis ei saa. Homme samuti mitte. Tuju on rikutud vähemalt kolmeks päevaks. Kohutavalt pikad, igavad talveõhtud. Kell kolm on lõuna. Tunnike puhkust. Kella seitsmeni valmistab ta ette homseid tunde. Paar-kolm tundi loeb. Millega täita ülejäänud aeg? Minna kinno? Vaadata propagandistlikke reportaaže sellest, kuidas «kangelaslik Saksa armee purustab edukalt vaenlast» ning kuidas «vabastatud Euroopa rahvad ehitavad õnnelikult uut tulevikku»? Või Goebbelsi retsepti järgi sepitsetud filmi, kus üliinimene — ja seda natsionaalsotsialistliku humanismi nimel — tallab inimlikkusel saabastega, mis on rautatud vihkamisega? Ei, parem juba istuda geograaf Tumenase juures, kuhu kogunevad omad õpetajad, et taga nutta sõltumatust ja koostada poliitilisi prognoose kümneks aastaks ette. Saab vähemalt naerda (ja naer on ju puhkus) rumalate mehikeste lapsikuse üle. Kuid me ei lähe mitte kuhugi. Me valime lamava asendi, tõmbame teki üle pea ja lõpetame tubli norskamisega veel ühe kuradile läinud päeva.

Nõndaviisi arutledes ladus Gediminas enda ees lebavaid õpikuid masinlikult ühest virnast teise, vahetevahel lehitsedes neid, hingates sisse erilist raamatulõhna, mis teda alati ergutas. «Kõik õpivad ühtedest ja samadest raamatutest, aga tulemus . . .» Sellest mõttest hakkas tal miskipärast kergem. Ta võttis päremast virnast õpiku, millele oli valge paber hoolikalt ümber pandud. Raamatu pealkiri, joonistatud läbi kopeerpaberi, trükitähtedega kirjutatud nimi. Ruta Gabriunaite. Korralik, usin õpilane. Lehtede vahel järjehoidja — jäme sidetäng. Ei topi raamatu vahele kuivatatud lilleõisi nagu enamik tüdrukuid. Tagumine kaas oli kuidagi pungil — ümbrispaberi varju oli midagi peidetud. Gediminas ei taibanud, mis sundis teda üle astuma tavapärasest korrektsusest — ta ei armastanud tuhnida võõrastes saladustes ja mõistis ka teisi selle eest hukka. Ilmselt vaatas ta ümbrispaberi alla masinlikult, hajameelsusest. Algul hämmeldus, siis ehmus. Ristugust pisikest ajalehte (neli lendlehemõõdulist leheküljet), ainult teise nimetusega, oli ta hiljuti näinud

Tumenase juures. Kirjutis leedu rahva mineviku kohta, mis oli suunatud isamaaliste tunnete poole. Üleskutse noortele — mitte astuda wehrmachti, hoida kõrvale töökohustustest. («Teie käsi ja südameid läheb vaja pärast sõda, sõltumatu Leedu taasloomisel.») Okupantidega esialgu rahulik kooseksisteerimine («Me peame olukorda kainelt hindama»), kuid ükski leedulane ärgu unustagu Žalgirist* ja olgu soodsa poliitilise situatsiooni kujunemise korral valmis sakslastele meelde tuletama ajaloo õppetunde... Gediminas teadis, et on ka teistlaadi põrandaaluseid väljaandeid. Mõnikord varahommikul ilmusid telefonipostidele ja majaseintele lendlehed, mis kutsusid relvastatud võitlusele okupantide vastu. Ükskord leidis ta mantlitaskust samasisulise lehekese hüüdlausega. «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!». Ent need üleskutsed, mis tulid fanaatikutelt, kes uskusid ajaloo kordumisse, ja nendelt, kes ei tunnistanud mingeid kompromisse ning nägid rahva pääsemist vaid verises võitluses, ei leidnud Gediminase südames vähimatki vastukaja. «Mõlemad lipud püüdlevad võimule, ent ühtede võim tähendab teiste orjastamist.» Tõsi, kui Gediminas sai salajase ajalehe Tumenaselt ja pani pühadusi teotavate arutlustega proovile tema kannatuse, oli ta ka ise erutatud. Kuid ainult sellepärast, et kartis: poliitiline mäng võib oma hukutavasse keerisesse tõmmata ka gümnaasiuminoored.

«Ma olin lapsik, kui mitte loll. Selles eas pistsime ka meie käe tulle, arvates, et seal on eluvesi, mis kasvatab külge maharaiutud pead...»

Gediminas pani ajalehe kokku ja pistis tagasi.

«Jää siia, me peame rääkima,» ütles ta pärast kella Ruta Gabriunaitele. «Korrapidajad võivad minna, ma õhutan klassi ise.»

Tütarlaps seisis õpetaja laua juures, torrukeeratud vihik käes. Pruunid arukad silmad, kena näo-ovaal, õrn, lohukesega lõug, erepunased põsed. Tihedad punakaspruunid juuksed on põimitud kahte palmikusse. Tagasihoidlik gümnasistikleit ei suuda enam varjata sirguva tütarlapse kehavorme. «Ta on seitsmeteistkümne aastane,» vilksatas Gediminasel mõte.

«Pane vihik lauale.» Gediminas kõndis ukseni ja tagasi, arutades endamisi, millest alustada. «Kas sa mõistad, mis ähvardab niisuguste asjade eest?»

Tütarlaps noogutas.

* Grunwaldi lahing, mis toimus 15. juulil 1410 Poola-Leedu ja Saksa ordu vahelises sõjas. *Toim.*

«Loodan, et see... sattus sinu kätte juhuslikult, Ruta. Enam niisuguseid juhuseid ei tohi olla. Saan aru, noore inimese uudishimu, kuid gestaapos end sellega ei õigusta.»

Tütarlaps naeratas ootamatult. Kitsad vilkad silmad vaatasid Gediminast julgelt, lapseliku usaldusega.

«Jah, härra õpetaja. Ma olin ettevaatamatu.»

«Kuula, tüdruk, ma räägin tõsiselt. Las poliitikaga tegelevad avantüristid. See pole lastemäng.»

«Ma mõistan teid, härra õpetaja.» Tütarlaps naeratas vandeseltslaslikult.

«Ja nimelt?» küsis Gediminas järsult, solvunult.

«Te kõnelete nagu õpetaja, see on teie kohus. Tegelikult te ise ei usu, et kõik, kes astuvad sakslaste vastu, teevad seda soovist mängida.»

«Ja seda räägib tüdruk, kes senimaani tundis huvi vaid õppimise ja lauatennise vastu,» mõtles Gediminas jahmunult.

«Mis ajast peale on õpilased hakanud oma õpetajaid kahtlustama silmakirjalikkuses?»

«Teie, härra õpetaja, ei kaeba ju ometi minu peale direktorile...» Tütarlaps püüdis uuesti naeratada, kuid tema hääles ei olnud enam endist kindlust.

«Ei, me leiame teise väljapääsu.» Gediminas võttis õpiku ja tõmbas ümbrispaberi alt ajalehe.

«No näete, te tunnistate ise, et ükski aus inimene ei saa niisugusel ajal jääda kõrvale.»

«Mina?!» Varjates kohmetust, seisis Gediminas mõne hetke akna poole vaadates. «Mismoodi, lubage küsida?»

«Te ei anna mind välja, härra õpetaja, ning seega asute meie, mitte sakslaste poolel.»

«Ma ei anna välja sellepärast, et vihkan pealekaebajaid. Ei oila inimene, Ruta, selleks pole vaja asuda ühele või teisele poolele. Inimlikkust ei jaotata poolte järgi. Ta esineb nagu alatuski kõikjal, kus elavad inimesed.» Gediminas läks kahhelahju juurde, avas ukse ning viskas ajalehe sisse. «Poliitikaanide teenimine ei too sulle midagi head, Ruta. Kui sa armestad oma sugulasi ja sõpru, talita nõnda, et nad ei peaks sinu pärast südant valutama. Püüa jääda inimeseks, ja seda on juba väga palju, sest kui igaüks selle poole püüaks, ei vääniekaemaailm praegu enesetapuagoonias.»

Ruta silmad ei naernud enam, pilk oli jahe ning pettunud.

«Minu sugulased ja sõbrad — see on kogu rahvas, härra õpetaja, vaesed, orjastatud inimesed, kel pole paika oma-

enda maalgi. Te räägite inimlikkusest... Kas siis tõesti on inimlik seista ja pealt vaadata, kuidas bandiit purustab meie kodu?»

«Ärgem mängigem kangelasi, Gabriunaite.» Kükitanud ahjusuu ette, tõmbas Gediminas tikku. «Muidugi, kunagi esines ka kangelasi, kuid tänapäeval ei meenuta neid keegi peale politikaanide, kes leiavad ajaloo kartoteegist alati mõne sobiva subjekti surmatunnistuse ja spekuleerivad sellega oma ideoloogia huvides.»

Valitses vaikus, see polnud küll pikk, aga tundus mõlemale igavikuna. Gediminas lõi ahjuukse kinni ja vaatas tütarlapse poole. Ruta nägu oli punane, just nagu oleks seda kõrvetanud leek, mis lõi loitma seal, ahjus. Tütarlaps ajas end uhkelt sirgu, hoidis pea püsti (nüüd tulid tema saleda keha jooned [illegible] sile), ning Gediminase silmis oli ta liigutava [illegible].

«Kui n[illegible] härra õpetaja, siis lubage küsida, mida olid väärt teie sõnad Leedu ajaloo tundides?»

«Kas õpetaja on kohustatud aru andma oma õpilastele?» tõi kohmetunud Gediminas kuuldavale esimese mõtte, mis pähe tuli.

«Muidugi mitte, andestage, härra õpetaja. Kuid ma ei unusta kunagi, kui kaunilt te tunnis rääkisite. Ajaloost sai üks minu lemmikaineid. Te õpetasite meid armastama Leedumaa minevikku, tundma uhkust tema kangelaste üle, vihkama vaenlasi, aga nüüd, kui sakslased tallavad meie maad...» Ruta vaikis, surudes maha erutust, ning lõpetas juba kindlal häälel: «Me uskusime teid siiralt, härra õpetaja!»

Gediminas tundis põskedel põletavat kihelust, just nagu oleks keegi teda löönud.

«Kuulake, Gabriunaite,» lausus ta, söandamata ümber pöörduda. «Ma ei ole kohustatud teile seletusi andma, kuid teen seda, sest tunnen end süüdlasena. Ja mitte üksi teie ees, vaid kogu kooli ees. Kuid ei saa ju kõiki kokku kutsuda ja öelda seda, mida ma ütlen praegu teile. Pealegi pole mul varem tekkinud kavatsust anda selgitusi. Asi ise on aga üsna lihtne: maailmas elab inimene, kes on kindel, et tema ideaalid on kõige õigemad, kõige üllamad, kuni ühel päeval roosakas udu hajub ning ta näeb tegelikkust niisugusena nagu see on. Ma petsin teid, Ruta, kuid ei teinud seda teadlikult, sest ka mind ennast peteti. Kas te võite mulle andestada?»

«Õpetaja...»

Gediminas pööras aeglaselt ringi ja astus tütarlapse juurde.

«Õpetaja...» kordas Ruta sosinal.

Gediminas tahtis asetada oma käe tema pea peale, kuid pilk riivas rindu, mis polnud enam lapse omad, ning juba tõusev käsi vajus kohmetult alla.

«Teil on õigus pahane olla, Ruta, kuid te ainult haletsete mind,» ütles Gediminas, lugedes tema mõtteid. «Ma ei suutnud teid veenda. Mis siis ikka, võib-olla on nõnda paremgi. Vähemalt mulle, sest see võtab minult vastutuse. Elus on ju mõnikord nõnda, et kui püüad inimest välja aidata, vajutad ta seega ainult veelgi sügavamale. Esimestel sõjapäevadel sain ma seda tunda omal nahal: proovisin päästa üht tulipäist noormeest, aga lõpptulemus oli see, et saatsin ta surma. Olen süüdi? Ei tea. Meie praegune elu on kaos, kaoses aga ei saa olla loogikat, seda asendab juhuslikkus. Mis siis ikka, usaldage seda, kõndige kuristiku serval, silmad kinni seotud..»

Helises kell.

«Tänan, härra õpetaja.» Tütarlapse hääl on jahe ja viisakas, kuid irooniline naeratus, mis libises üle tema näo, pani Gediminase jahmuma.

Ta pistis ühe kaenla alla klassikirjandid, teise alla päeviku, ning kühmus häbist ja alandusest, astus ukse poole, rajades endale teed koridorist klassi valguvate õpilaste kärarikkas voolus.

III

Ta läks koju varem, sest viimast, viiendat tundi tal sellel päeval ei olnud. Tuisk oli lakanud. Külm talverahu valitses tänavatel, kus kasukais kojamehed askeldasid lumelabidatega, puhastades hangedes könniteid. Heledamaks muutunud taevas ennustas maast, läks kuidagi soojemaks, avaramaks, majad näisid lõbusamatena, ehkki päike paitas neid vaid kaugelt, läbi hõreneva pilvevaiba. Lipud rippusid liikumatult otsekui surmasaanute sinelid, millele elavad ei heida pilkugi; ainult mõni saksa sõdur aeglustas hetkeks sammu, lahutuna rõõmsatest, et võib-olla märgitakse kunagi ka tema kangelassurma mustade krepplintidega.

Ülesse pidanud astuma kauplusse ja kasutama ära osa toidukaarte, kuid seejärel tulnuks minna koju, Gediminas aga tahtis hulkuda linnas. Iga kord, kui ta pärast tundide lõppu

jõudis gümnaasiumi väravast välja, valdas teda mõistetamatu kergendustunne; igatsus avaruse ja üksinduse järele viis teda eeslinna kõrvalistele tänavatele, kus varbtarade taga seisvad puumajad ning paplid, mille ümber lendasid kraaksuvad vareséd, tundusid nõnda lähedastena, erutavalt kallitena, meenutades kodukülal Siin ei riivanud silma ei mundrid ega vangide näljased näod — kulunud pärgamendiga ületõmmatud kolbad; linn oma timukate ja märtritega, orgiate ja agooniaga taandus teisele poole tõelisuse piire, ning Gediminas jäi silm silma vastu iseendaga, süüvis omaenese loodud maailma, kus «... elavad niisamasugused abitud, õnnetud inimesed nagu ma ise. Saatuse tulikuumades kätes olevad vaskkujukesed, kes ei tea, mida neist vormitakse homme: hea või alatu inimene, püha märter või lehkav kooljas. Õnnetud orjad, kes on rakendatud eluvankri ette, kerjused, kellest vaid mõni üksik varjab oma kortsus sandirõivaste all ainukest väärtust — siirast soovi jääda ausaks, sest see ausus ju ongi meie hing, ja kui inimene selle kaotab, on ta surnud. Jah, me elame laibamägede keskel, ent siin, vareste kisast kajavas linnaservas on roiskumislehka tunda vähem.» Gediminas kõndis mööda äsja puhastatud teerada, mis lookles tänava ääres nagu kaevik. Kohati ulatusid hanged üle pea, nende kopsakate, siledate selgade tagant paistsid vaid katuste valged harjad. Siin-seal kaevik katkes ning Gediminasel tuli sumada vööni lumes, kuni ta uuesti jõudis puhastatud rajale. «Leidsin alles koha, kus jalutada. Põhjanaba uurija...» naeris ta iseenda üle, kuid astus visalt edasi, tõugatuna mingist metsikust joobumusest, soovist pageda oma mõtete eest, lahutada meelt. Lumi tungis kingadesse, sokkidesse, kõrvetas sääri (Gediminas ei tunnistanud muud aluspesu kui spordisärk ja püksikud), külm niiskus ärritas lihaseid, kuid ta oli rahul: sokid on märjad, ta pühib laubalt higi või kirub, kui jalg libiseb, ning nõnda läheb meelest tänase päeva kõige vastikum sündmus — kõnelus Ruta Gabriunaitega. Ent ikkagi tuli see vahetevahel meelde, ning siis hakkas tal hirm, sest ei saa ju igavesti sumbata eeslinna täistuisanud tänavatel, homme on jälle vaja avada õpetajate toa uks, minna klassi, rääkida õpilastele seda, mida sa ise ei usu. Kõigepealt tuleb muidugi ära kuulata härra direktori informatsioon: eile oli nii- ja naasuguseid puudusi, pöörakem tähelepanu, härrad... poliitiline olukord nõuab... plutokraatliku Lääne kahjulikud meeleolud õpilaste seas... meie kohus füüreri ja Saksamaa ees, härrad... Kõik noogutavad heakskiitvalt, mõni laseb koguni lendu karmi ütluse

«kahjulike demokraatlike meeleolude» pihta, ent isegi direktor Zigmantas Zauka, see alati valvel selgeltnägija, ei suuda ära arvata, kes tema õpetajatest hoiab taskus trääsa. Esimesel vahetunnil võtab geograaf Tumenas tal käe alt kinni ja sosistab kõrva: «Umila vääriline järglane, he-he-hee...» Kohtud mõne teisega, kuuled samuti midagi niisugust. Sinu lähedal aga luusib Leonas Baukus, hea inimene, kelle südamesse mahuvad paraku ainult naine ja lapsed... «Härra Gediminas, saage minust aru...» anuvad tema koeralikult alandlikud silmad. Kuid on ka teistsuguseid silmi, mis vaatavad teda, Gediminast, nukra imestuse ja kibeda etteheitega («Härra õpetaja, me uskusime teid siiralt...»), lapselikult süütud silmad, millele ta pidanuks avama suure tõe, tegelikult aga avas hukutava vale.

«Kuidas ma homme neisse silmadesse vaatan?»

Ta jäi seisma ühe õue juurde, tundes järsku, et püsib vaevu jalul. Vajuda lumehange, nagu ta tegi lapsepõlves, kui oli surmväsinud. Kas või hetkekski liibuda seljaga vastu [illegible] lund, vaadata talvetaevast lapsepilguga. Ent mida mõtlevad temast need kaks inimest, kes õiendavad oma ree ümber? «Purjus või ogar...» Meil ei õnnestu kunagi jääda iseendaks, me kardame, et meid naerdakse välja või arvatakse hullude hulka. Vaese Nurokase õu... Ta ise tegi rätsepatööd, naine pidas väikest poodi — heeringatünn, suhkrukott, paar riiulit, täis topitud igasugust odavat pudi-padi. Silmapaistmatud, head inimesed. Neid ei ole enam. Ainult suur, klaasideta verandaga puumaja seisab endiselt edasi, just nagu poleks midagi juhtunud. Ja lummevajunud, hobustest [illegible] lasipuu samuti, — linnasõitnud külamehed seovad vana harjumuse kohaselt ikka veel selle külge oma [illegible]. Talupoeglik loidus või ustavus idüllile? [illegible] ja hobusekuse järele lehkavatele turupäevadele, mil pärast kasulikku kaupa sai Kaike kambris (teises toas [illegible] õmblusmasin) joodud pudel liikudeks, teisel pool ust aga helises lakkamatult poekelluke ning [illegible] naised käratsesid nagu haned kor[illegible] välja, higine, väsinud lärmist ja sumbunud õhust — [illegible] —, ent praegu, mil see kõik on [illegible] kadunud, annaksid sa palju, et võiksid [illegible] korvide vahel, milles kaagutavad kanad, ragi[illegible] ja vammuste vahel, hingata [illegible] õhku ning kuulata rei[illegible].

«Head inimesed on tulnud siia otsima eilset,» mõtles Gedi[illegible]

minas. «Oleks tore istuda korraks nende reele, kuhu on vististi linu alla laotatud. Õled käivad samuti, kuigi neil pole küljes rehetare lõhna. Kõik see on küla. Päike, põllud, loomade soe hingamine laudas. Tahaksin kas või pisutki aega olla maal.»

Ta pööras õue sisse.

Talumees ja naine kohmitsesid ree juures. Seljad Gediminase poole, toppisid nad midagi istme alla, vahetades harva paar sõna.

«Tere!» lausus Gediminas üleliia valjusti, haaratud mingist kummalisest erutusest.

Mõlemad pöördusid ringi. Akvile järsult, Feliksas Keršis pikkamisi, just nagu kaaludes, kas tasub niisuguse asja pärast aega raisata.

«Aa-aa, Gediminas . . .»

«Härra õpetaja . . . ristiisa . . .»

Kõik kolm naeratasid, püüdes varjata kohmetust.

«Meeldiv üllatus,» pomises Gediminas, surudes mõlemal kätt. «Tunnistan, et ei lootnud teid siin kohata. Feliksas, sa peatusid varem vist ikka Bergmanase õues?»

«Tuli ette . . . tuli ette . . .» ühmas Keršis, peites näo ülestõstetud kasukakrae varju.

«Siit on maantee lähemal, pole vaja mööda munakivisid põristada,» sekkus Akvile, rutates juttu mujale viima. «Tõime üht-teist tuttavatele. Tead ju, linn on näljas. Isegi kui inimesel on raha, ei saa ta osta, mida vaja.»

«Missa tellisime ka. Kadunud Pranase ja Kaziune auks,» lisas Keršis. «Varsti saab pool aastat, kui sakslased nad . . .»

Gediminas istus reeservale. Paremal pool seisid Akvile ja Keršis, kohendades istet — õlgi täistopitud kotti, vasakul oli ardenni härmane, kollakas laudjas.

«Kas sinu hobune?»

Keršis ajas rahulolevalt hambad irvi: märkas ikkagi, ahaa . . .

«Sain oma kimlist lahti, ahaa,» kiitles ta. «Oli teine sihuke setukas, et tuulgi lükkas ümber. Tõsi küll, see siin lonkab ühte jalga — kõõlus on välja venitatud, kuid atra veab nagu tuletikku. Äh, teistsugust hobust ei või praegusel ajal näidatagi, sakslane rabab kohe ära.»

«Õnnestus osta odavalt,» täiendas meest Akvile. «Läbi küla sõitis komandantuuri voor. Pele nägi, et üks hobune lonkab, tegi sakslastega juttu. Pool siga, ja võik oli meie. Ja tead, kes selle võigu asemele rakendati?» Akvile puhkes rahulolevalt naerma. «Juhtus nagu muinasjutus, paremini

ei oska välja mõeldagi. Meie Jurgis sõitis mööda, vedas keldrist peete. Sakslased tulid koos temaga õue kirjutasid kviitungi, rakendasid kõrvi eest lahti ja viisid endaga kaasa. Pübu-Katre ajas oma lõugamisega peaaegu kogu küla jalule. Hüüdis appi jumalat, Adomast politseid, ähvardas kaevata Hitlerile endale. Inimestel jätkub nüüd juttu ja nalja terveks aastaks.»

Keršis naeratas poole suuga, võttes naise sõnu kiitusena.

«Tuli lihtsalt nõnda välja,» ütles ta otsekui ennast õigustades. «Nad oleksid võinud oma võigu ka mõnele teisele kaela määrida, mõnelt teiselt terve hobuse ära võtta. Sõja ajal ei saa vaadata, mis ja kuidas . . .»

«Muidugi, muidugi.» Gediminas noogutas masinlikult pead. Reele oli laotatud linavarsi, kuid need ei lõhnanud enam rehetare järele . . . «Mul on hea meel, et teil läheb hästi. Mitte igaüks ei oska rikastuda sel ajal, kui maad valitsevad röövlid.»

«No küll alles ütles,» oli Akvilel piinlik. «Mis rikastumine see on, kui me muretsesime parema hobuse? Oleks rahuaeg, aga praegu . . . Vilja tuleb sakslastele anda poolmuidu, müügiks ei jää peaaegu midagi. Nüüd siis tõimegi paar kilo pekki, võid, vahetasime mõne väärt asjakese vastu. See pole rubla ega mark, ei kao kuhugi . . .»

Keršis ütleb sõna sekka, kui jõuab, korrates naise mõtteid. Ahaa, kuidas siis; kõigile on selge, et see sõda ei kesta igavesti. Tuleb rahulikum aeg, siis kulub marjaks ära iga kõrreke, mille oled jumala abiga tirinud oma pessa. Äh, mingu see kõu juba rutem mööda! Muidugi, inimene liigutab end ka praegu nagu oskab, ahaa, kuid kammitsas kaugele ei hüppa. Lapid vanu auke, kohendad siin ja seal, aga oleks vaja uut ehitada. Ja ka pilk ulatub nendest kümnest hektarist kaugemale, pole ju patt avaramalt ringi vaadata, isegi metsloomad teevad oma koobast laiemaks ja sügavamaks . . .

«Kuid inimene ei ole rebane ega mäger,» arutleb Keršis edasi, tulvil väärikust ja enesekindlust. «Üheks päevaks kõht täis pugida pole veel kõik, vaja on lapsed jalule aidata, hoolitseda selle eest, et neil oleks kus künda ja külvata, kui nad suureks kasvavad.»

Gediminas ei ole käinud maal jõuluvaheajast saadik. Juba siis pani ta tähele, et Feliksas oli pärast pulmi tugevasti murenenud Keršise sünge kinnisusekoor, millest varem ei tunginud läbi peaaegu ühtegi lennukamat mõtet, intiimsemat tunnet. Ta oli läinud iseseisvamaks, jutukamaks, lausus üha sagedamini mõne sõbralikuma sõna, mida saatis oma hinda

teadva inimese naeratus. Isegi tema kohmakas, kogukas keha muutus kuidagi kergemaks, nõtkemaks. Kahtlemata Akvile mõju. Aga ka Akvilet ennast on raske ära tunda. Tütarlapsest, kes kunagi vaatas armunud pilgul tähistaevast ja arvas, et parem on põleda põgusas õnneleegis kui vinduda kogu elu, on saanud lihav külanaine, kes muudaks tähed heameelega tangudeks, et sööta oma kanu.

«Silmad on endised. Ja patsid samuti, ehkki need on pistetud villase rätiku alla, mis on pähe seotud nagu külaeidel. Jalad aga on vajunud põlvini Keršise hektaritesse. Soe mantel, üsna uus, on ilmselt mõne linnanaise käest saadud vahetuseks peki vastu. Mantli all on tüsenenud keha. Nüüd on selge, miks Peliksas tunneb nõnda suurt muret, kus künda ja külvata... Kui vähe on inimesele mõnikord õnneks vaja.»

Hiljem taipas Gediminas, et tema hukkamõist oli üleliia karm, kuid praegu, haaratud ootamatust tusast ja pettumusest, tundis ta, et ei suuda end tagasi hoida ja viskab kivi vaiksesse tiiki, mis tukub päikesepaistel koos kõigi oma konnade ja vesiroosidega.

«Kuidas Nemunise Julyte elab, on ta paranenud?» küsis Gediminas, heitnud mõlemale range pilgu. «Või ei ole ta enam teie juures?»

«On ikka,» vastas Akvile. «Tõsi, leidub neid, kes tahavad teda enda juurde võtta — tüdruk on küll nõdra aruga, aga tööd murda oskab. Meile läheb teda endile kodus vaja. Pealegi on ta minusse kiindunud, ei tahagi ära minna.»

Gediminas muigas.

«Paari-kolme aastaga kasvatate endale tugeva teenija.»

Keršis, tabamata pilget, noogutas pead: nõnda jah, aru pole, aga käed on alles... inimeste seas ta hukka ei saa.

«Õnnetu perekond. Isa ja ema tapsid SS-lased, ühe tütre teotasid ära, see võttis endalt ise elu, teine läks hulluks, Marius jälle...» Gediminas puuris pilguga Akvilet ja rõõmustas, kui see võpatas, punastas ja hakkas kohendama rätikusõlme lõua all.

«Nad oleksid pidanud selle Freitke poisikese otsekohe välja andma, sakslastele oli nagunii kõik ette kantud,» pöördus Akvile kõrvale, häbenedes oma sõnu, kuid teisiti öelda ta ei osanud.

Keršis on naisega nõus, liigutab kohmakalt kaela, mis on kasvanud kasukakrae külge. Äh, no muidugi nad oleksid võinud odavamalt toime tulla! Vanemad, seda küll, oleks maha lastud — säärane on seadus —, kuid vähemalt mõlemad tüdrukud oleksid pääsenud. Lootsid, et ei leita üles.

Peidik oli ju tõesti osavalt ehitatud — aida alla, sissepääs viljasalvest. Nüüd aga tegid sakslased Genutega nimme isaema ja Julyte silme all... Julyte läkski peast segi... Ei kannatanud enam välja...

Gediminas tundis järsku, et ta on surmani väsinud. Istuks veel natuke, aga regi tõukab teda armutult eemale; tilluke külasaareke on külm ja kõle otsekui jalge all õõtsuv lahtimurdunud jääpank.

«Kuidas oleksid talitanud sina, Peliksas?» küsib Gediminas vimmaselt, ajades end vaevaga püsti. «Oleksid viinud nad aita ja näidanud: võtke see laud eest, poiss on seal?»

«Äh, kas ma siis sedamoodi rääkisin?» Keršise pea kaob krae vahele, ainult kaks härmatanud kulmukriipsu värelevad, varjates ehmunud pilku. «Pärastpoole on kõik targad, aga kui häda kaelas... tuleb välja nõnda, et kahest surmast võid valida ühe, ja ei tea enam isegi, kumb on parem, kas pista pea silmusesse või hüpata vette. Sihuke lugu...» Krae neelab lause lõpu ja sügava ohke, mis on määratud nii nendale õnnetutele kui ka iseendale. Jumal tänatud, meie oleme veel elus...

«Sihuke lugu jah, võtaks pärgel,» kordas Gediminas, tundes, kuidas suu kisub iseendast irvi ja nägu muutub kortsuliseks nagu ahvil. «Hulga keerulisem kui peki vahetamine asjade vastu, mis pärast sõda aitavad talu rutem jalule.»

Akvile pöördus ära, ka Keršis keeras selja. Pikkamisi, vastu tahtmist, just nagu raske tammeuks ammu määrimata hingedel.

«Ei tea, mida te peale hakkaksite, kui maalt pekki ei saaks,» on kuulda Akvile solvunud hääl.

Gediminas kummardub ja klopib kindas käega mantlilt ölekõrsi. Südames on hea ja ühtaegu kõhe tunne — just nagu tapsel, kes on sisse visanud vihatud naabri akna.

«Tervitage minu vanameest. Kui tal aega on, las sõidab mulle laupäeval järele, igatsen nii väga Lauksodist näha,» räägib ta peaaegu lõbusalt, just nagu oleksid nad seni üksnes nalja heitnud. «Kahju, mul pole ristipoja jaoks midagi kaasas. Ega teil kiire ole? Sõidaksite minu juurde, ma leiaksin mõned kompvekid. Tõsi, need on kodus tehtud, preili Onute toodang, aga maitsvad, ei jää milleski alla sõjaeelsetele koorekompvekkidele.»

Keršised raputavad pead. Akvile topib heinakoti alla narmendavat tekiserva, Peliksas taob istme alt tõmmatud piitsa varrega vastu vildi säärt. «Ei, pole vaja, vader. Meil on ühtteist külakostiks ostetud. Laurukasele, Julytele. Me ei tee

tüdrukule liiga, ehkki ta on võõras. Kodus on mett, on õunu, mis said sügisel kõrvale pandud, ja Akvile keedab neidsamu kompvekke. Need pole küll koorekompvekid, aga sulavad suus — nagu lumi kevadel, ahaa, anna ainult kätte . . .»

Gediminas ulatab käe. Algul Akvilele, siis tema mehele. Tagasihoidlik käepigistus. Kõik kolm püüavad naeratada, kuid silmad on jahedad — värskest jääkorrast ei tungi läbi soojusekiired.

Gediminas rontsib mööda lumekaevikut tagasi. Keršiste tee viib vastassuunas. Ta kuuleb, kuidas kaugenevad hobuse reibas puristamine, reejalaste krigin («Aidaa!» ergutab oma võiku Feliksas), kuid ei pöördu ümber. Jääb asja ees, teist taga seisma, vaatab maha, just nagu oleks midagi kaotanud («Ikkagi on nad õnnelikud . . . õnnelikud . . .»). Teda ahistab järsku lõkkele löönud armukadedus, mööda nägu libiseb kibe muie. «Mõni, kes mind kõrvalt jälgib, võib samuti öelda: õnnelik inimene on see härra õpetaja . . . Õnn . . . Kõige suhtelisem mõiste maailmas, nagu ükskord ütles Milda . . . Veider, aga iga kord, kui ma näen Akvilet, tuleb mulle meelde see heledapäine kiisu.»

Gediminasel on pisut piinlik, et ta pole terve nädala käinud linnapargis purskkaevu juures, pole vaadanud «postkasti» — hõbepaju õõnesse. Milda muidugi ei solvu, see käiks vastu tema asisuse filosoofiale. («Olgem teineteise jaoks asjad. Kui vaja, siis võta, kui tüütab ära, siis viska minema,» ütles Milda vist teisel või kolmandal päeval pärast pidu Bajerčiuse juures.)

IV

«Küüniline, kuid kaasaegne ja mugav,» vastas siis Gediminas, tõstes tema käe huultele.

Milda naeratas ainult silmadega; nägu oli nukker ja väsinud.

«Sa ei tea, kui kalliks läks mulle maksma teie vemp Bajerčiuse õues.»

«Ausalt öeldes on mul praegugi niisugune tunne, et mind hammustas koer ja ma kardan, et ta oli marutõbine,» tunnistas Gediminas. «Direktor tegi mulle kõva peapesu. Praegu ma ei teagi, kas sellega kõik veel lõpeb. Jääb üle lohutada ennast, et nad ei tõmmanud meid maha sealsamas, autode juures. Švaabile pole palju tarvis.»

«Purjus tohmanid.»

«Sul poleks vaja olnud silma teha sellele gestaapo apostlile. Adomas jõi üleliia armukadedusest ja mina igavusest.»

«Sina olid samuti tubli. Lasksid jalga ja jätsid Adomase sinna. Oleksime ta kohe pärast seda koju tirinud . . .» Milda hammustas huulde, just nagu kartes, et ütleb midagi liigset.

«Adomas käitus nagu tõeline mees,» pilkas Gediminas. «Ma lihtsalt ei uskunud. Mõnikord aitab ka vein südametunnistusel ärgata.»

Milda pööras järsku ringi ja läks minema.

Miks ta solvus? Kas teda haavas Gediminase liialt vaba toon? Või tahab ta, et Gediminas tunneks tema suhtes suuremaid kohustusi? Milda ise ju ütles alles äsja: olgem teineteise jaoks asjad . . .

Gediminas astus tookord mööda kõnniteed, puistates poriste kingadega laiali koltunud lehti, ning püüdis süveneda nende sõnade tähendusse. «Seni me varastasime Adomaselt, millal juhtus,» mõtles ta. «Milda soovib süsteemi . . .»

«Ent esimene öö pigem eemaldas meid teineteisest kui lähendas,» mõtles ta edasi. «Kogu see sündsusetu lugu võinuks sellega lõppedagi.»

Tõepoolest, pärast seda ei kohtunud nad nädalate kaupa. Ja kui kohtusidki tänaval, siis kinkisid nagu kauged tuttavad teineteisele teeseldud naeratuse, mõõduka peanoogutuse. Kord lükkas pühakojast valgunud inimvool nad kokku kirisuõues. Oli varakevad, lihavõttepühade puhul helisesid kellad. «Härra Gediminas? Mina arvasin, et teie ei käi kirikus.» — «Mulle meeldib orelimuusika ja teater, proua Milda.» Naine ohkas, kallutas kuidagi kummaliselt pead. Musta kübara taustal oli tema nägu pimestavalt valge, silmad olid suuremad ja sinisemad kui tavaliselt. Midagi rohkemat lausumata leidis ta Gediminase käe, pigistas korraks kõvasti sõrmeotsi ja kadus värava juures rahvahulka.

Öösel magas Gediminas rahutult. Ärgates nägi ta otsekohe musta kübaraserva ja selle alt hoovavat silmade sooja sina.

Nüüd nad jäid teineteist kohates juba seisma, vahetasid mõne sõna nagu vanal heal ajal, kui Milda oli proua Berženiene. «Kuidas elad, Milda?» — «Tänan küsimast, Gediminas, seni ikka elan.» Mõnikord oli ta nukker, lüüriline, mõnikord lõbus, isegi pisut küüniline, kuid Gediminas tundis, et Milda silmad muutuvad iga kord sügavamaks ja et nende tumenev põhjatus kisub teda üha enam endasse.

Kevadel, kui põllutööd mahti andsid, tegid Akvile ja Keršis pulmad. Akvile istus Feliksase kõrval, üleni valges nagu õitsev kirsipuu, ning võttis vastu õnnitlusi, pilk häbelikult

maas. Gediminas vaatas neid mõlemaid nagu mingeid mannekeene riidepoe aknal, täiesti ükskõikne võõra õnne või õnnetuse vastu. Alles pärast südaööd, kui pillimehed mängisid «Head ööd» noorpaarile, kes tõusis lauast, hakkas rinnas midagi liikuma, keema. Tõsi küll, ainult natukeseks ajaks.

«Mul on hea meel, et sa oled õnnelik,» ütles ta südamest, võttes Akvile kätest kinni ja vaadates otse silma.

Akvile naeratas nõrgalt, punastas. («Tänan, Gediminas. Head ööd . . .») Kuid Gediminas hoidis ikka veel tema kätest kinni, vaatas talle piinavalt kaua silma ja nägi seal Mildat. Pärast möllas ta hommikuni, tantsitas tüdrukuid, suudles neid, ja igaüks, keda ta kallistas, meenutas talle Mildat. Teda oli haaranud otsekui mingi hullus. Pähe tikkus arutu mõte: sõita otsekohe Kraštupenaisse, koputada Sireli tänava maja uksele ja suudelda Mildat Adomase nähes. Järgmise päeva pärastlõunal, kui pulmapidu oli alles täies hoos, jättis ta lõbutsejad sinnapaika ja istus jalgrattale.

«Sina, noormees, leiad tee minu majja ainult purjus päi,» ütles Milda.

«Ära pahanda. Näib, et sa hakkad mulle meeldima.» Gediminas pani käed Milda õlgadele, tõmbas ta ligemale ja suudles paar korda kumbagi rinda. «Ma ei salli politseiülemaid, aga jumaldan nende naisi.»

Hilisõhtul, kartes, et Adomas tuleb koju varem kui oli lubanud, palus Milda Gediminasel ära minna.

Gediminas lahkus räbalas tujus. Ta oli juba täiesti kaine ega suutnud endale andestada oma sündsusetut käitumist. Milda on muidugi solvunud, ehkki ei näidanud seda välja. No ja mis siis, võtaks teda pärgel! Kõige hullem on see, et ta alandas iseennast. Silme ees olid selgesti Adomase esikus seisvad säärikud, magamistoa seinal rippuv hommikumantel, segiaetud kaheinimesevoodi. «Võõras sängis nagu mõni . . . Ta oleks võinud aseme teha võõrastetuppa diivanile . . .» oli Gediminas Mildale pahane.

Ent linnas kohates jäid nad nagu ennegi vaid korraks seisma, naeratasid teineteisele, vahetasid paar sõna. Vanad tuttavad, ei midagi enamat. Just nagu poleks neid kaht intiimset õhtut olnudki.

«Adomas sõidab ööseks jälle ära. Mingid asjaõiendused vallas,» mainis kord Milda sugugi mitte kahemõtteliselt. «Juuniööd on ilusad, aga kui oled üksinda, tahaks ulguda nagu koer kuud nähes.»

Gediminasele meenusid nood neetud säärikud, hommikumantel, võõraste linade lõhn.

«Ma ei tule,» sähvas ta otse välja, ning kohanud Milda küsivat pilku, lisas: «Mulle ei meeldi tekk, mida on soojendanud keegi teine.»

Milda puhkes tasakesi naerma. Kui see poleks juhtunud tänaval, uudishimulike linlaste akende all, oleks ta Gediminasele kaela hüpanud ja teda suudelnud — nõnda palavalt hõõgusid naise silmad!

«Ja muud midagi?» sosistas ta. «Oo, siis põletan ma selle teki ära! Ja milleks seda vajagi, kui maal tehakse heina ja meil on jalgrattad?»

Hilisööl, kui nad metsast tagasi tulid, kaebas Milda, et kleidil on rohelisi laike, ent oli lõbusam kui eales varem.

Paari päeva pärast sõitis Gediminas isa juurde suvevaheajale. Peaaegu igal nädalal sai ta küla postipunktist kirjakese — väikese märkmikust väljarebitud lehe, milles peale kuupäeva, kellaaja ning kohtumispaiga polnud midagi. Isegi mitte allkirja. Mõnikord Gediminas sõitis, mõnikord mitte. Kokku saades ei seletanud, miks jättis eelmine kord tulemata, ning ka Milda ei pärinud. Kui õppeaasta oli alanud, leidis Gediminas samasuguseid kirjakesi purskkaevu juures kasvava vana paju õõnest. Talumehed olid heina ammu ära vedanud, mets oli raagus, nukker, maas kõdunesid lehed, ning selle päevani, kui Milda tegi ettepaneku olla teineteise jaoks asjad, lahkusid nad alati, kallistades teineteist vaid pilguga. Gediminas nägi, et Milda on erutatud, kardab pikemat vaheaega, ning neis ähmastes sõnades asjade kohta oli päris leida mingi väljapääs.

Õhtul läks Gediminas direktori juurde koju.

«Te teate, härra direktor, et ma kirjutan luuletusi,» alustas ta ilma pikema sissejuhatuseta. «Luuletajatel, olgu nad kas või hädavaresed, on oma veidrused. Näiteks minul . . . Mõnikord tuleb vaim peale, pea on pakil kõige kaunimaid kujutluspilte, tundub, et istu ainult maha ja kirjuta. Aga kui istud, muutub mõte loituks, nägemused kahvatuvad . . . Üldiselt, härra direktor, olen ma märganud, et eriti raske on mul luuletada kodus, oma toas. Kõige paremini õnnestunud värsid on kirjutatud maal isa juures või gümnaasiumis.»

Zigmantas Zauka, kuivetu loikam, kelle põsed olid nõgusad nagu adrahõlmad, katkestas kärsitult Gediminase jutu:

«Ärge olge nii tagasihoidlik, te kirjutate ilusasti. Lugesin üht teie luuletust, vist «Savaites». Kevadest. Niisugune poeet on meie gümnaasiumile suureks auks. Te oskate oiva-

liselt kujutada loodust ja armastust, see haarab hinge, sest ka mina ise pole nende asjade vastu ükskõikne. Ma armastan luulet, olen alati valmis kunsti toetama. Niisiis, millega võin teid aidata?»

«Tahaksin mõnikord õhtuti töötada õpetajate toas, härra direktor.»

«Kas või hommikuni, härra Džiugas. Muide, üks väike soov: rohkem häid luuletusi! Ja mitte ainult «Savaites». Oleks väga meeldiv, kui all, teose loomisdaatumi kõrval, oleks kirjutatud «Kraštupenai gümnaasium». Kõik muu on teie enda soovi järgi. Kahtlemata rõõmustaks meid väga, kui te ülistaksite mitte ainult Leedu naisi, aasu ja metsi. Me elame karmil ajal, härra Džiugas. Kui põriseb sõjatrumm, nõutakse luuletajalt enamat, kui seda on aiast lillede noppimine ja nendega kallima pea ehtimine. Luuletaja kohus on õhutada viha vaenlase vastu, arendada tahtejõudu, rahvuslikku teadvust. Sest see, mis juhtus hiljuti teie kodukülas Lauksodises, on häbiks kogu rahvale. Ühe juudinäru pärast pidi hukkuma leedu perekond! Osalt on see isegi hea — mõned bolševikud vähem —, aga see on ka tõsine hoiatus, et meis pesitseb veel rahvale nii kahjulikku sentimentaalsust.»

Gediminas noogutas («... jah, jah, muidugi, härra direktor ... püüame, nii kuidas võimed lubavad, aga ma kardan, et mul ei ole poliitikuannet ...»), peas aga keerles jultunud mõte: virutada härra Zaukale vastu neid hiilgavaid, haiglase punaga kaetud adrahõlmu ja vaadata, kuidas nõrkeb tema karastatud natslik tahtejõud. «Ei, ma olen argpüks, ja pealegi hakkan armuma Mildasse,» pilkas ta iseennast, minnes tänavale ning pöörates gümnaasiumi poole, et võtta välisukse võti valvurilt, heasüdamlikult, vaikselt vanamehelt. «See on Mildale meeldiv üllatus,» mõtles ta, kujutledes, kui armsalt naine naeratab, teda oma sinisilmadega paitab, kuuldes, et Gediminas on leidnud peljupaiga talveks. Tõsi küll, see nurgake pole just ideaalne — direktor, poologar inimluude kollektsionäär, oli õpetajate toa muutnud peaaegu anatoomiakabinetiks, kuhjanud siia kolpasid, lõuaja küljeluid. Ent seda kalmistut saab kuidagimoodi maskeerida ... Kui oled puuõõnest leidnud ainult sulle mõistetava sõnumi — Milda on täna õhtul vaba, võid tulla siia ning homseteks tundideks valmistudes oodata, kuni kivike kilksatab vastu akent.

«Ah see oled sina, mu asi? Anna oma väike käeke, läheme meie anatoomiamuuseumi ...»

V

Gediminas võttis raamatukapist lipu, rullis selle lahti ja heitis nurgas valendavale luukerele. Siis läks akna juurde, kohendas kardinat ja istus Milda kõrvale diivanile.

«Meeldiv kokkusattumus, et sa täna õhtul tulla said,» ütles ta. «Tead, mõnikord tähendab naine mehele sama mis läbiuurimata maa-ala kurjategijale, kes põgeneb sinna, et end seaduse eest varjata.»

«Kunagi ütles Adomas samuti nõnda, ainult lihtsamalt: sa oled mulle väga vajalik, Milda,» lausus Milda, kehitades oma hapraid õlgu. «Mis siis ikka, see on õilis kohus — olla päästerõngas.»

«Ära pahanda, Milduže, mul oli sel nädalal väga palju tegemist ...»

«Ära valeta.» Milda lükkas Gediminase käe ettevaatlikult oma õlalt. «Sulle ei läinud mind lihtsalt tarvis, ja oligi kõik. Kuid ma ei sõitle sind, ära muretse. Olen liiga väsinud.»

«Andesta,» pomises Gediminas häbenedes.

Ta nõjatus diivani seljatoele ja istus nõnda, silmad kinni, kuulatades kogu kehaga sünget, kumisevat vaikust. Silme ees laius tühi, tasane väli. Ilma õhtuvideviku ja hommikuhahetuseta, taevata ja silmapiirita. Ääretu, vihmavalanguist uhutud, tuultest siledaks häilitud lagendik, mis heljus otsatus avaruses. Gediminase jalad tõusid ja vajusid hääletult, jätmata jälge sellele kivisele koolnute maale, ning oli jube mõelda, et ta kordab nende miljonite õnnetute teed, kes alustasid siin enne teda, otsides seda, mida pole, leidmata siit isegi oma jalajälgi, mis aidanuksid taas enesesse süüvida.

«Täna nägin uuesti seda, mida teadsin, aga mille üle ei tahtnud mõelda,» lausus ta viimaks. «Kas sa usud, et mõnesse tundi võib koonduda kogu elu põhituum?»

«Ma ei püüa lahendada ristsõnamõistatusi, mille peale hommas ei hakka,» vastas Milda tagasihoidlikult.

«Ja seda seepärast, et sa oskad end petta. Mardikas, kes roomab üle kivi, mõtleb, et tallab raja teistele, aga kui ta vaataks tagasi ... Mina vaatasin, Milda. Mingit rada ei ole. Ja kui olekski, siis mitte sinnapoole.»

«Kas sa loed mulle uut luuletust?»

«Ei, meenutasin ainult ühte tütarlast, kes oleks pidanud sündima vähemalt kümme aastat varem või hiljem ja muidugi teisel pool maakera. Siis ta poleks astunud minu jälgedesse.»

Milda võpatas. Kahvatu naeratus ilmus tema järsku lõtvunud huultele.

«Sul oli ammu aeg tõsiselt armuda. Õnnitlen. Võib arvata, et uus ei ole nii tundlike närvidega kui mina, siis pole enam vaja luukeret trikoolooriga katta.»

«Ära räägi rumalusi, ta on minu õpilane.» Gediminas haaras Mildal õlgadest ja tõmbas ta lähemale. Milda heitis kuulekalt tema kõrvale diivanile. «Seni oli ta minu silmis laps. Alles täna märkasin, et tema rindadel on gümnasistikleidis liiga kitsas. Ja mõtlesin, et ei maksa kadestada tema saatust: abielluda mingi maamatsiga, sööta kanu ja vedada linna pekki, luukav võik vankri ees; praegusel ajal oleks aga niisugune asjakäik talle pääsemiseks. Paraku on see esialgu võimatu, hiljem aga tarbetu: meil on küllaldaselt musta kaabuga mehi, kes armastavad oma naisi, lapsi, ja mittesentimentaalseid noormehi, kes harjutavad laskmist elusa märklaua pihta.» Gediminas vaikis. Ootas Milda vastust, kuid naine lebas tema kõrval otsekui surnu, rauge pilk suunatud lakke. «Mis sul on? Miks sa ei ütle midagi?»

«Adomas võõrutas mind pärimisest, sina aga ajad mõistujuttu,» vastas Milda tusaselt. «Aga kui tahad teada minu arvamust, siis see s i n u ei tea mispoolest õnnetu neiu abiellub tõesti. Ja võib-olla mitte mõne maamatsiga, vaid mundris lurjusega, keda ta mehe enda huvides petab teise, veel suurema mundris lurjusega.»

Gediminas tõusis istukile.

«Mida sa tahad sellega öelda?» hüüatas ta, pigistades Milda käsi.

Milda raputas pead. Silmalaud olid liikumatud, otsekui vahast voolitud. Pilk kuulus vaevatud, appihüüdvale naisele, kes juba kahetses nõrkusehetkel väljapahvatatud sõnu.

«Ära pigista käsi . . .» oigas ta.

Haaratud järsku ühest ja sellestsamast tundest, tormasid nad teineteise sülelusse. Istusid kaua vaikides, joobunud kehade soojusest, kurdistunud südamete pekslemisest. Kulunud sõnu «ma armastan sind» polnud seni kumbki veel kordagi öelnud, ka nüüd ei lausunud neid üksteist otsivad huuled, ent neid sõnu kiirgas iga nende keharakuke.

«Saladusi pole vaja, Milduže,» sosistas Gediminas. «Saladused lahutavad inimesi. Ma räägin sulle kõik.»

«Ei, ei,» tõrkus Milda. «Ma ei taha. Ma usaldan sind. Usalda ka sina mind. Neid mundrimehi nimetasin ma naljapärast. Kas sa siis ei tunne oma tasakaalutut Mildat?» Ta tõmbus pisut eemale, kohendas kleiti, sassis juukseid, oli taas

rahulik ja tugev naine, kes ei nõua midagi homselt, kuid on valmis võtma kõike, mida annab tänane päev. «Kustuta tuli,» sosistas ta. «Ma tahan, et ümberringi kõik kaoks ja et me jääksime kahekesi.»

«Jah,» mõtles Gediminas erilise vaimustuseta. «Komandanditunnini pole enam kuigi palju aega.»

Gümnaasiumist väljusid nad koos. Värava juures, unustanud igasuguse ettevaatuse, embas Gediminas Mildat ja suudles teda tormiliselt. Tahtis saata koju — ta vilistab Adomasele! —, kuid Milda ajas vastu. Varem oli kõik teisiti, nad läksid lahku aralt nagu jänesed, ei andnud teineteisele isegi kätt, ning Gediminas hingas iga kord kergendatult, just nagu oleks vabanenud ohtlikust esemest. «Ma vist armastan teda tõepoolest,» mõtles ta, lamades juba oma toas. Tal ei läinud meelest Milda sõnad mundris lurjustest. Teda valdasid armukadedus ja mingi ähmane hirm. Mõte liikus mõtte järel nagu pilv pilve kannul, üks teisest süngem; ta ei suutnud neid ühendada terviklikuks, loogiliseks ahelaks ja jõuda selgele järeldusele, kuid vaist kinnitas talle visalt: peab juhtuma midagi paratamatut, nii ei saa see enam edasi kesta. «Inimene petab ennast, kui ta arvab, et teeb omal algatusel nii- või naasuguse otsuse. Tegelikult sunnivad teda selleks asjaolud, milledele igaüks reageerib omamoodi, vastavalt iseloomule. Ma ei saa enam jääda gümnaasiumi. See oleks kuritegelik tehing oma südametunnistusega, vastik enesealandamine õpilaste silmis. Jah, jah,» mõtles ta, «mul on aeg ronida teise koopasse. Ka sinna kostab rautatud saabaste trampimine, õhus on alatuse hõngu, kuid ma tean, et tegin kõik, mis suutsin . . .» Jõudnud otsusele, hakkas tal kergem. Hoe, õdus udu tulvas ajudesse, ning ta tundis, et kellegi nähtamatud käed tõstavad ta maast üles. Üha kõrgemale ja kõrgemale, otse punaselt hõõguva taevavõlvini. All paistis looïuv päike, terav ja kuum nagu ääsitules hõõgvele aetud ketassae serv. Maa oma metsade ja linnade, külade ja põldudega muutus tohutu laigulise kangatüki sarnaseks — inimesteta, elutu, aurav jahtuva magma kera, kus kõik peab sündima ja arenema uuesti, algusest peale. Teda haaras pöörane rõõm. Ta võttis hoogu ning põrutas rusikaga vastu taevavõlvi. Kõlas mürtsatus, aga mitte niisugune, nagu ta oli oodanud. Siis lõi ta veel ja veel. Hakkas taguma mõlema rusikaga, kuid taevas ei helisenud nagu tornikell, vaid tümises tuhmilt otsekui pehkinud puutüvi. «Hei, hei, mis nali see on!» hüüdis ta ehmunult. «Nii suur püha, ja kõik maailma kellad on vait.»

Ta tõusis voodis istukile, unest veel uimane. Ei taibanud kohe, kus viibib. Esikus aeti juttu. Seda tehti küll tasa, kuid ta sai aru, et rääkijad on mees ja naine. «Adomas!» Paaniline hirm halvas ta ihuliikmeid. Ta nägi end kuulidest läbipuurituna, aluspesu väel põrandal lamavana. Ning see välgukiirusel vilksatanud kujutluspilt paiskas ta voodist välja. Ta kahmas toolileenilt püksid ja hakkas neid jalga tirima. Ajud töötasid nüüd taas nagu harilikult, tõkestades tee korratule tundevoolule. Kui Adomas koputas uksele, oli Gediminas juba rahunenud. Mis siis ikka, varem või hiljem pidi see päevavalgele tulema. Ehk ongi hea, et see juhtus täna. Nad teevad Adomasega suhted klaariks («Jah, mina ja Milda armastame teineteist.»), ning sellel vääritul peitusemängul on lõpp.

«Sisse!» hüüdis ta, pannes ühe käega kinni püksinööpe, teisega vajutades elektrilülitile.

Adomas lõi ukse tagantkätt kinni ja vajus seljaga selle vastu. Tema nägu oli hall, silmad hiilgasid metsikult, pragunenud huulte nurkades oli vahtu. Munder oli korratu — müts lükatud kuklasse, saapad porised, rihm viltu, selle küljes rippuv püstolitasku lahti, ning tahtmatult tekkis mõte, et härra politseiülem on tagasi vaatamata jooksnud tubli versta ega usu veel praegugi, et pääses terve nahaga.

«Ei oodanud?» tungis tema suust otsekui uppuja korin.

«Ei.» Gediminas astus sammu tagasi. «Hiline aeg. Ja üldse . . . sa ei käi ju siin kunagi . . .»

«Hiline kanadele ja varblastele, öökullidele aga kõige kibedam tööaeg. Miks sa ei paku istet? Kardad, et määrin tooli verega? Tagumik on puhas, ära karda. Meie ainuke kehaosa, mis on kõige vähem süüdi, aga saab kõige rohkem nahutada.»

«Istu,» lausus Gediminas kähinal, tundes, et veri tuleb näkku tagasi. «Ehk võtad paar pitsi?»

«Anna. Ma olen end täis imenud nagu käsn, aga ei mõju. Anna oma õunaveini.»

Gediminas võttis puhvetkapist pudeli, asetas lauale kaks klaasi. Käed värisesid ikka veel.

«Aja sinel maha.»

Sõnagi lausumata tõmbas Adomas sineli seljast, viskas voodile, rihma ja püstoli sinnasamasse. Müts lendas nurka.

«Ma olen omadega läbi, Gediminas . . .» pomises ta, prantsatades toolile.

Gediminas kallutas küsivalt pead.

«Sa ei saa aru . . . ei, sa ei saa aru . . .» kähistas Adomas,

vajudes rinnaga lauale ja keerutades käes veiniklaasi. «Jänes ei võigi jahimehest aru saada. Joome, kullake.»

«Joome, Adomas.»

Teineteise poole vaatamata tõstsid nad klaasid ja jõid ahnelt põhjani.

«Tead, ma kadestan sind nõnda, sa vagatseja, et mõnikord tekib mul pöörane tahtmine haarata sul kõrist ja pigistada, kuni sul silmad punni lähevad.» Adomas kiristas hambaid. Tema lottlõug võbises, näis, et tal on midagi kurku kinni jäänud. «Lahti lasta, anda pisut hingata ja uuesti pigistada, lahti lasta ja uuesti pigistada. Siis sa mõistaksid, mis on piin.»

«Oletame, et ma mõistan. Aga mis sest kasu, kui ma ei saa aidata?» vastas Gediminas, olles lõplikult rahunenud.

«Parem vala ja ära lobise, h ä r r a õ p e t a j a.» Ta kummutas klaasi, ootamata, kuni Gediminas oma täis valab. Istus hetke, pea longus, uurides tuhmil pilgul oma käsi ja otsekui imestades, et need on tõesti tema käed. «Mida suudad sina mõista, mida suudad sina . . . Oled sa kordki armastanud endaväärilist naist? Niisugust, kelle kunagi kaotasid, kuid said läbi ime tagasi, nüüd aga libiseb ta sul jälle käest? Mida ma talle ütlen, kui jõuan koju, kuidas ma teda puudutan? Nagu verine kurjategija pühakut? «Teenistusasjad, kallis . . .» Aga kes usub, et sa tuled saunast, kui sinu koerahaisu on tunda kilomeetri kauguselt? Raipenülgija! Algul ma õigustasin end, mõtlesin välja igasugust jama, nüüd aga valetan vaikides. Kurat võtaks! Meie elukutse ei kuulu nende hulka, mis võimaldavad jagada naisega tööpäeva meeldivaid muljeid . . . Ja ta vaikis, Gediminas, ta vaikis. Kuid seda pilku, millega ta mind vaatas, ei unusta ma eales! Siis polnud tal põhjust minust nõnda halvasti mõelda, aga tead ju, inimeste jutud . . . Kui sa oled politseiülem ja kusagil kajavad lasud, siis peab ilmtingimata suitsema ka sinu püstolitoru, peab suitsema . . . Siis veel ei suitsenud, Gediminas, kuigi . . . ma olin juba . . . See vene lendur, Nemunised . . .» Adomas hakkas köhima, nägu moondus valuliselt. Näis, et sõnad on tema kõri veriseks kraapinud, ning ta tahab — otsekui oleks tal mürgitus — kiiresti oksendada, et vabaneda vaevast. «Jah, ma olin juba varem lurjus! Aga milles on minu süü, kui kõik nõnda õnnetult kujunes? Ega ma ennast ise Adomaseks sünnitanud. Kas elus ei või juhtuda, et inimene on lurjus, aga pole siiski süüdi?» Viimaks tõstis ta pilgu oma kätelt ja vaatas Gediminasele küsivalt otsa.

«Ei!» Gediminas võpatas, nõnda ootamatult paiskus tal

suust see sõna, kõlades kahetsevas vaikuses otsekui kohtuniku karm otsus. Ta oli ikka veel õpetajate toas veedetud õhtu mõju all. Hoidis süles Mildat — õrna, habrast, abitut, vaatas talle silma ja pani imeks, et neis kahes taevasina tükikeses võib peegelduda kogu maailma nukrus kaotatud lootuste pärast. «Ei!» kordas ta, jätkates mõttes: «Sina oled kaotanud naise, kuid mina armastan teda. Võib-olla seepärast armastangi, et ta on õnnetu. Jäta ta mulle. Ma ei suuda päästa kogu maailma, kuid ühe inimese suudan teha õnnelikuks.»

Adomas langetas pea. Loiult libises tema pilk veiniklaasilt lauale.

«Mõistad hukka?» sosistas ta. «Aga mida sina tead, mida sa võid teada? . . .»

Gediminas valas klaasid täis.

«Ma ei mõista hukka, aga ei tunne ka kaasa,» ütles ta karmilt. «Ja ma ei tahagi midagi teada. Joome selle pudeli lõpuni ja läheme magama. Ma lihtsalt ei taipa, mis sind tõi südaöösel siia? Ega ometi üksnes soov haarata mul kõrist ja pigistada, kuni silmad punni lähevad?»

Adomas puhkes naerma. See naer oli nii kohatu ja võigas, et Gediminasel käisid külmajudinad üle selja.

«Tulin end tühjendama võõrasse tuppa,» ütles Adomas, liikumata paigast. «Kuulun nende hulka, kes ei kannata, kui ainult nende kodu haiseb.» Murdes värisevate sõrmedega tikke, süütas ta suitsu, haaras klaasi, jõi tühjaks, kallas täis, kummutas uuesti. Ja rääkis edasi, tõmmates ühe sigareti teise järel, tõstmata pilku enda eest laualt, just nagu peituks seal mingi nähtamatu olend, kes teda ainukesena maailmas mõistab ja julgustada oskab. Põskedel veeresid joobnupisarad. Vahetevahel katkestas tema jutu vastik naer, mis sarnanes veristatava lojuse röginaga, ning Gediminas mõtles lootusrikkalt, et Adomasel ei jätku jõudu ja mehisust edasi kõnelda ning viimaks ometi lõpeb see kohutav piin. Kuid Adomas ronis samm sammu järel otse Kolgata harjale, teda ei tõuganud tagant mitte soov end õigustada, võtta oma õlgadele magus kahetsusekoorem, vaid lootusetu püüd põgeneda äsja üleelatud õuduste eest.

VI

Telefonikõne komandantuurist. Viisakas, aga käskiv palve — härra Ropp tahab temaga viivitamatult kokku saada. Milleks? Ah jaa, sõjaväevõimud pole rahul, et sooje talverõivaid on kogutud nii vähe. Võib-olla antakse käsk käia mööda külasid ja talumeestel riided seljast võtta?

Adomas ajas sineli vihaselt selga, kinnitas rihma ja portupee. Süngelt, ehkki tikksirgelt astus ta jäätunud kõnniteel, mille kojamehed olid juba jõudnud pärast äsjast tuisku puhtaks teha. Komandantuuri sissekäigu juures seisis sõdur, automaat rinnal. Ta oli morn, mütsikõrvad olid alla lastud, halli mütsinoka all mustendasid segadusse sattunud vallutaja imestavad, solvunud silmad. Pea kohal rippus punane lipp, must krepplint ümber seotud. Langevates voltides olid murdunud haakristi valged tükid. S t a l i n g r a d, S t a l i n g r a d . . . Adomas hoidis vaevu naeratust tagasi. «Võib-olla lehvib siin juba aasta pärast trikoloor, selle kõrvale aga heiskame vabastajate auks teise, triibulise lipu, millel on ülal nurgas nelikümmend kaheksa tähte.»

Komandant Ropp polnud üksi — kirjutuslaua juures tugitaolis lõsutas obersturmführer Christoph Dangel (hiljuti oli teda ülendatud teenete eest tsiviiladministratsiooni tugevdamisel), tal oli seljas rohekashall gestaapotöötaja munder (valge haakrist käisel). Mõlema näol oli dramaatiline pinge ja leinaline keskendatus. «Just nagu oleks nende lõua ümber samuti seotud must lint,» mõtles Adomas, kuid naeratamiseks polnud enam tahtmist. Ta aimas mingit ähvardavat ohtu. Ta ei kuulnud, kuidas lõks kinni langes, ka ei olnud ta päris kindel, kas siin lõksu üldse oligi, ent eksimatu vaist hoiatas teda varitseva hädaohu eest. Ta märkas veel üht meest, kes istus kirjutuslauast kaugemal, nurgas. Must munder ja valge pealuu kõrgel mütsil (seda hoidis SS-lane põlvedel) ei sobinud kuidagi lihava, ilmetu näoga, massiivse lõuaga, mis oli otsekui vastandiks kitsale laubale ja pisikestele, värvitutele silmadele.

«Me peame teid natuke kinni, härra politseiülem.» Komandant viipas käskivalt tühja tugitooli poole, mis oli Dangeli vastas, ning jätkas, oõtamata, kuni Adomas istub. «Operatsiooniga me üleksime endastmõistetavalt toime ka omal jõul, kuid käesolev moment nõuab saksa-leedu koostöö tugevamat rõhutamist.»

«Härra komandant ei vihja hoopiski sündmuste traagilisele küljele,» ütles täiresti vahele Christoph Dangel. «Aju-

tine ebaedu on sõjas paratamatu, isegi vajalik, sest aitab avastada vigu, millest õppides võib armee õigesti valmistuda otsustavaks löögiks.»

Nurgas istuja kissitas silmi, tahtis nagu midagi öelda, kuid ei lausunud sõnagi ja jäi endiselt teisi vahtima, liikumatu nagu topis.

«Olen härra obersturmführeriga täielikult nõus,» ütles Ropp. «Kuid see ei tähenda, et me oleme ükskõiksed saksa naiste pisarate vastu. Germaani heldus on kõigile ammu teada — ühe laiba eest maksame vaenlasele sajaga.»

Adomas noogutas masinlikult.

«Saksa armee hoolitseb selle eest, härra komandant,» kinnitas Dangel. «Meie kohus on teha kõik, et sõjavägi oleks söönud, soojalt riides ja et tagala oleks vaenlastest puhas. Ma toetan jäägitult teid . . .»

«. . . ja härra hauptscharführer Lemket, härra Dangel,» tähendas komandant tagasihoidlikult, osutades pilguga SS-lasele, kes silmi kissitades istus endiselt nagu kivikuju.

«Jah, ma toetan teie ja härra hauptscharführer Lemke initsiatiivi. Operatsioon vabastab sõdurid, keda on vaja mujal, peale selle hoitakse kokku toiduaineid. Härra Vainoras,» pöördus Dangel Adomase poole, «täna tuleb läbi viia operatsioon, millest on au osa võtta ka teie politseil.» Ning Dangel, vahetamata poosi, kõneles igavleval häälel olukorrast. «Härra komandant registreerib iga aktsiooni tingimuste all. Te pole kohustatud seda teadma, kuid omade inimeste vahel ei tohi olla saladusi. Niisiis mõni sõna operatsioonist «Kvadraat 517». Komandantuur — SS — gestaapo — politsei ongi need neli nurka, millele toetub operatsiooni elluviimine. Arv näitab koguhulka. Põhimass — 500 — on füüsiliselt kurnatud sõjavangid, kes on tootliku töö jaoks kõlbmatud. Ülejäänud 17 — igasugune kommunistlik rämps gestaapo keldritest. Aeg — 20.00. Koht — Lepalaas. Transpordivahendite ja valve eest hoolitsevad meie mehed,» lõpetas Dangel. «Politsei on lülitatud hävitusrühma, mida hakkab juhtima hauptscharführer Lemke.»

SS-lane ei liigatanud ka nüüd. Ainult lai suu paotus pisut, paljastades valge hammasterivi.

Adomas pühkis pihuga külma higi. Must vari nurgas kasvas, täitis pool tuba. Kõrvus lõi undama. Ta nägi, kuidas komandant ajab ammuli oma suu — põhjatu kuristiku —, kuid ei saanud aru, mida see suu räägib. «Austav kohus . . . puhastamine . . . anname täiendavalt . . . sigarette . . . viina . . .» jõudsid teadvusse üksikud sõnad.

«Kui palju mehi on vaja?» kuulis ta viimaks oma häält.

«Tooge kõik need, kes on teenistusest vabad,» vastas Ropp.

«Mina?!»

«Loomulikult, härra Adomas,» vastas Dangel. «Kas te tõesti võite nii austava ülesande usaldada kellelegi teisele, näiteks oma vahtmeistrile Bugenisele, ehkki ta on väga tubli mees?»

«Ma . . .» Adomas tahtis end tugitoolis pisut kergitada, kuid kolm paari silmi, iroonilisi, ähvardavaid silmi vajutasid ta tagasi. Valge hambaviirg SS-lase huulte vahel hakkas lalenema, ning näo alumine osa oli nüüd niisamasugune nagu kolbal, mis valendas mütsil.

Ka härra Ropp lubas endale sel leinapäeval ühe naeratuse ja tähendas pilkavalt:

«Seni pole te oma töökusega eriti silma paistnud, härra politseiülem. Mäletan, esimestel sõjakuudel, kui komandantuuri juurde loodi karistussalk juutide ja kommunistide likvideerimiseks, tegid mõned teie mehed korralikku tööd, aga kui meile oli vaja härra Vainorast, leidus tal alati mingi edasilükkamatu asi, mille pärast ära sõita.»

«Teil pole mulle midagi ette heita, härra komandant,» lalises Adomas. «Kui vaja, pole ma iialgi kartnud relva kasutada. Ent maha lasta relvituid inimesi . . .»

«Inimesi?» imestas Dangel. «Juudi kommunist on teie silmis inimene! Katkupisikud inimkonna kehal, mädapaised! Nende minemapühkimine on meie kohus ajaloo ees. Ärge korrake pseudohumanistlikku jampsi, härra Vainoras, las sellega tegelevad Lääne plutokraatlikud värdjad.»

«Meie rahva kõlbelised põhimõtted . . .»

«. . . käsivad oodata, kuni teine tapab kanapoja, ning selle siis ära süüa,» katkestas teda Dangel. «Jätke, härra Adomas, ma näen teid läbi, võin isegi öelda, millest te mõtlete. Kuulake tähelepanelikult.» Gestaapoülem kummardus Adomasele lähemale. Kalgist maskitaolisest näost, mida oli pärast raseerimist puuderdatud, õhkus keldrijahedust ja pudukaupluse hõngu. «Sakslaste tulevik on ähmane, mõtlete teie, ühel ilusal päeval lasevad nad Leedust jalga. Tuleb uus Versailles, ütle Wilson oma kaheksateistkümne punktiga, uus kuueteistkümnes veebruar . . .* Teie, ettenägelik inimene, kardate riskida, sest te ei tea, kuidas sellesse suhtuvad teie tulevased meretagused eestkostjad . . .»

* 16. veebruaril 1918 kuulutati Leedu iseseisvaks riigiks. *Tõlkija.*

Adomas tahtis püsti hüpata, pahameelt avaldada, — ta polnud tõesti mõelnud, et tulevikus on vaja vastust anda oma tegude eest —, kuid Dangeli hüpnotiseeriv pilk naelutas ta tugitooli. Võtnud kokku kogu oma tahtejõu, suutis ta siiski pisut ettepoole kummarduda ja komandandile tuhmi pilguga otsa vaadata.

«Härra Ropp... *Herr Hauptmann*... Minu käitumine ei anna mingit alust... Ma protesteerin...» Keel tokerdus järsku, suu oli kuiv, tundus, nagu oleksid sinna tekkinud liigsed hambad.

«Me ei tee kaugeleulatuvaid järeldusi, härra politseiülem. Me usaldame teid. Veel enam — anname teile suurepärase võimaluse hajutada kahtlused, kui need kellelgi, näiteks härra Dangelil, on tekkinud.» Komandandi suu kõverdus naeratuseks. «Te olete ju arukas inimene ning muidugi ei usu bolševike propagandat, nagu oleksid sakslased siin ajutised külalised. Ehkki teie rahvale on üldiselt omane niisugune elajalik joon nagu tänamatus. Saksamaa, kes on Leedu päästnud Moskva laagrite eest, valab verd uue Euroopa nimel, leedu poisid aga lõbutsevad oma tubades tüdrukutega. Kraapisite kokku mõned pataljonid vabatahtlikke ja arvate, et olete täitnud oma kohuse füüreri ja suure Reichi ees. Sõjamehed! Ilma sakslaste abita ei saa nad jagu isegi valgevene partisanidest. Kas te pole mitte liiga kaua meie kannatust proovile pannud, härra Vainoras?»

«Mida suudan mina, härra komandant...» kogeles Adomas. «See pole minu teha...»

«Me teame juba, mis on teie teha, mis mitte. Ja arvame,» komandandi prillid läigatasid ähvardavalt, «et oma tõelist kutsumust ei leia te siit, vaid kaitsepataljonis, silm silma vastu relvastatud vaenlasega, nagu seda ihkab teie ülłas sõdalasehing. Annan teile sinna meeleldi soovituse, kui seda palute.»

Kuni komandant rääkis, kopsis Dangel saapakontsaga heakskiitvalt vastu põrandat, just nagu tahtes iga sõna sügavamale politseiülema teadvusse taguda.

«Minu arvamus ühtib täielikult teie omaga, härra Ropp.» Dangel kummardus uuesti Adomasele lähemale. «Nagu näete, härra Adomas, on meil tõsised põhjused uskuda, et te pole avameelne.»

Adomas surus küüned higiseks läinud peopesadesse.

«Ei saa ju välja võtta südant ja näidata, mis seal on,» ägas ta, mõistes, et igast sõnast vaatab vastu vale.

«Miks ei saa? Saab küll. Kuid siis pole teile südant enam

vaja, härra Adomas.» Dangeli tugitool nagises; gestaapolane naeris kähinal. Kolises tool, mis lükati eemale, parkett naksus. Kui Adomas tõstis pea, seisis komandant laua taga, igavlev ilme näol. Dangel, jalg üle põlve, käed risti rinnal, vaatas lakke. Must vari nurgas ei naeratanud enam, tema silmad hiilgasid külmalt nagu kassil.

Adomas tõusis püsti.

«See on teie poolt vist kõik, härra politseiülem?»

Adomas ei vastanud.

«Kell üheksateist null null olge oma meestega komandantuuri juures...»

Härra Ropp naeratas, ning ka Adomase suule ilmus naeratus. Ta lõi kannad kokku («Kas tohib minna, *Herr Hauptmann?*») ja läks vaarudes läbi pika toa, üle libeda parketi, möödus palmist ukse ees ja valvurist teisel pool ust, tundis, et huuled on ikka veel naeratusest pingul. Nägu oli otsekui võõras, külge kleebitud. Ka see rumal naeratus oli otsekui külge kleebitud, ei, see oli näo külge kasvanud, ning Adomas läks läbi kogu linna, häbenedes oma naeratust, kuid ei suutnud seda ikka näolt rebida.

Ta tolbus oma maja ees. Köögi õhuaknast tuli praelõhna. Lõuna! «Jõudsid vähemalt ühe korragi õigel ajal, Adomas. Mis sinuga on? Sa oled nii kahvatu. Issand, räägi, mis juhtus?» Siis tuleb harjumuspäraselt naeratada ja süüa hiifsteeki. Aga võib ka nõnda minna, et ta ei pea närvipingele vastu ja annab Mildale kõrvakiilu, pärast aga langeb tema ette põlvili ja palub andeks, tunnistades kõik üles nagu pihil.

Ta hüppas uksest eemale ja jooksis tagasi tänavale. Ilmtingimata peab sündima mingi ime: kas väriseb maa või pahvatab taevast leek ja põletab komandantuuri. Ja need leiab, kes valmistuvad veriseks kombetalituseks.

VII

«Jah, Gedmis, ma ootasin ikka veel imet — midagi juhtub ja nad tulevad toime ilma minuta. «Kõiki, kes on täna teenistusest vabad, kostitab komandantuur,» ütlesin oma meestele. «Kell üheksateist null null läheme sinna ja jätkame leinapidu.» Bugenis jooksis viina järele — kaardid oli Dangel mulle enne äraminekut taskusse pistnud —, ning me trimpasime möötu viidamata, kuni hämardus, aga ükski ei suutnud end päris täis juua. Ei, ei, nad ei teadnud ülesan-

dest midagi. Ma ei saa isegi aru, miks ma sellest ei rääkinud. «Ju vist on venelased mõne langevarjuri alla heitnud. Tuleb külad läbi kammida. Aga kui see on kusagil Vente metsade kandis, siis võib meil ees olla meeldiv kohtumine bandiitidega,» otsustasid mehed. Mina kiitsin neile kogu aeg järele, naersin koos nendega, kuni viimaks hakkasin ise uskuma, et nõnda see ongi.» Adomas süütas kustunud sigareti. Ta oli kaine, ehkki oli jõudnud pudeli peaaegu tühjaks teha. «Kuid oleksin pidanud ütlema, Gedmis, oleksin pidanud... Kui neid augu äärde aeti ja meid sinna vastu rivistati, võttis Budreika oma automaadi ja viskas maha. «Me pole lihunikud, härra hauptscharführer...» Lemke ajas hambad irvi. Mulle näis, et Budreika selga ei tunginud kuul, vaid Lemke valged hambad. «Te ei oska korda hoida, *Herr Polizeichef*.» Tehti ümberrivistus. Viis sakslast, üks politseinik, viis sakslast, üks politseinik. *«Feuer!»** Põrutasime... Elava seina pihta, mida valgustasid prožektorid. Me tulistasime elavaid puid, mis hoidsid üksteise küljest kinni, Gedmis, ning hiljem, kui viimane metsalank oli maha raiutud, panime oma tööriistad kokku ja sõitsime lauldes koju. Autokastis, meie jalgade ees lebas Budreika surnukeha, kuid me möirgasime ikkagi nagu hullumeelsed, lauldes koos hallide ja mustade sakslastega, tahtsime südametunnistuse häälest üle karjuda. Siis hakkas meil halb, ainult Bugenis käitus mehiselt. Sakslased lagistasid naerda, ei lasknud meid autokasti servale, ning me oksendasime täis Budreika laiba. Ära vaata mind nagu hullumeelset, me kõik olime niisugused... neli hauakaevajat... Härra komandant läks heldeks, andis veel mõned pudelid. Peieteks on ju ette nähtud, eks? Ning me jõime jälle, Budreika aga vedeles õuel, temalt olid võetud rihm ja pagunid. Meie, neli hauakaevajat, viskasime ta seejärel oma õlgadele nagu puupaku — ta oli külmunud kontkõvaks — ja tassisime piki tühje tänavaid politseijaoskonda. Sakslased pole oma Stalingradiga üksi, Gedmis, nad oskavad asju nõnda ajada, et mitte ainult nende emad ei nuta oma laste pärast. Ka meie nutsime. Sa ei usu, aga me nutsime tõesti. Ta oli ju tubli poiss! Jäänud oli veel viina. Lakkusime selle ära viimse piisani. Bugenis leidis kuskilt pudeli puskarit, ka selle lasksime ringi käia. Pole väge, mis meid jalust maha võtaks. Me oleme surematud, Gedmis, — ajalugu püstitab mälestussambaid ka mõrvaritele.»

Adomas rääkis üksluisel toonil, vahtides üksisilmi enda

* Tuld!

vastas asuvat sinise tapeediga kaetud toaseina, ega pöördunud kordagi Gediminase poole. Vahetevahel naeris ta võikalt, otsekui tahtes säärase vahepalaga oma jutustust elavdada ja kuulajat ärkvel hoida. Siis nihkus tema toolileenil lösutav keha pisut ettepoole, käed laual muutsid asendit, ent niipea kui naer vaikis, tardus Adomas jälle endisesse poosi. Paksult täissuitsetatud toas näis, et tema keha on laiali valgunud, muutunud sinakas suitsus lahustunud massiks, mis koos häälega kord lähenes, kord kaugenes, peaaegu haihtudes ruumis. Gediminas, kes ei suutnud vastu panna veidrale tundele, sirutas käe ja põrkas tagasi — käsi puudutas sooja, ümarat õlga.

Adomas võpatas, pööras pead. Mõlema pilgud kohtusid hetkeks, ainult hetkeks.

«Tean, millest sa praegu mõtlesid.» Adomas vaatas korraks üle õla diivanile, kus vedeles rihm koos püstoliga. «Mõned tunnid tagasi oleks see olnud väljapääs, aga pärast kella kahtkümmend null nulli — mõttetus. Kõige arukamalt talitas Budreika. Kuid selleks on vaja mehisust.»

«Ei, ainult südant,» vastas Gediminas äraolija häälel, mõeldes: «See tubakasuits sarnaneb mingi sogase vedelikuga, elektrilamp aga halvaksläinud pirniga. Me oleme suletud neljakandilisse, siniste seintega nõusse ja meile on peale valatud marineerimisvedelik.» Vilksatas taas mõte sirutada käsi ja puudutada Adomast, kuid too hakkas järsku rögisema nagu loom, keda tapetakse, ning Gediminas toibus. «Milleks sa mulle seda rääkisid?» sosistas ta, tundes, kuidas kõri pitsitavad pihid annavad järele, silmi aga valgub midagi kleepjat, kuuma. «Kas sa ei suutnud leida tänulikumat kuulajat?»

«Ei tea...» Adomase tool ragises, kostis tiku kraapsatus. «Ei tea, Gedmis... Võib-olla Budreika silmad?... Külmad jäätükid. Tookord jää murdus, ma vajusin sisse Srauja luhal. Ja ronisid kõhuli lähemale, ulatasid kepi. Jah, poleks maksnud vaadata Budreika silmi. Keegi ei tahtnud neid kinni vajutada, ma pidin ligi astuma ja laugudele vaskrahad panema. Katsin jää kinni, aga nägin ikkagi sind. Kõhuli jääl. Ja toda ettesirutatud keppi...»

«Ning tulid seda meelde tuletama, et veeretada osa vastutusest minu kaela?» Gediminas lükkas end koos tooliga lauast eemale, pööras Adomasele selja ning nõjatus toolileenile. Mõrkjas kuumus põletas silmi, ning ta surus näo vastu kuuekäist, kartes, et ei pea tunnetetulvale vastu ja puhkeb nutma. Adomas rääkis midagi, jäädes vahetevahel vait ja oodates lootusetult vastust. Vaikusehetked muutusid

üha pikemaks, hääl tasasemaks, kuni see viimaks päriselt vaibus. Siis oli kuulda eemale lükatava tooli kolinat, rautatud saabaste raevukat trampimist diivani juures, selga tõmmatava sineli õmbluste raginat.

«Maga, süütu lapsuke, maga magusasti . . .» kostis Gediminase kõrva juures kähin, aga võis ka olla, et see lihtsalt näis nii.

Ta kargas püsti, tõukas akna lahti. Tuppa voogas jäine, tähtedest sädelev öö. Jäigas pimeduses kõpsusid kuivalt saapakontsad. Linn mustendas nagu jalge ees avanenud kuristik, täitmatud lõuad laiali. Sealt kostis vedurite raudseid huikeid, patrullide samme, üksikuid laske.

«Pompeji enne Vesuuvi purset . . .»

Jubedustundega lõi ta akna kinni ja vajus voodile. Lamas tardunult, mõtlemata millelegi. Laava alla mattunud linna varemed. Hommiku eel jäi ta pisut tukkuma, võib-olla see aga vaid näis nii. Vististi näis, sest ta ju kuulis, kuidas kiresid kuked. Algul üks — preili Onute kuuris. Talle vastas kohe teine — naabruses, sellele aga kolmas, ning peagi laksutas kogu linnaserv tiibu, tervitades koitvat päeva heledal häälel. Gediminas vaatas otsekui lummunult sinkjas hämaruses läheneva küla piirjooni. Kaevukoogud ja koerad tervitasid teda, õhuaknad peaaegu nutsid rõõmust — hommikusi kastepiisku, tarede korstnatest tõusis viirukisuitsu, ning ta sammus valgel tänaval, mille ääres olid küünlad — puud, ning kummardas teotatud loodusepühamu ja selle patuste, kuid ustavate teenrite ees.

Teelt olen eksinud. Ja ihkan sinna taas,
kus poisijõnglasena kilkasin kord rõõmust.
Siis jalad lahti võtan kodukase all.
Las tuleb eksleja su rüppe, isamaja.

Ainult püha lind võis hakkama saada niisuguse imega!

KAHEKSAS PEATÜKK

I

Mõni päev tagasi olid ämma matused. Voodi asemele seati kapp, kadunukese vähesed asjad vaadati üle: kehvemad rõivad pandi kompsu — kerjustele, paremad visati pööningule — mustadeks päevadeks.

«Äh, pole ilus öelda, aga ta oli koormaks nii endale kui ka teistele,» arutas Keršis, nähes, missuguse innuga Akvile tuba kraamis. Mõnda raskemat asja sikutas Keršis ise, tõreldes naisega hellalt — milleks ta end venitab, Julyte võiks ju aidata —, tema isarõõmust ja lootusest tulvil pilk aga paitas õrnalt naise tüsenevat keha. Ainult tasapisi, aegamööda, sest muidu, hoidku jumal . . . Ja haaranud naise käest ämbri, vaarus ta oma karusammul kord kaevule vee järele, kord viis pesuvett välja, kord tormas, nii kuidas jalad võtsid, pliidi juurde, et maha tõsta keev pada. Jessas, suvistepühaks, kui jumal annab, tuleb tala külge riputada häll!

Mehe osavõtlikkus on Akvilele nagu mesi keele peale. Kui ta abiellus, hoidsid külaeided naerust kõhtu kinni («Läks naiseks sihukesele karule, pealegi veel vaesele . . .»), nüüd aga on nad kadedusest lõhki minemas. Tüdrukul vedas, mis seal rääkidagi. Vähe sellest, et võeti koos võõra lapsega, nüüd kantakse veel kätel nagu nukku. Ja veel missugune arukas peremees, missugune töörügaja! Kes võis arvata, et sihukese kännu alla on maetud aare.

Jah, tahaks näha Piibu-Katret, vaadata, missuguse näoga ta neid jutte kuulab. «Me pole suurmaaomanikud, pole kulakud, nagu ütlesid bolševikud, kuid meil on, millega kiidelda, m e m m e k e . . . Tule küllа, vaata, kuidas elavad näljarotid Keršised.» Akvile võtaks tal käest kinni, viiks tarre. Tubade seinad on vooderdatud punnitud laudadega, laed samuti. Põrandad värvitud, puhaskambris kahhelahi. Sahver, tõsi küll, on peaaegu tühi, aga kes riputab praegusel ajal singi ja peki nähtavasse paika? Laudas on ainult üks lehm, vasikas (pull õnnestus normikohustuse katteks anda) ja tiine emis. Seeest on rehalasse õigedest seinte taha peidetud peaaegu kaks korda rohkem loomi. Ega Pele üksi ole säärane kavalpea, kogu Lauksodise küla ajab võimudele puru silma nii kuidas oskab: kirja pannakse üks loom, aga peetakse kahte; kuid mitte igaüks pole nii osav jälgi peitma.

«Petad omavalitsust, Keršis,» kissitab kahtlustavalt silmi

külavanem Petras Kučkailis, lehitsedes laual oma pabereid. «Kas su vara on tõesti niisama suuruke, kui siin kirjas?»

«Ei tea, kust ma rohkem võtan, härra külavanem? Sa käisid ju ise laudas ja aidas ja pööningul. Kogu mu majapidamine on su ees nagu pihu peal — otsekui jumala enda ees, ahaa. Mõni võib ju petta, aga Keršis küll mitte. Äh, kui sa mu kinni püüad, siis pistad kõige täiega nahka.»

«Seda sa ütlesid õigesti. Igaüks, kes tüssab võimusid, aitab sellega bolševikke. Sihukestega teeme — *ein Moment,* ja kaputt!»

«Mitte kõigiga, härra külavanem, äh, sugugi mitte kõigiga. Ühe Keršisega võib küll *ein Moment,* aga suurtalunikud libisevad sõrmede vahelt läbi nagu lutsud. Valge paberi peale on kirjutatud just niipalju, kuipalju nad ise ütlesid, aga nende aitasid ja lautasid pole keegi läbi otsinud . . .»

«Ära haisuta vastu tuult, naljatilk.» Petras Kučkailis on tõsiselt solvunud, kuid vastata pole millegagi — Keršise vihjes on palju ohtlikku tõtt. «Näen, et sa tahad pilku kõrvale juhtida oma kahhelkividelt ja punnitud laudadelt. Ei maksa pingutada, me teame küll, kuidas sihukesi asju tehakse.»

Kučkailis tõuseb, tahab lahkuda, kuid ei jõua — köögist tuleb veinipudeli ja suupistetega Akvile ning paneb ta uuesti istuma.

«Igavene tõbras, arvab endast ei tea mida,» ütleb Akvile, kui on külavanema ära saatnud.

«Äh, kes sellest aru ei saa,» nõustub Keršis. «Sõnnikust minnakse mööda mitte hirmu, vaid haisu pärast.»

Õhtul, lõpetanud päevatöö, lamavad nad laias voodis. Kadunud isa-ema perekonnasäng. Vanad lauad krigisevad ja kriuksuvad, selja all sahisevad hiljuti pandud rukkiõled. «Padi on külje all hea, kuid vedrumadrats oleks veelgi parem,» mõtleb Akvile, võttes vastu mehe keha, millest hoovab hobusehigi ja tubaka lõhna. Pärast jääb Akvile kõhule ainult tema pihk — raske, soomuseline kilpkonn, mis imeb endasse ahnelt võõra keha joobnustavat soojust. Äh, lausa jumala õnnistus, ja ka Akvile on pühak, sest siit tuleb ju inimene, kes jätkab Keršiste sugu. Akvile naeratab uniselt. Loid, küllastunud ja iseendale vastik. Viis sõlmilist kombitsat lebavad liikumatult tema kõhul. Nende all on Peliksase eostatud loode, tema seeme, tema liha ja veri. Viie peaga lohe valvab armukadedalt ja truult püha omandiõigust. Akvilel hakkab hirm, ta on endale tige. Lükkaks mehe käe kõrvale, kuid keha on otsekui sisse mässitud, iiveldus tuleb

peale. Ei jõua isegi külili keerata. Pigistab silmad kõvasti kinni. Ikkagi seisab pilgu ees helendav õu. Ja tara külge seotud lehm. Ja õhtuhämaruses kokkupõimunud varjud.

«. . . Kange pullike, äh, kange . . .»

«Räägitakse, et sel aastal lähevad normid suuremaks. Ei tea, kas saabki põrsast müügiks nuumata.»

Gediminase pilklik muie, taustaks laiguline lumi. «Mitte igaüks ei oska rikastuda sel ajal, kui maad valitsevad röövlid.»

«Putrimased tahavad kolida Nemuniste tarre. Lepingu järgi. Rendi eest tuleb Must Könt mõneks päevaks tööle. Pärast seda, kui Julyte meile asus, on ju . . .»

«Jäta,» ütleb Akvile tasa, kuid karmilt. «Ma tahan magada.»

Kuid ta ei uinu niipea. Feliksas on pööranud selja ning nohistab ninaga juba ammu, Akvile aga vaatab ikka kord lakke, mis helendab tuhmilt, kord aknasse, mille taga väreleb kuuvalguse sulahõbe ja kõigutab kerges tuules oksi raagus sirelipõõsas, koputades oma külmast kangete sõrmedega vahetevahel arglikult aknale. Aprilli algus. Maa hingus pole enam jäine, kuid öösiti veel külmetab, ning päikesekiired libisevad hommikul üle kangestunud põldude, murdes jääkirmetise habrast klaasi. «Kevad, veel üks kevad,» mõtleb Akvile. Teda haarab meeletu soov hüpata voodist välja, lüüa aken lahti ja viskuda sellesse tuhkjasse öösse . . . Paljaste jalgadega üle külmunud mullakamakate, avatud rinnaga vastu jäist tuult.

Kunagi nägi ta unes, et lendab. («Rumaluke, milleks sulle tiivad? Ma võtan su sülle ja kannan ümber maailma,» ütles härra Kontroll järgmisel päeval.) Ka siis oli aprill nagu praegugi. Kiivitajad karjusid ja keerlesid ümber pea, vehkides ähvardavalt oma raskete tiibadega, veelgi kõrgemal aga keerlesid tähed — kuldsete mesilaste sumisev parv, ent all, päris all oli küla, mis sarnanes hatuse, porri sõtkutud harjaga, selle kõrval laius järv, kus hiljaaegu oli murdunud jää, — hiiglasuur, agoonias visklev kala, soomused püsti. Pärast seda ei olnud Akvile kordagi lennanud, kordagi läbi elanud seda suursugust, erilist rõõmu, mille tekitavad joobnustav kõrgus ja tähistaeva ääretu, hinge kirgastav sügavus.

«. . . Homme tuleb minna lenduri hauale. Kuni lumikellukesed veel õitsevad . . .»

Ent Akvile kujutlusse tõuseb ka teine haud. Ta näeb sammaldunud männikändu, haohunnikuid metsalagendikul, vana metsnikku. «Võib-olla püstitatakse neile kunagi mälestus-

sammas, kuid praegu teavad vaid vähesed emad, kus puhkavad nende lapsed . . .»

Akvile tõrjub seda pilti eemale, püüab oma mõtteid maha suruda. Sonid lausa ilmsi! Mõtle elule, elule, gümnasistitobu! Kas kuuled? Teine lehm poegib varsti . . . kangakudumine on pooleli . . . ei tea, kui palju on veel ostukaarte? . . . Nõndaviisi! Mida sa veel tahad? Nii tubli mees külje all, saad teise lapse. Sind armastatakse, sul on kõht täis ja riided seljas. Millest sul puudus on? Tahad endale õnnetust kaela, hullvaim?

Värisevad sõrmed klammerdusid voodiserva külge. Pehme padi suleb suu. Sooja uru paks õhk. «Mu jumal, hoia kinni, hoia kinni sellest, millest oled kord haaranud . . .»

Jah, aga . . .

Mälestuste vool rebib ta nagu teokarbi kivilt ja virutab möödunud päevade tormisesse keerisesse.

II

Esimene asi, mis Akvile silmi avades nägi, oli roosakas, haisvat soojust levitav õõnsus. Mingi hiigeleluka suu, kuhu ta oli sattunud; nähtamatud kleepjad kombitsad lükkasid teda sügavamale koletise kõhtu. Sealt kerkis vastikut keeva seebi lehka, mis ajas südame pahaks, ja kui poleks olnud neid tugevaid käsi — üks pigistas kõvasti paremat küünarvart, teine oli liibunud ümber piha —, oleks Akvile sealsamas kokku vajunud.

«Tulgu välja, kes on elus — ma tõin pruudi,» hüüdis Marius.

Ning siis märkas Akvile hajuvate aurupilvede tagant seinal rippuvat petrooleumilampi, lauda, kus olid hunnikus mingid esemed, ja tumedaid inimkujusid. Aeglaselt nagu tigu roomas mööda ajukurdusid mõte: «Siin ei ole ma kunagi olnud, ehkki elame ühes ja sellessamas külas.» Ta allus pihal lebavale käele vastupanuta, see lükkas ta pingile istuma — nende tummade, tardunud kujude ette. Pinevas vaikuses podisesid pliidil mõnusalt potid, praksusid männihalud, vaevukuuldavalt nagises pink, millel lõdises külmetav keha. Viimaks liikusid varjud paigast, rääkisid üksteisega, ning Akvile nägi enda ees pikka ja kondist, sarnaka, punetava näoga naisterahvast — bolševiku nõiamoori, nagu teda nimetas Piibu-Katre.

«Võeh, Vainorase tüdruk! Kust sa, Marius, selle märja piiga välja tõmbasid?!»

Isegi külmavärinad lakkasid, nii suur oli ehmatus. Ta tundis järsku, et pole enam sugugi ükspuha, kuidas inimesed temasse suhtuvad, ta on jälle siia maailma kuuluv elav rakuke, mis peab asuma määratud kohale. Ta soovis, et maa avaneks ja neelaks ta koos kogu häbi ja alandusega.

«Leidsin võrgust, oli kinni jäänud,» lõi kähe naer nagu piitsaga.

Siis pööras Akvile aeglaselt pead ja vaatas sinnapoole. Nüüd juba ilma hirmuta, kuid laetuna äkkvihast. («Sülita mu peale, talla mind poriste jalgadega!») Marius seisis harkisjalu keset savipõrandat. Habemetüügastes näol läikisid veepiisad. Laiaääreline kaabu oli visatud kuhugi nurka, ning kastanpruunid juuksesalgud olid kleepunud matile laubale, mille alt Akvilet uurisid avalad ja julgustavad vandeseltslasesilmad: «Rahune, mu neid, meie kahekesi teame ühtteist, kuid ainult meie kahekesi.» Ja miskipärast uskus Akvile seda silmade kõnet otsemaid. Tal hakkas kerge ja hea, ning kui ta nägi enda ees teist korda punast, sarnakat nägu, ei paistnud see naine enam nii eemaletõukavana, ehkki Piibu-Katre hirmutas temaga oma lapsi juba ammust ajast. Tõsi küll, ta ei olnud välimuselt kena, hääl oli kare nagu takune särk, sõnad tihtilugu tahumatud, isegi solvavad, ent kui sõbralikult kahises tema pahklikes kätes kuiv rõivas, mille ta Akvilele ümberriietumiseks andis!

«Sinu ema on kohutavalt hea,» ütles Akvile Mariusele. Kuid see oli märksa hiljem. Praegu aga istus ta tule ees, mõnus roidumus kontides, unine, ning kogu see armulugu härra Kontrolliga paistis mingi kusagilt kuuldud muinasjutuna. Vahetevahel ta otsekui nägi järsaku valkjat serva, jalge all avanes mässava järve põu, ning haaratud verd tarretama panevast õudusest, silmitses ta kaua ahjusuud, seda, kuidas tuli lakkus punaselaigulisi halge, tundis, kuidas jube kujutluspilt kaob, muutub tuhaks otsekui puu, ning südamesse asub taas ülnutav rahu. Ta oli ääretult tänulik neile headele inimestele, kes ei küsinud temalt midagi, ei imestanud millegi üle, vaid tegid rahulikult oma tööd, vesteldes millestik muust. Nende osavõtmatus, mis muul ajal võinuks valusasti haavata, mõjus talle praegu lohutavalt ja soojendavalt.

Ja kui tuli talv, valgem ning helisevam kui varasemad talved, vaatas ta oma hinges ringi otsekui tulest laastatud toas ning kuulis elelaimuse julgustavat sosinat: sa ei jää

elama paljaste seinte vahele, ära heida meelt. Seejärel saabus koos lõunatuultega haljas, kohisev kevad, aiad puistasid teeradadele valgeid õisi — suureks viljastumispeoks, ja oli imepärane, et see üheksateistkümnes kevad tema elus (issand, kuidas jookseb aeg!) oli miskipärast haljam ja joobnustavam kui eelmised kevaded.

Ühel sellisel joobnustaval päeval, mil kõik näis väga õiglane ja lihtne, ütles Akvile Mariusele:

«Olen sulle palju võlgu, Marius.»

Marius imestas, muigutas naljakalt suud. Silmis hüplesid heledad sädemed.

«Aa!» toibus ta viimaks. «Kas selle eest, et ma sind ära ei uputanud, kui möödunud aastal üle järve viisin?»

Akvile mõtles: «Ka seepärast, ehkki ma olin tookord just selleks järve äärde tulnud, et mitte kunagi tagasi pöörduda. Aga eks see ole ikka nõnda, et kui rumalus jääb tegemata, siis on hiljem hea meel.»

«Ei,» ütles ta. «Vastupidi!» valetas ta veel kord. «Vaata, sa teadsid minust... ja sellest Kontrollist rohkem kui teised. Ma rääkisin sulle tookord kõik... Ei tea isegi miks, aga rääkisin... Saad aru? Isegi ema ei tea, aga sina tead, et see Kontroll üksnes ei sõidutanud mind mootorrattaga, vaid... Arvasin, et jutud levivad, aga sinu suust ei tulnud sõnagi. Ma olen sulle väga, väga tänulik, Marius...»

«Mina ei ole keelekandja, kulla preili,» sähvas Marius — see oli valusam kui kõrvakiil — ja läks minema, ootamata Akvile vastust.

Solvus! Vihastas! Jah, mõnikord, kui riivati vale keelt, kargas Mariuses esile sarnakas ema — nõiamoor.

Talumehed kirusid:

«See neetud jumalasalgaja ässitab üles igaühe, kelle oleme kaugematest küladest odavamalt palganud. Just nagu maksaks keegi talle protsente selle eest, et ta palgad üles kruvib.»

«Kibedal tööajal hakkas pool kogu küla sulastest ja tüdrukutest streikima — ta saatan rääkis neile augu pähe, et nad nõuaksid vabu pühapäevi. Peremehed õiendavad loomadega, need lontrused aga on laadal, maipidudel. Või siis anna neile palgalisaks omast taskust terve litt.»

«Ja niisugusele inimesele tahtsin ma öelda häid sõnu!» pahandas enesega Akvile. «Tundsin, et olen selleks kohustatud. Tobu! Tal on ükspuha, mida arvavad temast teised. Saaks ainult tülisid tekitada, inimeste viha kõditab tema puhevil enesearmastust rohkem kui hea sõna.» Aga kui kodus

tuli juttu Nemuniste perest ja Piibu-Katre hakkas Mariust põhjama, ei olnud Akvile emaga nõus.

«Marius,» ütles ta, «on kuri, aga õiglane. Kas talumees siis ei taha sügisel rohkem vilja peksta, raha koguda? Ühesõnaga — rikastuda. Aga ka sulane tahab oma osa saada. Pole tema süü, et kui üks pool võidab, siis teine peab kaotama.»

Ta imestas ka ise, et tema tunded Mariuse suhtes on kaksipidised. Just nagu oleks keegi talle peale sundinud kahtlase tõe, mille peab ilmtingimata poolitama, et näha, mis seal sees õieti on. Naiivne tütarlaps, kes oli enne tutvumist Kontrolliga pimesi uskunud, et iga kutsuvalt helklev kivike on pärl, oli muutunud täiskasvanud neiuks, tema temperamenti talitses mõistus, mis nuusutas ettevaatlikult õhku otsekui oma nina kõrvetanud koer ja suhtus veelgi ettevaatlikumalt igasse helisse, mis leidis vastukaja südames. Ei, siis ta veel ei armastanud Mariust. Marius köitis teda kui omapärane isiksus, kes erines tunduvalt teistest inimestest külas. Kena mees, ehkki nägu, tõsi küll, polnud just eriti ilus. See-eest oli ta hea kehaehitusega, tugev, terve. Ent seda hakkas Akvile märkama alles märksa hiljem.

Järgmise aasta sügisel olid Gulbinase juures suured linakoristustalgud, ning kui Akvile nägi seal Mariust, ei teadnud ta, kas ehmuda või rõõmustada. Kahe teise palgatud mehega vedas ta kupardatud linu, ajas need likku ja veeretas kivid peale. Kui Akvile videvikus koos teiste linakitkujatega mõisast koju läks, jäi ta seisma leotustiikide juures, mis olid linavarsi ääreni täis aetud. Ühele neist, mis oli kaetud puuokstega, veeretasid poolalasti mehed kive — mööda laia lauda, mis oli otsapidi kaldal. Kaks olid aluspükstes, kuid pintsakutega, Marius aga ainult püksikutes, särgiväel, palja päi. Tema jalad ja nägu paistsid hämaruses tumesinistena, huulte asemel oli mingi tume avaus. Suuremaid kive ta veeretas, väiksemad aga võttis otse sülle ning kõndis raskelt vaarudes okstega kaetud tiigipinnal — otsekui kõikuval sool. Kord aga arvestas ta valesti — või olid tüdrukud süüdi? —, haaras kivi, mis käis üle jõu. Suutis selle kuidagimoodi kõhuni tõsta. Peaaegu maani küürus, vankus ta üle okste ja lauajüppide, sõnakuulmatu kandam kiskus teda siia-sinna. Sai jagu! Kivi mütsatas okstele, kuid samal hetkel kaotas Marius tasakaalu, jalad libisesid ning ta vajus üle põlvede linapütru. Tüdrukud olid naerust kõveras, Akvile aga ahhetas nõnda, et tal endalgi hakkas häbi.

Talgusöömaaja järel läksid nad koos tagasi. Esmakordselt

kahekesi — pärast möödunud suve, mil olid kohtunud maipeol ja seal tantsinud. Rääkisid millestki. Lihtsalt niisama, tühjast-tähjast. Külm ilm, jäine vesi. Võib veel reuma saada. Ja milleks küll inimesed neid linu likku panevad, kas siis kasteleolina on halvem? Issand, kui vastik tuul! (Marius: «Jah, jah, septembri keskpaik, aga juba oleks kasukat vaja.») Siis tuletas Akvile meelde fotot (Marius sõdurimundris), mida oli näinud tol sügisõhtul Nemuniste juures seinal. Ei, mina ei tahaks olla mees. Juba kas või selle sõjaväe pärast. Minna kaheksateistkümneks kuuks just nagu vanglasse. Prrr . . . Ja kui tuleb veel sõda . . . (Marius: «Sõda juba käib. Poola on langenud, kuid sellega asi veel ei lõpe. Sakslaste vastu on asunud inglased ja prantslased. Kogu maailm võib põlema minna.»)

«Hea, et meie ei hakanud Klaipeda pärast vaidlema . . .»

«Nad ei hakka vaidlema ka kogu Leedumaa pärast — kui palutakse, lasevad nad põlvili ja annavad käest,» vastas Marius nöökavalt.

«Sääsk ei saa elevandi vastu. Peaasi, et sõda ei tuleks.»

Marius naeris tasa. Mitte pilkavalt, vaid heasüdamlikult.

«Ei, nüüd enam ei anna,» jätkas ta oma mõtet. «Jäid hiljaks, Nõukogude baasid ei lase.»

Akvile võiks vastu vaielda, kuid kõik need sõjaväed ja diplomaatide kõned pole talle põrmugi südamelähedased. Palju parem on lihtsalt kõndida tuulisel ööl kahekesi läbi küla, puude kohina ja koerte klähvimise saatel. Siin-seal on aknad valged, korstnast tõuseb hilist suitsu, ning pea pööritab meeldivalt talgupeo veinist. Tore öö. Ja ka maailm on tore, kui ta on nii väike, et käsi välja sirutades võib puudutada kõiki nelja seina. Kuupmeeter õhku ümberringi, ruutmeeter maad jalge all. Maailm, mida kannad endaga kaasas. Selles ei ole Varssavi varemeid, lõhkevaid pomme, ähvardavat teadmatust. On vaid tuul, vaikus, tähed, ööseks suletud laudad, puhaskambris ülestehtud voodi. Ja siinsamas kõrval on tema, Marius, erinev teistest. Mõistatuslik inimene tumesiniste jalgadega («Kure jalad on punased . . .») ja palja päi. Akvile tahab, et Marius astuks tema neljakandilisse maailma — tühja ruumi on seal kohutavalt palju. Kuid ta kõnnib ainult kõrval, ainult kõrval. Paar vaksa, mis neid lahutab, venib tuhandete kilomeetrite pikkuseks. Marius kuulub teise maailma, jah, ta kuulub teise maailma. Kuid Akvile ei taha seda uskuda. Ja ütleb, mõistmata isegi, miks:

«Mina nii ei suudaks . . .» Ta on vist pisut kohkunud sellest pikaks veninud vaikusest.

«Mida?» kannab tuul eemale imestunud küsimuse.

«Gediminas rääkis» — siis polnud ta Gediminaselt veel saanud armastuskirja —, «et sa tegid ära kolme klassi eksamid. Mina nõnda ei suudaks — töötada ja õppida. Sa oled tugev, Marius.»

«Arvad?» Helisev naer. «Peab olema tugev. Näed, vana maailm variseb kokku. Kui oled nõrk, siis ei jõua sa varemete alt välja ronida. Meil tuleb kõike otsast alustada. Seepärast käärimegi käised varakult üles.»

«Jah, variseb kokku. «Kes polnud midagi, see saab suureks.» Aga kuhu te panete niisugused nagu härra Gulbinas või meie Adomas?»

«Nõukogudemaal ei ole töötuid, mu neid.»

Akvile vaikib kaua. Ta kõhkleb. Viimaks ütleb ebakindlalt:

«Nojah, kui nii, siis tasub õppida. Võid saada hea koha.»

Marius kirub poolihääli. Vaatab Akvile poole, pöördub ära. Kiheleb nagu etterakendatud hobune, kellel kärbsed kallal. Jääb seisma, sest nad on jõudnud juba küla lõppu (Akvile oli kuidagi kogemata oma talu maha maganud . . .), ning pimeduses haigutab Nemuniste õu.

«Pärgli päralt,» kirub Marius uuesti, «ma olen juba kodus. Kas ma saadan su tagasi?»

«Ise tead.»

«Tingimata saadan. Sa astusid mulle konnasilmale. Me peame seda küsimust arutama, mu neid.»

Ja nad pöörasid mööda külatänavat tagasi.

«Sa rääkisid nõnda, nagu annaksid laenu,» voolavad kibedalt sõnad. «Ainult teie, kulakud, peate kõige tähtsamaks rasvasema pala haaramist. Meid ei huvita ametikohad, vaid proletariaadi võitluse ideed, sõbrake. Aga ilma teaduseta, ainult lihaste jõul ei saa ideesid ellu viia. Harimatu inimene on nagu setukas, kelle igaüks võib oma adra ette rakendada. Kui me oleme niisugused, siis ei tule sellest midagi mõistlikku, ehkki võtame võimu enda kätte . . . «Võid saada hea koha . . .» Ha-ha-haa! Säärastele nagu mina pole vaja ühte head kohta, vaid kõike, mis kuulub meile. Me võtame kõik ja jaotame nõnda, et mitte kellelegi ei tehta ülekohut. Muidugi, rõhujad nutavad krokodillipisaraid. Kuidas siis, kotkal kärbiti tiibu, seati ühele pulgale hallide varblastega prügihunniku otsast. Nende arvates tohutu ebaõiglus. Jah, me toome rõõmu, aga tuleb ka muret, meeleheidet. «Rööviti paljaks! Tapeti maha! . . . Appi!» Ei vaidle vastu, me hakkame kahlama rikaste pisarates, võib-olla ka veres. See on välti-

matu! Kas siis nemad pole kahlanud? Iidsetest aegadest peale, kui tekkis ekspluateerimine, on vaesed nõnda palju kannatanud, et nende piinu ei lunasta kurnajad küll mitte millegagi. Jah, me peame tõstma rusika nende peade kohale, mu neid. Püha õigluse nimel. Maailma kõigi inimeste tuleviku nimel. Ah, milleks ma sulle seda räägin? Sinu pea ei mõista seda, kuidas näeb välja Maa, kui kõik inimesed on saanud vendadeks. Ma ei kujuta ka ise seda hästi ette, aga olen kindel, et see on suurepärane. Igaüks hakkab töötama kõigi heaks, mitte endale, asetab kõik ühisesse kuhja ning võtab siis sealt niipalju, kui ta vajab. Ei jää enam mingeid põhjusi kadeduseks, põlguseks, ahnuseks, õitsele puhkevad kõige kaunimad inimtunded — armastus, vastastikune austus, õilsus, sõprus. Kaovad sõjad, sest ei jää enam piire rahvaste ja riikide vahele, on ainult üks rahvas ja üks riik — kapitali ahelaist vaba, töötav ja armastav inimkond.»

Väike nelinurkne maailm liigub Akvile kõrval. Võõra planeedi tükike, mis on sattunud Maa külgetõmbejõu piirkonda. Akvilel on külm, kõle tunne. Ta ei usu, ei usu ühtainustki sõna. Ilus muinasjutt, mida lapselapsed vestavad oma lastele. «Kõik see on ilus,» tahaks ta vastata. «Teie lipud on punased nagu Kristuse rõivas. Kristus kuulutas samuti armastust, toitis ühe pätsiga tuhandeid inimesi. Tõepoolest, see on väga ilus.» Akvile tahaks seda öelda, kuid suu on nagu lukus. Ta tunneb, et on üpris hall, väeti ja pisike selle inimese ees, kes loob legendi. Teerajal lamav kivike, mis ei veere eales haljale aasale, kui seda ei riiva möödamineja jalg.

«Kas nüüd on sulle selge, miks ma öösiti istun raamatute taga?» kuuleb ta Mariuse summutatud, pahast häält. «Võibolla pole selge. Ilmselt mitte. Naerad endamisi ja mõtled: fantaseeri, fantaseeri pealegi.»

«Ma ei naera sugugi,» vastab Akvile siiralt. «Ma austan inimesi, kellel on oma täht, olgugi väljamõeldud.»

Marius vilistas tasa. Ei usu! Akvilel on piinavalt valus, ta ei taha Mariuse silmis jääda kergatsiks või valetajaks! Kuid õu on siinsamas, lõppude lõpuks peab ju ütlema «head ööd».

«Gümnaasiumis lugesin ma palju,» kiirustab Akvile. «Mulle meeldisid raamatud, milles oli juttu inimestest, kes millegi eest võitlesid. Sageli nad küll kaotasid, kuid ma ei põlanud neid. Ma kadestan tugevaid inimesi, Marius.»

«Vaat kuidas! Huvitav . . .» Hüvastijätuks sirutatud käsi vajub alla.

«Ta läheb kohe minema . . .» mõtleb Akvile, silmitsedes meelehärmiga musta majadekuhjatist, mida katab tähine

taevarätt. Lauda juures kuudis tukub koer. Ait vaatab ehmunult ja üksildaselt hämusesse pimedusse. «Ta läheb kohe minema . . .» Ning järsku juhtub midagi ootamatut. Akvile ei tahtnud öelda viimaseid lauseid, kuid need tulid nagu iseenesest. Jääb vaid oodata, kuidas Marius vilistab ja naerma puhkeb. Kuid naeru pole kuulda — Marius taipas, et Akvilel on vaja end õigustada.

Nad istuvad kaua aidaesisel trepil. Südamed pole pärani valla, kuid ka läbi väikese pilu võib Marius näha seda, mida ta varem polnud märganud.

«Sa pole niisugune nagu teised kulakutütred,» kuuleb Akvile tema sosinat.

«Ära sõima.»

Mariuse nägu on üsna lähedal. Öö on selle jooni tundmatuseni muutnud. Mõistatuslik pronksmask lõhnab tubaka järele, sealt otsekui hoovab väljaütlemata sõnu. Kivine õlg surub vastu Akvile õlga. On aeg tõusta ja ära minna. Kuid Akvile ei suuda paigast liikuda.

«Ära sõima,» kordab ta vaid nõrgalt ja tõstab käed, tahtes Mariust eemale lükata. Kuid ka Mariuse käed tõusevad. Tuhmi taevavõlvi varjab midagi tumedat. Jahe, kare võõras nägu, huuled, mis otsivad huuli. Leidsid! Ja põrkasid tagasi, just nagu oleksid maitsnud mürki. Siis pahvatasid suust sõnad. Ülelüa valjud ööajal ja ootamatult vihased:

«Kas me oleme arust ära . . .»

Marius tõusis trepilt ja lahkus. Kärarikkalt, rutakalt, otsekui põgenedes ärganud koera haukumise eest.

«Kuss, Rudis, kuss,» keelas Akvile tasa. «Rahune. Ta pole sugugi võõras inimene, ehkki paistab sellisena.» Pea seljas, naeratas ta külmale tähesärale, tundes ikka veel Mariuse raskeid, erutavaid käsi oma pihal ning kuumi, niiskeid huuli oma huultel.

III

Ta surus end vastu mehe selga, just nagu varjaks see kõige kindlamalt minevikupiltide eest. Milleks need mälestused, mu jumal, milleks need mälestused! Legend oli kaunis, aga valelik. Muinasjutukristall hakkas mõranema juba enne seda, kui Gulbinased sõitsid piki tsaari sundasunike tallatud teid. Ent ta püüdis pudenenud kilde veel külge liimida, sest Marius oli tema kõrval. Ah, jälle! Mu jumal, milleks on vaja seda eilset päeva, mis sarnaneb kulunud seebikilluga? Mil-

leks see, kes lubas kätel kanda ümber maailma, ja teine niisamasugune, kes mängis õiglast Kristust? Elu pole äiutav unelm, pole fantaasia, vaid kivi, mida on vaja mäkke veeretada, pealegi üpris ettevaatlikult, sest kui sa libastad, võid ise alla jääda.

Hommikul ärkas Akvile erksana, ehkki oli saanud vähe magada. Öised arutlused tundusid haige sonimisena, mis möödus koos palaviku langemisega. Nõrkus pole küll üle, kuid organism juubeldab, olles tõvest jagu saanud. Akvile katab tekiga Laurukase, kes on selle pealt ära lükanud, võtab ämbrid ja läheb lauta.

«Äh, no mõtles alles välja,» toriseb Keršis. «Ma annan ise loomadele ette. Mine parem hommikueinet tegema.»

«Ära karda, hommikueine tuleb ka.»

Lauda soojus ümbritseb teda nagu pehme, mõnus tiib. Akvile viskab lammastele sülemi heïnu («Minu uted . . .»), lüpsab lehmad, toob igaühele korvitäie peete («Minu lehmad . . .»), kallab orikale pangetäie rokka («Minu rõngasnina . . .»). Ta läheb laudast küüni, aita, tagasi lauta, tema järel aga jookseb nähtamatu niit, mis ühendab teda asjadega, mida ta puudutab käega või pilguga. Ta otsekui sulab nendega kokku, asjastub ise, ning kõik see, mida ei saa katsuda käega, kõik see, mis pole materiaalne, ei tekita temas mingeid mõtteid. Unistused taandusid jahumati, peedikorvi, sahiseva heina ees. Südames on koha sisse võtnud lehmad, kes peavad andma rohkem piima, sead, keda on vaja paremini nuumata, taluhooned, mis jäävad liiga kitsaks, kui pärast sõda asjad hästi hakkavad edenema.

«Homme tuleb Must Könt küüni katust katma,» ütleb Keršis järgmisel nädalal.

Miski on viltu, kui Must Könt peab töötama võõras talus, aga Akvile ei lausu selle kohta sõnagi.

«Jah, küüni katus tuleb korda teha, enne kui heinaaeg käes,» nõustub ta.

Must Könt kooberdab kohale, kaenla all sooniline laud õlgede silumiseks. Ta on lõbus ja sõnakas. Kuni lõunani kisuvad nad koos Keršisega katuselt pehkinud õlgi. Murduvad latid ragisevad, mõlemad aevastavad. Paksus tolmupilves pole mehi peaaegu nähagi.

«Lõuna on laual!» hüüab Akvile, ajanud pea selga.

Nad ei kuule, ehkki töötavad madalal, alumisel roovlatil, — on jutuhoos.

«Sa oskad elada, kuradi moodi oskad elada, Peliksas,» seletab Must Könt. «Isegi too mees, kes punus aganatest

nööri ja andis vennale, et see end üles pooks ja talu temale jääks, — isegi too mees ei saaks sulle vastu.»

«Kadestad?» uriseb Keršis rahulolematult.

«Mis sa nüüd, Peliksas!» Must Könt on siiralt imestunud. «Kuidas võib kadestada inimest, kellel õnnetus kaelas, pärgli päralt.»

«Äh, mis jama sa ajad! Missugune õnnetus? Mis sa norid?» pahandab Keršis, hommikust saadik ei anna Putrimase terav keel talle rahu.

Must Könt ei vasta kohe. Ajab pea kuklasse, vaatab üles. Sealt on kuulda tugevnevat mootorimüra. Lennukid! Nad pole madalal, kuid ikkagi allpool pilvi, hästi on näha nende korralik rivi.

«Idast,» ütleb ta. «Varsti kuuleme trummipõrinat. Kanäe, kui julgeks nad on läinud pärast Stalingradi! Tulevad juba päeval saksa isandale külla . . .»

Keršis tõstab samuti pea. Hallid pilved roomavad taevas. Ainult siin-seal on helesinine lapike. Kisub vihmale.

«Kuhugi pole kirjutatud, et need on venelased,» lausub ta viimaks, vaadates üles. «Mustad, kihutavad kiiresti. Vist on inglased.»

«Inglased ei ole ikka veel veest välja roninud, võtaks neid pagan.» Könt kergitab allavajunud pükse, muheleb kavalalt. «Ei tule su inglased, neile on see liiga kauge. Küllap näeme siin oma armast naabrit. Su hektarid võetakse kolhoosile, võik viiakse ühisesse talli, tared lammutatakse — kolhoosis elavad kõik ühes summas —, ja su süda lõhkeb valust. Mis suuremat õnnetust sulle veel vaja on, pärgli päralt?»

«Ah, jäta! Et su keel kuivaks!» Keršis haarab kinni õlevihust, tõmbab enda poole, vaata et rebib kogu katuse maha. Võtab teise, kolmanda. Ragin, kolin, pehkinud õled lendavad alla, tolm tõuseb sambana.

Must Könt aga laseb omasoodu edasi. Nüüd juba teisest kandist. Oh teid inimesi küll . . . Tihti ei tea te isegi, mida tahate. Kui eksib lihtsurelik, pole veel midagi imelikku, aga kui õpetatud mehed südapäeval oma õueväravat üles ei leia . . . Targad mehed, ühesõnaga intelligendid. Kui sakslased tulid, karjusid neist paljud «hurraa!», arvates, et tuleb kuldne vabadus, aga läks hoopis nii, et vabadusetoojad hakkasid neid endid töölaagritesse ajama. Sakslastele ei meeldinud, kui noori ässitati üles, et nad ei kuulaks Kubiliunast ja ei läheks vabatahtlikena rindele. Vihaga suleti isegi leedu ülikoolid. Nii et — nagu teie meile, nõnda meie teile. Ju vist Hitleril pole Idas eriti mõnus, kui läks vaja leedu leegione,

pärgli päralt! Aga ka meie mehed pole sõnniku pealt riisutud — nad ei liigu oma talust, tee mis tahad. Muidugi, milleks peaks tööinimene minema omasuguseid tapma, kui isegi ametnike hulgast mässavad paljud omavalitsuse vastu.

Keršis nohiseb vihaselt, ei lausu sõnagi. Kus mul tark väljas. Poliitik! Need ülikoolid on kõva värk, inimesel on otsekui raamatutest kõht täis. Äh, oleks lausa õnnistus, kui sakslased ainult raamatutega tegeleksidki, et nad ei puudutaks küla, aga võta näpust, vaene maamees, nüüd on viljanormid veelgi suuremad . . .

«Mehe-e-ed, lõunale-e-e!»

Lõunalauaski räägitakse ühest ja teisest. Must Könt püüab pererahvale koguni meele järele olla, kuid Keršis on sünge nagu sügistaevas, ning ka Akvile ei tõsta mõtlikku pilku oma taldrikult.

Õhtul, kui katusekatja on koju läinud, ütleb Keršis naisele:

«No on see Putrimas alles okkaline! Ise ei oska elada, siis kadestab teisi.»

Akvile vaikib kaua, visalt. Tunni aja eest, ainult tunni aja eest kohtus ta Matas Puplesisega, ning viimase torklikust pilkest õhetavad kõrvad praegugi. Ei oleks pidanud meenutama mõisat, kuid tahtes öelda lahket sõna, pahvatas Akvile järsku: «Te jäite siis härra Diese juurde ka teiseks aastaks?» — «Jäh, siis vähemalt tean, et vaterlandi ei viida.» Sõna sõna järel jõudsid nad kuidagi Musta Köndini, puudutasid Nemuniste elu. Kohutavalt vastumeelne jutuaine, aga Puplesis selleks ongi sündinud, et inimesele hinge sülitada. «Nemunistel läks kehvasti, nad pühiti maa pealt, just nagu polekski niisuguseid inimesi Lauksodises elanud, noh, teile oli see ainult kasuks, proua Keršiene . . .»

«Ainult kasuks! Teile oli see ainult kasuks, proua Keršiene.» Koduteel Akvile lausa nuttis meelehärmist.

«On vihane, et me renti võtame. Kas see siis ei kuulu meile?»

Akvile peseb köögis nõusid. Seinal vilgub tahmunud klaasiga petrooleumilamp. Ahju taga laulab kilk. Vastu akent on end surunud tiheneva videviku neljakandiline nägu, sellest õhkub nukrust, solvanguvalu.

«Kuulub meile? Aga miks see kuulub?» Akvilet valdab vimm. Ta tahab väärata seda kindlat, oma tões veendunud häält, mis tuleb ukse juurest. «Kas siis meie ehitasime Nemunise tare?»

Keršis imestab pisut.

«Me võtsime Julyte enda juurde,» vastab ta, mõelnud veidi. «Kes teab, võib-olla tuleb temaga kogu elu vaeva näha. Me oleme eestkostjad, peame vaatama tema vara järele, kuni ta täiskasvanuks saab. Kui ta ei parane, siis on kõik hooned ja maa täielikult . . . jah . . . neli hektarit . . .»

«Täielikult, arvad?»

«Äh, muidugi, kuidas siis, sugulasi tal ju pole. Kui tahad teada, on see maa õieti meie talu küljest võetud — Nemunised ostsid selle meilt pärast kehva aastat. Keršiste maa, nojah . . .» laseb ta edasi, tabamata Akvile pilget. «Kuni on sõda, pole sellest lapikesest suurt tolku. Viljanormid, küüdikohustused. Ühe hobusega ei tule toime, vahel tuleb teine laenata. Aga küll me siis kosume, kui kõik rahuneb.»

«Tõesti?»

«Äh, mis siin rääkidagi! Neliteist hektarit . . . Siis tuleb teine hobune, veel paar lehma. Mõne hektari anname rendile või siis pooleterale. Peremees!»

«Ei!»

Aeglaselt, raskelt tõuseb Keršis madalalt pingilt, millel võttis jalgu lahti. Jääb toppama köögi uksele, sünge ja ehmunud.

«Auh, auh, auh!» haugub tema selja taga poolearuline tüdrukuke, tuisates mööda tuba hullava Laurukase kannul.

«Ei!» kordas Akvile, pööramata pilku kausilt, milles pesi nõusid. Taldrikud tärisevad vihaselt. «Nende majast pole meile midagi vaja. Mitte midagi!»

Ukselt kostab puhkimine, ägin. Paljad, parkunud jalad tammuvad lävel.

«Sa ütled . . . jah . . . nõnda,» langevad suust üksikud sõnad. «Miks pole vaja? Kellelegi ei tehta ju ülekohut. Kas siis meie oleme süüdi, et Nemunistel nõnda läks?»

«Ükspuha. Las olla seal peremeesteks Putrimased.»

Keršis on poole lühemaks vajunud. Raske pilk roomab mööda põrandat nagu murtud selgrooga sisalik. Pahklikud kämblad on kord kõhul, kord seljal, leidmata paika.

«Auh, auh, auh,» klähvib poolearuline tema selja taga.

«Putrimased . . .» tungib viimaks välja ohe, ränk nagu savise põllu kündjal. «Las Putrimased . . . Arvad, et mulle on vaja võõrast vara? Mina pole niisugune. Mis keisri oma, see keisrile, mis Keršise oma, see Keršisele, ahaa. Mina olen niisugune.»

«Tean. Sa tahad kuidagimoodi tasa teha seda, et ma ei saanud kaasavara. Kuid surnutega ma ei kauple . . .»

«Äh, no küll ütles! Mis kauplemine see on? Ma ju õiguse

järgi... Laurukas pole ju taevast kukkunud. Marius...» Keršis võpatas — juba ammu polnud siin kõlanud see nimi. «Laurukasele kuulub oma osa, ta pole Nemuniste majale võõras.»

Akvile pöörab ümber. Silmad suuremad, nägu kahvatum kui muidu. Etteulatuvale kõhule asetatud märjad käed auravad otsekui kaks tuletukki, millele on valatud vett. Huuled liigatasid, kuid sõnad lämbuvad suhu. Pilk, tuhm nagu tahmase lambi valgus, libiseb Keršise kehal — peast paljaste jalgadeni.

«Võiksid kas või korragi jalgu pesta...»

Hääl on nagu nõelu täis torgatud lõngakera, kuid Keršis ei tunne nõelu — kare vill, aga ikkagi vill. Veereb edasi nagu järsakust allalükatud kivi. «Äh, muidugi mõista! Võib, nojah, pesta. Peab!» Valab kaussi vett, istub ukse juurde pingile. On lõbus ja elevil, majandusasjades jäi viimane sõna ikkagi temale, peremehele.

«Oletame, et me ütleme Nemunise talust ära,» lausub ta, tahtes oma võitu kindlustada. «Arvad, et ei leidu soovijaid, kes seda pala ihkavad? Lausa õnn, et maalapp ei ole Vainoraste talu piiril. Äh, Piibu-Katre ei laseks sihukest juhust mööda!» Jääb vait. Kõhvitseb sääri, kaaludes, kas maksab naisele kõike viimseni ära rääkida. Jõuab otsusele. «Siin pole enam midagi arutada. Asi on klaar. Dokument on olemas. Ajutine. Sügisel viin härra vallavanemale mullika, ühe peekonisea annan tema normikohustuste arvele, siis on mul paber igaveseks ajaks. Kučkailis tahtis jalga taha panna. Ei läinud läbi. On suuremaid isandaid kui tema.»

Köögist ei tule vastust. Akvile istub, rinnuli nõudega kuhjatud laual, ja vaatab aknast välja. Hämarus matab põlde. Viimasedki saarekesed vajuvad ookeani tumedatesse lainetesse. Kiivitajate karjed on täis meeleheidet.

ÜHEKSAS PEATÜKK

I

Oma ülesannet võinuks ta täita märksa lihtsamalt ja ohutumalt — kutsuda sidemehe kaudu Musta Köndi ja vestelda kusagil Giluže lähedal, metsas. Ent pärast seda, kui ta Suu-

relt maalt partisanide juurde Vente laande heidetuna kuulis oma perekonna kohutavast saatusest ja Akvile truudusetusest, ei saanud ta enam rahu päeval ega ööl. Ta ei kiirustanud kätte maksma — aeg polnud selleks sobiv —, vaid tahtis kas või kõndidagi sellel mullapinnal, mis kunagi tõotas kõike, aga ei jätnud peaaegu midagi. Temas oli säilinud nõrk lootus, et kusagil võib olla viga, sest on lausa uskumatu, kuidas elu veeretab nii palju õnnetusi üheainsa inimese kaela. Ta pidi, ilmtingimata pidi sõrmedega puudutama tegelikkust, nii nagu pühakirja Toomas puudutas Kristuse haavu, et öelda otsustavalt «usun».

Mets hõrenes, tüvede tagant lõi helendama tähtedest valgustatud põlluserv. Kevadöö karge õhk tärpentini järele lõhnavas männikus lausa joobnustas. Oli tunda järve niisket jahedust, niitmata heinamaade hõngu. Seal, teisel pool piimja uduga kaetud Giluže järve oli tema küla, tema kodu, tema omaste haud. Lauksodis lebas taeva roostekarva taustal otsekui maale laskunud piklik pilv. Raske, kohmakas, ähmaste piirjoontega. Midagi viirastuslikku, ebareaalset ning samal ajal kohutavalt tõelist, mis rõhus juba üksnes oma olemasoluga.

Kui palju tuhandeid kilomeetreid oli vaja läbi käia, et tulla tagasi siia, oma elu varemetele! Kui palju häid sõpru on maetud Orjoli lumeväljadele, relvavendi, kes koju tulles võinuksid eest leida terveks jäänud kodukolde ja oma Akvile! Ei, kuulid ei teinud oma tööd sugugi mitte nende kallal, kelle kallal oleksid pidanud tegema. Ja näe, sina, kes sa oled nende kaastunde tõttu mõistetud veelgi suuremasse viletsusse, lomberdad nagu surmavalt haavatud hunt, nuusutades möödunud päevade jahtunud jälgi. Võiksid minna otsemat teed, kuid nähtamatu käsi tirib sind järsaku juurde, ning siin, tõmmanud end valust kerra, lakud sa avanenud haava, kuni silme ees muutub mustaks. Näed teda, väikest neidu, kes on külmast kange, ja ennast seal all, paadis, ning seda uttumähkunud järve, mis pole valkjas nagu pimeda mehe silm, vaid tormist turris, ähvardavalt möllav. Ja näib kummaline, et kõik see on kunagi olnud — nii Akvile südamevalu, millest ta kõneles tuule vihina saatel, kui ka see ootamatu tunne, mis sundis sind esimest korda suhtuma temasse mitte kui klassivaenlasesse, vaid kui naisesse.

Sa lomberdad möödunud päevade jahtunud jälgedel.

Esimene lootus, et ta suudab sind mõista, esimene suudlus...

Järveäärse sauna eesruum, aprillivihm.

«Ma tahaksin, et sa suvel jääksid Lauksodisesse, ei läheks mujale kraavi kaevama . . .»

Ning seejärel juuni, lehvivad punased lipud. Sa seisid rõdul särgiväel, turuplatsile tulvanud inimeste ees. «Me tulime, et jääda ning vägivalla ja pimeduse varemetele ehitada õiglane maailm.» All sumiseti, karjuti, vehiti mütsidega. Ning sa märkasid pulbitsevas katlas tema rätikut — rohelisi lehti punasel põhjal, erepunasel põhjal, sest ta teadis, et sa pead lugu punasest värvist.

«Ma nägin, kuidas sa hüüdsid ja mulle rätikuga lehvitasid,» ütlesid sa, kui te pärast miitingut kahekesi külla tagasi läksite. Esimest korda kahekesi kõigi silme all, avalikult. «Ma ei arvanudki, et mu neid on poliitiliselt nõnda teadlik.»

Akvile puhkes naerma, välgutas oma musti ripsmeid. Jumaluke, ta oli sinu meelest juba ammu ilus, aga nii kaunina polnud sa teda veel näinud!

«Nüüd sul pole enam vaja minna kaevama neid kroonu kraave. Ja veel, sa olid nii tore seal, rõdul. Nagu mõni prohvet. «Me võtame kõik, mis meile kuulub, ja jaotame nõnda, et keegi ei saa tunda ülekohut.» Inimesed võtsid sind vastu nagu esimesed kristlased Jeesus Kristust . . . Ma armastan sind, Marius.»

Sa olid õnnelik, väga õnnelik. Vankrid sõitsid mööda, kuid sa ei hoolinud neist, kahmasid ta sülle ja kandsid rabeleva, naerva tütarlapse üle kraavi, aasale, mis oli heinakaartest triibuline. Rukkimets sahises põllupeenra juures, ning väsinud hellitlustest, vaatasite mõlemad selget sinitaevast, mis lõhnas kimalaste kärgede järele; Akvile paitas su nägu ja aina kordas:

«Ma armastan sind. Ma armastan sind väga, väga, Marius.»

Siis, teadmata isegi miks, tõusid sa istukile ja vaatasid talle otse silma.

«Täna on meie pidupäev,» ütlesid sa. «Niisugustel päevadel on inimesed tavaliselt head ja muretud. Kuid elus ei saa kogu aeg pühi pidada, ette tuleb ka karme päevi. Võib tulla. Ega sa mind siis ei reeda?»

Akvile silmad läksid suureks. Võib-olla imestusest, võib-olla solvumisest. Kuid ainult hetkeks. Ja seejärel . . . Ah, sa polnud eales kuulnud nii muretut naeru, näinud nii selgeid silmi! Sul hakkas häbi, aga sa muutusid ka rahutuks. Sa mõtlesid kristallpeekrile, mille heli on puhas, kuni peeker pole põrandale kukkunud. Kuid siis sa ei uskunud, et see puruneb, ja nüüd sa kõnnidki haavatud südamega, korjates

laialipudenenud kilde, millest ei saa enam iialgi midagi kokku liimida.

Mitte midagi!

Marius jõudis jalgrajale. Ühel pool oli ikka seesama järve piimjas valendus, teisel pool — must, puudest kohisev pilv. Jah, ta kuuleb juba aedade lõhnavat sahinat, tunneb tarede sooja hingust. Kevaditi, kui jää oli läinud, jooksis ta mööda seda jalgrada paadi juurde, ema tassis siin korve märja pesuga, isa . . . õed . . . iga väikest rohututti, iga maasse vajutatud kivikest on puudutanud nende jalad.

Marius vajus järsku keset teerada põlvili, talle tuli nõrkus peale. Toetus pihkudega külmale, kastesele rohule, surus näo vastu kindlat maad. Oleks tahtnud nutta — siis ehk annaksid tõmblused rinnas järele —, kuid silmad on kuivad. Pisaraid ei ole enam. Ta on näinud liiga palju võõrast valu.

«Tõuse püsti! Emasid on miljoneid, ainult mina üksi, sinu kodumaa, olen kõigi ema, olen surematu. Kuni sa ei häbene vajuda minu rüppe, ei jää sa iialgi orvuks.»

Ja ta hüppab püsti, läheb edasi, viies endaga kaasa maa külma, rohulõhnalise suudluse. Peaks pöörama kõrvale, Musta Kõndi majakese suunas, kuid kodutare on siinsamas, viipab talle kutsuvalt teiselt poolt aeda. Surunud end vastu maja nurka, silitab ta mõlema käega kaua karedaid, lõhenenud palke, ahmib kõduneva sambla kuiva lõhna. Ja tunneb äkitselt, et põskedel looklevad soojad niidid. Puhkes nutma! Esimest korda pärast paljusid päevi voolasid ehtsad, südant kergendavad pisarad. Ta on tänulik sellele sammaldunud puule, surub veelgi tugevamini selle vastu näo, paitab kätega. Ning kui hinge jäävad vaid pakitsev valu ja kohutav kättemaksuiha, eemaldub ta seinast ja tormab tagasi teerajale. Kohe on südaöö, kell kaksteist kirevad kuked. Komistades tõttab ta mööda kõrvalisi radu otsekui viirastus.

II

Musta Kõndi hütt kössitab järve kaldal. Sissevajunud õlgkatus, pisikesed suitsunud aknad, korstna asemel põhjata katel. Kuus sammu pikkupidi, viis laiuti. Kehviku saun, mitte elumaja.

Uks krigiseb. Marius seisab küürutades mustava avause ees. Sõrmed pigistavad taskus püstolit.

«Ootad?»

«Nagu kokku lepitud,» kostab värisev hääl eeskojast.

«Kata aknad kinni.»

«On kaetud.»

Lävi on madal — kahetolline laud, kuid Mariuse jalg jääb ikkagi selle taha kinni. Hallitusehõnguline pimedus lööb näkku. Kuid enne seda tundis ta Musta Köndi käsi oma õlgadel ja rasket, tubakalõhnalist hingeõhku. Kare, habemetüügastes nägu surub end Mariuse põse vastu.

Mehed seisavad, emmates teineteist tugevasti. Viimaks, otsekui häbenedes, lasevad nad lahti ja astuvad sisse. Könt süütab tattnina — õõnsaks uuristatud peeti on topitud rasva —, ning nähtavale ilmuvad mõlema punetavad silmad ja äsja üleelatud kohtumisrõõmust säravad näod. Marius istub poollagunenud ahju ette pakule. Hütis pole mööbliesemeid, Putrimased viisid kõik kaasa, kui Nemuniste tarre kolisid. Auklik savipõrand on prahti täis, seintel on hallitus ja ämblikuvõrgud, nurkades vedelevad mingid kaltsud ja katkised kotad. Siin on nukker ja kõle.

Könt on kummargil, silmitseb Mariust rõõmsa imestusega. Siis asetab käe talle õlale, paitab, just nagu tahtes veenduda, et tema ees on tõepoolest endine Kraštupenai valla täitevkomitee esimees.

«Kui see seltsimees ütles, et sa tahad minuga kokku saada, siis hakkas mul süda lausa puperdama. Elus! Ja meie nutsime sind juba taga. Žakaitis tõmbas sulle risti peale, ja meie uskusime, pärgli päralt! Lauksodise kulakud tellisid suurest rõõmust isegi leinamissa. Etsakae, kuidas mõnel ei vea, mine või hulluks.»

Könt itsitab tasa. Nüüd on ta juba kükakil. Ka Marius naerab. Mõlema silmad on kahtlaselt niisked, põselihased tõmblevad.

«Sina, Petras, oled niisama karvane nagu ennegi. Omavalitsus pole sind vist sugenud.»

«Meil, vaestel ja viletsatel, on isemoodi nahk — mida rohkem soetakse, seda paksemaks muutub.»

«Mitte kõigil. Kui paljud meie mehed end maha müüsid! Esimesel nõukogude aastal möirgasid nagu lõvid, nüüd aga klähvivad nagu kärnased kutsikad. Ega sa Puplesisele öelnud, milles asi?»

«Milleks ta seda enneaegu teadma peab? Las arvab, et kutsusin teda appi puskarit ajama. Eks vaatame, mis edasi saab. Ta peaks juba kohal olema.»

«Sa ei usalda teda?»

«Miks mitte? Matavušas pole lobasuu. Ainult eit on tal niisamasugune tobu nagu minulgi... «Lastakse maha, võetakse kinni, viiakse minema, ära sega end sinna, kuhu pole vaja...» Ka lastega pole tal asjad kombes — see, kes tuli pärast Migratat, Kestumieras, läks Reichi tööametisse, on Hitleri sulane, Migrata aga on mõisa küljes kinni. Issanda jumala truu teenija. Tal ükspuha, kes valitseb mõisat — ameeriklane Gulbinas või sakslane Peter von Diese, peaasi, et härra. Meie Matavušas, ehk oled kuulnud, on samuti mõisa küljes kõvasti kinni.» Marius noogutas. «Neljakümne esimese aasta suvest alates. Nagu mees lahti lasti, nii põrutas otseteed sinna. Hukka mõista pole siin midagi, inimene peab ju kusagil töötama. Tema seitsme hektari eest hoolitsevad aga eit ja nooremad lapsed. Härra Peteri juures on ta justkui jumala selja taga — teda ei võeta, ei viida Saksamaale. Tööjõud! Ja veel missugune. Puplesis on seal nagu vanema asemel, vastutab vangide eest. Pole tal seal kuigi lõbus. Kurtis teine. Kui mõni vang, kes mõisas töötab, paneb plehku, siis jumalaga, peanupp, pärgli päralt.»

Marius vaatab keskendunult peedilampi, mis pragiseb ahjul. Lehkab põleva lambarasva järele. Tuhm, roosakas valgus püüab hajutada pimedust ning vajub mustade varjudena jõuetult seinte äärde.

«Kestumieras kavatses komsomoli astuda,» ütleb ta, muutmata asendit.

Must Könt kükitab tema ees ikka veel otsekui teenistuskoer.

«Kavatses komsomoli, aga sattus fašistide juurde, annab au saksa ohvitseridele. Seikluste otsija. Nõnda ta isale ütleski: ma sülitan valitsustele, kõik nad on ühesugused, tahan maailma näha. Kui sakslased tulid, oleks ta seiklushimust taganenud koos meie armeega, kuid tõbi takistas. Issanda teed on imelikud, nagu armastas öelda minu kadunud ema...»

«Jah, magasime inimese maha.» Mariusele ei meeldi, et Must Könt on tema ees kükakil. Ta tõuseb pakult ja vaikib kaua, just nagu austades hukkunu mälestust. «Kuid miks politsei laskis Puplesise nii kergelt tulema?»

«Kergelt?! Võtaks pärgel sihukest kergust! Ta jättis sinna neli hammast, ja selg... Nii ei maksa öelda! Mees näris klaasi, nüüd saab hädavaevu jagu leivakoorukesest. Temast sõitis üle vanker, mis oli inimesi täis, mäletad? Enam me säärast tsirkust ei näe, nüüd on tal tegemist, et nisukotti aita kanda. Tema on oma kannatused kannatanud, kadestada pole siin midagi. Pärast oleks ta ehk uuesti kinni võetud, kui poleks seda mõisat ja Kestumierast oma Reichi teenimi-

sega . . . Ja mis puutub sellesse, et ta lahti lasti, siis — meie vallas on paljud võrgust pääsenud. Adomas Vainoras . . . Mehkeldab mõrtsukatega, aga ei tapa igaüht, kes lihaloomaks kõlbab. Ta on aidanud niipalju kui võimalik. Püüdnud, nõnda kuidas amet lubab.»

«Mängid advokaati?» Marius köhatab vihaselt, vaatab ettehaitvalt Könti, kes nõjatub vastu ahju. Vigane vasak käsi (sellel on järel vaid pöial ja nimetissõrm) silitab kuuekäänist. «Adomas saab seni läbi ka ilma advokaatideta. Leidub veel lapsikuid inimesi, kes usuvad, et neid jäeti ellu kristlikust armust. Lugupidamine leedu vere vastu? Jah, fašist poleks ilma selle jooneta fašist. Aga asjal on ka teine külg — mis kasu oleks Adomasel surnud orjast? Kes teenib pärast sõda kulakut ja vabrikanti? Kui nad teaksid, et kaotavad, ei jätaks nad kivi kivi peale, kulla mees.»

«Tean, tean.» Köndil on tõsiselt häbi. «Ma ei kaitse neid, rääkisin ainult, kuidas Puplesisega lugu oli. Vajugu ma maa alla, kui neid kaitsen!»

«Ära solvu. Ma olen nende peale tige nagu kurat. Hea pole ma kunagi olnud, aga pärast kõike seda, mis üle olen elanud, lähen marru, kui kuulen mõnda sõna nende kaitseks. Sina pillud neid lumepallidega, kuid on vaja kividega, kividega, kividega! Ja veel hõõgvele aetud kividega!» Marius käib kitsas köögis erutatult ringi otsekui metsloom puuris. Könt, tõmmanud taskust koti kodutubakaga, keerab osavalt plotskit.

«Muidugi, sul on, mille pärast marru minna,» ütleb ta paljutähendavalt. «Aga nad pole ka minul pead silitanud. Sain tüki maad, alustasin elu — ja võeti käest ära. Ka Puplesisel pole neid millegi eest tänada. Igaühel meist on okas südames, ära karda.»

«Me ei kohtunud selleks, et okkaid kokku lugeda.» Marius rahmab Köndi käest tubakakoti, rebib ajalehe küljest riba, et vilkat keerata. «Kui hakkame oma haavu lahti kiskuma, jääme ainult nõrgemaks. Mõtleme parem teistele. Meile on vaja, et südamesse mahuks kõigi inimeste mure. Vihkamine on parim lõhkeaine. Niisuguse pommiga laseme õhku saatana enda.»

Suitsupilvesse kadunud Könt vangutab pead. Puistaks külalise üle küsimustega — tahaks nii väga kuulda, kuidas ta puges läbi nõelasilma ja ilmus siia —, aga pärast seda, kui Marius teda noomis, ei söanda ta rohkem pärida. Mõlemad popsutavad plotskeid, neelates kirbet suitsu, ja vaatavad ringi: kuhu see Puplesis küll kadus, pärgli päralt!

«Kuidas Džiugased elavad? Gediminas?»

«Elavad. Ausad inimesed. Kui ema kihutas Akvile kodust minema, võttis vanamees vaesekese enda juurde.» Könt tokerdub, kuuldes, kuidas Marius suitsust läkastab, ja vaatab köögi ukse poole. «Gediminas käib vahel meil, tema ja minu eit olid ju vaderid . . . Hm . . . hm . . . Ta ei pidanud paljuks ka lihavõtte ajal tulla, ehkki meil polnud midagi lauale panna. Läheb gümnaasiumist ära, pärgli päralt. Ütleb, et tahab ausalt leiba teenida. Hakkab koos isaga põldu harima. Vanamees muidugi ei hüppa rõõmust. Kuidas siis nõnda, nägi nii palju vaeva, õppis, ja nüüd — jälle maale pori sisse.»

«Kas sa näed!» Marius on tõepoolest imestunud. «Ei oleks uskunud. Nägin, et on väärt mees, aga ikkagi vastas ta nendele nõuetele, mis on vajalikud Kubiliunase orkestris mängimiseks. Jah, pärast Stalingradi kaevavad paljud endale uue kaeviku.»

Könt kehitab kahtlevalt õlgu. Kaevavad kaeviku . . . Võibolla kaevavadki, aga Gediminas ei ole niisugune mees, et temast halvasti mõelda. Pole oma, aga vaenlane ka mitte. Muidugi, Mariusele seda ei ütle, hakkab veel sõbramehelikkuses süüdistama. Ent pole enam aegagi öelda — köögi aken põriseb nõnda, nagu kokku lepitud. Puplesis, Matavušas!

III

Puplesis seisab, silmad jõllis, ta on otsekui läve külge kasvanud. Suu lahti, huuled värisevad, käed ei oska kuhugi pidama jääda.

«Mis on, Matavušas, kas sa ei tunne omainimesi?» katkeb vaikus.

«Nemunis . . .» laliseb Puplesis. «Kuidas sa siia said? Kust sa tuled? Marius . . . Seda poleks uneski arvanud . . .»

Marius astub Puplesise poole. Siis liigub ka see paigast, uskudes viimaks oma silmi ja kõrvu.

Mehed embavad teineteist.

«Tähendab, jäid terveks? . . .»

«Oli tarvis. Ees on veel palju ajamata asju.»

«Ja-jaa . . . Elada on vaja.»

«Elada?» Marius laseb Puplesise käe lahti, nügib teda õrnalt paku poole. «Istu minu kohale, Matavušas, oled meist kõige vanem . . .» Ise võtab istet Musta Köndi kõrval pliidil

ja arendab oma mõtet edasi: «Elada, ütled? Praegusajal ei saa elada. Üks kahest: kas vaakuda hinge või võidelda.»

Puplesis pigistab sõrmedega nina, nuuskab, pühib kätt vastu püksisäärt ja poriseb:

«Mis sa siin võitled, kui oled sant . . .»

«Miks sant? Kas fašistid on sinust hinge välja peksnud?»

«Milleks hinge? Hing on alles ja seda ma ei müü ühelegi kuradile. Ainult et pole nagu mõtet . . . Aga mis mina siin . . . Tõmba parem sina oma rõngassaiad korvist välja. Kuidas, mis, kust? Kas see neetud sõda varsti lõpeb? Meie kükitame siin urkas nagu pimedad tõugud, ei tea maast ega ilmast.»

«Minu rõngassaiad ei lähe kõvaks, küll jõuame. Lõpetame alustatud jutu. Miks ei ole mõtet? Kas mõisa koogid hakkasid maitsema?»

Puplesis niheleb pakul rahutult, kaldudes kogu oma raske, nurgelise kehaga ettepoole. Peedist tattnina põleb ebaühtlaselt, vilkuvas valguses paistab Puplesise nägu tursununa, haiglasena.

«Nüüd ma juba usun, et sa oled surnuist üles tõusnud,» ütleb ta pilklikult. «Sa oled alati osanud inimesi oma keelega valusasti susata.»

«Tõde on ikka valus, onuke . . .» vastab Marius talle samas toonis.

«Mõisa koogid tulevad mul välja mõlemast otsast, kui teada tahad. Arvad, et lasksin end heast peast sinna ketti panna nagu peni kuudi juurde? Oleksid sinul lapsed, naine, olgugi tobu naine, siis näeksid ise . . .»

«Milleks laste kaela ajada? Sinult ei küsi nad nagunii, lähevad ikka oma teed.»

Puplesis toetub küünarnukkidega põlvedele ja vaatab põrandale. Laiad õlad (neid katab hall kodukootud pintsak) on tardunud paigale.

«Laidad laste pärast?» Häält pole peaaegu kuulda. Sõnad tulevad kähinal, nad on koos südameverega.

Marius takerdub. Piinlik. Astuks ligi, asetaks käe langetatud peale («Ära pahanda, vana . . .»), kuid ei, nõndaviisi võib asja kihva keerata.

«Jutt pole lastest, vaid sinust,» lausub ta juba leebemalt. «Teised sinu masti mehed pööravad aisad metsa poole, sina aga ütled: «Pole nagu mõtet . . .» Neljakümnendal aastal oli mõte, aga neljakümne kolmandal ei ole. Kuidas siis nõnda? Mis on muutunud? Nõukogude võim on ju ometi seesama?»

«Seal, kus ta on, on ta võib-olla seesama, siin aga on sakslased, omavalitsus, meie sinuga seda ei kukuta. Sõjavägi

otsustab kõik. Nagu neljakümne esimeselgi. Tuleb siia meie käest küsimata, kui on vaja tulla, ja seab sisse oma korra. Aga kuskohalt, missugune sõjavägi, seda me ei tea . . .»

«Jama ajad!» põrutab Must Könt. «Idast, nõukogude oma, missugune siia veel?»

«Olgu pealegi idast. Meil on hea meel, et sealt, — meie omad, seltsimehed, aga . . . vaata, me oleme juba õpetust saanud . . . Meenutame kaheksateistkümnendat aastat. Siis tuli samuti nõukogude võim. «Elagu! Hurraa!» Võidame kogu maailma. Valged aga lükkasid meid kõrvale. Neljakümnendal surusime jälle meie nemad madalaks. «Elagu! Hurraa!» Meist ei saa jagu mitte keegi, maailma kapitalismi lööme mütsiga. Läänest tõusis kõhetu sakslane — räägiti ju, et nad on kerjused, vaesed nagu kirikurotid, — ja läks kolme päevaga läbi Leedumaa just nagu kuum nuga läbi või. Nojah, võid ju otsustada, mida tahad, kutsuda selle või tolle, aga tuleb see, kes peab tulema.»

«Oled end maha müünud, Puplesis,» oigab Marius.

«Oli paras juhus, aga ma ei teinud seda. Mina pole Žakaitis. Ja ei müü end, ära karda. Ma võin ju hinge vaakuda, nagu sa ütlesid, aga mingil määral pean ma endast ikkagi lugu. Nõukogude võim on mulle ikkagi nagu lihase ema eest, mis seest, et ta kaks korda põgenes, jättes oma lapse saatuse hooleks.»

«Oleksid võinud järele jõuda, kui oleksid tahtnud. Aga paistab, et sul on ka võõraste lapsehoidjate juures hea olla.»

«Ära solva.»

Marius vaikib mõnda aega, talitsedes viha, ja kui see lahtub, räägib edasi:

«Kanäe, tema peab endast lugu. Eneseväärikus! Vats võib naerust rebeneda. Enesest lugu pidav inimene ei võta pükse maha ega näita paljast tagumikku sellele, keda ta eile suudles. Ja ei hakka arutama nagu mõni vürtspoodnik, mis tasub ja mis ei tasu. Kui sinul, mees, on idee, mis südamele armas, ja kui ka mõistus selle poole kaldub, mis kauplemist saab siin siis veel olla? Kellega ja kelle vastu? Kui oled veendunud, et tõde on sinu poolel, siis seisa kindlalt lõpuni. Ja sina siis, kui vaja! Kui ei näe võitu sina, näevad teised. Kaheksateistkümnendal . . . neljakümnendal . . . Vastik kuulata, onu Puplesis. Kui kõik sinu moodi arutaksid, oleks Nõukogude armee relvad ammu maha pannud ja sa ei julgeks mäsidagi sellele, et omad tagasi tulevad ja sa võid end jälle täis pugida nagu talv läbi nälginud karu.»

Puplesist poleks nagu olemaski. Mingi nelinurkne puunott

vedeleb nurgas. Pea on tõmmatud krae vahele, nägu peidetud pihkude taha. Isegi kõrvad on ta katnud, just nagu ei tahaks midagi kuulda.

««Sõjavägi otsustab kõik . . .» Muidugi otsustab, sa peaksid seda teadma, kui oled üht-teist kuulnud olukorrast rindel ja mõistagi ei pea neid teateid propagandaks. Pärast Stalingradi on sakslased hakanud vaatama sinnapoole, kust enne tulid. Nõukogude armee on nad välja kihutanud Põhja-Kaukaasiast, tagasi vallutanud Kurski, Rostovi, Voroneži oblasti, lähenenud Smolenskile, murdnud Leningradi blokaadirõnga. Jaapanlased ja türklased olid koondanud hulga vägesid meie piiride äärde, kavatsesid rünnata, kui Stalingrad langeb. See jäi neil nägemata . . . Selge, nüüd nad enam ei julge kallale kippuda. Armee täidab kangelaslikult oma kohust kodumaa vastu. Sõdurid langevad tuhandete kaupa, mõeldes ainult ühele — saavutada võit ükskõik mis hinnaga! Võit! Kõik võidu heaks — see on praegu kõige tähtsam. Mida kiiremini see saavutatakse, seda vähem elusid tuleb ohverdada.»

Puplesis on vait. Ka Marius vaikib, taibates, et oli liiga hoogu läinud. Must Könt hõõrub paljaid kandu pliidi soemüüri vastu. Läbi kinniste aknaluukide on kuulda esimest kukelaulu.

«Kõigest on näha, et Hitlerile astuti saba peale,» ütleb Must Könt. «Ajalehed ei taha sellest kirjutada — tõmbame aga rinnet lühemaks taktikalistel või ei tea mis kaalutlustel . . . Kuid lõustad on kõigil sünged, lausa lust vaadata, pärgli päralt. Hiljuti peatusid nad külas, et mune korjata. Sisse tuli üks lühemaks võetud jalaga austerlane — bolševikud olevat Vjazma all vatti andnud —, tõmbas sõrmega üle kõri ja ütles: «Hitler kaputt, kamerad.» Tead, ma ei tundnudki, kuidas lõikasin pekiviilaka, isegi noid õlest sigarette ei võtnud vastu . . .»

Könt puristab nagu hobune, kes on isu täis püherdanud. Kerjusele antakse hea palve eest alati armuandi. Ta vehib jalgadega, sarvkihiga kaetud kontsad tontsuvad vastu pliidi soemüüri. Ta on sõja peaaegu võitnud, heiskab võidulipu Berliini varemete kohale. Ent Marius jahutab kohe sõbra ägedust. «No-noh, ära kihuta tuhatnelja. Sakslane pole veel kärvanud. Täielik mobilisatsioon annab talle juurde värsket verd. Kuni me selle välja laseme, tuleb enda oma tublisti ära anda. Muidugi, meie üritus on õiglane, me võidame, nagu ütles seltsimees Stalin, kuid me võidame võideldes, mitte plaksutades nagu vaatajad teatrisaalis. Mõistagi kasvab vabadusepuu ka ilma meieta, kes me siin pliidil istume.

Seda kastab oma verega kogu ülestõusnud maa, tuhanded partisanid. Venemaal peksavad sakslast isegi naised ja lapsed. Nii et see pole üksnes meie armee teene, et sinu austerlane luges palvet «Hitler kaputt». Aga kui tuleb lõikuseaeg ja me ei saa kiidelda sellega, et olime abiks külvamisel, pole kuigi mõnus küpsetada leiba võõrast jahust.»

Könt hammustab huulde. Aukus põskedele ilmuvad punased laigud. Kahe sõrmega vasak käsi pühib närviliselt laupa.

«Ära keeruta,» pomiseb ta, «ütle otse, mida tahad.» Paljad jalad tatsavad savipõrandal, Könt kükitab puhkides pliidisuu ette, ajab käe kuni õlani sisse ja tõmbab välja mingi tuhaga määrdunud kompsu. Linase nartsu sees on pudel puskarit, leib, mõned sibulad, tükk sinki. «Mul on kuus last, aga ma pole pelglike killast,» jätkab ta, laotades kosti pliidile, Mariuse kõrvale. «Kõige vanem poiss on juba viieteistkümnene, eit on tugev, oskab elada, tuleb toime ka ilma minuta. Arvad, et ma ise pole sellele mõelnud? Tihtilugu on käed sügelema hakanud, pärgli päralt! Aga mida sa paljaste kätega teed? Kusagil metsades olevat sel talvel partisane näha olnud, aga meie kandis on vaikne. Ma ei hakka ju mööda valda jooksma ja karjuma: «Hei, vastake, kus te olete, Must Könt tuleb appi!»»

Tagasihoitud naeratus libiseb üle Mariuse näo. Ta lõikab tüki pekki, topib suhu, püüdes erutust maha suruda.

«Sa oled veel inimene, Petras.» Hääl on rahulik, aga süda hüppab nagu kevadel karjamaale lastud vasikas. «Ma ei eksinud, kui mõtlesin, et Lauksodisesse jääb vähemalt üks niisugune mees.»

«Eidele ei tohi öelda, kus ma käin, ta ajab kogu küla jaluis . . . et dal keel sõlme läheks.» Könt kummutab klaasi suhu, valab täis, ulatab Mariusele, järab oma suurte hammastega isukalt kurki. «Jätan talle kirjakese ja viuhti metsa. Juba ainult nädalapäevad kodus olla, enne äraminekut on vaja üht-teist korda teha.»

IV

Puplesis kössitas pakul, oli selle külge lausa kinni kasvanud. Jõi ära Mariuse ulatatud klaasitäie. Kui jõudis kätte tema kord, jõi teise ja kolmanda. «Sa oled veel inimene, Petras . . .» Hägune pilk eksles konarlikul savipõrandal. Peatus kahel paaril jalgadel — paljastel, mis on tursunud, sarnanedes kommidega, ja saabastes jalgadel; neil kõigil on aga

ühe ja sellesama maa tolm. Nad on nii lähedal üksteisele ja nii kaugel pakust . . . Tõstsid klaasi («Sinu ausa südame terviseks, Petras»), naersid («Kučkailis — et põrgu ta päriks! — on samuti Petras . . .»), rääkisid, just nagu oleks kolmas vaid mingi topis. «Hauka peale, hauka peale, Matavušas,» meenutas vahetevahel Könt, torkas tüki noa otsa ja pistis talle otse suhu nagu nuumhanele . . .

«No ei,» kuulis ta Mariuse üleliia reibast häält. «Liiga odavalt tahad välja tulla, vennike. Üksi oskab igaüks metsa minna, sina aga too kaasa kümme, kakskümmend inimest, et korrapealt oleks salk koos, alles siis oled mees.»

«Keda ma toon? Hobuseid ja lehmi, pärgli päralt? Kustkohalt? Nagu ma näen, ei või sa enam juua, seltsimees Nemunis.»

«Kustkohalt? Aga vangid! Mõisas on neid laagris oma poolteist tosinat . . .»

Marius vaikis. Lõpetamata lause rippus õhus, väreles, ning Puplesisele näis, et mõlemad jalad — paljas ja saapas — tonksasid teineteist kahtlaselt. Kõrvus lõi undama, pakk muutus järsku vedruks, hakkas end sirgu ajama, tõugates rasket nelinurkset keha ülespoole. Läbi tiheda udueesriide märkas ta kaht imestunud nägu ja oma rusikat — tumedat sõlmilist massi, mis oli tõusnud Mariuse rinna juurde.

Marius nõksatas tagasi, püüdes vabastada vastu soemüüri surutud jalgu, kuid samal hetkel langes Puplesise käsi jõuetult rippu.

«Nii et kandsite minu juba maha? Ah sind . . .! Kaheksateistkümnendal aastal köhisime koos sinu isaga verd — sellesama lipu eest. Karjapoiss!» Ta köhis, sülitas põrandale ja pöördus ukse poole.

«Matavušas!»

«Puplesis!»

Jäi seisma, kuid juba esiku ukse juures.

«Lõite kartma?» nähvas ta tagasi vaatamata. Need kaks olid talle köögist järele jooksnud. «Mis siis ikka, tulistage selga. Küllap Mariusel on selle tarvis mängukann olemas. Ahaa, kardate kära? Siis otsige kirves. Eks ma oota. Ma ei taha, et teil minu pärast põlved väriseksid.»

«Matavušas, mis sa nüüd, pärgli päralt . . . Me pole veel pudelitki tühjaks saanud . . .»

«Jätame ta rahule. Näed ju, et inimesel pole närvid korras.» Marius astus lähemale, tahtis puudutada Puplesise õlga, kuid käsi põrkas tagasi otsekui nähtamatult takistuselt. «Keegi ei saa inimest maha kanda, Puplesis, kui ta seda ise ei taha.

Mine koju, seedi läbi, mis sa siin täna kuulsid, ja mõtle kõige üle hästi järele. Kõige üle! Alates kaheksateistkümnendast aastast, millal sa verd köhisid, ja lõpetades neljakümne kolmandaga, millal võib jätta köhimata, aga ikkagi verine olla. Kui leiad, et sul on öelda midagi uut, kuulab meie Must Könt sind alati meeleldi ära. Head ööd.»

«Ainult ettevaatlikult, Petras. Ilmaasjata ei maksa eluga mängida. Kui kõik on ette valmistatud, anna meile märku.»

«Ära muretse, küll ma toime tulen.»

Marius embas Musta Könti. Ja nüüd, mil tähtsaim oli tehtud, tundis ta, kuidas sisemine pinge langes ja see habras kest, mille alla ta suure tahtepingutusega oli surunud oma tunded, pudenes järsku tükkideks. Ei, ta ei suuda, vähemalt sel hetkel ei suuda nõnda lahkuda!

«Kuule, Petras . . .» Marius pööras kõrvale, tõugates Könti küünarnukiga. Allavajunud õlad tõusid raskelt. «Sa olid tookord külas, nägid, kuidas neid kõiki . . .? Isa, ema . . .»

«Ei, ei olnud . . . Koristasime koos eidega Girniuse juures peete. Ah, Marius, kas maksab südamehaava käristada, hagunii ei ärata sa neid ellu . . .»

«Tähendab, koristasite peete? Ja keegi ei tea, kuidas seal kõik juhtus?»

«Meie omadest ei näinud seda keegi. Ainult külavanem Kučkailis oli seal. Räägitakse, et Pranas, sinu isa, löönud SS-lasele jalaga kõhtu, kui Julyte oli kogemata välja lobisenud. SS-lane haaranud revolvri, ja kohapeal . . . otse pähe . . . Genute . . . visati pärast seda sahvrisse, ja seal ta . . . enda tala külge . . . Ei kannatanud häbi välja, vaeseke . . . .»

«Räägi, räägi.»

«Kui nad Genute, selle püha kannataja, sahvrisse kinni panid ja alla peidupaika otsima tormasid, jooksis Julyte karjudes läbi küla. Teda ei puudutatud. Nähtavasti oli neil endil oma metsikuste pärast häbi, seal nii või teisiti, aga neil on ju inimese välimus. Kuid sinu ema, puhaku ta rahus, ja see Freithe poiss viidi Kraštupenaisse. Koos vana Džiugasega läksime Dangeli juurde, palusime surnukeha välja anda; kuulutused olid ju üles riputatud, et ta lasti maha juutide varjamise eest . . . Võta näpust! Ta soovitas meil endil hauapaiga valmis vaadata . . . Nõnda me matsimegi ainult ema ja Jutre. Ning ka mitte kalmistule, sest külavanem ei lubanud. Võtaks teda kurat! Kuid Prantsusmäe muld on püham kui

kõik nende kalmistud, sest see pole pühitsetud veega, vaid õnnetute verega.»

Mõlemad vaikisid kaua.

«Mis sa arvad, kellele ma selle eest tänu võlgnen?»

«Ei tea... Niisuguste asjadega ei hakka keegi kiitlema. Kuid meie külavanem Kučkailis on juba üleliia usin... Ehk võtad reispassi ka?»

«Vala.»

Könt pöördus reipalt ringi ja tatsas kööki. Kui ta klaasiga tagasi tuli, süütas seljaga vastu seina nõjatunud Marius oma kustunud plotskit. Tema nägu oli rahulik, karm, punetavad silmad hiilgasid kuivalt.

«Peaks kokku saama Gediminasega. Sina aitad,» lausus ta, just nagu oleksid nad sellest äsja rääkinud. Ent niipea kui ta õue jõudis, hakkas teeseldud rahu kaduma; palju ei puudunud, et ta oleks Köndi hütti tagasi tormanud. «Kuidas elab Akvile?» Mitmeid kordi oli see küsimus tal keelel, kuid ta viis selle endaga uuesti kaasa, ei julgenud välja öelda. Uhkus ei lubanud pärida, Könt aga hoidus meelega sellest kõnelemast, kartes haavata tema südant. Nõnda ei saanudki ta teada midagi rohkemat; salgakaaslastelt oli ta kuulnud, et Akvile on mehel, kasvatab nende poega ja varsti saab lapse Keršiselt. Tõsi, Könt poetas otsekui kogemata, et Keršised võtavad temalt maksu Nemuniste talu eest; Peliksas on leidnud sobiva paarilise, lühidalt — mõlemad oskavad porist kloppida võid. Niisugune põgus iseloomustus ainult kinnitas Mariuse varasemaid kahtlusi selle kohta, et ta tundis Akvilet üpris vähe. Tõsi, need polnud sõnad, mida ootas tema valutav süda — nii nagu kuumusest lõhenenud maa ootas vihma. Ta ihkas vaadata reeturlikesse silmadesse ja näha seal hukkuja appihüüdu. Ta oli peaaegu kindel, et seda ei juhtu, Akvile pole ju õnnetu, ning Mariusel oleks tohutu raske taluda hoopi, mille annab talle Akvile ükskõiksus (või siis oma mugavas pesas häiritud metslooma viha), kuid ta ei suutnud vaigistada oma tunnete tormi. «Ma pean nägema poega, võib-olla esimest ja viimast korda oma elus,» õigustas ta end, alludes kuulekalt ahvatlevale sisemisele häälele:

«Sa lähed sellesse rahulossi ja paned ta vabisema. Kuninganna magab magusasti, näeb merisea töntsi und, kuid sa ajad ta voodist välja ning vaatad mõnuga, tulvil õiglast võidurõõmu, kuidas leegitseb vale ja pettuse papist palee. Niit niidi järel rebid sa temalt isehakanu rõivad, mis ta on ülle tõmmanud, varjates end ustavusproovi eest, ja kui tema südamesse on jäänud kas või killukenegi n o n d e p ä e-

v a d e Akvilest, peab ta nägema oma häbi ja viletsust. Sa paiskad tema hinge segi ja lahkud uhkelt, võitjana, lüües igaveseks kinni ukse, mille taga on võib-olla ka edaspidi rammusa supi ja maitsva leiva lõhna, kuid mitte kunagi ei tule sinna tõeline õnn. Iga inimese elus, ütled sa siis, saabub tund, mil peame heitlema kiusatusega end müüa. Sa jäid selles heitluses alla, Akvile, ja ma tulin sinu juurde, et sa näeksid, mis oled kaotanud. Mõnitamine? Võib-olla. Ebainimlik? Julm? Eneseväärikuse puudumine? Võimalik. Ma ei õigusta ennast. Sõda pole suursuguste preilide kursus, see on kohutav ääs, milles karastatakse südameid, ning üpris tihti jääb neist järele vaid räbutükike. Nõnda on lood, emand Keršiene. Sel ajal, kui sina aelesid temaga valgel linal, oli minu voodiks verine lahinguväli.»

V

Ma lamasin sellel ääretul lumekalmistul — raskelt haavatud, kuid lahingu võitnud sõdur, — ja mõtlesin ainsale padrunile, mis oli jäänud minu nagaani trumlisse. Saatus olgu tänatud, ma valitsesin talutavalt vähemalt vasakut kätt. Tõstan külma toru meelekohale, vajutan päästikule, ja kõik on lõppenud. Sanitarid, kes käivad alles möllava lahingu kuumadel jälgedel, leiavad ühe laiba rohkem ja matavad selle surnute steppi koos teistega, kes olid Venemaa taeva all leidnud teise kodumaa ja tulnud siia selle eest oma elu andma. Pole enam vaja kannatada külma, nälga, magamatust, krigistada hambaid valust, kuni praavitad end haiglas, et sind sealt puhanuna, veelgi elujanulisemana paisataks uuesti surma lõugade vahele; hurraa hüüdes jookseksid sa jälle selles lõppematus põrgus, tuld sülitavate suurtükkide vahel, keset agoonias tõmblevate kehade kuhjasid, kus on läbisegi omad ja vaenlased, surnud ja surijad; ning hiljem, kui sa oled tagasi löödud või edasi tunginud, rõõmustaksid sa looma kombel, et jäid ellu, leinad südames oma langenud sõpru ja otsekui tasuks kõige selle eest sööd nende toidunormi.

Ei!

Nüüd imestad ise, kuidas küll võisid nõnda vedelaks lüüa. Punastan, kui meenutan seda, aga ma ei taha end õigustada: see, kes pole seal olnud, ei mõista mind iialgi, sest ta ei jaganud viimast plotskit oma sõpradega, ei murdnud viimast kuivikut mitmeks tükiks, jättes endale väikseima, ehkki ei

teadnud, millal (võib-olla homme, võib-olla mõne päeva pärast) saab kätte sõduri napi toiduportsjoni; isegi kujutleda on raske, et inimene võib kõndida magades, ja kui ta maha kukub, ei ärka ta ning külmub lumel surnuks, kui kaaslased teda tähele ei pane ning püsti ei tõsta. Hirmus, emand Keršiene? Jah, kuid kõik see on veel talutav, kui sinu padrunitaskud on täis ning sa kuuled selja taga oma suurtükiväe julgustavat mürinat, tunned, et kusagil tagala ja sinu vahel liigub katkematult varustusahel. Vahepeal aga paisati meid keevasse katlasse siis, kui suurtükiväelased määrisid alles rattaid, valmistudes positsioonide vahetamiseks, toidu- ja laskemoonavoorid aga sumasid kümnete kilomeetrite kaugusel lumeväljadel. Kõige ustavam sõber, kellele võisime loota otsustaval hetkel, oli tääk, ja kui see rivist välja läks, siis püssipära, no ja oma rusikad ka. Seni aga polnud neid vaja, me tõrjusime tagasi vaenlase rünnaku ja tungisime kohati ise edasi, kuni lõppesid laskemoon ja süütepudelid, mis toimivad kindlalt, kui oled paar tükki kaasa haaranud ja ise tanki alla tormad.

Hea sõdur peab ilma mõtlemata vastu võtma kõik, mis ümberringi aset leiab. Mina polnud selleks valmis, sest lapsepõlvest peale olin ma õppinud ellu suhtuma küsivalt, ning ma ei saanud enne asu, kui olin leidnud rahuldava vastuse. Ent seesama mõistus, mis oli minust teinud inimese ja võitleja avastatud tõe eest, pöördus nüüd sõduri vastu. «Mis siis saab, kui sakslased taipavad vasturünnakule asuda enne toetuse kohalejõudmist? Ja üldse, kas see saabubki? Kas ei kordu verivärske lugu diviisi lahinguristsetest, mil meid, alles rohelisi, väljaõpetamata poisse saadeti muldonnidest peaaegu relvitult sakslase terasrusika vastu?» Niisugused mõtted põletasid mind valusamini kui haav kusagil allkehas. Ja nagu ma nüüd arvan, oli see veel üks põhjusi, miks mul tekkis kiusatus kasutada oma nagaani viimset teenet.

Nõndaks, kõik oli otsustatud ja oleks aset leidnud, kui sealsamas... jah, kui sealtsamast minu kõrvalt poleks kostnud südantlõhestavat oigamist. Ma keerasin külili, ägisedes valust, ning nägin enesest paari meetri kaugusel tõmblevat räbalapundart. Pisut eemal vedeles saabas, millest tolknesid välja mingid punakad nartsud. Teine jalg oli ilmselt lennanud kaugemale või siis lamas selle peal siiasamasse vajunud laip. Miinikild oli nagu kirurginuga lõiganud sakslase kõhu rinnani lõhki, ning aurav sisikond voolas aegamisi lumele — näis, nagu ajaks tainas üle ääre. Kuid ülakeha oli terve, süda pumpas verd, mis hakkas otsa lõppema, ning terved ajud

mõistsid nende piinade traagilist mõttetust. Kujutluses oli ta juba oma vaterlandiga hüvasti jätnud (vene pakane viib varsti lõpule selle, mida ei olnud teinud relv). Nägin, kuidas tema anuv pilk oli suunatud minu nagaanile. Ükskõik kui rikas see pahupidi sisikonnaga vallutaja ka oleks olnud, mõtlesin ma siis, suurim vara tema jaoks oli — kuul pähe.

Mul oli see kuul olemas! Kui seda oleks palunud surmavalt haavatud sõber, oleksin ma selle andnud pikemalt mõtlemata — otsekui viimase leivapalukese või veelonksu, ehkki hiljem oleksin ise pidanud seetõttu surema hirmsates piinades. Kuid seda, minu viimast kuuli palus vaenlane! Võõras üliinimeste maailmast, kes oli kõigile toonud üksnes valu ja õnnetust ja kes ise võib-olla ei teadnud seniajani, mis on tõeline, inimlik kannatus. Ei, ma oleksin võinud aidata piinlevat looma, mitte aga seda puhta rassi esindajat. Mind ennastki kohutas vihkamine, mis mind tookord valdas. «Ei!» hüüdsin ma mõttes. Ma ei tea, kes sa oled — linnast või maalt —, kuid sul polnud vaja siia tulla. Oleksid pidanud teadma, et maailmas pole inimest, kes ei peaks kalliks oma kodu, ei tahaks armastada oma naist, kasvatada lapsi ja kes hulga meelsamini aeleks armsamaga pühapäeviti aasal kui tamaks siin külmas surnute stepis, kaisutades püssi või hoides tagasi väljajookavat sisikonda. Sinu pärast joob maa inimeste verd ja pisaraid otsekui vett, ning varsti asetan ma nagaani meelekohale ja vajutan päästikule. Jah, vajutan, aga mitte enne, kui sina oled kärvanud, sest minu surm võib sulle pakkuda lohutust. Ei, minu käest sa ei saa seda viimast võidmist. Pigem sihin nagaanist sinu kolletanud lõusta, ja kui sa tardud hirmust, arvates, et on tulnud vabanemise tund, langetan ma relva ja puhken naerma. Kas pole naljakas: üliinimene palub armuandi vääritult orjalt?! Raudne Fritz on lõmaks litsutud nagu mardikas, kelle pea on kuidagimoodi terveks jäänud ja kes liigutab veel katsesarvi...

Temast hoovas tugevat lehka...

Ma tõstsin nagaani ja naeratasin, pannes sellesse naeratusse kogu põlguse, mida inimene võib tunda ainult kõige närusema olendi vastu. Ta kõverdas huuli, vististi valust, kuid ma mõtlesin, et ta tahab mulle näkku sülitada. Ning järsku märkasin ma ebaloomulikult pärani läinud silmades midagi nõrgust, mis mõjus mulle nagu elektrilöök.

Ma keerasin selili ja sulgesin silmad. Keha muutus sulgkergeks. See oli nagu minu oma ja ei olnud ka. Ma otsekui eraldusin iseendast, pugesin nagu nastik välja mullusest nahast ja roomasin mööda vanu radu tagasi sinna, kust olin

tulnud. Kogu maailm mu ümber oli täis päikest ja värsket metsaõhku. Haaratud härdast rõõmust, kuulasin ma kõikjal helisevat linnulaulu ja vaatasin, kuidas sinaval taevavõlvil peegelduvad tumedad, käharad metsaviirud, ning nende juurest veerevad rohekad lained, vajudes taludele ja põldudel askeldavatele särgiväel inimestele. Ma vaatasin sind, mu neid! Jah, sind, sest enne veel kui olin välja pugenud ussinahast, kuulsin ma juba sinu sammude pehmet sahinat, mille kannul tuligi see päikeseline suvehommik. Pole tähtis, et sa tookord jooksid minema, jättes risusele õuele oma kompsu, ning viimane mälestus, mis sai siit kaasa toodud koos kujutluspildiga kodukohast, ei olnud sinu pilk, tulvil lahkumisvalu ja murdumatut truudust, vaid pageja kühmus selg; see pole tähtis, nagunii kuulsin ma sadade kilomeetrite tagant sinu sammude õrna sahinat. Ja ma ei näinud mitte sinu pelglikku selga, vaid silmi, armastavaid, igatsevaid silmi ja kärsituid huuli, lahkelt naeratavaid ja kutsuvaid huuli. «Tulid tagasi?» küsisid sa. «Ma uskusin, et sa tuled. Inimene ei saa jätta tulemata, kui teda oodatakse.» Sul oli peas punane rätik, seesama, millega sa mulle lehvitasid, kui seisid turuplatsil tol juunikuu pühapäeval, ning süles hoidsid sa pisikest inimest — m e i e last... Jah, mu neid, sinu süles nägin ma m e i e last! Tema suured sinisilmad vaatasid pisut imestunult, kuid väike suu naeratas ja õrnad sõrmekesed, kahvatud nagu keldris tärganud taimed, puudutasid minu karedat lõuga. «Tulid tagasi... tulid tagasi... tulid tagasi...»

Ma avasin silmad, tundes põskedel tardunud pisaraid, ja vaatasin enda ette, halli jäisesse tühjusse. Suve ei olnud enam. Ei olnud kaharaid puid, rohekat, voogavat maad. Ja sina olid läinud m e i e lapsega sadade kilomeetrite kaugusele. Kuid ma nägin ikka veel sinu naeratavaid silmi, kuulsin igatsevate huulte kutsuvat sosinat, tundsin oma näol lapse pehmeid sõrmi — nende puudutusest lõhenes raevu kivine kest, mis oli aheldanud sõduri südant, ja tuhaasemelt sirutus ülespoole õrn kevadine rohulible.

Ma pöördusin külili, sihtisin ja vajutasin nagaani päästikule. Kuid vaevalt et talle oligi vaja minu viimast kuuli: valust hullunud silmad ei palunud enam, ei kirunud; nüüd olid nad külmad, rahulikud, vaatasid mingi varjatud tänutundega vene talve, mis mõnikord on inimese vastu kaastundlikum kui inimene. Jah, kaastundlikum kui inimene inimese vastu, emand Keršiene... Ärge ainult arvake, et ma tulin siia kurtma või kaastunnet manguma, nii nagu see

surev saksa sõdur mangus kuuli. Oh ei! Tahtsin vaid, et sa saaksid teada, kuidas ma sind armastasin. Ja soovida: ole edaspidigi õnnelik, ole õnnelik, kui sa suudad seda olla pärast kõike, mida oled siin kuulnud.

VI

Marius jäi kõheldes seisma talu viltuvajunud värava ees. See oli paokil, tarvitses vaid õlaga lükata, ja sa oled õues. Ühel pool on ait, laut ja selle ees seisev vanker, kaevukook, mis sihtis kahvatusse taevasse otsekui must kahuritoru, kastese aia sahin... Teisel pool — elumaja, uus trepp, pink seina ääres. Võtaks istet ja tõmbaks vilkat, kuni koidab ja uks ise avaneb... Süda on rahunenud, pole enam seda tasuhimulist viha, seda solvumust, mis olid teda siia toonud. Ainult mingi ahistav nukrus, tusane imestus: «Milleks ma siin olen?» Langetanud pea, vaatab ta õue segisõtkutud mulda oma jalge ees. Pingi all on väike kruusahunnik, mustendavad mingid esemed. Põlved lähevad nõrgaks, ta kükitab ja uurib palavikuliselt seda maalapikest. Mänguasjad! T e m a mänguasjad... Tühjad tikutopsid, saapamäärdekarbid, katkine lusikas, noapea. Kruusahunnikut läbib vagu — lõpuni ehitamata kanal. Siinsamas on püsti puulabidas — täna töötab mees edasi...

Marius sirutab käe, paitab kruusa. «Iga kivikest on puudutanud tema sõrmekesed, need pimeduses kahvatuks muutunud õrnad taimeidud.» Sõrmed kobavad värisedes maad ümber kanali (ettevaatlikult, ainult ettevaatlikult, ärgem seda lõhkugem!), ning kivi kivi järel — pihku, pihku, pihku... Järsku — trahh! Astus millelegi. Teokarbid! Valged, kirjud, punakaspruunid kojad — t e m a lehmad, lambad, sead... Väikese talupoja jõukas laut, mille üle t e m a alles eile rõõmu tundis, lebab lömastatuna suure inimese talla all. Rukralt otsib Marius pilguga terveks jäänud teokarpe. Kurjatud kivikesed pudenevad sõrmede vahelt maha. Kurjalt haugub koer. Haistis võõrast! «Võõras, võõras, võõras... Mida sul siit vaja on? Kas sellest ei aita, et laps sinu pärast nagunii nutma hakkab...»

Ta hüppab püsti, jookseb kühmutõmbunult aia äärt mööda — just nagu hulgus, keda pillutakse kividega. Väravad on lahti otsekui metslooma lõuad. Auh, auh, auh! Hinges on purunevate teokarpide ragin («Oi mu kallid lehmad, mu lambad!»), pihkus on jäänud üksainus kivike. «Lurjused, lur-

jused . . .» sosistab ta kuivaks tõmbunud huultega, taipamata isegi, kelle kohta need sõnad käivad. «Lurjused, lurjused . . .» Ta läheb tare taha. Aiateivaste otsa on pandud potid, savikann, siin kuivavad mingid lapid. Nõgesed ja takjad tikuvad aia vahelt sisse, seestpoolt aga pistavad päid välja lilled. Uimastavalt lõhnavad õied. Eriti niiskel maiööl, sirelite õitsemise aegu. Lopsakas, kahar sirelipõõsas varjab ära pool maja. Marius nõjatub vastu aeda ja surub näo lõhnavate lehtede vahele. Rasked õiekobarad puudutavad valusasti põski oma külmade pihkudega, jäised kastepiisad veerevad krae vahele, kõditavad rinda. Kusagil pea kohal okstes krabistab ärganud linnuke. Tsik-tsik-tsik . . . — otsekui kääridega lõikab ta helehalli, jahedat koidueelset rüüd. Üha nobedamini, tugevamini, hoogsamalt. Lõikaski katki! Hinge kinni pidades vaatab Marius läbi pimeda pilu, mis avaneb okste vahel. Aken! Selle taga on soe voodi, n e m a d. «Tõuse, Pele, tõuse. Juba läheb valgeks,» ütleb vististi tema. Haigutus, urin: «Aa-u, oleksin edasi maganud . . . Oh seda kukkede kiremist. Kas sina ei ole nende peale vihane?» Muidugi on vihane. Mõlemad on vihased. Ei ole veel nii hilja, et poleks aega natuke juttu puhuda. «Lurjused, lurjused . . .» Võtaks püstoli ja põrutaks sellesse musta pilusse! Õhus on muudki kui leiva ja tuulutamata sulgkoti lõhna, keegi on suremas, sel ajal kui nemad . . . sel ajal kui nemad . . . Neile peaks seda meelde tuletama, pagana päralt!

Käsi libiseb taskusse. Kuid teise taskusse. Seal on vaid väike kare kivi — mälestus lapse kanali kaldalt . . . «Maga, maga magusasti, mu pisike . . .» Astunud aiast eemale, pühib ta kaua käisega nägu. Rahutu pilk kahvatuks muutunud taevasse, kus üksteise järel haihtuvad tähed, heledamaks minevatele põldudele, talule, mida ümbritseb ärganud lindude sirin. Kolksatab aken. Mitte see, mis on sirelitesse mattunud, vaid tare otsas. Rasked sammud, rögin. Süljelartsatus.

«Äh, parajal ajal, parajal ajal,» ütleb Pele haigutades. «Lähen annan võigule kaeru.»

Kohmitseb midagi hommikuhämaruses. Puutus millegi vastu, ajas ümber. Akvile hääl, kuid sõnadest ei saa aru — ilmselt teisest toast.

«Lähen annan kaeru . . .» Surunud käe vastu põksuvat rinda, kuulatab ta puukingade kaugenevat kompsimist. Kuuleb isa samme. Niisamasugune varajane kevadhommik. Ärganud hanede unine kaagatamine, kuke kisa. Jahe, kasteniiske hommikuõhk voolab lahtisest aknast sisse, lapsevoodis on nii mõnus ja hea.

«Tasem, logask, ära last üles aja,» — see on ema. Võib-olla ütles ka Akvile nüüdsama need sõnad?

Järsku haarab teda veider ja vastik tunne — milleks ta ronis siia ja passib nagu mõni poisiklutt võõra tare akendesse? Meenuvad ülesanne, võitluskaaslased metsas. Kohustused vajuvad kogu oma raskusega talle peale, ning ta tunneb end häbiväärselt viletsana, alandatuna, kohutavalt alandatuna, peaaegu reeturina. «Sa unustasid, et sinu elu ei kuulu mitte üksnes sulle, seda on vaja kogu rahvale. Ma tulin siia, et pöörduda inimese südametunnistuse poole, rikkuda tema magusat hingerahu. Mis eesmärgil? Kelle pärast? Enda pärast, ainult enda pärast! Rikkuda teiste rahu ainult sellepärast, et mul endal seda ei ole. Seepärast, et ma ei saa kallistada seda, kes oli lubatud mulle, kuid jäi teisele. Seepärast, et minult on võetud õigus elada oma kodus, jalutada ilma kartuseta kodupõldudel, seepärast, et ma võin ainult salaja kuulata talupoja hommikupalve esimesi sõnu: l ä h e n a n n a n h o b u s e l e k a e r u.»

Ta naeratas nukralt iseendale ning heitmata Keršise talule pilkugi, sammus üle välja otse koidule vastu — see helkles Ciluže mändide kohal, ujutades üha võimukamalt valgusega üle taevavõlvi, mis oli täis külvatud kahvatuvaid tähti.

KÜMNES PEATÜKK

I

Kerjus vajus õue, almusekotid ümber riputatud. Akvile silmas teda liiga hilja, muidu oleks ukse lukku pannud ja ise kuuni või aita pagenud. Nüüd aga ei jäänud muud üle kui kanu edasi sööta ja oodata, kuni kohmakas inimvare lähemale venib. Tõstmata pilku, kujutles ta üksikasjaliselt kerjuse kõrget, laiaõlgset kogu, pikki pasteldes jalgu, mille ümber olid põlvedeni mässitud räpased linased nartsud, kulunud jänesenahkset mütsi, mida ta isegi suvel suure palavuse pealt ei võtnud. Tema nägu oli üleni kaetud tiheda habemega, mis rippus rinnal otsekui lehvik, ning juuksed, mida ta kunagi ei lõiganud, tolknesid kaeluse peal, peites kukla ja kõrvad. Ainukesed paljad kohad, mis tõendasid, et tegemist on tõesti inimesega, mitte aga liikuva hernehirmu-

tisega, olid kaks jubedalt hiilgavat pilu kitsa lauba all ja must suuauk — kui see puistas ennustusi ja needusi patusele inimsoole; kunagi oli sel mehel ka nina, kuid see oli ammu ära mädanenud. Akvilele näis, et Viimnepäev on niisama vana kui jumala loodud maailm, sest nii kaugele kui mälu ulatus, oli ta kerjust alati näinud samasugusena. Võibolla tookord . . . Ei, ka tookord oli Viimnepäev niisama hall, räämas, ümber säärte olid mässitud muinasjutujumala linased jalarätid, ainult siis tundus ta olevat kohutavalt pikk, sest Akvile oli pisike. Akvile lamas pingil, pea ema süles, ja vaatas kerjust — hatust räbalamäge, mis laiutas keset tuba. Praks, praks lõhkesid täid ema noa all. «Issand ütles, ära tapa, sest sina pole neid loonud, naine. Ja armasta oma ligimest nagu iseennast, ja anna süüa näljasele ja juua janusele, ja seo Laatsaruse haavu, tee ase kodutule, ja et tal ei oleks millestki puudu, ole talle naise eest, sest kurjal teel pole see, kes armastab, vaid see, kes vihkab, mitte see, kes trööstib oma venna hinge, vaid see, kes muutub kõrgiks.» Ema vastas midagi. Ja siis veeres karvasest suuavast süütu sõna («Katsu»), mille räpastas eluajaks see, mida Akvile nüüd nägi. Ema vandus kõvasti ja lõi kerjusele jalaga reite vahele. Mõne päeva pärast lõppes siga. Keegi ei imestanud: peaaegu iga talu, kuhu ilmus Viimnepäev, tabas mingi õnnetus.

«Olgu kiidetud Jeesus Kristus.»

«Igavesest ajast igavesti. Aamen,» vastas Akvile kerjuse tervitusele. «Käid ringi, jumalamees?» Tal oli häbi selle pisut lipitseva lause pärast, kuid Lauksodises võtsid kõik vankumatut prohvetit vastu niisuguste sõnadega.

Viimnepäev ei vastanud, läks seina äärde pingi juurde, istus, võttis almusekotid õlalt ja asus palvetama. Võimatu oli aru saada, mida ta habemesse pomiseb, metsik pilk suunatud liikumatult taevasse, just nagu näeks ta seal seda, mida seni ühelgi lihtsurelikul pole olnud õnne näha. Tema hääl tugevnes järk-järgult, üksikud silbid, tungides läbi tihedate karvade kurna, sulasid kokku sõnadeks, mis kajasid üha valjemini, kuni viimaks valgusid lakkamatuks, välke pilduvaks kõminaks:

«Tuleb päev, viimnepäev. Ja issand tõstab õiglusemõõga, ja ütleb viimase sõna. Kas ma ei hoiatanud sind, inimsugu, ütleb maa ja taeva valitseja, kas ma ei saatnud ülalt kõrgelt prohvetlikke märke, kas minu pühad jüngrid ei kirjutanud sulle pühi raamatuid, milles on öeldud, et õhtust tõuseb väike kuningas ja võtab ära kõik maailma kuningriigid, ja ässitab venda venna vastu, poega isa vastu, ja veri voolab

jõgedena, ja neid, kes pole veel surnud, maetakse mägede kaupa, ning nende ohetest väriseb, lõheneb maa, raputades endalt kõige ilusamad linnad nagu õunad puult? Minu kannatus on suur, õnnetu inimsugu, kuid sinu patt on veelgi suurem. Ja ma saatsin su raske katsumuse sisse, et sa aru pähe võtaksid. Ent sina, sõge oma otsatus uhkuses, lükkasid ära taeva armu ja tormad pattudega sillutatud teed mööda põrgusügavikku. Minu vits tekitab sulle ainult magusat kõdi, ainult naeru, ning seepärast tõstan ma sinu pea kohale viha mõõga. Nõnda ütleb kõigevägevam, ja siis lähevad ühtekokku mered ja mandrid, tuli ja vesi, õiged ja hukkamõistetud, ja kõik sulab nagu raud ääsitules üheksainsaks segaduse keraks, et seejärel minna pooleks, ja kõik algab siis uuesti Eevast ja Aadamast: tõde ja vale, tarkus ja rumalus, voorus ja patt, igavene lunastus ja lõppematu põrgupiin.»

Ebausklikku hirmuga kuulas Akvile kerjuse jubedat karjumist. Tahtis lipata sahvrisse — on paras aeg lõigata tükk pekki, las ta läheb kiiremini oma teed —, kuid ei julgenud paigast liikuda, et mitte solvata püha hulgust. Kui Viimnepäev oma kohutava palve lõpetas, küsis Akvile aupaklikult, las higist märg:

«Mida teile kaasa panna, hea vanake?»

Kerjus vaatas teda nõdrameelse häguse pilguga. Habe lõi vingasma nagu pööbas tuule käes. Ju ta vist kõverdas suud või naeratas, kui ta üldse oskaski naeratada.

«Kõik, mis jumal loonud, kõlbab sandi pauna,» vastas kerjus, kratsides kaenlaaluseid. Seejärel kongerdasid tema kõverad sõrmed (need olid kaetud otsekui soomustega, küünenotsad olid teravad nagu linnul) kõhtu mööda jalge vahele, ning Akvile meenutas jubedustundega seda lapsepõlves räpastatud süütut sõna.

Sahvri jahe hämarus lõhnas rottide ja soolapeki järele. Kärbsemustaga kaetud aken oli külm, tuhm nagu kerjuse silm. «Põrunud peletis . . .» Järsku ehmus ta ise oma mõttest ega märganudki, kuidas lõikas roostekarva peki asemel käetsaba sinki.

«Palveta, vanake, olgu jumal inimestele armuline,» palus ta, ulatades kerjusele almuse.

Viimnepäev kortsutas vihaselt kulmu. Silmad muutusid pisikeseks ja teravaks nagu pistodade ihutud otsad.

«Kas sul pole kõht täis, naine?» kajas kõmin sassis karvahulgast.

«Ma ei näligi, jumal tänatud.»

«Kas sa ei sünnita jumala auks veel ühte inimest?»

Akvile kahvatas, varjas kätega kõhtu.

«Kas sind pole sigitatud patus ja kas sa ei ela patus, naine?» kõlas kerjuse hääl üha raevukamalt.

«Kõik me oleme patused, hea vanake . . .» sosistas Akvile.

«Mis jumalaarmu sa oled siis ära teeninud, naine?» Kerjus tõusis püsti ja viskas kotid õlale. «Mis halastust sa taevalt ootad? Võib-olla oled sa püha, ei kuulu selle vastiku inimsoo hulka, mis iga päev lööb jumala poega risti? Armu?! Ei! Ei! Issand oli armuline, kuni tema kannatus sai otsa, nüüd aga tuleb tasumise tund.» Kerjus pööras Akvilele selja ning läks üle õue, toksides oksliku õunapuukepiga vihaselt vastu maad. Värava juures vaatas tagasi, just nagu oleks midagi unustanud, ja lagistas võigast naeru. «Ei, ei, naine,» kraaksus ta, susates kepiga Akvile poole. «Mitte halastust, vaid õiglust palun oma issandalt, sest esimene peeker on juba tühjaks joodud, teine aga alles alustatud. Ja siis ütleb mulle kuningate kuningas: «Ma tulen, ma tulen! Igaühe vastu olen ühtmoodi karm ja õiglane. Mitte kedagi ei unustata. Kus on see sinu naisterahvas, kes õigluse asemel palus halastust, Benediktas? Küsi temalt, kas ta hüüdis koos juutidega: H ä d a s u l l e , J e r u u s a l e m m ! Ja ütle talle, et see päev on niisama ligi kui särk tema ihu ligi. Häda sulle, Jeruusalemm, häda sulle, Jeruusalemm! Ütle seda tollele kõrgile naisele, minu alandatud sulane Benediktas.»

Koer, kes kogu aja oli kerjuse peale klähvinud, läks nüüd päris marru. Rabeles keti otsas, just nagu oleks tal sabaalust kõrvetatud, kord kiunus, kord ulus, kord oigas nagu inimene, pakil lämmatavat viha, mida ei suuda välja valada. Ent jumalasõna püha kerjuse vägevast kõrist kõlas valjemini kui koera haukumine. Seevastu oli kett nõrgem. See katkes, ning Viimnepäev, jõudmata oma ennustusi lõpetada, pidi väravast välja pagema.

Julyte lõkerdas, hoides kõhtu kinni, ässitas Tiigrit, Laurukas aga nuuksus, surunud end vastu ema jalga. Akvile võttis poisi sülle, pühkis põlleservaga määrdunud, pisaraist märga näokest, rahustas, ise nõrgalt naeratades. Ära karda, see kuri onu ei tule tagasi. Tiiger ei lase. Näed, kui arg ta on, kuidas ta jookseb. Tats, tats, tats, isegi kotid tolmavad. Ta kardab Tiigrit. Meie aga ei karda Tiigrit. Tiiger on meie sõber, ta ei luba meile liiga teha . . . Laurukas rahunes. Siis naeratas. Ning see naeratus, mida kaunistas silmade pehme sina, tungis Akvilele südamesse. Võlutult vaatas ta poissi, kuid ei näinud last, vaid hoopis Mariust, ja ehkki Akvile ei

tahtnud pöörduda tagasi, läks ta tema kannul üle aasa, mööda lõhnavaid juunikuiseid jälgi. Uimastavalt õitses rootsi ristik — terve põld, äärtest palistatud karikakardega, — ning meel muutus üsna nukraks, kui kostis vikatiluiskamise helin, matusekell noorele suvele.

Midagi pole olnud, ütles ta öösel endale. Midagi pole olnud ega saanudki olla, sest tollest ajast alates on vähemalt kolm korda niidetud ristikut, karikakardelt aga on pudenenud armastust ennustavad õielehed. Maa on jäänud häbitult paljaks ja viljatuks, ja kui seda on väetatud, siis ainult laipadega. Midagi pole olnud ega saanudki olla. Nõnda rääkis ta enesele öösel, ent ikkagi kõndis ta taas juunikuu roosas ristikheinas ja nuttis, kuulates vikatiluiskamise leinamuusikat.

«Kuule, Marius, aja habe ära,» ütles ta. «Ma kardan sind.»

Marius puhkes naerma (tema naer sarnanes öökulli sünge huikamisega), ning siis märkas Akvile enda ees seisvat kerjust. Kulunud jänesenahast müts tõmbles tema peas otsekui elusolend; valge habe, millesse oli põimunud kollakaid salke, lainetas kummaliselt. Kuid silmad olid Mariuse omad. Ainult külmad ja elutud.

«Jäta mängimine,» ütles Akvile, püüdes jagu saada kasvavast hirmust. «Või soovid, et su neid ehmuks ja minema jookseks?»

«Kas sa siis pole minu eest jooksnud, naine?» küsis kerjus karmilt.

«Kes sa oled?» sosistas Akvile, tundes, kuidas külmajudin üle selja läheb.

«See, keda sa oled petnud, naine.»

«Mina . . .»

«See, kelle oled maha salanud nagu Peetrus Jeesus Kristuse. Kas sa võtsid vastu kolmkümmend juudaseeklit, naine?»

«Mina . . .»

«Ja said need, kuid kas sa oled hinnaga rahul? Kas see, mis ostsid, ei läinud kallimaks kui see, mis müüsid, naine?»

«Andesta. Ma ei teadnud, et sa tagasi tuled. Andesta, kui võid.»

«Surnud ei andesta elavaile.»

«Aga ma tellisin kaks missat sinu hinge jaoks, ja tellin veelgi. Ja palvetan sinu eest igal õhtul. Halasta, jumalamees.»

«Halasta!» Kaikus juba naer. Mariuse pilk puuris Akvile kõhtu, ning ta tundis seal teravat valu. «Mis halastust sa tahad sellelt, kes seda ise pole eales tunda saanud, naine? Ei,

ma ei tea, mis on halastus, sest ma tulen siia, toetudes tõe kepile. Õiglust! Jah, ainult õiglust, muud ma ei igatse. Ma olen seda tulvil — nii nagu sinu üsk võõrast vilja, nii nagu meri vett. Joo, ma tulin, et sulle juua anda, naine.»

Akvile tõusis voodis istukile. Läbi higise aknaklaasi tungis tuppa halli koidueelset valgust ning lindude arglikku sädistamist. Suu oli vastikult kuiv, janutas. Ka Keršis ärkas, hakkas köhima ja end sügama, ajas kondised põlved püsti, haigutas, nohistas nina.

«Äh, jälle hommik,» urises ta poolihääli, väljapuhanud ja reibas. «Küll alles magasin, küll magasin. Nagu surnu. Sina aga kisendasid unes, muudkui keerasid end, ahah. Poleks pidanud õhtul kapsaid sööma.»

Akvile pööras vaikides selja, nihutas end serva poole. See nohin, see sügamine tekitas temas viha.

«No maga, maga pealegi.» Keršise käsi roomas talle rinna peale. Oli tunda hobuserakmete ja tubaka lõhna. «Nüüd sa pead magama kahe eest, minu naine. Tead, missuguse nime ma välja mõtlesin. Kui tuleb poeg, ristime Peliksaseks, kui tütar, siis paneme sinu nime, ahah.»

«Tooksid parem vett,» pomises Akvile, peaaegu lämbudes mehe rõhuva, raske käe all.

Kui Keršis tatsutas palja jalu kööki, hakkas Akvilel tõepoolest kergem. Silmad pärani, vaatas ta akna poole ega saanud lahti veidrast tundest, et seal seisab keegi, nägu vastu higist klaasi surutud. Ta teadis, et seal on vaid sirelipõõsas, küüru vajunud lõhnavate õite kandami all, midagi muud ei saa seal olla, ent ometigi ei vabanenud ta rahutust, mõistetamatust tundest. Paljad jalad tatsusid ligi, siinsamas oli emailkopsik külma veega, Akvile aga ei suutnud ikka veel rebida pilku kummaliselt varjult. Siis pöördus ka Keršis akna poole, loksutades vett üle ääre. Murelikuna, otsekui kohkununa. Järsku naeratas ta laialt, saanud kõigest omamoodi aru.

«Äh, jah. Seisab, varjab päikest, määndab ainult seina. Sügisel raiun maha. Saab ilusat hagu.»

«Hagu?» kordas Akvile tahtmatult.

«Nojah. Sügisel teen sellele sirelipõõsale lõpu peale. Säh, võta. Värske, külm, otse kaevust. Anna meie lapsele juua.»

«Joo! Ma tulin, et sulle juua anda, naine,» meenus Akvilele.

Ta sirutas käe ja võttis kopsiku, vaatamata mehe poole.

«Sa ei tohi süüa hapukapsaid.»

«Kust sina tead...» Ta asetas kopsiku käsikaudu põran-

dale ja pöördus kõrvale. Ent ikkagi nägi ta, kuidas Keršis seisis voodi ees pesuväel, juuksed sassis nagu takukoonal. Kohmakas, raske, rinnal punakaspruunid karvatupsud. Mitu päeva ajamata lõug oli otsekui porsunud — suisa kõrrepõld pärast vihmasadu. Akvile nägi teda niisugusena, ehkki lamas, silmad kõvasti kinni. Tõmbas teki üle pea, aga nägi teda ikkagi niisugusena. Mehe ihukarvad kasvasid, ajasid end kohevile nagu üleslöödud seebivaht pesukünas, valgudes rinnale, kraele, vääneldes koltunud õiekobaratena ümber nina ja salapäraselt välkuvate silmapilude. «Joo! Ma tulin, et sulle juua anda, naine...» Akvile ei näinud okslikku õunapuukeppi, ent kuulis selle jubedat kompsimist vastu kõva maapinda.

Keršis läks välja. «Täna tuleb otra külvata,» kuulis Akvile hüvastijätu asemel, ning see talupoeglik hool, mis tõi silme ette põldude lõbusa haljuse, otsekui hajutas viirastuslikud õised varjud. Kui Keršis tagasi jõudis, mõisa laagrist toodud vang kaasas, ning võigule kaeru kallas, hakkas Akvilet taas vaevama painaja. Mehed askeldasid köögis; nõud kõlisesid, köögikapi uks kääksus, kuid Akvile ei tundnud seda õdusust, mis teda harilikult valdas varasel hommikutunnil, kui ta soojas voodis laisalt teist külge pööras. Tal oli vastik; näis, nagu istuks ta Keršise vastas (Ivani kohal) ja vaataks, kuidas rasked, nurgelised lõuad jahvatavad ükskõikselt toitu, ning laua all välja sirutatud paljad jalad, mille varbavahed on virtsast pruunikad, hõõruvad end teineteise vastu nagu kaks kärnast põrsast.

«Kas see, mis ostsid, ei läinud kallimaks kui see, mis müüsid, naine?»

Ta toppis sõrmed kõrvadesse, kuid see neetud hääl ei kadunud. «Üles! Üles!» Ta laskis jalad voodist põrandale. Aida juures puristas vankri ette rakendatud hobune. «Ivan, sjudasi» hüüdis Keršis. «Iduu, iduu, hozjain.» Varsti hakkas vanker uuesti põrisema, veeres õuest välja, saadetuna koera urinast. — Tiiger ei tahtnud ikka veel tunnistada, et Ivan on majaline.

II

Kadused talimetused tehtud, läks Akvile meestele lõunaoodet viima. Nemumiste maalapp oli teisel pool küla, tanumast kaugel nagu Lauksoolise paljude kehvikute maadki — suurtalunikud olid nad nüginud kõrvalisematesse paikadesse.

Akvile ei tahtnud mitte kuidagi minna. Ja veel kuhu — Nemuniste tallu! Oleks saatnud Julyte, ent see, kodus nii julge ja vahel isegi jultunud, kartis üksinda jalga õuevärava taha tõsta.

Rohkem ta mehega ei vaielnud, kuid mõistis, et ei saa talle kunagi andestada tehingut vallavanemaga. Akvilel oli häbi. Tundus, nagu oleks ta laibal rõivad seljast võtnud, neid pisut kohendanud ja siis endale selga tõmmanud. «Tere hommikust, Akvile. Viid mehele kehakinnitust?» — «Juba lõunaootega, Keršiene? Vaata ette, ära oma Pelet üle toida.» Vastutulijad kõnelesid temaga justkui lahkelt, ilma teravusteta, kuid ta ei saanud lahti mõttest, et veidi eemale jõudes hakkavad nad pilklikult itsitama, teda taga rääkima. Sellele mõeldes läksid kõrvad tuliseks; ja kui ta astus Nemuniste maatükile, põletas muld jalataldu. Ta kõndis mööda kitsast põlluteed, vahtides pelglikult ringi, ja silmale ei pakkunud rõõmu ei käharad rukkitõusmed ega lopsakad ristikupuhmad. Tuju paranes, kui ta jõudis viimaks vankrini, mis võttis enda alla kogu tee; ta ronis sinna sisse, istus ristikusületäiele (lõunaoode hobusele) ja hakkas mehi ootama. Need olid teda juba märganud ja tulid künnimaa teisest otsast siiapoole — Ivan sammus kärmelt vedruäkke kõrval, mida vedas võik; Keršis astus, külimit rinnal, võttis sellest mõlema käega teri ja viskas laiade liigutustega mulda, otsekui õnnistades maad. Temaga rööbiti, külvajast ühe siilu võrra eemal, sibas Putrimase Juozapelis, õletuust kaenla all — sellest kiskus ta pisikeste peotäite kaupa kõrsi ja märkis nendega kohad, kuhu langevad viimased terad. Kuni Ivan hobuse lahti rakendas ja vankriotsa külge sidus, oli Keršis oma töörjärjega jõudnud juba teeni. Akvile valas potist igaühe savikaussi peedisuppi, lõikas leiba, ning kui meestel oli supp otsas, tõstis korvist vanasse käterätti mässitud poti pekiga ning võitassi koos hapukooresse tükeldatud sibulatega.

Musta Köndi poiss kahmas pekitüki ja lippas minema — teda huvitas kiivitajapesa, millele Keršis oli sattunud, kui esimest korda äestas mullu sügisel küntud põldu. Poiss oli pesa juurde pajuoksa püsti torganud, et seda ära ei sõtkutaks, kuni pojad munast kooruvad.

Akvile istus vankril, selg ristikut krõmpsutava võigu poole. Vankri teises otsas oli Keršis. Ivan sõi, kükitades aisal. Kui Keršis paari nädala eest tõi vangi Kraštupenaist, püsis see vaevu jalul — luukere, millele oli tõmmatud mustendav nahk. Ent ta kosus imeliselt kiiresti. Keršis ergutas teda tagant käeliigutuste ja oma väheste venekeelsete sõnadega:

«Иван, кушать. Иван, хлеб, сало. Сапоги снимай, Иван, трудно, сапоги . . .» Ivan sõi alati kohusetruult ära kõik, mis talle anti, kuid keeldus vahetamast saapaid pastelde, kergemate, mugavamate jalavarjude vastu.

«Need kirsad võtavad tal võhma välja, aga hoiab neist kinni nagu šlahtitš pihtkasukast,» ütles Keršis, haugates pekki ning närides sibulaid. «Aga muidu on ta tubli vanka. Väle, mõistlik, mitte suli. Nädal-paar veel, kasvatab liha kontidele, missuguse koorma peale paned, seda veab. Кушать, Иван, хлеб, сало. Надо работать, надо кушать.»

Vang võttis Keršise ulatatud leivakääru, millel oli pekiviilakas. Tänas, naeratas sunnitult, noogutas ümarat, masinaga paljaks aetud pead. Ka nägu oli ümar, kuigi kondine, täis halle tüükaid, mis otsekui rõhutasid laiu sarnu; kitsa lauba all olid pruunid, pungis silmad, lihavate huulte kohal reejalassena kõver nina. Teda nähes tuli Akvilele iga kord meelde lendur. Naine naeratas Ivanile julgustavalt.

«Äh, nad on niigi plikade peale maiad,» naljatas seda nähes Keršis. «Džiugaste Vassil muudkui keerutab ümber Gaudrimasse lese. Eit on nii kohevil, ahah . . . Sihukestele meeldivad pläralõuad ja ropendajad. Iga teine sõna käib neil tolle paiga kohta. Nad tirivad voodisse oma lihase emagi justkui mõne lipaka.»

«Ära karda, mind ei tiri,» sähvas Akvile.

«Äh, ega ma seepärast . . .» Keršis pööras kohmetult silmad kõrvale, mälus vaikides. Oli hajameelne, mõtlik. Ent siis riivas tema pilk künnimaad, kuhu ta just äsja oli külvanud otra, ning näojooned pehmenesid, huultele ilmus unelev naeratus. «Hüva põld. Rammu saanud. Kui äestad, keerab mõnes kohas veel mullune sõnnik üles. Oder tuleb nagu mühiseb.»

«Mullune sõnnik . . .» Akvile holab vaevu ärritust tagasi. «Kah asi, mille üle rõõmustada.»

Keršis on ehmeeldivalt üllatunud.

«Kah asi, mille üle rõõmustada,» kordab Akvile visalt. «Võib-olla vedasid sa ise sõnniku siia põllule?»

«Noh . . . keegi ju ei ütle, et . . .» Vaevaga, pikkamööda neelab Keršis suutäie alla. «Puhaku rahus, mis parata. Hõnda oigsse ikka olnud: inimene sureb, läheb ära, maa aga jääb.»

«Jah,» lausub Akvile sapiselt. Muidugi, Keršisel on õigus, kuid ükski osakesega sellest tõest ei saa ta nõustuda. «Jah, jah,» kordab ta üha vimmakamalt. «Inimene läheb ära, aga

miks just see ja mitte teine? Oleks võinud ju juhtuda nõnda, et sakslased Nemuniste pere asemel hoopis meid . . .»

Keršis on kohkunud, üsna kohkunud. Kas Akvile on arust ära?

«Kuidas siis nõndaviisi . . .» kogeleb ta, käsi leivatükiga jääb õhku rippuma. «Saab siis jumalale ette näidata, keda ta peab enda juurde kutsuma?»

«Kui sina oleksid Freitke poisi tookord vastu võtnud . . .»

«Mina? . . .» Keršis vaatab Akvilet, murelikud silmad pärani. «Sa arvad, et ma nimme . . . hirmust . . .?»

«Ma ei arva midagi. Ütlesin ainult, kuidas oleks võinud juhtuda.»

Keršis viskab järelejäänud pekitüki kaussi, asetab pooliku leivakääru sellele peale. Keerab selja. Istub, pea käte vahel. Selg õõtsub nagu rukkipõld tuule käes. Raske ohe.

«Sa oled kuidagi teistsugune . . . Juba ammu oled kuidagi teistsugune . . .» Keršis tõmbub päris looka, vajutab kätega kõhtu, otsekui tahtes, et okse kiiremini tuleks. Need pole sõnad, vaid seedimata toidu tükid, mida ta on eneses kandnud palju päevi. «Sul on kahju tollest . . . Milleks sa siis mehele läksid? . . .»

Just nagu oleks sõnnikuse jalaga otse südame alla virutatud.

«Selge, poleks vaja olnud minna.» Pöörasest vihast läks Akvilel silme ees mustaks, kuid ta talitses end, püüdes vastata tapva pilkega. «Mingisugust arvestust ei olnud. Oleksin võinud jääda lapsega tüdrukuks. Aga ka seda poleks tarvitsenud peljata — Gediminas oleks mu ära võtnud, kui ma oleksin tahtnud.»

«Gediminas? . . .»

«Jah, ristiisa. Kuid ma lõin kartma, tema elab otsekui teises maailmas. Kanale on tarvis kitkutud kukke, mitte kotkast. Säärase ma saingi.»

Keršis vaikib kaua. Ootamatult plahvatanud pomm on ta lömastanud, teinud maatasa. Ent rumal lootus, see inimese igavene kaaslane, mis petab meid surmatunnini, lööb taas heledalt hõõguma nagu süsi tuuletõmbuses. Keršis ajab end pikkamisi sirgu, pöördub Akvile poole ja ütleb, naeratades haledalt:

«See on sellest, et sa ootad pisikest. Ükski naine ei tea, mida ta tahab, kui ootab pisikest. Läheb mööda . . .»

«Muidugi, läheb mööda. Ainult pole vaja süüa hapukapsast.» Akvile naerab salvavalt. Ronib vankrilt maha, viskab nõud korvi; rutem minema sellelt päikesesse uppunud põl-

lult, kuhu kasvab hüva oder, sellest tehtud karask aga jääb kurku kinni.

Keršis seisab vankri juures, jalad harkis, ja vaatab Akvilele järele, maigutades rasvaseid huuli. Ta toibub. Tõmbab peoga üle põskede, silmitseb käsi, põrnitseb paljaid jalgu. «Äh, see olen ju mina, tõepoolest mina, tahumatu känd . . .» Tõstab pea, ähmane pilk tõttab järele Akvilele, kes peatumatult kaugeneb mööda käänulist põlluteed. «Ma olen inetu, ei oska käituda . . . Ma ei meeldi. Aga ehk aitab jumal pärast last, ehk aitab . . .» sosistab ta paluvalt, kummardudes külimitu järele ja tõstes selle aukartlikult maast üles — nõnda hoiab preester altari ees armulaualeiba. Põllule suunatud pilk elavneb, läheb lõbusamaks. Tundes, kuidas soontes soojeneb maa veri, hõikab Keršis reipalt:

«Эх, Иван, запрягай! Работать надо!»

Akvile võpatab; hääl pelutab teda, ta pistab jooksu. Seelikuserv peksab vastu paljaid sääri. Just nagu tõmbaks keegi kõrvalt piitsaga mööda jalgu. Rabotatj nada . . . Õhtul istub Keršis trepile, imeb plotskit. «Äh, oder on külvatud, tänu jumalale . . . Kui tuleb hea suvi, on ka sügis lahke. Rukis on ilus, nisu nagu müür. Äh, kas või nuta, aga teist hobust on vaja.» Helbib ära, mis nina alla pannakse, jutt aga keerleb jälle ümber tulvil viljasalvede, loomade, uute hoonete ehitamise, põllupinna laiendamise. Ja nõnda päevast päeva, aastast aastasse . . . Mida on väärt need mõned suved — malpidudega, väravani saatmisega, ohetega avatud akna juures kuuvalgel ööl? Ja kas kõike seda üldse oligi? Need kaunid lubadused kanda kätel ümber maailma, luua paradiis maa peal, gümnasistiunelmad, kus sa võisid välja valida ja armastada seda, kes sulle meeldis? Midagi niisugust pole sales olnud ega tulegi. Elus on olemas vaid võigud (või kimlid, kõrvid) ja mehed, kellega peab magama, nende lapsi sünnitama, neile lapsi sünnitama. («Kui tuleb poeg, riietame Petkasseks, kui tütar, siis paneme sinu nime.») Neile on vaja poegi ja tütreid. Aga kus on lilled, mis nad meile kunagi kinkisid? Närbunud. Lilled on laste mäng. («Ruglasi teen sellele sirelipõõsale lõpu peale.») Hoopis teine asi on nõgesetega: kui need hekseldada, keeva veega kõrvetada ja jahuga segada, söövad sead neid suure isuga.

Akvile võpatas, teda läbis kummaline tunne. Näis, nagu käiks keegi tema kannul, hõikaks tasa. Need vaiksed, arusaamatud hääled tulid kusagilt ülalt, ent kui ta seisatas, ei olnud ümbruses kedagi näha, olid vaid põllud, kus kees kevadine töö, rattarööbaste vahele tõmbunud kitsuke rada,

valgete pilvepatjadega ülepuistatud taevas — sinine tornikell, mille pani helisema lindude lõputu sädin. Ning siis lakkas ta ringi vaatamast, heitis pilgu enesesse. Need sammud ja see kutse olid siin, temas endas! Ta kandis neid eneses nagu must pilv tormi; see oli õnnetuse eelaimus. «Ma tulen, ma tulen. Igaühe vastu olen karm ja õiglane. Häda sulle, Jeruusalemm! Häda sulle, Jeruusalemm!» — «Jah, jah,» vabises elektriseeritud õhk tema keha igas rakus; nõnda aimab lind äikese lähenemist. «Sa võid ujuda kaldale, kui paat põhja vajub, võid hüpata välja põleva maja aknast, kuid saatuse eest ei pääse sa kuhugi. Seda — nagu surmagi — kannab inimene iseeneses.» Ja ta liikus taas edasi, teades nagu surmamõistetu, et läheneb iga sammuga saatuse seatud piirile, millest tuleb üle astuda. «Tere päevast, Akvile. Juba koju?» — «Oo, tervist, Keršiene. Kas sinu Pelest meie jaoks ka midagi söögipoolist üle jäi?» Vastutulijad teretasid, naeratasid talle, ning tema naeratas neile, vastas, ent kõik sündis nagu unes. Otsekui unes tõstis ta kangeks muutunud jalgu, mis olid väsinud tüsedaks läinud keha kandmisest, surus käes korvisanga, pööras otsekui unes põlluteelt teisele rajale, sealt edasi põlluteele, kuni viimaks jõuetult piiripeenrale vajus. Tema ees laius tuttav põld. Ta oli selle risti ja põiki läbi käinud, seda oma kätega harinud, pilgu ja rehaga silunud. Sellel põllul kõndis inimene, kellel oli samuti saatuse märk ja kes teistele ei tähendanud midagi, ilma temata aga oleks see mustadeks läikivateks künniviiludeks lõigatud maa elutu ja hingetu nagu Kuu pind. Mees tallerdas mööda vagu, rõhudes adrakurgedele, vahetevahel nõõtades oma kaht hobust. Tema taga lohises mullane piitsanöör otsekui rasvane rotisaba.

«Jumal appi, taat . . .»

Hobused lasksid trengid lõdvale ja pöörasid pea Akvile poole. Nad koogutasid õieli aetud kaelu, lingutasid sametisi kõrvu. Nad tervitasid teda, liigutades pehmeid mokki ja naeratades arukate, pisut imestavate silmadega.

Akvilel lõi silme ees virvendama. Otsekui läbi higistava aknaklaasi nägi ta üle künnimaa tema poole rontsivat isa, hobuste moondunud siluette.

«Aa, see oled sina, Akvile.»

«Tere, taat. Künnad?»

«On vaja. Jurgis on veel liiga noor, vangid aga seesugust tööd ei oska. Kuidas see teie Ivan . . .?»

«Taibukas mees.»

«Ükspuha. Meie maa on neile nagu võõrasema, keda nad

ei armasta. Kuid kevadkünd, uudismaa — need on pühad asjad . . .» Isa istus Akvile kõrvale piiripeenrale, koppis oma paksude küüntega tubakakotti, keeras kohmakalt vilkat, piidles altkulmu oma lemmiklast. Ja taipas ilma sõnadeta kõik. Akvile silmad olid juba kuivad, huuled kiskusid juba naerule, kuid ikkagi taipas isa kõik. «Hm, hm,» köhatas ta, puhudes suitsu kõrvale. «Inimene ei saa endale seda, mida igatseb. Niisugune on jumala tahtmine. Ja kui saabki, siis võib juhtuda, et rõõm jääb nägemata. Üleaedse hobune paistab parem olevat, aga kui ise sõitma hakkad . . .»

«Jah,» sosistab Akvile. Ta tahtis end vastu isa õlga suruda ja välja nutta nagu lapsepõlves, kui ema ülekohut tegi, kuid tema enese hingevalu näis nii tühisena võrreldes isa õnnetu saatusega, et tal hakkas häbi. «Ma ei kaeba, isa. Mul läheb hästi. Pean ainult harjuma. Mul läheb väga hästi, isa.»

Isa vangutas uskumatult pead. Ning siis ei pidanud Akvile vastu ja puhkes nutma.

«Ma kardan, isa. Ma nägin vastikut und. Midagi peab juhtuma. Minuga pole kunagi niimoodi olnud. Võib-olla ainult enne sõja algust. Ma kardan, isa,» kordas ta, pugedes isa rinnale.

«Mida, tütreke? Mida?» Rind kerkib raskelt, sellest hoovab kodutare soojust, karedad pihud, maa higist soolased, paitavad arglikult õlgu. «Mõnikord juhtub inimesega nõnda. Tuleb ette. See on sellest, et sa liiga palju mõtled iseendast. Anna end jumala hoole alla, palveta, ja kohe läheb kergemaks.»

«Ma ei suuda enam palvetada, isa. Minu sõnad on tühjad, neis pole südant, ma ei usu neid enam.»

«Pole viga. Jumal saab aru, tütreke.»

Isa hääl oli madal, tuhm, kuid kõlas praegu Akvile kõrvus nagu kellahelin lihavõtte ajal. Teda ümbritses kiriku viirukilõhnaline jahedus, ning oreli vägeva mürina saatel roomas ta põlvedel altarist eemale, selg ees, võtnud armulaual enesesse issanda pühitsetud ihu. Kõik inimesed ümberringi olid jälle vennad ja õed, ning maa oli hea ja puhas nagu patust puhastatud hing, mis nähtamatutel tiibadel tõuseb uimastavasse kõrgusse, et inimene end petlikus täiuslikkuse-ekstaasis kas või hetkeks õnnelikuna tunneks.

Akvile võttis kohamisi isa käe ja surus vastu huuli.

Pärast õhtusööki, kui Keršis oli Ivani viinud laagrisse ja Inės trepil oma vilkat, ütles Akvile:

«Homme on pühapäev.»

«Jajah. Võik saata hinge tõmmata.»

«Ei saa. Ma tahan kirikusse.»

Keršis ohkas, just nagu tuleks tal endal vankri ette asuda.

«Esmaspäeval vara tuleb jälle põllule minna. Hobune peaks . . .»

«Ma ei ole ammu pihil käinud,» sähvas Akvile, tahtmata edasi kuulata.

«Kui pihile, siis pihile. Mis parata. Võime minna, ahah.»

«Ära muretse, ma sõidan üksi.»

Keršis pöördus imestunult ümber. Ootas, ehk lisatakse veel midagi, kuid Akvile kolistas juba köögis nõudega. Keršis tõusis püsti. Raskelt, just nagu tõstaks turjaga vankrit. Kohendades allavajuvaid pükse, tatsas ta tuppa.

«Panen hobuse ette,» pomises ta endale nina alla.

III

Ta kahetses kohe, et oli naise üksinda kirikusse lasknud.

Läinud väravast välja, vaatas ta järele vankrile, mis põrises põldude vahel küla poole; südant rõhus niisugune vaev, et ta ei teadnud, mida peale hakata.

Ta käis ümber talu, silmitses loomi, seejärel oma välju, tehes ringi peale igale põllulapile eraldi, kuid ei ilusasti tärganud tõuvili ega põllurammust haljust ammutanud talivili ei peletanud südamest mõistetamatut muret. «Äh, ega ta kuhugi kao,» kinnitas Keršis endale. «Võik on vagune, ja sakslastele pole sihukesi vaja.»

Ta hakkas mõtlema sügisele, kokku arvutama veel koristamata vilja, nagu ta seda nüüd tihti oli teinud. Jõudis mõttes selle kauaoodatud päevani, mil sõda lõpeb. Ja juba ta hakkaski sirgu minema nagu mahatallatud rohi, päikegi säras eredamalt. Oo, siis alles asume tööle, siis alles tegutseme . . . Ainult et pole vaja oodata, käed rüpes. Sest kui sa ise mees ei ole, armas inimene, siis ei aita sind ka jumal ega kurat.

Meelde tuli Nemuniste setukas. See oli päris kronu, kehvem veel kui tema kimmel, kuid võigu kõrvale kuluks see küll marjaks ära. Petras Kučkailis võttis selle endale. Ka lehma viis minema, kanad püüdis kinni. Nemuniste maatükile oleks samuti käpa peale pannud, kui Keršis poleks vallavanemale põrsast viinud . . . Setuka ajas Kučkailis surnuks ja söötis sigadele, naha aga andis sakslastele. Inimesed on täitmatud, too aga on lisaks veel mõrtsukas . . .

See mõte tõi kaasa teise: äh, on aeg uudismaad künda, aga

millal sa sellest ühehobuseadraga jagu saad? Nemuniste maal on oma pool hektarit kolmanda aasta ristikut. Juured on üksteisest läbi põimunud nagu pajuvitsad, ilma suure adrata hammas peale ei hakka. Kas või nuta, aga on vaja leida teine hobune. Äh, Mykolas Džiugase piiripeenra äärde on tarvis kraavi. Muld on rammus, aga mis sest kasu, kui seal nelipühadeni veeloigud läigivad. Oleks Ivan nagu Ivan, pistaks talle labida pihku ja — kaeva! Sakslased on nad seal laagris päris ära vaevanud. Aga ütle mis sa ütled, töömees on ta ikkagi. Täna saab kraav välja mõõdetud, tikkudega ära märgitud — las hakkab pihta. Kas või teelusikatäite kaupa, aga siiski edasi, mitte tagasi.

Ta rõõmustas, et pühapäev, jumala päev, ei lenda tuulde: märgib kraavi maha, peab hobuse suhtes aru ja kui jääb aega, ajab talus veel mõne väiksema asja joonde. Ta käskis Julytel Laurukase järele vaadata ja asus ise teele Džiugase talu poole. Laps jooksis tema kannul, sirutades käsi: «Mina ka, mina ka!» Julyte jõudis poisile järele, haaras sülle, viis tagasi, ehkki Laurukas nuttu kiskus. Keršisel hakkas kuidagi nagu ebamugav, ta koguni mõtles: «Võtaksin õige sülle, poiss pole ju raske. Aga ta on nii väga tolle mehe moodi . . .»

«Äh, oleks lausa jumala õnnistus, kui Akvile mulle — pauhti! — poisi tooks . . .» mõtles ta edasi, hellitades pilguga nisupõldu, mis oli täis puistatud kollakaõisi otsekui munapuru. «Siis käiksime igal pool kahekesi. Kaks Keršist, kaks vägevat meest. Äh, see oleks alles . . .»

. . . Ka Akvile rahuneks, too ei rõhuks enam südant. Läps seob ja hoiab ju naist mehe küljes — nii nagu kett peab koera kuudi küljes . . .»

. . . Äh, annaks jumal, et rutem saaks mööda aeg, mil surnud ei anna rahu elavatele . . .»

. . . Aga kui t e m a on elus?»

Ta paiskas selle mõtte eemale otsekui kaani oma kaelalt. Päevil vahisesid, süda tagus vastu ribikonte — just nagu lammas, keda veristamiseks püütakse ja kes vastu suluseinu kargab. Tuhumine võttis aega, ta oli päris kenasti kohkunud, ja tuna ilmaasjata, nagu talle endale tundus. Äh, see sõda ajab inimesel aru nõnda segi, et isegi surnud paistavad hauast välja ronivat . . .

Keršis ratsutas Mykolas Džiugase tallu otsekui puhaskambrisse. Koppel on rehitsetud, aias pole näha ühtki mahakukkunud oksa. Rohi läigib nagu siid, seinte ääres on korralikult virnas halud, hagu, vanad lauajupid ja palgid, mis ehitusjäätest üle jäänud. Majandushooned on elumajast eral-

datud varbtaraga. Köögiviljaaed, mis on surunud end tare tagakülje ja sauna vahele, on samuti eraldi. Sauna juures on tiik — vihtle isu täis ja roni end jahutama. Tiigi ümber tantsivad valgetes särkides kased ringtantsu. Ütle mis sa ütled, aga korraarmastust võib Mykolas Džiugaselt küll õppida.

Köögiviljaaias on ridamisi tumerohelised nupud — kartul kasvab. Sauna ligidal on lapikesele istutatud tubakat. Enne sõda ei jännanud sellega keegi, vahest ainult Must Könt, ja temagi kihutasid naised alati õue, niipea kui tundsid vilka suitsu. Nüüd on aeg teistsugune. Poetubaka eest tuleb saksa sõduritele anda võid, pekki, mune. Ja kuigi selle lõhn on meeldiv, kõlbab ta ikkagi vaid kõvema tubaka sisse segamiseks. Kölni veega niisutatud kirsilehed, teadagi...

Keršis nõjatub rinnaga tarale, köhatab.

«Kasvatad tubakat, naabrimees?»

Džiugas pöördub tema poole. Käes on vana plekist kastekann. Vuntsid maha aetud, raske ära tunda. Huul on kuidagi paks, nina tikub rohkem esile.

«Oo, Peliksas! Nojah, kastan, vennike. Hakkasid kenasti kasvama, aga tilk vett ei tee liiga.»

«No-noh. Kogu aeg ilusad ilmad, kogu aeg päike. Poleks paha, kui natuke vihma ka tibutaks.»

«Küll tuleb. Kanad käivad ringi nagu uimased. Kisub vihmale. Mida sa nõnda uurid?... Ahaa... Nojah, lõikasin vuntsid maha. Mitte mingi riuka pärast, lihtsalt tüütas ära.»

«Äh, tuleb ette, tuleb ette, naabrimees.»

«Mis me üle aia karjume, just nagu oleksime tülis.» Džiugas paneb kastekannu maha, pühib käsi pükste külge. «Mul on koduõlut, lihavõtte ajast. Lähme tuppa.»

Keršisel pole sugugi õlletuju. Kraavi peaks veel täna maha märkima, ja üldse... Mykolase õlu on teada — pärast kolmandat kannu ei karda sa isegi kuradi vanaema, kui koralikult jood, põhjani. Aga selle asja üle, mille pärast ta siia tuli, on kõige sobilikum õlle juures aru pidada.

Kaevul peseb jalgu Marusja. Nõsunina, kastanpruunide juustega, rinnad ei taha kleidi alla mahtuda. Ta on Džiugase talus möödunud sügisest peale — Arbeitsamt oli sõjast laastatud piirkondadest toonud Kraštupenaisse terve vagunitäie naisi. Kučkailis, kes on Džiugase vastu miskipärast lahke, oskas ühe talle sokutada.

«On majapidamises toeks,» ütleb Keršis.

«Ja veel kuidas,» nõustub Džiugas. «Ilma naiseta on maja nagu ilma ahjuta.»

«Ja-jah, teada asi!»

Nad võtavad tares istet sellesama laua taga, mille juures Akvile oli poolteist aastat tagasi imetanud last, aimamata, et Peliksasest saab tema mees. Õlu on hapukas, vahutab kõvasti, kuid ei löö nii tugevasti pähe nagu Mykolase juures tavaliselt.

Mõlemal hakkab soojem.

«Vaata, naabrimees, ma tulin sihukese asja pärast... See minu võik on küll kange, aga üksik. Ehk saad päevaks-paariks laenata teise hobuse? Me teeme selle tasa. Sul on küll kaks hobust, aga vahel võib vaja minna ka kolmandat. Siis saadan sulle oma võigu.»

Mykolas Džiugas on pikema jututa nõus. Paistab, et ta on isegi rahul, kui saab naabrit aidata.

«Meil mõlemal on säärased majapidamised, et ühest hobusest on liiga vähe ja kahest liiga palju,» räägib ta, ergutades Keršist jooma. «Tõtt öelda tuleb mul vahel tahtmine kõigele sülitada, pea teki alla peita ja lihtsalt pikali olla. Muudkui jookse, keel vestil, nagu sina praegu, ja mis sest kasu on? Naist ei ole enam, lastest on jäänud ainult Gediminas. Ja isegi see... Õpetasin teda, püüdsin, et ta paremaid päevi näeks, aga tema ronib tagasi porri. Mõtleb uuesti maale tulla, võllaroog. Ja inimesed peavad teda veel mõistlikuks mehеks. Ei tahtvat sakslasi teenida. Aga siin, külas, kas me siin ei teeni neid? Vennike, kas meie siis ei toida oma leivaviljaga seda saksa lohet?»

Keršis nokutab heakskiitvalt pead. Nojah, teadagi, kuid ega talupoeg vali võimumehi, ega talupoeg neid kukuta. Vastu tuult juba ei puhu, ahah. Puistad teri kanadele, aga ligi tikuvad nii varblased kui ka varesed. Äh, selline on talumehe saatus — toita kõiki.

«Hiljaaegu mõtlesin ka mina nõnda, Peliksas. Kusagil lastakse maha süütuid inimesi — ega meie sellesse segatud ole, meie ju ei kauple padrunitega? Läbi linna aetakse vange — ainult luu ja nahk; meil on jälle, millega ennast õigustada — ega meie püssi käes hoia, oma vangi paneme ju endi kõrvale lauda istuma. Aga kui Nemunised tapeti ja kui sakslased nende tüdrukut nagu metsalised... kui ma nägin verd lähedalt... Ei, Peliksas! Meil ei maksa süütuid mängida. Rest kui kõik kokku lepiksid, ei annaks ühtegi iva, ühtegi rasvarasvi, oleks nende väel ja võimul mõne päevaga ots. Sa räägid õigust, talupoeg ei vali võimumehi. Kuid talupoeg tunlab neid. Talupoeg on suur jõud, ära ütle, Peliksas. Talupoeg on tugev, sest kogu maa on tema, mitte võimumeeste käes. Teisiti on lugu siis, kui ta on argpüks, ahnepäits, kui ta

otsib kõigepealt omakasu. Nähes, kuidas inimest tapetakse, pühib ta ühe käega pisaraid, aga teisega, vennike, ulatab mõrtsukale leivakääru. Vaat milles on meie õnnetus, Peliksas.»

Keršis vaikib, sõrmed ümber klaasi. Ta on nõus ja ei ole ka. Selge see, oleks hea, kui kõik kokku lepiksid. Aga teiselt poolt... kas siis sina, mullatuhnija, saad maailma ümber pöörata? See Džiugas on muidu arukas mees, aga sihukest lihtsat asja ei taipa. Ahnus, omakasu... Oleks nagu kivi minu kapsaaeda, kuid missugune korralik peremees laseb kõik tuulde ja võtab kerjakepi kätte — nii nagu Anzelmas Lukošius?

«Ah, ei maksa sellest rääkida, naabrimees. Ei minust ega sinust ole selle tegijat. Igaüks tahab elada.»

Silitades kahe sõrmega ülahuult, vaatab Mykolas Džiugas nukralt kuhugi üle Keršise õla. Ilma vuntsideta tunneb ta end ikka veel nii harjumatult. Võõras huul, ja kõik.

«Sellepärast inimesed hukkuvadki, et igaüks tahab elada, Peliksas. Nad panevad enesele ise tahtmatult silmuse kaela. Võtame näiteks sinu ja minu. Me hoiame oma talust kinni küünte ja hammastega. Aina rohkem, aina laiemalt! Aga mis edasi? Kui sakslased jäävad siia, ei tule Lauksodisesse mitte üksnes Peter von Diese. Meid, vennike, aetakse oma maalt minema, tehakse sulasteks. Seatakse sisse saksa pärisorjus, ja selles oleme ise süüdi.»

Keršis tõuseb, joomata klaasi põhjani. Kas niisugune jutt sobib tubli talumehe suhu? Džiugas on täna vist vale jalaga voodist tõusnud.

«Ma ei jää võlgu, naabrimees, ära karda.» Tänab õlle eest, paneb mütsi pähe ja katsub kiiremini uksest välja saada. Ta on vihane ja ärevil. No on alles inimestel vastik komme valada oma pesuvesi maha nii, et see ka võõra akna alla voolab. Sinul valutab, eks sa siis ise kannata, miks peaksin mina sinuga koos sonima? «Oma maalt aetakse minema, seatakse sisse pärisorjus...» Kus mul alles prohvet. Mis tuleb, seda ei tea keegi. Kunagi saabub ka viimne kohtupäev, aga kui kõik ainult seda ootaksid ja kraaksuksid nagu varesed, tekiks maailmas küll lausa paabeli segadus.

Äh, see sakslane on tõesti hull, mis seal rääkidagi. Ehtne valekristus, kellest Seeba kuningaemand rääkis targale Saalomonile. Kuid teiselt poolt... ega nad ju igaüht oma raudsete lõugade vahele pista. Kõigil aegadel on nõnda olnud: ühed satuvad vikati alla nagu püstised viljakõrred, teistest, kes on maadligi, libiseb vikat üle. Niisugune juba on see

elumasin — ära tõsta pead, kui ei taha, et see otsast lõigataks...

...Tookord ristsetel läks ta ägedaks ja vihastas Petras Kučkailist. Küllap tahtis ta end Akvile ees näidata, mida muud, sest kui nüüd selge aruga mõelda, siis oli see tühi töö. Ainult häda tõmbas endale kaela, ent oleks võinud veelgi halvemini lõppeda...

...Headusega sõidad alati kenasti ja kaugemale...

...Kogu maailma sa juba ei aita, seda mitte. Kõigi meie kohal on üks ja seesama käsi. Temale ju ei ütle: mina tahan seista siia, issand, minu naaber aga pane sinna. Või: tapa mind, ainult jäta tema ellu...

...Keeruta kuidas tahad, aga sakslaste ajal... Äh, keegi ei vaidle vastu, õhust on puudus, käed on kinni seotud, aga saba saab ikkagi liigutada. Võtame kas või peki. Enne sõda oli võimudele raske siga maha kaubelda. Pekki kogunes mitme aasta jagu; kõik sahvri seinad olid käntsakaid täis riputatud, neid oli ka aidas tala küljes reas. Hirm hakkas, millal need küll ära süüakse. Oli ju ainult kaks suud. Pekk läks vanaks, hakkas riknema. Süda lõhkes kahetsusest, niisuguse varandus ja — seebiks! Seebikeetmine jäi siiski ära. Siia jõudsid Hitleri valekristused, ja viimane kui käntsakas läks asja eest. Linn, see põhjata kott, õgis ja limpsis huuli, ehkki oli eelmistel aastatel külamehe üle naernud. Nojah, igasugu laulukesi mõeldi välja, irvitati:

Meie matsil muud ei ole,
ainult pekikäntsak kole.
Kuidas saab küll teha tööd,
kui sa seda seepi sööd?

Söödi. Ja öeldi aitäh. Ja veel maksti — ilma kulmu kortsutamata. Oli ainult hea, härra Keršis, too rohkem. Nõndaviisi on need asjad. Nii see elus juba on: kes eile sülitas, see neelab täna sülge, kes mullu järas rukkiõlgi, sellel on tänavu sõimes hein nagu kuld. No ja võta siis kinni, mis või kuidas...

Nõnda ta astus ja mõtles, ning pikkamööda hakkas südamel kergem. Ta otsis küünist ohjad, võttis noa, sest kellaaja järgi pidanuks jumalateenistus juba lõppenud olema ja siis pole töötamine enam patt. Lõikas pajuvõsas mõned tikud, läks kraavi märkima. Džiugase suure kraavini on oma sada sülda. Mõlemale poole peab veel harukraavid kaevama. Ja vesi voolabki mööda Džiugase kraavi Vainorase omasse, sealt

aga Sraujasse. Loike poleks siis nagu olnudki. Igal aastal tuleb salvedesse lisaks paarkümmend tsentnerit vilja. Enne sõda oleks sihukese töö eest pidanud kraavihallidele pihu peale laduma ligi kolmsada litti. Pool hektarit maad maksis niisama palju. Nüüd aga kaevab Ivan ainult söögi eest.

Lõunaaeg oli ammu möödas, kui ta lõpetas. Istus remmelgapõõsa alla, et suitsu teha — see peletab nälja eemale. Koju ei kiirustanud ta nimme: Akvile on ilmselt juba kirikust tagasi ja jõudmata teda ära oodata, tuleb otsima. Ta näitab naisele neid kaht tikurida (kus maa on märjem, seal read katkevad, eks märgib siis, kui on kuivem) ja ütleb: «Näed, mis mina välja mõtlesin, preili!» Muidugi, Akvile ei lange kaela ega hakka suudlema, tal pole säärane loomus, kuid et ta imestab, see on kindel. Ja võib-olla isegi rõõmustab. Nojah, nagunii rõõmustab, ehkki ta seda ei näita, sest ta kuulub nende hulka, kelle sisemist soojust pole väljastpoolt näha.

Vilka kustus, kuid Keršis ei viitsinud seda uuesti süüdata. Lihased muutusid raskeks, ta jäi tukkuma; pea kaldus küljele, tõmmates kaasa kogu keha, mis vajus lõdvalt vastu tihedat remmelgapõõsast. Kui ta ärkas, oli päike juba madalal. Hüppas kohkunult püsti, taipamata, kus viibib. Kõrvus kõlasid ikka veel kummalised pasunahelid. Pilt, mida ta virgudes nägi, polnud veel kahvatunud: peaingel Miikael läheb mööda nisupõldu ja puhub suurt pasunat. Üle selja käis judin — nii neist süngetest pasunahelidest kui ka päikesest, mis oli üleliia õhtusse vajunud. Kõik oli nagu tavaliselt sellisel tunnil — nii lindude väsinud sädin, unist soojust õhkavad põllud kui ka mitte enam nõnda ere, loiuks muutunud taevas; kõik oli nagu alati, aga ometigi oli miski teisiti. Keršis vaatas ringi, ärev ja imestunud nagu meremees, kes on jäetud võõrale rannale. Midagi on puudu, midagi lihtsalt peab puudu olema. Võib-olla ei ole enam küla, ei ole tema enda talu. Miski oli tõepoolest kadunud sel ajal, kui ta magas, ainult et ta ei saa veel aru, mis.

Ja siis, otsekui vastuseks tema ärevale imestusele, kajas taas pasunahääl.

Aeglaselt, otsekui kartes sattuda miini otsa, sõitis mööda põlluvaheteed roheline sõjaväeauto.

Keršisel vajus süda saapasäärde. Ja hing jäi kinni, kui ta nägi, et auto peatus ja sellest ronis välja mundris mees. Ta kuulis, kuidas mees karjub midagi, vehib kannatamatult käega, kuid ei suutnud kiirendada sammu. «Adomas . . .

issand jumal, Adomas . . . Mis tal vaja on? Miks ta on siin? Issand jumal, Adomas . . .»

«Kurat võtaks!» hüüdis Adomas tervituse asemel, kui Keršis oli veel kaugel. «Sõitsin kõik põllud risti ja põiki läbi. Kus sa kükitasid? Istu kähku peale! Sõidame!»

Keršis rebis hädavaevu maa küljest lahti ühe, seejärel teise jala. Kui maapind oleks olnud plekist nagu katus, kuulnuks ta, kuidas higipiisad sinna vastu papsuvad.

«Äh, jah . . . nääl . . .» pigistas ta otsekui võõraste huulte vahelt. «Adomas. Tere . . .»

«Tema ise. Tundsid ära,» irvitas Adomas. Ta oli kahvatu, ning tema mornist, midagi varjavast pilgust hakkas külm. «Sõidame Kraštupenaisse.»

«Mina? Sinna? Püha jumal, mis ma sealt otsin?»

«Akvilel on halb.» Adomas avas auto ukse ja nügis Keršist tagant, et see kiiremini sisse roniks. «Sõidad sealt oma ardenniga koju tagasi.»

«Äh, sõidan nagu härra! Niisugusega pole ma veel . . .» oleks Keršis mõnel teisel ajal rinna ette ajanud. Nüüd aga istus ta nagu kinnipüütud metsloom puuris ja näpistas mullaste küüntega oma reit. Võib-olla lamab ta ikka veel remmelgapõõsas ja näeb und? Silme ees virvendas. Möödakihutavad väljad ja tee, mis pani auto pööraselt rappuma, sulasid lakkamatuks virmelduseks, millest pea hakkas pööritama ja süda läks pahaks. «Akvile . . . Mis on Akvilega? Ütle, jumala pärast, mis on Akvilega?» Kuid ta kartis suud avada, just nagu poleks veel midagi hirmsat, aga see juhtub, kui ta lausub saatuslikud sõnad. Adomase valged, peaaegu läbipaistvad kõrvad ja koolnukahvatu nägu tekitasid temas õudust. Näis, et nad lendavad juba terve igaviku kusagil ääretus tühjuses, topitud sellesse hullumeelselt rappuvasse metallkirstu.

Järsku Adomase huuled avanesid. Ta sülitas. Otse auto tuuleklaasile.

«Tõprad!» Ta laskis kuuldavale vänge vandesõna. Silmad olid nüüd punased, nägu moonutas metsik raev. «Neile pole kuiluti sellest, et inimesi kodust püüda, nad ronivad juba kirikusse!»

«Kirikusse? . . .» sosistas Keršis.

«Püha üserüvetajad!» pahvatas Adomas. «Meie head sakslased, meie vabastajad, meie kaitsjad.» Laskis valangu vandesõnu, sülitas uuesti vastu klaasi, pigistas valgeks tõmbunud sõrmedega rooli nõnda, et näis — see murdub nagu kuiv rõngassai. «Pärast Stalingradi on nad päris hulluks läi-

nud. Just nagu oleksime meie süüdi, et venelased tegid Pauluse armee pihuks ja põrmuks. Muudkui anna neile meie noori, et need koos omadega Suur-Saksamaa nimel mätta alla saata. Aga ütle, mille eest me peame oma elu mängu panema? Selle eest, et meie inimesi, haritlasi, rahva parem osa pistetakse töölaagritesse? Ma ei imesta, kui ühel heal päeval satub sinna ka kindral Kubiliunas ise, kaks tema nõuandjat juba istuvad okastraadi taga. Nad petsid meid, neetud koerapojad, hullemat ei saa ollagi. Miks sa vait oled, kurat võtaks?! Või elad teises maailmas?»

«Akvile...» võttis Keršis viimaks julguse kokku. «Lasksin ta hommikul minema... Äh, oli tugev ja terve...»

Adomas vaatas õemeest tapva põlgusega.

«Oli! Rumalamat sõna ei saa enam välja mõelda! Kunagi olime ka meie inimesed. Oli rahvas, oli sõltumatus. Aga mis ma sellest sulle räägin... Sinusuguseid huvitab see kõige vähem.» Vaikinud pisut, lisas ta rahulikumal häälel: «Kui inimesed nägid, et Himmleri jõuk on kiriku ümber piiranud, tormasid nad tagasi. Ta sai rahvasummas muljuda. Ainult ära ehmata, surmaga pole siin pistmist.»

Keršis korises nagu lõppema hakkav loom. Kõik tunded — meeleheide, hirm, kaotuseõudus —, mis olid kogunenud alates sellest hetkest, kui Adomas ta autosse lükkas, tungisid nüüd esile nagu paisu tagant. Ta ei suutnud nutta, ta ei mäletanudki, millal oli viimati nutnud, — võib-olla pärast ema surma oli paar pisarat välja pigistanud. Nähtamatu käsi klammerdus seestpoolt kurgu külge, kiskus seda väljapoole koos kopsudega, keha tõmbles kramplikult otsekui langetõvehoos.

«Ära hakka vesistama,» ütles Adomas halastamatult. «Võib-olla pole midagi... Ja kui siiski... Olete noored, tuleb teine, vahest rohkemgi. Aga kas on üldse vajagi, kurat võtaks? Parem kasvata loomi — inimene ei maksa meie ajal midagi.»

Nad kihutasid linna. Majad ja inimesed kõnniteedel liikusid mööda nagu lõppematu matuserongkäik. Oli näha ka naeratavaid nägusid, kuid need paistsid Keršisele võltsidena — ainult hullumeelne võis niisugusel ajal naeratada. Siis tuli risttee, tänav pööras järsult — see oli nagu puusa asetatud käe küünarnukk. Vankrid, jalgrattad, sõjaväe veoauto, täis sõdureid, laulu karjuvad suud ammuli; külmad metalsed silmad, täpselt samasugused nagu nööbid nende sinelitel. Vuhisesid mööda. Adomas keeras järsult rooli, ning läbi augu hekis, kahe valge posti vahelt veeres auto õue. Mõlemal pool

oli aed, eemal seisis kollaseks värvitud ühekorruseline puumaja avara klaasverandaga. Mitut puhku nähtud, nüüd aga täiesti võõras maja, just nagu oleks see toodud siia teisest maailmast.

«Jõudsime kohale,» ütles Adomas.

Verandal seisis väike heledapäine naisterahvas. Valev, puhas ja kerge nagu kõik ümberringi.

«Minu naine Milda,» pomises Adomas. «Saage tuttavaks. Minu kallis õemees, Mildake.»

«Väga meeldiv,» naeratas heledapäine pisike naine, ulatades tillukese käe.

«Tere...» Keršis surus masinlikult tema kätt — sooja, õrna puulehte. Seda kahvatut käekest polnud peaaegu tundagi, see oli viirastuslik nagu kõik, mida Keršis viimase tunni vältel üle oli elanud.

«Kas Robertas on veel siin?» küsis Adomas.

«Muidugi.» Naine puudutas kergelt Keršise küünarnukki — see puudutus oli nagu soe tuulepuhang. «Ärge kurvastage, härra Keršis. On suuremaidki õnnetusi. Härra Ginkus ei saanud enam mitte millegagi aidata.»

«Mitte millegagi?...» oigas Keršis.

«Absoluutselt mitte millegagi.» Naine vaatas Keršist etteheitvalt, ent samal ajal heatahtlikult, hella kaastundega. «Laps sai selles rüsinas hukka. Kui usute jumalat, siis tänage teda, et ema jäi ellu.»

«Lapsuke sai hukka... lapsuke sai hukka... sai hukka...»

«Rahustuge, härra Keršis. Kes pole sündinud, seda ei maksa taga nutta. Inimesed valavad küllalt palju pisaraid täiskasvanute pärast, kes oleksid võinud veel elada.» Adomass poole vaadates kordas väike naine tungivalt: «Jah, kes oleksid võinud veel elada. Te ju armastate Akvilet? See aga on peamine. Doktor Ginkus paneb ta varsti jalule, ärge karike. Arvan, et lubate Akvilel olla meie juures mõned päevad, kuni ta kosub?»

Adomas kraaksatas kannatamatult, aga see võis olla ka naeruturtsatus.

«Kus ta on?» kuulis Keršis oma häält.

Uks avanes vaikselt. Seejärel teine ja kolmas. Salapäraselt valged, läikivad uksed. Ka põrand läikis, lõhnates tärpentini järele. Toas akna juures seisis kuivetu, elatanud mees, valge kittel seljas. Pisikeste, aukus silmade kohal olid lopsakad kulmupuhmad, kahvatus näos kaks roosat triipu — tugevasti kokkupigistatud huuled.

«Siin me olemegi, Robertas,» lausus Adomas poolihääli.

Mees noogutas ja naeratas Keršisele julgustavalt.

«Ta jäi just praegu magama,» ütles mees pehmelt, läbi nina. «Astuge sisse.»

Veel üks valge uks libises kõrvale nagu viirastus. Oli tunda teravat rohulõhna. Seinast eraldus voodi, hakkas lähenema, õõtsudes nagu õitsev köömnepõld tuules, ning selles kirendavas helenduses silmas Keršis musti juuksepalmikuid. Need lebasid korratult padjal otsekui maharaiutud puuoksad lumel. Jahmunult vaatas ta kõhnaks jäänud nägu — võõrast nägu üleliia etteulatuva ninaga, aukus silmadega, mida rohekate vaskmüntidena katsid lõdvad, jahedad laud. Mitte kunagi polnud Keršis teda näinud nii läbipaistvalt puhtana ja heidutavalt kättesaamatuna. Mitte kunagi. Ning äkitselt märkas ta omaenda jalgu. Ei, ta isegi ei vaadanud neid, vaid lihtsalt tundis. Tundis, et tema paljad, mulla ja sõnnikuga määrdunud jalad toetusid nagu pühaduserüvetajad libedale, lõhnavale parketile. Ta tundis, et tal on seljas töörõivad, mis olid läbi imbunud lauda- ja higilehast. Tundis, kuidas valge naine puudutas õrnalt tema küünarnukki. See puudutus oli helisev ja selge nagu kirgas talveõhtu, nagu hele, ujedalt punetav koidukuma.

Keršise põlved hakkasid värisema, nõtkuma, ning tajudes oma tühisust, rõhutuna selle talumatust raskusest vajus ta põlvili Akvile jalgade juurde ning surus näo vastu tekki.

«Oeh... oeh... oeh...»

TEINE RAAMAT

Tõusis, tõusis tuuleke,
puhus, puhus põhja poolt —
vahtraoksi vangutas,
noore mehe äratas.

Leedu rahvalaul

ESIMENE PEATÜKK

I

Sind ülistan — Su poeg, kes jälle kodus olla tahab, —
sest vabanemist Sinu kaudu lähenemas näen.
Sa pole reetur, Sa ei müünud oma lapsi maha,
Sind ennast aga reedeti vist iga päev

alates sellest hetkest, mil ilmus inimene, kes põlgas kõike ja kõiki, põlgas neid, kes ei asunud tema sallimatuse lipu alla, kes ei kanna tema suurusnumbriga kingi ega mütsi, ei jutlusta tema usku.

Igaühel meist on pea ja kaks jalga, kõik me käime püsti, kuid minu pea on kõige targem ja kõnnak kõige käbedam, on see inimene kirjutanud oma lipule.

Ja ta on torganud lipuvarda nagu oda Sinu vaiksesse, pehmesse rinda, Maa. Emakese ja toitja rinda, mis on helde ja avatud kõigile.

«See on minu maa,» ütles too inimene ja tõmbas enese ümber ringi. Suure ringi. Ta muudkui laiendas ja laiendas seda. See ring oli otsatu nagu tema ahnuski.

Sa oleksid võinud vihast värisema hakata ja vaevumärgatava liigutusega tõmmastada selle oma ahnuse vääritu orja. Sina ju ei tulnud tema juurde ülualust paluma, vaid hoopis tema tungis Sinu kehasse nagu puuk.

«See on minu inimene,» oleksid Sa võinud öelda, nii nagu lapsi. ütleb: «See on minu kiisu,» kuid Sa vaikisid kannatlikult, sest Sina oled ema, üllas ja tark, tema aga ainult mõistmatu laps.

«Talle on vaja mängukanni,» ütlesid Sa. «Hüva, las mängib minuga. Las ta jagab mind ringideks ja mängib «klasse» nagu pilkaba.»

Ja ta mängib «klasse», mängib hulk sajandeid «klasse»,

tõugates jalaga mitte valget kivikest, vaid inimkolpa. Oma venna kolpa, selle venna kolpa, kes ei kandnud tema suurusnumbriga kingi ega mütsi, ei jutlustanud tema usku. Ta joodab Sind allaheidetute verega, topib Sinu pühade huulte vahele nende laipu, kirub ja vannub Sind, kui juhtub mätta otsa komistama.

Kas on ilmas palju emasid, kes andestaksid lastele niisugused solvangud? Kes tormaksid oma lapsi suudlema, hoolimata sellest, et need peksavad näkku, sülitavad vastu silmi, püüavad nuga selga torgata?

Kas on palju niisuguseid emasid?

Ma tean ainult üht niisugust, ainult üht.

Ta on joonud verejõgesid, kuid ta on süütu; teda on rüvetatud, kuid ta pole kaotanud oma puhtust.

Ma tean ainult üht niisugust, ainult üht.

Ja ma ütlen talle, olles põlvili nagu kõige pühama jumaluse ees:

Ma vabanemist Sinu kaudu lähenemas näen,
Sa oma võlurõiva hõlmad valla lõid,
et võiksin ennast sinna peita
kui tormipelglik lind hiidtamme õõnde;
Sa surud vastu rinda oma poega,
kes kunagi end oli Sinust eraldanud,
Sind naernud, teotanud ja jaganud,
ent Isamaa, Sa oled meie kõigi — jagamatu.

Gediminas naeratab, nõjatudes vikativarrele. Kollane nisupõld laiub päikesekiirtes. Laisk, raske küpsenud viljast. Kuldne, miljonite keeltega harf, mida hommikune suvetuul mängib nähtamatute sõrmedega. Kollane nisupõld esitab sümfooniat, õilsa toitjakohuse täitnud, suvele hüvasti jätva maa sümfooniat.

Gediminas tõmbab vöö vahelt luisu. Viivitab vikatitera puudutamisega, kartes, et lummav muinasjutt kaob.

Las kollane nisupõld jätkab oma sümfooniat. Gediminas salvestab selle oma hinge — otsekui heliplaadile. Seal on nii palju tühja ruumi! Õhtul (võib-olla ka lõunavaheajal) istub ta kuhugi kõrvalisse nurka ja püüab kõike korrata paberil. Vististi on see asjatu pingutus (loodust on võimatu korrata), ent ta elab uuesti läbi õnnelikud unustusehetked.

... Sa oma võlurõiva hõlmad valla lõid,
et võiksin ennast sinna peita ...,

Marusja istub viljavihul, ilusad, linasest niidist sukkades jalad välja sirutatud. («Memme või Anele sukad. Nemad ei kuule enam mitte iialgi kollase nisupõllu sümfooniat ...») Marusja pilk eksleb viljapeade sahisevatel voogudel. Päevitunud nägu on morn ja mõtlik.

«Imeline,» ütleb Gediminas.

Marusja tõstab küsivalt pea. Pimestavalt valged hambad välgatavad. Naeratus on põgus ja järsk nagu magneesiumisähvatus, mille kustumise järel muutub veelgi pimedamaks.

«Kas kuuled, Marusja, kuidas maa laulab?» küsib Gediminas. «Ma ei mäleta, et oleksin näinud midagi ilusamat nendest põldudest.»

Marusja paneb käed ümber põlvede ja silmitseb vaikides oma seelikuserva. Kõvasti kinnipigistatud suu ümber ilmunud kortsud teevad näo karmiks ja võõraks.

«Sa pole näinud meie steppe.» Hääles on igatsus ja sügav solvumus, leebusega segatud põlgus ja uhkus. Kodumaa kaotanud inimese tunded põimuvad üheks sasikeraks. «Stepp on nagu taevas, ääretu otsatu. Tal ei ole lõppu. Siin aga võib kõik kas või sülle haarata.»

«Maa on igal pool ilus, Marusja. Ainult talle ei meeldi nagu korralikule naiselegi, et inimesed jagaksid tema ihu.»

«Ну вот и сказал ...»

Gediminas puhkeb naerma, asub vikatit luiskama. Metalli helin voogab üle põldude, sulades ümberringi kõlavasse viljalõikuse sümfooniasse.

Kui isa jõuab kohale hobuniidumasinaga (see osteti kolmekümne kaheksandal aastal nelja peale: Džiugas, Keršis ja veel kaks nende masti talunikku), on nisupõllu servad juba puhtad.

«Oled väsinud?» muretseb isa. «Võib-olla istud masina peale? Mina lähen vihke siduma.»

«Ma olen sinust vist kolmkümmend aastat noorem, isa,» naeratab Gediminas.

«Kooli alguseni on peaaegu kuu aega. Jõuad veel tööd teha.»

«Miks kooli alguseni? Ma ju ütlesin, et ei lähe enam gümnaasiumi tagasi.»

Mykolas Džiugas vangutab heatahtlikult pead ja astub niidumasina juurde. Ta usub endiselt, et poja mõistmatu jonn annab järele.

Gediminas ja Marusja võtavad kohad sisse pikk põldu. Teisel pool, nende vastas on Keršis oma Ivaniga. Kummaski otsas, kus peid on peaaegu poole lühem, on üks inimene:

ühes Vassil, teises Puplesiene. Meelsamini oleks kutsutud Putrimiene, Musta Köndi naine — lõikuse ajal tavaliselt oligi tema abiks —, kuid tollel maikuu pühapäeval, mil SS-lased jahtisid inimesi, et neid Reichi tööle saata, püüti ka tema kinni (Lauksodisest veel Anzelmas Lukošius) ja viidi ära.

Nad poleks ehk läinudki koju lõunale, kuigi talu on kiviga visata, — keskpäevaks oleksid kogu põlluga hakkama saanud, oleks jäänud vaid vihud hakkidesse panna. Kuid palavus on pöörane. Hobused, piinatud parmudest ja kärbestest, löövad takka üles, lausa tantsivad masina ees, vana Džiugas jõuab neid vaevu vaos hoida. Inimesed on higist läbimärjad; higi paneb silmad kipitama, kõrvetab kaenlaaluseid ja pihta, suured soolased tilgad kukuvad laubalt kõrrepõllule. Õhk on umbne, tulvil õlgede ja tolmu lämmatavat lõhna. Näod on sogastest higiniredest kirjud nagu maakaardid, kõik ühesugused, isegi silmad on sarnased — sõgedad kurnavast kuumusest, neil on otsekui kae, mille tagant paistavad ainult udused silmavalged. Nisu on ilus, ainult madalamatel kohtadel leidub ohakaid. Õlekõrred kriimustavad halastamatult nahka. Põsed, rind, käed hõõguvad, just nagu oleksid kuuma veega kõrvetada saanud. Mõnus oleks sulistada järves, kuid kõik on nii rammetud, et iga samm nõuab pingutust. Nõnda siis pestakse end vööst saadik siinsamas, kaevul, pistetakse midagi hamba alla ja vajutakse pikali — kuni hobused söövad, võib tukkuda.

Gediminas toob tarest padja ja viskab end õunapuu alla siruli. Puutüvede taga kollendavad tarud, ning talle viirastuvad hakid, kõrvus sahisevad ikka veel vihud, ja väsimatu niidumasin täriseb, kiirustades takka. Ta on väsinud, surmani väsinud. Koolivaheajal tegi ta alati kodutalus tööd, aga mitte nõnda palju, mitte päevast päeva, koidust ehani, just nagu sulane. Keha on nagu läbi pekstud, selg valutab — sadadest ja sadadest kummardustest! Vihkude sidumine on sunnitöö. Kuid ega sõnnikuvedu kergem ole. Pihud olid rakke täis, veritsesid, kuni kattusid mõhnadega. Maainimese leib on ränk, kuid seda võib süüa rahuliku südamega, häbi tundmata, kartmata, et leivapaluke kurku kinni jääb. Ja kui mõnus on õhtul pärast päevatööd lesida! Muidugi, need tööd ei lõpe. Ikka jääb midagi homseks, sügiseks, järgmiseks aastaks. Sa ei saa neid eales valmis, elu lõpuni. Lapsed jätkavad. Ka nende tööd jäävad pooleli, jäävad nende lastele. Kuid põllumehe päev on nagu redelipulk, ronid sellele ja võid näha tükikest teed päikesetõusu ja loojangu vahel.

Mitte ainult näha, — sa võid oma töö vilju ka käega katsuda. Ajasid vao, ja see on näha nagu peopesal. Vili tärkas, ja sa tead, et tema õrnades libledes on sinu pihkude soojus. Sügisel kõnnid sa küpse põllu ääres, hingad sisse leivavilja meeldivat lõhna, — ilma leivata muutuks maailm surnuaiaks. Ja sa ei tee kunagi parandamatut viga; kui eksidki, siis oled kannataja ainult sina, mitte keegi teine. Magad maha paraja külviaja või määndad vihma käes vilja — oled ise oma õnnetuses süüdi. Mõni pahatahtlik võib su üle naerda, kuid peale sinu enda ei solvu mitte keegi. Sa vastutad iseenda ees, ainult iseenda ees. Ja selles on sinu mannetus. Kuid ilma sinu mustade, sooniliste käteta oleks maa vaid elutu kera. Ja selles on sinu suurus. Sinul — otsekui hallil alusmüüril — püsib kogu maja, ent sina ei ole süüdi, kui see mingil põhjusel kokku variseb. S i n a e i o l e s ü ü d i!

Tuleb isa, padi kaenla all. Jalas linased püksid, seljas samast riidest särk. Pealaest jalatallani valge, meekärgede ja põldude järele lõhnav.

«Kas võtad enda kõrvale, poeg?»

«Lase aga pikali, isa. Siin pole nii palav, tuul jahutab natuke.»

Mõlemad on siruli, vaatavad oksi, mis on täis riputatud punapõselisi õunu. Isa istutatud õunapuu. Kõik on siin isa vaeva vili, töökas sipelgas on ükshaaval tassinud okkaid perekonna sipelgapessa.

«See õunapuu kannab igal aastal. Kutsutakse raudõunteks. Püsivad kevadeni. Oled omadega läbi? Homme sa vist küll Kerâiste juurde vihke siduma ei lähe?» Vanamees muigab salakavalalt.

«Mispärast, isa? Kui oled juba põllumeheks hakanud, siis tuleb ka tööd teha.»

«Sina rügad kõvasti, ma hakkan juba mõtlema, kas ei maksaks Vassil minema lasta? Talu pole suur, neljal töömehel ei ole siin midagi teha.»

«Vassili pärast ei maksa muretseda, homme-ülehomme võib Dirse ta ära võtta. Kuškailis rääkis eile, et on olemas reeglid, mille järgi talus ei tohi olla rohkem kui kaks inimest kümne hektari maa kohta.»

«Ma näed. Võib juhtuda, et sind, vennike, tüütab meie leib ära ja ma jään ülepea ilma töökäteta,» nokib vanamees edasi.

«Ma olen kindlalt otsustanud, isa. Sain juba vastusegi. Unustasin selda. Eile tooli. Palve rahuldati, ma olen vallandatud.»

Mykolas Džiugas jahmub. Viimaks, pärast pikka vaikust lausub ta:

«Hm . . . Võib-olla tegid isegi hästi. Niisugusel ajal on maal rahulikum, mis seal rääkidagi. Nojah, ole siin, kuni sõda läbi.»

«Ei, isa, ma ei jää ajutiseks. Õpetajatööl on lõpp. Igaveseks. Hakkan maad harima ja vabadel hetkedel luuletusi kirjutama.»

Mykolas Džiugas lamab selili. Silmad kinni, käed rinnal. Just nagu inimene, kes on lõpetanud oma teekonna pisarate orus ja lahkub siit rahuliku südamega, sest oli püüdnud teha kõik, mis saatus talle oli määranud.

«Mis siis ikka, ju vist nõnda peab. Meie oleme maa küljes kinni.» Tema hääl, tasane ja kurb, kostab otsekui sajandite sügavusest, kus aeg on välja sõelunud kõik selle, mis on mööduv, jättes sõelale vaid surematu tarkuse kuldsed terad. «Vanaisa oli pärisori. Töötas härrale, aga ikka selsamal maal. Siis jagati mõisad, minu isa sai kümme tiinu. Ta imes end selle maalapi külge nagu kaan jala külge. Isa ma ei mäleta, tsaari sandarmid lasksid ta maha, kui ta tõi Preisimaalt üle piiri leedukeelseid raamatuid. Mina polnud siis veel sündinud, kuid ema rääkis sageli, et ta olnud tubli peremees. Tubli peremees aga peab maad armastama. Meid oli kolm venda ja kaks õde. Vanemad vennad jagasid need kümme tiinu pooleks, teistele maksti nende osa välja. Mõtlesin, et neli tiinu mul on (need sai ema kaasavaraks), ostan samapalju juurde, ja ongi talu käes. Kogusin kopikhaaval raha, lisasin neile rubladele, mis olin saanud vendadelt. Rabasime naisega nagu sunnitöölised. Magamata, poolnäljas, räbalais, — töötasime end taluomanikeks. Häbi tunnistada, hakkasin kadestama oma parimat sõpra Vainorast. Kanäe, mõtlesin, kuidas asjad lähevad. Noorte sulastena töötasime mõisas, nii et käed rakkus, nüüd aga on tema taluperemees, ja veel missugune — valitseb Jautakise maad. Võib alles inimesele nii õnnelik loos sattuda! Ent pärast seda, kui ta peaaegu nuttes kurtis, et on jõudnud Piibu-Katre talla alla, hakkasin nagu rahunema. Raha kraapisin aga endiselt kokku, nii et pea suitses. Ja siis — prauhh, esimene sõda! Tulid sakslased, rubladega võisid ahju tuld teha, ja ma istusin jälle nagu sant oma neljal hektaril. Siis algas üks igavene tohuvabohu. Tulid Bermondti väed, bolševikud, leedu sõjavägi. Kutsuti mehi üles oma isamaad kaitsma, iseseisvat Leedut looma. Tõtt öeldes vaatasin ma vankadele juba ammu viltu — isa lasti maha, paljud saadeti Siberisse asumisele.

Ma ise õppisin emalt värtna vurina saatel leedu tähti, just nagu oleks see mingi kuritegu.* Meil kõigil oli tsaarivalitsusest kõrini. Tahtsime oma, Leedu riiki, see oli selge. Ei tea, kas ma oleksingi hakanud vabatahtlikuks, kui ei oleks lubatud maad anda. Sõdisin Leedu eest, aga mõtlesin maalapile, mille saan pärast tagasitulekut. Giedraičiai all võtsin vangi Želigowski staabi ohvitseri. Mulle kinnitati rinda Vytise rist. Minul aga oli oma siht — rutem koju, vennike, ja antagu maad! Mind ei petetud. Mõisa küljest lõigati kümme hektarit. Kündsin piiripeenra üles, nüüd oli mul kokku neliteist hektarit! Taluperemees. Mõtlesin, et nüüd hakkan elama, mustad päevad on läbi. Hädad aga olid alles ees. Hakkasin elumaja ehitama. Võlad. Siis tuli vilets aasta. Uued võlad. Ööd olid mul üpris lühikesed — polnud aega magada, kuid isegi öösiti ei saanud ma tihti silma kinni, üks mure tuli teise kannul. Jah, Gediminas, maa on armas, kuni sa teda kõrvalt vaatad. Aga kui sa end tema vastu surud, kui ta sind oma sülelusse võtab, siis hoia end! Ta on nagu tüdruk, tema pärast võid inimese maha lüüa.»

Gediminas toetub küünarnukile ja silmitseb lugupidavalt isa väsinud nägu. Tahaks panna oma põse tema põse vastu, paitada halle hõredaid juukseid . . .

«Sa oled püha kannataja, isa,» ütleb ta erutatult.

«Iga talumees, kes armastab maad, on kannataja. Kannataja ning pealegi veel igaveseks ära neetud.»

«See on sellepärast, et me ei jää kunagi rahule sellega, mis meil on. Maa karistab inimest ahnuse eest.»

Mykolas Džiugas raputab pead.

«Ei, maa on hea nende vastu, kes teda ei armasta. Suurtalunike, mõisnike vastu. Ta on neile helde, ehkki nad hellitavad teda võõraste kätega. Ütled, et ahnus . . . Mis ahnus see on, kui väikesel maalapil pole ruumi isegi ümber pöörata? Ega sa ainult endale mõtle, laste tulevik ei anna rahu päeval ega öösel. Tahad neid kõiki korralikult jalule aidata, et nad ei näeks näguripäevi nagu sina. Nõnda siis rügadki eluaeg, haarad sülega, aga saad kätte vaid kamalutäie. Ei, Gediminas, maal sa õnnelikuks ei saa.»

«Ei tea. Ma ei tea üldse, mis on õnn, isa, sest seni on mul temaga väga vähe kokkupuutumist olnud. Inimene ei saa olla kogu aeg õnnelik või õnnetu. Õnn — see on vaid üksi-

* Tsaristlik rahvusliku rõhumise politika väljendus ka selles, et aastail 1865—1904 oli keelatud latiina kirjaga leedukeelsete raamatute trükkimine, leedu keel oli kõrvaldatud koolidest ja riigiasutustest. Toim.

kud hetked, suhkruterakesed, mis mõnikord muudavad tee klaasis magusaks. Niisuguseid terakesi pudeneb igaühele, ükskõik kus ta elaks või töötaks. Talupoja töö on aus töö. Ja see on kõige tähtsam. Talupoeg võib kogemata üles künda linnupesa, vigastada vikatiga jänest, kuid tal pole vaja veristada inimesi.»

Mykolas Džiugas tõstab padjalt pea. Silmad on niisked, just nagu oleks ta just äsja pisaraid pühkinud.

«Pole vaja veristada inimesi...» kordab ta tuhmilt. «Sa räägid nõnda, sest sa ei tunne maad, Gediminas, sa ei tunne teda, mu poeg. Ma ju ütlesin sulle: kui tarvis, võib inimene maa pärast tappa oma lihase venna. Usu mind, ma tean seda, pidin peaaegu ise midagi säärast korda saatma.»

Gediminas põrkab tagasi, vaatab teda pärani silmi.

«Võta aru pähe, isa. Mida sa räägid...» sosistab ta kohkunult.

«Ma tean, mida räägin, mu poeg. See on mul kindlalt peas nagu issameie. Pihtisin preestrile, kahetsesin pattu, aga see süütegu lasub seniajani südamel.» Mykolas Džiugas kiirustab. Ta kardab, et viimasel hetkel tuleb julgusest puudu. Juba ammu oli tal soov rääkida, kuid kunagi ei jätkunud tahtejõudu, et avada poja ees valus tõde. «Vaata tähelepanelikult seda õunapuud, mu poeg. Mäletad? Istutasin selle kevadel, pärast viletsat aastat. Ka... Kaziukase mälestuseks...»

«Tean, isa. Vilets aasta on samuti meeles. Väga selgesti. Olin siis neljateistkümne-aastane.»

«See aasta tuleb meeles pidada, see tuleb elu lõpuni meeles pidada, mu poeg.»

Gediminas vaatab hinge kinni pidades, kuidas isa käsi tõuseb ja läheneb tema õlale; viimaks see peatub poolel teel, tardub mõneks hetkeks ja vajub jõuetult alla.

«Siis oli hirmus aeg, Gedmis, hirmus aeg... Ma ei õigusta ennast, aga kui sa kõike hästi mäletad... Ma ei taha ennast õigustada, olgu jumal mulle kohtumõistjaks. Tahan ainult, et sa minust aru saaksid...»

II

«Ma saan sinust aru, isa, saan sinust väga hästi aru. Ma pole ju enam laps, olen neliteist täis,» ütlesin sulle tookord. «Aitäh kõige selle eest, mis te minu heaks olete teinud.»

«Tahtsin sulle täielikku haridust anda, ja oleksin andnudki, kui poleks olnud seda rahet, paduvihma. Oleksin, Gedmis, usu mind, issand jumal olgu tunnistajaks...»

«Ma usun, isa, tean, et te pingutasite kõigest väest. Ära muretse, mulle piisab sellestki haridusest. Kolm klassi gümnaasiumi — mingi koha leiab sellega ikka. Lähen tööle ja õpin omal käel edasi.»

«Teine niru aasta järjest,» kurtsid sina. «Oleks Kaziukas terve või Anele natuke vanem... Jumal karistab, ja sa ei tea, mille eest.»

Ma seisin keset välja ning vaatasin, kuidas sa lähed piki kraaviäärt, karjamaalt toodud hobune ohelikuga järel. Hobuse kabjad vajusid sügavale ligedasse mulda. Maa lätsus kapjade all, iga jälg täitus otsekohe sogase veega. Kõva savimaa, ristikukesa, millesse mõnel teisel aastal samal ajal oli raske vaia sisse lüüa! Kõige kõrgem koht meie maadel, mida me, lapsed, kutsusime mäeks! See «mägi» oli nüüd sodiks ligunenud nagu kuivik vees, näis, nagu oleks keegi siia loopinud suuri klaasitükke. Öösel (võib-olla aga juba pärast lõunat) hakkab jälle sadama, sest taevaserval ajasid üles rasked, veest pakil pilved, kuid praegu lõõmas selges sinitaevas lõikuskuu päike, ning selle silmakirjalikud hellitused otse heidutasid. Inimesed, lehmad ja hobused, kes olid siin-seal põldudel, näisid kuidagi viirastuslikena, just nagu see lühikest aega selge taevaski. Polnud peaaegu üldse kuulda lindude sädinat, ei kajanud laulud, hõiked, ei plaksunud piitsad. Adrahõlmad ei läikinud päikesekiirtes, sest polnud midagi künda. Hallid tondid kuuderdasid vikatitega kõrgematel kohtadel, lõigates siin üsna kenasti sirgunud vilja, kuid vikatiluiskamise helin ei kõlanud lõbusa muusikana nagu eelmistel aastatel. See sarnanes jalgade kraapimisega vastu luuakontsu esikus, kaua eemal olnud külalise argliku koppimisega uksele. Vikatid helisevad süüdlaslikult, neil on häbi vee alla jäänud nõgude pärast, kus hukkub kidur vili, mis ei jõudnudki pead luua. Kinkudel valendasid kummituslikult taliviljahakid. Need olid otsekui läbi tuuseldatud, turris kõrrepõllul üsna madalaks vajunud. Varesed ja varblased askeldasid vihkude kallal — vaevu tärganud elu hõngas juba surma järele.

Ei, ma ei unusta eales seda viletsat aastat, isa. See poleks olnudki mi kohutav, kui mullu ei oleks juhtunud suurt õnnetust, kui ei oleks olnud seda verd täis valgunud musta pilve, mis mühises üle küla põldude, jättes maha väljakistud puud, majadelt rebitud katused, sisselöödud aknad ja mingi veidra, terava sibulalõhna. Ent peatselt tundsime

ka teist lõhna — maa vere lõhna. Oudusest haaratuna vaatasime põldudele roomavat sinakat sompa; näis, nagu tõuseks maapõuest suitsu; nüüd kohe lahvatab leek ja muudab tuhaks kõik, mis oli veel terveks jäänud. Õunapuude oksad olid peaaegu paljad, murdunud, õunte ja mingi roheka rädi kihi alt polnud maad nähagi; heinaküün lösutas saja-aastase papli all — tuule saatanlik jõud oli puu koos juurtega üles kiskunud; me vaatasime kõike seda, vaatasime... Siis aga pistsime jooksu. Mitte mööda teerada, vaid kuhu juhtus, sest tee oli igal pool, võisid kõndida ja sõita, kus meeldis — keeristorm oli rajanud laia maantee. Me jooksime, komistasime, libisesime jäätükkidel; kukkusime ja tõusime jälle; me jooksime matusele, kuid ikka veel hõõgus südames lootusesäde, et leiame tema, maa, elavana. Väljadel kostsid oiged, nutt, halin. Taeva poole tõusid käed ja needused, kõlasid ängistavad palvesõnad. Siin-seal oli keeristorm otsekui hinge tõmmates hüpanud üle tervetest põldudest, mis seisid õnnelike talumeeste rõõmuks just nagu oaasid määrdunud-rohekas kõrbes, ning inimesed langesid põlvili, tänades oma julma jumalat säärase halastuse eest.

Sinul, isa, polnud jumalat mitte millegi eest tänada, aga sa ei vandunud, ei murdnud käsi, ei valanud pisaraid, ei alandanud oma inimväärikust. Sa olid aus, ning sel päeval ma mõistsin, et sa oled ka suur. «Aituma sellegi eest, mis on jäänud,» ütlesid sa. «Saab head sööta.»

Sööta oli, ei olnud ainult leiba. Kevadel ei ole seemet. «Peaasi, et kõik oleksid terved,» lohutasid sa ema. «Küll me end sirgu ajame, küll me end veel sirgu ajame. Tõsi, oksad murdusid, kuid juured on alles.»

Nõnda sa rääkisid, isa, ehkki teadsid, et juured on juba läbi raiutud. Ja mitte sinul üksi. Hulk regesid krigises läbi meie küla «Lietūkiselt»* laenatud seemneviljaga. Hulk talupoegi kõndis kotikoormate kõrval, vahetevahel katsusid nad kotte käega, vaatasid, kas mõnesse pole auku tekkinud, kas terad välja ei pudene, ning silmates viljatera teel, kummardusid mehed lugupidamisega, tõstsid selle maast üles ja peitsid taskusse, just nagu oleks tegemist kullateraga. Pisikesest terakesest kasvab viljapea, leivapaluke. Talupoja kohmetud sõrmed panid taskusse ühe tera, silmad aga nägid tervet näputäit. Vana kasuka taskust leidsid sa peotäie mulluseid herneid. Sa särasid näost päev läbi, just nagu oleks

* «Lietūkis» — Leedu põllumajanduskooperatiivide liit, tegutses a. 1923—1940. *Tõlkija.*

määra saanud tõuvarsa. Suhkruherned! Kui need ridamisi maha panna, suurte vahedega, kepid maasse pista, siis annavad nad tagasi sajakordselt. Sada peotäit magusaid suhkruherneid! Panid maha. Põldudele külvasid laenatud seemne. «Küll me end sirgu ajame, küll me end veel sirgu ajame.» Ja siis... Vanad inimesed ei mäletanud nii vihmast suve. «Pole midagi, küngastel kasvab ilusasti,» lohutasid sa meid ja ennast püha valega. «Saame rukist, saame nisu. Peaasi, et ei tuleks rahet nagu mineval aastal.» Tõsi, küngastel kasvas vili ilusasti, kuid oli ilmne, et vihm ei lase seda koristada. Talivili küll lõigati, kuid see läks hakkides haljendama. Määndub ka suvivili — need tillukesed liivakad põllulapid kõrgematel kohtadel, mis vett vähem kartsid. Määndub lõikamata vili, peades lähevad terad idanema, peremees saab vaevu seemne tagasi.

«Nõndaks, vennike,» ütlesid sa õhtul. «Inimene astub, aga jumal juhib, Gedmis. Mis parata. Pingutasime emaga nii nagu suutsime, aga näed ise... Ära pahanda, mu poeg...»

Ema ohkas, äigas rätikuservaga pisara. Minu hea ema. Ka sina ohkasid, minu hea isa. Kuidas ma sain teie peale pahane olla? Te ju sõite juba möödunud talvel leiba, millesse oli segatud kartulit, mina aga läksin igal hommikul gümnaasiumi, kõht täis. Ma võisin vaid teie käsi suudelda, maa sunnitööliste musti käsi; pühi ja vapraid, väsimatuid käsi, mida te kordagi rüppe ei lasknud, kui eluraskused peale rõhusid; nüüd aga tunnistasite oma lüüasaamist. Teil on kuldsed käed, mis jagavad leiba ja armastust, kuid te saite lüüa... Ja ma suudlesin neid soonilisi käsi, mis olid kõvad ja karedad nagu tiigi ümber istutatud kased, nagu segisõtkutud, päikesepaistel kuivanud savi, — ma suudlesin neid nagu sajandite tuultes pragunenud teeäärset ristikuju, ning tundsin suus Kristuse haavade soolakat maiku. Siis ma veel uskusin jumala ülestõusmisse, aga mõtlesin ikkagi, et taevapoeg löödi risti kolme naelaga, teie pihkudesse on neid aga tantud lõputul hulgal. Ma ei teadnud teisi, pühamaid käsi, mis oleksid rohkem kannatada saanud ja mida ma oleksin võinud suudelda end alandamata.

«Pole viga,» ütlesid sa, «kõik läheb veel hästi, mu poeg.»

Küllap sa mõtlesid juba siis pikast, kummalisest vankrist, mida Lauksodises polnud veel keegi näinud. Ja kividest meisa karjamaal. Tollal ei võinud sa aimatagi, et kümne aasta pärast saab Gulbinase härrast sinu väimees ja tema tugevad käed tuletavad meile talu, mis oli hakanud kuristikku vajumas. Eut Anele oli sellal alles kaheteistkümne aastane.

Meid võis päästa ainult rahamasin, nagu sa naljatades nimetasid imelikku vankrit, kui tõid selle sepikojast — seal pandi ratastele rehvid peale. Kadunud vanaperemehe Keršise õues seisis samasugune vanker, ehkki tema talu oli mitu hektarit suurem meie omast. Igal hommikul sõitsite juba pimedas kahekesi mõisa karjamaale, laadisite oma «rahamasinad» kive täis ja kolistasite Kraštupenaisse. Sealt uuesti mõisa karjamaale ja jälle sama teed tagasi. Kui te pärast teist vedu naasite, oli juba südaöö. Te viisite kive linnasakstele, kes ehitasid uusi maju. «Kullakaevandus,» rõõmustasid sa. «Kahe päevaga poolteist tsentnerit vilja.» Öösel aga oigasid sa kaeblikult läbi une. Kõige suurem hirm aga hakkas mul siis, kui sa rögisesid, just nagu oleks sind kägistatud.

Kas mäletad seda hommikut, mil uputas enda Girnius, keda Lauksodises hüüti Pisukeseks? Läks koidu ajal asjale ja ei tulnudki tagasi. Kaldalt leiti pesu, ta ise oli veetaimedesse kinni jäänud.

«Põgenes viletsuse eest, vennike,» ütlesid sa rahulikult, just nagu ei saanukski see teisiti olla. «Nüüd pole tal enam ühtki muret. Õndsus . . .»

Nägin su pilgus kadedust. Ma muutusin rahutuks, väga rahutuks, isa. Lippasin alatasa õuest välja, vaatasin teele, kas sa juba ei tule linnast oma pika vankriga. Sind aga ei tulnud ega tulnud. Ma polnud eales kedagi nõnda oodanud nagu sind tollel õhtul. Kui kuulsime vankripõrinat, oli õhtusöök juba ammu jahtunud ning meil silmad punaseks nutetud. Seevastu sina olid lõbus, kuratlikult lõbus. Mõnikord võtsid sa napsi, sulle meeldis pühade ajal istuda naabrimeestega, õllekruus ees, ent nii purjus polnud ma sind veel näinud. Sa olid üleni porine, taarusid, ajasid loba. Vesi nirises sinu kasukalt, mullaga määrdunud näolt, vuntsidelt. Pingi juurde, millele sa prantsatasid, tekkis kohe mustendav loik. Piits käes, trampisid sa selles loigus oma poriste saabastega ja karjusid:

«Üle mere, üle mere läheb sõit — Ameerikasse õnne otsima!»

Siis riputasid rinnale Vytise risti. Otse läbimärjale kasukale. Sellesama risti, millega kindral Silvestras Žukauskas oli sind autasustanud poola ohvitseri eest ja mis andis sulle kümme hektarit maad. Sa tuigerdasid tares ringi, püüdes marssida sõjamehesammul, komistasid asjade otsa ja röökisid:

«Vaadake seda tublit meest. Siin astub Leedu vabataht-

lik! Elagu iseseisvus! Hurraa! Hurraa! Hurraa! Elagu vaba Leedu talumees ilma taluta, Kraštupenai saksad ja kivid! Elagu mõisa karjamaad!»

Me kohkusime, arvasime, et hakkad hulluks minema. Petrooleumilambi tuhmis valguses läikisid su silmad metsikult, nägu oli rohekas — just nagu kolp, mis on hulk aastaid maa sees lebanud. Sa tormasid tares ringi nagu südaöine viirastus, vedades enda järel kummalist, mööda seinu libisevat varju, mis meile veelgi rohkem hirmu nahka ajas.

Jah, see oli jube öö. Näen praegugi silme ees Kaziukast, kes laua ees kargles. Oma vanuse kohta oli ta üleliia pikk, peaaegu sinu kasvu. Ta plaksutas käsi, itsitas, hüüdis midagi segast; idioodi naerupisarad voolasid tatise nina kõrvalt mööda põski alla, lõua otsas olid tilgad. Kellelegi ei tulnud pähe lollikest keelata, tal nägu pühkida. Ja siis sa ütlesid . . . Ei, enne seda tekkis vaikus, nii pingeline vaikus, et oli kuulda, kuidas lambis pragiseb taht. Sa seisid Kaziukase ees, käed kohmetult rippu, tema aga ehmus, sest ta oli sind alati pisut peljanud. Rumal naeratus kadus pikkamisi Kaziukase lihavalt vanainimesenäolt. Poisi ees seisis meeleheitlikku raevu sattunud viirastus, tema silmad rohekas kolbas läikisid.

«Kõigi murede tipuks oli meil veel sind vaja, õnnetu laps,» ütlesid sa vimmakalt.

Sa tõstsid käe. Võib-olla tahtsid pihuga tõmmata üle Kaziukase ilase lõua, võib-olla paitada, kuid miskipärast ma mõtlesin, et sa lööd talle näkku. Vaatasin seda kätt, värisedes hirmust. Õhku tardunud kätt, mis otsekui õnnistas või needis. Kuid see käsi ei osanud needa, see oli loodud õnnistama; väsinud raskete kivide veeretamisest «rahamasinale», ei liikunud käsi edasi ega tagasi, vaid otsekui rippus jõuetult õhus.

«Anele läheb mehele, Gediminas õppima, Mykoliukasele saab talu,» pobisesid sa, tõstnud pilgu lakke, just nagu peaksid nõu jumala endaga. «Aga kuhu panna Kazimieras? Tasand sokutas küüru selga ja sina, inimene, tassi seda elusaeg. Nael leiba päevas — kaks ja pool tsentnerit vilja aastas. Siin on arvestatud ainult leiba. Ja nõnda aastast aastasse, elu lõpuni.»

«Jumal hoidku, mida sa räägidl» kuulsin ema häält. Need olid esimesed sõnad, mis ta lausus pärast seda, kui sa olid tarre tuisanud. «Halastne, Mykolas, ta on ju sinu laps!»

«Kõik on minu lapsed, ema, kõik,» pomisesid sa. «Sellepä-

rast ma räägingi, et kõik on minu lapsed... Sellepärast ma räägingi, ema...»

«Jumal karistab sääraste sõnade eest, küll näed.»

«Ta ei saa kõvemini karistada, ema. Mind on karistatud nagu kõige suuremat kurjategijat. Ka meie lapsi on karistatud, ema, ehkki nad ei ole milleski süüdi.»

«Jah, isa, ma mäletan, mäletan selgelt seda viletsat aastat. Kõledat, porist sügist ja näljast talve, ehkki oli päevi, mil me sõime kuninglikult — kartulitäidisega põrsaid. Juhtus nõnda, et kohe pärast jõule tõi tõuemis pojad. Põrsaid oli palju, meile endile oli vaja vaid kahte, ülejäänuid ei ostnud aga keegi: polnud millegagi sööta. Ja me pistsime nad nahka. Pehmed, ahjus pruuniks küpsenud, sulasid nad suus nagu kompvekid. Pistsime nahka viimse kui ühe. Isegi need, mis me hommikul leidsime surnult — emis oli nad ära maganud. Sõime nad õieti koos kontidega, sest nende äsjasündinud laste laipadel olid peaaegu ainult pehmed krõmpsluud. Seejärel, vist kolmekuningapäeva paiku, jäi Kaziukas haigeks. Ta lamas ema voodis, kurk kinni seotud, näost punane, silmad pungis, ja kähises raskelt. Häbi tunnistada, aga ma ei sallinud teda. Mul oli piinlik, et minu vend on nõrgamõistuslik; ma armastasin Anelet, Mykoliukast, igatsesin nende järele, kui õppisin gümnaasiumis, kuid Kaziukas oli minu jaoks tühi koht, ta tuli mulle harva meelde, ja siis mõtlesin ma alati, et oleks parem, kui teda üldse olemas ei oleks. Ent nüüd, mil ta valust moondunud näoga rähkles ema voodis ja ma ei näinud tema pilgus nürimeelsust, vaid inimlikku kannatust, ei suutnud ma pisaraid tagasi hoida. Ka sina, isa, käisid süngelt ringi, ema silmad olid nutust paistes; kogu maja oli kuidagi tusane, leinaline, tulvil kurba ootust. Lamp põles nüüd Kaziukase voodi juures hommikuni; oleks pidanud lõhnama petrooleumi järele, mina aga tundsin vahaküünalde lõhna.

«Arst... Tuleb tuua arst...» oigas ema, murdes käsi.

«Vaatame, ootame veel ühe päeva,» ütlesid sina. «Võibolla tõmbab tagasi.»

Möödus päev.

«Vaatame, ootame veel ühe päeva,» ütlesid sa uuesti. «Kui paremaks ei lähe, siis homme toome.»

Sa sõitsid teele järgmise päeva õhtupoolikul. Tagasi tulid aga tühjalt — arst oli kuhugi läinud, nii oli sulle öelnud teenija.

Näen praegugi silme ees lahtist ust, mis viis tuppa, kus lamas Kaziukas. Me seisime kolmekesi — kaks venda ja

õde — selle ukse juures, hoidsime üksteisest kõvasti kinni ja vaatasime kangestuvat ümmargust nägu, mis lebas valgel padjal. Me polnud end kunagi tundnud üksteisele nii lähedaste ja kallitena kui tookord, mil kuulsime surma tiibade külma sahinat.

«Lapsukesed, minu lapsukesed...» sosistasid sa toast väljudes. Ning järsku võtsid sa meil kolmel ümbert kinni nagu talupoeg tuules lagunema kippuval rukkihakil, kallistasid meid ja hakkasid suudlema.

Ema nuuksus ikka veel, põlvitades voodi ees. Laual põles küünal, heites valgust venna hallile laubale, külmadele tardunud silmadele, milles polnud enam valu ega pelutavat nõrgamõistuslikkust, oli vaid tühjus, igavene rahu. Kogu maja lõhnas kõrbenud vaha ja veel millegi järele; see oli oma töö teinud surma higilõhn. Ma tundsin seda ka hulk aega hiljem, kui värvimata männilaudadest kirst oli välja viidud. Sina panid hobused paarisrakendisse ree ette ja läksid jälle kive vedama. Just nagu polekski midagi juhtunud. Ainult põrsalihast oli puudus, sellest oli suur puudus, see oleks väga sobinud kartulipudruga ja aganaleivaga, sest nüüd oli leiba rohkem. Ka ema ei nutnud enam. Ainult ohkas ja ütles:

«Niisugune on jumala tahtmine. Seal on tal hulga parem.»

Sina noogutasid vaikides: jah, jah, jumal teab, mida teeb... Ainult meie, lapsed, ei noogutanud. Meil oli kahju Kaziukasest, veelgi rohkem kahju kui sellal, mil ta vaevles angiini käes; me tundsime veel kaua oma töö teinud surma higilõhna.

III

«Ei, isa, niisugust aastat on võimatu unustada,» ütleb Gediminas pärast pikka vaikust. «Ma mäletan kõike, just nagu oleks see olnud alles eile. Mäletan ka kevadet pärast Kaziukase surma. Rohi aias oli hall, seda katsid mullused lehed, puuoksad olid täis suuri pungi. Too eeskojast labidas, ütlesid sina, on paras aeg õunapuid istutada. Ja me panime ühe istiku mulda. Sina sõtkusid maad ümber õunapuu, selg minu poole, ning pomisesid: «Kaziukase mälestuseks, olgu muld talle kerge, Kaziukase mälestuseks...» Sa kordasid neid sõnu otsekui needust. Siis ütlesid, et sügisel võin ma uuesti hakata gümnaasiumis käima.»

Mykolas Dziugas vaatab nukra imestusega oma käsi, pöö-

rab peopesad üles. Kas poeg söandab tal kätt suruda pärast seda, mis ta nüüd kohe kuuleb?

«Aituma hea sõna eest, mu poeg,» lausub ta viimaks. «Kõik on õige. Kõik oli nii, nagu sa mäletad. Ainult üks asi oli teisiti — arst polnud kuhugi sõitnud... Miks sa vaikid? Olen ma sulle vastik? Niisugune ma olen, sest lasksin ju tõvel lämmatada oma lapse. Ma ise kägistasin ta, näe, nendesamade kätega.»

Gediminas on segaduses. Mitte sellest, mis ta praegu kuulis; muret teeb hoopis see, et isa ülestunnistus isegi ei heidutanud teda. Vastupidi, tal hakkas koguni kergem.

«Nüüd sa ei armasta mind enam... ei armasta mind enam, Gedmis...» sosistab vanamees, käsi ette sirutatud nagu kerjusel. «Ma ohverdasin tema, nii nagu Aabraham pidi ohverdama Iisaku. Ainult et see ohver polnud jumalale, seda palus maa. Maa on kohutav, mu poeg, põgene tema eest.»

«Rahune, isa. Kes teab, võib-olla poleks ka arst teda aidanud. Ja kui olekski ellu jäänud... ei oleks see toonud õnne ei temale endale ega ka teistele. Ei oleks toonud õnne, isa, mõtle sellele.»

«Võib-olla tõesti ei oleks toonud... Ka sinu ema ütles mulle sedasama, aga elu... Tegemist polnud seaga, lehmaga, vaid inimesega, Gedmis. Ma tõstsin käe inimese elu vastu...»

Gediminas võtab isa käed, paneb need otsekui palveks kokku ja paitab neid hellalt, vaadates isale otsa. Rahulikud silmad, hallid nagu päikeses kuivaks tõmbunud künnimaa. Väikesed ja ääretult suured. Neis vilksatavad veel pelglikud varjud, kuid üha harvemini. Need varjud haihtuvad, kaovad sisemusest tuleva valguse survel. Valgus on nähtamatu, ainult aimatav, kuid ennustab siiski lähenevat päeva.

«Sa tegid kõik, mis suutsid, et jääda ausaks. Kas võib inimeselt nõuda rohkem? Ma mõistan sind, isa.»

«Sa oled hea... sinust on kasvanud hea laps, Gedmis...»

Gediminas tahaks öelda midagi toekat, mis täidaks tühiku vanamehe südames. Lohutada: Mykolas tuleb varsti tagasi, isa, küll näed; sõda ei tapa ju kõiki. Ent ta kardab lahti kiskuda kinnikasvamata haava.

Nad lamavad vaikides, mõlgutades kumbki oma mõtteid. Näib, et isa on jäänud tukkuma, kuid samas kostab tema hääl:

«Sa ütled, et maa... Ta toidab ja katab inimest, see on tõsi, kuid ta võtab ka inimeselt oma osa. Oi, kuidas võtab,

mu poeg. Nüsib sinult üheksa nahka, kisub hinge seest välja. Aga sa ei page tema eest mitte kuhugi, kui juba oled kord härjanahale oma verega alla kirjutanud. Mitte kuhugi! Maa külgetõmbejõud on hirmus, Gediminas, ilus naine pole selle kõrval midagi.»

«Võib-olla. Küllap vist,» mõtleb Gediminas, kuid ei lausu sõnagi. Tal hakkab kurb, millestki oli nagu kahju.

Isa sõnad (võib-olla ka tema saatusele alistunud ennustajahääl) otsekui kiskusid katte hiljaaegu püstitatud mälestussambalt. Algul ei tahtnud ta kuidagi uskuda, et see on vaid külm kivi, muud midagi. Tundus, nagu oleks avanenud maa üsk ja tõuganud piineldes selle monumendi ilmavalgusesse. Väga lähedase, koduse monumendi, mille kõrval, nagu näis, olid elanud miljoneid aastaid. See kivist kündja oli elutu, külm, ent siiski tekkis soov suruda end vastu tema põlvi, ta meenutas millegi poolest isa. Tugevad, pasteldes jalad olid kindlalt aluse külge kasvanud, kuid ta ei seisnud kivil, ta sammus mööda maad; ta kõndis vaiksel pühapäeva pärastlõunal oma põllu ääres, hellitades rõõmsa pilguga halljast viljakandvat maad, millel nagu puudest ümbritsetud laevad sõitsid külad ja üksiktalud. «Mina olen selle kõige looja,» ütles ta, sirutades välja raske talupojakäe. Selles väärikas liigutuses ei olnud uhkeldamist ega kiitlemist, see oli vaid tagasihoidlik tõsiasja tunnistamine. Just nagu oleks ta öelnud: näe, lõikasin leiba, palun istuge ja sööge, pärast läheme tööle. Tema käsi ulatus sajandite sügavusse. See oli nagu tervitus esiisadele, kes tuhandete aastate eest olid siia maale tulnud ja end igaveseks tema külalislahkele rinnale surunud. Kündja õnnistas esivanemate luid, mis olid muutunud põrmuks ja mille aastasadade tuuled olid ammu laiali kandnud. Nõnda räägiti, kuid ta teadis, et see pole tõsi — põrm oli läinud tema verre. Hardalt ja ühtlasi karmilt õnnistas ta esiisade luid, ehkki oleks võinud neid needa selle eest, et nad panid aluse rahumeelsele kündjahõimule just siin, Balti mere kallastel, vägevate jõudude kokkupuutekohas, kus iga elatud päev tuli kinni maksta vere hinnaga. Ent võib-olla ta needis tõesti oma kätt? Kätt, mis oli maha raiunud pühad hõlmed, purustanud ohvrikivid, minema ajanud manalargad ja vestaneitsid. Kätt, mis oli aidanud võõrastel kustutada igavese tule ja lõbusa piksevalitseja Perkunase asemele seada kristlaste ristilöödud jumala. Ent seesama käsi oli kindlalt hoidnud ka mõõka, saatnud lendu nooli, virutanud nuiaga. See käsi ei olnud vapralt kaitsnud mitte ainult oma maju ja põlde Euroopa raudrüütlite eest, vaid

tõkestanud neile tee naabrite maadele, kes hiljem tagusid ahelaid oma kaitsjale. Ei, tal polnud põhjust needa oma kätt. Vaenlasi oli rohkem kui puid metsas; käsi nõrkes, laskis lahti mõõga, ning selg pidi painduma võõra jõu sunnil. Talle jäi vaid ader — ainuke relv, millega võis end kaitsta pikaldase surma eest, kasvatades leivavilja ning lapsi, püüdes hoida oma juuri kodupinnases. Õnnetu ori! Sa külvasid oma laste jaoks, aga saaki jagasid omad ja võõrad isandad. Parunid, šlahtitšid, bojaarid ja vürstid jagasid vilja, temale jäid aga ainult õled. Temale, oma maa peremehele! Öelge, miks ta oleks pidanud häbenema omaenda kätt, miks ta oleks pidanud seda needma?

Ei olnud tema röövija, vaid temalt võeti,
ta ahelaid ei tagunud, neid taoti talle.
Ja sunnitööle aeti teda, mitte tema orjastajaid.

Kord olid preislased ta vennad,
nüüd üksnes nimi neist on jäänud ———
Seal lõunas, Neemeni ja Bugi vahel, taas on võõras keel,
siin, kodus, pole lubatud meil öelda oma sõna,
ja kaugest põhjamaast on paljudele saanud teine kodu.

Ei, kündjal ei maksnud oma kätt häbeneda. Ta oli selle välja sirutanud, et kõik näeksid. Käe, mis oli vastu pidanud aastasadade karmile katsumusele. Ta vaatas kaugusse, üllal talupojanäol heasüdamlik ilme. Oma väärtust ja jõudu tundva künnimehena ütles ta, vaadates ettepoole ja otsekui nähes koitu, mis ennustas kaunist päeva:

«SEE ON MEIE MAA.»

Tookord võttis Gediminas lugupidavalt peast oma üliõpilasmütsi. Silmi valgusid erutuspisarad. Süda nuttis ja laulis rõõmust, luues luuletuse järgmist salmi.

Enne ärasõitu sellest Žemaitija väikelinnast tuli ta veel kord mälestussammast vaatama. Kivist kündja tervitas teda nagu ennegi laia käeviipega. Tema tugevatel, orjaikkest vimmas õlgadel kaklesid varblased. Aluse juures, selg vastu tuult, laskis vett nokastanud talupoeg.

Mõned aastad hiljem, ühes teises Žemaitija linnakeses, seisis ta ühe teise mälestussamba ees ja meenutas taas seda teotavat pilti. Nüüd ei kutsunud see enam esile pahameelt; ta oleks võinud rahulikult, isegi huumoritundega pealt vaadata, kui siin, leedu rahva Esimese Ajalookirjutaja selja taga, oleks mõni talumees oma asju õiendanud — vanad

ebajumalad, mida ta seni oli kummardanud, olid kokku varisenud. Nõnda siis seisis ta selle monumendi ees, taipamata isegi, mis teda siin kinni hoiab, ja mõtles mahalastud tädipojast Sauliusest, tädi murest, kaugest kodukotusest, sõjast. Mõtles kõigest, ainult mitte sellest, miks oli vaja tulla siia väljakule ja enne lahkumist kummardada suure žemaidi kuju ees. Väljak oli avar, jättis üksildase mulje, ehkki seal marssisid saksa sõdurid, möirates mingit laulu, mille refrääni saadeti üksmeelse, kõrvulõikava vilega. Väljakut ümbritsesid ühekorruselised majad, kõik terved — näis, nagu poleks läbi linna kihutanud mitte sõda, vaid pulmarong. Kuid Gediminasele tundus, et kõikjal on vaid suitsevad rusuhunnikud, ja kivist Ajalookirjutaja, tardunud oma karmi üksindusse, vaatab tusaselt elutut kõnnumaad, kus alles hiljuti kohisesid põlislaaned, täis loomi ja linde ning jahisarve helisevat häält. Vaatab, näitab käega ja sosistab oma mullakarva huultega: «Kas see on tõesti seesama maa, mille ma käisin jalgsi läbi, minnes Vilniusse, et seal õppida ja seda maad valgustada? Mida te olete teinud, leedulased, pikameelelised aukštaidid ja žemaidid!» Ta oli ehmunud, mele rahva mineviku laulik oli hirmsasti ehmunud. Kulunud saterkuue hõlmad lõid lehvima, peenikesed jalad tahtsid end kiiremini lahti rebida pjedestaalilt, millele inimesed olid ta tõstnud rahva auks ja millel ta paraku oli maailma naeruks. Kogu oma olemusega pürgis ta nagu balletitantsija ülespoole, ja kui see ei õnnestunud, siis — maha lavalt, maha sellelt häbipostilt!

«Meil olid mõned pühakud, ja me teotasime isegi neid,» mõtles tookord Gediminas. «Hüvasti, Simonas Daukantas. Ära muretse — sinu lapsed tõstsid su altarile, ja sinu lapsed lükkavad su kummuli.» Ta kõndis üle väljaku, kus karjusid sakslased, ja imestas, kuidas küll maa nende jalge all ei avane. Ning kui ta jõudis põldude vahele, imestas ta veelgi rohkem selle üle, et seal küpseb vili, söövad kariloomad, taeva all aga laulavad oma lõppematut laulu linnud. Uskumata oma silmi, hüppas ta üle kraavi, kahlas hallikale, väreke leiva koorukese järele lõhnavale põllule, katsus ja paitas viljapäid — need olid helisevad, rasked nagu vanaaegse sõjanoolte pommid. Maa ei olnud reetnud! Maa oli oma lastele sinisena ustavaks jäänud. Ta elas ja sünnitas, et saaksid elada kõik, kellele loodus elu andnud.

Gediminas sirutas käed laiali, laskus põlvili ja embas maa halle juukseid.

IV

Kuivad kõrred sahisesid süles, jättes maaga sosinal hüvasti. Gediminas laskis kokkuseotud vihu ettevaatlikult maha — tüükad ees, et terad välja ei rappuks. Mis sellest, et nisu ei kuulu endale, vaid Keršisele. Leivavili, ükskõik kes selle ka kasvatas, oli talle püha, sest isa oli lapsest peale õpetanud leiba austama ja armastama. Selles majas ei löödud jalaga kogemata mahakukkunud koorukest, vaid tõsteti lugupidamisega põrandalt üles, anti suud ja asetati lauale.

«Teil on ilus nisu,» lausus ta.

«Pole viga, päris hästi kasvanud,» nõustus Akvile.

Keršis oli enne seda öelnud:

«Äh, oleks nagu aeg veidike hinge tõmmata. Õhtuks saame nagunii valmis.»

Nüüd, sidunud oma vihud, läksid nad haki juurde, selle all seisis savikann veega, milles ligunesid leivakoorikud.

«Joo.»

«Joo, joo.» Ta lükkas hellalt tagasi kannu, mille Akvile talle ulatas, ja kuni naine jõi, silmitses Gediminas teda vargsi.

Ka Akvile piidles Gediminast. Mustad ripsmed värelesid nagu kiili tiivad. Silmis oli igatsus ammumöödunud päevade järele ja mässuline lootus neid tagasi saada. Haigus oli teda otsekui pigistanud, muutnud taas saledaks ja kenaks; näkku oli ilmunud uusi jooni — mingit karmi üllust, nukrat mõtlikkust. Ta oli endalt justkui heitnud nähtamatu, rõhuva koorma ja imestas nüüd isegi, kuidas oli võinud seda vastikut kandamit nõnda kaua taluda. Temasse oli vähe jäänud sellest Akvilest, kellele Gediminas kunagi luuletusi oli lugenud, ent veelgi vähem sarnanes ta Akvilega, kes möödunud talvel oli sõitnud Kraštupenaisse kauplema sõjaeelse roostekarva pekiga. Niisugusena, tundmatuseni muutununa, oli ta Gediminasele siiski lähedasem kui varem.

Gediminas võttis kannu, mille kõrv oli Akvile käes soojaks läinud, ja tõstis suule, ilma et oleks kannuserva pühkinud. Nüüd vaatas Akvile altkulmu teda, tema omakorda Akvilet, ning mõlema silmad naeratasid. Gediminas ei tundnud Akvile vastu enam põlgust, vaid haletses teda. Akvile teadis seda, ehkki polnud lausutud sõnagi. Ja võttis tänulikult vastu selle siira kaastunde, mis, tõsi küll, oli talle valus ja alandav, ent ometigi aus. Ta mõistis, et see oli parim, mida Gediminas võis talle silmakirjatsemata anda.

«A-ta-taa, kui hea,» rõõmustas Gediminas lapselikult,

lakkudes oma märgi huuli. Ka lõug oli märg, ning ta pühkis seda higise, mullaga määrdunud käega.

«Ka mulle meeldib vesi, milles ligunevad leivakoorikud,» ütles Akvile.

(«Tuleb rukkilõikus,» oli lausunud eelmisel korral Milda. «Te istute haki alla ja joote magusaks tehtud vett, milles ligunevad leivakoorikud.» Ma puhkesin selle peale naerma. «Jah, jah,» ütlesin, «meie peame pidu ja teised higistavad meie eest. Oled sa üldse kunagi vihke sidunud?» — «Oi, ja kui palju kordi veel! Suvisel koolivaheajal ei lasknud ema mul päevagi niisama olla. Viieteistkümnendast eluaastast peale olin ma temaga kaasas, kui käisime taludes rukkivihke sidumas. Kuumus ja tolm, higi paneb silmad kipitama. Tundus, et isegi põrgus ei ole nii jube. Kui aga nüüd meelde tuletad, siis — see oli tore. Lihtsalt imeline. Tahaksin istuda haki varjus ja juua savikannust magusat vett, milles on rukkileiva koorukesed. Kuid sel veel pole vist enam seda maitset, Gediminas...» Jah, Milda, täpselt ei kordu maailmas midagi. Võtame kas või sinu kirjakesed. Algul olid need otsekui algebravõrrandid, viimane aga — avameelne ja kärsitu, sarnanedes vigastatud linnu karjega...

Tule ääres soojas olla lase,
ära aja tuulte teele mind!
Külm ja kõva on ju kivist ase,
orvu vastu kalk on kivi rind.)

«Hakke tegema ma ei jää,» ütles Gediminas. «Tahan varem ära minna, mul on Kraštupenais asjatoimetusi.»

«Ahah...»

«Mul on asjatoimetusi,» kordab ta rõhutatult. Kummardub, tõstab tüüpõllult õlekõrre, hakkab ümber sõrme mässima. «Kui olime lapsed, tegime nisuõlgedest sõrmuseid ja kujutlesime, et need on kullast.»

Akvile vaatab üksisilmi, kuidas Gediminas sõrmust meisterdab. Sõrm on must, ning kollane läikiv kõrs näib tõepoolest olevat kullast.

«Mul on väga hea meel, Gediminas, et sa tulid maale tagasi. Väga hea meel.»

«Tõesti? Minust pole ju vihusidujat.»

«Sa oled hea inimene, Gedmis. Maal on häid inimesi vähe.»

«Häid inimesi pole olemas, Akvile. On vaid inimesed, tavalised inimesed.»

«Ees ongi hea, et sa oled tavaline. Niipalju kui mäletan,

olid sa alati teistest kuidagi erinev. Olid neist targem, suurem, puhtam. Ära naera, mulle näis nii. Ma häbenesin sind natuke alati, võib-olla isegi pelgasin. Aga kui sa tulid külla tagasi, töötad meiega põllul... Samamoodi vanades hilpudes, määrdunud nagu meiegi...»

«... ja vilets töömees,» lisas Gediminas naerdes.

«Ei, mispärast. Töömees nagu ikka töömees. Ainult et vihke seon mina tõesti paremini. Vähemalt niipaljugi...»

Jahmunud ootamatust avastusest, silmitseb Gediminas Akvilet. Silmitseb vaikides, nukralt, just nagu saates loojuvat päikest.

«Tagasitulek jäi liiga hiljaks. Oleksin pidanud tulema märksa varem, enne seda, kui kirjutasin sulle esimese armastuskirja. Eks ole?»

«Mispärast?» Akvile hääl on tuhm, ehmunud. Tolmune, higiniredest kriimuline nägu tumeneb. «Maa juurde pole kunagi hilja tagasi tulla, Gediminas.»

Gediminas ei taha ega jõuagi vastata — mööda kõrrepõldu läheneb kahinal Keršis, tema kannul Marusja, Vassil ja Ivan. Kastavad keelt, keeravad ajalehepaberist ja pinutagusest vilkat. Akvile haarab tühja kannu ja tõttab üle põllu — kuni mehed suitsetavad, käib ta talust vett toomas.

«Oooh...» saadab Keršis teda sügava ohkega.

Gediminas oli ammu suitsetamise maha jätnud, tubakasuits ärritas teda. Ta läheb pisut eemale, istub teise haki varju ja loeb veel kord Milda kirja. On too alles tuisupea! Kuidas tohib niisuguseid kirju saata postiga! Ta vist unustas, kus ja mis ajal elab. Poleks midagi imelikku, kui selle kirja koopia satuks Adomase lauale. Võib-olla see juba ongi seal?

Tüüpõld sahiseb. Sahin aina läheneb ja läheneb: seal lamberdab Vassil. Läheb haki taha, ringutab, haigutab, just nagu ei hooliks ta millestki, saaks ainult küliti visata ja välja magada. Tegelikult on aga Vassil üsna ärevil. Juba mõnda aega on ta nagu teine inimene, aina tusatseb. Ei naera enam, ei heida nalja, ei tee tüdrukutele silma. Vassil on näost ära.

«Mis sa nukrutsed, Vassil?» küsis Gediminas eile. «Kas kallim jättis maha? Pole viga, leiad uue. Leedu tüdrukud ei vali kaua.»

«Asi pole selles, peremees...» Vassil avas suu, tahtis nagu midagi öelda, kuid ei söandanud, raputas pead ja pööras kõrvale. Täna hommikul, kui nad Keršise juurde nisu-

vihke siduma läksid, tegi ta kogu tee kummalisi vihjeid, mille taga peitusid kindlusetus ja hirm.

On leidunud ka sihukesi, kes kohe sakslasi kuulda võtsid ja end Vlassovi armeesse kirja panid, rääkis ta. Kindral lubab Ukraina taas sõltumatuks muuta. Kuid temale, Vassilile, on hea ka niisugune Ukraina, kus ta seni elas. Kuradile sõda ja nende lubadused, ta on veel noor, tahab elada. Ta sattus ju lausa põrgusse, peaasi, et ellu jääb. Gediminas oli Vassiliga nõus, ehkki polnud kindel, kas oli temast õigesti aru saanud. Jah, ütles Gediminas, poliitika on nagu libu — petab, kui see talle on kasulik. Inimene, kes on astunud tema teenrite ridadesse, kaotab lugupidamise enese ja teiste vastu, loovutab igasugused põhimõtted ja elab vaid illusioonidest. On ju niisuguseid tegelasi, kes võtsid sakslasi lilledega vastu, hiljem viskasid püssi õlale ja ruttasid hitlerlastele appi, nüüd aga loevad ilma pahameelt tundmata telefonipostile öösel kleebitud salakirjas lendlehte:

O lgem
M eelekindlad,
A arialased
V aletavad
A latult.
L eedu
I seseisvus
T aastub,
S aabub
U uesti
S õltumatus.

«Teie juures on hea,» kostab haki tagant Vassili hääl.

«Kummus teeb liiga,» ütleb Gediminas. Vassil meeldib talle rohkem kui teised vangid. Vististi lõbusa meele pärast. Võib-olla ka selle pärast, et tunneb teda lähemalt kui teisi. Pealegi on Vassil leedu keeles kõnelema õppinud — võimekas noormees; ei põlga kohalikke elanikke; niisuguste inimeste vastu pole Gediminas ükskõikne. «Viska haki juurde pikali, Vassil, las selg puhkab.»

Vassil seisab tema ees, on pisut kummargil, just nagu kavatseks põlvili laskuda. Rässakas, tugev noormees, kelle tõmmul näol palistavad eriti silma punased lopsakad huuled ja tihedad mustad ripsmed.

«Meil ei seota nisu vihkudesse,» ütleb ta tusaselt. «Meil

käib otse kombainiga . . . Vili pannakse põllule hunnikutesse, sealt viiakse veoautodega riigile.»

«Igatsed oma kodu järele, Vassil?»

«Mul on ema, kolm õde. Isa võeti kolmekümne kolmandal aastal kinni — ta oli õpetaja, parteilane, toetas talupoegi, kes ei tahtnud kolhoosi astuda. Ta ei mõistnud partei programmi. Suri seal. Mul oli tütarlaps. Ilus. Igatsen, peremees, kuidas siis teisiti. Öösel näen unes, et olen kodus, kõnnin õues ringi, aga . . .» Vassil jääb vait, vangutab nukralt pead.

«Küll lähed tagasi, Vassil. Sakslased on sõja juba kaotanud. Kõik lähevad koju tagasi. Arvad, et saksa sõdur ei taha koju?»

«Lihtsõdur muidugi tahab. Mis temal. Samasugune inimene nagu minagi. Aga enne kui sõda lõpeb . . .» Vassil vaikib; viimaks kogub ta julgust ja hingab sosinal: «Oleks õnn, kui ma saaksin siin olla seni, kuni Hitler kärvab . . .»

«Küll saad, Vassil. Sakslased ei vii sind laagrisse, ära karda. Nüüd on neil teised mured.»

«Võib-olla ei viigi . . .»

«Ole rahulik. Mis kasu neil teist on? Siin aitate vähemalt talumeestel vilja kasvatada. Sakslastele on vaja leiba, Vassil.»

Vassil vaatab pelglikult ringi ja vajub veelgi rohkem kogu kehaga ettepoole.

«Peremees . . . kuulge, peremees,» sosistab ta, olles otsusele jõudnud. «Meie vangidega on lood halvad. Mehed tahavad põgeneda. Metsa, partisanide juurde.»

Gediminases äratab see huvi. Kuid mitte palju. Ta heidab Vassilile pilgu, mõistmata, mida see soovib. («No las nad põgenevad, kui tahavad, pagan võtaks, mis see sinu asi on.») Samas aga taipab. Läheb kõrvuni punaseks, kortsutab otsaesist.

«Mida sa minust tahad, pärgli päralt?» küsib ta samuti sosinal, talitsedes viha. «Et ma teataksin sakslastele? Ma olin sinust paremal arvamusel, Vassil.»

«Peremees . . .» Vassil istub maha, võtab kätega põlvedest kinni. Vaatab enda ette, Gediminase poole ei heida pilkugi. Tal vaesekesel on häbi. «Ega ma sellepärast, peremees. Mina pole äraandja. Tahan ainult oodata, kuni sõda lõpeb, ja siis koju minna. Ja ongi kõik.»

«Mis loba sa mulle siin siis ajad?» vihastab Gediminas. «Põgenegu, kes soovib, sina aga jää.»

«Kuid sakslased?»

«Mis sakslased?»

«Kas nad ei tee midagi neile, kes jäävad? Ei maksa kätte?» Gediminas vaikib. Küsimus, mis esialgu paistis nii lihtne, on järsku muutunud üpris keeruliseks.

«Kullake, kas sa ei võinud valida mõnda teist nõuandjat?» pigistab ta kibedalt läbi hammaste.

Vassil vaikib. Nägu on niisugune, nagu vaataks ta omaenese hauda.

Ja siis leiab Gediminas lahenduse. Ise ta õieti ei usu sellesse, kuid tahab, et see siiski nõnda oleks — tal on Vassilist pööraselt kahju.

«Põgeneda pole raske, kuid kas pärast seda on teie meestel kergem?» küsib ta rohkem enese kui Vassili rahustamiseks. «Kas maksab liikuda paigast, kuni sakslased teid talumeestelt ära ei võta? Arvan, et teil pole palju neid, kes ühest kotist tervelt välja ronivad ja hakkavad kohe teise kotti pugema. Selle üle võib muidugi rääkida, aga kui tõsisemalt mõelda . . . Ei, Vassil, ma ei usu, et sellest midagi välja tuleb. Kõik lõpebki lihtsalt rääkimisega, küll näed. Terve mõistus ei lase rumalusi teha. Niisuguseid nagu sina on seal ju teisigi.»

Vassil muheleb. Võib-olla see ainult näib Gediminasele nõnda. Ei, tõepoolest — huuli kõverdab põgus naeratus, mis sarnaneb noatera välgatusega. See on nagu poodu muie.

Gediminas sirutab käe, tahab julgustavalt õlale patsutada, kuid Vassil põrkab ehmunult tagasi.

«Ivan . . .» sosistab ta, vahtides pelglikult üle õla. «Ivan . . .»

Ta tõuseb raskelt ja läheb, heitmata Gediminasele pilkugi. Teise haki juurde, sinna, kus suitsetavad mehed, oma Ivani juurde läheb Vassil.

V

Neid on seitseteist. Erinevatest rahvustest, erinevate ametite ja elulugudega. Miniatuurne maailm, mis on surutud laguneva moonakamaja kiviseinte vahele; maja rutuliselt okastraadiga ülelõmmatud aknad vaatavad mõisa aeda.

«Milleks see okastraat?» imestavad nad, sest öösel tukub ukse juures ainult kepiga varustatud valvur, keda oleks üpris hõlpus ninapidi vedada. Või siis need veidrad hommikused ja õhtused kombetalitused — tööle ja tagasi saatmine. Põllul ei valva neid ju keegi, ning kogu külas pole vist kellelgi relva, välja arvatud külavanemal ja härra Diesel.

Niisugused ettevaatusabinõud olid ka talupoegadele arusaamatud («Veel üks saksa ornungi tobe väljamõeldis!»). Nad olid kuulnud, et teistes külades elavad vangid talumeeste juures nagu vabad sulased. Väike vangla mõisa moonakamajas on vaid külavanem Kučkailise ja härra Peter von Diese leiutis, otsustas küla. Küllap esimene tahab sakslaste ees pugeda («Nojah, neile meeldib rangus!»), ning teine võib oma käeulatuses olevaid mehi vajaduse korral kasutada töödeks mõisapõllul. Talumehed nurisesid, kuid saavutasid vaid selle, et Kučkailis lubas vangidel tööle minna ja tagasi tulla ilma saatjata. Hommikuti aga (ja võimalikult vara) tuli peaaegu iga talumees ikkagi oma vangi järele, kartes, et järsku tuleb teda pärast otsida mõisa põldudelt ja härra Diesega asjatult vaielda. (*«Ja, ja, das ist* sinu. *Aber* minul on tema peale suurem õigus, ta on sakslaste vang. Tema võtsid kinni *unsere Soldaten. Ja, ja, ich verstehe dich,* ta on sinu nimel. *Ordnung ist Ordnung. Aber* tema läks juba tööle. *Arbeitet! Arbeitet schon, verstehst du?* Saksamaal *alle arbeiten.* Sõda võitma! Sa ei taha sõda võitma, *zum Teufel!»)*

Poolteise aastaga kodunesid Lauksodise elanikud vangidega, harjusid neid pidama omainimesteks. Ka vangid ei suhtunud enam talumeestesse nagu mingitesse kolumatsidesse, kes kavatsevad neid nahka panna. Sõjavangide laagris polnud ühtki, kes ei oleks hellitanud põgenemislootust, ent kui satuti külla ja niisugune võimalus avanes, hakkas see mässuline mõte kuhtuma. Sõjakoledused seisid neil veel silme ees; nii mõnigi kargas une pealt püsti, vaevatud painajalikest nägemustest, siis aga puhkes kergendatult naerma, mõistes, et see oli vaid vari süngest minevikust — tegelikkus on hoopis teistsugune, ehkki aknaklaasi tagant paistabki raudne võredekoratsioon. Jah, ainult dekoratsioon, sest tarvitseb vaid koputada uksele, kui see paotub. Tõsi küll, pelglikult, pisut ehk kahtlustavaltki, kuid paotub, ning sind ei vaata mitte saksa sõduri silmad, millest õhkub surma külma hõngu, vaid rahumeelse talupoja unine nägu; see talupoeg ei ole küll ehk alati sõbralik, heas tujus, ent kuuli asemel on ta alati valmis pakkuma leiba, kui seda palud. Kuid sulle pole vaja leiba, sest varsti koidab hommik ja sa võid end küllastuseni täis süüa, istudes oma peremehega ühe laua taga. (Muidugi, kui peremeheks pole külavanem Kučkailis ega Peter von Diese. Need kaks hoiavad vange oma perest eemal, on kindlaks määranud toidunormid — leib, kartulid, lõss —, millest küll nälga ei kõnge, aga täiskõhu

tunnet ka ei teki.) Õhtul tuled tagasi oma väikesesse vangitasse, raske töö on sind tühjaks pigistanud, kuid pugu on sul täis vitsutatud, ning sa näed unes isamaja, kallimat, suudled kätt oma vanal emal, oled armsa kodukatuse all, ärgates aga ohkad, vaevatuna igatsusest, ning see võõras maanurk, kuhu sa sattusid tänu õnnelikule juhusele, näib sulle pääsetõõsas hõõguvasse ääretusse kõrbe eksinud kosutava oaasina, kus võib niikaua o o d a t a, kuni silmapiirile ilmub karavan. Jah, oodata, sest ka sind oodatakse. Ootavad ema, naine või kallim, lapsed. Ootab sünnimaa, muld, mis igatseb sinu käte soojust, hellitavat pilku. «Вернется, наш голубчик, вернется,» kuuled sa tuhandete kilomeetrite tagant koduseiga meelitavat kutset. Ja ütled endale: «Надо вернуться, вернуться, если на поле боя пуля пожалела.»

«Ees täissöönud kulakuküla uinutab meie südametunnistuse,» ütles kord Fjodor, noor lukksepp Permist. «Me sööme vaenlase leiba ja töötame tema heaks, et tema rusikas kõvemini pekstaks meie vendi, kes võitlevad rindel.»

Kõik vaatasid Fjodori poole, minnes üpris ärevile. Mitte selle pärast, mis ta oli öelnud — sellest olid mõelnud paljudki —, vaid kõiki jahmatas uustulnuka äkiline avameelsus. Terve kuu jooksul, mis Fjodor mõisa laagris oli olnud — varem töötas ta teises külas taluperemehe juures —, kuuldi temalt haruharva paari sõna. Ja needki olid salapärased, vaijasid enesest ohkalist vihjet, mis kõigil kauaks meeled segi ajas. Tema märkused, mis ta ootamatult vestlusse poetas, olid lühikesed ega nõudnudki nagu mingit vastust, kuid sundisid ometigi igaüht mõtlema. Ta ei hakanud pikemat juttu ajama, ei vaielnud, heitis vaid tiiki üheainsa kivikese, mille oli valinud selleks päevaks, ja jälgis uudishimulikult, kuidas virvendab liikuma pandud veepind.

«Kui ma mõtlen, et võin kunagi koju tagasi minna, ei rõõmusta see mind põrmugi,» jätkas Fjodor. Mehed vaikisid, lasides süngeil oma puukoikudel — muid mööbliesemeid ruumis ei olnud. «Ja milleks peakski rõõmustama — kodumaa ei oota niisuguseid poegi. Mis ma talle ütlen, kui olen tagasi? Ainult seda, et sellal, kui minu kaaslased surid tema eest lahinguväljal, türpisin mina rasvast leedu peedisuppi?»

Aarom, pomises Vassil, vajudes selili koikusse. «Batjuška Fjodor on õhtupalve ära pidanud, nüüd võime magama heita.»

Ainult meie turtsatas, aga kuna teised vaikisid, jäid ka nemad vait ja hakkasid põrandaid keerutama.

«Oled sa kindral, et nõnda kahetsed?» kostis kellegi hääl. «Võib-olla tõstsid esimest sakslast nähes hoopis käed üles?»

Fjodor heitis sinnapoole morni pilgu, kuid ei lausunud midagi.

«Sina, vennas, ära hakka meid häbistama,» ütles üks meestest. «Mis meile kätte anti, sellega me end kaitsesime, kuhu viidi, sinna läksime. Aga et me fritsu küüsi juhtusime, seda võib ette tulla iga sõduriga. Parem pea oma kõne nendele, kelle süü läbi me sattusime paljakäsi saksa sõjamasina ette.»

«Õige, Gennadi. Kui see masin ei oleks nõnda kaugele veerenud, poleks vist ka meie hakanud leedu suppi lürpima.»

«Kui poleks lürpinud suppi, oleksime võib-olla lugenud mätta alt taevatähti. Sõjas ei tea keegi, millal ta surmaga silmitsi jääb.»

«Olgu pealegi, Pjotr, kuid niisugused nagu mina on kõige vähem süüdi selles, et me siia urgu oleme pugenud.»

«Oleksid võinud endale kuuli pähe lasta. Soovitati ju...»

«Jäi laskmata, Ohro... Ma ei saanud kohe asjast aru, pärast oli juba hilja. Olen süüdi.»

«Kõik me oleme sihukesed, mitmetel põhjustel hilinenud mehed. Oleme süüdi. Mis sa arvad, Fjodor, kas kodumaa andestab selle, et ellu jäime?»

«Ära kiirusta, meil on veel aega kõrvu pea alla panna.»

«Ma ei küsi sinult, Tahhavi. Las ütleb Fjodor.»

Fjodor kõndis koikude vahel, mis olid kahes reas külgseinte ääres. Ehkki õhtu oli selge, valitses ruumis tihe hämarus — aed varjas moonakamaja loojuva päikese eest. Näis, nagu oleks suurde piklikku tuppa kuhjatud mingit viirastuslikku koli, mille vahel liikusid valkjad laigud — särgiväel vangid.

«Teid kuulates võiks mõelda, et te pole eales käinud nõukogude koolis, lugenud ajalehti, teinud oma maale kasulikku tööd,» vastas Fjodor, kõndides koikude vahel; käed olid püksitaskutesse pistetud, pea norus, just nagu häbeneks ta kaaslastele silma vaadata, ehkki hämaruses polekski seda teha saanud. «Kindlasti on teie hulgas mõnigi kommunistlik noor, mõnigi endine ühiskondliku töö tegija, võib-olla isegi kuulus stahhaanovlane. Te olete kasvanud punalipu all, plaksutanud sellele, hüüdnud «ehitame kommunismi», aga kui saabus aeg neid sõnu lõplikult teoks teha, polnud teil enam... Võiksite austada vähemalt oma vanemaid, kes valasid verd revolutsiooni eest, чёрт побери! Võiksite

mõtelda, mis oleks teist saanud, kui poleks olnud Oktoobrit...»

«Oooauuu!» haigutas Ohro, suu kõrvuni. «Mina oleksin kasvatanud viinamarju. Minu isal oli korralik viinamarjaistandik Tbilisi lähedal.»

«Ja mina...» vastas Vassil samuti haigutades. «Ei, ma ei tea, mis minust oleks saanud. See on sihuke asi, et ei oska öelda. See-eest oleks minu isa veel elus olnud. Tugev suguvõsa. Vanaisa elas üheksakümneseks...»

«Nojah...» oleks veel üks mees haigutanud, kuid segas Gennadi vihane hääl:

«Pea suu, Vassil. Ja sina ka, Ohro. Oma kulakliku päritoluga ei maksa kiidelda. Minu isa võinuks samuti elus olla, aga ta sai surma. Revolutsiooni nimel. Selle nimel, et mina võiksin saada, kelleks tahan. Mind aga on lapsest saati kiskunud arstiteaduse poole. Kui poleks fašiste ega sõda, oleks mul lõpetatud töölisnoorte kool, oleksin astunud instituuti. Läksin sõjaväkke, ei jõudnud õieti ringigi vaadata, kui... Ma ei tea relvadest palju, aga ennast maha lasta oleksin saanud. Aega oli. Ainult... Lõin kartma? Arvatavasti mitte. Oli võimalus põgeneda, siis oleks mulle vist kuul selga lastud. Läks juba kord nõndaviisi... Noorel inimesel on pööraselt raske surra, ehkki sa sellal ei mõtle hoopiski oma vanusele. Raske, Fjodor. Eriti siis, kui loodad tulevikult nii palju head. Ja mis peamine — kui sa mõistad, et sa oma surmaga ei aita elavaid. Tõepoolest, Fjodor, kas kodumaal oleks kergem, kui kõik, kes me siin viibime, oleksime vabatahtlikult läinud mullatoidule? Ütled, et teenime vaenlast? Jah, oleme sunnitud, sest tahame jääda ellu, Fjodor, koju tagast minna ja töötada oma maa, ülemaailmse sotsialismi heaks. Vaat milles on meie süü, Fjodor!»

Fjodor jäi seisma Gennadi koiku ette. Tahtis nagu sinna istuda, kuid mõtles ümber ja asetas vaid käe jalutsi servale.

«Süüls ohkas ta raskelt. «Ma ei tea, kas kellelgi on õigust meid selle eest süüdistada. Aga kui hästi järele mõelda, oleks kodumaal mõist siiski rohkem kasu olnud, kui me praegu lamaksime mulla all, selle asemel et vaenlase heaks töötada. Arvan, et oleme ikkagi süüdi — mitte seepärast, et jäime ellu, vaid seepärast, et me oleme leppinud oma saatusega. Tunnistage, kas teie seas on ühtainukestki, kes on vahels maha jätma selle kirpude söötmise pesa ja põgenema metsa? Otsebohe, kauplemata oma naha pärast?»

«Põgeneda... Paljaste kätega?» jäi Gennadil suu ammuli. «Kui...»

«Ma ütlesin: kauplemata oma naha pärast,» nähvas Fjodor teravalt. «Ei, te pole valmis endale ust ise lahti tegema, sest te ei mõtle võitlusele, vaid sellele, kuidas siia jääda. Kuidas jääda elavaks laibaks.»

«Rumalalt otsa saada pole ka mõtet...»

«Sind, Fjodor, on elu vist ära tüüdanud,» ütles Vassil. «Mis siis ikka, põruta metsa, keegi sind kinni ei pea. Kui soovid, paneme veel pekki teele kaasa.»

«Muidugi, kui juba põgeneda, siis peab teadma, kuhu,» sõnas üks meestest. «Aga niisama, pimedast peast, ilma milletagi... Sakslased püüavad meid kinni nagu hanepoegi; kirpude söötmise asemel hakkame usse söötma.»

Fjodor läks vaikides oma koiku juurde ja heitis pikali. Vangid ajasid kaua juttu, vaidlesid, vaagides uustulnuka üleskutset; ühed mõistsid selle hukka kui arutu, teised võtsid vastu teatud tingimustel, kuid kõik olid seisukohal, et põgenemine ilma relvadeta, ilma kohalike elanikega sõlmitud sidemeteta võrduks enesetapmisega.

Fjodor ei lausunud sel õhtul enam sõnakestki. Ta vaikis ka järgmised kaks päeva: katsekivikesed olid vette heidetud. Elu väikeses mõisalaagris ei pöördunud aga endistele rööbastele. Meenutused minevikust, millega vangid üksteist harilikult turgutasid, summutades koduigatsust, loovutasid koha poliitilistele aruteludele. Õhtuti pärast tööd koos olles kõnelesid nad olukorrast rindel, ja ehkki teated, mis saadi kohalikelt, olid enamasti võetud okupantide ajalehtedest, võis siiski luua umbkaudse pildi Nõukogude armee kaheldamatutest võitudest. Igamees oli mõttesse süvenenud; isegi need, kelle usk oma maa sõjalisse võimsusse oli pärast Wehrmachti esimesi vapustavaid hoope kõikuma löönud, hakkasid mõtlema, et ainuke moodus süü lunastamiseks oma koduste ees on relva kättevõtmine. «Las ainult rinne lähemale tuleb...» sosistati. «Siis pole meist siin enam jälgegi...» Ent rindejooneni oli sadu kilomeetreid, ning kõigile näis, et lõpliku otsuse tegemine kuulub kaugesse tulevikku. Keegi peale Fjodori ei teadnud, et nende saatus on siinsamas, koputab peagi uksele ja hüüab: laske sisse!

VI

Fjodor. Viimaks ometi, seltsimehed, võin edasi öelda rõõmsa teate: partisanide teejuht on juba siin! Algul, nagu me varem kokku leppisime, oli ette nähtud põgeneda õhtul pärast tööd otse põllult, kuid nüüd on plaan muutunud. Selgitan lühidalt põhjusi. Esiteks, kuni me koguneme ükshaaval Giluže järsaku juurde, kus teejuht peab ootama, möödub ilma palju aega. Mõisas hakatakse kahtlustama, tõstetakse kära... Kui sakslased kuulevad põgenemisest enne seda, kui me Vente metsa jõuame, oleme omadega läbi. Teine põhjus, miks me plaani muutsime, — kõhklused mõnede seltsimeeste suhtes. Ma ei ütle, et meie seas võiks olla reetureid. Kuid kas võib olla kindel, et ei leidu selliseid, kes viimasel hetkel löövad vankuma ja ei lähe Giluže järsaku juurde, vaid naasevad hoopis siia, sellesse lauta? Tahtejõuetud inimesed, kelle kaine mõistus on kulakute leiva läbi kadunud, võib-olla arvavad, et peremehed kaitsevad neid sakslaste kättemaksu eest. Meil ei ole õigust neid saatuse hooleks jätta. Seepärast on otsustatud põgeneda üheskoos otse siit. Homme, kui pimeneb, seome valvuri korralikult kinni ja...

Gennadi. Miks homme, kui partisanide teejuht juba ootab?

Fjodor. Kaks meest on puudu — Mihhail ja Gleb. Nad on küüdivankritega väljas. Tulevad tagasi alles homme.

Pjotr. Homme võib puududa jälle mõni teine.

Fjodor. Teejuht ootab kolm päeva järjest. Selle aja jooksul aga...

Ivan. Selle aja jooksul lompsab keegi mõne sõna, kui seda pole veel tehtud, ja me kõik satume sõjavangide laagrisse.

Pjotr. Kui põgeneda, siis juba kohe.

Gennadi. On vaja oodata Miškat ja Glebi.

Pjotr. Kahte oodates võime hukka saata viisteist.

Ivan. Kõigest on näha, et nii see sünnibki. See vanamees mõisast — Puplesis või mis ta nimi on —, kelle Fjodor siia tõi, paistab küll olevat valeraha.

Fjodor. Ta on partisanide sidemees. No on aga iselõom — igaüht kahtlustada.

Ivan. Mul on selleks alust, к черту твою бабушку! Kui me sõja esimestel päevadel siit bandiitide maalt taganesime, sokutas üks samasugune vanamees mulle kuuli säärde.

F j o d o r. Ja mulle pistis leivatüki pihku, kui sakslased meid tööle ajasid. Ja veel mitmel korral.

G e n n a d i. Selle eest oleks võinud kuuli saada — sakslased ei olnud kitsid. Ma mäletan selgesti kasukas naisterahvast, kes istus suhkrupeedikoorma otsas. Meie, vangide voor käis tema järel. Sakslane märkas, et teele pudeneb üleliia palju peete. Tormas vankri juurde, virutas naisele automaadipäraga selga, pähe . . .

I v a n. Ha-haa! Eit viskas suhkrupeedi, ja mees lõi vedelaks. Ega sa ometi arva, et selle fašistliku küla kulakud panevad sind heast südamest ühisesse lauda istuma?

P j o t r. Nad tahavad inimesest rohkem välja pigistada, selge see. Kui kehvalt sööd, siis ei jõua tööd teha.

I v a n. Ерунда! Arvad, et nad oma sulaseid nõndaviisi toitsid, kui polnud veel nõukogude võimu? Enne sõda sa vist ei lugenud ajalehti? Nende sulased ja tüdrukud töötasid tühja kõhuga, räbalais, surid nälga. Miks siis meil siin nii hea on? Ehee, ära ole rumal. Kas sa ei taipa, et rahvusvaheline kapitalism tahab meid agiteerida? Kodanlik propaganda, see ongi sinu kulakute rammus rokk ühise laua taga, sa sõge.

P j o t r. К черту! Kui see on propaganda, Ivan, siis võib öelda, et see on sulle keresse läinud. Kolm kuud tagasi, kui sa vangilaagrist siia sattusid, olid sa ainult kondiklõbin, nüüd aga . . .

I v a n. Veel üks, kelle kulakud on enda poolele agiteerinud!

F j o d o r. Ära tembuta, Ivan. Niisiis, mehed, oleme kokku leppinud: homme pärast päikese loojumist kõik nagu üks mees järsaku juurde. Hilinejaid ei hakata ootama. Kes maha jääb, see süüdistagu iseennast, kui sakslased ta augu äärde seavad.

V a s s i l. Võib-olla seavad, võib-olla mitte.

P j o t r. Paistab, et sa ei tunne neid üldse.

V a s s i l. Sakslastel on vaja töötegijaid. Laibad neile leiba ei teeni.

I v a n. Kuulake, missugust laulu ta laulab! Kas sind pole äkki valgustanud härra õpetaja? Nägin, täna te sosistasite haki taga.

V a s s i l. Käi kuradile.

P j o t r. Tal on kahju õrna lesknaist maha jätta. Ära kurvasta, Vassil, kui pääseme vabadusse, krabame kobedamaid.

V a s s i l. Ma ei taha oma peast mõttetult ilma jääda.

F j o d o r. Siis ära tule, чёрт побери! Anna oma vanemate aadress, me teatame, kust su luid otsida.

I v a n. Ta arvab, et seda ei lähe vaja. Eks ju, Vassil? Sa mõtled: müün nad maha, ja sakslased jätavad mu rahule.

O h r o. Mis sa norid.

I v a n. Pea suu, hvantšakara. Kas sa näed, vanaisa viinamarjaaiast on džigitt välja ilmunud.

O h r o. Iima viinamarjaaiata peaksid sina oma kallis kodus Kjazani lähedal küll püksirihma pingutama.

F j o d o r. Jätke juba!

I v a n. Kontra! Kõik sealt mägedest on kontrad.

F j o d o r. Mis saatan teile küll sisse on läinud, mehed? Habi peaks teil olema. Nõukogude inimesed, aga lobisevad nagu ebateadlikud elemendid.

I v a n. Ära hoogu mine, Fjodor. Mina kipun võitlusse, olen emakese Venemaa eest valmis elu jätma, nemad aga nutavad taga oma viinamarju, kükitavad vaenlasega ühe haki taga. Kas mul on põhjust selleks, et neid mitte usaldada?

F j o d o r. Sa siis ütled, et tahad siia jääda, Vassil?

V a s s i l. Ma ütlesin juba, et ei näe vajadust pea silmusesse pistmiseks. Aga ma teen nii, nagu teevad teised.

G e n n a d i. Millest te härra õpetajaga haki taga rääkisite?

V a s s i l. Pole sinu asi. Õpetaja on tore inimene. Me ajame omavahel tühi juttu.

I v a n. Ta on ära õppinud bandiitide keele, et nende võimumeeste eest pugeda. Ma ei saa aru, kuidas ta üldse meie hulka sattus. Pagan võtaks sind ja sinu eite, Vassil, ma lihtsalt ei taipa, miks sa ei astunud vabatahtlikuna ukraina uue Petljura, teise reeturi Vlassovi armeesse? Sakslased kutsusid ju valget kodumaad kaitsma.

V a s s i l. Sedasama oleksid ka sina võinud teha. Oleks vastu võetud, ära karda.

F j o d o r. Aitab! Lõpetage ükskord need kontra jutud, kuradi pärast! Miks sa oled nii kindel, Vassil, et sakslased sind ei pruugiks, kes siia jääd?

V a s s i l. Kas ma ütlesin, et olen kindel?

F j o d o r. Mis siis ikka, jää. Mehed, kas on veel neid, kes siia jääda tahavad?

I v a n. Avameelsemalt, Fjodor: kas on veel reetureid?

O h r o. Milleks rääkida tobedusi? Teie põgenete, kui rippestub, mahajääjad aga tehakse vagaseks. Selles ma ei kahtle.

Tahhavi. On ainult üks lahendus. Kas põgenevad kõik või jäävad kõik siia.

Fjodor. Kuni omad tulevad ja meid vabastavad?

Pjotr. Või kui rinne lähemale nihkub...

Vassil. Viimaks ometi hakkasite mõistlikku juttu rääkima. Tõepoolest, mehed, mis mägesid me paigast liigutame, kui oleme metsa läinud? Pealegi ei või teada, kas sakslased meid enne sinnajõudmist kinni ei püüa. Oletame, et õnnestub pääseda Vente metsa. Kuid sealgi ei võeta meid soolaleivaga vastu. Meil on sussid püsti, enne kui saame ringigi vaadata. Sõda lõpeb, teised jäävad ellu, meid aga ei ole enam. Võiksime halastada omaste peale. Emade, õdede, vendade, laste peale. Kas nad on meid oodates vähe pisaraid valanud? Kas siis tõesti on siin halb olla? Me töötame võõraste heaks, meid alandatakse, seda muidugi. Kuid vangilaagrites on meie seltsimeestel veelgi halvem. Meid aga ei panda sinna. Sakslasi huvitab praegu muu. Neil on vaja tööjõudu. Nõnda ütles ka õpetaja. Sakslased on liiga palju mõrvanud inimesi, neil on puudus leivast, relvadest. Nad ei puuduta meid, ütles õpetaja. Mis mõte on siis sülitada leivale, mida meil siin küllalt on, ja minna kuhugi surma otsima?

Ivan. Kuulsite nüüd, millest ta tolle fašistiga haki taga rääkis!

Gennadi. Vassil, miks sa seda tegid?

Fjodor. Tuleb viivitamatult põgeneda, enne kui see fašistist õpetaja sakslastele pole teatanud.

Pjotr. Aga Mihhail ja Gleb?

Fjodor. Nüüd pole enam teist väljapääsu. Iga hetk võivad sakslased siia jõuda.

Ivan. Madu, hoholl! Saatis hukka kaks seltsimeest!

Vassil. Õpetaja ei anna üles...

Fjodor. Jää vait, Vassil, me ei usu enam ühtegi sinu sõna.

Ivan. Tarvis on ta igaveseks vaikima panna. Ma ei taha taskus kanda viitsütikuga pommi.

Gennadi. Kinni siduda. Las jääb siia, nagu soovis.

Ivan. Ei, ma likvideerin selle hoholli. Sakslastel võib sihukesest lurjusest tõesti hale hakata.

Vassil. Mehed... seltsimehed... vennad...

Pjotr. Ära röögi!

Ivan. Sul on vägev löök, Pjotr. Korrapealt siruli maas.

Fjodor. Toppige tal suu kinni. Käed ja jalad rihmadega siduda. Kähku!

Ivan. Kuradile rihmad! Neid läheb meil endil vaja. Võtke padjad, mehed! Igatses elu pehmetel patjadel, las ta siis lõpetab patjadega, сукин сын!

Fjodor. Ivan, Ivan...

Ivan. Tahad, et ta meile mõne seatembu teeks?

Ohro. Tõprad.

Gennadi. Peaks sellele mõisamehele teatama. Puplesis või mis ta nimi oligi.

Pjotr. Või veel. Et tema vanamoor kära tõstaks?

Kõik. Tõsijutt.

Fjodor. Kahju vanamehest.

Ivan. Mis parata. Otsime parem mõisa keldri läbi. Metsas kulub mõnigi asi marjaks ära.

VII

Nad sõitsid jalgratastega väljade vahel.

Naised lüpsid lehmi, noored mehed viisid lahtirakendatud, higiseid hobuseid ristikupõllule, et need seal kammitsasse panna. Põlluvaheteel põrises vanker — keegi, kes oli niitnud sigadele vikki, kiirustas külasse. Seal klähvisid koerad, suitsesid korstnad, laulsid lapsed ja kaevuvinnad. Õhtutaevas laotus maa kohal nagu kastene tulbiõis. Punane kustuvast loojangukumast, puistas ta uduvines väljadele kuuvalguse jahedaid pronksikübemeid.

Nemad aga sõitsid jalgratastega aina edasi. Möödusid juba lüpstud lehmadest, ristikut krõmpsutavatest hobustest, kes olid isu täis püherdanud, hakkidest, mis konutasid kõrrepõllul nagu vanaeided kirikuaias. Rada lookles põlluvaheteed, siis eraldus sellest, viis piki pajupuhmastesse kasvanud kraavi serva, kuid Milda sõitis muudkui edasi, otsekui oleks unustanud enese ja kogu maailma.

«Kuhu sa mind vead?» ei pidanud Gediminas enam vastu. «On aeg mõelda õõmajale.»

«Ma ei taha millelegi mõtelda,» vastas Milda oma armsal, sinisel häälel. «Me läheme edasi, kuni lõpevad teed ja rajad. Jäävad ainult põllud, puud ja linnud. Pärast tahame kuju, kuid ei leia enam teed. Eksita mind ära, Gedmis, et ma enam mitte kunagi ei leiaks koduteed.»

«Ja selleks sa mind kutsusidki?» küsis Gediminas malbelt, kahtlustades, et Milda kavaldab. Selle paari tunni jooksul, mis nad koos viibisid, oli olnud palju suudlusi, hellitussõnu, kuid Gediminas tundis, et kõige tähtsam on veel ütlemata.

«Ma igatsesin sinu järele.» Milda vaatas vaid korraks üle õla tagasi ja naeratas, kuid see naeratus pani Gediminasel südame värisema.

«Sinu kirjakest lugedes arvasin, et põhjus on hulga tõsisem.»

«Ma olen inimene, kes peab tähtsaks meeleolu, Gedmis. Meeleolu,» rõhutas Milda, kuid see kõlas teeseldult.

«Adomas rääkis õigust, sa ei oska valetada.»

«Kui oleme kahekesi, siis ole nii hea ja ära nimeta teda.»

«Hüva, ma olen hea. Aga sina võiksid olla avameelne.»

«Sa nõuad, et ma enda kallal vägivalda tarvitaksin.»

«Kui nii, siis pole vaja. Ehkki ma kahtlen väga, kas armastus mehe ja naise vahel on mõeldav, kui üks neist hoiab trääsa taskus.»

«Gedmis . . .» Milda peatus järsku ja pöördus kogu kehaga tema poole. «Vaata mind. Tuleta meelde viimaseid kohtumisi. Kõike, kõike, millest me oleme rääkinud. Kui sa inimest natukenegi tunned, siis sa ei saa öelda, et ma ei armasta sind.»

«Kui ma suudlen huuli ja tunnen, et nende taga on varjul sõna, meenub mulle lugu Kristusest ja Juuda kolmekümnest hõbeseeklist. Niisugune ma kord juba olen, Milda. Tahan, et mulle kuuluva naise mõistatused oleksid täielikult lahendatud. Teistele oleks see naine saladus, mulle aga otsekui allikas, mille põhi paistab.»

Gediminas haaras ta oma sülelusse. Pisikese, hapra, kaitsetu, oma ilu tõttu vastupandamatu naise. Gediminas tundis, kuidas Milda veri tuksles. Väikeste rindade pringid ümarused surusid end meelalt vastu mehe rinda, ning Gediminase käsi, vastates sellele tummale kutsele, libises üle kärsitus ootuses pinguldunud keha, üle selle ammu läbiuuritud maa-ala, kus ikkagi võis alati leida midagi uut, kordumatut. See väike, täiuslike vormidega maailm kuulub temale! Tema naine! Ja temas võidutses õnnelik mees, kes alistus magusale tühjusetundele. Ent läbi kurdistava kirekohina oli kuulda ka teistsuguste keelte kõla, mis oli tulvil imestust, lugupidamist ja tänu looduse vastu, niisuguse viimistletud kunstiteose looja vastu.

Gediminas laotas vihmamantli siiasamasse, kahe jalgratta vahele. Hiljem, kui Milda paitas lõdva käega tema pead, valdasid teda nukrus ja viha. Võib-olla kallistas seda naist eile enne komandeeringusse sõitmist ka Adomas . . . Gediminas lükkas Milda käe kõrvale. Tahtis öelda: «Ma ei suuda

sind teisega jagada.» Ent ei öelnud, lükkas ainult käe kõrvale. Enda oma aga tõmbas tema selja alt ära.

«Sa poleks pidanud Adomasega abielluma.»

«Tean isegi. Kuid juhtub ju, et naine tunneb end nõrgana, kardab üksindust. Ja kui ta juhtub kokku mehega, kelle vastu ta kunagi ükskõikne ei olnud . . .»

Sädeldes langes täht.

«Minu . . .» sosistas Milda.

Gediminas ei vastanud. Mõtles, et nõnda ei saa enam edasi kesta, tarvis on viimaks ometi lõpp teha sellele piinavale kahepalgelisusele.

«Võib-olla on sul õigus,» ütles Milda, saades omamoodi aru tema vaikimisest. «Kui inimesed teineteist tõeliselt armastavad, ei tohi nende vahel olla mingeid saladusi. Kui ma siia sõitsin, olin kindlalt otsustanud sulle kõik ära rääkida, pärast aga hakkasin hirmu tundma. Ma kardan sind kaotada, Gedmis! Kuid ma ei suuda enam, kallis. Oleksin pidanud varem rääkima, enne kui teineteisele nii lähedasteks saime. Mis parata . . . Suudle mind.»

Gediminas heitis talle rahutu pilgu.

«Suudle, suudle. Võib-olla ei taha sa hiljem minu poole vaadatagi.»

«Naljakas,» naeris Gediminas. «Paistab, et sul on tõesti näitlejaannet.» Ta kummardus siiski ja suudles Mildat huultele.

Jahedad muskuselõhnalised käed põimusid ümber kaela, ning kuumade huulte külge liibudes tundis Gediminas uuesti täitmatut iha.

«Andesta,» sosistas ta liigutatult. «Ma olen kahtlustaja, oskan vaid solvata. Andesta, Milduže.»

Siis võttis Milda tema näo oma käte vahele ja vaatas talle silma.

«Sa armastad mind,» ütles ta kindla veendumusega. «Praegu veel armastad mind.» Ta puhkes järsku nutma. «Gedmis . . . Gedmis . . . Gedmis . . .»

«Mis sul on? . . . Jäta . . . Ma saan sinust aru, pisike.» Gediminasel tõmbus samuti südda kokku, silmad läksid niiskeks: ta tundis, et on niisama õnnetu ja nõrk nagu Milda. Ent nüüd ei suutnud ta enam ütlemata jätta seda, millest oli Mildaga kohtuma tulles pelglikult mõelnud. «Lahku temast. Ma võtan su külasse. Eelmine kord sa ütlesid, et oleks tore põgeneda asustamata saarele ja elada nagu Robinson ja Reede. Mul on niisugune saar. Tule Lauksodisse.»

Milda kuulas, ise üleni pingul.

«Ära karda, ta ei julge meile teha midagi halba. Ma tunnen teda hästi, seda tahtejõuetut argpüksi. Hakkame elama minu isa juures. Ruumi on küllalt, ja vanamees on mul hea. Tahad? Istume jalgratastele ja kihutame sinna otsekohe! Tõepoolest, Milduže, milleks sa peaksid Kraštupenaisse tagasi minema?»

Milda nõksatas temast eemale. Tegi seda nõnda järsult, et Gediminas ei jõudnud isegi vaadata tema nägu. Pööranud selja, pühkis Milda taskurätiga kaua oma märgi põski.

«Ma räägin tõsiselt. Muidugi, majapidamistöid jätkub. Ja ka linnamugavusi ei ole, saad isegi aru. Miks sa vaikid?»

«Mida ma peaksin vastama?» Milda hääl oli vastu ootusi rahulik, külm, selles kõlas isegi varjamatut künismi. «Ma mõistan, need üllad soovid tulevad heast südamest. Sa oled õilis, väga õilis, Gedmis. Kahjuks ei saa ma sulle samaga vastata. Sa ise ütlesid, et minu huuli suudeldes tunned nende taga varjatud sõna. Ma ei ole allikas, mis paistab põhjani läbi, mu kallis.»

«Tean,» vastas Gediminas mornilt.

«Ma petsin sind. Muidugi mitte temaga, vaid teise mehega. Mul on meeles üks sinu luuletus, kus sa õigustad kehalist reetmist, kui naine oma südames jääb ustavaks. Ma reetsin sind ainult kehaliselt.»

Gediminas tõusis istukile. Tahtis Mildal õlgadest kinni võtta, enda poole pöörata, näkku vaadata.

«Pole vaja. Heida pikali ja ole tasa. Sa ju soovisid, et meie vahel ei oleks saladusi.»

Gediminas vajus selili, just nagu oleks saanud nuiaga pähe. Mahe kurguhääl voolas kusagilt maa alt. Gediminas vaatas pronksjasse taevasse, kuid nägi seal vaid Milda kumerat selga. Paljast, roosakat, õrna selga. Ja sellel Dangeli valget, mitme sõrmusega kätt. Võib-olla aga tõmbas Dangel sõrmused sõrmest ja asetas toolile, kella kõrvale? «Hingeline truudus... Ha-ha-haa! Ta võttis endasse teise mehe keha ja mõtles samal ajal minule...»

«Mis siis ikka, Dangel on imposantne mees. Ma ei suuda ainult kujutleda, kuidas ta ütleb: «Ma armastan sind.» Vististi lausus ta: «Sa oled magus naine.»»

«Ei. Ta ütles: «Sa oled mõistlik naine, proua Milda, said minust kohe aru. Adomas küll vabandas täna rumaluse pärast, mis ta eile Bajerčiuse juures tegi, kuid ma oleksin veel mõtelnud, tõsiselt mõtelnud, kas seda maksab unustada.»»

«Päästsid Adomase?»

«Võiksin lisada: ka sinu. Ent see poleks õige. Kui Dangel oleks korrapealt nõudnud niisugust hinda, oleks ta saanud vastu kõrvu. Kuid ta käitus korrektselt ja viisakalt. Mina seevastu olin ähmi täis, endast täiesti väljas. Ja solvunud. Sellest, et Adomas polnud mehelik, et ta alandas end Dangeli ees...»

«Ühesõnaga, tüüpiline naiselik kättemaks.»

«Võib-olla. Nimeta seda kuidas tahad. Teadsin, et sa mind ei mõista.»

«Mõistan küll. On mehi, kes otsivad lohutust viinaklaasist. Tuleb välja, et naised võivad alkoholi asendada millegi muuga.»

«Hüva, edasi ma enam ei räägi.»

«Räägi ikka. Ehkki selletagi on selge: sa petsid mind temaga, kuni sulle tuli pähe üles tunnistada. Kuid mul pole õigust pahandada, sest ka mina aitan sinul Adomast petta. Ja imelik, südametunnistus ei vaeva mind üldse.»

«Ma võin öelda täpselt: pärast seda on mul temaga tegemist olnud ainult kolm korda. Ja siis juba selle arvestusega, et Adomas politseist välja tirida. Ta ei lubanud küll midagi, ütles, et see ei olene üksnes temast, kuid ei võtnud ka midagi ette. Mõne päeva eest sõitis ta äärelinnas autoga minust mööda, tahtis, et ma peale tuleksin. Rabelesin lahti. Õhtul leidis ta Adomasele mingi edasilükkamatu töö ja tuli minu juurde koju. Tahtsin ta minema kihutada. Sul ei maksa oma mehe pärast pingutada, ütles ta. Meil pole põhjust teda vallandada, ta on kohusetruu teenistuja. Ja siis, Gediminas, rääkis ta mulle, rääkis kõik. Ah, paljud olid kõnelnud, et Adomas laseb inimesi maha, kuid mina ei uskunud. Ma ei tahtnud seda uskuda, Gediminas! Mitte armastusest tema vastu, ei, vaid lihtsalt enesearmastusest. Ma olen ju tema naine, olen ju ikkagi tema naine... Lurjus! Ma olin end niipalju alandanud selle lurjuse, Dangeli ees! Olin end talle maha müünud! Ometi teadis ta Adomase kohta kõik, aga vaikis. Ma lükkasin ta uksest välja. Mõtlesin, et lähen hulluks, nii vastik olin iseendale. Tema aga ütles: tasa, tasa, proua Milda. Me andestame naistele paljugi, aga kui nad astuvad üle piiri, mille taga algab poliitika, karistame neid seaduse järgi võrdselt meestega...»

Gediminas pilkus silmanurgast Milda selga. See oli kühmus, just nagu ootaks teenitud lööki. Kuid nüüd polnud selg enam paljas, roosakas ja õrn, sellel ei olnud enam Dangeli sõrmustatud kätt. Võib-olla polnud seda seal kunagi olnudki?

Võib-olla oli see kõik ainult sahiseva suveöö muinasjutt? Nii nagu legend kahe kurjategija vahele ristilöödud Kristusest.

«Tõuse.» Gediminas võtab tal õlast kinni, pöörab enda poole. Tahab lüüa surnukahvatusse näkku, kuid käe peatab anuv lapsepilk. «On juba jahe. Külmetad veel ennast. Läheme siit ära.»

Milda tõuseb kuulekalt püsti. Vaikides tõstavad nad jalgrattad üles, lükkavad käekõrval mööda sahisevat kastest rohtu. Gediminas ees, Milda järel. Sammud, sammud, sammud . . .Põgenike meeleheitlikud sammud. Ümberringi kerkib udu, moodustades otsekui lompe. Hobused ja lehmad seisavad ükskõikselt neis lompides, vajunud kõhuni uttu. Hämarus neelab endasse põõsad ja talud.

Kaua, uskumatult kaua on nad lükanud oma jalgrattaid ja vaikinud. Võib-olla aasta, võib-olla kümme, sada aastat. Kõik maailma mered olid jõudnud üle kallaste ajada ning katsid juba puulatvu. Gediminas ronib ookeani põhjas nagu krabi. Tonnide kaupa vett ühe ruutsentimeetri kohta. Ta lömastatakse! Üksindustunne rõhub teda niisama rängalt nagu kõik maailma mäed. Kaugused muutuvad teistsugusteks. Ümberringi on tühjus, ainult tühjus, lõputu avarus, kus ta eksleb nagu meteoor, mis pole veel sattunud Maa külgetõmbejõu piirkonda. Kaotusekibedus pitsitab südant. Hingel on külm ja kõle selles valges sombuses Arktikas.

«Missugune udu!» hüüab ta, soovides kuulda inimhäält, mis talle vastaks. «Nagu sügisel.»

Kuid talle ei vasta keegi. Ta pöördub, vaatab vattseina. Ängistav tühjus. Gediminas ootab, et läheneksid Milda sammud. Neid pole kuulda.

«Milda!»

Vaikus.

Ta seisab, tundes, kuidas süda taob üha kõvemini. Siis hüppab jalgrattale ja kihutab tagasi. Mööda vilksatab põllurada, kust ta just nüüdsama oli külavaheteele keeranud. Edasi on mahajäetud küün — nende kohtumispaik, tormist murtud pappel tee ääres.

«Milda! Milda!»

Viimaks ometi! Gediminas jõuab talle järele, tõstab jalgrattalt maha.

«Käi minema . . . Jäta mind rahule . . . Ära puutu!»

«Sa mu pisike, sa mu rumaluke . . .»

«Luuletaja! Õilsad mõtted, kaunid kujundid . . . Kõik te,

mehed, muutute lihtlabasteks isasteks, kui puudutatakse teie omandit.»

Gediminas tõstab ta sülle nagu lapse. Kerge, nuuksuva, kuid sõnakuuleliku lapse. Ta pole enam üksi valges sombuses Arktikas.

«Jäta järele! Rahune! Anna andeks, Milduže . . . Sa peaksid mõistma, et niisugusel juhul ei ole kerge. Kui ma sind ei armastaks . . .»

«Jah, kui ma sind ei armastaks, ei oleks sa kunagi kuulnud seda, millest ma täna rääkisin, ja võib-olla oleksime juba mõne päeva pärast elanud sinu isa juures.»

«Ma saan sinust aru, mu pisike. Ma pole sinust iialgi varem nii hästi aru saanud nagu nüüd.»

«Sa ei ole kuigi leebelt suhtunud naistesse, kes müüvad oma keha . . .»

«Ah, ära tuleta meelde! Unustame selle!» Gediminas pigistab teda pihast, teise käega silitab jahedaid sääri. «Sa ohverdasid end . . . teise pärast. Muidugi asjatult, kuid tähtis pole tulemus, vaid hea kavatsus.»

«Ei, ei! Tegin seda eelkõige enda pärast, ainult enda pärast, Gedmis. Arvasin, et ta pole veel käsi määrinud. Ma ei tahtnud olla mõrvari naine.»

«Näen, et sa oled üks suur patukott. Ei või eales teada, mis vigurid sulle pähe tulevad. Sind on vaja tugevasti kinni hoida, sa mu pisike koletis. Või siis päriselt lahti lasta. Jah, kõige parem oleks päriselt lahti lasta. Aga mis parata, kui ma ei suuda?» Gediminas naerab nukralt, paneb Milda sülest maha, soojendas tema jahedaid huuli pika suudlusega.

VIII

Gediminas seisab, paljastatud pea longus. Kärbsed sumisevad laiba virildunud suu ümber. Sinakaskollane nägu on tursunud, eemaletõukav. Ometi oli ta kena noormees. Lõbus, lahke, elujanune. Vähemalt lõua ümber oleks võidud rätik siduda. Aga on siis praegu selleks aega? Näe, juba jõudiski kohale vanker, kaks politseinikku võtavad Vassili — üks õlgadest, teine jalgadest — ja viskavad vankrisse nagu palgijupi. Kolm labidatega talupoega käivad koorma järel, surnukeha maetakse Prantsusmäele.

Inimesed lähevad laiali, arutades juhtunut. Kägistatud. Omad tapsid, see on selge. Ilmselt ei tahtnud ta metsa põgeneda. Ja mis pagan neid sundis sihukest vempu viskama?!

Valvur seoti kinni, mõisa kelder tehti puhtaks — vähemalt ühe sea jagu pekki ja sinki viidi minema. Kuid käigu ta põrgusse, see mõisasaks. Palju hullem on, et otse rukkilõikuse ajal jäi küla töökätest ilma. Need, kel vange polnud, naersid: kingitud hobune ei vea kaua. Kuid kõik muutuvad murelikuks, meenutades, kuidas külavanem Kučkailis oli paanikasse sattunud.

Varahommikul, kui märgati, et moonakamaja on tühi, kihutas Kučkailis Kraštupenaisse. Sealt tuli veoauto vlassovlastega, nende keskel olid mõned politseinikud ja saksa ohvitser. Küla piirati ümber, kõik talud puistati läbi. Ülemused olid sel ajal härra Diese juures mõisas. Sõid hommikueinet, pidasid nõu. Hiljem lõunastasid, pidasid jälle nõu. Kutsusid Kučkailise. Vassil aga vedeles ikka veel moonakamaja ees rohul.

Kučkailis tuli härra Diese juurest hirmuhigis, surnukahvatuna. Jooksis nagu ogar mööda küla, kordas igas tares ühte ja sedasama. (Oi, oi, ei tea veel, millega see lugu lõpeb. Puplesis võeti juba kinni, viidi Kraštupenaisse — ta vastutas ju mõisa vangide eest, ja üldse on ta üks kahtlane tüüp, venelaste ajal oli külavanem. Sakslane on säärastes asjades karm — *ein Moment*, ja kaputt.) Ning igast õuest hakkas kostma sigade vingumist. Rehalate juures lõid leegitsema õlgedest lõkked, küla muutus lausa siniseks, kärssas nagu põrsas, mida kõrvetatakse. Naised kiskusid välja veel sooje sisikondi, mehed raiusid kirvestega loomakered pooleks, raputasid soola peale ja tirisid tanuma äärde. Kindral Vlassovi poisid ning politseinikud, keda jälgis kõrge põhjaga mütsis sakslane, viskasid kerepooled veoautosse, ladusid üksteise kõrvale virnadesse. Läbi küla sõites sai auto neid ääreni täis — otsekui katusealune saagimist ootavaid puunotte. Siin polnud ainult mõisa sigu, no ja ka härra Kučkailis ei löönud oma rõngasnina maha.

Hullumeelsed! Vähe sellest, et nad liha röövisid, nende peale tuli kulutada ka soola, sõja ajal nii kallist kraami... Külarahvas raevutses, kuid ühtlasi lohutas end: võib-olla päästsime end sigadega, inimelusid ehk ei nõuta. Ja imestas, kuidas kõigega nõnda kähku toime tuldi. Vaid paar tundi tagasi röhkis notsu sulus, nüüd aga tolkneb kõrbenud, rõngasse tõmbunud saba veoauto kasti serval. Sõitsid minema, pildudes «matuškaid», «kuradeid», «donnerwettereid», tehes silma väravail seisvatele piigadele, kõrge mütsiga sakslane aga istus kabiinis autojuhi kõrval, naeratas uneldes ja pani mõttes juba postipakki roosaka leedu singi, mis peatselt

jõuab vaterlandi, tema fraule. Maha jäid ainult tuhaasemed rehalate juures, mõned politseinikud ja lõhnavate kummelipõite vahel rohul lebav Vassil. Kuid temagi visati juba vankrisse, viiakse Prantsusmäele.

Gediminas astub vankri järel. Ainukene saatja. Gaudrimase lesk, Vassili armastus, tuli küll korraks, kuid pööras samas ringi ja kadus. Marusja oleks küll saatma tulnud. Kuid Marusjat pole, politsei viis ta koos Puplesisega ära. Poolel teel jõuavad järele Must Könt ja paar noorukit. Politseinik tõgab: võib-olla laulame palvelaulu, mehed? Gediminas vaatab teda pilkavalt. («Sõbrake, kas sa ei mõtle sellele, et ka sind võidaks ükskord nõndaviisi viia?») «Jälle oleme isaga kahekesi jäänud,» mõtleb ta ja muigab kibedalt. «Oleksin perenaise toonud parajal ajal.» Vaatab Vassili poole, aga näeb rappuval vankril Mildat. Tema väljasirutatud jalakesi, küljele vajunud pead. Gediminas raputab endalt selle sünge kujutluspildi, kisub välja nagu puugi, kuid siiski jäävad mingid jäljed allasurutud hirmust. Ja halb eelaimus, mis hiilib ringiratast otsekui hunt. Ei, poleks pidanud Mildale järele andma. Ometigi hindas ta naise väärikustunnet. «Me ei ole vargad, ei ole kurjategijad, Gedmis, me kaitseme oma õigust õnnele. Adomasele tuleb kõik avameelselt ära rääkida.» Kuid kas Adomas saab aru?

Vassil lasti auku. («Võib-olla pole see tema?...») Ei mingit kiratu, maha matta nagu koer! — niisugune oli ülemuste käsk. Ent kui mehed võtavad vankrilt laua, katavad sellega surnu, seejärel lükkavad kokku hauakünka ja suruvad sellele labidavarrega ristimärgi, ei lausu politseinikud sõnagi. Vaikides istutakse vankrile, see sõidab kolinal mäeveerust alla. «Asustamata saarele... Ha-ha-haa! Vist pole kaugel aeg, mil võib öelda: surnute küla. Esimese juba matsime.» Gediminas kuuleb, kuidas tema kõrval tatsub Must Könt. Räägib midagi, kuid Gediminas ei taba kohe tema sõnade mõtet. Just nagu seda mõtet otsides vaatab ta Musta Kõndi lõhenenud, ei tea millal viimati puhastatud poolsaapaid, narmendavaid püksisäärt, mille otsad pühivad maad. Siis hüppab pilk üles ja peatub särgil. See pole vist seepi ega triikrauda näinud tolleast päevast peale, mil naine ära viidi. Tahaks tõreida — kuidas küll võib nõnda lohakas olla! —, kuid Mustal Kõndil pole mingit tahtmist etteheiteid kuulata.

«Kahju Matavušassat,» kuuleb Gediminas viimaks selgelt tema häält. «Mees sai hukka täiesti ilmaasjata, pärgli pärast.»

«Poleks pidanud oma nina sinna toppima . . .»

«Kuidas öelda . . . Puplesisel oli ükspuha, kas toppida oma nina või mitte — härra lubas nagunii naha maha võtta, kui kas või üksainus vang põgeneb. Kas siis pole parem, et nad lasksid jalga terve trobikonnaga?»

«Sina saad veel nalja heita, Putrimas? Ilmuvad vastutustundetud inimesed, avantüristid, ässitavad lollid üles, ja ongi tulemused käes: ühe tapsid nad ise, teine puuakse või lastakse maha, ning mõlemat mõisa vangi, kes olid ära ja ei põgenenud, ootab samuti haud.»

«Kes nad üles ässitas, pärgli päralt, Gedmis?»

«Vassil oli sinust avameelsem, ehkki mina temalt midagi ei küsinud.»

«Vassil . . . Kanäe, mismoodi!» Must Könt vaatab Gediminast, suu ammuli. Mõne hetke võitleb ta kiusatusega, püüdes tekkinud mõtet eemale peletada, kuid see pole talle jõukohane. «Ja sina ei toetanud teda, ei kiitnud heaks?»

«Toetasin, kiitsin,, sest ta mõtles arukalt: ta ei tahtnud põgeneda.»

«Nojah, ongi selge, miks ta leiti surnult, voodi alla topituna . . .»

«Täna oma partisane.»

Kuid Must Könt on pime ja kurt. Ta lihtsalt vilistab ettevaatusele.

«Miks neid, aga mitte mõnda teist?» köhib ta määrdunud särgikaelusesse. «Oli ju kokku lepitud põgeneda täna öösel, kuid Vassil hakkas vist vastu, nad kartsid reetmist. Kiirustasid. Seepärast jäi ka Matavušas maha, muidu oleks koos nendega põgenenud. Ja nood kaks vangi mõisast samuti.»

Gediminas ahmib jahmunult õhku, kuni viimaks suudab öelda sõnad, mis teda põletavad:

«Tähendab . . . tähendab, mina olen süüdi?»

«Mõnikord on üpris vähe vaja, et inimest ühele või teisele poolele lükata, härra õpetaja.»

Gediminasele lööb veri pähe. Kus on tema sünnipärane tagasihoidlikkus, kaine mõistus? Kus on iroonia, mis teda kriitilistel hetkedel on alati päästnud?

«Te olete harjunud veeretama süü oma kollektiivsete alatuste eest ühe inimese kaela,» pahvatab ta, andes end viha meelevalla alla mingi magusa rahuldusega. «Mina olen süüdi, et ei ässitanud vangi põgenema, Vassil on süüdi, et ei tahtnud põgeneda, meie Vassiliga aga oleme ühiselt süüdi selles, et hukka on saadetud neli inimest. Aga kas sa ei mõtelnud neile neljateistkümnele, kes põgenesid? Mis ootab

neid? Ja mis ootab küla? Ei tea ju, missuguse saatanliku teoga võivad sakslased veel hakkama saada. Võib-olla võtavad homme-ülehomme mõned pantvangid ja seavad seina äärde. Tahaksin näha, kuidas sa augu ääres seisad ja partisane tänad. Võitlejad, pagan võtaks! Rahulike elanike, laste ja naiste arvel. Kui on nii kõva tahtmine relvaga mängida, võiks minna üle rindejoone, asuda sõdurite kõrvale. Siin aga on muidugi ohutum. Nendele — seda küll. Ainult mitte kaitsetutele, mitte milleski süüdi olevatele inimestele . . .»

Must Könt vaikib. Ei tiri enam üles pükse, mis alla vajuvad, ei piidle enam silmanurgast paremale ja vasakule. Astub Gediminasega ühte jalga, kõveras nagu look. On läinud veelgi mustemaks, porisemaks, vajub vist kohe maa alla. Jääb seisma. Pöördub nagu tuulelipp järsust iilist, maigutab äranäritud huuli.

«Mul on lapsed, härra Gediminas . . . Mul on lapsed,» kordab ta, pilk maas. «Oleks hea, kui keegi ei kuuleks, mis ma siin kokku rääkisin. Poleks ju õige . . .»

Gediminas põrnitseb Musta Könti nagu mingit hullu: «Oleks hea, kui keegi ei kuuleks, mis ma siin kokku rääkisin . . .» Miks ta ei öelnud otse: «Ära müü mind maha, härra Gediminas . . .»

Silme ees lööb virvendama. Gediminas võtab löögiks hoogu, et virutada vastu seda tobedalt irvitavat lõusta. Ent viimasel hetkel talitseb ta end ja sülitab suurima põlgusega Musta Köndi jalge ette.

«Ei, ära palugi, ma ei halasta!» sisistab ta, värisedes raevust. «Jooksen otsekohe Kučkailise juurde, räägin kõik. Inimesele, kelle hingel on neli elu, ei maksa ju midagi tappa ka viiendat . . . Oled siga, Putrimas, suuremat siga pole ma näinud!»

«Härra Gediminas . . . härra õpetaja . . .»

«Ei, suuremat siga pole ma näinud . . .» Paar pikka sammu, ja ta on Mustast Köndist eemal. Varsti tuleb Vainoraste «kanal», ja Gediminas läheb mööda kraaviperve otse oma taluni. «Suuremat siga pole ma näinud . . . Suuremat siga . . . suuremat siga . . .» undavad sõnad otsekui kogu kehas. Ta veereb läbi pajupõõsaste nagu keev katel, komistades mätaste ja rohu sisse peitunud kivide otsa. Ta ei tunne, kuidas oksad peksavad vastu nägu.

TEINE PEATÜKK

I

Ainult üks klaas, härra politseiülem. Üksainukene. Vana tutvuse nimel. Mis, teil ei ole meeles? Ah, vähem tagasihoidlikkust, jätke see alaväärtuslikele. Mei-i-ile, härra politseiülem. Lööme kokku. Trahh-tarahh-ta-ta-ta. Suurepärane automaatflöötide muusika. *Maschinenpistolen!** Lõpumarsi viimased akordid. Te olite nende hulgas, kes saatsid meid paremasse maailma, härra politseiülem, miks me siis peame igal öösel teie ette ilmuma? Selgitama, paluma, vabandama? Ilma tseremoonitsemata, üliinimene. *Feuer!* Trrrahh-tarahh-ta-ta-ta-ta-ta-ta... Alaväärtuslik muutub täiuslikuks ainult surnuna. Me oleme täiuslikud, härra politseiülem.

Kui äigaks vastu seda ilget, irvakil koonu? Limaga kaetud kera: lipendavad kõrvajäänused, ligane kolp, kaks mustendavat auku lauba all. Täiuslikkuse tipp. Pidage, kui kaua ta lamas mullas, enne kui sinna tippu jõudis? Aasta? Ei, kolmteist kuud. Võib-olla mõni päev vähem. За родину, за Сталина! Да здравствует... Seejärel pistsid röökima ka teised. Hullud! Ent kergem on vajutada päästikule, kui sinu ees on hull. Jah, temaga võib klaasi kokku lüüa. Mis, sinasõprust? Suudelda? Ei, ei, andestage! Täiuslik mittetäiuslikuga...

Ärgem häbenegem, härra politseiülem. Maamuld muudab kõik täiuslikeks.

Irvitavad vampiirihambad suruvad end vastu tema suud. Roiskuva liha võigas lehk. Kondised kleepjad sõrmed roomavad klõbinal mööda kõri ülespoole.

Õhku! Õhku!

Surnud ei vaja õhku, härra politseiülem. Ha-ha-haa!

Metsik naerulagin. Vasakul. Paremal. Ees. Taga. Kõmisevad taevas ning maa. Kvadraat 517: komandantuur — gestaapo — SS — politsei. Viissada naervat hullu. Да здравствует... Ma astun üle laipadest silla. Üle veel hingavate rindade, tarduvate nägude, kramplikult tõmblevate käte ja jalgade. Rooja ning vere hais matab hinge. Ma olen sitasitikas seamollis, kuhu on kallatud mädanevad jäätmed. Seal, kõrgemal, molli äärtel on nemad — viirastused, keda pole purju joodetud. Üksteisest läbipõimunud luustikest tara, mille otsas on rohekad koljupotid. Ha-ha-haa! Palu oma jumalat, lurjus, meie oleme valmis! Mustad automaaditorud on ette sirutatud. Kuklasse. Laupa. Rinda. Приготовиться! Огонь! Kuid käsklust ei tule. Seda ei tule piinavalt kaua. Mööduvad tunnid, päevad, aastad, kuid ma seisan ikka veel soojal laipadest sillutisel. Ha-ha-haa! Palu oma jumalat, lurjus, meie oleme valmis! See hullus kestab terve igaviku. Kas nad tõesti kavatsevad mind elusalt matta, nii nagu Dangel mattis partisanid, kes ei tahtnud rääkida? («See tõbras armastab vaikust. Teeme talle lõpu vastavalt iseloomule — ilma paugutamiseta.») Ei, ei! Ma ei taha ilma paugutamiseta. Tuld! Tuld! Tuld!

Arganud omaenda karjest, lebab Adomas kaua, kartes silmi avada. Piir tõelisuse ja unenäo vahel on kadumas. Akna taga ulub süngelt sügistuul, vahetevahel koputavad aknale üksikud eksinud vihmapiisad, krigisevad jäigad õunapuuoksad. Jube öö. Kuid Adomas pole veel kindel, et see on tegelikkus, mitte aga painajaliku unenäo järg. Hirmust kangestunud sõrmedega kobab ta rinda, kõhtu, tõmbab üle kõhnenenud külgede. Tema keha! Vetruvad, soojad lihased, esiletungivad roidekaared, mille taga üha valjemini ja julgemalt tuksub toibuv süda. Elus! Olen olemas! Nad ei tule enam! Vähemalt täna öösel ei tiku nad enam suudlema, enam pole vaja seista augus automaaditorude ees. Vaja on vaid ärkvel olla, mitte uinuda, mitte millelegi mõelda. Mitte mõelda, mitte mõelda! Raiu need sõnad endale pähe, korda neid hommikuni. Kangekaelselt, järjekindlalt, nii nagu seda oskavad ainult sakslased. Sakslased... Mõrvarid! Käigu nad kuradile! Parem vali mingi punkt ja vahi seda. Näiteks... Noh, kas või see valge pilvekõks. Taevas on sügavsinine ja tühi nagu ookean pärast tormi. Laevad on põhja vajunud. Jäänud on ainult see väike, räbaldunud purjedega laevuke. See on nii vintsutada saanud, et üldse ei sarnanegi laevaga. Kuid ka taevas ei sarnane ookeaniga. Nelinurkne räpane auk, ümberringi automaaditorud... «Nemad! Nad tulid jälle!»

Avamata silmi, keerab Adomas kõhuli. Tõmbab teki üle pea. Ninna tööb elutu mulla külm lõhn. Haud! Mitte mõelda, mitte mõelda, mitte mõelda... «Issand, tee imet, muuda mind kiviks.» — — — — — — Üks niisugune kivi juba lebas Prantsusmäe nõlval. Üsna inimese moodi, ainult ilma käteta. Lapsena lippas ta oma sõpradega tihti sinna, nad

---

* Automaadid.

võtsid kivi ümber ringi, haarasid üksteisel kätest kinni, tantsisid ja laulsid:

Vanamoor oli Vilniuses,
vanamoor oli Vilniuses . . .

See kivi sarnanes tõepoolest paksu, hirmsasti rasvaläinud eidega. Ümberringi kasvas takjaid ja hanimaltsa. Nad kiskusid neid üles, murdsid pajuoksi ning ehitasid oma kivimoorile onni. Talle meeldis üks plika, temast kaks või kolm aastat noorem. Adomas oli poiste käest juba kuulnud, kust tulevad lapsed. Kõrges hanimaltsas proovis ta sellel tüdrukul kleiti üle pea tirida, sest tahtis saada lapsi ja elada temaga lehtonnis, nii nagu suured inimesed elavad oma majades. Kuid plika kohkus ja pistis nuttes plehku. Ema andis Adomasele naha peale («Kellesse sa küll läinud oled, kellesse sa küll läinud oled, saatana sigitis!»), isa aga niitis samal suvel umbrohu maha, laskis kivi õhku ja kündis nõlvaku üles. Ei ole enam meeles, mida isa sinna järgmisel aastal külvas. Kaera või lina . . . Ei, lina õitses seal hulga hiljem. Siis oli ta juba gümnasist, ning too väike tüdruk, keda ta hanemaltsas oli ehmatanud, hoidis Gulbinase mõisas karja. Adomas ei tahtnud meenutada ei väikest tüdrukut ega inetut juhtumust, sest tal oli juba teine tütarlaps — tõeline tütarlaps, kellega ta abiellub ja ei hakka elama lehtonnis, vaid majas nagu inimesed ikka. Nad möödusid kahekesi kivimoori hauast, millel hõljus õitesina, ja noppisid linavarsi, kuni oli koos suur kimp — tütarlaps tahtis punuda pärja ning selle endale pähe panna. Pärast istusid nad kraavikaldale pihlaka alla ja tütarlaps ütles: «Kui ilusad linaõied! Need meenutavad mulle jaanililli. Kui jaanililled varakevadel meie niidul õitsele puhkevad, korjan ma neid ja punun samuti pärja. Ning kõik ütlevad, et see sobib mulle.» Miks ei sobi, mõtles Adomas tollal. Tüdruku heledad patsid on imekaunid, silmad aga sügavsinised nagu muinasjutus . . . Kuid valjusti ei julgenud ta seda öelda. Noogutas ainult pead, vaatas linaõisi, rohekassinist voogu, mis uhtus tüdruku põlvi, ja mõtles, et ilusamat tütarlast pole kogu maailmas. Ja kui tüdruk pani pärja oma läikivatele linakarva juustele, tundus Adomasele, et ta näeb und — tütarlapsest kiirgas lausa ebamaist ilu! Adomas otse põles soovist teda emmata, kitsaid vaarikpunaseid huuli suudelda («Siis ei võta teda minult enam keegi!»), kuid kartis, et tüdruk võib järsku vihastada ja minema joosta — nagu

too plika hanemaltsast. Nõnda ta siis istus liikumatult oma pühas joovastuses, taipamata, mis temaga sünnib. Miks on kogu maailm äkki muutunud sini-siniseks nagu linapõld? Nagu tütarlapse silmad, nagu pärg heledatel pehmetel juustel? Kuum sinine laine valgus silmi, ning Adomas puhkes nutma. «Miks sa nutad?» Need sõnad võinuksid ka kõige õnnetuma inimese õnnelikuks teha, nii palju oli neis õrnust ja muret! Nii väga oleks neid vaja olnud eile, kui Milda ütles, et nende vahel on kõik lõppenud, ja viis viimasedki asjad oma tubadesse, tema aga puhkes nutma! Esimest korda pärast paljusid päevi nuttis ta ehtsaid pisaraid. Kunagisi poisikesepisaraid. Läbi pisarate nägi ta sinavat linapõldu. Ja kogu maailm oli taas taevassinine. Kuid temalt ei küsitud nagu tookord: «Miks sa nutad?» Öeldi vaid: «Äh, rahune, Adomas. Stseene pole vaja.» Milda lausus seda niisugusel häälel, nagu viskaks kerjusele vaskmündi. Silmad olid külmad — sügisese järve vesi; sinine päikesesoe linapõld oli ära õitsenud. Ei, see õitseb edasi. Võib-olla isegi kaunimalt. Kuid juba teise jaoks. Teine suudleb vaarikpunaseid huuli ja paitab juukseid. Lapsepõlvejuukseid, mis lõhnasid nagu kaste põllul. — — — Mustlanna ei valetanud. (Suvi. Läbi küla venib mustlasvoor. Vankrid, täis palja nabaga lapsi.) Adomas ainult naeris, katsus naljatades rindu, sest mustlanna oli noor, kuid ometigi rääkis tõtt, nõid. («Sul tuleb tegemist kroonu majaga ja ilusate naistega. Kaart ei näita, kas kuningatütar on must või valge, kuid hoia end tema eest, kena noormees. Õnne sa temaga ei leia.») «Saad kirju kitse. Ahtra kitse.» Kelle sõnad? Vist pillas need keegi külapoistest, kes mustlasvoori järel lonkisid. Kuid ei, ei, nüüd tuleb meelde — Puplesise hääl. Matavušas! «Viirastus, jälle viirastus teisest maailmast!»

Ta surub pea patja, liibub vastu voodit nagu sõdur vastu maad, hoidudes kuuli eest. Silmad on kõvasti kinni pigistatud, on lausa valus, ripsmed otsekui torgivad nahka. Punaste südamete kõrvetav vihm. Kuid see vihm ei pühi minema Puplesise nägu. Mitte seda, mis suvepäikese kiirtes muretult irvitas, tunglev poistesumm ümber, vaid seda, mis ei sarnanenud inimnäoga: verine lihasodi, ninalt nahk maha kistud, silmad koobastest väljas — kaks verist kerakest, mida on veeretatud peenikeses klaasipurus.

II

Hiljaaegu käis Migrata sellesama palvega mis paar aastat tagasi — kas saaks tema isa lahti lasta. Niheles nõndasamuti toolil, näitas paljaid põlvi, naeratas paljulubavalt. Adomast haaras soov paisata tüdruk diivanile — Mildaga polnud ta enam ammu koos olnud, linna libud aga ei tõmmanud teda. Varjates oskamatult oma himu, seletas ta, et ei suuda millegagi aidata: vanamees on gestaapo keldrites, sealt ei tiri teda välja ükski põrguvägi. Migrata nuttis siivsuse pärast, kuid ahvatlev kutse tema silmis ei kustunud. Ning Adomas lukustas kümmekonnaks minutiks ukse, hiljem aga, saates Migratat toast välja, patsutas tüdrukule põsele. Ta ei tundnud end kellegi ees süüdi. Kuid praegu, nähes enda ees Puplesist, kes oli sandiks pekstud, inimese näo kaotanud, valdasid teda õudus ja häbi. Mõne hetke silmitses ta veritsevat, lihast ja luudest kotti, mis lösutas toolil — kahelt poolt toetasid seda gestaapolased —, ning pidi peaaegu lämbuma vastikust tombust, mis kurku tõusis.

«Kas kuuled, Puplesis? Küsin viimast korda: kes peale sinu aitas vangidel põgeneda? Ma ei salga, nagunii laseme su maha, kuid enne seda venitame sul tublisti sooni,» pinnis Dangel, tehes, nagu ei märkakski ukse juures seisvat Adomast.

Lihakott ei liigatanudki.

«Kas ta näeb mind? Ei, ta on pime ja kurt. Sellel inimesel on ükspuha, mis temaga tehakse.» Sellest mõttest hakkas Adomasel kergem, ning ta vaatas tigedalt, kuid varjamatu rahuldusega Dangeli poole.

«Te kutsusite mind, härra obersturmführer?»

Dangel viipas kärsitult seina ääres asuva tooli suunas.

«Näen, et sulle ei mõju ka see, *verdammter Dummkopf**. Kas on minu mehed üle pingutanud või pani saatan ise sulle emaüsas närvide asemele roostetanud traadid. Mis siis ikka, püüame teisest kandist sinu südameni jõuda.» Dangel kallutas end kirjutuslaua kohale; siidjate kulmude alt tulev pilk kahestus kummaliselt: üks silm muigas Adomasele, teine puuris Puplesist. «Tean, et teil, bolševikel, on südame asemel kivitükk, aga sinu oma hakkab ikkagi värisema, kui sa selle tobeda tõrksuse pärast ei sure mitte üksi. Muidugi mõista, kui sul on veel raasukenegi südametunnis-

* Neetud lollpea.

tust. Härra politseiülem! Võtke oma mehed ja — Lauksodisesse! Toote Puplesise perekonna siia. Täies koosseisus!»

Puplesise keha võpatas, üle verise lihasegu — näo — jooksis vaevumärgatav võbin.

«Kas kuulsite, härra politseiülem?»

«Jah, kuulsin, härra gestaapoülem!» vastas Adomas masinlikult, tõusmata toolilt.

«Homme samal ajal lastakse nad sinu silme ees maha, Puplesis, kui sa mõistust pähe ei võta. Annan sulle kaks tundi järelemõtlemiseks.» Dangel heitis pilgu kellale. «Veerand viis kohtume uuesti. Ja pea meeles — viimast korda. Mõnest sinu sõnast oleneb, kas heidad hauda üksi või tõmbad sinna kogu pere. *Abführen**!»

SS-lased haarasid Puplesisel kaenalde alt (käed ripnesid nagu verised kaltsud) ja lohistasid toast välja.

Adomas tõusis püsti. Ta ei näinud midagi peale mingisuguse valkja mulli, mis hõljus tühjas laotuses. Siis ilmus nähtavale tagapõhi — võrega kaetud aken, rohelised lehestikuräbalad selle taga; mull muutus kahvatumaks, omandas inimnäo piirjooned, ning laua taha kerkis Dangeli halkjas kuju.

«Meie töös peab olema psühholoog, härra Adomas. See tõbras on tugev, kuni ta on üksi. Kell veerand viis ei looda ma temalt kuulda midagi uut. Aga kui ta homme näeb oma peret automaaditorude ees, võib teda mässida ümber sõrme. Ei, ei, me ei lase neid maha, seda pole ju tarviski; sellest tuleb vaid väike õpetlik etendus, mitte rohkem. Loodan, et politsei ei jää passiivseks pealtvaatajaks.»

Adomas seisis liikumatult.

«Käsin kohe Puplesise perekonna siia tuua, härra obersturmführer.»

«Üks hetk. Kardan, et te ei saanud minust õigesti aru. Vaadake, me tahaksime teid ja teie mehi näha laval lõpuni, härra Vainoras.»

Adomas kehitas hämmeldunult õlgu.

Dangel tuli laua tagant välja ning jäi tema ette seisma, jalad harkis.

«Vaadake, Puplesis tunneb teie vastu poolehoidu, härra Adomas,» jätkas ta, õhukeste huulte nurgad muigasid salvavalt. «Arvan, et põhjused on meile mõlemale enam kui selged, seepärast ei lasku me üksikasjadesse. Ehkki te olete kehv psühholoog, peate objektiivselt võttes nõustuma, et

* Ära viia! *

inimesel pole ükspuha, kas teda tabab kuul võõra vaenlase püssist või laseb talle selle pähe käsi, mis on ta ükskord päästnud.»

«Te tahate... Mida te minult tahate?!»

«Sedasama, millest te just äsja mõtlesite. Ei, ei, härra Adomas, mitte kohe. Esialgu hoiate oma meestega automaaditorude ees Puplesise suguseltsi, seejärel aga teete lõpu peale temale endale. Isiklikult. Nii-öelda psühholoogilise efekti mõttes.»

Adomas vaatas Dangelit vihkavalt. See pistis talle sõrme rihma vahele, läbistades teda külma, ükskõikse, ohvrit hindava pilguga, millest kõigil alati higi otsaette tõusis, ja lisas:

«Kui me karistame vaenlast, siis ei püüa me teda hävitada mitte ainult kehaliselt, vaid ka hingeliselt.»

Oma suurimaks imestuseks pidas Adomas Dangeli pilgule vastu.

«Kas te usute hauatagusesse ellu?» kuulis ta oma häält.

«*Gott mit uns*,* härra Adomas, kuid me pole usufanaatikud. Kui ma näen, et mu vastane on muudetud nulliks, saan ma võitluseks uut jõudu. Ma ei või taluda võidetuid, kes surevad naeratades.»

Adomas astus sammu tagasi. Dangeli sõrm tuli rihma vahelt välja, ning Adomas tundis kummalist kergendust, just nagu oleks keegi katki raiunud ahela, mis oli neid ühendanud.

«Kahju, härra gestaapoülem, kuid vaevalt saan ma teid aidata. Psühholoogiliste efektide saavutamisel ei ole ma meister. Ja tegelikult pole teile seda ju vajagi.»

Nüüd taganes Dangel sammu.

«Nimelt?» Ei naeratanud mitte ainult suunurgad, vaid õhukesed huuled tervenisti.

«Te soovite, härra Dangel, et teie ümber oleks võimalikult rohkem veres supelnud inimesi. Ma olen juba üleni verega koos, te olete oma tahtmise saanud, kuid teile on sellest veel vähe. Te soovite, et see õnnetu mees viiks teise maailma kaasa verise mälestuse minust ning et tema lapsed räägiksid koju jõudes kõigile, mida nad siin nägid.»

Naeratus ahenes Dangeli huultel; need paotusid otsekui lapselikust imestusest, paljastades ilusad väikesed hambad. Mõne hetke vaatas ta Adomast kohmetunult, seejärel pahvatas hüsteeriliselt naerma, naeris kaua.

* Jumal on meiega.

«*Ach Gott! Ich lach mich tot!** Ma pole ammu nii magusasti naernud,» lagistas ta naerda, pühkides lõhnastatud taskurätiga kuivi silmi. «Selgub, et ma ei hinnanud teid küllaldaselt, härra Adomas. Te pole mitte ainult psühholoog, vaid teil on ka filosoofivõimeid. Õnnitlen, õnnitlen! Kardan ainult, et teie arutlused on liiga ohtlikud, neist võib teha üsna kaugeleulatuvaid järeldusi.»

Adomas vangutas süngelt pead.

«Teate, härra Dangel, inimese elus tuleb ükskord aeg, mil ta ei karda enam surma.»

«Huvitav, huvitav... Aeg muudab inimesi hämmastavalt. Ma ei tunne teid ära, *Herr Polizeichef*.»

«Võimalik. Vaadake, varem tundsin ma end alaväärtuslikuna, kuid nüüd oleme võrdsed, härra Dangel. Alates sellest ööst, mil aitasin teie meestel maha lasta viitsada kaitsetut inimest. Lubage minna, härra obersturmführer.»

«Milleks kiirustada, sentimentaalne hing?» Heitmata Adomasele pilkugi, keeras Dangel selja ning astus kindlal sõjamehesammul kirjutuslaua taha. «Istuge! Palun ainult ilma rumalusteta, *Donnerwetter!* Me peame lõplikult täpsustama homse operatsiooni.»

«Kes seda alustas, see ka lõpetab...»

Dangel heitis laua tagant põlgusest tulvil pilgu, ainult nõnda suutis ta talitseda tõusvat viha.

«Kui mälu mind ei peta, siis andsite tõuke selleks operatsiooniks teie ise, härra Adomas. Oleks pidanud Puplesise õigel ajal seina äärde seadma, selle asemel et teda vabaks lasta, ning ma olen kindel, et põgenenud vangide tagaajamine oleks ära jäänud. Nii et jätke oma filosoofilised arutlused. Mul on õigus nõuda, et annaksite tagasi kas või osa võlast. Mis tähendab selle kärvava raipe mahanottimine võrreldes neljateistkümne põgenikuga, kes partisanidega ühinedes pööravad oma relvad meie vastu? Neliteist toru! Mulle ei mahu lihtsalt pähe, et te ei tunne selle eest mingit vastutust!»

«Pole tõestatud, et Puplesis oleks kaasa aidanud vangide põgenemisele, härra Dangel.»

«Oletame, et see on nii. Kuid te ei saa vastu vaielda, et seda tegid inimesed, kelle suhtes te olite üleliia armuline, ning Puplesis on üks neist. Nii et jätame tühja jutu. Teie osa homses operatsioonis on selge, lugupeetav politseiülem. Punkt! Kui hakkate tõrkuma, laseme maha... Ei, mitte teid,

* Oh jumal! Ma surren naerust!

teie olete meile vajalik, pealegi ütlesite, et ei karda surma. Niisugused mehed, kes ei karda surma, on meile eriti vajalikud.» Dangel naeris pilklikult. «Laseme maha tolle vanaeide ja kõik väikesed Puplesised. Annan ausõna. Arvan, et teile, sentimentaalsele inimesele, peaks niisugune variant olema vastuvõtmatu.»

«Te olete... härra Dangel, te olete...» pigistas Adomas läbi hammaste.

«Lurjus, tahtsite öelda. Ma ei haavu. Iga mõiste on suhteline. Ja kui jätkata meie jutuajamist, siis tunnistan, et tunnen teie vastu sümpaatiat, härra Adomas. Seepärast püüan olla avameelne, kuivõrd seda võimaldavad minu amet ja natsionaalsotsialistlik väärikus. Ma tahan teist teha inimese, *mein Freund**. Inimese, kes on vaba laostunud liberaalse ühiskonna eelarvamustest ja kellel pole väikekodanlikke halemeelseid tundeid, lüürilisuse kehvveresust — kõike seda rämpsu, mis moodustab orjapsüühika aluse. Kui puhastate end sellest risust, saab teist isiksus, võitleja, mitte aga häbelik selgrootu, kes kannatab sellepärast, et oli kunagi kärbse surnuks litsunud. Võtke teatavaks, te ei saa astuda ühtki sammu, ilma et litsuksite kellegi surnuks, õhku kopsu tõmmates te hukutate elusorganisme — loodus lausa kihab elust. Kas selle pärast piinab teid südametunnistus? Miks te siis ärritute seepärast, et me oleme hävitanud mõned värdjad? On nad teie arust inimesed? Alaväärtuslik inimene on niisamasugune parasiit nagu näiteks rändrohutirts või haigusbatsill, millega me võitleme. Ei, märksa hullem. Võitlus parasiitidega, loodusjõududega aitab teatud määral progressile kaasa, kuid alaväärtuslik inimene pidurdab edasiminekut, ta on inimkonnale koormaks, mida see peab edasi tassima, varjates end humanismi variserlike sõnakõlksudega. Kuid tuli füürer ja ütles: ei! Maa peab saama arukate, täiuslikult arenenud olevuste kodumaaks. Isiksused valitsevad, ning orjad teenivad neid. Nii nagu ürginimest teenis koer, hiljem hobune ja teised koduloomad. Te olete ju nõus sellega, et esimest tulesädet ei löönud välja lehm ega koer, vaid inimene? Ajalugu on kutsunud saksa rahva lööma kahekümnenda sajandi esimest tulesädet, härra Adomas. Me oleme süüdanud puhastustule, laseme sellest läbi inimkonna, nii nagu nakkushaige särk lastakse läbi desinfektsioonikambri, ning maa peal algab uus ajastu, inimisiksuse ajastu, härra Adomas. Tänage saatust, et teie soontes voolab balti-aesti

* Mu sõber.

veri. Sakslased ei taha niisugust verd kulutada põldude kastmiseks, muidugi kui te ise seda ei soovi. Me võtame selle vere vastikustundeta oma kehha, osutades teie järeltulijaile suurt au — nad saavad geniaalseima rahva lasteks. Teil on kõik võimalused minna koos nendega, kellele kuulub maailm, härra Adomas. Teie ees on kaks teed — peremehe ning orja tee. Kui olete valinud esimese, siis sammuge seal edasi, vaatamata kõrvale. Ajalugu ei armasta otsustusvõimetuid inimesi, nad tallatakse jalge alla ja visatakse prügimäele. Ma ei taha, et teiega nõnda juhtuks, sest — kordan — olen teie sõber. Mul on nõrkus julgete meeste vastu, ükskõik missugusesse rahvusse nad ka kuuluksid. Aga et te olete üks neist, seda tõendasite juba bolševike ajal, saates nende veoauto järsakult alla.» Dangel tuli Adomase juurde ja asetas tema õlale kitsa kahvatu käe. «Sõber ei saa olla ükskõikne sõbra saatuse vastu, härra Adomas. Seepärast palun juba ette vabandust, et jään lõpuni avameelseks, sõandades isegi sekkuda teie perekonnaasjadesse. Proua Milda on veetlev naine, ma mõistan mehi, kes ei suuda vastu panna tema võludele. Nende hulgas ka teid, härra Adomas. Ilusad naised, kui nad pole lihtsalt sõbratarid, vaid seksikad emased, on tihtipeale meeste kõigi hädade allikaks. Proua Milda on just niisugust tüüpi naine. Kui ilmuks mees, kes raputaks temast välja samariitliku orjamoraali, hakkaks ta sünnitama võitlejaid. Kuid teil, härra Adomas, ei jätku selleks jõudu, ning ta kas sünnitab orje või ei sünnita üldse. Teile on vaja teistsugust naist, härra Adomas.»

Adomas tõusis püsti.

«Te pakute end isameheks liiga hilja, härra obersturmführer.»

«Püüdke minu sõnu mõista nii, nagu nad on öeldud. Te olete oma naisesse armunud otsekui naiivne nolk. Olete kinni jäänud nagu kärbes meepotti; näete küll, et midagi head sellest ei tule, aga sumisete ikkagi: magus. Ma ei ütle, et jätke see võluv emane maha. See pole minu asi, kellega meie mehed magamistubades ööd veedavad. Peaasi, et nad jääksid meesteks, mitte aga vaibakesteks oma naiste voodi ees. Ärge laske naisel teie külge oma jalgu pühkida, härra Adomas. Seda enam, et te ei või olla kindel, kas neid jalgu ei suudle võõrad mehed.»

«Ma ei luba...» pöördus Adomas Dangeli poole, värisedes vihast. «Naiste laimamine ei kuulu teie kohustuste hulka, härra obersturmführer.»

«Kui inimene on hakanud uskuma ebajumalasse, on minu

kohus avada tema silmad. Kui soovite täpsemalt — proua Milda petab teid teie kunagise sõbraga. Kõik, härra Adomas. Võite minna. Soovin edu homseks operatsiooniks valmistumisel, *Herr Polizeichef*.»

III

Oleme varsti valmis, härra gestaapoülem. Oleme, oleme, oleme . . . Laske mul ainult see pudel tühjaks teha. Teine, ütlete? Liiga palju? Ärge tehke nalja, *Herr* Dangel. See on ju vaid sogane vesi. Pruun nagu natside munder ja vastik nagu . . . Räägitakse, et sakslased ajavad seda roojast. Meistrid! Algul muuta kõik sõnnikuks, pärast aga teha sellest, mis vaja. Nad võivad sind lauda istuma panna nagu külalise ja siinsamas, sinu nina all õhku rikkuda: sisikonda kogunenud gaaside tagasihoidmine on tervisele kahjulik. «Me oleme kõrge tsivilisatsiooniga rahvas, mitte teiesugused primitiivsed leedulased, kes jaotavad kehaosad sündsateks ja sündmatuteks. Teie arvate, et aevastamine on sündsam kui pussulaskmine, meie aga ütleme: kõik on hea ja sünnis, mis on terviseks.» Kultuuristatud sitasitikad . . . kultuursitasitikate terviseks, Gediminas. Oled värdjas, kunagi aga olid mu parim sõber. Milleks oli sul vaja Mildaga õiendama hakata? Kas vabu naisi on vähe? Mis kuradi pärast sa Mildale külge lõid? Valetad, härra gestaapoülem, neetud hallivatimees! Milda ei ole niisugune! Ei ole, ei ole, ei ole! Tema peas on linaõitest pärg, silmad on sini-sinised. Kas sina, lontrus, oled näinud, et sinisesse taevasse on kunagi sõnnikut puistatud? Ha-ha-haa! Kui seda seal oleks, saaksite ka sealt kätte. Kraabiksite maha ja ajaksite kolmekümnekraadist haisvat vett alaväärtuslike mürgitamiseks. Kuuled, Puplesis? Me oleme alaväärtuslikud, orjapsüühikaga, kuid meil on kõik võimalused saada täisväärtuslikeks. Härrad sakslased on andnud meile selle privileegi. Joome härrade sakslaste terviseks. Ei taha? Ilmaasjata. Ei maksa tujutseda. Sa oled pekstud pehmeks nagu kotlet, homme kihutan ma ise sulle kuuli pähe, ning jumalaga, onu Matavušas. Ka sina oleksid ju võinud saada sitasitikaks. Võib-olla küll pisikeseks, suuremate tõugatavaks, kuid ikkagi sitasitikaks. Nüüd aga jääb sinust järele ainult hunnik sõnnikut. Miks sa ei tahtnud, rumal vanamees? Siis ma ei istuks täna restoranis «Kolm Hiidu», olles end kabinetti sulgenud, ega jooks nagu hobune. Vastu lõugu, vastu lõugu sulle, punnis kalasilmadega

vana tobu! Mis sul puudub, et sa elada ei taha? Või on viin liiga vilets? Joo ära! Ära limpsi, võta tubli sõõm. Mõjub, mis? Kui inimene on midagi head välja mõtelnud, siis selle hulka kuulub igatahes see hinge arstiv palsam. Oo, lendur kah siin! Mees, kes langes taevast. Säh, võta oma klaas! Tiivuline, pumpame end täis nagu õhupalli ja tõuseme kõrgele. Mis? Ütled, et tiivad kisti küljest? Pole viga, meil on kütust, mis tõuseb üles ka ilma tiibadeta. Siis kõlgud oksa küljes nagu poodu, sülitad pori sisse, nendele kultuursi . . . — teist korda enam oksa ei tõmmata. Nii et hopsti! — läigitame kütust oma paakidesse! Nokk vajub viltu? Kuradile kõik! Meid viiakse süles ja pannakse pikali sinna, kus me peame lamama. Küll meid viiakse, ei maksa karta. Me ei pääse kuhugi sellest sõnnikusest laudast, mida petturid nimetavad eluks. Hei, Morkaitis, veel üks pudel! ——— ——— Oo, härra Bugenis! Ei, ei, tööasjad hiljem. Istuge, mul on siin juba teine pudel käsil. Ole hea, aita oma ülemust. Ametiasjad? Kuradile ametiasjad! Pumpame end täis nagu õhupalli ja tõuseme õhku. Ah, tõite Puplesiene ära? Kodukana koos kogu pesakonnaga. Braa-avo! Operatiivselt, operatiivselt, härra Bugenis. Lubage tänu avaldada. Mulle meeldivad kohusetundlikud inimesed. Ma ise olen samuti kohusetundlik. Voh, kummutan selle klaasi kurku, ja me läheme politseisse. Jumalaga, kulla härra Morkaitis, Morkytis, Morkele, härra politseiülem läheb oma ametikohuseid täitma. Koridor on kitsas nagu seinapragu. Pime ja umbne nagu perses, hädavaevu surud end õllekastide vahelt läbi. Missugune hais! Ütle, härra vahtmeister, miks peab härra politseiülem roomama mingites katakombides, väljuma tagauksest nagu kristlane, keda Nero ajal taga kiusati? Vastik linn. Majad tõmbuvad kokku ja paisuvad uuesti, nagu oleksid kummist; jalad komistavad kõnnitee betoonplaatidel, ning inimesed, inimesed . . Sa lähed nagu läbi metsa, kus iga puu kõnnib, ja ikka nõndaviisi, et jääb sulle teele ette. Niisuguse linna peale peaks lihtsalt vett laskma ja siis põlema pistma, härra Bugenis.

«Sa ei kuule, mis ma räägin: härra von Diese ei lubanud Migla-Darata Puplesytet ära viia.»

«Hästi tegi, kurat võtaks, täitsa hästi tegi! Migrata on vahva tüdruk. Niisuguseid tüdrukuid on vaja armastada, mitte aga hirmutada. Migrata on tuline tüdruk. Kahju, et ma pole Puplesise väimees. Migla — Milda. Milda — Migla. Kaks keskmist tähte, ei, ainult poolteist tähte ei lähe kokku. See on mingi arusaamatus. Kuhu sa pistsid minu ämma ja

ta lapsed, Bugenis? Tahan teda näha. Jutt jätta! Too otsekohe kabinetti, ise aga keri põrgu! Purjus? Ära karda, minu püstol ei lase mööda, kui hakkad vigurdama. Kähku! — — — — — — — — — — No näe, ongi tädi Puplesiene oma tibukestega. Ära nuta, ema, pisarad ei aita. Sinu vanamees on gestaapoülema tiiva all, kohe paneme sinna ka sinu, kuid ei maksa peljata rohkem kui asi väärt on. Ma tean, lobisen seda, mida poleks vaja, kuid mitte purjus peast, Puplesiene, näed, olen veel natuke inimese moodi. Ärge nuuksuge, lapsed! Kui ma näen pisaraid, tekib mul tahtmine vastu lõugu anda. Ja milleks üldse pisarad? Need ei too nagunii isa tagasi. Haud on juba kaevatud, kuulide muusika tellitud. Mina ise olen dirigent. Kuid teiega ei juhtu midagi halba, Dangel tõi teid siia ainult selleks, et hirmutada. Kanäe, tahab inimesele enne surma heameelt teha... Nii et ärge võtke südamesse, kui näete enda ees automaaditorusid. Teid ei tulistata. Vähemalt seekord mitte. Ärge vaadake mind nõnda, tädi Puplesiene, ma ei ole bandiit, ma täidan ainult kõrgemalt poolt tulevaid käske. Sinu vanamees on seaduse ees süüdi ja peab surema. Tema tapjaks pole mina, vaid seadus. Kas te saate minust aru, tädi Puplesiene? Minge! Minge rutem, kurat võtaks! Ainult ilma pisarateta, muidu võin ma rusikad käiku lasta. Välja!»

Ta läks tagasi vendade Morkaitiste restorani ja jõi seal poole ööni igaühega, kes ette sattus. Siis kobis mingite piigade juurde. Hommikul ärkas kitsas haisvas toas. Seina pool lamas sassis juustega punapäine peletis. Räpased linad lehkasid parknaha ja kõlni vee järele. «Härra ülem, arvasin, et sinu püstol on rohkem väärt.» Ta oli veel purjus, pealegi ei olnud plika nõnda kole nagu esialgu paistis, ning Adomas püüdiski taastada oma kõikumalöönud mehemainet. Pärast seda jõi ta selles parkimistöökojas veel, ning päev purunes kildudeks just nagu higine aknaklaas. Kohale tormas Bugenis. Nad istusid mingitesse autodesse, sõitsid kuhugi. Mustad ja hallid mehed, haakristid käistel, ning sinised mundrid segunesid roheliste räbalataoliste puulehtedega. Vanded. Karjatus. Automaadilukkude lõgin. Kõik kadus häälte ja värvide vormitusse segapudrusse, milles oli selgelt näha vaid männi külge seotud verine kott — Puplesis. Lapsed käisid tema juures ühekaupa (ei uskunud Adomase sõnu, et neid maha ei lasta) ja suudlesid hüvastijätuks sinakasroosasid lihatükke — isa käsi.

«Andku issand jumal sulle andeks, Matavušas. Saatsid hukka enese ja teised, kuid andku issand jumal sulle

andeks.» Puplesiene kummardas sügavasti mehe ees, vaatamata tema poole. Naise silmad olid kuivad ja kohutavalt rahulikud.

«Augu äärde see naine!» käskis Dangel. «Härra Vainoras, tuletage meelde oma kohustusi.»

«Käsle võtt! Laskevalmis!» andis Adomas käsklused.

«Noh, Puplesis, kas sa arvad ikka veel, et me teeme nalja?» karjus Dangel. «Vaikid jälle, õnnetu fanaatik?» Raevunult hargas ta surmamõistetu juurde, haaras vigasest õlast, kuid Puplesis ei liigatanudki. Pea oli rinnal nagu ristilöödul, alalõug ripakil — ta oli surnud.

IV

Tänu jumalale — kuigi ei tea, kas ta on üldse olemas —, et polnud vaja sind kuuliga kostitada, onu Matavušas. Ka sinu pere läks elusalt ja tervelt koju tagasi. Tõsi küll, andsime neile pisut kere peale, kuid mina siia ei puutu, see oli Dangeli käsk. Mida sa minust siis tahad? Miks sa tõused hauast, tonid mu silme alla? Kas me oleme teineteisele midagi võlgu? Kas ma ei teinud sinu heaks kõik mis suutsin, onu Matavušas?

Ei lähe minema see viirastuserisu. Verist lõusta virildab saatanlik irve, punnis silmad — kaks hakklihapalli, mida on veeretatud klaasikildudel — tungivad kuulidena südamesse. «Ole neetud! Ole neetud!»

Adomas ajab end istukile. Pihud on külmad, kleepjad. Verd! Avab silmad, vaatab toas ringi. Viirastused on kadunud. Ümberringi on ainult must tühjus. Surnud maja. Surnute linn. Laipade maailm. Kalmistu, kalmistu, ainult kalmistu. Kõle süngistuul ulub võikalt hauasammaste vahel. «Ole neetud! Ole neetud!»

Ta hüppab voodist välja. Sirutanud värisevad käed ette, tukerdab toas ringi nagu kuutõbine. Pimedusega harjuvad silmad hakkavad eraldama esemete piirjooni. Kapp. Laud. Tool. Sellel vedelevad rõivad. Seina ääres — diivan. (Päeval tavatses seal piiluiada Milda. Mõnikord, kui ta oli halvas tujus, jäi ta siia magama. Viimastel kuudel oli ta iga päev halvas tujus.) Miks Milda seda diivanit küll oma tubadesse ei tirinud, pagan võtaks! Adomas silmitseb diivanit otsekui perekonna säretu liiget, mis on tühjaks tehtud. Jalad muutuvad raskeks, väljakannatamatuiks raskeks. Nähtamatu käsi vajutab õlgadelt, rõhub ligi maad. Adomas vajub põlvili.

Surub näo vastu diivanit, silitab higiste kätega karedat riiet. Sinililledest lõhnav niit. Pea pööritab, mesilased sumisevad, tundub, nagu oleks päikeseline suvepäev. Tema keha lõhn! («Milda... Mildele...») Elava inimese soe, hubane lõhn. Armastatud naise lõhn. Võib-olla on diivaniriidele jäänud tema juukseid? Mõned siidjad juuksed, mis nii mõnusalt kõditasid põski... «See Dangel on lurjus. Sadist. Ta ei saa rahulikult magada, kui teisel ei voola haavadest verd.» Ent Dangelil oli õigus, ilmaaegu ei tahtnud Adomas teda uskuda, püüdes sulgeda silmi selle ees, milles ta ise peaaegu ei kahelnud. Kuid mida ta oleks võinud Mildale teha? Torgata püstol vastu rinda ja öelda: ma tean kõik, tunnista üles, mida te õpetajahärraga minu selja taga sepitsete? Ning ta oleks teada saanud, oleks kõik teada saanud märksa varem. Kuid ta ei tahtnud. Parem piinelda kahtluse küüsis kui kuulda tapvat ülestunnistust Milda suust.

«Ma armastan sind, Milda,» ütles ta tookord. «Rotid põgenevad uppuvalt laevalt. Sina oled viimane hiireke, kes on veel jäänud. Kui sa mu maha jätad, lähen ma põhja.»

«Sa oled ammu põhjas.»

Niisuguse kohutava rahuga võis kõnelda ainult täiesti ükskõikne inimene.

«Kõik on läbi,» mõtles Adomas. «Dangelil oli õigus.»

«Ma tahtsin öelda,» lausus ta, «et mulle jääb veel ainult kuul.» Petliku lootusega segatud kahjurõõm soojendas rinda, kui ta märkas Milda pilgus ehmatusevarju.

Milleks ma talle seda ütlesin? Tahtsin hirmutada, tema südametunnistusele koputada? Ent võib-olla uskusin ma ise oma ähvardust? Küllap vist, sest ei saa ju tagasi tuua seda, mis on ammu tuhaks muutunud... «Sa oled ammu põhjas.» Jah, kuid ma elan veel. Öösiti tulevad minu juurde viirastused, päeval aga käin ma ise ringi nagu viirastus. Ma olen elus. Kuid on üpris vähe vaja, et kõik kaoks. Vajutad otsustavalt päästikule — ja ongi igavene pimedus. Vajun õndsasse vaikusse, ja näib, nagu poleks mind kunagi olemas olnudki. Ma määrin oma verega nende armuaseme ja vabanen viirastustest. Veel enam — ma muutun ise viirastuseks. Lähen igal öösel nende juurde ja räägin: «Teie tapsite minu, kuid ma andestan, sest see kuul, mille ma endale ajudesse lasksin, oli vististi ainuke, mida ma kasutasin nagu vaja.» Küll võib onu Puplesise lõust pikaks venida, kui ta homme siia ilmub ja minu laiba leiab! Kuidas küll pettuvad lendur ja nood kärnased vangid, kes mul iga öö käsivad paluda oma jumalat! Ha-ha-haa! Kas saab veel paremini tüssata?! Kõiki.

Nii elavaid kui ka surnuid. Vaat mida võib teha üheainsa pauguga, kui see pauk õigel ajal lasta!

Adomas lükkab end kätega diivanist eemale. Riiete all on rihm ja püstol. Sõrmed, puudutanud külma metalli, põrkavad tagasi. Julgemini, julgemini! Kardad, et selles torus on varjul surm. Ära karda, see on hea surm. Ta toob sulle igavese rahu. Sellest torust vaatab sulle sõbralikult vastu pääsemine. Nii et ära viivita, seni on ta veel heas tujus. Rutem meelekohale! Või ei, parem on toru suhu pista, siis on kindlam. Pole midagi hirmsat, räägin ma sulle. Kui olid laps, siis sa ju tegid pajuoksast vilepilli? Kujutle, et oled uuesti poisike, sul on vilepill suus ja sa hakkad kohe mängima. Ainult ära mõtle sellele, et mängid viimast korda.

V

Niisugustest pajuvitstest tegime kunagi vilepille. Nüüd aga kõnnime halladest näpistatud rohul, piki kraaviperve, kus kunagi olime istunud ja pilli puhunud, teineteist õlgadega nüginud, ning mõtleme, et kõik oleks märksa lihtsam, kui ühte meist poleks selles pisarate orus. «Jäta Milda rahule,» oli ta just nüüdsama öelnud. «Ma armastan teda. Tee vähemalt üks inimene õnnelikuks...» Tuul, lähenevast sügisest tunnistust andev kõle tuul kohiseb remmelgapõõsastes, paisates jalge ette koltunud lehekeeli. Tühjad väljad on kaetud määrdunud taevakausiga. Kodukandi väljad, kus alles hiljaaegu oli kajanud kahe vilepilli koosmäng. «Jäta Milda rahule... Tee vähemalt üks inimene õnnelikuks...» Just nagu oleks mul endal õnne üleliia... Võtta püstol ja saata talle kuul keresse... Ei, palju lihtsam on minna Dangeli juurde, ning küll too juba... Aga kas ma sellega Milda tagasi saan?

«Viimaks ometi julgesid tunnistada, et oled lurjus, senimaani aga mängisid vagatsejat.»

«Süüdista iseennast selles, mis on juhtunud. Milda oleks võinud sind armastada, kuid tema armastuse, nii nagu sinu ja minu sõpruse(gi), uputasid sa verre. Kui sa oleksid jäänud inimeseks, poleks ma söandanud sinu teele ette astuda. Nüüd aga on mu südametunnistus puhas.»

«Sa teed suuri edusamme, härra Džiugas. Ma ei imesta, kui sa mulle järgmine kord noa selga lööd.»

«Ei, oma selja pärast võid rahulik olla, Adomas, ei maksa hinnata enda järgi. Osalt on sul aga õigus — ma ei ole enam

see unistav luuletaja, kellega sa kaks aastat tagasi jõid restoranis «Kolm Hiidu». Kui ümberringi möllab tuli, saavad tiivad nagunii kõrvetada.»

«Tõesti? Oled sa kas või üks kordki tule lähedal lennelnud? Niipalju kui mäletan, istusid sa koos kotkastega kõrge puu ladvas ja sülitasid meie, viletsate maiste ussikeste peale. Sa olid ise endale jumal, ise endale rahvas, kõik teised aga olid alatud kurjategijad, kes mõttetult üksteist tapsid.»

«Ma olin lapsik, Adomas. Kujutlesin, et olen põgenenud asustamata saarele, tegelikult aga elasin endiselt kurjategijate keskel. Elasin ja vaatasin, kuidas nad raiuvad oma ohvrite päid, kuid ma ei teinud midagi, et nende kätt peatada. Arvatavasti oli põhjus sama mis sinulgi, kui sa tõstad relva teiste vastu ega julge seda suunata endale, — ma olen argpüks. Mõtlesin, et olen aus inimene, vähemalt püüdsin olla, tegelikult aga olin argpüks, ise seda mõistmata.»

«Kuhu sa tüürid?» Jahmunud äkilisest aimdusest, silmitseb Adomas Gediminast teraselt. «Kas Milda õpetas sind? Saan aru, teile mõlemale meeldiks minust vabaneda, kuid ma ei kavatse kirstu heita, et teie võiksite rahumeeli voodis kallistada.»

«Ma tean, sul ei jätku julgust, ehkki sa kuulud nende inimeste hulka, kes teevad inimkonnale suure teene, kui kustutavad end elavate kirjast. Ainult ära arva, et hakkan sulle nõu andma. Lihtsalt nimetan tõsiasja, ja kõik. Nõuandmine on mulle üleliia kalliks maksma läinud, Adomas. Tädipoeg Saulius, need neli... Soovisin neile head, välja kukkus aga nii, et olin abiks nende haudasaatmisel. Muidugi, normaalses maailmas elades poleks seda juhtunud. Kuid ümberringi on metsloomad... Kas metsloomade keskel on võimalik jääda inimeseks?»

«Ma ei taha teada, kes olid need neli, kuid rõõmustan, et sa oled oma kõrgustest laskunud surelike hulka.»

«Kurjategijate hulka,» täpsustab Gediminas. «Keegi, kes mind varem nimetas Gedmiseks, mitte aga härra õpetajaks, peaaegu juba pani mind sinusugustega ühte ritta. Kuid sul ei maksa rõõmustada, me ei satu eales kõrvuti, meid lahutab süütute veri. Jah, sul oli tookord õigus, ehkki pidasid silmas hoopis muud: inimene ei saa kaitsta oma tõde, kui ta seisab kõrval. Tõepoolest, mida on väärt minu tõde — õrn, abitu nagu Akvile üsas tapetud laps — selles hullunud loomaaias? Hale paroodia, ilkumine iseenda üle. Kui tahad säili-

tada inimväärikust, on vähe sellest, et vaatad pealt, kuidas mõrtsukas kägistab inimest, vaja on seda inimest aidata.»

«Nõndaks?» Adomas jäi järsku seisma ja silmitses Gediminast pilklikult. «Kas sa oled ka mõelnud, kellega räägid? Või arvad, et me istume ikka veel kraavipervel ja mängime pajupilli?»

«Ole rahulik, minul pole metsaga midagi pistmist — seal lastakse samuti inimeste pihta kuulidega, mitte rõngassaladega. Ja kui olekski, ei riskiks ma nagunii millegagi — et mind mättasse lüüa, aitab ju üksnes sellestki, et ma armastan Mildat. Kuid arvan, et nii madalale pole sa veel langenud...»

«Tänan...» Adomase silme ette kerkis roosakas udu. Äisemuses otsekui katkes miski, kurku tõusis tomp. «Tänan alandlikult, härra Džiugas.»

«... ja mõistad, et armastust selliste võtetega tagasi ei too.»

«Jah, jah, jah,» mõtles Adomas. «Mõistan küll... Kui ei mõistaks... Jah, seni pole ma veel nii madalale langenud... Ha-ha-haa! Onn on kuulata säärast nõuannet vaga inimese suust. Edukas armuke trööstib petetud abielumeest. Solvatute kaitsja trööstib mõrvarit...» Adomas lämbus raevust. (Hilisugused äkilised vihahood, mil ta peaaegu kaotas teadvuse, haarasid teda viimasel ajal üha sagedamini.) Maa hakkas jalge all kõikuma, kuhugi vajuma, küla, mis sarnanes üheksapäise lohega, tõusis otsekui püsti, varjates silmapiiri oma eriskummalise koguga. («Pead maha raiuda! Kõik üheksa pead!») Pöörases raevuhoos kuulis ta veel, mida karjub («Mildaga on kõik läbi! Kõik! Kõik!»), siis teadvus tühjus.

«Jäta endale see lita, libu, lita!» paiskus virildunud suust kaheldlik sõnadevool. «Jäta ta endale! Pole vaja! Ma vihkan! Kuradile! Jah, kuradile! Kao mu silmist, sest ma võin, ma võin...»

Käsi kiskus kabuuriat püstoli. Lask õhku. Gediminase imestusest ja hirmust moondunud nägu. Seejärel selg. Kääbuse võidurõõmsa selg, pea on tõmmatud õlgade vahele. Mees! Kuhu kadus mees, kes oli siin nüüdsama seisnud nagu vägilane? Hammelgapõõsastesse! Kalpsas üle kraavi, sibab naljakalt jõeäärde. Aitva edasi, edasi üle põllu, ümber pööramata... Milda armastus... Ha-ha-haa! Kahejalgne tarakan, kes sai kõva veega kõrvetada! Jänes! Armetu, alaväärtuslik olend!...

Adomas hirmub naerda nagu hullumeelne. Kuni ta jõuab

auto juurde, mis oli jäänud mõisa, annab närvipinge järele. Mõlemad politseinikud, kes temaga koos siia olid sõitnud, pärisid rahutult: kes seal tulistas? *«Ja, ja, das ist nicht gut,** pole vaja üksinda käia,» noomib teda härra Peter von Diese. Adomas naerab: hirmutasin üht tüüpi. Tal on tõesti lõbus, ääretult lõbus tuju, et sai Gediminast alandada. Istub väärikalt lauda, mis on lookas söökide ja jookide all. Siin pole küll pidu, aga kui härra politseiülem sõidab mõisa, ei lahku ta kunagi keha kinnitamata. Ta on omainimene. Pealegi on Peter von Diese külalislahke peremees, armastab ise klaasipõhja vaadata. Ja on üks neist vähestest, kes Adomast mõistavad. Kui ei mõistaks, kas siis Migrata keerutaks ümber laua, riides nagu preili? Vahetab taldrikuid, ühe toidu toob, teise viib, ning kui külalisel on pea soojaks läinud ja kõht täis saanud, palub tal viisakalt pisut puhata. Eraldi tuba. Migrata tuleb voodit üles tegema ... Tal on jah natuke vaba aega ... Migratat hellitades mõtleb Adomas Mildale. Ka Gediminas ei kao kujutlusest. Naerutuju on möödas. Kui ta istus lauas, tekkis rumal soov jutustada Migratale, kuidas ta oli kohutanud härra õpetajat, kuid nüüd näis see kõik vastikult labane ja lapsik. Lüüasaanud Makedoonia Aleksandri halenaljakas võidupidu. Lask õhku ... Jah, püstol veel kuulab tema sõna. Kuid Mildat ei ole enam. Tal ei ole enam imeliselt siniste silmadega tüdrukut. Äraõitsenud linapõld ei puhke enam õide. Kaotatud, igaveseks kaotatud ...

Ta tõmbab püksid jalga ning kiirustab ukse poole. Hämarus, sügisõhtu üha tihenev hämarus. Padjal on nägu, mida virildab tobe naeratus. See nägu on omamoodi isegi veetlev, kuid praegu on seda vastik vaadata. Rahulolev emane. Kahejalgne loomake, kellega vahel on mõnus end unustada. Räägitakse, olevat mehi, kes loomadega ... Issand, kas siis ka tema, Adomas ... Koju, rutem koju!

Milda tikib midagi võõrastetoas. «Tere õhtust.» — «Tere õhtust. Süüa soovid?» Adomas raputab pead. Seisab Milda ees kühmutõmbunult, silmitseb naist altkulmu. Teda valdab pöörane tahtmine haarata Milda sülle, suruda vastu rinda. Suruda nõnda, et naine kisendaks valust. Lita! Kuid Milda on juba tõusnud, läheb ukse poole. Tabamatu, hubisev nagu küünlaleek. Ohkad sügavasti, ja ta kustub, kõik vajub igavesse pimedusse. Adomas ehmub, seisab liikumatult, kuni inimtühja maja vaikus neelab Milda sammud. Annab jalahoobi toolile, mis on naise kehast veel soe, ja londib magamistuppa. Kaheinimesevoodi, aga tema on üksi. Milda ei tule, täna öösel ei tule ta jälle ... Adomas astub kähku kapi juurde, võtab viinapudeli, ravimi viirastuste uinutamiseks. Seina taga on õrn kahin. Tema! Seab linu diivanile, heidab varsti magama. Siiasamasse, koltunud lehe värvi seina taha. Adomas näeb tema rõivaid, mis on korratult toolile heidetud. Kleit, läbipaistev roosakas pluus ... Siidjate juuste heledad lained valguvad paljastele õlgadele. Jultunult ettetikkuvad paljad rinnad ... Lonks, veel üks lonks, kurat võtaks! Adomas teab, et nõnda poleks vaja teha, see pole hea, kuid jõud, mis temale ei allu, tõstab rusika, koputab vastu seina. Ei mingit vastust. («Lonks, veel üks lonks, kurat võtaks!») Ta veeretab end voodist välja, läheb vaarudes ukse juurde. Ah, on ukse lukku keeranud, madu. «Hei, kuule, ära mängi lolli, tee lahti. Jätkub mulle ja Gediminasele ...» Ta kirub kaua ja vihaselt, tuulab toas ringi nagu marutõbine peni, kuni tühjaks saanud pudel ta viimaks voodisse vajutab. Hommikul on kohutavalt häbi. Kas ta siis nõndaviisi käitudes suudab naist kinni hoida? (Ah, ikka see rumal lootus ...) Annab endale sõna olla mõistlikum, kuid paari päeva pärast kõik kordub.

Eile tuli ta koju peaaegu kainelt. Jah, oleks ta rohkem purjus olnud ning kapist veel täis pudeli leidnud, siis ei oleks Milda seda kõnelust vististi alustanud.

«Ma võtan endale kaks tagumist tuba — niikauaks, kuni sa ära kolid,» ütles Milda, just nagu oleks see ammu otsustatud.

«Miks?» kohmas Adomas esimese keelele sattunud sõna.

Milda võttis nõtkelt istet, osutades pilguga teisele toolile.

«Kas Gediminas ei rääkinud sulle midagi? Mis mõte on jätkata seda vastikut näitemängu?»

Adomas vidutas silmi. Mundri kaelus muutus järsku kitsaks ja liibuda nagu seebitatud silmus.

«Tehendab, ma olen sind ära tüüdanud ...»

«Ah, jäta. Ära valeta! Tead isegi, mispärast.»

«Joon liiga palju, muidugi, joon liiga palju ...»

«Ma ei mõista sind hukka, millegagi on ju vaja verd maha peata.»

Adomas haaras mõlema käega seljatoest kinni. Elektritool! Kohe tulistatakse vool sisse. Püüdis keskenduda, mõtteid korja seada, kuid need jooksid nagu vesi läbi sõrmede.

«Sa tead kõik?» sosistas ta. Kalk pilk sinistest silmadest halvas tahte, ning Adomas mõistis, et pole enam mingit

---

* Jah, jah, see pole hea.

mõtet vastu vaielda. «Gediminas? Jah, ma ütlesin talle, et me need vangid . . .»

«Ei, Dangel, sinu hea Dangel. Gediminas on käitunud korrektselt.»

«Oleksin pidanud sulle kohe rääkima. Oleksin pidanud. Olen süüdi!» pomises ta masinlikult.

«Ära kurvasta, see poleks nagunii midagi muutnud. Kahetsemine ei ärata tapetuid ellu.»

«Arusaadav. Oleksin ma sind kohe kuulda võtnud, politseist lahkunud . . .»

«Kui inimesel on kalduvus kuritegelikkusele, pole tal ilmtingimata vaja selga tõmmata mundrit, et verd valada.»

«Sa ei saa millestki aru, Milda, mitte millestki. Ma olin korralik inimene, aga siiski . . . Mulle oli nii vähe vaja. Kui keegi oleks aidanud . . . Sa ei ole mind kunagi armastanud, Milda.»

«Võib-olla. Sulle oleks olnud vaja teistsugust naist. Niisugust, kes oleks sind võtnud sellisena, nagu sa oled, sind õigustanud. Ja te mõlemad oleksite olnud õnnelikud.»

«Dangeli sõnad . . .» mõtles Adomas laisalt. «Niisugune naine oleks aidanud laipu hunnikusse tirida, pärast aga oleksime mõlemad selle hunniku otsas tantsinud inimsööjate võidutantsu.»

«Kas niisugune naine oleks osanud armastada?» küsis Adomas Mildat silmitsedes. Kahvatu, võõras nägu, laual lebavad kaunid käed. Väikesed, otsekui valgest merevaigust voolitud käekesed, roosad küüned. Kitsad õlad, väikesed rinnad, mis koketselt paistavad musta kleidi väljalõikest, õrn pea, mis on pelglikult küljele kallutatud, otsekui valmis igaüht ära kuulama ja mõistma. Adomas haaras ta üheainsa pilguga, neelas endasse ja tundis, et kummaline tardumus läheb üle. Ta otsekui ärkas unest. «Mulle pole vaja teist naist. Mul oled sina, Milda.»

Milda raputas loiult pead.

«Ei!»

See vaikselt lausutud sõna kõmises kõrvus nagu plahvatus; järsku muutusid kõik esemed äärmiselt selgeteks, reaalseteks, Adomas toibus lõplikult. Mõtted valgusid summas edasi nagu kabuhirmust vallatud rahvahulk põleva linna tänavail. Ta tahtis langeda põlvili ja vanduda: lahkun sellest neetud politseist, jätan võltsid sõbrad, viina, teen sinu pärast kõik, kõik, ära ainult pööra mulle selga, ära sülita näkku . . . Ent samas taipas ta, et see on mõttetu ja teostamatu. «Kahetsemine ei ärata tapetuid ellu . . .» Jah, sillad

on põletatud, ning pole enam jaksu ega vahendeid nende taasehitamiseks. Ning siis, kaotanud meeleheites pea, ütleski ta need rumalad sõnad rottidest, kes põgenevad laevalt, ja kuulist, ainsast väljapääsust, mis on talle veel jäänud.

VI

Ta surus püstoli vastu meelekohta. Relvas oli käte soojust, see oli muutunud elavaks ja mõnusaks, ei kohutanud enam.

«Sekundi pärast ei ole mind enam olemas. Kuulnud lasku, jookseb Milda siia. Ammuli suu, vereloik. Kõik . . . Alaväärtuslik tobu, ütleb Dangel.»

Adomas laskis käe alla. Vilksatas kujutluspilt: tänaval veereb vanker, sellel on puusärk, kaetud kuuseokstega, taga venib kirev rahvasumm.

«Olgu muld talle kerge . . . Kes võis arvata, et ta nõnda lõpetab?»

«Kuidas siis sihukesed lõpetama peavad?»

«Viimasel ajal jõi ta liiga palju . . .»

«Kui oleks joonud ainult viina . . .»

«Muidugi, inimveri pole vesi, varem või hiljem . . .»

«Alaväärtuslik tobu!»

Milda on musta rätikuga. Akvile samuti, kui üldse tuleb. Ja Gediminas . . . Ei, too ei hakka vigurdama, kes siis veel noort lesknaist käe alt toetab? «Ära erutu, kallis, keegi pole süüdi. See oli paratamatu.» Võib-olla selsamal õhtul, jõudnud kalmistult tagasi, asuvad nad vabadele kohtadele sellessamas kaheinimesevoodis . . . Rahuliku südamega, just nagu poleks midagi juhtunud, just nagu poleks Adomast kunagi olemas olnudki . . .

Ta viskas püstoli voodile. Lahkuda ilma end õigustamata, et hiljem igaüks seletaks tema käitumist nõnda, kuidas soovib? Ei! Ta kirjutab kirja Mildale, Gediminasele, kodustele, Christoph Dangelile. Süüdi? Jah, ei vaidle vastu. Kuid kas tema üksi? Ta ju ei palunud, et vanemad saadaksid ta sellesse vastikult korraldatud maailma. Et tuleksid venelased, seejärel sakslased, ajaksid elu segamini nagu sead võõra peenramaa, mida on häbi vaadata . . . Kui vana võim oleks kestnud, tõõtaks ta praegu vallakirjutajana. Ka Berženas istuks oma kohal edasi, ning Milda . . . Ei, Adomas polnud ju see, kes pani maa värisema, nii et kõik kuradile lendas, — vähemalt seda peaksid nad mõistma. Kunagi ütles Gediminas: inimene ei saa olla läbinisti süüdi, ta on ainult saatuse

mängukann.» Just nõnda, härra luuletaja, ehkki sa praegu ise vaevalt neid sõnu õigeks pead. Jah, sest teie, saatuse väljavalitud, ei tea, mida tunneb surmamõistetu. Te ei mõtle sellele, ei arvesta, et see, kellele on määratud surra augu ääres, surebki seal olenemata sellest, kas Adomas seisab seal automaadiga või lamab voodis. Ei, ma pole kurjategija, olen ohver. Teie fanaatilise kangekaelsuse, teie nürimeelsuse ohver. Kas siis mina õhutasin sind, onu Puplesis, et sa viskaksid tiku püssirohuvaati? Sa ise kraapasid tiku põlema. Mina ei käskinud lenduril langeda taevast võõra maa peale, mina ei käskinud Akvilel ja isal lendurit heintesse peita, minu tahtest ei olenenud, et sõjavangide laagrisse sattusid need viissada, kelle me . . . Lurjused! Te ei lase öösel magada, kuid öelge vähemalt, mis pagan teid kiskus eemale adrast, tehase tööpingist, kes pistis teile püssi pihku? Kaitsesite oma tõde? Kuid ka minul on oma tõde. Teie pärast, ainult teie pärast pidin ma selle määrima verega. Tõprakari! Ise ronisite karjaaeda, et tapamajal oleks tööd . . . Dangel, see pealihunik, ütles tabavalt: «Nad ise ronivad noa otsa. Inimene, isegi alaväärtuslik, on küllalt arukas, et surra oma tahtmise kohaselt.»

Sulg lendas hoogsalt paberil, jõudes vaevu kirja panna lakkamatult tulvavaid mõtteid. Käsi peatus vahel ainult selleks, et sulge tindi sisse kasta. Koidu ajaks oli kiri valmis. Adomas luges selle tähelepanelikult läbi, jõudmata otsusele, mitu ärakirja teha, ning teda haaras meeldiv kergendustunne. Mis siis ikka, põhiliselt on öeldud kõik, mida ta tahtis öelda. Peaaegu kõik. Akvilel on kahtlemata valus, et ta vennast nii kergemeelselt ära pöördus, ning ka Milda ja Gediminas ei tunne end pärast kirja lugemist enam süütute inglitena. Ta poetab siiski kibeda tõrvatilga nende magusasse meevaati. Dangel . . . Muidugi, toda ei jahmata millegagi, no aga las ta vähemalt teab, et Adomas ei tapnud ennast lihtsalt niisama, haaratuna alaväärsustundest, ilma pikemalt mõtlemata . . . Kõik, härra obersturmführer. Te olete maailma muutnud loomaaiaks, nagu ütles üks alaväärtuslik, kes ei tahtnud saada täisväärtuslikuks. Adomas Vainoras on tüdinud tiigritaltsutaja ametist. Ta on väsinud. Hüvasti, elage õnnelikult, kuni need kiskjad teile endile otsa peale pole teinud.

Ta surus kuumava lauba vastu aknaklaasi. Tuul oli vaibunud, sadu lakanud. Selginenud taevas sõudsid sügispilved. Raagus õunapuud aias seisid jäigalt, just nagu oleksid nad kipsist. Ka toas näisid esemed rasketena, kohmakatena,

murtud piirjoontega — mingi vastik risuhunnik. Õhk oli paks ja veniv nagu tsemendisegu. Adomas tundis tülgastusega, kuidas kleepjas sodi voolab kõrist alla, koguneb kopsudesse, ning tal hakkas halb. «Hullumaja! Kas maksab kahetseda, et sa sellest lahkud?» Ta sirutas käe ette. Käsi oli valge, puhas. Tema käsi. Seesama, mis . . . Lõbusa imestusega vaatas ta end kõrvalt otsekui võõrast inimest, kelle kõik on hukka mõistnud, tema ise aga süütuks tunnistanud. Tal oli sellest inimesest kahju, teda lämmatasid pisarad, kuid mitte haletsuspisarad; see oli viha nende vastu, kes olid alla kirjutanud nii ebaõiglasele otsusele. Ta kuulis teiselt poolt seina Milda samme — naine läks vist tualetti. Mitte läbi Adomase toa, vaid teise ukse kaudu. «Ongi tore,» mõtles Adomas. «Kui on olemas larhv, mida ma ei taha näha enne siit hullumajast väljakolimist, siis on see sinu larhv.»

Istunud laua taha, luges ta veel kord kirja läbi. Nüüd ei paistnud see enam nii ladus ja veenev. Ta ei mõistnud, mis nimelt on puudu, millest ta oli tahtmatult vaikinud või mida polnud osanud täpselt väljendada, kuid aimas, et inimesed, kelle ees ta tahtis end õigustada, ei saa temast aru. Milda pani oma toas raadio mängima. Jultunult muretu tantsumuusika kõlas Adomase kõrvus otsekui mõnitamine. «Ainult röömustab, et sai minust lahti. Muidugi, tuleb ka ebameeldivusi — kellele meeldiks matus, pealegi veel oma mehe matus? —, kuid pärast naeravad nad Gediminasega mõlemad õigesti tegi, et saatis end teise ilma. Ei, kiri ei kõlba. Peaks kuidagi ulatuslikumalt, täielikumalt . . . Põhjendama, tõestama, et keegi ei saaks näpuga näidata. Õhtuks mõtlen kõik läbi ja kirjutan uue kirja.»

VII

Pärast lõunat, võinud kaasa kaks politseinikku, sõitis Adomas Lauksodisesse Mykolas Džiugase vara üles kirjutama. Töö kirjalik ta enam ei mõelnud. Painajalikud öised elamused näisid nüüd raske unena. «Leidus veel üks, kes ronib ise noa otsa, nagu ütleb Dangel. Lõikab endal ise kõhu lõhki, saa sinna olen jälle mina,» mõtles ta mingi sünge rahuldusega. «Kahtlemata on siin oma osa ka härra õpetajal.» Adomas ei teadnud, millega lõpeb kogu see tobe lugu, kuid mõistis, et tõsiasjast eiutavad suured ebameeldivused. «Milda ütleb kõigest, kuid seim, mille taha ta end peita tahtis, kõigub

ja ragiseb. Ja kui äkki varisebki kokku? Huvitav, keda ta siis süüdistama hakkab? Gediminast, kes heitis rumala väljakutse jõule, või jõudu, mis pühkis minema selle idioodist uneleja? Küllap vist jõudu. Aga kellele ta veeretab süü, kui mind enam ei ole?»

Ta märkas imestusega, et mõtleb oma surmast otsekui sündinud tõsiasjast. Kuid see polnudki ebameeldiv. Vastupidi, kujutlus omaenda surmast vabastas ta tegelikkusest, muutis otsekui haavamatuks, kindlalt kaitstuks, ning kuni Lauksodiseni nautis ta oma üleolekut, nähes vaimusilmas, missugune on see õnnetu maa ilma temata. Koduküla silmitsedes oli tal süda alati hakanud kiiremini põksuma, nüüd aga ei tundnud ta mingit erutust. Tanum ja õued seal liikuvate inimestega näisid kartongist väljalõigatud dekoratsioonina, ning ta vaatas seda otsekui butafooriaga ülekuhjatud teatrilava, kus elusate näitlejate asemel mängivad nukud. Kuuldes, et õue sõidab auto, tuli tarest välja Mykolas Džiugas. Palja päi, hallide juustega, karedate künnimehekätega, mis nii palju kordi olid silitanud väikese Adomase pead. Adomas tõstis teretuseks masinlikult käe, kuid langetas selle samas kohmetult: tema ees seisev vanamees oli samuti ebatõeline, butafoorne nagu kõik muugi.

«Härra politseiülem, nagu näed, tuli vara üles kirjutama,» hakkas esimesena rääkima külavanem Kučkailis, kelle Adomas oli kaasa võtnud kui kohaliku võimu esindaja. «Kui sa nädala jooksul ei anna ära kohustuslikku normi, lüüakse sind talust minema.»

Mykolas Džiugas silmitses mehi halvustavalt. Käed olid väljakutsuvalt selja taha asetatud, suul väreles põlglik muie.

«Mis siis ikka, kel jõud, sel õigus.»

Adomas oleks võinud selgitada, et täna hoiatati komandantuuris karmilt: mitte kaua jännata nendega, kes pole oma kohustusi täitnud. Tal polnud aga mingit tahtmist pikemalt juttu ajada.

«Meie vallas on ainult mõned üksikud, kes pole riigile andnud seda, mis riigile kuulub,» ütles ta. «Selles nimekirjas on härra Džiugas esimene, kuna ta seni pole ära andnud ühtki kilogrammi vilja. Lihast on samuti antud ainult kolmandik. Seepärast palume mitte pahandada, kui kõnnime pisut talus ringi . . .»

«Milleks see ülim viisakus? Oleme omad inimesed, me ei solvu, härra ülem,» vastas Mykolas Džiugas pilkele pilkega.

Saadetuna mõlemast politseinikust ja külavanemast, läks

Adomas lauta. Pani loomad kirja. Vaatas üle rehala, küüni, sauna, tuhnis aidas. Lae all rippusid paar sinki, mõned pekikäntsakad, rasvaämber. Toobri põhjas sissesoolatud oinas. Salves vilja vaid loomasöödaks ja seemneks.

«Vanamees on vaeseks jäänud, lausa naer tikub peale,» imestas Kučkailis.

«Rumalasti teed, härra Džiugas,» ütles Adomas, kui nad kõik tarre jõudsid. «Pea meeles, siia tulevad inimesed, kes tunnevad oma tööd paremini kui meie, nad leiavad, mis on puudu. Tahad seina äärde seista?»

«Ei taha, aga kui pannakse, mis siis mina, vaene vanamees, sinna parata saan?»

«Kes kurat sul käsib pead ratta vahele pista? Arvad, et paned vankri seisma? Miks kõik teised inimesed on andnud riigile, mis ette nähtud, ja elavad rahulikult edasi? Ei vaevle ise ega vaeva teisi.»

«On igasugust rahvast, härra politseiülem. Möödunud aastal, kui mul üht-teist oli, andsin ka mina kõik ära viimse terani.»

«Tänavu on aga jumal liiga teinud, eks ju?» ütles Kučkailis. «Kuule, papi, võib-olla rändas sinu varandus hoopis mujale? Ega sul mõnel öösel äkki bandiidid ole külas käinud?»

«Sihukese asja oleksid sa juba välja nuuskinud, Kučkailis,» nähvas Džiugas.

«Hüva.» Adomas lükkas akti Džiugase ette. «Kirjuta alla. Ja mõtle järele, kas maksab puhuda vastu tuult. Paljud säärased puhujad on peast ilma jäänud. Ja mis nad sellega on saavutanud?»

«Kui nad tahtsid elada ausalt nagu inimesele kohane, siis nad saavutasid oma eesmärgi, härra ülem.»

«Gediminase mõttetarkus, härra Džiugas. Me ei hakka ärütama, mida see väärt on, aga kui isa hakkab tantsima poja pilli järgi . . . Noh, aitab. Minu kohus oli hoiatada, millega võib lõppeda mõttetu kangekaelsus. Ma ei taha, et oma rumala teo pärast hakkad hiljem süüdistama teisi.»

«Süütut ei süüdista keegi, Adomas.»

Adomas pöördus jahmunult vanamehe poole. Jah, need sõnad tulid tõepoolest tema suust. Pehmel, heasüdamlikul hääl nagu noil kaugetel päevadel, kui nende vahel ei olnud veel ülelämatut müüri, kaht talu aga ühendas rohtumata teerada, mille tema ja Gediminas olid teineteist külastades mustaks sõtkunud. See oli hääl lapsepõlvest, elava inimese hääl kartongdekoratsioonidega ülekuhjatud laval. Ning Ado-

mas tundis, et selle hääle värinast saab ümberringi kõik tagasi oma värvuse, täitub elu ja liikumisega, olematuse illusioon aga hajub nagu hommikune udu.

«Onu Džiugas, sinul kui Vytise risti kavaleril peaks olema selge, kus on vasak, kus parem pool,» pomises ta erutatult. «Kui sa ei aita sakslasi, siis järelikult aitad bolševikke. Või arvad, et kui nood tagasi tulevad, siis voolab vähem verd?»

Ja ta läks vastust ootamata uksest välja. Kartis, et taas kõlab kutse lapsepõlvest ning pudeneb kildudeks see butafoorne maailm, milleta on võimatu lõpuni mängida viimset vaatust. Paraku olid need kartongist dekoratsioonid juba logisema hakanud. Ta istus külavanem Kučkailise juures, sõi ja jõi, silme ees aga oli valgepäine vanataat, ligipääsmatu oma uhkes tões; kujutlusse kerkisid pööningule riputatud korvid, milles nad Gediminasega hoidsid tuvisid, rehala taha laotud palgivirn (sinna ronisid nad unistama), ta tundis rehetoa suitsust jahedust, linavarte ja küpsekartuli lõhna, — linalõugutamise ajal sõid nad kartuleid jahtuva ahju ees, kuulates onu Džiugase muinasjutte. Tõelisus muutus halastamatult eredaks, lausa käegakatsutavaks, ning Adomas kummutas ühe klaasi teise järel, püüdes seda tunnet asjatult maha suruda. «Mind ei ole enam . . . ei ole . . .» sonis ta purjus päi. «Adomas Vainoras vajutas päästikule. Väärikalt! Too rumal vanamees ei taha aru saada, aga öelge teie, kas ma olin halb inimene? Tõepoolest, kas Adomas Vainoras oli nii suur lurjus, et on vaja minna ja tema hauale vett lasta?» Kučkailis muheles, patsutas sõbralikult õlale. («Milleks sihuke jutt, naer tikub peale. Sina oled meie hoidja ning kaitsja, härra ülem. Muidu oleksime kadunud . . .») Teised noogutasid samuti heakskiitvalt, kellelgi tuli isegi pisar silma. Adomas heldis. Ei, need inimesed ei mõista teda iialgi hukka, ei sülita näkku! Tal on, jah, tal on veel sõpru! «Tean, kullake, teie juba ei hakka minu haual koeri pooma! Te mõistate mind, tunnete kaasa; siin pole enam tegemist külapoisiga, peaingel Miikaeli ja tema pühakutega.» Ta tahtis emmata ja suudelda igaüht eraldi, kuid järsku meenus Migrata. Võib-olla poleks meenunudki, kuid kuskilt jõudis siia kuuldus, et härra Peter von Diesel on külalised ning sel puhul kutsub ta politseiülema ja külavanema lõbusalt aega veetma. Oo, see on alles vahva värk! Mõisasse! Migla-Darata juurde . . . Migrata . . . rata . . . ata . . . ta . . . Keegi, vist Kučkailiene, hoiatas, et väljas on juba pime, ja kui veel purjus mees rooli taga . . . Adomas lagistas ainult naerda: kas saab end surnuks sõita inimene, kes täna hommikul laskis enesele

kuuli pähe? Pani Kučkailise enda kõrvale (mõlemad politseinikud olid tagaistmel) ja kihutas läbi küla. Seejärel toimus kõik üpris kiiresti. Seal, kus tuli keerata mõisa alleele, rebisid autolaternad pimedusest välja piki teed langevate varjude rägastiku. Varitsus! Adomas vajutas pidurile ja haaras püstoli järele. Kuid oli juba hilja: hele valgus suunati talle näkku, ta märkas enda poole pööratud automaaditoru.

«Paigal püsida! Käed üles!» kõlas käsk.

Üks politseinikest kargas autost välja, kuid samal hetkel laksatas lask ning keha prantsatas teele.

«Ühekaupa autost välja, sammu marss!» käskis taas seesama hääl. «Hei, sina, selle kirstu juht! Liiguta end käbedamalt! Ainult ilma tembutamiseta, kui ei taha oma semu kõrvale pikali vajuda.»

Adomas sai jalad suure vaevaga uksest välja. Keegi haaras tal rinnust, paiskas pimedusse ja hakkas taskuis tuhnima. Püksid muutusid järsku laiaks — rihm oli pealt võetud.

«Järgmine! Sina, sina, härra politseinik.»

Kučkailis tiriti välja viimasena.

Kõik kolm pandi ritta ja aeti piki alleed mõisa poole. Ees sõitis Adomase auto, mida juhtis üks partisanidest.

«Kes mõtleb põgeneda, lugegu enne hingepalve!» hoiatas mees, kes juhtis operatsiooni.

Kui algul oligi kiusanud säärane mõte, siis haihtus see kohe — vastu selga tonksis paljutähendavalt automaaditoru.

«Kui rumalasti . . .» mõtles Adomas. «Hommikul ei tapnud oma kuul, õhtul surmab võõras.»

«Kuhu te meid viite?» küsis ta tahtmatult.

«Mis, kas oled unustanud tee oma sõbra juurde?»

Tuttav hääl . . .

Külmad niisked tangid pigistasid Adomase pihku — selle külge klammerdus Kučkailis. Ta käis komistades, peaaegu kukkus, püüdis midagi öelda, kuid suust tuli vaid seosetu lalin. «Freitke . . . Kalmanas . . .» taipas viimaks Adomas.

«Tema ise, Kučkailis,» vastati selja tagant. «Tulin küsima, kuhu sa panid minu poja.»

«Jutt jättal Leidsid koha, kus seletada.»

Ka seda hääli oli Adomas kuskil kuulnud. Ta tõstis käe, et pühkida näolt higi, kuid sai samas hoobi selga. Mõisa allee oli lühike, kuid nüüd näis, et see ei lõpe iialgi. Kruus radises kurjakuulutavalt jalge all («Niisugust häält teevad haua-

kaevajate labidad!»), tuul vihises süngelt puuokstes; kõik oli nõnda kummituslik ja ootamatu, et Adomas korraks kahtles, kas see pole uni: ta lamab oma voodis, hauast tõusnud viirastused aga irvitavad taas tema üle.

«Ilmaasjata pingutate,» ütles ta, olles selle petliku tunde võimuses. «Niisugused naljad pole mulle uudiseks.»

Selja taga puhkes keegi naerma, keegi vandus vene keeles, Adomasele tuttav hääl aga vastas:

«Nagu näha, härra politseiülem, pole külavanema peolaua mõju teist veel kadunud.»

«Seda parem,» ütles Freitke. «Siis on kergem Aabrahami juurde rännata.»

Kučkailis hakkas oigama ja kukkus põlvili.

«Minge edasi. Selle raipega tulen ma ise toime.»

Talle virutati selga, ning see hoop oli nagu raketipüstoli pauk, minevik kerkis järsku eredalt Kučkailise silme ette.

(Päikesepaisteline suvehommik. Õues on kaks meest, valged sidemed käistel, siinsamas kulistavad kalkunid. Kaks pundunud naiserindadega sarnanevat savipotti on teineteise kõrval aiateibas. «Inimestest tuleb puudu,» ütleb üks valge sidemega mees — pikem, lameda näoga. «Sina oled ju külavanem. Peaksid eeskuju andma...» — «E-ei, mina mitte, mehed,» raputab Jautakis pead ja pöörab kõrvale oma vesised silmad, näppides kollaseid ripnevaid vuntse. «Kui ma juba kohe sidet käisele ei pannud, siis nüüd... Võtke Petras, temasugustele pakub püssiga ringijooksmine lausa lõbu, mina aga olen selleks juba liiga vana...» Kui poleks olnud nõnda kuuma päeva ja Jovase Jautakiene kelmi pilku, ei oleks ta võib-olla läinudki nende meestega kaasa. Kuid päike otse kõrvetas. Veerandtunni pärast on hobused söönud, ning jälle tuleb minna ristikukesa kündma. Õhtuni higistada päikeselõõsas, jännata hobustega, keda piinavad parmud... Ja ka perenaine vaatab nii kutsuvalt, tema tihedad ripsmed värelevad. Petrasel polnud mingit lootust, siis ta veel ei teadnud, et Jautakise kannul hiilib surm; ta pidas lihtsalt auasjaks kabistada kusagil küünis külavanema naist, pealegi näis, et ka naine ise igatseb seda. Nõnda ta siis istuski jalgrattale, saadetuna ripsmete ahvatlevast võbelusest, ja sõitis koos meestega linna poole, kus talle antakse püss, Jautakis aga läks kondist külge sügades talli. Viib hobused kesale, hakkab kündma, parmude ja palavusega võitlema. Kui oleks kõike ette teadnud... Kuid kes sulle seda ütleb? Arvas, et püss on vaid vahialuste valvamiseks, õhku põmmutamiseks, piigade kohutamiseks, kuid juba selsamal päeval... Võib-olla poleks ta suutnud tulistada, kui poleks olnud viina, üldist vägijookidest palavaks köetud meeleolu — see oli nagu kallasteta jõgi, kukud sinna sisse ega pääse enam välja. Ning ta ujus koos teistega pärivoolu. Sügisel uuesti... Nüüd ei olnud enam nii hirmus. Ta koguni tundis, et õigus on tema poolel, lausa kees vihast. Israeliidid! Kas polnud nemad need, kes lõid Kristuse risti?! Jumala poja!

Kui marukoerad ründasid nad Jeesukest,
kui kiskjad hundid varitsesid tallekest.

Lapsepõlvest tuttav laul, milleta külas ei möödu ükski matus, kajas kõrvus, segunedes kogupaukudega, ning ta vajutas päästikule, vajutas päästikule nagu raevunud aednik, kes on tabanud karja jäneseid oma viljapuid kahjustamas. Nii mõnigi ajas rohkem kraami kokku, tema aga tõi kaasa ainult ilusa, pehmete punakaskollaste narmastega siidrätiku, sõrmuse ja kuldkella. Pani need asjad vineerkasti — ema kohvrisse, mis oli kambris voodi all. Enne jõule, kui jutud juutide mahalaskmisest vaiksemaks jäid, pistis ta kella pükste taskusse, mille oli lasknud õmmelda just selleks otstarbeks, seadis raske kuldketi rippu ning pidas pererahva lauas sulaste lahkumispidu. Ta ei kavatsenud Jautakiste juurest mujale minna, kuid seda päeva tähistas ta seepärast, et nõnda tehti ammuse kombe kohaselt alati enne jõule. Külavanem hakkas juba tervise üle kurtma, läks varakult magama, tema naine Jovase aga, saatnud noorema sulase ja tüdruku simmanile, võbistas taas ühemõtteliselt oma ripsmeid; Petras ei saanud arugi, kui oli juba kambris oma «kohvri» juures, ning vaadates õllest uduste silmadega oma perenaist, heitis tema õlgadele pehmete punakaskollaste narmastega siidrätiku. Jovase naeris tasa, sirutas tema käe all selga otsekui kass ning ütles, et pererahvas peab tegema kingituse sulasele, mitte aga vastupidi, aga kui see juba kord nõnda juhtus, siis jääb ta võlgu kuni järgmiste jõuludeni. Nii kaua ei olnud aga vaja oodata — Jautakise tervis läks silmanähtavalt kehvemaks ning ühel ööl, kui vanemees oli uinunud, tuli särgiväel Jovase sulase kambrisse. Hiljem hakkas ta isegi hommikul käima. Ning siis Petras taipas, et polnud ilmaasjata seda rätikut võtnud ja võõra naise õlgadele heitnud, ning otsustas, et on aeg päevavalgele tuua ka vineerkasti põhja peidetud sõrmus. «Näed, mis vätja tuleb, naer tikub peale. *Ein Moment*, ja sulasest

saab peremees, külavanem, rikka perekonna pea.» Ent nüüd, mil igalt poolt põrnitses teda surm ja ei olnud vähimatki lootust end välja keerutada, muutus naer hirmuks. Ta mõistis, et kui poleks olnud seda neetud kuumust, neid kaht püssimeest ... kui nad oleksid tulnud kas või pool tundi hiljem — siis oleks ta juba kündnud ristikukesa ... kui Jautakis oleks juba tollal tõvevoodis lamanud ja Jovase ripsmed poleks nõnda kutsuvalt võbelenud ... kui ta oleks kõike ette teadnud ... Millestki jäi üsna vähe puudu, ning ta poleks võtnud kätte püssi, poleks alustanud, sest kõige tähtsam on algus. Kui sinu käe läbi on langenud paljud, kui sa oled küllastuseni kuulnud appihüüdeid, palveid, kui oled kiskunud kalli rätiku teiseusulise naisterahva õlgadelt ja lükanud selle naise hauda, kust kostavad surijate oiged, — kas on pärast kõike seda veel mingit erilist tähtsust Freitke poisil? ... Või juhuslikult tabatud nõdrameelsel juudil? Ühel Juudas Iskarioti järeltulijal, kes lõid jumala poja risti ...)

Nad viidi sisse paraaduksest. Võõrastetoas oli valge nagu peo ajal — kõik kolm lühtrit põlesid. Ühe seina ääres istusid toolidel härra von Diese ja tema naine, teise seina ääres sulasrahvas — neli meest, kaks poissi ja kolm tüdrukut. Ukse juures seisis laskevalmis automaadiga valvur, seljas saksa sõduri munder.

«Mine auto juurde, Vaidotas ootab,» andis valvurile käsu üks neist, kes olid kinnivõetud siia toonud. «Kui märkate midagi kahtlast, teatage kohe. Vaidotasel on käsk mitte hetkekski rooli tagant lahkuda.»

Valvur väljus.

See, kes kogu aeg kamandas, istus laua taha, mis oli küljega ukse poole, ning Adomas kangestus, tundes ära Marius Nemunise. Marius oli pihtkasukas, saksa ohvitseri eraldusmärkidega; hallide vormipükste sääred olid pistetud pehmetesse kroomnahast saabastesse, peas oli kõrge rummuga, kotka ja haakristiga vormimüts, laia nahkrihma küljes rippus püstol. Ülejäänud kaks — Freitke ja keegi võõras, kõhn heledakulmuline kongus ninaga noormees — olid pilotkadega, pikkades saksa sinelites, mille ümber tõmmatud rihma vahele olid pistetud granaadid.

Freitke ja heledakulmuline tõukasid kinnivõetud keset saali, seadsid nad üksteise kõrvale: Adomas, Kučkailis, politseinik.

«Ahaa, nii et kohtusime ikkagi,» ütles Marius, suunates põleva pilgu ühelt teisele. «Kuid võib-olla oleme eksinud? Võib-olla pole te need, kelle järele me ammu igatsust tundsime? Adomas Vainoras!»

Adomas ei vastanud.

«Neelasid hirmust keele alla, mis? Kučkailis!»

Külavanem ägises, just nagu tõstaks talumatut raskust. Ta püsis vaevu jalul.

«Ja kes sina oled?» küsis Marius politseinikult.

See pomises oma nime.

«Teenid neid juba ammu, Rutkus?»

«Möödunud sügisest alates.»

«Oled tapnud palju süütuid inimesi?»

«Pole ette tulnud, härra ... seltsimees ... Läbiotsimisi tegin küll. Spekulante võtsime kinni ... Amet sihuke ...»

«Ühesõnaga, talleke. Aga kas sa tänavu suvel ei aidanud sakslastel püüda mehi Wehrmachti jaoks?»

Rutkus vaikis, pea norus.

«Näed, me teame kõike niisama hästi nagu sa ise. Ei maksa keerutada.»

«Kui see nii on, siis peaksite teadma, et Rutkus hoiatas küla haarangu eelõhtul,» ütles üks seina ääres istuvaist sulastest.

«Sina, mees, oled liiga kerge keelega, sul läheb haprasti, kui meie oleme siit lahkunud.»

«Kes ütles, et mina jään siia?» vastas sulane reipalt.

Partisanid vahetasid pilke ja naeratasid tähendusrikkalt.

«Istu,» Marius viipas politseinikule, osutas käega toolile Peter von Diese ja ta naise kõrval. «Me teame ilma nõuandjatetagi üht-teist inimestest, kellega meil pistmist on. Näiteks sellest Ida-Preisimaalt pärit saksa kolonistist. Meil poleks kahju oksast, mille otsa teda tõmmata, õhk läheks puhtamaks, kuid loodan, et pärast meie külaskäiku haarab härra Dieset koduigatsus ja ta naaseb sinna, kust tuli. Sinul, Rutkus, oleks aga üsna tervislik jätta see koeraamet, sest muidu ei saa me tõotada, et järgmisel kohtumisel paneme sind jälle istuma nende kõrvale, kellele armu heidetakse.»

«Nemad hävitavad meid, meie aga jagame armu ...» pomises Freitke.

«Проклятые! Расстрелять всех!» hüüdis heledakulmuline.

«Me oleme seadusliku korra kaitsjad, mitte bandiidid.» Marius võttis kaarditaskust poolekmurtud paberilehe ja tõusis püsti. «Oleksime võinud teid teise ilma saata tee peal, kuid mõrvaritele oleks niisugune surm olnud liiga hea. Pealegi polnuks see vastavuses partisanide kohtu otsusega, millega te mõlemad olete mõistetud surma poomise läbi.»

Kučkailise kurgust kostis korinat, ta hakkas luksuma. Pea värises nagu langetõbisel, lõua otsast tilkus ila.

Adomas nihkus temast vastikustundega eemale. Kõrvus kumises, kuid mõistus oli selge, taju terav, just nagu poleks ta enam ammu tilkagi viina joonud. Nägi valget pabernelinurka Mariuse käes, tema taga kaht laskevalmis automaatidega meest, märkas isegi kahvatut armi heledakulmulise kaelal ja mõtles miskipärast, et tema rind on sinakas nagu surnul, mõlemale käele on tätoveeritud pealuu ja risti asetatud kondid. «Koostöö eest sakslastega... nõukogude inimeste tapmise eest... mõista...»

«Mina ei lasknud... ei tapnud inimesi!» vingus Kučkailis. «Pole tunnistajaid... Vale!»

«Ta värdjas unustab, et juudid on samuti inimesed,» sisistas Freitke.

«Kučkailis, kui palju maksid sakslased sulle minu isa ja ema ning Kalmanase poisi eest?» küsis Marius karmilt.

Kučkailis langes põlvili.

«Ma ei mõelnud... ei tahtnud... Tuli niisugune käsk,» niutsus ta nagu kutsikas, keda jalaga pekstakse. «Ole inimene, Freitke, ja teie, här... seltsimees Nemunis... Halastage...»

«Näe, kui heaks ta järsku muutus, lausa naer tikub peale,» pilkas Freitke, jäljendades Kučkailist. «Näe, tal kästi välja nuuskida, kes varjab juute, no ja ta siis nuuskiski ning *ein Moment* gestaaposse. Töö on sihuke, mis siin siis halba, lausa naer tikub peale.»

«Ei, ei, mitte gestaaposse,» elavnes Kučkailis. «Mitte sakslastele. Politseisse teat... teat... Temale, härra Vainorasele.» Pööras vastikult moondunud näo Adomase poole, sirutas välja käe, mis hüples nagu teed otsiva pimeda kepp. «See oli tema... tema... Karistage teda!»

Adomas vaatas kõrvale, tal hakkas halb. Pilk peatus hetkeks seina ääres, kus istusid politseinik ja härrased Diesed. Kõik kolm olid veidralt tardunud, pead küljele kaldu, just nagu ripuksid nad nähtamatu nööri otsas.

«Silmusesse see limukas!» käskis Marius.

Enne kui Freitke ja heledakulmuline jõudsid Kučkailise juurde, oli see juba käpuli põrandal ja roomas laua poole.

«Halastage... Halastage... Halastage... Seltsimees Nemunis... Kalmanas... Oleme koos liikusid joonud... Halastage...» lalises ta, emmates Freitke jalgu.

Heledakulmuline virutas talle automaadipäraga käte

pihta, aga kuna see ei aidanud, lõi jalaga vastu külge, ning alles seejärel vabanes Freitke külavanema kallistustest.

Mehed haarasid Kučkailisel kaenalde alt ja tirisid ta nagu koti saali teise otsa, esimese lühtri juurde, mille küljes juba rippus nöör.

«Стул!» hüüdis heledakulmuline.

Põrandal kolises tool, mille keegi lükkas siia seina äärest. Jalgade trampimine, vandesõnad, luksatused.

«Neetud raibe! Oksendas täis...»

«По морде сукина сына!»

Kajas kõrvakiil. Teine, kolmas.

«Suvatsege vaadata oma tulevikku, härra politseiülem,» ütles Marius.

Adomas ei liigatanudki.

Siis tuli Freitke ja pööras ta näoga lühtri poole.

Kučkailis seisis toolil, käed kinni seotud, silmus ümber kaela. Nägu oli tursunud, nüri, väikesed silmad olid otsekui pealuusse peitu pugenud. Pintsak ja põrand tooli ümber olid reostatud; seedimata, alkoholiseguse toidu hais ajas iiveldama.

Marius viipas ukse juurest käega.

Heledakulmuline tõmbas tooli alt ära, käis mingi kummaline naksatus, ning Kučkailis rippus õhus. Pööras ettepoole algul ühe, siis teise külje (lühter longuvajunud pea kohal kõikus kahtlaselt), viimaks näitas Adomasele selga, otsekui häbenedes oma vääritut surma, ja jäigi nõnda rippuma.

Adomas pöördus kõrvale. «Kärvas nagu viimane tõbras,» vilksatas mõte. «Ei osanud inimese moodi surra.» Tõstis pea, heitis väljakutsuva pilgu üle saali. Härrased Diesed ja politseinik istusid endises asendis — kaelad pingul nagu võllapuus, näod ukse poole. Sulased sosistasid omavahel, mõni oli kõssis, pilk parketile naelutatud, ent keegi ei vaadanud poodut. Adomas märkas alles praegu, et nende hulgas ei ole Migratat, ja tal hakkas kergem. «Kõik, mis mulle on veel jäänud, on surra mehiselt...»

«Teine lühter on ette nähtud isiklikult teile, härra Vainoras,» ütles Marius lõikava irooniaga. «Tõtt öelda ei kuulunudki te meie tänaõisesse programmi. Lihtlabane kokkusattumus, — me tulime ühe järele, aga sülle langes kaks. Isegi bõl ei jätaks niisugust juhust kasutamata. Nii et seadke end valmis, härra politseiülem.»

«Kui nad tulevad käsi kinni siduma, äigan sellele kongusninale ja katsun automaadi haarata...» mõtles Adomas. «Kui surra, siis juba kuuli läbi.»

«Kahju, Nemunis, et ma sind sõja algul teise ilma ei saatnud. Selleks oli paras juhus,» vastas Adomas samuti irooniliselt.

«Tahad südant pehmeks rääkida? Ära proovigi, sellest ei tule midagi välja.»

«Tean. Selleks te ju tulitegi, et vanu arveid klaarida. Imelik, kuidas see Keršis veel elus on. Võib-olla riputasite täna möödaminnes ka tema oksa?»

«Sinu õde pole seda väärt. Tema pärast ei keeraks ma kanalgi kaela kahekorra.» Marius naeris kähedalt. «Ausalt öeldes on mul sinust isegi kahju, ikkagi kahejalgsete rühma kuuluv imetaja. Kuid ma ei saa millegagi aidata — mõrvarid ja reeturid me hävitame.»

«Ja olete ise seejuures reeturid... Keda sa teenid? Seda võõrast meest?»

Marius muigas põlglikult.

«Mängid kangelast? Iga lurjus, kes on surutud vastu seina, laseb hirmust püksid täis või näitleb uljaspead. Tulemus on aga mõlemal juhul üks ja seesama. Näe, seal istuvad inimesed, nad ehk ei näinud, kuidas sa veres suplesid, aga nad teavad, et silmus on sul ammu ära teenitud. Keegi ei tunne kaasa, ei pane sulle pähe märtripärga, nii et ei maksa pingutada.»

«Aga nad ei õigusta ka sind,» nähvas Adomas; ta ei vaadanud härra Diese poole, kuid kujutles selgelt tema pikaks veninud nägu. («Vaat nõnda, härra sakslane, sureb tõeline leedulane! See Ivanuška ei hakka pärast kellegi ees kiitlema, et poos üles limuka, kes ei palunud armu.») «Kelle nimel sa kohut mõistad? Mina ei tunnista mingit nõukogude võimu. Minu jaoks on vaid üks seaduslik võim — iseseisva Leedu oma. Seni on see veel Ameerikas, kuid minu rahvas on siin, oma kodus. Ma teenin oma rahvast...»

«Aidates sakslastel teda hävitada?»

«Jah, kui on juttu niisugustest jätistest nagu sina.»

«Sinu isikus leidsid hitlerlased ideaalse teenri.» Marius varjas oma kasvavat ärevust sunnitud naeratusega. «Ent võib-olla aitab juba, härra politseiülem, oleme küllalt juttu puhunud.»

«Muidugi, me ei veena teineteist niikuinii, kuulume kumbki erinevale peremehele. Oleksime võinud valida kuldse kesktee nagu Gediminas, kuid mis parata, läks teisiti... Aga ma ei kahetse, et läksin Hitlerit teenima. Kultuurse härra juures on ikkagi meeldivam olla kui puruvaese talupoja juures...»

Kääksatas uks. Lävele ilmus partisan.

«Kui ei õnnestu surra kuuli läbi, ripun paari minuti pärast teise lühtri otsas, Kučkailise kõrval,» mõtles Adomas. Järsku tuli mõte, et Mariuse arves pole nemad sugugi esimesed, et tema, Marius, on end samuti võõra verega määrinud, ning Adomast valdas kahjurõõm. «Ei, kõik, mis ma olen teinud, oli vältimatu, nõnda see lihtsalt pidi sündima. Ma tapsin, kaitstes ennast, tervet osa rahvast. Tapsin veel vähe — kui ma poleks tollal Mariusele halastanud, ei seisaks ma täna tema automaaditoru ees.»

Marius pöördus sisseastuja poole, kes pimestava valguse käes silmi kissitas, just nagu tahtes paremini näha lühtri küljes kõlkuvat laipa.

«Mis on, Karu?»

«Midagi on viltu, seltsimees komandör. Peaks kiirustama...»

«Käivitage mootor!»

«Käib juba, seltsimees komandör.»

Freitke ja heledakulmuline, ootamata Mariuse käsku, astusid Adomase juurde. Samal hetkel klirises purunev klaas, sisselöödud akna taga vilksatas automaadipära, kostis ehmunud hüüd:

«Teel on autod! Sakslased! Rutem!»

KOLMAS PEATÜKK

1

Alles pärast seda, kui oli kolksatanud esiku uks («Läks väljal! Viimaks omati...»), tundis Milda, et algab tema päev. Vähemalt lõunani, mil Adomas sööma ruttab (viimasel ajal juhtus seda sina harvemini), võib ta olla üksi oma mõtetega, ei näe enda kõrval seda võhivõõraks muutunud inimest, keda ta niisama palju vihkas kui kartis. Ent ka haletses. See oli tunne, mis takistas teda lõpliku otsuse tegemisel, kuid ta ei pääsnud sinna midagi parata. Kuuldes, kuidas Adomas teisel pool seina ringi trambib, midagi pomiseb, kuidas pissel vuudist välja kargab ja kausi ukse avab, klaasidega kõlistab, kujutles Milda mehe ärajoodud õnnetut nägu, ning tal tuli pisaraid silma. «Ta ei väärі haletsemist, ei väärі

kaastunnet,» kinnitas Milda endale, kuid ometi oli hetki, mil teda haaras pöörane soov tormata Adomase tuppa ja kiskuda tal pudel käest. «Kas ma teda tõesti armastan?» Samas aga püüdis ta kohkunult niisugust mõtet tagasi tõrjuda. Tundis, et on sattunud ummikusse, kust ainult ime võib välja aidata. Jah, ta uskus, et juhtub, peab juhtuma midagi tavatut, mis purustab kõhklemisemüüri ja näitab kätte edasise tee. Ta ei teadnud, kuidas see võiks sündida, ei kavatsenud midagi ette, kuid aimas oma naiseliku vaistuga, et vabanemine läheneb. Ja tõepoolest, mõni päev tagasi kuulis ta selle arglikke samme. Ei uskunud kohe, sest võib-olla oli tegu pettusega? Ta isegi ei mõelnud, et nüüd ongi käes see ime, mida oli ilma enese teadmata saatuselt oodanud. Tahtis minna arst Ginkuse juurde, kuid lükkas selle järgmisele päevale, mõistmata isegi, miks. Seejärel viivitas veel päeva. Ei, ta ei söandanud minna doktor Ginkuse juurde. Häbi? Pisut võib-olla jah, ehkki Milda suhtus niisugustesse asjadesse kainelt ega olnud päri nende naistega, kes üleliia püüdlikult juhindusid kristlikust moraalist. Mingi muu, märksa keerulisem tunne, millele ta mõistusega ei osanud läheneda, sundis teda kõrvale heitma näiliselt lihtsat ja igati vastuvõetavat lahendust. Ta saab lapse — see oli kummaline. Haaratud rõõmuärevusest, vaatas ta end peeglist («Ema... kas see naine sarnaneb emaga?...») ega tundnud Adomase vastu enam mingit viha. Kadunud olid haletsus ja hirm. Polnud enam mingeid tundeid. Muidugi, siis vist on vastik, kui hakkad ära viima oma pruugitud mööblit. Eile läks tal süda kergemaks ja tuju paremaks, kui oli viimaks julgenud öelda, et nende vahel on kõik lõppenud.

Öösel magas ta rahutult. Ärkas alatasa, ning esimene mõte, mis tuli unesegasesse pähe, oli ikka üks ja seesama: «Ma olen vaba!» Ei, ta ei kavatsenud asju kokku panna ja maale Gediminase juurde kolida. Võib-olla teeb ta seda kunagi hiljem, kuid mitte praegu. Ta oli liiga kinni linnas, veel enam oma majas, aias, kõiges, mis teda ümbritses ja millest ta ei tahtnud ega suutnud end lahti rebida. Milda kartis küla — sealt oli ta ju kunagi põgenenud. Ta häbenes Gediminase isa, pelgas, et talupojad ei saa temast aru ning mõistavad ta hukka; nende umbusklike, algeliselt mõtlevate inimeste hulgas on ta üksik ja õnnetu. Ta ei teadnud, mis saab edasi, ent harjunud elama tänasele päevale, ei hakanudki ta eriti südant valutama homse pärast, lootes, et lapse sünniga laheneb kõik iseenesest. Gediminas armastab teda, ja see on kõige tähtsam. Milda tundis selgesti, kuidas tema

inisemuses areneb teine elu. Läheb aega, veel läheb aega... Tuleb kevad... Mai, võib-olla ka juuni algus... Ja siis ilmub tema, see tilluke kummaline inimeselaps. Väeti, kaitsetu olevus, suure puu väike võsu, veri sinu verest. Sa võid kustutada selle sinus virguva elu, kuid sa ei tee nõnda, sest ta on sulle vajalik, väga vajalik. Seni olid sa teise manus, nüüd aga sõltub teine sinust. Sa vajad kedagi enda kõrvale, et kõike minetades ei jääks sa kõigest ilma.

Nii rääkis tookord tema, Gediminas. Mitte just täpselt nii, aga midagi sellist: «Me võime ilma jääda vanematest, omastest, sõpradest, ning me pole ikkagi üksi, kui me ei mineta iseennast. Inimene peab eneses säilitama iseenda, et kõike kaotades ei jääks ta kõigest ilma.»

II

«See on mulle,» mõtles Milda tookord. Mõistatuslikud sõnad kurvastasid ja kohutasid teda, ning arvates, et sai valesti aru, palus ta luuletuse veel kord ette lugeda.

Metsaserval leegitsesid kased, mida olid näpistanud esimesed hallad. Eemalt paistsid talud, karjamaal sõid lehmad. Vananaiste suvi sammus lagedatel väljadel, kattes hallikaks tõmbunud kõrrepõllu härmalõngade siidlooriga. Taevas oli samuti kuidagi tuhm, otsekui kulunud, ehkki seal polnud pilveraasugi ning päike paistis eredalt, suviselt.

«Jah, see käib minu kohta,» kordas Milda mõttes, kui Gediminas oli luuletuse uuesti ette lugenud. Pea seljas, vaatas ta taevasse, kuulas äralendavate hanede kaagutamist, kuid ei näinud neid.

«Puud on sees,» ütles Gediminas pettunult. «Sügis... Sügis...»

«Miks sa arvad, et mulle pole enam kedagi jäänud?» küsis Milda teeseldud ükskõiksusega, ehkki süda tagus nii kõvasti, et ta ise kuulis selle lööke. «Tõsi küll, ema on surnud, isa võttis teise naise, tõelisi sõpru mul ei ole, kuid veel oled mul sina... Veel oled...»

Gediminas heitis talle imestunud pilgu.

«Millest sa räägid?»

«See luuletus on kirjutatud minust, Gedmis.»

«Kas sa näed!» puhkes Gediminas naerma. «Ära solvu, aga ma ei mõelnudki sinule, kui seda kirjutasin.»

«Me ihualasti kõik tulnud siia ilma, käes vasest münt, mis saatus meile kinkinud. Ka mulle pihku pisteti see vilets

veering, mis aga kadus raskel, pikal rännuteel. Ma olin kerjus, seljas kuninglikud rõivad, mu oma kodu mulle võõnnuvõõraks jäi, ning armastusest tulvil süda jahtus...» Jah, Gedmis, ma ei osanud mõistlikult kasutada oma viletsat veeringut.»

«Selles poleks olnud midagi imelikku, kui ma oleksin kirjutanud sinust, iga luuletaja püüab ülistada oma armsamat, kuid need värsid ei kuulu sulle — neis on paljude, sealhulgas ka minu saatus,» vastas Gediminas tõsiselt. «Mis siis selles erakordset on, kui ka sina leiad enese? Vaevalt on ju maailmas inimest, kes elab oma elu nõnda, et jääb sellega rahule.»

«Mind ei maksa lohutada, Gedmis... Milleks? Aasta tagasi oleksin ma sinu luuletuse üle ainult naernud või paremal juhul haigutanud. «...mis aga kadus raskel, pikal rännuteel...» Kanäe, leidis alles, mida taga nutta! Elu on inimesele selleks antudki, et ta seda kasutaks. Kuid ma ei ole enam endine, Gedmis... Võib-olla on see isegi halb, võib-olla just sellepärast «armastusest tulvil süda jahtus»...»

«No mis rumalusi sa küll välja mõtled! Sa muutud haiglaselt kahtlustavaks, mu kallis.»

«Tean, tean juba, oleksin pidanud elama hoopis teisiti. Algusest peale. Oleksin pidanud alustama millestki muust... Aga millest? Kui Adomas vihastas, tegi ta mulle alati linnapea pärast etteheiteid. Ma olevat reetnud lapsepõlvearmastuse... Aga tema ise? Kui Piibu-Katre käratas, vajus tal süda saapasäärde. Jah, muidugi, mõni teine tüdruk oleks oodanud. Armastus oskab oodata. Kuid kas ma tollal armastasin Adomast? Mulle ainult näis, et armastan, tegelikult aga oli see lihtsalt tuju, auahnus. Rikas perepoeg, gümnaasiumi koorekiht... Adomasest mõeldes ma kujutlesin, et istun tema kõrval Vainoraste kaarikul, mille ees on traavel, ja kihutan läbi meie küla. Kõigil on ninad vastu akent: Dailide Milda sõidab koos abikaasaga külaskäigule. Härrased Vainorased! Tahtsin saada prouaks, Gedmis. Nagu sinu õde Anele. Elada ilusas majas, ilusasti riides käia, korralikult süüa. Enamik kehvikute tütreid unistas sellest, ja mis siis veel rääkida minust, ma käisin ju gümnaasiumis. Ma lausa lämbusin meie kitsas tares. Alaline puudus, riiud. Siinsamas, teisel pool seina on lehm, siga, kõikjal sõnnikulehk. Ma ei unusta eales, kuidas isa lõi kord emale näkku selle eest, et ema ostis mulle uue kleidi. Ja kui palju oli niisuguseid hoope! Viletsus teeb inimesest looma. Milleks niisi elada, mõtlesin, parem oleks juba üldse mitte ilmale tulla. Kuid ma olin tulnud, Gedmis, ja tahtsin elada... Kui ma oleksin lõpetanud gümnaasiumi või abiellunud Adomasega, oleks kõik võinud teisiti minna... Ka tema elu oleks läinud teise roopasse. Enamikule talumeestest piisab võltsarmastuse raasukestest, mille naised toovad kaasa lisaks maale, hobustele ja lehmadele. Kuid ema suri, pidin gümnaasiumist lahkuma, Adomasega ei vedanud. Sain Krašt-upenais töökoha, ette sattus Berženas... Ma ei oleks pidanud abielluma, nüüd näen, et tegin rumalasti. Ei ühega ega teisega. Oleksin pidanud ootama, kannatlikult ootama, nagu ütles kord vihaga Adomas. Ja ootama muidugi mitte Adomast, vaid armastust. Sind, Gedmis! Ma ruttasin ette tervelt viis aastat, mu kallis, kuid tollal ma ei teadnud veel, mis on tõeline armastus, ei mõistnud, miks inimesed end selle pärast tapavad, vihkavad, ohverdavad kõik, ootavad kannatlikult aastate kaupa ja tunnevad, et neile on küllaga tasutud, kui armastus tuleb nende juurde kas või üheks päevaks.»

Kuni Milda rääkis, seisis Gediminas tema ees, pea longus. Karmil, tardunud näol, mis praegu näis koguni kenana, oli mingi veider segu kibedusest ja meeleheitest.

«Milleks sa seda räägid?» katkestas ta vaikselt. «Ma tean sinu elulugu.»

«Tahan, et sa mind mõistaksid, Gedmis.»

«Kas on võimalik armuda inimesesse, keda sa veel ei mõista? Esimesest pilgust? Jah, tuleb ette, eriti raamatutes. Mõnikord võib-olla ka elus. Selge see, minu eas enam mitte. Ma armastan sind, Milda. Niisugusena nagu sa oled. Kui sinu elu oleks kujunenud teisiti, näiteks viimastel aastatel, oleks ka see armuseiklus pärast juutide mahalaskmist võib-olla jäänudki ainult seikluseks. Tulgu mis tuleb, aga ma ei saa üppuvast inimesest mööda minna, ilma et talle kätt ei ulataks.»

«Sa oled armunud minu õnnetusse, mitte aga minusse.»

«Ei maksa lihtsustada! See õnnetus on sinust teinud hoopis teise naise. Niisugune, kelle vastu ma ei suuda üksköikseks jääda. Sa oled ilus, kuid hingehaavad, olgu nad nii mäda täis kui tahes, erutavad mind rohkem kui väline ilu. Võib-olla seepärast, et mul endal on neid palju.»

«Akvile!...» sosistas Milda armukadedalt.

«Haavu ei jäta mitte üksnes armastus, Milduže.» Gediminas istus tema kõrvale puutüvele.

Nad embasid teineteist, vaikisid, kuulatades sügisese metsa sosinat. Lähedal asuval põllul kündis talupoeg. Mus-

tad rammusad vaod läikisid päikesekiirtes, ning Milda hingas sisse mulla küllastavat lõhna — nii nagu lapsepõlves, kui ta jooksis palja jalu üle värske künnimaa, peletades toitu otsivaid linde. Ammu polnud ta end tundnud nii väetina, sõltuvana teisest — tugevatest kätest, mis olid ümber tema piha, kumisevast rinnast, millel puhkas tema pea. Haletsusväärselt abitu — otsekui mähkmeis laps ema süles —, kuid õnnelik. Siis kuulis Milda naeru. Summutatud, kibedat naeru, mis ajas kananaha ihule.

«Mis sul on?»

«Mulle tuli meelde üks tobe juhtum. Üleeile sõitis Lauksodisesse Adomas. Ma ütlesin talle, et armastan sind.»

«Oh, mu kallis! Aga mis siin siis naljakat on?»

«Ta haaras püstoli ja tulistas õhku. Oleksid sa näinud, kuidas ma jalgadele valu andsin.» Gediminas naeris jälle. Tigedalt, iseennast pilgates.

«Mis siin naerda on? Ta oleks ju võinud su maha lasta,» kohkus Milda.

«Ei tea. Nii või teisiti, aga poleks vaja olnud joosta. Ma ei suuda seda endale andestada.»

«Kus veel asi!»

«Muidugi, aga see sundis mind paljugi üle järele mõtlema. Nüüd ma hakkan aru saama nendest, kes püssitoru ees seistes reedavad oma sõbrad ja omaksed.»

«Parem loe mulle veel mõni luuletus.»

«Kindlasti, kui kirjutan. Ja mitte luuletuse, vaid terve poeemi. Ühest naiivsest noormehest, kes arvas, et lahtise taeva all vihma käes seistes võib jääda kuivaks. Vaeseke sai läbimärjaks! Ma ei tea, mida teha, kuid nõnda on mul häbi elada, Milda. Hiljaaegu tuli sakslane: anna pekki! Täissöönud larhv ees, naeratab, topib oma kirsitubaka pakki. Kuradile su lõhnavad aganad, ma ju ei suitseta! Kasi minema, pärgel võtaks! Kuid ma ei lausunud sõnagi. Läksin sahvrisse, lõikasin viilaka. Et see sulle kurku kinni jääks! Vastik hakkas. Tundsin end haletsusväärse viisukandjana, kas või nuta. Nemad sõtkuvad meie seljas, meie aga toidame neid. Teeme tühjaks oma salved, lagedaks laudad. Et hävitamismasin paremini käiks. Ei, ise me ei tapa, hoidku jumal! Meie pole süüdi. Meie ainult toidame neid, kes tapavad. Siinsamas meie nina all aga pole ausal inimesel midagi süüa. Kuidas peaks elama näiteks Puplesiene? Vanemad lapsed teenivad endale ise leiba, aga mida teha väikestega? Sakslased tapsid ju mehe ja võtsid kõik ära — loomad, teravilja. Isegi põllul kasvav vili pandi kirja ning kästi pärast viljapeksu kõik võimudele anda. Või siis Must Könt. Kolm last teenivad talunike juures — üks on sulane, kaks karjased —, ülejäänud kolm, kõige väiksemad, on kodus. Käisin neid hiljuti vaatamas. Kuidas elad, Putrimas? Silmitses mind nagu mõnda ilmutust, ajas hambad irvi. Kuninglikult, härra Gediminas, nii nagu see peabki olema Uue Euroopa õitseajal. Laual aga on vaid kausitäis koorega kartuleid ja hapukurke. Lapsed on kahvatud, kõhud paistes. Kisklevad kartulite pärast, topivad tervelt suhu, ei malda kooridagi. Ma ei saanud öö läbi silma kinni. Järgmisel päeval viisin neile pätsi leiba, käntsaka pekki. Ilmaasjata, härra õpetaja, ütles ta, sakslastele ei jää nii enam midagi ... Jätsin selle neetud peki sinna, tulin ära, tundsin, et mind oli otsekui täis sülitatud. Tõepoolest, kellele on niisugust armuandi vaja? See on nagu veepiisk, mis niisutab janusse surija huuli. Filantroobi jesuiitlik tuju, et pisutki rahustada oma südametunnistust, ei midagi enamat. Ma olin iseendale vastik, Milda. Alandlik silmakirjatseja, neetud argpüks! Mille poolest ma erinen näiteks Keršisest, kes ei näe kaugemale oma maalapist? Võib-olla selle poolest, et mõtlen avaramalt ja piinlen. Sisuliselt aga oleme mõlemad ühe liistu järgi loodud — mina teen sedasama mis temagi, toidan inimkonna jätiseid. Ma mõtlesin sellele ka varem, aga pärast vangide põgenemist, kui tapeti Puplesis ja lasti maha nood kaks venelast mõisast ... Kui inimene tahab, leiab ta alati mingi eneseõigustuse, kuid saabub aeg ja ta näeb, et kõik see oli vaid enesepettus.»

«Sa oled üleliia tundlik, mu kallis,» ütles Milda. «Mida muud peale viljakasvatamise võib teha inimene, kes elab maal?»

«Õige. Kuid vilja tuleb kasvatada sulle, Puplesienele, Mustale Köndile, mitte aga härra Roppile ja Dangelile! Nemad, härrad sakslased, ei saa enam ivagi! Meil on küllalt nälgijaid ka oma külas.»

«Sa teed vist nalja, Gedmis?» Uskumata kuuldud sõnu, vaatas Milda talle teraselt otsa. «Sa mõistad ise väga hästi, missuguse õnnetusega see võib lõppeda.»

«Ma rääkisin sellest isale, oma heale vanale, ja tead, mis ta vastas? «Praegusel ajal on nii palju häda ja viletsust, et meie oma oleks suurem teiste omast.» Need olid tema sõnad. Mul jäi vaid lisada: «Tõepoolest, isa, mõnikord näib mulle, et nüüdsel ajal õnnelik olla on lihtsalt kuritegu.»»

Masendatult vaatas Milda puude tagant paistvaid põlde. Kui suur on maailm, ja kui vähe on seal ruumi!

«Sa oled mu peale pahane?» kuulis ta Gediminase häält. «Andesta, võib-olla oli see tõesti viga, et me nii lähedasteks saime — ma ei suuda anda seda, mida on vaja sinule.»

«Ära räägi nõnda, Gedmis. Sinu kaudu õppisin ma tundma tõelist armastust. Kas siis sellest on tõesti vähe? Keegi pole ju süüdi, et saatus võtab tagasi sellegi viletsa õnneraasukese, mille ta meile oli poetanud.»

III

Adomas on juba ammu politseijaoskonda läinud, kuid Milda mõtleb ikka veel sellele jutuajamisele. Pärast seda olid nad korduvalt kohtunud, kuuse all lesinud, kõndinud metsas, mis oli täis tuule järele lõhnavaid langenud lehti, kõik need kohtumised olid aga otsekui tuhmunud, ent too päev vananaistesuvel, ärapõlenud sügise tuhaga ülekülvatud taeva all oli endiselt ere. Ning Milda vaatab seda taevast, kaskede kõveraid tüvesid, mis kandsid auklikku vahakollast lehekatust, ja imestab, et tal pole põrmugi kahju raaguvatest puudest ega üksildaste okste vahel vaibuvast linnulaulust. Tema ise on ju samuti surnud. Võib-olla aga polnud ta kunagi elanudki? Ei olnud olemas võltsi esimest armastust, Berženast ja Adomast, häbiväärseid alandusehetki, mis veedetud Dangeli süleluses. Minevikku ei olnud, see oli surnud — nii nagu sureb linnulaul, nii nagu surevad kased. Imeline on see looduse paratamatu nähtus — surm, kui sa võid uuesti sündida! Sa ei tea, mida toob homne päev, kuid selge on — ja see on kõige tähtsam! —, et möödunu ei kordu enam. Ei kordu alandav enesepettus, vastik silmakirjatsemine, sest painav tühjus, kus sa seni visklesid, otsides tuge, on täitunud imepärase, kõikeloova ainesega — Armastusega.

Lõbusalt krigiseb jalgade all parkett. Varem kutsus ta passija põrandat poonima, nüüd aga tahab seda ise teha. Vilumatule on see raske. Selg pakitseb, higi voolab, kuid Milda rassib, haaratuna mingist raevukast rahuldustundest. Nihutab mööbli teise paika, riputab seintele teised pildid — need, mis olid kunagi maha võetud. Adomase tubadesse viiva ukse ette lükkab riidekapi, nüüdsest peale hakkab ta käima teise väljapääsu, veranda kaudu. Sealt saab ka kööki. Adomase asjad — kohvri, kingad, harva kasutatavad vanad rõivad, mis rippusid verandal, — viib ta esikusse. Oleks võinud ju need ka Adomase toas asuvasse kappi pista,

kuid ta kardab, et niipea kui tõstab jala mehe tuppa, kaob sedamaid vabadusetunne.

Nõndaks, esemed on uutel kohtadel. Üks tuba on poonitud, põrand läigib. Aitab tänaseks! Milda tunneb järsku, et on kohutavalt näljane. Peaks midagi lõunaks keetma. Kuid kodus pole süüa. Toidukaart kehtib veel. Kauplusse! Ta puistab käekoti sisu lauale, loeb raha üle. Veider — ta polnud kunagi raha lugenud, ainult poes või turul, kauba eest makstes. Sada marka ja penne. Kõik Adomase omad. Naljakas! Millal on Mildal üldse olnud oma raha? Võib-olla vaid selle paari kuu jooksul, kui ta töötas kinos kassapidajana. Peaks otsima mingi ameti . . .

Eeskojas heliseb nõudlikult telefon. «Proua Bajerčiene tunneb vist igavust? Või soovib mõni teine meie linna daam, et ma aitaksin aega surnuks lüüa.» Milda ajab mantli kiiruga selga ja tõttab välja. Niiske tuul sülitab näkku, viskab krae vahele elutu õunapuulehe. Näis, nagu oleks üle kaela tõmmatud habemenoaga, ning ta ei saa tükk aega lahti ängistusest. Surm . . . Kõige vähem tahtnuks ta surra praegu. Ent kust tulevad need tobedad mõtted? Ah, rasedatel naistel tuleb alati pähe igasugu kummalisi asju. Ta arvestab, kui palju ja mida saab toidukaardiga, arutab, et peaks ükspäev maale sõitma, mõne vana kleidi vahetama või vastu, — ning tuju hakkab tasapisi tõusma. Ta väljub kauplusest pungil kandekotiga. See oleks pooltühi, kui poleks leiba. Killuke loomaliha, konservikarp, natuke suhkrut ja margariini. Adomase kaartide eest oleks ta saanud võid, searasva või head värsket liha. Ei, need saksad ei nälgi. Kui kasutada Gediminase sõnu õnne kohta, võiks öelda, et siin linnas on häbi olla täis kõhuga, sest söönud on ainult kurjategijad. Näljane nägu on siin ainult ausal inimesel.

«Üks hetk . . . üks hetk, proua Milda.»

Milda pöördub mehe poole, kes talle järele on jõudnud . . . Piklik lõug, tuttavad vuntsid.

«Härra Bargunas!»

«Tasem, tasem, proua Milda.»

«Mida te soovite? Mul on kiire . . .» Vaenulikult, kasvava ärevusega vaatab Milda täissöönud nägu.

«Andestage, et ma nii ebaviisakalt . . . Vaadake, olukord on niisugune . . . Tahtsin kätte saada härra Adomast, kuid ta oli läinud maale, ja keegi ei tea öelda, millal ta tagasi jõuab. Mul aga läheb kahe tunni pärast rong. Ma pean härra Adomasele midagi üle andma. Ja üldse, me peaksime rääkima, proua Milda.»

«Millest?» nähvab Milda karuselt, jäämata seisma.
«Ma tean teie vaateid, proua Milda. Võib-olla seepärast me peamegi rääkima, et tean teie vaateid. Elu muudab inimest. Paljud, kes varem püsisid visalt ühel seisukohal, asuvad nüüd teistsugusele. Ajaloo pöördekohtadel hindavad inimesed oma vaated ümber, ja mis puudutab teid...»
Milda ei kuule enam Sargunast. Rõõmsa imestusega silmitseb ta naist, kes kõnnib tänava teisel poolel. Ruuduline, tütarlapselikult seotud rätik, hall koduvillane jopp, nöörsaapad, mis ei sobi põrmugi tema saledatele, villastes sukkades jalgadele.
«Vabandage, härra Sargunas, ma pean teiega hüvasti jätma. Akvile!»
Naine seisatab, heidab kiire pilgu üle tänava. Näole tekib uje naeratus.
«Väga kahju, väga kahju, proua Milda... Niisugusel juhul olge palun nii lahke ja andke härra Adomasele see pakike.» Sargunas kummardus ja enne kui Milda millestki aru sai, pistis tema kandekotti suure paksu ümbriku. «Loodan, et me kohtume peatselt, proua Milda. Tervitage härra Adomast.»
«Pidage, härra Sargunas...» Milda tahab hüüda: «Me oleme Adomasega lahku läinud!», kuid Akvile astub juba edasi ja Milda, unustanud kõik, sööstab talle järele.
Naised naeratavad, vaatavad teineteist sõnatult. Viimaks võtab Milda Akvilel käe alt kinni ja viib oma koju, pööramata tähelepanu tema arglikele vastuväidetele. Jumaluke, kui harva nad kokku saavad! Nad pole ju näinud kevadest saadik, tollest ajast, mil juhtus see õnnetus. Miks küll Akvile sisse ei astu, kui ta Kraštupenais käib? Ei, mind pole vaja nimetada proua Mildaks. Oleme sõbrad. Ma tunnen nii suurt puudust tõeliste sõprade järele, Akvile. Lausa imelik, et me gümnaasiumis ei sõbrustanud.
«Mul oli väga hea teie juures... need kaks päeva kevadel,» ütleb Akvile. «Te olite nõnda hoolitsev, proua Milda...»
«Akvile!»
«Ärge pahandage. Me oleme ju nii vähe tuttavad...»
«Oled sa üksi?»
«Mnjah... Keršisel on nagu alati tuhat tegemist.» Akvile punastab. Pilgus hääbub väljaütlemata jäänud mõte, kuid Milda ei märka seda.
«Millega ma sind kostitan, kallis külaline?»
Akvile tõrgub vastu — läheb ju pimedaks, enne kui ta

koju jõuab —, kuid Milda ei taha midagi kuulda. Tõmbab külalisel jopi seljast, kutsub kööki — kahekesi tulevad nad kiiremini toime. Ja kui söök on valmis (konservid, margariini ja vorstiga võileivad, kuum tammetõrukohv), võtab Milda puhvetkapist pudeli õunaveini ja pika jalaga klaasid ning nad viivad kõik selle tuppa. Poonitud, tärpentinilõhnalisse, metsahõngulisse tuppa.
«Kui ilus... Oh issand!» Akvile vaatab ehmunult oma poriseid saapaid, kuid Milda ei märka seda.
«Ütled, et ilus? Ma olen siin kõik ise teinud. Akvile, kallis, sa ei kujutle, kui väsinud ja kui õnnelik ma täna olen! Ei, õnnelik pole õige sõna. Mul on lihtsalt süda kerge. Just nagu oleks minult võetud küür, mida ma seni endaga kogu aeg kaasas kandsin. Ega sa ei pahanda, et ma Adomase maha jätan?»
«Ma mõistan teid... sind, Milda.»
«Tänan, Akvile.» Milda surub Akvile kätt. Valge õrn käeke puudutab karedat, parkunud kätt. «Meie sõpruse terviseks, kallis! Põhjani. Pärast ma mängin sulle. Jumaluke, ma pole enam ammu klaverit mänginud!»
Kumbki joob klaasi tühjaks, rüüpab teisestki, ning Milda läheb klaveri juurde. Lõbusad helid summutavad esikus tiriseva telefoni.
Kössivajunud Akvile silmitseb habrast kuju läikiva musta puust rahnu ees, ning tema kujutlusse tõusevad pärani avatud aken, päevalillede kollased pead, valge liblikas. Suve viimane liblikas, kes tantsib surmatantsu.

«Mind kauge tähe peale vii...
Öö hõbevalgust heidab...
Taas käsikäes seal käime siis,
et kaotatut leida.»

laulab Milda, räheldes klaveri ees nagu suur lind, kes on pandud ketti marmorist hauasamba külge.
«Ilus...» sosistab Akvile.
«Hüdiminase sõnad!» hüüatab Milda üle õla; sügavsinistes silmades on haiglane läige.
Akvile rüüpab veini. Meel läheb kohutavalt kurvaks. Hüdiminase tungivast muusikast, säravast parketist, külmast mustast klaverist. Ta äigab vargsi näolt pisara, vaatab meelehärmiga oma rusikat. Halli, inetut rusikat, mis häbelikult lebab pimestavalt valgel laudlinal.

Muusika aina voogab. Suur lind taob tiibadega vastu mustast marmorist hauasammast.

Mind kauge tähe peale vii...
Öö hõbevalgust heidab...

Viimaks lükkab Milda tooli eemale, tuleb Akvile juurde, jättes klaverikaane sulgemata; nüüd oli klaveril nagu laibal suu lahti, valged piklikud hambad irvi.

«Sa oled liigutatud, Akvile? Kunagi mängisin ma päris kenasti. Nüüd aga teen kogu aeg vigu. Mängima peaks iga päev. Kas muusika meeldib sulle?»

«Meeldib küll... Sul on ilus hääl, Milda.»

«See on sellepärast, et sõnad on ilusad, Akvile.»

«Gediminas oskab luuletusi kirjutada.»

«Akvile...» Milda kummardub tema kõrva äärde. «Ma avaldan sulle saladuse, isegi Gediminas ei tea seda veel — ma saan lapse...»

«Mis sa räägid?!»

«Imelik, eks? Mulle endale tundub see ka imelik. Ma ju ei armastanud lapsi, ei tahtnud neid. Nähtavasti suudab ainult armastus inimest nõnda muuta.»

«See on hea, et sa oled õnnelik, Milda... Olen rõõmus...»

«Kui sinuga õnnetus juhtus, ei saanud ma veel aru, mida tähendab lapse kaotamine.»

«Jah, läks halvasti, kuid minu süda ei valuta.»

Milda vaikib, Akvile sõnad panevad ta jahmuma. Tõstab veiniklaasi suule, rüüpab mõtlikult, kuni põhja ei jää piiskagi.

«Minu süda ei valuta,» kordab Akvile kangekaelselt. «Seda last polnud kellelegi vaja.»

«Andesta, kallis... Kas tahad, ma mängin veel?»

«Ei, tänan, Mildake, sinu juures on tore, aga ma pean juba minema.» Akvile asutab end tõusma. «Ma valetasin, et lähen jala, Keršis ootab mind. Ta tõi kellelegi altkäemaksuks pool siga, tahab saada diiselmootorit. Kombineerib väikest liikuvat saeveskit. Esialgu ei ole mootorist muidugi mingit kasu, pole ju kütust. Kui aga rahulikumad ajad tulevad, hakkab ta raha kokku kühveldama.»

«Sinu Keršis on osav majandusmees,» naeratab Milda suunurgast, teadmata, kuidas suhtuda Akvile pilklikesse sõnadesse.

«Oo, sihukeste asjade peale on ta meister! Vahel tuleb

mõte, et ühel ilusal päeval võib ta mind ennastki mõnele spekulandile pekikäntsaka asemel pihku pista.»

«Akvile, kuidas sa küll võid! Mida sa räägid?! Ta ju armastab sind!»

«Ta armastab ka oma võiku. Veel enam aga kõrbi, kelle ostis tänavu suvel...» Akvile tõuseb. «Sinu pool on tõesti tore, Milda, kuid ma pean minema. Sõida meile, Lauksodisesse, meil oleks hea meel.»

«Kindlasti, Akvile. Kuid ka sina ära mine meie tänavast mööda. Meil kahel on tarvis sõprust pidada.»

Naised silmitsevad teineteist ja naeratavad nukralt. Sirutavad käe, et hüvasti jätta, kuid langevad samas teineteise sülelusse.

«Mul on hea meel, et sa oled õnnelik, Milda.»

«Pea vastu, Akvile. Elu on õiglane, ta ei unusta ka sind.»

«Ma ei kaeba ju, sain, mis tahtsin: hea taluperemehe, korraliku söögi, sooja tare. Kui oleksin tookord koos Mariusega põgenenud, siis uluksin praegu nagu koer, ja veel jumal teab kus.»

«Küll sa leiad oma Mariuse, kallis.»

«Teda pole enam, Milda, teda pole enam ammu.»

«Igaühele meist on määratud oma Marius, Akvile, ainult et me kõik ei leia teda kohe.»

Milda pühib Akvile pisaraist märga nägu ja nutab ka ise. Ta on enda peale pahane, et mängis klaverit, laulis, rääkis lapsest. Et oli lõbus. Rõhutud hirmusegusest ärevusest, seisab ta õues, saadab pilguga sõbratari, kuni see kaob majade vahele. Õnn näib praegu reetmisena. Ta avab masinlikult ukse, heidab põgusa pilgu üle Adomase nurkakuhjatud asjade, peegülaua, sellele visatud Sargunase pakikese, ja unustanud riivi ette lükata, läheb oma tubadesse. Peaks laua koristema, kuid praegu pole mingit tahtmist end liigutada.

Ta heidab diivanile selili. Näib, nagu lendaksid hallis laes haned, kes kaeblikult häälitsevad. Kaua ja nukralt helisevad õhtukellad. Kustuv päev surub vastu akent oma sinaka näo. Päev hingab, tuppa hoovab leinalikku, jahedat hämarust, õhk on tulvil sametisi hääli — mingit saladuslikku sosinat, millest hakkab kõhe.

Õhtukellad aina helisevad. See helin on määratud linnale ja tema elututele tänavakividele, hääbuvale päevale. Esikus tiriseb telefon — keegi vist ei kuule kellade õhtupalvet, ei näe sureva päeva agooniat, kellelegi on ükspuha, et kusagil

auklikul teel koliseb vanker, millel on Akvile, naine, kellele saatus pole õnne andnud.

Milda suleb silmad. Diivan õõtsub nagu paat lainetel. («Küllap paneb vein pea ringi käima, teeb uniseks...») Järve kallas, sahisev pilliroog... ääretud väljad... mõlemal pool teed lähestikku tared... Kabeli kellatorn, otsapidi valges pilvevatis, hanede häälekas kaagutamine õuedes... Küla! Gediminase asustamata saar — poiste ja tüdrukutega, lõõtspilli, laupäevaste laulude ja tantsudega, mida vuhitakse, nii et selg higist märg, sest inimesed lõbutsevad siin niisama tõsiselt ja südamest nagu nad töödki teevad.

Ma kõnnin, kõnnin, siin ei peatu,
mu kodupaik ei ole see...

Ja Milda kõnnib, läheb piki päikesest helendavat rada, rullides enda ees lahti lõppematut kangast. Samasugust kangarulli veeretab tema kõrval Akvile. Kaks valget rada suunduvad üle hommikukastest puhtakspestud aasa, ning pehme haljas rohi, see õrn kevadine samet, kõditab magusasti paljaid taldu, kõditab nõnda hellalt, et tekib tahtmine pikali heita ja naerda, nii et pisar silmas. Kuid nad lähevad aina edasi, rajades otsatut päikeserada, sest nad teavad: kohe, kui jalge alt kaob rohi, lõpeb rõõmukas uni. Lähevad, tundes, kuidas nad samm-sammult muutuvad väiksemateks, kuidas aas neelab neid endasse nagu veeloiku, kuni viimaks imbub maasse viimnegi tilk, ja nad kaovad olematusse.

IV

Ärgates ei taibanud ta kohe, kus on. Toas oli pime, külm, avatud aknast puhus sisse, tõmbetuul kääksutas veranda ust, oli tunda kõleda novembrituule võimuses väriseva aia ja poonimisvaha lõhna. Kõrvus kõlas veel telefonihelin — viimased enne ärkamist alateadvusse jäänud hääled. Kuid ei, see polnud telefon, vaid uksekell, sest Milda kuulis, kuidas uks kolksatas ja kuidas esikus kajasid sammud. Adomas! Unine, külmast lõdisev Milda läks akna juurde, tõmbas selle kinni, sulges verandaukse, süütas tule, heitis hommikumantli õlgadele ja toetas selja vastu kahhelahju. Ahi oli veel soe. Ta pistis külmast kohmetud käed selja taha, surus peod vastu kahhelkive ja seisis, silmad kinni, tundes, kuidas käte jahedus tungib selga. Esikust polnud samme enam kuulda.

Oli vaikne, kuidagi liiga kaua oli vaikne. Või on seal võõras? (Naljakas. Just nagu oleks Adomas omainimene...) Taas krigises parkett, mütsatas uks. «Läks oma tuppa. Pole vist veel päris täis. Kohe teeb kapiukse lahti, võtab pudeli, teeb tasa, mis puudu jäi...» Jahedus ei tunginud enam selga. Keha soojenes, muutus lõdvaks, uni tikkus peale. Oli tahtmine visata diivanile pikali ja uuesti uinuda. Kuid koristamata laud ei andnud rahu. Ta soojendab end veel pisut ja teeb siis kõik korda. Muigas, kuuldes, kuidas kõrvaltoas — kapi taga — lõgistati ukselinki. Niisiis purjus nagu ikka. Kolistab jälle südaööni. Hea, et diivan sai siia tiritud. Talvel on külmavõitu — verandauksest puhub sisse —, kuid rahulikum. Soovides lahti saada rõhuvast tundest, mille alati tekitas Adomase lähedalolek, hakkas Milda mõtlema Gediminasele. «Kui kokku saame, teeb ta vist jälle ettepaneku Lauksodisesse kolida.» Kujutlusse kerkis Akvile pisaraist märg nägu, meenus kummaline vaatepilt, kuidas nad kahekesi kangarulle veeretasid, ja ta mõistis järsku imestunult, et teda ei seo miski ei tõmbetuulest jahedate tubadega ega külmast kangestunud puudega aias, akna taga. Teda hoiab siin võib-olla ainult ahi, kuni see on veel soe, kuni selga paitab selle mõnus hingus. Homme jätab kütmata, ja kõik. Surnud maja. Võib võtta kompsu ja ära minna. Klaver? Maal, külas kõlab klaver valjemini kui linna lämmatavate kiviseinte vahel. Küla! Ööseks suletud laudad, koera unine niutsumine. Lae all petrooleumilamp, ehitud värviliste paberiribadega... Koldes hubaselt praksuvad kasehalud... Susisevad potid... Gediminase pea, kallutatud raamatu kohale. Ja väike sasipea. Ilmtingimata poiss. Roomab Gediminase jalgade juures. Või on Gediminase süles, või siis oma väikeses voodis. Väike sasipea, kes sädistab nagu linnupoeg... Akna taga ulub aga nukralt tuul. Üle selja jookseb mõnus judin, kui kuulad seda nukrat ulgumist ja istud ise soojaks kõstud tares, kus kõik on nii kindel, hea, ehtne... Eeskojas on sammud. Koputus uksele. Teeline! Vihmast läbimärg, külmast kõssis...

«Tere õhtust, proua Milda.»

Milda võpatas — verandauksel seisis Dangel. Ilma mantlita, ilma mütsita, erariides. Hall, korralikult pressitud ülikond, kuva kraega valge särk, kirju, küütlev lips. Vahakarva juuksed olid siledalt üle pea kammitud. Üks käsi oli peidetud selja taha, just nagu oleks temagi end äsja vastu ahju soojendanud, teine aga oli taskus. Kahvatul näol eksles naeratus, mis polnud Dangelile sugugi omane, — ta otsekui aval-

das kahetsust, vabandas, et oli nõnda ootamatult ja ebaviisakalt sisse tunginud.

«Nõndaks, proua Milda, meil on vist igav?» Dangeli hääl oli, vastupidiselt näoilmele, samasugune nagu alati, enesekindel, pisut pilklik, isegi väljakutsuv — olukorra peremehe hääl.

«Kust te siia saite?» küsis Milda vihaselt, kui oli toibunud. «Te sattusite kahtlemata vale ukse juurde, teile on ju vaja härra Vainorast?»

«Kahjuks teda ei ole. Võib-olla sellepärast ma tulingi, et teda ei ole, proua Milda. Kas see paneb teid imestama? Mis parata, ilusad naised on tihti suured unustajad.»

«Kas te alati käitute nõnda: võtate mantli maha, otsite toad läbi ja alles siis esitlete end pererahvale?»

«*O nein, Madame!*» Dangel naeratas familiaarselt. «Ainult sel juhul, kui pererahvas külalisele esikusse vastu ei tule. Kas sul on seda ebameeldiv kuulda, kallis?»

«Ei, härra sturmführer.» Milda rääkis, vaatamata Dangeli poole, ent tundis kogu kehaga tema ainitist ahnet pilku. «Ja üldse, teie nägemine on mulle vastumeelne, härra gestaapoülem. Te teeksite suure heateo, kui lahkuksite.»

«Kurb algus.» Dangel ohkas teeseldult. Selja taha peidetud vasak käsi langes rippu ja Milda, kes sinnapoole piidles, nägi Sargunase pakikest. «*Ein recht trauriger Anfang.*»* Ja mina arvasin, et sa katsid selle laua minu auks, mu kaunitar.»

«Paluks ilma epiteetideta. Meie omavahelised suhted, ükskõik missugused need ka olid, ei anna teile õigust käituda minuga lugupidamatult.»

«Andestust, proua Milda. Ma ei mõelnud, et süütu intiimsus võib solvata naist, kes alles võrdlemisi hiljuti sasis voodis minu karvu.» Dangel läks laua juurde, lüües Sargunase pakikesega endale vastu reit, tõstis pooliku veinipudeli vastu valgust ja uuris seda. «Ma kahetsen väga, proua Milda, et meie suhted katkesid. Võiksin öelda, et ma kannatan, sest teie pole mulle lihtsalt järjekordne seiklus, kallis. Minu tunded on märksa sügavamad, kui te arvate. Teie luuleline sõber nimetaks seda armastuseks, kuid ma ei suuda seda sõna lausuda ilma nägu krimpsutamata — ma ei salli labasusi. Sina, Milda, kuulud nende naiste hulka, keda mehed armastavad, ise teadmata, mille eest.»

«Te olete erutatud, härra Dangel.» Milda puhkes ootamatult naerma ja vaatas esimest korda kogu nende vestluse jooksul Dangelile otsa — rõhutatult vaenuliku pilguga.

«Käitugem lihtsamalt, Milda, kutsugem teineteist eesnimega.» Pannud pudeli tagasi, silmitses Dangel lauda teeseldud muretusega.

«Ka see on labane, härra Dangel.»

Milda hoidis end tagasi, et mitte lisada: «Kõik on labane, isegi inimeste tapmine — seda on tehtud Kaini ja Aabeli aegadest alates, ehkki mitte niisugustes mõõtudes ja nii rafineeritult kui teie seda teete.»

Dangel viskas Sargunase pakikese tagasikätt diivanile. Pakike oli lahti tehtud.

«Kaks veiniklaasi, kaks taldrikut, kaks paari nuge-kahvleid,» luges Dangel lauda üle vaadates ja istus toolile, näoga Milda poole, kes seisis ikka veel vastu ahju toetudes. «Pidasite pidu endise õpetajahärraga? Sobiv juhus, meest ei ole kodus.»

«Muidugi. Ka teie, härra Dangel, sattusite kiusatusse ja otsustasite seda kasutada.»

«Imeteldav läbinägelikkus, proua Milda.» Dangel nõjatus toolileenile, vaikis mõtlikult, vaatas lakke. Teineteise vastu puutuvad lakk-kingad rigisesid laua all. «Peale selle on teil hiilgav intuitsioon — helistasin teile täna mitu korda, kuid te ei võtnud toru. Ent ka mina ei saa kurta, et mul need omadused puuduksid. Näiteks vaist või läbinägelikkus. Te muidugi mõistate, et ma ei istu siin mitte üksnes tänu nendele voorustele. Mõnikord sünnib inimeses jõud, mis on tugevam kohusetundest, eriti siis, kui mängus on naine. Seepärast ei astunud ma teie rahulikku kuningriiki mitte kui ametimees — näete, mul pole isegi mundrit —, vaid lihtsalt kui Christoph Dangel. Minu eesnimi on Christoph, Milda. Te unustate, et ei häbenenud varem seda nime öelda.»

«Jätke.» Milda peitis punetava näo hommikumantli krae varju. «Kui teil on raasukenegi inimlikkust, siis ärge kõnelge sellest enam.»

Dangel muigas. Ainult hetke välgatasid hambad, kuid see põgus muie lausa kõrvetas Mildat. Ta kuulis häält, mahlakat, reibast häält, mis võis muutuda tundmatuseni olenevalt sellest, kellega ja millest räägitakse; kuulis häält, mis meenutas kevadel kudrutavat tuvi, kuid ei tabanud esimeste lausete mõtet.

«... juhus, proua Milda ... Professionaalsed harjumused, mõistate ... Tunnistan, ma ei uskunud, et te tegelete poliitikaga. Hus naine huvitub eelkõige oma soengust, huule-

* Tõesti kurb algus.

värvist, aluspesust, mitte aga niisugustest asjadest, millel on rohkem ühist koonduslaagri kui lõhnastatud voodiga.» Dangel võttis diivanilt pakikese ja tõmbas sealt pahmaka mingeid pabereid. «Ma võiksin küsida, millal ja mis teel sattusid teie juurde need põrandaalused lehenärud, kuid praegu ei ole ma gestaapoülem ega härra Dangel, vaid lihtsalt Christoph. Hea, sõnakuulelik Christoph ilusa daami jalgade ees.»

«Kui tarvis, võtke need paberitükid kaasa. Mind ei huvita need põrmugi. Ma tahan magama minna, härra sturmführer.»

«Ma ei ole mundris, mu tuvike. Pealegi pean ma täpsuse huvides märkima, et te alandasite mind auastmes. Ja veel, proua Milda — ärge kasutage kurjasti minu headust. Praeguses olukorras võin ma olla ka kurjem.»

«Ma olen omal nahal kogenud, et te oskate olukorda kasutada. Täna aga tuleb teil oma võimetes pettuda.» Mildal vilksatas mõte, et Dangel nõuab nagunii vastust küsimusele, kust ta oli selle pakikese saanud, ja ta arutles, mida sel juhul teha. Kõige lihtsam oleks öelda, kuidas asi tegelikult oli. Las õiendab Adomasega. Kuid niisugune lahendus ei tundunud talle väärikas. «Ainuke, mis te võite teha, on püstol mulle vastu selga suruda ja mind gestaaposse viia, jõud on teie poolel. Paraku ainult jõud, muud midagi. Seepärast parem jätke oma ähvardavad vihjed, te ei saavuta nendega midagi, härra Dangel.»

Dangel kallas endale veini. Jõi pikkamisi, silmitsedes pilklikult Mildat, ega võtnud klaasi enne suult, kui oli põhjani joonud.

«Ärge olge naeruväärne, proua Milda. Niisugusele lastemängule nagu need ajalehed ei osuta ma rohkem tähelepanu kui pasjansiladumisele. Elevant ei vaju kirbuhammustusest surnult kokku, mu kaunitar. Ehitage õhulosse, kui teil pole muuga oma aega mööda saata. Seda esiteks. Teiseks: ma hindan härra Adomase sõprust liiga kõrgelt, et tekitada tormi veeklaasis.»

«Sõprust . . .» Milda naeris mürgiselt. «Mind ei seo Adomasega enam mitte midagi, absoluutselt mitte midagi, härra Dangel. Seepärast võite tema endise naise julgesti käeraudadesse panna.»

Dangel vilistas — Milda ülestunnistus tuli talle ootamatult.

«O nein, Madame! Teie käekesed on loodud kuldsõrmuste ja mitte terasahelate jaoks.» Dangel kallas endale veini ja

tühjendas klaasi ühe sõõmuga. Seejärel pühkis lumivalge lõhnastatud taskurätiga huuli ja vaatas toas ringi, uurides tähelepanelikul pilgul iga eset, just nagu oleks pärast Milda sõnu kõik ümberringi muutunud. «Jah, ma panin kohe tähele, et teie väikeses kuningriigis on toimunud pööre. Naised, kes elavad ilma meesteta, oskavad oma korteris luua erilise õhkkonna, mida võib-olla kohe ei märkagi, aga et midagi teisiti on, seda tunneb küll. Ma olen peaaegu rõõmus, proua Milda, et te viimaks ikkagi astusite selle otsustava sammu. Adomas pole halb abielumees, kuid ta ei ole teiesuguste naiste jaoks. Teie pole loodud kodusteks töödeks, vaid armastuseks . . .»

«Kuid mulle näib, härra Dangel,» katkestas Milda teda kärsitult, «et ma olen loodud selleks, et seista teie ees ja oodata, millal härra obersturmführer, kes maitseb võõrast veini, suvatseb lõpetada oma igava jutu.»

Dangel tõusis raskelt püsti. Veretutele mannekeenipõskedele valgus ere puna. Küllap oli selles süüdi vein, sest isegi solvatuna oskas Dangel oma tundeid varjata.

«Andestage, proua Milda.» Dangel püüdis naeratada õhukeste huultega, mis otsekui lõhenesid kaheks, paljastades hammaste korrapärased portselankillud. «Saan teie tunnetest aru, teil on põhjust mind mitte sallida. Olin ebadžentelmenlik, ja üldse . . . Kuid palun olge heatahtlik, ärge võtke vaeselt Christophilt viimast võimalust end parandada.»

«Ärge keerutage, härra gestaapoülem. Te teate ise suurepäraselt, et ma pole teid kunagi armastanud ega suudakski teisse armuda. Ja kui meie vahel midagi oligi . . . Võib-olla pole see võrdlus kõige sobivam, kuid sellega võib mõneti seletada meievahelisi lühiajalisi suhteid. Kõige ebameeldivam koht, mida ma võimalikult alati püüan vältida, on lihapood. Lihunikku ma lihtsalt ei või sallida. Mõnikord aga on ette tulnud, et pean ise minema lihapoodi, naeratama rasvalainud, verepritsmetes mehele ja kuulama tema lamedusi, kuni ta mulle lihatüki raiub.»

Dangel pani käed seljale ja kõndis üle toa — veranda ukseni ja tagasi. Ülikonnas, kühmuvajunult, mõtlik pilk parketil, meenutas ta äravaevatud külakooliõpetajat, kes värisedes ainult ootabki, millal ulakas koolipoiss talle paberinutsakuga selga virutab või mõne muu tüki teeb.

«Te olete väga kuri, proua Milda,» ütles Dangel kahetseval häälel, pöördus ümber ja sammus uuesti veranda ukse poole. «Kristlasest naisterahvalt, seda enam katoliiklaselt, bodsin ma suuremat leebust.»

Milda vaikis. Iga kord, kui Dangel temast möödus, tungis ninna lõhnaõli peen aroom. Dangel vaatas kogu aeg enda ette maha, kuid Milda ei saanud lahti tundest, et teda jälgitakse, ning haaratuna ärevusest, mis muutus pikkamisi hirmuks, tõmbas ta endale hommikumantli tugevamini ümber, otsekui tahtes päriselt kaduda selle kurdudesse.

«Teil on raske mõista, proua Milda, kuidas ma vajan teie armastust,» jätkas Dangel. «Mõnigi kõrvaltvaataja võib mind kadestada, tegelikult aga olen õnnetu inimene. Lapsepõlvest peale ei ole keegi mind armastanud. Isa oli leedulane, ema sakslane, mõlemad kisklesid alatasa selle pärast, mis keelt tuleb kodus rääkida. Isa tahtis minust teha leedulast, ema aga sakslast, ning mõlemad peksid mind. Esimene siis, kui rääkisin saksa keeles, teine siis, kui leedu keeles. Hiljem läksid vanemad lahku, ema abiellus ehtsa sakslasega, kuid ma sain ikkagi naha peale, sest võõrasisa ei suutnud unustada, et minus voolab leedu verd. Armusin ühte kohalikku, Klaipeda tüdrukusse. Tüdruk varjas, et on juut, ja mind peksti jälle. *O nein,* mitte piitsa ega rusikatega — aatekaaslased vemmeldasid mind ilusate sõnadega, mu karjäär pidi peaaegu kuradile lendama. Kui noor mees kõrvetab armastusega oma tiivad, ilmub ilmtingimata lavale teine naine. Abiellusin — seekord tegin valiku üsna ettevaatlikult — puhastverd preislannaga, armsa, kena neiuga korralikust kodanlikust perekonnast, kuid varsti jättis ta mu maha — talle ei meeldinud, et astusin SS-i. Nagu näete, proua Milda, on mul põhjust vihata nii juute kui ka kaasmaalasi, kes orjameelsusest vana Hindenburgi mälestuse ees sülitavad oma rahva, oma ligimeste peale. Inimesel, keda on pekstud, ei saa olla mingeid õrnu tundeid ühiskonna jätiste vastu, ehkki nood käivad kahel jalal ja kõnelevad sama keelt mis meiegi. Ent niisugune inimene vajab rohkem kui keegi teine naiselikku soojust, hoolitsevaid naisekäsi, proua Milda!»

Dangel rääkis nagu koolitunnis — rahulikult, mõjukalt, tähendusrikaste pausidega, mis pidid kuulajal aitama sisu sügavamalt omandada. Sel harukordsel hetkel oli ta avameelne — Milda ei kahelnud selles.

«Igaüks meist on elu käest nii või teisiti peksa saanud, härra Dangel,» vastas ta, püüdes endas maha suruda kaastunnet, mille oli esile kutsunud gestaapoülema ootamatu pihtimus, — siirus tegi Milda alati relvituks. «Kuid kas me seepärast peame siis teisi ... peksma?» Tal pidi suust peaaegu lipsama sõna «tapma». «Mis on siin tegemist «ühiskonna jätistega»? Te vihkate inimesi üldse, tunnete

mõnu ...» Ta jäi vait, sest nägi järsku Dangelit enda ees. Lähedal, nii lähedal, et kuulis tema katkendlikku hingamist.

«Milda ... *Mein kleines Mäd* ...* Saage aru ...»

Näo valge ovaal varjas toa. Enne seda nägi Milda veel käsi, mis olid nagu palveks ette sirutatud; ta mõistis, et on vaja midagi teha (appi hüüda, joosta, kõhtu lüüa), kuid teda oli halvanud mingi tardumus. Tal polnud isegi jõudu huuli kokku suruda — suu jäigi avali, just nagu oodates ammuigatsetud suudlust. Kölni vee teravast lõhnast, veel enam aga mehe ahnelt imevatest huultest kaotas Milda teadvuse, keha täitus nagu sulametalliga. Ent ainult mõneks hetkeks. Siis tundis ta, et seesama laine, mis oli ta äsja põhja tõmmanud, paiskas ta uuesti pinnale ja kandis meeletult pöörleva lae all üle toa. Diivan ragises. Lagi ei pöörelnud enam, kõik asjad naasid oma kohtadele. Tema kõrval seisis Dangel, nägu kirest moonutatud. Pintsakuta, kaelasidemeta, kuid veel pükstes. Ahenenud, verd täis valgunud silmades säras läheneva võidu vastuhelk, ning Milda, pimestatud sellest tuttavast, varem nähtud sädelusest, toibus järsku lõplikult. Hüppas püsti ja tormas veranda ukse poole, mässides hommikumantlit tugevamini ümber. Ent Dangel haaras temast paari sammu järel kinni ja paiskas tagasi diivanile.

«Milda ... *Meine Liebe* ...** olge mõistlik ... me oleme täiskasvanud inimesed ... Ja üldse, ma armastan sind ... Ei maksa tembutada ...» pomises ta, hoides Mildat ühe käega pihast ja püüdes teise — kohmetu, väriseva käega avada hommikumantli nööpe.

Milda vastasti hammustas teda. Kõrvast, kui oli selili lükatud, või sellest rahutust käest. Võib-olla isegi lõua alt? Küllap nii siit kui sealt, sest ta pures nagu hullunud hundikutsikas. Dangel vandus kohutavalt ja laskis ta lahti. Milda nägi tema nägu — see oli punane otsekui pesemata vastsündinul, kuid hakkas juba laubalt kahvatuma, kattuma plastmassist maskiga. Milda tundis, et lamab peaaegu alasti — vööni üleskistud hommikumantlis ja alussärgis —, kuid ta oli nii nõrk, et ei suutnud end liigutada. Dangel vaatas teda põlgusega. Tema pilgus oli niisugune jälestus, et isegi näkku sülgamine poleks Mildat valusamini solvanud.

«Seadke end korda, proua,» ütles Dangel, pöörates põlglikult kõrvale. «Me ei ole asiaadid, me ei vägista naisi, ilma-

* Mu väike tüd ...
** Mu arm ...

asjata kaitsesite ennast nõnda vapralt. Jah, te oskate mängida, et oma hinda tõsta. Avameelselt öeldes mulle ei meeldigi kerged võidud, kuid niisugust heitlust naistega, kus voolab veri, ma siiski ei salli. Ja kas olekski selline heitlus aset leidnud, kui teil poleks olnud endist õpetajahärrat? Ei, proua Milda, teie pole nende hulgast, kes mõtlevad, et kasinus on suurim voorus. Arvan, et te pole põrmugi halvem tüdrukuist, kes eriasutustes lõbustavad saksa sõdureid. Nüüd, mil teid härra Adomasega enam miski ei seo, nagu te ise tunnistasite, tasub mõelda teie kandidatuurile... Ma ei kahtle, et sobite ka valituma maitsega publikule, näiteks ohvitseridele. Kuna tunnen teie vastu nõrkust, siis soovitan teid sinna meeleldi.»

Milda tõusis põlvili, toppides hommikumantli hõlmad enda alla. Tahtis Dangelile midagi vastata, kuid teda haaras värin ja sõnad jäid kurku kinni. Surunud end vastu seina nagu hagijaist tagaaetud loomake, vaatas ta õudusega nelinurkset selga, mis õõtsus edasi-tagasi, otsekui teadmata, kuhupoole kukkuda ja keda oma raskusega lõmastada.

«*O ja, Madame,* teil on kahju lahkuda härra Gediminasest, kuid ärge väga palju südant valutage — me leiame ka temale paraja koha,» jätkas Dangel. «Endine õpetaja, kes kvalifitseerus talumeheks, lubas endale inetut nalja sakslaste arvel, kuid meie, ehkki oleme optimistlikult meelestatud rass, ei saa alati huumorist aru.»

«Need ajalehed...» Viimaks ometi kuulas Milda keel sõna. «Gediminas Džiugasel pole nendega midagi pistmist. Ma võin seletada...»

«Küll seletate, endastmõistetavalt seletate, kui küsitakse.» Tõmmanud lipsu üle pea endale kaela, kohendas Dangel selle sõlme. «Härra Džiugas mõtleb, et me kaotame sõja, kui tema saboteerib sundnorme. Veidrik! Saksamaa pole veel kaotanud ühtki sõda. Teda on põlvili surutud, kuid iga kord on ta tõusnud veelgi tugevamana. Niisugused riigid nagu Saksamaa ei hukku, hukkuvad üksikud inimesed, eelkõige tema vaenlased. *Merken Sie sich das, Frau Milda.*»*

Dangel tõmbas pintsaku selga, korjas üles parketile laialipudenenud ajalehed, toppis need kiiruga taskusse ja läks veranda ukse poole. Ta ei vaadanud kordagi Milda suunas, naine nägi vaid tema selga — kummaliselt kõverdunud nelinurka, mis otsekui jäi mõneks hetkeks ukse vahele kinni, ent saanud jagu nähtamatust takistusest, pääses siiski veran-

* Pidage see meeles, proua Milda.

dale. Sammud köögis, esikus, ukse tuhm kolksatus. Kõik need helid tungisid Mildasse otsekui naelad, mida ühekorraga sisse lüüakse, ja ta surus end vastu seina, justkui tahtes sellesse peitu pugeda. Järsku muutus vaikseks. Näis, nagu oleks isegi tuul akna taga tardunud. Värvilisest paberist lambivari kiikus laua kohal vaevumärgatavalt, heites seintele ja parketile kurjakuulutavaid varje. Tuhatoosis suitses sigaretikoni; sinkjas suitsuloor hõljus toas, ning näis, et ümmargune laud koos nõudelasuga ujub udus nagu kaugenev saar, kuhu enam eales tagasi ei pääse. «Kõik...» mõtles Milda tahtmatult. Sein otsekui tõukas ta endast eemale. Kössivajunult silmitses ta ainiti lauda, nähes vaid tuhatoosist väänlevat suitsu ja tundes tubaka vastikut, oksele ajavat lehka. See jõle tuletukk tuleb kustutada! Ta hüppas laua juurde. Tahtis sõrmedega võtta, tuhatoosi suruda, kuid niisket sigaretiotsa nähes tõmbas käe vastikustundega tagasi. Ei, Dangel polnud veel lahkunud. Olid jäänud tema hambajäljed sigaretil, suitsust ja kölni veest raske õhk, mis oli käinud tema kopsudest läbi. Nüüd hingas Milda ikka veel seda õhku... Aken lahti, otsekohe aken lahti! Kuid Dangel oli ka seal... Kohisevas pimeduses, puude ja majade vahel liikus tema vari, täites kogu ümbruse mürgise hingusega. Ta oli kõikjal. Milda tundis oma kehal tema käsi. Rahutult otsivaid, roomavaid käsi — need olid nagu end tulisel liival soojendanud sisalikud. Huultel põles veel limane suudlus. Mitte kunagi polnud Milda tundnud end nõnda räpasena, nõnda teotatuna kui praegu. Ta otsekui nägi oma kehal poriplekke, võis neid lausa käega katsuda. See pori imbus sügavamale, levis otsekui taud, rüvetades ka seda, kes põlnud veel sündinud. Milda sattus paanikasse. Tajumata, milleks ta seda teeb, kiskus ta seljast hommikumantli, alussärgi, hõõrus alasti keha käterätikuga ja hakkas siis riidesse panema. Tõmbas ülle oma parima kleidi, valmistudes otsekui balliks. Kammis juukseid, värvis huuli. Ja ei mõelnud ikka veel, milleks seda teeb. Ta ei mõelnud millelegi, tegutses nagu üleskeeratud automaat, haistmata enam tubakasuitsu ja kölni vee lehka, tundmata kehal roomavaid käsi. Ja alles siis, kui oli sattunud kööki, mõistis ta viimaks, kuhu kavatseb minna. Miks ta läks läbi köögi, kui välja võis saada ka otse verandalt? Vististi harjumusest, sest praegu ei mõelnud ta oma tegude üle. Ja alles siin, köögis, vilksatas esimene selge mõte: «Põgeneda!» Ükskõik kuhu, peaasi, et saaks rutem eemale sellest teotatud majast, sellest linnast, ja kui võimalik, siis ka sellest maailmast. Ta vajutas lülitile.

Köögis muutus valgeks, läbi avatud ukse oli näha ka osa esikust. Seal seisis Berženas, vana hea Berženas. Mustas kõvakübaras, läikiv jalutuskepp käes, halli pöskhabemega, mis raamis muhedast naeratusest säravat nägu. Härra linnapea oli tulnud omavalitsuse nõukogu koosolekult, et õhtust süüa.

«Ei maksa, mu lapsuke,» ütles ta. «Maailmas on niisuguseid asju, mille eest ei põgene kuhugi. Ole endale ustav lõpuni. Ma ei lausunud sulle sõnagi, kui sa mind oma kergemeelsuses petsid, ja veelgi vähem mõistan ma sind hukka siis, kui sa reedad selleks, et aidata inimest.»

Milda ahhetas ja sulges silmad. Kui ta need uuesti avada söandas, paistis esik talle hiiglasliku ammuli suuna. Tänaval kihutasid mürinal sõjaväeautod.

Kobamisi nagu pime asetas ta käe toolileenile, tõmbas tooli köögilauale lähemale ja vajus sinna röötsakile. Ta mõistis, et peab otsekohe minema. Minutitki viivitamata, enne kui Dangel pole nupule vajutanud ja hiigelratas Gediminast lömastanud. On ainult üks tee — kohutav, kuid järeleproovitud, kindel tee, ning midagi paremat juba välja ei mõtle. Ta mõistis seda, teadis, et see, mis peab toimuma, toimub nagunii, kuid istus ikkagi liikumatult, lükates hetk-hetkelt edasi seda, mis oli vastik ja ühtlasi möödapääsmatu.

V

Kui Adomas saali astus, märkas ta kohe külgust. Kogu aja, mil käis kohus ja viidi täide Kučkailisele langetatud otsus, nägi ta vaskkäepideme hüpnotiseerivat läiget. Ei, ta ei mõelnud põgenemisele, ta oli kindel, et tema saatus on otsustatud, ja kui üldse midagi on jäänud, siis ainult auga surra. See mõte — söösta välja külguksest — välgatas viimasel hetkel. Ta tundis hästi tubade asetust, ja kui sellest hundiaugust üldse võiski pääseda, siis ainult siitkaudu — nõrga lukuga uks tuli lihtsalt õlaga sisse lüüa. Üheksakümmend üheksa protsenti, et asi ei õnnestu, kuid tulgu mis tuleb, parem juba saada kuul selga kui kõlkuda Kučkailise kõrval, keel suust väljas.

Paaniline ohusignaal — aken purustati automaadipäraga — päästis Adomase. Kasutades lühiajalist segadust partisanide hulgas, tormas ta ukse poole ja oli ühe hüppega üle läve. Ta pidi peaaegu põrkama vastu koridori seina, nii kergelt

andis lukk järele. Kärgatasid lasud, kajasid hüüded. Keegi sööstis tema kannul, täristades meeletult automaadist. Kuid Adomas oli juba koridoris. Siit viskus ta kööki. Kobamisi leidis ta keldriluugi, tõstis selle üles ja kiirustas mööda katkist tsementtreppi alla. Kõige mõistlikum oli kükitada siin, kuni sakslased mõisa enda kätte saavad, ent mida kaugemale jäi surm, seda rohkem Adomas kartis. Talle näis, et ümbrus lausa kubiseb partisanidest, sakslaste ilmumine teele ei loe aga midagi — see võib olla lihtsalt mõni möödasõitev väeosa, mis jätkab rahulikult oma teed, osutamata tähelepanu tulistamisele; Marius pöörab kogu maja pahupidi, paneb vastu viimse padrunini, kui vaja, ent ei tagane enne, kui on leidnud tema, Adomase. Adomas ei kahelnud, et on niisugust partisanide riskantset talitusviisi väärt.

Ta avas ettevaatlikult keldri akna ning kuulatas mõne hetke, ise närvlikult vabisedes. Laske ei kostnud enam, eemal mõirgas läheneva auto mootor. Siis kõmas plahvatus, otsekui vastuseks sellele hakkasid tärisema automaadid, ragisema kuulipilduja. Taevas — pime, must kuristik — lõi heledamaks, just nagu oleks tõrvatünni läigatatud piima.

Adomas ei mäletanud, kuidas ta ronis välja, tungis läbi tiheda sirelipõõsa, mis varjas keldri akent, jooksis läbi aia ja jõudis viimaks kõrge varbtara taha, lagedale põllule. Ta oli hirmust lausa ogar. Teadis juba, et on pääsenud, kuid ei suutnud seda tajuda ei tunnete ega mõistusega, sest kõik, mis äsja sündis, oli lihtsalt uskumatu, peaaegu ime — sind lasti hauda, kuid sina lükkasid kirstukaane pealt. Kiiremini hauast välja, enne kui hauakaevajad su kinni nabivad ja kirstu tagasi topivad!

Algul jooksis ta ilmselt ristikuväljal või üleskündmata kõrrepõllul. Maapind oli vetruv, rädises jalgade all nagu klaasipuru, Adomas kaotas tasakaalu ja kukkus kõhuli virvendavasse pimedusse. Ühes kohas vajus ta kaenaldeni mingisse jääkülma sodisse. See oli kraav, ääreni täis kõntsast, halsval vett, tümade, järskude servadega, kuid õnneks kasvasid selles põrguhauas pajud, millest kinni haarates õnnestus kuidagimoodi välja rabelda. Viimaks hakkasid pimedusega harjunud silmad eraldama suuremate esemete piirjooni, kuid ikkagi tormas ta alatasa millegi vastu ja lendas pikali.

Ta roomas sügisel küntud põllule. Ei jooksnud enam, lohistas vaevu jalgu järel. Õhuke külmunud koorik ei pidanud keha raskusele vastu ja murdus saabaste all. Vahetevahel, ehmunud omaenese sammude kobinast, jäi ta seisma, tõmbas hinge, kuulatades rakettidest ja laskudest lõhestatud

pimeduses — äkki ajab teda keegi taga, piirab ümber, ootab eespool? Kahtlane heli, silme ette kerkinud põõsas paiskasid Adomase pikali, ning taibates ise, et see on rumal, roomas ta mõnda aega kõhuli otsekui kohutatud soonastik, suutmata jagu saada tobedast hirmust. Oli möödas vaid kümmekond pelutavat minutit, südaöö oli veel kaugel, kuid talle näis, et varsti juba koidab. Päev, mis oli alati kaasa toonud rahu, vabanemise öistest painajatest, pidi nüüd tooma ka pääsemise. Ta tundis, et päev, see päästja, läheneb. Kusagilt selja tagant, küla poolt. Koiduvalgus süttis aegamisi nagu ääsituli, mida lõkkele puhutakse, heites mustale taevale kahvatut sina. Adomas imestas, sest talle meenus, et idakaar pole seal, ja kui ta tagasi vaatas, siis lausa jahmus: mõis põles. Lasud plaksusid juba kaugemal, külast eemal, kuid näis, et tulistatakse igalt poolt, piiramisrõngas aheneb, tullakse keskpunkti poole, kus ukerdab tema, Adomas. Kõikjal viirastusid talle partisanid. Isegi selles üksildases talus, kust tuul tõi suitsu ja lauda rahumeelset lõhna ja kus oma kuudis tukkus vaikselt koer, kaetud akendest aga ei tunginud välja ühtki kahtlast heli. Kas ta oleks koputanud võõrale uksele — häbistatud, väärikuse kaotanud —, kui poleks püsinud vaevu jalul, poolsurnud nii ihult kui hingelt ja nõnda alandatud, et üks alandus lisaks, seekord iseenda poolt, ei tähendanud enam midagi? Veel kunagi polnud tema hääl olnud nii ilgelt alandlik kui nüüd, mil ta seisis trepil ja kuulatas puukingade kõhklevat tammumist eeskojas... Talumees ei lasknud teda kohe sisse. Nad värisesid mõlemad — üks ühel, teine teisel pool ust, ehkki olid tuttavad. Ja kui mees avas ning nägi teda — relvata, üleni porisena —, ei tahtnud enam tunda. Tuli seda unustajat mehikest, kes oli oma längus talupojaõlgadele visanud sooja kasuka, tublisti rinnust raputada, kuni sai hobune välja raputatud. Sadulat ta aga ei leidnudki. Võib-olla oli see isegi hea: looma keha soojus lämmitas tardunud verd, ta muutus julgemaks, tundis end taas inimesena. Teadvuses vilksatas miskipärast katkendlik kujutluspilt lapsepõlvest — ta ratsutab karjamaalt koju. Vististi tõi selle meelde hobuse vastu puutuvate ja auravate niiskete riiete lõhn, võib-olla aga looma mõnus puristamine ja kapjade lätsumine poolkülmunud poris. Ent kõik see kestis vaid hetke. Järsku nägi ta uuesti härra von Diese saali, kühmus inimkujusid seinte ääres, lühtri küljes õõtsuvat topist — Kučkailist. Nägi ka ennast, ja nõnda selgelt, just nagu olnuks seintel krohvi asemel peeglid. Rihmata ja sinelita, kortsunud, lahtinööbitud mundris, allavajunud pükstes.

Herr Polizeichef ... Härra politseiülema karikatuur ... Kuid ka sellest oli neile vähe. Nad tahtsid, et ta heidaks põlvili, lakuks nende saapaid nagu külavanem. Untsu läks neil see asi. Ta pidas vastu kuidas suutis, et mitte kaotada viimastki raasukest inimväärikusest, nagu juhtus Kučkailisega, kärvata nagu vana tõbras. Püüdis kõigest väest, aga ei pidanud siiski lõpuni vastu. Temas kükitas jänes, keda kammitses lähenev surm ja kes esimesel võimalusel silkas uksest välja, mõeldes ainult oma naha päästmisele. Ometigi seisis ju sealsamas Freitke! Kui aken sisse löödi, vaatasid kõik sinnapoole («Oh!» hüüatas heledakulmuline); oleks pidanud vastu lõugu virutama, automaadi haarama ja alles siis uksest välja tormama. Ei, enne seda veel andma ühe valangu ... Oleks nii mõnegi mehe maha niitnud. Tema aga laskis varvast nagu karjapoiss, kes on akna katki visanud. Tühjade käte ja peaaegu et täis pükstega. Kuidas ta nägi välja seal, eeskojas, selle küünlarasvast lehkava talumehe silmis? Läbipekstud pärisori, kes on pääsenud timuka küüsist. «Aita, vennas, aita . . Bandiidid!» Jah, praegusel ajal pole relvata inimene krossigi väärt. Null! Kui tal oleks automaat, kas ta siis kihutaks praegu tuhatnelja mööda välju, sõandamata isegi teele keerata? Ei, ta pööraks selle setuka tagasi, ilmselt pööraks tagasi. Kuid võib-olla poleks olnud siis vaja selle selga istudagi. Ta poleks mukerdanud mööda põlde, hing niidiga kaelas, roomanud kõhuli nagu viimane tola ... Tagasi! Kahtlemata on sakslased juba seal. Linnukesed on neil pihus. Ah, missuguse mõnuga võtaks püstoli ja saadaks sellele heledakulmulisele kogu pidemetäie keresse! Seejärel pööraks toru Mariuse poole ja hoiaks niikaua sõrme päästikul, kuni tollel silmad hirmust pahupidi lähevad. Lontrused! Niisugust alandamist neile ei kingita! Me veel kohtume kitsal purdel ...

Vallatud kasvavast raevust, peatus Adomas mitu korda, et tagasi pöörata, kuid alati lükkas mingi vastupandamatu jõud teda edasi, ning tagudes kandadega hobuse higiseid külgi, kihutas ta jälle edasi, Kraštupenai poole.

Köögiaknas on valgus, uks pole lukus.

Kõige vähem soovib Adomas, et Milda teda sellisena näeks. Kuid naine seisab esiku uksel, nägu tema poole. Piduröivad seljas, küllap läheb kuhugi. Või alles tuli äsja? Külast või kohtumiselt, huultel põleb veel võõras suudlus ...

Võiks lipsata oma tubadesse. Kuivad rõivad kaasa, ja

vanni. Kuid köögist voogav soe koduhõng tõkestab tee. Adomas tunneb, et on purjus — närvipinge alanemise järel annavad end tunda külavanema hiljutised joodud. Seisab harkis jalu uksel, silmitseb Mildat väljakutsuvalt. Tavatult valge nägu! Silmad tardunud nagu mannekeenil. Jääst kuju. Nõnda peaks vist välja nägema inimene, kes on heidetud katsekambrisse (kunagi rääkis sellest möödaminnes Dangel), kus temperatuur on absoluutse nulli lähedal... Kui tonksaks teda püstolipäraga, heliseks vist nagu jääpurikas.

«Tere õhtust, proua,» kuuleb ta oma häält. «Kas teid ei hämmasta minu välimus?»

Milda vaikib. Kuid silmad elavnevad, neis on niisugune põlgus, et Adomas vakatab hetkeks.

«Sattusin nende kätte. Rabelesin silmusest välja. Muidugi, sulle see rõõmu ei tee. Hoopis teine asi, kui minu asemel oleks tulnud praegu Gediminas ja hüüdnud käsi hõõrudes: «Kallis, Adomas Vainoras viskas sussid püsti!»»

Milda pöördub ümber. Aeglaselt, just nagu oleks kinnitatud halvasti määritud telje külge. Tema liigutused on venivad, pikaldased. Adomas näeb ärapöörduvat nägu, kõhule asetatud käsi, kahvatut kõrvalesta. Selg! Väikese naise sõnatu selg. . Veel hetk, ja ta kaob veranda ukse taha.

«Milda!»

Adomase hääles peab olema midagi erilist, sest naine seisatab ja hakkab uuesti nähtamatul teljel aeglaselt pöörlema. Nüüd on ta küljega Adomase suunas, näha on näo parem pool.

«Milda, sa oled nendega, kes on minust lahti ütelnud, kuid mul pole ükskõik, mida sa minust mõtled. Sa võid mind vihata, hukka mõista, kuid ära põlga mind — ma ei ole seda ära teeninud. Täna hommikul tahtsin ennast maha lasta. Kurjategija, kelle kõik on hüljanud... Aga kui sattusin nende kätte... Oleksid sa näinud, kuidas meie üle irvitati! Nad riputasid Kučkailise lühtri külge, teise küljes oleksin olnud mina, kui poleks tulnud õnnelikku juhust. Omaenda süü, sest kui algas sõda, halastasin Mariusele, täna aga oleks ta mu silmusesse saatnud. Jah, Dangelil on õigus — neid on vaja hävitada! Halastamatult! Laiaks litsuda nagu lutikad, ootamata, kuni nad hammustavad. Kõik, viimseni! Ma ei kahetse, et olen teinud seda, mida teie nimetate kuriteoks. Ma ei mõrvanud, ainult kaitsesin ennast, sest nende hulgas oli palju Mariuseid, kes parajal momendil oleksid mul kaela kahekorra käänanud. Kurat võtaks, kas sa suudad sellest aru saada, Milda?!»

«Ma pean minema, härra Vainoras.» Õlg pöördub, just nagu oleks keegi vajutanud vedrule, mis keerab selle mustvalge basaltkuju aegamisi seljaga Adomase poole ja lükkab nähtamatusse orva.

Adomas on ühe hüppega Milda juures, haarab tal õlgadest. «Missugune jamps... Milleks seda? Pole vaja!» Kuid ta ei suuda end talitseda. Kõrvus on juba tuttav kumin, silme ette vajub roosakas udu.

«Kuhu te siis minna kavatsete, proua?» pöörab Adomas Milda näoga järsult enda poole. Toa täidab armastatud naise keha lõhn. Pimestavalt valge kael, pärani silmad, sinised nagu kaks järve. Portselanist nukk, mis kehastab petlikku puhtust ja vooruslikkust! Kui pigistada ta porisesse sülelusse, pigistada nõnda, et see ilmsüütus üleni poriseks saaks!

«Dangeli juurde. Käis just siin. Kutsus ööseks...» Äsja värvitud huuled virilduvad, kuid mitte hirmust — need naeratavad jultunult. Kogu nägu, lõuaotsast laubani, katab pinguldunud, võõras naeratus. Adomas põrkab lausa tagasi, nii palju vihkamist on selles kohutavalt moondunud näos.

«Libu!» paiskab Adomas hingeldades. Roosakas udu silme ees tiheneb, kuid ta näeb selgesti tumedaid varje Milda silmade all, kahtlast punast laiku põsel. «Libu! Pisike, äranäritud lita! Kes su lõusta hammustas, lipakas? Härra luuletaja?»

«Ei, seesama Dangel.» Sõnad muutuvad mao sisinaks. Iga heli on mürgine süljelärts näkku. «Teie mõrvaühisuse kompanjon Dangel. Tahtis minuga magada.»

«Kruvid oma hinda üles?»

«Ei, mõtlesin vaid, et tema juures on mugavam. Lase lahti, ma pean minema.»

Adomas tõmbab ta enda vastu. Nii lähedale, et tunneb tema hingeõhku oma näol. Jumestatud näonahk lõhnab nagu kohv.

«Kuid mida ütleb Gediminas?»

«Gediminas saab asjast aru. See on ju tema enda huvides.»

«Võib-olla pühendad tänase õhtu hoopis mulle? Hüvastijätuks. Olin ju ikkagi sinu mees.» Adomas ei kuule enam oma häält. Milda nägu laguneb tükkideks, valgub laiali. Jäävad ainult kaela õrn valendus, huuled ja roosakasse uttu vajuvad silmad. «Mis see sulle loeb, lipakas, üks vähem või rohkem.»

«Ma ei saa Dangelile pettumust valmistada.»

«Valetad!» Silme ees pimeneb, roosakas udumüür varjab

kõik. Kõrvus undab nii, et pea näib lõhkevat. «Valetad! Valetad! Valetad!»

Kui meeletu vihavahk on möödas ja Adomas toibub, tunneb ta kõigepealt, et hoiab pihus midagi pehmet ja lõtva. Siis näeb oma käsi. Musti, poriseid käsi. Koolnukülmade, paistes sõrmede vahel on midagi valget. Milda kael! Imestunult vaatab ta väikest pead, mis on vajunud õlale. Huuled on avali, otsekui naeratavad. Või neavad? Kustunud silmadest hoovab sinkjat kuuvalgust.

«Issand . . . Kas tõesti? . . .»

Kangestunud pihid annavad järele; Adomas tunneb kohutavat tühjust — soontes, lihastes, kogu kehas, kõikjal. Ta peaks nutma verepisaraid pärast seda, mida on teinud. Tormama tänavale, karjuma nagu hullumeelne. Kuid ta ei suuda end liigutada. Vilksatab mõte, et riidekapis on pool pudelit viina. Näeb sinist pudelisilti ja põrandal lehvikuna lebavaid heledaid juukseid. Näeb ümmargusi roosakaid põlvi. Alusseeliku leinaliselt musta serva. Näeb kõike, ehkki vaatab ainiti välja köögiaknast — mustast nelinurgast, mis meenutab poleeritud marmorplaati ammu rohtukasvanud haual.

— — — — —

«Vahistada teid, härra Adomas?» imestas Dangel. *«O nein, mein Freund!** Antud juhul oleks kõige otstarbekam saata teid omakaitse pataljoni, leedu vendade juurde. Kuid arvan, et see poleks õiglane. Te ju ei tapnud, te ainult kõrvaldasite takistuse, mis segas teid täienisti pühendumast teenistusele. Mul on siiralt kahju proua Mildast, kuid ma ei saa hoiduda väljendamast oma rahulolu sel puhul, et minu sentimentaalsed sõbrad hakkavad muutuma tõelisteks meesteks. Jätke! Rahunege! Teie pole siia segatud, ta tappis enese ise. Ja selleks oli tal põhjusi küllaldaselt. Kas te saite minust aru, *Herr Polizeichef?* Põhjusi oli kül-lal-da-selt.»

* Oh ei, mu sõber!

NELJAS PEATÜKK

I

Küla võpatas, tõmbus kühmu, kuuldes esimesi laske. Naised tormasid aknaid katma, mehed jätsid nööride punumise, ning need, kes parajasti väljas olid, ruttasid end tarre peitma. Ent leidus ka uudishimulikke, kes tavatsesid iga sündmust põhjalikult uurida. Võtmata kuulda kohkunud naiste tõrelemist, tõmbasid nad kampsunitele pintsakud peale, pugesid kasukaisse ja kebisid uksest välja.

Oli selge, et kusagil mõisa pool käis lahing. Üha tihedamini nõelusid õhku automaadivalangud, põimudes kuulipildujate raginaga, lõid helendama raketid, vahetevahel kajasid tuhmid plahvatused. Viimaks hakkas ööpimedus taanduma — mõisa kohale tekkis võbelev, üha laienev tulelehvik.

Partisanid! Mõis on põlema pandud!

Kõik, kes sel ajal olid tanumal, lipsasid oma õue, tuppa, panid uksed kõvasti lukku, kustutasid tule, ehkki tihedalt kaetud akendest ei pääsenud valgus nagunii läbi. Poeti kogu perega nurka, palvetati, kiruti metsa. Hullumeelsed! Leidsid ka, kellele külge hakata — härra Peter von Diesele endale! Hoidku jumal, kui ta tapeti . . .

Kuni hommikuni ei saanud peaaegu keegi sõba silmale, ehkki lahingukära oli juba ammu vaibunud. Joosti tihtilugu akende juurde, kergitati eesriiet, vaadati välja, ning isegi kui veenduti, et kõik on omal kohal, ei suudetud siiski hirmust üle saada, sest kusagilt küla servast kostsid sõjaväeautode mürin ja valjud käsklused. Üksiku koera klähvimine, mis Lauksodise elanikele asendas tavaliselt hällilaulu, pani nüüd südame värisema, tekitas pelutavaid kahtlustusi.

Rahuneti alles siis, kui olid laulnud viimased kuked. Õuedes vilkusid laternad, krigisesid kaevuvinnad, levis suitsulõhna. Lautades elavnesid inimese lähedust tundes loomad, igaüks tervitas saabuvat päeva omal kombel. Küla, unine magamata ööst, kuid tulvil koos hommikuga tärganud lootusi, tõusis vastu veel ühele päevale, uskudes, et see ei jää viimaseks. Kellel oli vaja minna veskile, see pistis jahvatamisloa rahakotti, rakendas hobuse ette ja ladus kotid vankrile, kellel oli varakult asja linna, see püüdis samuti kodust minema saada enne päikesetõusu. Ent varased sõitjad pidid tagasi pöörduma — otse küla taga sattusid nad saksa sõdu-

ritele. Need otsisid vankri kuni põhjalaudadeni läbi, vaatasid isegi vankri alla, just nagu oleks sinna võinud ronida mõni partisan, kontrollisid tähelepanelikult pabereid, käskisid tagasi pöörata ja ilma erikorralduseta oma nina kodust mitte välja pista. Talust tallu lendas kohutav teade: küla on ümber piiratud! Kõigi meeled läksid veelgi rohkem ärevile, kui selle kannul käis kuuldus: öösel poonud partisanid üles külavanem Kučkailise, härra Peter von Dieset on tulistatud, mõisa tallid ja heinaküünid on aga maani maha põlenud.

Kolletes kustus tuli, ja ehkki oli aeg istuda hommikust sööma, helbiti vaid mõnes üksikus tares peedisuppi. Ja polnud õieti mahtigi — vaevalt koitis hommik, kui külasse tormasid sakslased. Automaadid laskevalmis, verekoerad oheliku otsas, sööstsid nad tarest tarre, tuhnides läbi kõik nurgad. Kui nad lahkusid, jäid tubadesse lahtikistud ustega kapid, põrandale pillutud riided, purunenud nõude killud. Ja endastmõistetavalt kadus sahvritest pekk. Koerte meeletu haukumine ja üksikud lasud, millega kärsitum sõdur sundis igaveseks vaikima ustava majavalvuri, segunesid kinnipüütavate kanade kaagutamisega, laste kisa ja raevunud SS-meeste hüüetega. Vanemad külanaised hakkasid juba mõtlema, et kätte on jõudnud viimnepäev.

Kui iga elumaja oli pööratud pahupidi, iga kahtlane koht lautades, küünides, kuurides hangudega läbi torgitud ja automaadivalangutest läbi täkitud, keldrid ja rehalad üle vaadatud, istus osa sakslastest veoautosse ja sõitis minema, ülejäänud aga jagunesid kahte rühma, millest üks asus mõisasse, teine koolimajja.

Selle järgi, kuidas nad end sisse seadsid ja mida rääkisid, sai kõigile selgeks, et nad ei jää vaid paariks päevaks.

Keršis lonkis ringi nagu kõuepilv — sakslaste tulek oli talle kõvasti vastukarva. Enne päikesetõusu veristas ta sea, tiris rehalasse, kõrvetas harjased. Rakendas hobuse lohisti ette, vedas loomakere heinaküüni — kuum vesi lähemal ja valgust ka rohkem. Ihus õues kirvest, kavatses minna Akvilele appi rümpi tükeldama, kuid näe — äkitselt ilmub neli meest. Raudsed torud üle kõhu, verekoer kaasas. «Kus on partisanid?» Keršis pidi peaaegu naerma pahvatama. «Minge vaadake, leiate ühe surnukeha, on teine ära kõrvetatud, lebab küünis lohistil,» tahtis ta vastu sähvata. Kuid sakslased ei oodanudki, millal ta suu lahti teeb, kaks neist vajusid tarre, kaks aita. Sealt küüni, rehalasse, sauna. Tegid talule kähku tiiru peale (hundikoer kaasas), lõõtsutasid, karjusid, lõgistasid automaate. Ja taas kiskus neid nagu magnetiga

küüni. Keršis mõtles, et nad olid märganud midagi kahtlast; küllap lasevad paar valangut lakka, nagu oli tehtud mujalgi, käsivad heina teise kohta tõsta. Või veel! Paistis, et neil polnud enam meeleski, milleks nad siia üldse tulid, — siga oli neil pead päris segi ajanud. Võtsid selle ümber ringi, käratsesid, käskisid sisikonna kiiremini välja kiskuda, ning üks neist, kes sarnanes oma oheliku otsas oleva hundikoeraga, ajas suu kõrvuni ja jõllitas näljase pilguga Akvile sääri, kui see sea kohale kummardunult tiris kõhust rasvikut. Siis läks üks sakslastest välja, ajas mootorratta küüni värava juurde. Vahepeal raius Keršis kintsutüki, vinnas õlale — viib selle kohe tarre —, kuid seesama koeralõustaga jooksis juba vastu, osutades käega mootorratta külgkorvile. Laula, laula, ega mina sust aru saa . . . Olekski mööda läinud, kuid sakslane tonksas automaaditoruga nõnda vastu ribisid, et võttis põlved nõrgaks. Keršis komistas, seakints lendas nagu ise külgkorvi, ja kõris oli hulk aega valu, just nagu olnuks lihatükk kõriga kokku kasvanud ja nüüd sealt välja rebitud. See-eest läksid teine ja kolmas kints hõlpsamini, ning kui ta hakkas nende peale laduma pekikäntsakaid, töötas ta juba nagu masin, mille on pannud liikuma üksainus mõte: «Issand, tee nõnda, et ma rutemini ärkaksin, oeh, ärata mind üles, taevaisa . . .»

Isegi seljatükki ei jätnud, paganad. Kopsud, maks — nendegi kallal proovis oma hambaid hundikoer. Ainult soolikad, jalad ja pea koos kuumusest kirtsus kõrvadega. Sült, kurat võtaks! Verivorst! Aga kus on diiselmootor? Eile andis nagu vana tohman pool siga. Selle lubas viia homme. Hiljemalt homme, sest too mees ei saavat mootorit kauem hoida. Kust sa nüüd võtad teise sea? Poleks pidanud vahetama pekki igasuguste hilpude vastu. Lihtsalt raiskamine . . . Sahvris on ainult söögi jaoks, ja sedagi mitte üleliia. Nüüd ei saa naabrid enam öelda, et Keršiste leem on rammus. Kui sahver päris puhtaks teha, saaks ehk kokku . . . Ent oli ju lepitud värske liha peale. Ja üldse, kuidas nõnda võib — ennast puupaljaks teha? Kas tõesti tuleb häda sunnil kerjakotiga naabrite juurde minna? . . . Ning ka sakslane on lõpu eel päris metslaseks läinud. Kes teab, jäävad äkki külasse kauemaks sitsima . . . Oeh, hoidku jumal, kugistaksid meid alla koos naha ja karvadega, saatana silmamunad.

«Tegid meid paljaks nagu püksinööbi.» Keršis vaatab tusaselt verist lohistit. Silme ees virvendab kuum vikerkaar, surudes välja pisaraid, mis üksteise kannul veerevad üle põse, tokerduvad habemetüügaste tihnikusse. Niisama ras-

ked, südant ahistavad pisarad nagu tookord Kraštupenais Vainoraste juures, kui ta põlvitas lamava Akvile ees, nuttes taga oma talu pärijat. «Nii kopsakas siga ... Isegi aituma ei öeldud ... Omaenda kätega ladusin neile varganägudele koorma kaasa ...» Kiristas hambaid, haaras kirve, viibutas seda. «Niisugused käed tuleb otsast raiuda!»

«Oled sa arust ära! ...» Akvile tõstis pea kausi kohalt, kuhu korjas jäänuseid. Ta oli imestunud, kuid peaaegu lõbus. «Kui oleksid vaid nii väikesed mured nagu selle sea pärast ...»

«Mis?! Mis?!» läkastas Keršis, jahmunud naise reetlikust rahust. Vaatas üksisilmi kaussi, nägi osavaid, verega värvunud sõrmi ega märganud isegi, kuidas käsi paiskub üles nagu nähtamatu vedru survel; kirves lendas vuhisedes ukse poole ja tungis piita. «Võeh, see pole talle mure! Sellest on veel vähe! Või tahad, et viimanegi käest võetaks? Muidugi, milleks loomi sööta, talitada, palju mõnusam on jalad seinale visata. Ei tea, mida sa siis sööd?»

«Jää vait! Nälga me veel ei kõnge.»

Ehkki see nõnda polnud, näis Keršisele, et Akvile muigas neid sõnu öeldes. Tahtis kahmata siinsamas vedelevad ohjad, millega oli nuumiku sulust välja tirinud, ja tõmmata üle kummargil selja. Esimest korda tundis ta niisugust tigedust, peaaegu vihkamist Akvile vastu, et ehmus ka ise. Haaranud mingi kõlbmatu lihatüki, velkis ta küünist välja, viskas kuudi ette Tiigrile ja seisis käisega märgi põski pühkides, kuni koer oma roa nahka pistis. Talus oli tööd küll ja küll — õunapuud olid talveks kinni mässimata, vasikakoppel korrastamata, võiks hakata ka linu lõugutama —, kuid polnud õiget tahtmist millegi kallale asuda. Nõnda ta kuuderdas ringi terve päeva, leidmata kuskil asu. Kui aga tuli õhtu ja koolimajas hakkasid sakslased laulma, seisis ta kaua trepil, ägas ja kirus. Äh, varganäod peavad lusti, on end võõrast sealihast täis õginud ... Et see teil kõhud paiste ajaks, soolikad keerdu kisuks! Küllap on jumal õiglane, see ei jää tasumata, ärge lootkegi. Venelane teeb juba säru. Inglane ja ameeriklane asuvad ka asja juurde. Teile pannakse mõlemalt poolt press peale, öögite veel kõik välja, lontrused, mis te endale sisse olete laakinud, ausatelt inimestelt kokku röövinud.

II

Järgmisel päeval pärast lõunat maeti Kučkailist. Rahvast kogunes palju, sest sakslased andsid karmi käsu kõigil, kel eluvaim sees, austada külavanemat, kes oma surmaga tõestas, et oli kohusetruult teeninud Reichi ja uut Leedut. Vähemalt ütles nõnda Kraštupenai tsiviilvõimude esindaja, kes pidas hauakõne. Preester oli tagasihoidlikum, ei ülistanud kadunukest, jättes tema head ja halvad teod jumala enda vaagida, kuid ei saanud jätta pahandamata selle üle, et tema koguduse mail leiavad aset säärased asjad. Olge valvsad, kallid koguduseliikmed! Kuradiseeme pole viimse ivani ära põletatud, umbrohi pole üles kitkutud. Sest kui meie põllud oleksid puhtad, ei trambiks vennad Kristuses, ärakadunud pojad mööda metsi ega valaks oma ligimeste verd, vaid istuksid vaguralt kodus ja austaksid kõigekõrgemat, andes «jumalale, mis jumala kohus, ja keisrile, mis keisri kohus».

Kuni käis matusetalitus, luusisid politseinikud ümber rahvasumma, eemal, kalmistu aia taga seisid laskevalmis automaatidega saksa sõdurid. Inimesed vaatasid rahutult ringi, sosistasid omavahel. Mis pagana pärast neid siia oli aetud? Et avaldada austust sellele raipenülgijale Kučkailisele? On see siis sakslastele nii tähtis, et üks nende käsilane teise ilma saadeti? Tahavad hirmutada? Jah, seda võib-olla küll. Kuid peab vaatama, et see hirmutamine ei lõpeks laskudega selga — siis, kui hakkame surnuaialt minema ... No ja need partisanid on ka päris ogarad. Niisugune õnnetus külale kaela tõmmata! Ei võinud siis mättasse lüüa kusagil teel, taludest kaugemal. Või veel! Neil, kanäe, on vaja põrutada nii, et kogu maakond vappub ...

«Vainorase pärast see supp keedetigi ...» kuuleb Akvile sosinat selja tagant.

«Ja mõtle vaid — nad korraldasid kohtu! Komejant ...»

«Kes seda komejanti pealt nägid, ütlevad, et polevat kuigi lõbus olnud.»

«Inimesed on lausa metsalisteks muutunud.»

«On ju põhjust ka. Mariusel, Freitkel. Kahte ülejäänut ei tuntud. Räägitakse, üks olnud nagu Ivani moodi, tead, see vang, kes oli Keršise juures. Kuid Nemunis ja Kalmanas olid kindlasti.»

«Bolševike ohver ... õnnetu märter ...» Kirendava inimpeadest munakivisillutise kohal, põrgates vastu riste ja männitüvesid, lendab preestri hääl,

«Mnjaa.. Kõik arvasid, et Mariuse luud on ammu kõdunenud. Tõusis üles...»

«Nojah.»

Akvile tõmbab pea õlgade vahele, sikutab rätikuserva silmadele. Hea, et Keršist pole kõrval. Siin on kivirist, sellele saab toetuda. Rinnas kõmiseb nagu sillal, millest kihutab üle katkematu autodevool. Silme ees tantsivad üle inimeste peade paistvad ristid ja puud.

«Lase surnutel rahus puhata, issand, ja igavene rahu paistku nende peale,» kostab otsekui maailma lõpust, kusagilt igavikust preestri laulev hääl.

See oli öeldud parajal ajal, sest jalad ei kandnud enam Akvilet. Ta vajus koos teistega põlvili. Huuled liikusid, korrates palvesõnu, kuid nende mõte ei jõudnud temani.

«Kanäe, missugune austus...» pomiseb keegi tema lähedal. «Laskis hulga juute maha, poodi üles, ja veel ilma pattude andeksandmiseta. Oleks pidanud Prantsusmäele...»

«Seal on ka kõige närusem temast igatahes parem...»

«Kadunud Jautakisel pole kuigi mõnus tema all lamada...»

«Paras paar mõlemad...»

Akvile põlvitab kühmuvajunult — rohututt, mille vihm on vastu maad peksnud. Külm liiv kõrvetab põlvi. Külm hiilib ülespoole, haarab puusad, piha, tungib õlgadesse. Just nagu maetaks teda ennast mulla alla. Jovase Kučkailiene karjub üle labidate sahina, vaibuva palvelaulu: «Mind ka, mind ka, Petrelisega koos. Minu elu on läbi uuu-uuhuu-gu gu-guu... Neetud mõrtsukad, timukad... Uu-uu-guguu...» Mõrtsukad... Marius — mõrtsukas... Needsamad käed, mis oskasid nii õrnalt paitada... Elus! Pärast vangide põgenemist oli Must Könt millelegi nagu vihjanud, kuid Akvile ei tahtnud säärast mõtet lähedalegi lasta. «Mida sa kostaksid, Akvile, kui Marius järsku prauhti tuppa astub? Tere õhtust! Kuidas meie põngerjas kasvab?» Akvile vihastas: on alles kaabakas, ei suuda andestada, et peab Nemuniste tare eest tööd tegema. «Kebi põrgusse. Sa ei jäta rahule surnuid ega elavaid.» Must Könt naeris oma vastikut, tõgavat naeru. «Kas sa tema matustel käisid? No näed. Keelega matame inimese kähku maha, pärgli päralt.» Läks, jättes Keršise tigedalt torisema. Enam ei lausunud ta Mariusest sõnagi, kuid too mõistaandmine tungis hinge nagu puuk: muidugi ei teki sellised sõnad tühjale kohale, tema, Must Könt, teab rohkem kui rääkis. Akvile muutus rahutuks, ei suutnud enam vabaneda mõttest, et Marius v õ i b olla elus.

Ja tuleb välja, et see ongi nõnda. Mitte üksnes elus, vaid paneb teistele veel nööri kaela... Kui Adomas poleks jalga lasknud... On ära teeninud, mis siin rääkidagi, kuid ta on ikkagi vend. Hirmus mõelda, et Marius oleks võinud ta... Mõlemad ühest külast, peaaegu koos kasvanud. Issand, küll on ajad... Ja võib ju juhtuda nõnda, et temaga tuleb veel kunagi kohtuda...

Sellest mõttest jääb süda rinnas seisma. Akvile palub jumalat, et seda ei sünniks, et Marius ei tuleks tagasi; samas, kohkunud rumalast mõttest, anub ta taevalt andestust, söandamata päriselt välja öelda uut, äkitselt tärganud soovi. Ta ei taipa enam isegi, mida tahab. Tunded on kõik ühes sasipuntras. Kartus ja rõõm, lootus ja meeleheide, kabuhirm ja vihkamine, armastus... Jah, ta on nüüd elanud Keršisega ja võib öelda, et armastas Mariust. Võib-olla mitte nii tugevasti kui olnuks vaja, aga ikkagi...

Tema kõrval köhatati.

«Äh, jäid tukkuma või? Lähme vaatame ema hauda.»

Keršis. Näost hall, vimmas.

Akvile tõuseb aegamisi, hoides ristist kinni. Lõpp. Poodu on maetud, «puhaku ta rahus» lauldud. Preestri valge stihhaar, naistesalk ümber, liigub kalmistu värava poole. Rahvahulk on pudenenud väikesteks rühmadeks — kes läheb koju, kes sugulaste hauale. Politseinikud on samuti kadunud.

«Lähme,» ütleb Akvile.

Puude vahel kiviaia ääres on üksik viltuvajunud puurist. See on vist sada aastat vana — ajahammas on sellele kõvasti liiga teinud.

«Kui jõukamaks saame, lööme püsti korraliku hauasamba. Sellise, mis särab üle kogu surnuaia,» tavatses öelda Keršis, kui nad siia tulid. Nüüd ta ainult ohkab haledalt, lööb risti ette, laseb põlvili ja sosistab palvet. Akvile asub tema kõrvale. Liigutab samuti huuli, kuid mõtted on jumala maailmast kaugel. «Püha Maria, sa armuküllane...» Marius... Seal on Nemuniste hauaplats. Isa, Genute. Kas Marius tuleb neid kunagi mälestama? «Ükskord puhkan ma siin Keršiste keskel, aga mu haud võinuks olla seal...»

«...ja igavesele elule. Aamen.» Keršis lööb hoogsalt risti ette, tõuseb, Akvile samuti, ehkki tema palve ei jõudnudki lõpule. «Kas me sinu omasid ka vaatame?»

«Minu omad on elus. Pealegi ei ole seal isa poolt mitte kedagi, ainult Piibu-Kätre sugulased.»

«Surnud on inimesele alati sugulased.»

«Kuidas soovid. Võime sealtkaudu minna.»

Nemuniste haua juures jääb Akvile seisma, silmitseb mustendavat malmristi. Surnute mälestamise päeval süütas ta siin küünla. Kevadel peab jälle külvama ruutisid ja nelke. Jah, kui poleks alanud sõda, siis oleks siin, selle kõvera männijussi all, olnud tema igavene puhkepaik. Järsku läbis teda nagu elektrivool. Süttis viha — ei tea miks ja kelle vastu. Silmapilud ahenesid, ta pöördus Keršise poole ja surus läbi hammaste:

«Kuulsid, mida inimesed räägivad? Marius . . .»

Jah, on juba kuulnud. Teab. Vaatab kõrvale. Längus õlad kisuvad viltu nagu hingedelt vajunud uks.

«Nojah, räägitakse. Olid kogu mõisa sulased kokku ajanud. Et nad selle Kučkailise . . . Tema töö . . .» Sõnad tulevad visalt, näib, nagu kistaks veriselt haavalt sinna külge kuivanud sidet.

«Kučkailist ei haletse keegi.»

«Äh, ikkagi inimese, mitte sea tapmine.»

«See oli hästi tehtud. Niisugusele juutide mahalaskjale oli see paras,» tõstab häält Akvile, saamata isegi aru, mis pagan tema keelepaelad valla on päästnud. Samas aga tunneb ta magusat rahuldust, mis valdab teda viimasel ajal üha sagedamini, kui ta mehele valu teeb. «Vaevalt et Must Könt sulle kevadel veel Nemuniste tare eest tööd vehib, kui selle tegelik peremees välja on ilmunud.»

Keršis ei ava selle peale suudki. Pöörab ümber, läheb mööda jalgrada, ise kühmus. Pikad rasked käed on rippu nagu hernehirmutisel, tundub, et keegi nähtamatu tõstab tema asemel kõveraid jalgu, mis on kiilutud säärsaabastesse.

Akvile käib tema kannul. Kivist hauasambad ja ristid. Lihvitud ja lihvimata marmor. Must, roosakas. Ovaalsed fotod klaasi all. Raudaiad, pingid, potid hallast näpistatud lillede jäänustega. Väike raudrist, osava külasepa töö, on torgatud nelinurksesse tsementalusesse. Selle taga kõrge puurist, mis ulatub männi alumiste oksteni ja varjab oma pisikese plekk-katuse all pragunenud ristilöödukuju. Ja jälle marmor, aed, mis ümbritseb nii suurt platsi, et jätkuks neljalegi — vägev talumees. Siinsamas kabeli nurga taga, otse jumalakoja seina ääres, on Jautakiste haud. Must graniitplaat, massiivne rist. SIIA ON MAETUD . . . PUHAKE RAHUS, KALLID VANEMAD. LEINAV TÜTAR KATRINA JAUTAKYTE. On vist sugulased tollele Jautakisele, endisele külavanemale, kelle ligidale täna Kučkailise kirst lasti.

Keršis peatub hetkeks, tahab nagu tagasi pöörata, kuid

saapad astuvad ikkagi edasi. Ainult selg on sirgem ja mõlemad käed taskus.

«Kiidetud olgu Jeesus Kristus,» — Keršise hääl.

«. . . igavesest ajast igavesti. Aamen,» vastab talle keegi.

Akvile sai nagu sahmaka külma vett kaela. Ümber pöörata ja tagasi! Kuid Keršis on juba hauasamba ees põlvili, lööb risti ette, ning Akvilel ei jää muud üle kui teha sedasama.

Kuni nad palvetavad, istuvad Akvile isa ja ema mõtlikult pingil — nemad on oma kohuse juba täitnud. Akvile ei saa kuidagi issameiega lõpule. «Saatan ise ajas meid siia. Ikka see Pele. Igavene juurikas.»

Keršis tõuseb, kuid Akvile ei kiirusta — las Piibu-Katre ootab, kui see kohtumine talle niisugust rõõmu teeb.

«Istu meie juurde, väimeespoeg.»

Väimeespoeg . . . Akvile ei usu oma kõrvu. Need pole sõnad, vaid pehmed tainakuulikesed, mida on veeretatud suhkrus.

«Teete ilusasti, et ei unusta oma kadunud sugulasi.»

«Äh, on vaja . . . naiseema. Kõik satume kord sinna.» Keršise saapad tammuvad natuke aega ühel kohal ja rahunevad siis. Istub pingile.

«Mis tõsi, see tõsi. Minagi istun ja mõtlen: pole enam kaugel see issanda päev, mil ma oma vanemate kõrvale heidan.»

«Teie olete tugev, elate kauem kui ükski teine Lauksodises.» Keršis kummardub, suudleb vist kätt, sest on kuulda motsatus ja julgustav protest:

«Pole vaja, väimeespoeg. Milleks? Nüüd pole vanainimese käe suudlemine enam moes.»

Tõepoolest, nüüd kärvavad küll kõik küla penid! Piibu-Katrele on end ilmutanud vist püha vaim!

Akvile tõuseb püsti, tõuseb vastutahtmist. Ka nood kolm on pingilt tõusnud. Keršis ja isa on äärtel, ema keskel. Üleni mustas, kõhnaks jäänud. Nägu kollakas, silmad veelgi rohkem aukus, nina pikem, teravam. Räägitakse, et ta on haiglane. Peavalud, unepuudus . . .

«Tere, taadike.» Akvile embab isa, suudleb, kummardub käe kohale.

Ema torkab samuti käe. Närtsinud, kondise ja külma käe. Akvile puudutab seda põgusalt huultega. Süda ei värahtanud, ning Akvile tundis, et nüüd on seal ükskõiksust rohkem kui viha.

Külavaheteeni läksid kõik kõos. Ema kurtis, et ei saa enam Jurgisest ja Justest jagu — ühel on peas raamatud,

teisel simmanid. Adomast aga ei nimetanud sõnagagi. Ütles, astugu nad mõlemad kunagi sisse. Ikkagi sugulased. («Tahad või ei, aga jumal on meid ühte sidunud . . .») Pole mõtet kanda viha niisugusel ajal, mil inimene õhtul magama heites ei tea, kas hommikul tõusebki. Vahepeal sikutas ta Akvilet käisest, nad jäid pisut maha, ning siis sosistas ta Mariusest. Näed, mihukese bandiidiga oleksid end kokku heitnud! Nüüd ta mõistab, et polnud Keršise vastu õiglane. Jumal ise on Akvile niisuguse mehega kokku juhtinud. Tõsine talupidaja. Püüdlik, aus, hea peremees. Küll teil elu minema hakkab. Las ainult aeg rahulikumaks muutub. Siis vaatame ka kaasavara asja. Sa pole ju mõni näljarott, ikkagi jõukast talust. Ja ega meiegi ole vanemad, kel puudub südametunnistus, kes oma lihase tütre saadavad minema puupaljalt nagu mingi sohilapse. Ole ainult mõistlik, vaata ette, hoia end tolle neetud mõrtsuka eest. Mis oli, see oli, aga mis puutub lapsesse . . . Kõik lapsed on ühesugused — kes kasvatab, see ongi neile isa. Hüva, mis ma siin . . . Võib-olla on jumal armuline, ehk paneb see kaakitõmbaja veel kõrvad pea alla. Pole ju veel hilja, sõda alles käib. Jumal ei luba, et nii palju häid inimesi saab hukka, sihuke aga jääb ellu. E-ei, kõigevägevam halastab, võtab meid kuulda. Võib-olla juba ongi võtnud — räägitakse, et sakslased on ühe mehe tollest jõugust kinni nabinud.

«Kinni nabinud?» kordas Akvile kahvatades.

Ema noogutas ja rohkem Mariusest ei kõnelnud. Just nagu oleks tema saatus juba otsustatud, ja kui seni veel polegi, siis varem või hiljem tuleb ikkagi lõpp ja pole üldse mõtetki niisuguse tühja-tähja pärast suud pruukida.

«. . . Niisugune siga,» porises eespool Keršis. «Oma neliteist puuda . . .»

«Mis sa nüüd sea pärast, väimees . . . Inimestel lendavad pead otsast. Küll kasvatad teise,» lohutas isa.

«Need sakslased on samuti parajad varganäod,» lausus Piibu-Katre. «Mullu sokutasid meile hobuse asemele vana kronu, eile aga virutasid bandiitide otsimise ajal hane ära.»

«Ega ainult meil, eile jäi vaid mõni üksik paljaks tegemata. On kuulda, et tulevat veel komisjon, vaatavat hobused üle. Siis saavad paljud nutta.»

«Niisugused nagu sina, oinapea,» nähvas mehele Piibu-Katre. «Kaval peremees pistab naela kapja, singikäntsu komisjonile ja läheb koos hobusega koju tagasi.»

«Äh, inimesed talitavad igatmoodi, emake,» kaitseb äia Keršis. «Teevad kõike, mis pähe tuleb. Kuid ka sakslased on

nutikamaks läinud, rangemaks muutunud. Kas varem niisugust siga nagu minu oma . . . Võtsid lihtsalt ära, ei öelnud aitähki, koerapojad . . .»

Nõnda vesteldes jõudsid nad teelahkmele. Vainorased pidid minema vasakule, läbi küla, Keršised aga otse, piki järvekallast oma tallu. Hüvasti jättes meenutas Piibu-Katre veel kord, et nad ei peaks end uhkeks, astuksid mõnikord sisse.

«Ammu oleks nõnda pidanud,» ütles Keršis, kui nad olid jäänud kahekesi. Säras üleni, ei väsinud imestamast, et oli naisevanematega nii ootamatult ära leppinud.

«Vanamutt ütles, et sakslased olevat ühe partisani kinni võtnud,» pahvatas Akvile.

«Jah. Politseinik oli Gudvalisele rääkinud. Teine saanud surma. Tahtsid kavalad olla, aga viisid ise oma naha turule.» Keršis ei varjanud heameelt, ning Akvile tabas tema toonis ka mingit ähmast lootust.

«Mis sa räägid! Või kaks . . .» Akvile ootas, kuni südame kloppimine üle läheb, ja kui oli pisut rahunenud, lisas üksköikselt: «Võib-olla said sakslased nad kõik kätte . . .»

«Kui ei saanud, siis saavad. Ilmatu hulk sõjaväge, koerad. Inimene pole nõel,» vastas Keršis sügava veendumusega.

Ning taas — nagu äsja surnuaias — valdas Akvilet äkkviha.

«Miks sa siis Kučkailisele vastu lõugu andsid, kui ise inimeste verd ihkad?»

Keršis läkastas, isegi kõrvanibud läksid siniseks.

«Ihkan või ei, aga mis tulema peab, see tuleb, minu käest ei küsita, keda metsa lasta, keda siruli tõmmata või keda elusalt kinni võtta, ahah.»

«See on tõsi,» mõtles Akvile. «Ja ikkagi oleks sinu uni rahulikum, kui neist kahest, kes sakslaste küüsi sattusid, on üks Marius.» Oleks pidanud esimesena surnuaialt ära minema, ootamata, kuni Keršis end külge kleebib, üles otsima Musta Köndi ja ettevaatlikult, ümber nurga . . . Könt oli Mariuse suur sõber! Teab rohkem kui mõnigi teine.

Päev kaldus juba õhtusse. Päike, mis haruharva pilvede vahelt välja vaatas, naeratas viimast korda ja kadus siis nagu vattvoodri taha kukkunud vaskmünt. Tuul tugevnes. Hämardus, õhk muutus otsekui paksemaks. Järvelt kostis möllavate lainete rasket kohinat; vihma ei sadanud, kuid näole langes üha sagedamini äraeksinud veepiisku. Kõik oli niisamuti nagu tol õhtul mitme aasta eest, kui Akvile kõndis siin, järve ääres, tuul aga ulus kaeblikult esimeste külmade

käes näpistada saanud puude okstes, jalge all sahises ükskõikselt rohi — kuivanud, elumahladeta nagu Akvile mahamaetud unistused. Ta nägi ketiga puude külge kinnitatud paate, mida peksid lained, nägi ennast ühes paadis. Mühisevas pimeduses rähkles Marius nagu hiiglasuur lind. Akvile ei mõelnud enam härra Kontrollile ega sellele, milleks oli järsakule tulnud. Tal oli ükspuha, peaasi, et ainult paat kiiremini ümber paiskuks! Talle meenus üks Hauffi muinasjutt. Vististi sellepärast, et ka seal möllas torm, oli öö, muinasjutu kangelane aga kandis niisamasugust teravapõhjalist laiade lontis servadega kübarat. Hiljem nägi Akvile Mariust enamasti ilma kübarata — selle kummalise peakattega oli ta harva —, kuid alati, kui Akvile temale mõtles, vilksatas kujutluses Wilhelm, tegelane Hauffi muinasjutust «Steenfolli koobas». Mees, kes tuli muinasjutust sombusel sügisel ja naasis sinna palaval juunikuul, kui heinamaal luisati vikateid. Ja ta ei tule sealt enam iialgi tagasi. Ja kui tulebki, siis mitte tema, Akvile juurde. Akvile ise lõi tema ees ukse kinni.

Märganud vanemaid, lippas Laurukas neile vastu. Akvile haaras ta sülle, surus vastu rinda, suudles tuliselt. Siis tõstis lapse pea kohale ja silmitses kaua tema näokest, sealt aga vaatas vastu Marius, ning oli nii mõnus taas suruda rinnale väikest siplevat keha, millest hoovas möödunud päevade soojust ja magamata ööde uima. Eeskojas vehkis luuaga Julyte, keerutades üles tolmupilvi. Mõlemast õest oli just tema vähem Mariuse moodi, ainult silmad meenutasid venda. Ning Akvile võttis lollikesel käest kinni ja vaatas neisse silmadesse. Vaatas niisama ahnelt nagu janune klaasi vett. Lollike kõverdas nägu, ta oli inetu, emasse, kuid Akvilele näis, et ka huuled on tal nagu Mariusel.

Kogu õhtu oli ta otsekui võõras nahas. Ükskõik mida ette võttis, kõik läks viltu. Lüpsis lehma, aga unustas piima kurnamata, koerale määratud kondid viskas sigadele. Pani liha järgmiseks päevaks likku, kuid vale kaussi, ajas riiulilt maha poti tangudega. Kõik kukkus, purunes, läks untsu. Talle meenus, et polnud päevavalges mune ära korjanud. Võiks jätta homme hommikuks, aga tares on nii umbne! Ja ka Keršis on end sisse seadnud ukse juurde, meisterdab tuhkrute jaoks püünist ja laulab oma vana laulu tuulde lennanud seast, diiselmootorist... Parem juba latern süüdata, küünis käia ja laudalakka ronida. Saab vähemalt sellest lõputust laulust pisut puhata.

Kui ta aga tarre tagasi jõudis — varem kui kavatsetud —,

polnud tal põllesiilus ühtki muna. Huuled olid valged nagu üleküpsenud hernekaunad, latern võdises käes.

«Sellest saab korralik püünis,» ütles Keršis. «Pärast sõda on tuhkrunahkadel kulla hind.»

Akvile vaarus kööki, vajus ahju ääres seisvale toolile, istus kaua, pea käte vahel. Keršis rääkis talle midagi, kummardunud püünise kohale, kuid ta oli pime ja kurt kõige vastu, mis toimus ümberringi. Ning alles siis, kui ta tundis, et hirmust tardunud veri voolab taas soontes, et ta suudab juba arutleda ja tegutseda, ilma et end reedaks, pistis ta taskulambi pintsakutaskusse, ütles, et on vaja midagi võtta aidas asuvast kirstust, ja läks välja. Ent kui ta tagasi tuli — ja ära oli ta seekord kauem kui tavaliselt —, polnud tal midagi käes peale taskulambi.

«Äh, teen sauna, teen tuhkrutele alles sauna,» ähvardas Keršis lõbusalt, pusides oma püünise kallal.

III

Poleks olnud vaja pöörata sellele põlluvaheteele. Sild oli nõrk, mitte autode jaoks. Aga mida ta oleks pidanud tegema? Kihutama mõisa alleele, tanumale, sakslastele vastu? Ainult enesetapja võis valida niisuguse lahenduse. Kui ta oleks sillale enne mõelnud... Poole kilomeetri kaugusel, kui sõita mööda ristikupõldu, oli koole. Võib-olla oleks sinna kinni jäänud, kuid see-eest olnuksid nüüd kõik ikkagi koos. Karu muidugi välja arvatud. Jah, Vaidotas oli mõnikord liiga ettevaatamatu. Miks ainult tema? Igaüks meist pidanuks niisugust võimalust ette nägema. Õnn veel, et auto ei tõmmanud kedagi koos endaga Sraujasse. Nii või teisiti, nad olid säärasele asjaks valmis. Ainuüksi temal ei vedanud, ei vedanud põrmugi. Nad hüüdsid, tahtsid aidata, kuid lasud plaksusid nii lähedal... Pealegi arvas ta, et jalaga pole midagi tõsist. Edasi, mehed, edasi, iga hetk on kallis! Küllap nad punuvad juba Giluže metsa poole. Kniukšta talus ootavad neid hobused. Kui sakslased teed ära ei lõika, võib öelda, et nad on pääsenud.

Ta püüdis uuesti püsti tõusta. Vool oli siin nõrgem, põhi kõva, liivane. Ent valust oiates kukkus ta vette tagasi. Luu on murdunud. Kusagil põlve lähedal. Või on ainult nihestus? Oli siis vaja nõnda lennata — otse vastu kivi! Missugune tobedus! Omaenda kodumaja lävе ees sakslaste küüsi... Varsti on nad siin, näevad jõkke vajunud autot ja taipavad, et ümbruskonnas on vaja tähelepanelikult ringi vaadata.

Hoidudes põõsaste varju, kahlas ta edasi. Täpsemalt öeldes püsis vaid vee peal, vool ise kandis teda. Jäi vaid hoiduda madalale ulatuvaist puuokstest ja mitte minna keset jõge — aeg-ajalt valgustasid seda raketid. Hetkeks vaikinud laskmine algas uuesti. Nähtavasti olid sakslased auto juba avastanud. Granaadiplahvatus. Viskasid igaks juhuks. Argpüksid! Jah, nad on juba seal, silla juures. Jooksevad piki jõekallast, tulistavad põõsastesse. Hüüded kostavad teiselt poolt jõge — nad on juba üle Srauja. Tasa, tasa! Neid võib olla ka siin. Varsti tuleb külavahetee sild. Hea, et rakettide valgus on siin kahvatum, ent ikkagi peab hoidma kalda lähedale, põõsaste varju — sillale on ilmselt pandud valve.

Jalg valutas kohutavalt. Nagu nimme lõi ta veel põlve vastu mingit põhjavajunud puunotti, võib-olla ka vastu kivi. Südame all otsekui sulas, silme ees läks mustaks. Ta ei püüdnud enam vees püsti tõusta, kõik oli selge: kui sakslased teda jõest välja ei õngitse, on tema teekonna lõpp seal, kus lõpeb Srauja, — Giluže järves. Kui õnnestuks leida lukustamata paat, läheks ta üle järve. Seal aga on juba Giluže mets. Kuni sakslased selle läbi kammivad... Imelik olevus see inimene, püüab surma ükskõik mis hinnaga kas või ühe päevagi võrra edasi lükata. Kui oleks automaat... oleks pidanud tolle kivi ümbert otsima, ehkki, nagu ta mäletab, on seal hauakoht, kuid jalg ajas mõistuse päris segi. Jah, lugu on räbal.

Raketid lõid üha harvemini loitma, tulistamine oli peaaegu lakanud. Riided ja jalanõud vettisid, tirisid põhja. Lihased pakitsesid. Ta polnud eales arvanud, et Srauja vesi on nii külm. Liigutas käsi ja tervet jalga nagu krabi, püüdes end vee peal hoida, madalamates kohtades aga tõukas end põhjast lahti, ning tänu voolule liikus ta nõnda üsna kiiresti edasi. Ometigi näis talle, et loksub paigal. Kui ainult ei tuleks kramp. Siis on surm silmaga näha. Külas klähvisid metsikult koerad. Kusagil siinsamas, käeulatuses, olid tared, õued, püstaiad teivaste otsa pandud pottidega, lautades tukkusid soojal sõnnikul lehmad. Ta polnud arvanudki, et inimene võiks kadestada loomi. Toibe sõnnik või kuivad õled. Jah, selgub, et elus tuleb ette olukordi, kus annaks sääraste asjade eest ükskõik missuguse varanduse. Kuid käigu eemale need rumalad mõtted, nõnda võib täiesti vedelaks lüüa! Mõtleme parem Scotti ekspeditsioonile. Kaheksakümnekraadine pakane, lumetormid, jäämäed. Selles jõekeses pole rohkem kui kuus-seitse kraadi Celsiuse järgi. Ja mõistagi üle nulli. Ainult kolmkümmend kraadi vähem kui

kehatemperatuur. Kui on külm, siis seepärast, et inimene kujutleb, et tal on külm. On juhtunud, et inimesel «raiuti» pea otsast hanetiivaga. No-jah, võib-olla poleks Karul maksnudki oma elu mängu panna. Ent niisugune ta oli — ronis ise tulle, oli valmis kaaslaste eest elu andma. Kui oleks kohe märgatud, et teda pole autos, kas nad oleksid ta siis maha jätnud? Hiljem, pärast granaadiplahvatusi, kui kõik selgus, oli juba hilja. Võib vaid kujutleda, missuguse segaduse ta tekitas! Nad võitsid vähe, võib-olla kaks-kolm minutit, kuid niisuguses olukorras, kus minutid võrduvad tundidega... Kui poleks olnud seda pehkinud silda... Aitäh, Karu, aitäh, sõber, sa aitasid meid... Kuid susi söögu, miks pidi ta surma saama? Imesid ei ole olemas, kuid Karu oskas teha imesid.

Jõesäng laienes, vool aeglustus. Ta libises silla alt läbi. Jalg ei ulatunud enam põhja. Jah, varsti on järv, siin on igal pool sügav. Peab hoiduma kaldale lähemale, põõsastest kinni haarates end edasi tõukama. Ta peaaegu ei tundnudki oma käsi. Ja siiski oiatas paaril korral valust, kui riivas midagi teravat — kännujuurikat või rauatükki. Seal võisid olla ka pudelikillud, murdunud vikati ots, mille lapsed olid ära visanud. Tema sõrmed olid vist igalt poolt lõhki, kuid ta püüdis sellele mitte mõelda, nii nagu ta ei mõelnud ka näole, mis oli okstest veriseks kriimustatud, pilliroost tuimaks pekstud, — nüüd, mil ta lähenes järvele, tõkestas pilliroog lausa müürina teed. Kõik see on tühi-tähi! Peaasi mitte silmi välja torgata. Ta mõtles, et oleks pidanud sumama teisele kaldale, kuni jõgi oli veel kitsas ja tal endalgi oli jõudu rohkem. Alateadlik enesesäilitamistung — hoida inimestest eemale... Kuid seal on ju küla, järve ligidal on Must Könt! Peavari, soe voodi... Sellest mõttest tuli nõrkus peale. Hull! Minna oma koju, kui igal õuel võib seista sakslane! Tahad hukutada Musta Köndi, just nagu poleks teda enam sõpradele vaja sel juhul, kui sina ei jõua elusana Vente metsa?! Kui vähe on vaja inimesele, et vedelaks lüüa.

Ei tulistatud enam. Vahel harva lõi särama rakett, kuid juba eemal. Kusagil undasid mootorid, oli kuulda nagu karjumist. Koerad haukusid üha laisemalt. Meestel ilmselt hinnatig jalga lasta. Kui nad rumalast peast Giluže metsa ei lähe... Hommikuks on nad hea tüki maad läbi trampinud, siis aga pole enam kaugel soo, omad inimesed. Pääsenud! Kuid mida teeb tema, inimvare, isegi kui jõuab üle järve? Ikkagi oleks pidanud hoiduma teisele kaldale. Peaaegu kõik paadid on seal. Järve äärt mööda olekski ta metsani jõud-

nud. Mitte üle poole kilomeetri, aga kui üle järve, siis peaaegu kaks. Kõik selle neetud ettevaatlikkuse, hirmu pärast, kurat võtaks! Jälle, jälle on pea igasugust pahna täis! Aitab! Mis tehtud, see tehtud. Pole mingit vahet, ootad sa Giluže männikus, kuni satud sakslaste aheliku kätte, või lased viimased kuulid nende pihta siin, sellel kaldal.

Ta roomas järve kaldale ja lamas seal pisut aega nagu palginott. Kogu kehas oli talumatu valu. Ta ei teadnud enam, kumb jalg on terve. Hakkas luksuma, tundes, et maos on midagi külma. Talle näis, et hingab ninast välja külma õhku, ning hetkeks kujutles oma kopse, mis on kaetud härmatisega. Olgu pealegi! Ennekõike peavad tegutsema käed. Ta pani peod huulte ligi ja asus puhuma. Pimedas ei saanud küll hästi aru, kuid käed olid kleepjad, põlesid, just nagu oleks neile puistatud hõõguvaid süsi, sõrmed olid tuimad. Veel pisut. Ta püherdas maas, peksis käsi vastu külgi. Tuul oli vastikult vinge, kuid summutas kõik hääled. Pole halba ilma heata. Ta püüdis püstolitaskut lahti teha. See õnnestus, ehkki mitte kohe. Ta peaaegu soovis, et ilmuksid sakslased. Sobiv koht kaldal, hea kaitsepositsioon. Padruneid on vist kolmekümne ringis. Kui iga viies tabab... Ei, nii hõlpsasti teda kinni ei võeta. Finaal on selge — viimane kuul endale —, kuid niisugune lõpp ootas teda varem või hiljem nagunii. Pessimist? Võib-olla. Kui inimene on läbimärg ja üdini külmunud, surm aga seisab silme ees, siis polegi eriline patt soovida, et see kõik kiiremini lõpeks.

Kangestunud liikmed hakkasid otsekui üles sulama, valu lihastest kadus, ehkki meelekohtades torkis endiselt ja pea pööritas pisut. Ta tundis, et keha elustub taas. Kuid sellest, et ta oli veest välja roninud, vahetades kuus või seitse plusskraadi paari kraadiga alla nulli, ei hakanud tal põrmugi parem. Läbilõikav tuul tungis riiete alla, teda haarasid külmavärinad. See oli tuttav tunne, kuid siiski eelistanuks ta hingematvat Orjoli pakast ja sooje kuivi rõivaid siinsele novembrituulele, mis kuivatab su märgi kehakatteid.

Ta tõusis istukile, kobas valutavat jalga. See oli paistes, põles, just nagu oleks sellele asetatud tuline kompress. Peab veel kord proovima tõusta. Oiatas ja kukkus. Jah, asi on selge, vasak jalg on võtnud tähtajata puhkuse. Ja vaevalt jõuab ta sealt tagasi tulla... Siiski ei tohi nõndaviisi istuda ja külmast hambaid lõgistada, öö ei kesta ju igavesti. Ta toetas käed maha ja hakkas vigastatud jalga järele lohistades neljakäpukil piki järvekallast roomama. Õhuke jääkirme

ragises. Kohati vajusid käed peaaegu küünarnukini püdelasse porri, ning ta pidi tegema ringi, et mööduda veelombist, mida varjas rohi. Edasi tuli kallas, kus kasvasid puud. Nüüd tuli roomata aeglasemalt, alatasa peatuda ja iga kohta, kust järv puude vahelt paistis, teraselt silmitseda — äkki on kusagil paat. Siinkandis on paadid mõistagi ketiga kinni, et lained neid minema ei viiks, kuid lukuga polegi ju kuigi raske toime tulla. Peopesad ei valutanud enam, neid põletas ja vaevas kihelus. Tema keha koosnes otsekui eraldi tükkidest — sulatina täis valatud jäsemed, kivist pea koos sissepandud meelekohtadega, värisev keha, mis on õmmeldud jäisesse kotti. Puud lõppesid. Paljas kaldariba, mitte just järsk nõlvak, ning taas puud. Talle näis, et on roomanud nõnda kaks kilomeetrit, ehkki läbitud polnud sellest maast kolmandikkugi. Kummaline, kuid ta ei tundnud neid kohti enam ära. Kõik oli võõras, just nagu poleks ta siin eales käinudki. Eespool on mingi puutükk. Aer! Murdunud aer... Ta lamas pisut aega küljel, tundis, et kõik läheb ilmselt teisiti, ootuste vastaselt, kuid ei mõistnud ka, mismoodi. Kui on aer, siis peab kusagil lähedal olema ka lootsik. Külmast hambaid lõgistades silmitses ta musta, kohisevat vett. Tuul puhus teise kalda poolt. Ühe aeruga, pealegi veel murdunud aeruga vastu tuult! Niisama edukalt võiks selle järve lusikaga tühjaks tõsta. Või proovida ringi minna? Kolme-nelja tunniga... Kuid mis teda seal ootab? Kui sakslased jätavadki metsa läbi otsimata, külmud seal ise surnuks. Mis mõttega sa ennast piinad, kui tulemus võrdub nagunii nulliga? Neid kolmekümmend padrunit võib kasutada ka väiksema energiakulutusega.

Ta hakkas uuesti maas püherdama, kätega vastu külgi taguma, hoolimata põrgulikust valust jalas. Kuid värin ei lakanud — ta vappus üleni, näis, et keha lendab kohe tükkideks. Külm! Jah, selle ees on inimene abitu. Napoleon unustas selle, ning ka sakslased ei võtnud tema kogemustest õppust. Kui sigaretid ja tikud poleks märjad... Oleks kas või üks tikk, kurat võtaks! Inimesed kardavad tuld. Tuli on õndsus. Praegu võiks ta käed kuni küünarnukkideni hõõguvatesse sütesse suruda, tõsta ja imetleda neid nagu ihnur kullatükke.

Oli tunda suitsulõhna. Ta tõstis imestunult pea ja hingas täis rinnaga. Rumalus, tuul on järve poolt, kust see suits siia saab. Jampsi! Kuid suitsulõhn oli selge see. Põleva kasetohu, pannkookide, lauda lõhn. Inimese sooja pesa lõhn. Kodu lõhn! Ta kiristas hambaid. Teadis, et see on sama, mis minna

vastutuulega üle järve, sõuda üheainsa, pealegi veel murdunud aeruga, kuid ta pöördus ikkagi ümber ja roomas tagasi. Jah, aeru laia otsa, kulunud laba võib pista kaenla alla. Pikkus on vist paras. Talle on vaja karku. Tõusis püsti, toetudes aerule, ja astus sammu. Imestas isegi, et see on nii lihtne ja mugav. Ei, aer on pisut pikk ja murdunud ots liialt terav, tungib maasse. Ta tegi liigendnoa lahti hammastega, sest sõrmed ei kuulanud sõna, aga otsa siledamaks lõikamisest ei tulnud midagi välja — käed olid nagu kummist. Hüva, teeb seda hiljem, kui need pisut kosuvad. Käia saab ju ka nõnda.

Selles kohas oli kaldanõlv kumer nagu liua serv. Leidnud laugema paiga, hakkas ta üles koperdama. Ei, polegi nii kerge ja mugav, nagu algul paistis. Ikkagi liiga pikk, kurat. Kusagil paremal, tee pool, kõlas hüüe, lõi põrisema mootor. Üsna lähedal. Sakslased! Tõenäoliselt on nad küla ümber piiranud, ja tema on sattunud rõngasse. Neetud! Oleksid vähemalt kindadki alles. Jäi seisma ja vaatas lootusetul pilgul oma karku. Taevas oli pisut selgunud, pilvede vahele oli puistatud tähekilde. Enne koitu ilmselt veel külmetab pisut. Sõrmed olid nõnda kanged, et need kolmkümmend padrunit võisid vaenlase jaoks olla niisama ohtlikud nagu paukherned.

Viimaks pääses ta sellest liuast välja. Enne järsaku servale jõudmist silmas ta mingeid taevani kerkivaid mäeharju, mida ümbritsesid puud. Nüüd, seistes täies pikkuses püsti, teadis ta juba, et need on majade katused. Võõras talu. Hakka või uskuma vanameeste jutte öistest paharettidest, kes ajavad su nõnda sõgedaks, et keerutad ringiratast ümber oma tare, näed selle asemel uhket mõisat ja eksled nõnda kukelauluni, mil kae silmilt langeb. Noh, aitab. Olgu kuidas on, aga siin elavad inimesed. Lehmad mäletsevad soojas laudas, lakas on heinu, tuulevari... Vastik tuul! Kaldal kaitsesid tuule eest puud, aga siin, lagedal, oli nagu põrgu lahti. Maa oli külmunud kivikõvaks. Kargu võiks ju lühemaks teha, kuid teravat otsa nürimaks nüsida pole küll mingit vajadust.

Tuleb mööda minna, kinnitas ta endale, talust tuleb igal juhul mööda minna, kuid tuul lükkas teda otse selle nõiutud mõisa suunas. Näis, nagu oleks mõlemale poole ehitatud nähtamatu tara, ning tema ukerdab seal, põrgates aeg-ajalt selle vastu, leidmata auku, kust võiks välja saada. Jah, pole ühtki auku, torises ta vihaselt, ent see torin oli pigem teeseldud kui siiras. Ta oli peaaegu rahul, et niisugune tara

on olemas ja et tuul puhub selga, ehkki ta sellele ei mõelnudki. Ja kui olekski mõelnud, siis oleks üksikutest osadest kokkuõmmeldud keha talitanud oma tahtmise järgi, sest teatud juhtudel on härmatanud kopsude või tühja mao loogika tugevam ajude loogikast, eriti kui viimase kasuks pole kaalukaid põhjendusi.

IV

Heinakuüni ukse alumine osa ulatus maast tubli kolmandiku meetri kõrgusele. Vististi hoone parema tuulutuse pärast. Kuid see pole tähtis. Nüüd on ta juba sees, lamab terve jala poolsel küljel ja ahmib endasse pehmet heinalõhnalist õhku. Tuul on jäänud seinte taha. Ei, ukse alt veel tõmbab, kuid võrreldes sellega, mis oli pisut aega tagasi, on see jumalik hingus.

Marius silitas oma aeru: saatus on armuline, leiab isegi surmaminejale mingi kingituse. Ta lebas rammetult nagu ront. Märgade rõivaste puudutus ei mõjunud enam nii ärritavalt, värin andis järele, ehkki kogu keha oli endiselt otsekui külmi nõelu täis torgitud. Kui inimene ei luksu enam külmast, siis ei tähenda see, et ta võib lesida, kuni kangestub. Ta tõusis püsti. Tore asi see kark! Nüüd oli soojem, sest tuul ulatus ainult põlvedeni. Kui õnnestuks lauta pugeda, liibuks ta vastu lehma külge. Ei, ei! Parem juba kiiluda end lammaste vahele. Soe kräsuline lambavill, see juba on midagi... Tobedus! Ta ju ei teagi, kus on laut. Ja pealegi on lauda juures koer. Kindlasti! Ah, koer meenus just parajal ajal. Ilmselt on ukse taga karjaõu, vasakul või paremal asub laut. Ja koerakuut. Ei, praegu ei tohi mõelda soojusest, vaid sellest, kust leida ohutu koht. Ohutu... Ta ei suutnud end talitseda ja muigas kibedalt. Nali naljaks, kuid inimene peab tegema kõik, mis suudab. Ta mõtles pingeliselt, vaadates sinakatest triipudest läbistatud pimedusse. Selge, karjaõu on selle ukse taga. Laut, koer. Tuul puhub sealtpoolt. Pole paha, pole sugugi paha. Kui ta usuks jumalat, peaks tänupalve. Ettevaatlikult aerule toetudes hakkas ta pimedas edasi koperdama. Paremal sattus ta ristikheinahunnikule. Naaldus sellele, seistes ühel jalal, ja sirutas aeru üles, katsudes, mis on pea kohal. Ristikut oli topitud talast kõrgemalegi, võib-olla katuseharjani välja. Niisuguse jalaga, ilma redelita... Talupoegadel on vastik joon — ihnsus. Nad võiksid ju üles ronida, korraga terve sületäie ristikut alla

visata. Just nagu annaks hunniku servast tuustikaupa kiskumine suuremat sööda kokkuhoidu...

Ka vasakul oli ristik. Torkiv, täis ohakaid, pika seismisega kivikõvaks vajunud. Kuid see ulatus ainult vööni, ülal oli hein. Redel! Katsus seda kaua, usaldamata oma kohmetuid, veriseid sõrmi. Pole ime, et see siin on — iga talumehe küünis on redel —, kuid mitte kõikjal pole see asetatud sinna, kust on hõlpus üles ronida. Kätega redelipulkadest kinni hoides, õlaga vastu seina toetudes tirib ta ehk kuidagimoodi oma invaliidist jala heintele.

Ta rõõmustas, et heinu oli pandud talast pisut kõrgemale. Roninud üles, lamas ta veidi, kuulatades südame metsikut pekslemist. Jalas oli põrguvalu, käed pakitsesid. Siiski tuli kõvasti pingutada, enne kui ta üles sai. Ta teadis juba, mida teeb edasi. Ülalt heintesse pugeda on ohtlik — segiaetud koht on kohe näha, ja kui ronid liiga sügavale, tuleb õhust puudu. Vajudes tõmbub hein seinast tavaliselt eemale, sinna tekib vahe. Ta surub end sellesse vahesse just seina keskpaigas ja hakkab end allapoole kaevama. Väljakistud heina võib toppida mõlemale poole vahesse.

Surub end sisse... Kerge öelda. Muidugi ta ei lootnud, et see on lihtne, kuid ei arvanud ka, et see võib olla nõnda raske. Kargust polnud siin enam mingit abi. Jalg jäi alatasa kuhugi kinni, lõikavast valust läks süda pahaks, silmist voolasid pisarad. Külma ta enam ei tundnud, ja see juba oli midagi. Vastupidi, ta läks üleni higiseks, näis, nagu oleks talle ümber pandud palavad kompressid. Vilksatas tobe mõte: kui selles heinakoopas (vististi kaks meetrit heina pea kohal ja sama palju allpool) oleks valge ja ta saaks end kõrvalt vaadata, siis oleks näha, et ta aurab nagu härmatunud hobune talvel. Tõenäoliselt on ta juba jõudnud heinalaadungi keskpaika. Kui talupoeg, keda pelutab süngeks tõmbunud taevas, toob kiiruga siia kuivamata heina, hakkab see kuumenema. Olgu kuidas on, aga külm siin vist küll kallale ei tule.

Suure vaevaga sai ta poolkasuka seljast, kiskus saapa tervest jalast. Tegi püksinööbid lahti, kompas vigastatud jalga. Oleks nagu veelgi rohkem üles paistetanud. Heinapurused pihud kleepusid põleva naha külge, just nagu oleksid nad tõrvaga koos. Veri... Ehmunult tegi ta hammastega lahti pluusikäiste nööbid ja asus randmetega hõõruma paistetanud kohta. Ei, veri oli tulnud sõrmedest. Miskipärast meenus üks suvi (siis oli ta veel nooruk), mil hobune lõhkuma pistis ja ta vankrilt lendas. Siis sai oma osa parem jalg —

luu mõranes põlve ligidalt. Paar nädalat vähkres ta voodis, kuid tuli toime ilma arstita. Ilmselt kordub nüüd samasugune lugu.

Ta katsus uuesti paistetanud jalga, pigistas seda halastamatult. Siis surus selle heintesse ja hoidis nõnda, kuni silme ees lõi valust kirjuks. Mnjah, pole midagi hirmsat, paistab, et luus on vaid mõra. Ta juba teab, mida tähendab luumurre, seda mõnu oli ta tunda saanud rindel.

Ootamatu rõõm nõrgestas, ning ta lamas kaua selili, olles end kogu pikkuses välja sirutanud. Mis siis ikka, algus on parem kui võis loota. Muidugi, veel ei tea, kuidas kõik lõpeb, ent milleks murda pead, kui see sinust sõltub kõige vähem? Korralik ase on olemas, ja eks hiljem vaatame edasi. Peaasi on puhata, et võiks hiljem, kui aeg käes, tululikult kasutada neid kolmekümmend padrunit.

Seina poolt õhkus jahedust. Ta puges sügavamale heintesse, tõmbas poolkasuka õlgadele, ning hingates sisse lambanaha ja heina järele lõhnavat niisket õhku, nägi ta uuesti põõsaste vahel voolavat jõekest, mida taoti valgustasid raketid, tundis vee jäist embust, mis läks järk-järgult hellemaks, õrnemaks, kuni muutus viimaks keerlevaks udupilveks ja kandis ta olematusse.

Teda äratasid kummalised helid. Algul ta ei taibanud, mis see on, tundis vaid, et naha all sibavad külmad nõelad, ja kui ta püüdis küljele pöörata, lõi selga tuim valu. Kogu keha oli otsekui puruks pekstud. Põlv ja selle ümbrus põles, just nagu oleks seda soolaga hõõrutud, pea lõhkus, suu oli purukuiv. Piinas janu. Ilmselt on tal palavik. Etsakae! Leidsid koha, kus haige olla.

Ta kuulatas. Hääled, mida ta unisest peast ära ei tundnud, kordusid taas — siga ruigas. Niisugusel ajal siga tappa... Imelik... Muidugi, on juba hommik, aga siiski... Kas tõesti läksid sakslased minema? Ei, see pole nende moodi. Õigem oleks arvata, et nad ootasid koiduni, tungisid külla ja koorivad praegu talupoegi. Jah, täna jääb nii mõnigi oma seast ilma. Ja see võib olla ainult sissejuhatus. Kuid edasi? Ta mõtles võimalikele tagajärgedele, ja süda tõmbus kokku. Oma saatuse üle ei pidanud ta aru, nii nagu ka selle loogilise küsimuse üle, mis hetkeks kerkis: kas ta on talitanud õigesti või valesti? See ei kuulunud tema võimupiirkonda. Tema pidi täide viima, mitte aga pärima. Organiseeritud jõud, mis seisab temast kõrgemal, teadis paremini, kumb tee on praegu sobivam: kas püüda säilitada rahu talupoegade hulgas või hoopis rikkuda seda, et õhutada vastupanule

elanike laiemaid hulki. Provotseerida vaenlast süütuid päid raiuma on julm, ta sai sellest aru, kuid õigustas seda kui paratamatut pahet. Sõda on alati julm, eriti niisugune nagu praegu. Ei võidelda mitte üksikute inimeste pärast, mitte selle pärast, missugust valitsejat panna troonile, — lahinguväljadel otsustatakse tervete rahvaste saatus. See on hamletlik «olla või mitte olla» ülemaailmses ulatuses, mitte lavalaudadel. Teda ei erutanud põrmugi võimalus, et mõne tunni pärast, võib-olla veelgi varem pühitakse temagi eluareenilt. Ta oli kuulnud põlevatest küladest Valgevenemaal. (Pool aastat hiljem tehti paar küla maatasa ka Leedus.) Mis siis ikka, sakslased kaevavad oma taktikaga («Ühe meie mehe eest sada asiaati!») hauda iseendale. Olgu pealegi. Võib-olla jääb ka temast vaid peotäis tuhka, kuid ta pole oma elu asjatult elanud. Kunagi jutustavad ajaloolased tulevastele põlvedele nendest, kes oma elu hinnaga päästsid inimkonna hukkumisest. Tema on mõistagi liiga tühine selleks, et o m a nime ajaloo lehekülgedel sajandeiks säilitada, kuid ka nimetuna jääb ta elavates elama. Ent need nisu ja nuumsigade kasvatajad... Lurjused ja ausad inimesed, argpüksid ja nüripead — peale oma maa ei tunnista nad ühtki teist jumalat. Nende jaoks pole midagi kohutavamat kui surra teadmisega, et neist jääb järele vaid tühjus, kusjuures nad ei tea, mille eest surevad. Surevad koos naistega, lastega, mõrsjatega, kes enam eales ei sünnita järglast — värvirikaste põldude kündjat või peente kangaste kudujat. Selles külas elas palju inimesi, keda tal polnud põhjust armastada, ent praegu, arutledes kõige halvema võimaluse üle, tundis ta neile südamest kaasa.

Järsku läks mõttelõng sassi, katkes ja sõlmus uuesti hoopis ootamatus kohas. «Kuid mina?» mõtles ta. Inimene, kes oli parteile andnud püha tõotuse võidelda viimse hingetõmbeni. Kas ta on tõesti teinud juba kõik mis võimalik, et kössitab nüüd nagu hagijaist koopasse aetud loomake ja ootab surma? Miks peab see viimne hingetõmme toimuma just sellal, kui kodumaale on tema elu nii väga vaja? Kolmkümmend püstolipadrunit... Jah, see on kangelaslikkus, ütleb mõni, ta oskas surra. Kuid mis kuradi pärast peaksid need olema minu elu viimased? Ja kui pisut järele mõtelda... mis kangelaslikkus see on, kui paugutad mõne pidemetäie, teades, et pole muud väljapääsu? Surra oskab iga tohman. Kuid katsu end kriitilisel hetkel surma küünte vahelt välja keerutada, tulevasteks võitlusteks hoida, siis oled mees! Just selles on tõeline kangelaslikkus!

Ta oigas. Mitte valust, ehkki kogu keha kuumas nõnda, nagu oleks see mässitud hõõguvate sütega täidetud palakasse, — teda lämmatas viha, jõuetu viha. Oli kohutav, et midagi ei saa enam tagantjärele muuta. Nood kaks lurjust oleks pidanud riputama sealsamas tee ääres pärnade külge! Vaikselt, tseremooniata. Ja ise kohe autosse. Kuid ta tahtis näidata, et nõukogude võim on õiglane, ei karista ilma kohtuta ka kõige alatumat mõrtsukat, et meie karmi, kuid õiglast talitusviisi ei maksa samastada okupantide kuritegudega. Ta püüdis operatsioonile anda nii-öelda laiemat kõla... Ja muidugi näidata inimestele, et saksa koloss seisab savijalgadel. Kaalukad argumendid? Jah, vastu väita pole midagi. Aga kui Adomase asemel olnuks keegi teine... Jah, ta poleks pidanud tol õhtul külasse minema, Kučkailisega oleks toime tuldud ka lihtsamalt, jah, märksa lihtsamalt... Muidugi, polnud vaja tõestada lurjusele, pealegi veel tuttavale, et ta on lurjus, kuid näha teda enda ees põlvili, vaadata nagu viimast kaltsuhunnikut... Ta ju tunnistas seega — ehkki vastu tahtmist —, et saab oma teenete kohaselt, minul aga on t ä i e l i k õigus i n i m e s t e ees, sest ma ei saanud, ei tohtinud talitada teisiti. Inimesed... Kes teab, vennas, kas sa siis, kui mõtlesid nendest, ei pidanud eelkõige silmas just t e d a? Just nagu oleks tähtis, kuidas sellesse suhtub naine, kelle sa ammu olid otsustanud oma mälestustest kustutada. Mis siis ikka, selge, et kukkus rumalasti välja. Ent polegi nii kerge riputada lühtri külge inimest, kellega oled kasvanud ühes külas ja kelle õde sa kunagi armastasid.

Ta kissitas silmi, ehkki ümberringi valitses niigi kottpimedus. Ei maksa selliste mõtetega lahti kiskuda südamehaavu. Aitab ihuhaavadestki. Hoolitsegem parem argiste asjade eest. Ahah, püksid on täiesti kuivad. Poolkasukas on samuti tahenenud. Järelikult soojendab meie ahi üpris korralikult. Kui taskulamp poleks kadunud, võiks end üsna kenasti tunda.

Mõnda aega lebas ta kõhuli, pööramata tähelepanu teravnenud valule jalas. Kõrvus oli mingi pehme rudin, see kostis nagu läbi vati. Õhk oli samuti otsekui mingeid kiude täis, tungis vaevu läbi kleepjate söörmete, ning ta ei taibanud kohe, milles on asi. Kurat! Siin võib ju lämbuda! Ärevalt roomas ta mööda oma koobast seina poole. Nõndaks, ülalt oligi sülem heinu alla vajunud ja sulgenud väljapääsu, täpselt niisama nagu see saatana nohu oli kinni pannud tema nina. Näis, et õõsel oli koobast õnnistada märksa kergem kui praegu mõnes heinasületäiest läbi pugeda — iga liigutus

tekitas lõikavat valu. Viimaks ometi sein! Ta lebas rammetult, surunud hõõguva põse vastu külma karedat palki, hingates ahnelt jahedat, kosutavat õhku. Kusagil lähedal klähvis vihaselt koer, oli kuulda hüüdeid, nende sekka tuhme lööke. Plaksatas lask. Siis teine. Mitte järjest, vaid mõningase vaheajaga, mis tundus niisama pikk kui see aeg, mis oli möödunud sea ruigamisest. Võib-olla aga polnudki ruigamist ega laske, see oli vaid unes? Ei, lasud olid ehtsad. Ikkagi on vaja püstol puhastada. Kui poolkasukas alla laotada ja kuidagi käsikaudu... Pagan võtku, oleks palkide vahel vähemalt pilugi... Pea käib ringi. Kas ta tõesti külmetas? Tuuletõmbust ei tohiks siin olla, kust seda külma siis õhkub? Tõtt öelda tundis ta juba seal, oma urus, kuidas naha all sibavad jäised nõelad, ent nüüd olid need otsekui muutunud juhtmeteks, mida läbis kord kuum, kord külm vool.

Tagurpidi, säästmata vigastatud jalga, roomas ta endisele kohale. Pööras külili, siis selili, taas külili. Igapidi oli halb. Parem juba püsti. Kiigel. Lihavõttepühad. Mahlast pakatavad kaseladvad. Alla, üles, alla, üles. See kiikumine ajab oksele. Kuid kas sa saad end teha naerualuseks tütarlapse ees, kes seisab kiigelaual sinu vastas? Temal pole ju midagi häda. Põsed punased, silmis naerusädemed, patsid lehvivad, kleit läheb puhevile, just nagu tahaks minema lennata. Kanäe, missuguseid pööraseid tüdrukuid on olemas! Kui jooksin kasemahla, hakkaks parem. Vanaisa, ole hea, puuri tüvve auk. Milleks peitliga, pagan võtku! Kaski ei taota peitliga, kaski puuritakse. Vana tobu. Taat, taat, tubakat anna, taat ei kuulda taha, taat, taat, võta see plika, taat lööb tantsu maha. Sinu piip popsub nagu mootorratas. Härra Kontroll kihutas mööda! Härra Kontroll, ma tahan piima. Maitsvat rõõska piima. Vaat kus on alles mees, annab terve mannergutäie! Jood, jood, juba paistab põhigi, kuid janu ei kao. On siia õhku sisse aetud, mis? Ainult vaht! Kuradile see vaht, mulle pole vaja, aja ise endal habet. Habemikud leedulased mõtlevad... Metsas on palju habemikke, Hitler aga on vuntsidega, väikeste vuntsidega ja elab raudlinnas. Tänavail on laternad, tõllad, põlevad tuleriidad, iga laterna küljes ripub inimene. Keskaeg, inkvisitsioon, mis parata. Räägitakse, et kui Kristus löödi risti, niisutati käsnaga tema huuli. Kas selles käsnas on veel vett?

Ta ärkas, higist läbimärg. Keel oli kare, näis, nagu oleks see mingi võõras ese, mis on otsekui pilkeks hammaste vahele topitud, kuiv suu põles, just nagu oleks sinna puistatud tulist kruusa. Juua! Ta püüdis sellest mõttest hoiduda,

kuid kõikjal ümberringi vulisesid ojad, helisesid ämbrid, mulksus vesi. Kuradi pihta, ta oleks meelsasti nõus kordama öist suplust Sraujas juba üksnes seepärast, et saaks janu täis juua! Riided on kuivad, muidu oleks mõne tilga ikka välja väänanud... Mis siis ikka, maailm on kord nõnda loodud, et igal kepil on kaks otsa. Pääsed külmast, jääd janusse, ja vastupidi. Raiu see vanaisade tõde endale pähe, eesel, ja ära porise. Ta võttis end kokku, püüdes mõtteid mujale suunata («Pea aru, vennike, kuidas sa siit välja rabeled, enne kui sind vägisi välja tiritakse!»), kuid peas läks kõik segi, lõhenes — nii nagu on lõhenenud tuhkkuivad huuled, ning ta ei saanud sinna midagi parata. Siis jäi ta uuesti tukkuma. See neetud vesi vulises endiselt, karjamaal ammusid lehmad, tema aga seisis näoga vikerkaare poole, pea seljas, ja püüdis suuga ladisevaid vihmajugasid. Ent kui ta ärkas, oli suu veelgi kuivem, täis heinapepri, ning ta sülitas kaua, peaaegu nuttis, mõeldes sellele lausa mõnitavale kujutluspildile. Siis nägi ta, et lamab segisõtkutud lumelagendikul, keset laibahunnikuid. Pikkade mustade patsidega naine lendab nende kohal nagu ingel, kuid ta teab, et see on silmapete — lendaja on kõige lihtlabasem raisakull, kes ootab tema surma —, ning ta tahtis tulistada, kuid nagaan tõrkus. ——————— Reetmine! Operatsioon oli korralikult ette valmistatud. Telefonijuhtmed läbi lõigatud. Must Könt andis õigel ajal märku. Surm reetureile! ——— ——— Ja ta nägi oma isa ja ema lombaka laua ääres, helpis koos nendega külma haput peedisuppi, kärbsed aga ronisid seintel, mis olid üle kleebitud ajalehtedega, lendasid näole, kätele, hammustasid valusasti. Läheb vihmale, ütlesid vanad, vaja hein ära vedada. ——————— Ei tea, kui kaua ma olen siin heintes juba vedelenud? Vististi üsna pikka aega, kui inimene end juba kolmandat korda märjaks teeb, ehkki kurat ka ei tea, millal viimati joodud sai.

Selgemad mõttevälgatused vaheldusid sonimisega ja muutusid üha kahvatumaks, kuid vahetevahel tajus ta tegelikkust nõnda eredapiiriliselt, just nagu puudutaks kivist raidkuju. Saanud korraks painajalikust udust välja, võpatas ta ootamatust mõttest. Tahtis seda lämmatada nagu hõõguvat söetükket, mis on kukkunud riietele, kuid see lipsas eest ja kõrvetas uuesti, levitades holatavat kärsahaisu. Jah, pole midagi imelikku, kui ta siia sureb. Talumees kisub siit ühel päeval laomaadele heinu ja rabab kinni tema jalgadest. Kärvas, parasiit! Koos oma paugutaja ning kolmekümne padruniga...

Teda haaras õud. Ei, surma ta ei kartnud, kuid sihuke närune lõpp ajas ihukarvad püsti. Oleks pidanud parem seal, Srauja silla juures ootama sakslasi ja siis kuni viimse... Ronida heintesse nagu vanadusest nõder metsloom ja kõngeda pärast nii paljusid kannatusi. Ei, ei! Tal on veel jaksu, ta veel näitab, kuidas surevad inimesed, kes teavad, mille eest surra!

Mõistmata veel isegi, mida teeb edasi, hakkas ta oma peidupaigast välja ronima. Valu oli nüüd kusagil kõrval, mitte kehas, see veeres tema kannul nagu mürsk, mis võib iga hetk lõhkeda, ja kiirustas takka. Ta lamas pisut, takerdunud heinte ja seina vahele, tõmbas hinge ja arutles, mis suunas edasi sobrata. Üles? Ei, pole mõtet, üles ta ei jõua. Piki seina äärt, ainult piki seina äärt. Sinnapoole, kus on redel.

Ta nööpis vattkuue kinni, pani rihma koos püstoliga endale ümber. Padrunid olid olemas, kuid ta tundis, et midagi on puudu. See meenus alles siis, kui ta oli omaenda pikkuse võrra mööda seinaveert edasi pugenud. Müts! Nonoh, sihukese tühja-tähja pärast tagasi minna? Pole ju need ajad, mil öeldi: lööme vaenlast mütsiga. Ta naeris tasakesi. Külm ei raputanud enam, palavus ei vaevanud, ta oli terve, koguni imestas, miks kükitab selles urkas. Ja naeris taas. Seekord lihtsalt jõu üleküllusest... Pisut rikkus tuju see, kui ta märkas, et teises jalas pole saabast, ent tema järel veerev mürsk lükkas teda edasi. Saabas! Kus mul asi, mõelge vaid! Ega ta tantsima lähe. Tantsi, neiu, paljajalu, siin ei ole jalal valus... Kirev keeris — tantsijate ring — tõmbas ta endasse nagu võrendik, ning keereldes pöörase kiirusega ümber nähtamatu telje, vajus ta kohisevasse pimedusse.

Tulnud teadvusele, kuulis ta kõigepealt mingit kriginat ja kiunumist. Seal, kust kostsid need helid, rääkisid omavahel mees ja naine. Kas sul küünist pole midagi vaja, küsis mees, ma panin uksele toe ette. Hea küll, vastas naine, ära ainult aita lukusta, ma toon veel sigadele jahu. Siis hääled vaikisid. Oli kuulda, kuidas mütsatas uks, nuttis laps, kõlises kett, mida koer ümber kuudi vedas ja mis vististi riivas ümberaetud ämbrit.

Need hääled — mehe ja naise oma — olid otsekui tuttavad, kuid ta polnud selles kindel. Hämmeldunult vaatas ta hõrenevasse pimedusse, nägi küüni ukse pilusid, millest tungis sisse halli valgust — võis olla hommik või õhtu, mitte aga päev. All mustendas mingi lai, inimkõrgune vormitu mass, ta pigem aimas kui nägi seda. Terasemalt silmitsedes

taipas ta, et sinna on lükatud heinu, tema ise aga on laka serval — rinnuni heintes, käed alla rippu. Mis kurat teda küll sinna seina äärde oli ajanud? Kuidas ta oli siia üldse sattunud? Ta ei mäletanud peaaegu midagi, kui mitte arvestada üksikuid hetki. Kusagil mälusopis oli küll mingi aer, mis jäi heinte alla, meelde tuli ka koopasse jäänud saabas. Las nad olla. Vaja pole kumbagi. Ta mõtles, et peaks ehk sügavamale pugema — teda raputasid külmavärinad —, aga kui ta püüdis tagasi ronida, ei tulnud sellest midagi välja, keegi nagu hoidis teda ripnevatest kätest ja tiris enda poole. Olgu, vilksatas ükskõikne mõte. Nüüd ta uinub ega tunne enam külma. Tõepoolest, hall loor ümbritses teda uuesti, ent vahetevahel see rebenes, ning siis näis talle, et ta kujutleb seda kõike unes. Kuidas ta muidu võikski näha küünis liikuvat laternat, enne seda veel kuulda avaneva ukse kriginat, veelgi varem aga naisehäält, mis rääkis hellitavalt koeraga? Sedasama häält, mis oli lubanud minna aita jahu järele. Ainult ühel naisel maailmas on niisugune hääl, ainult üks naine oskab nõnda laternaga kõndida, kuid ta ei imestanud selle üle põrmugi. Seal oli t e m a, ja mis selles erilist? Ta vaatas naist, kes seisis tema ees, ja talle oli vastumeelt, et naise nägu kollendas nagu kergelt küpsetatud liha, huulte aset täitis mingi liikuv pilu, silmad olid pungis, liiga pungis, kaetud otsekui paksude soomustega. Latern — kollane naeris — õõtsus käes, just nagu tahaks naine hoogu võtta ja talle sellega kõigest jõust vastu pead virutada. Ta sirutas käe ette, kaitstes end hoobi eest, ning koos selle meeleheitliku liigutusega tungis lämbuvast rinnast korin:

«Akvile...»

V

Kartulisupp oli pisut kõrbenud, kuid Keršis oli heas tujus — püünis sai valmis, oi, tuhkrutel on saun varsti käes...

Hiljem imestas Akvile isegi, kust ta nii palju jõudu võttis: helpis koos teistega suppi, ehkki iga lusikatäis muutus suus otsekui riitsinuseks, ja mis veelgi uskumatum, ta noogutas mehele, oltes päri tema targutustega. Sel õhtul tegi Akvile kõike poolsidi alateadlikult, ainudes vaistule, sest sündmus, mis tuli talle nagu välk selgest taevast, oli nõnda arusaamatu, loogikavastane ja segane, et ei mahtunud lihtsalt pähe. Ta tõusis lauast, söömata oma taldrikut tühjaks, ning kui Keršis, kes oli viimaks märganud muutust tema näos, hakkas

muretsema, päris, mis on juhtunud, seletas Akvile suurima rahuga, et külmetas surnuaial ja tahab minna magama. Saamata õieti aru oma kavatsustest, juhindudes ainult vaistust, mis viis teda edasi nagu kepp pimedat, tegi ta üles külalistele mõeldud voodi puhaskambris ja heitis pikali. Varsti tuli Keršis. Ta oli juba suitsetanud, hambaid urgitsenud, kuid õhtupalvet polnud jõudnud veel lugeda — ta palvetas alati aluspesu väel. Ta oli üsna kohmetu — ligi kaheaastase kooselu jooksul polnud nad ühtki ööd lahus maganud.

Akvile seletas, et magamistoas on umbne, tubakasuits ajab südame pahaks, siin aga on puhas õhk, hommikuks on ta kindlasti terve. Siis sattus Keršis ärevusse: võib-olla keedab mõnda rohtu, mis lööb palaviku alla või on iivelduse vastu; kadunud memm tundis asja, pööningul on terve kott rohtudega igasugu tõbede tarvis; ohoo, ka tema, Keršis, teab sellest üht-teist!

«Pole midagi, Pele, ära muretse. Küll läheb mööda. Mine magama. Kui hakkab väga paha, ajan su üles,» lubas Akvile.

Ning Keršis, erutatud naise hellast suhtumisest, mida polnud ammu tunda saanud, läks õnnelikuna magamistuppa tagasi.

Akvile teadis, et veerand tunni pärast norskab Keršis nagu üleskeeratult. Igaks juhuks ootas ta kauem, ent võib-olla talle ainult näis nõnda, sest aeg venis nagu äravaevatud setukas. Ta polnud ikka veel otsusele jõudnud, mida ette võtta, kuid teadis, et midagi peab tegema — iga hetk võis juhtuda õnnetus. Kõik Keršisele ära rääkida? Pärast seda, mida mees oli öelnud partisanide kohta, kui nad tulid surnuaialt?! Ei, temale küll mitte! Kord oli Akvile juba õpetust saanud, ja üsna valusalt, teadis, et niisugustel juhtudel ei saa usaldada isegi lihast venda. Isa? Jah, isa sirutaks kõhklemata käe. Kuid mida ütleb Akvile emale, kui südaöösel sinna sisse tormab? Kui oleks isegi päev, ka siis peaks leidma ettekääande, milleks tal isa vaja on, kuid Keršisega kokku leppimata ei saa seda teha, vale tuleb välja.

Tal oli hea meel, et suudab taas mõtelda. Kõige tähtsam on mitte pead kaotada. Seda taipas ta tolsamal hetkel, kui kuulis oma nime ja märkas inimest, kes oli kinni jäänud seina ja heinte vahele. Ta nägi veel praegugi, kuidas tormab küünis ringi, jookseb tarre ja tagasi, sööstab aidast välja, sulgtekk süles, kuid närvivapustusest toibunud ajud töötasid juba, lükkides laokil mõtteid ühte keesse. Ei, isa ei sobi, vaja on inimest, kes mitte ainult et ei reedaks, vaid võiks ka kodunt

välja minna, ilma et kellelgi kahtlusi tekiks. Must Könt! See mõte ei saanud olla ootamatu — täna oli ta surnuaial mõelnud Köndile —, kuid Akvile tõusis erutusest voodis koguni istukile. Jah, tuleb aega viitmata joosta Musta Köndi juurde.

Ta pani end pimedas vaikselt riidesse ja hiilis kassisammul eeskotta. Siin peatus hetkeks, et veenduda, kas kõik magavad, ning julgustatuna Keršise norskamisest, mida oli kuulda ka läbi suletud ukse, lükkas riivi ettevaatlikult eest. Sadas lund. Mitte küll tugev, kuid külm tuul puhus küla poolt, ning kõik sealt tulevad hääled (koerte haukumine, sakslaste hüüded) olid kuulda nõnda selgelt, just nagu toimuks see kõik siinsamas, rehala taga. Ta jäi kõheldes seisma. Värav oli irvakil, otsekui kutsus teda astuma edasi, hahkjasse pimedusse, kuid jalad olid nagu maa külge kasvanud. Minna külasse praegu, öösi, kui sakslased on rangelt keelanud külatänavale ilmumise pärast kella kaheksat... Mis saab siis, kui ta satub patrulli otsa? Niisugune võimalus pani ta värisema. Seni oli teda vallanud vaid üks mõte — kuidas paremini peita Mariust —, nüüd aga mõistis ta järsku, kui kohutava vastutuse ta endale selle ülesandega võtab. Enese pärast kartis ta kõige vähem, teadis, mille eest maksab nii kõrget hinda, kuid teadis ka, et tal pole õigust maksta teiste inimeste eluga. Isegi sel juhul mitte, kui seal, küünis, avastatakse homme kangestunud laip. Saagu mis saab, vaja on kuulda võtta terve mõistuse häält: ainult valges, ainult päevavalges võib sellest väravast sisse astuda pääsemine.

Ta pöördus otsustavalt ringi ja sammus üle õue. Oleks pidanud naasma tarre, ta mõistis, et talitab halvasti, kuid ei suutnud endas lämmatada jõudu, mis ajas teda küüni.

Marius lebas endiselt, sulgtekk ümber mässitud, samal kohal, kuhu Akvile oli ta jätnud. Naine mõtles, et peaks lamaja kaugemale heintesse tirima, kuid seda teha polnudki nõnda lihtne — ta pidi laiendama seinaäärset ava, et seal võiks vabalt liikuda, seejärel roomama tagasi ilma haiget riivamata.

Akvile naasis puhaskambrisse kergema südamega, sest polnud kinnitust leidnud see, mida ta kõige rohkem oli kartnud — Marius ei olnud haavatud. Selles veendus ta, katsudes taskulambi valgel läbi kogu keha. Kuid mõte, et Marius on siin lamanud vähemalt kaks ööpäeva, ja ilmselt pealegi märjana — poolkasukas oli praegugi niiske —, kohutas teda.

Oma lühikeses elus oli ta veetnud palju unetuid öid, kuid ei mäletanud ühtki, mis oleks nii meeletult pikk kui see. Keršise kõhatused ja kraagatused — märk, et on aeg

tõusta, — ei vihastanud teda nagu harilikult, vaid kõlasid kõige kaunima muusikana. Ootamata, kuni Keršis sisse vaatab, viskas Akvile öösärgi peale vana mantli, astus puukingadesse ja kõpsis tuld tegema. Täna peab kõik olema nõnda nagu tavaliselt.

Keršis istus pimedas voodiserval ja tõmbas oma hommikust plotskit. Suitsetab ja alles siis süütab tule. Suitsukiskumine või jalgade kängitsemine ei ole ju raamatu lugemine.

«Äh, juba liikvel?» imestas ta Akvilet silmates. «Öö jooksul läks paremaks, ahaa.»

«Pole ju aega pikali olla, Pele, tööd on kõik käed täis,» vastas Akvile, kobades ahjupealselt tikutoosi.

«Nonoh, teada asi. Aga kui inimene ei saa... Kuidas sul tervis on? Kas ikka valutab rinde all?»

«On nagu üle hakanud minema. Kes seda täpselt teab, kustkohalt naistel valutab.»

«Hästi öeldud... Ma ainult mõtlesin, et see sinu iiveldus...» Keršis hakkas köhima ja langetas pea, just nagu peites silmi valguse eest, mis täitis toa, kui Akvile tikku tõmbas. «Sihuke mõte, kanäe, on mul pea päris segi ajanud, ära naera. See meie õnnetu lapsuke, kellele me Peliksiukas nimeks pidime panema... Nojah, enne teda oli sul samuti rinde all valu...»

Akvile tahtis sülitada, kuid selleks polnud ju õige aeg. Ja nii ta ainult naeratas, andes mõista, et kõike võib ette tulla, Keršis aga, erutatuna pelglikust lootusest, embas naise pihta õnnistava pilguga, surus pea oma karedate käppade vahele ja pomises:

«Äh, see oleks alles õnn! Kui mulle Peliksiukas, talu peremees... Äh, siis alles ...»

«Muud sul polegi mõttes,» teeskles Akvile pahameelt. «Tuleb, ei tule... Võiksid parem sauna korda seada. Laudu vedeleb igal pool, aga põrand on pehkinud, seal võib libiseda ja kaela murda. Kui oled korralik peremees, siis ole seda igal pool. Arvad, et kui sauna läheb tarvis kord paari nädala takka, siis võivad kuradid seal kasatšokki tantsida? Vähemalt kaks põrandalauda on seal küll vaja vahetada. Ma ei taha jalaluud murda, nagu pidi peaaegu juhtuma möödunud korral, kui vihtlemas käisin.»

«Möödunud korral?» imestas Keršis.

«Kuidas siis! Jalg libises auku ja ma olin siruli maas,» valetas Akvile edasi.

«Äh, nojah... võib-olla tõesti need kaks lauda. Sa ei tohi kukkuda...» sattus Keršis ärevusse.

«Tohin või ei tohi, aga pärast hommikusööki lähen Musta Köndi juurde, las teeb korda. Näen, et ilma pealepressimiseta ei tule midagi.»

«Põranda võin ma ise ka, pärast hommikusööki võtan käsile. Musta Könti läheb tarvis kevadel, kui algavad põllutööd.»

«Tahad kasu lõigata, aga ma näen, et vahel su pea ei jaga. Vaadake, tema paneb põrandat, aga linnased seisavad niisama! Või oled juba unustanud kotitäie, mille ma linnaselavalt kogusin? Võiksid õlut pruulida, linnanaistele viia. Saaks mitusada marka tasku pista. Hiljaaegu ütlesid isegi, et käed sügelevad säärase äri järele.»

Keršis, imestades üha rohkem, jälgis pilguga Akvilet, kes askeldas pliidi ümber. No mis sa kostad, naisel on elu sees! Kui kuskil on olemas imede raamat, siis selle peaks sinna küll kirja panema. Lõppude lõpuks, mis siin ikka imestada: igaühele tuleb aja jooksul aru pähe. Valud rinde all, Peliksiukas — selles ongi põhjus... Kui hauduja kana istub munadel, ajab ta end samuti kohevile, et rohkem ruumi võtta. Äh, see juba on midagi, ahah, jumal tänatud, see juba...

«Räägid õigust, naisuke. Oma kolm vaati tuleks ära. Saaksime poole tagasi selle sea eest, mille sakslased nahka pistsid. Ma juba mõtlesin: kui ostaks mõne tsentneri otra, paneks idanema. Margad lausa lendaksid pihku. Markade eest aga...»

«Ära mõtle nendest tsentneritest, mis on teiste salvedes, vaid sellest, mis kodus,» «tõreles» mehega Akvile. «Kust sa tead, võib-olla ilmub juba homme Džiugase tallu uus peremees ja viskab vanamehe ukse taha? Kust sa mujalt veskikive leiad? Või viid selle koti minu vanade juurde, külasse, et sakslaste nina all jahvatada? Või arvad, et jõuad kaubale möldriga, võtab ehk jahvatamisele kui söödavilja? Seda küll mitte! Salminis uputab enda hirmu pärast pigem veskitiiki, kui hakkab sinu linnaseid jahvatama. Vii Džiugase juurde, ja aega viitmata, kuni veskikivid veel tema käes on.»

«Arvad?...» Keršis köhkles pisut. «Kuni need sakslased siinsarnas nina all tolgendavad, pole nagu erilist tahtmist. Külast välja ei lasta, ja üldse... inimene võib kõike mõtelda. Kui aga tõsiest kandist võtta, siis pole ju midagi halba juhtunud, kui toda siga mitte arvestada. Aituma, issand, et juhtisid äikesekivve kõrvale. Võib-olla tuleb see veel tagasi,

seda tead sina üksi, taevane valitseja. Kõik on sinu kätes, ahah. Näe, inimene räägib, mõtleb tulevikule, siinsamas aga on tal sussid püsti, ja ongi teine läinud, just nagu Kučkailis. Keegi ei tea, kui kaua sul veel elada on jäänud, üks silmapilk või kümme aastat. Tuleb välja, et heida lihtsalt pikali, oota, kuni ilmub vikatimees. E-ei. Kes on oodanud, see on eluaeg aukliku püksitagumikuga ringi käinud. Linnaste kohta ütlesid sa hästi. Sakslased ei luba nina külast välja pista, aga egas nad igaveseks siia sitsima jää. Õgivad meie pekki, kiusavad tüdrukuid ja jätavad meid siis rahule. Nojah, mis siin rääkidagi, veskikivid maas ei vedele, sõidan pärast hommikusööki Džiugase juurde, jah.»

Akvile tegi tule pliidi alla ja ruttas lehmi lüpsma. Keevate pottide juurest käis ta sigu söötmas, kanadele teri puistamas. Kui päev koitma hakkas, olid talitused tehtud, söök valmis. Ta oleks jõudnud lipata ka Mariust vaatama, süda juba valutas. Kuid küünis õiendas Keršis — kuni ta kiskus loomadele kamaluga heinu, värisedes iga tuusti pärast, kuni tõi allalaotamiseks õlgi ja pärast korjas kõrrekesi õuelt, kus oli korviga kõndinud, läks mööda märksa rohkem aega kui olnuks vaja. Kui Akvile üleni õhetavana Musta Köndi juurest tagasi jõudis, oli Keršis alles loomade söötmise lõpetanud, aiste vahele asunud ja tiris parajasti tühja vankrit aida ette. Kuni nad einetavad, saab ka hobune süüa. Siis linnased vankrile ja Džiugase juurde.

«Jooksed ise igale poole, Julyte aga vedeleb hommikusöögini voodis,» ei saanud Keršis jätta naist noomimata, et see polnud lollikest üles ajanud.

«Ära karda, tal on tegemist küll ja küll, kui Laurukas tõuseb.»

Nad olid söömisega lõpul, kui tuli Must Könt. Keršis viis ta küüni juurde, näitas, missuguseid laudu võib võtta sauna põranda jaoks, ja sõitis linnaseid jahvatama.

Akvile lukustas tare ukse, käskis Julytel Laurukast teraselt silmas pidada ja asus koos Musta Köndiga tegutsema. Kõigepealt tirisid nad Mariuse välja, valinud talle enne ajutise aseme ristikuhunnikute juures — kahel pool ristik, kolmandal tühja seasulu uks, neljandal kapp, kus hoiti tööriistu ja igasugust pudi-padi (naelu, hobuseraudu, traati, tökatit . . .). Marius vähkres, sonis. Must Könt põlvitas lamaja kõrvale ja püüdis temaga rääkida («See olen mina, Putrimas, Pranas, mu poiss, kas sa siis ei tunne?»), kuid hägusest pilgust oli näha, et Marius ei taipa, mis tema ümber toimub.

Akvile seletas, kuidas tema arust peaks Mariuse peitma.

Must Könt oli pikemata nõus, kuid soovitas ta küünist ära viia.

«Lauda lakas on tal parem, läbi lae tuleb alt ikkagi natuke sooja. Aga lõhnade pärast ära muretse, meie esiisad panid sõnnikut haavadele.»

Lauda üks ots oli küüniga ühendatud nõnda, et mõlemad hooned, mis asusid ühise katuse all, moodustasid L-tähe. Lauda lakk oli kuni katuseharjani täis topitud õlgi. Keršis ei puuduta neid seni, kuni saab otsa küüni taga seisev kuhi, ning alles pärast uusaastat hakkab ta laudast õlgi võtma ja loomadele söötma, segades juurde heinu ja ristikut. Kuid ettevaatuse mõttes ehitavad nad peidiku kaugemale, umbes lauda keskpaika.

Akvile aitas kohale tirida vana küüniust, mis oli lauda räästa all, ja lippas siis tarre, et haigele rohtusid valmistada. Kuni Must Könt ust lammutas ja laudhaaval lakka viis, riietas Akvile Mariuse lahti, hõõrus palavat keha kampriga, avas tema suu, valas sinna mõne lusikatäie rohuteed. Lõpuks, teinud kõik, mis näis talle esmajärgulise tähtsusega, sidus ta paistes jala kinni vana käterätiku ribadega, mis olid kokku õmmeldud pikaks siiluks ja niisutatud boorhappega. Must Könt aga ehitas vahepeal Mariusele eluaseme täpselt Akvile nõuande järgi: ühel pool lauda katus, teisel sein laudadest, millede ülemised otsad toetusid vastu sarikat. Et jõuda sellesse kolmnurksesse majakesse, mis oli surutud õlgedesse, tuli paar sülda roomata otse räästa ligidal, välja ronides aga avaus õlgedega uuesti kinni toppida. Mõlemad hingeldasid, kui Marius oli viimaks lakka tassitud ja oma veidrasse palatisse seatud.

«No tead, sinul tuleks küll käsi suudelda, kullake,» ütles Must Könt, kui nad higistena ja määrdunud nägudega lauda lakast alla ronisid. «Sul on nuppu. Mina oleksin kõvasti pead murdnud, mismoodi need asjad siin sättida, pärgli päralt.»

«Öö läbi mõtlesin, Pranas. Pealegi ei ole see esimene kord niisuguse asjaga kokku puutuda.»

Must Könt ei taibanud, vaatas Akvilele küsivalt otsa.

«Me varjasime koos isaga üht vene sõdurit. Lendurit. Algul mõtlesingi, et lähen isa juurde.»

«Vene sõdurit?» Must Könt lausa ahhetas ootamatusest. «See on alles number, pärgli päralt! Vene sõdur Vainoraste juures . . .»

«Leidsin ta metsast. Tõime koju. Kuid talle oli ilmselt määratud hukka saada . . .» Akvile hakkas värisema, haaras Musta Köndi käest. «Pranas, Pranukas, sa nägid ju . . . Ütle,

kuidas Mariusega lood on? Ma kardan, äkki tuleb kopsupõletik.»

«Peaasi, et ta pole haavatud. Tuleme toime... Ning jalg... Niisugune paistetus pole kuigi hirmus. Luu on vist põrutada saanud,» rahustas Must Könt. «Ütlesid, et vene lendur?... Nõukogude... Ja mina arvasin, et sa... Küll võib inimene mõnikord mööda lasta, pärgli päralt! Nõndaks, jah. Peliksas Keršis ei passi sulle, mitte põrmugi ei passi...» Must Könt naeratas nukralt, silitades Akvile õlga, ning Akvile, kellel järsku silmad märjaks läksid, vajus tema rinna najale.

«Ära nuta, pole vaja, küll kõik läheb hästi,» pomises Must Könt, kelle üks käsi patsutas kohmetult naise tõmblevaid õlgu, teine aga — sellel oli vaid kaks sõrme — pühkis pisaraid. «Sa tegid minugi südame haledaks, kullake, aga mul pole häbi, ja tead mispärast: kui pead inimest luhvtiks, pärast aga näed, et ta on tõeline inimene, siis sünnid ka ise justkui uuesti. Sihukesi asju ei tule ette ju iga päev, pärgli päralt.»

«Ma pole sinust kunagi halvasti mõelnud, Pranas. Usu, mitte kunagi!» nuuksus Akvile. «Ema... Keršis... Kõik on niiviisi läinud...»

«Ka mina ei mõtle nüüdsest peale sinust halvasti, Akvile. Ole hea, ära nuta enam. Jätame pisarad selleks ajaks, kui meil muid muresid enam ei ole. Nüüd on vaja meelekindlust ja mõistust, pärgli päralt! Pea meeles, et kui teada saadakse, siis pole Mariuse pea ainus, mis otsast lendab. Sa mõistad, kui ränk on koorem, mille oled võtnud oma õlgadele. Ma ei taha Keršisest mõelda halvemini kui asi tegelikult on, inimest pole ta tapnud, kuid praegusel ajal ei tohi kellelegi südant puistata. Ole ettevaatlik. Kui saladust teab üks inimene, on see veel saladus, kui kaks, siis ainul pool, aga kui rohkem, siis pole saladust enam ollagi. Ma tulen vahel vaatama, küll ettekäände leian. Ja sina anna ka märku, kui midagi viltu on. Aga ära unusta, et liiga tihti kokku saada on ohtlik, fašistide sabarakud vaatavad mulle ammu kõõrdi.»

Rahustanud ja julgustanud Akvilet, hööveldas Must Könt pisut Keršise näidatud laudu, viskas need sara alla tööpingi juurde ja läks koju.

Akvile püüdis õuest rasvasema kana ja raius tal sealsamas pea maha. Kuni Julyte sulgi noppis, pani ta vee tulele, lippas rohuteega uuesti Mariust vaatama, seejärel asus koos lollikesega loomi söötma, sest enne on õhtu käes, kui Keršis linnased jahuks saab. Sööt ette antud, pistsid nad endalegi

midagi kiiruga hamba alla, ning kui kana oli keenud, andis Akvile tükikese Julytele ja Laurukasele, ülejäänu aga peitis sahvrisse. Sinnasamasse pani kannu kanapuljongiga. Ja tormas jälle küüni haige juurde, kellel hakkas järjest halvem. Marius lamas põiki asemel, tekk pealt lükatud. Pomises midagi, karjatades vahetevahel nõnda valjusti, et Akvilel jäi hirmust süda seisma. Ronis alla, ootas pisut küünis — kuulatas, siis läks lauta, kikitas kõrvu välisseina juures — karjeid polnud kuulda. Nutnud ja suudelnud Mariuse nägu, sidus Akvile tema suu ikkagi rätikuga kinni, ja et haige ei saaks end paljaks ajada, keeras naine ta teki sisse ja mässis ümber veel ohjadki, mis Keršis oli möödunud talvel kevadkünni tarvis punu nud.

Tarre tagasi minnes võttis ta kaasa sületäie hagu, ja kuna Julyte oli kartulid sigadele peeneks tampinud, valas aganatele kuuma vett ja segas esikus rokka, novembri lõpus on ju päev kiire kaduma, varsti on õhtune söötmine.

Nii ta askeldas, kuni Keršis jõudis koju tagasi. Näljane, väsinud, sünge. Nähes enda ees taldrikut veerand kanaga, neelatas ta, kuid kortsutas samas kulmu.

«Munadel on praegu kulla hind...»

«Tapsin enda jaoks. See ei munenud enam,» pomises Akvile süüdlaslikult. «Aga ei tea, kas saangi süüa.»

«Äh, õigus...» Keršis lõi särama. «Sa pead sööma. Löö pealegi neid kanu maha, ma ütlesin lihtsalt niisama. Küll me neid juurde kasvatame. Äh, kanade pärast... Mulle pole vaja, ma võin ka pekki süüa. See polegi meeste toit.»

«Küll jätkub, ära karda. Jätsin endale ka. Ainult ei tea, kas saan süüa — sees hakkas nagu keerama.»

«Äh, siis on pahasti,» muutus Keršis murelikuks. «Eile rinde all, täna kõhus. Võiksid mingit rohtu keeta.»

«Juba jõin. Läheb mööda, pole viga. Juhtub.»

«Peab minema, seda jah. Mis Könt tegi? Parandas põranda ära?»

«Alustas, aga ei lõpetanud. Poiss jooksis siia ja kutsus koju. Seal olnud hädasti vaja.»

«Kuidas siis,» süngestus Keršis. «Ta on meister alustama, mitte lõpetama. Teada asi. Kohmitseb tund aega, aga arvestab poole päeva eest. Võib-olla andsid talle lõunatki?»

«Ei, ei andnud. Ma võin kana siia tuua ja näidata. Kõik on alles. Ainult see tükk. Julyte ja Laurukas näsisid veel kumbki tiivakese,» vastas Akvile, talitsedes vaevu viha.

Keršisel hakkas häbi.

«Äh, ega mä sellepärast. Aga kui inimene on kord töö

kätte võtnud, siis peab selle ka lõpule viima. Astusid vaole, suru lõpuni. Kui aga ei suuda, ära alustagi. Niisugune on minu arvamine... Ahah,» jätkas ta pärast lühikest vaikust, lutsides kanakonte ja pühkides aeg-ajalt käsi pükste külge. «Džiugasel on lood räbalad. Tahtis normide tasumisel sakslast kavalusega üle trumbata, aga näe, mis välja tuli. Lüüakse talust minema, võtku kerjakott selga. Võib aga veelgi halvemini minna. Arvas, et kui tal on Vytise rist, siis võib igal pool ringi marssida, kõik vajuvad põlvili nagu preestri ees. Sakslane aga sülitab sihukestele ristidele, tal on omad, rauast. Äh, teise õnnetust ei maksa taga rääkida, igaüks võib hätta jääda, aga kui keegi ise pea silmusesse pistab, siis pole patt sellest kõnelda, et nõnda ennast ja teisi hoiatada. Mees käib ringi nagu kõuepilv. Gediminas on kolmandat päeva kodust ära. Džiugas ütles, olevat ta ise ära saatnud, et sakslased nende normide pärast kinni ei nabiks. Aga kes teab, kuidas tegelikult on. Võib-olla istub juba trellide taga. Mnjäh, on ihuüksi nagu erak kõrbes. Talu ometi tahab ju hoolt. Loomad sööta, endale süüa teha. Hakka või hüüdma nagu laulusalm ütleb: ise keedan, ise praen, ise porknaid riivin. Jah, vilets on tema elu, issand pole halastanud. Oli perekond, tare inimesi täis. Aga säh sulle, pole lapsi, pole kaasat, vanamemmgi suri ära. Istub üksinda laua taga, on nagu ära eksinud. Äh, pisar tuleb silma, kui vaatad.»

«Hea inimene,» ütles Akvile. «Mulle oli ta nagu isa eest. Kui leian mahti, lippan sinna, saan ehk millegagi aidata.»

«Jah, oleks vaja,» nõustus Keršis. Ja vaikinud pisut, lisas: «Ütled, et hea? Äh, tihtilugu on nõnda, et hea inimene saab kõige valusamini vastu tagumikku.»

Kui õhtused toimetused olid tehtud ja Keršis tallerdas tuppa viimasena nagu ikka, lippas Akvile uuesti küüni. Sahtleid kraamides oli ta oma suurimaks rõõmuks leidnud mõned ammu vedelema jäänud tabletid, mis võisid haigele vägagi ära kuluda. Ta lahustas kaks tabletti nõmmetees, kangutas lusikaga hambad laiali ja kallas ravimi suhu. Marius hõõgus nagu tules, higist üleni märg. Nähes vaevu läbi pisarate (taskulamp rippus seinal), pühkis Akvile haige nägu, hõõrus käterätiga kogu keha, sidus kuiva rätikuga suu kinni ja jooksis kiiruga tarre, enne kui tema puudumist märgatakse.

Ta tegi endale jälle aseme puhaskambrisse, Keršis piidles teda mornilt, kuid ei lausunud sõnagi. Alles hommikul, kui Akvile süüa tegi, poetas ta jalgu kängitsedes ja esimest vilkat tõmmates, et oli kuulnud naist öösel kõndivat; nojah,

mis siin ikka häbeneda, kõht on kõht. Kellal on küll metallist sisemus, aga ikkagi läheb rikki.

Akvile püüdis naeratada, paista reipana ja erksana, kuid see ei õnnestunud — kaks ööd järjest magamata. Tulnud Mariuse juurest enne kui kuked kolmandat korda kiresid, jäi ta nagu tukkuma, kuid see painajalikest piltidest tulvil uni oli lausa põrgupiin. Kord jooksis ta Musta Köndi juurde, toda aga polnud kodus, kord sai Köndi kätte, kuid mehel oli seljas saksa sõduri munder ja ta naeris võikalt, kord nägi kinniseotud suuga Mariust, kellele olid ohjad ümber mässitud ja kes sarnanes hiiglasuure tõuguga, mille tardunud, pärani silmades oli jube koolnurahu. Kohutav sonimisratas aina pöörles ja pöörles, korrates ühtesid ja neidsamu pilte, mis erinesid üksteisest vaid tähtsusetute pisiasjade poolest, ning kui ta ärkas — üks selline pilt paiskas ta voodist —, arvas ta, et on möödunud igavik, ehkki tegemist oli vaid mõne minutiga.

Pärast hommikusööki tuli Must Könt, et alustatud töö lõpule viia. Kuna Keršis askeldas eemal, kusagil rehala juures, sai ta mahti Mariust vaatama minna. Marius sonis ikka veel, palavik oli kõrge nagu öösel, kuid vähemalt ei tõusnud enam. Kui ka õhtul ei tõuse, otsustas Must Könt, siis võib öelda, et meie kõige suuremad mured on möödas.

Õhtusöögi ajal pidi surmväsinud Akvile end tublisti vaos hoidma, et mitte reeta oma rõõmu — elavhõbedasammas polnud kerkinud kõrgemale. Keršis aga oigas: olevat näost näha, kuidas see kõht on Akvile ära piinanud, ning kui mööda ei lähe, tuleb tohter kutsuda, sõjaajal on asi naljast kaugel, igasugused haigused käivad ringi, äkki on verine kõhutõbi külge hakanud?

Kui Akvile pärast südaööd lauda lakka ronis, magas Marius sügavasti. Esimest korda nende päevade jooksul nägi Akvile, kuidas ta rahulikult hingas, pea küljele viltu ja lõhenenud huuled paokil. Side oli suu juurest kõrvale nihkunud. Akvile palvetas harva, kuid nüüd ei pannud ta isegi tähele, kuidas lõi risti ette ja hakkas aseme juures põlvitades palvet sosistama.

Ülejäänud öö magas ta unenägudeta. Keršis oli Julyte abiga loomad juba söötnud, lehmad lüpsnud, hommikueine podises pliidil, levis hautatud kapsa ja soolatud sealiha lõhna. Issake, küll oli see alles uni!

Keršis oli vihane nagu kärbes enne vihma — vana küüniuks oli kadunud. Alles paar päevä tagasi oli ta seda näinud, seisis teine lauda-räästa all, seina najal, täna hommikul aga

vaatas — tühi koht. Kas sõitis kurat sellega minema, või mis? Sihukest mürakat ei tiri üksinda ära isegi tugev mees. Lihtsalt imelugu. Jumalaga pole siin pistmist, vanakuri ise teeb sääraseid tempe. Äh, üks kahju teise otsa. See hakkas juba linnastega. Ta oleks ju võinud täna kenasti Džiugase juurde sõita ja ära jahvatada. Ja ka põranda oleks ta parandanud ilma selle kobakäpa Köndi abita. Kus on alles meister! Kohmitses kaks päeva, aga mis ta ära tegi? Et oleks halvasti paika pandud või muidu viletsasti tehtud, seda ei saa öelda, kuid laastudest tal kahju ei olnud. Enne höövelda mist pidanuks ettevaatlikult kirvest kasutama — oleks jäänud mõni puujupp aiaaukude lappimiseks —, kuid nii nagu ta kirve käiku laskis, nii nagu ta höövli kohale kummardus, oleks võinud ka laud, see elutu ese, nutma puhkeda kahetsusest, et inimese varaga nõnda ümber käiakse.

Akvile kiitis Pelele takka, imestades koos temaga, kuhu võis kaduda uks, kuid süda kripeldas. Ta tundis Keršise visa loomust — mees tuhnib kõik kohad läbi, otsides kadunud asja. Pealegi on ammu aeg Mariuse juurde minna. Nüüd polegi see nii lihtne, sest taskulamp ei põle enam — patarei on läbi; tuleb süüdata «nahkhiir» ja olla valmis vastama, kui küsitakse, milleks on päevavalgel tuld vaja.

Alles enne keskpäeva, kui Keršis, kes oli kümme korda kõik hooned ja nurgatagused läbi tuhninud ja lõpuks veendunud, et uks on tõesti kadunud, läks aita leiva jaoks rukist tuulama, võis Akvile küüni lipsata.

Ta riputas laterna sellesama naela otsa, kus rippus harilikult taskulamp, põlvitas aseme juurde, ja surunud end seljaga vastu katust, silmitses mõne hetke Mariust. Haige lamas kinnisilmi ja hingas tasa, kuid Akvile oli kindel, et ta ei maga. Asetas käe laubale. Laup oli palav, niiske, kuid meelekohtades tuikas pulss aeglasemalt.

«Sul on parem?» sosistas ta, silitades karedat, punakate tüügastega kaetud põske.

«Juua . . .» Rasked, tursunud silmalaud tõusid korraks ja vajusid taas kinni, kuid Akvile jõudis hetke vältel näha tema pilgus seda kirjeldamatut tunnet, millest südamel hakkas rinnas kitsas ja kurku tõusis palav klomp.

Jätnud pisarad pühkimata, võttis Akvile korvist pudeli rohuteega ja hoides ühe käega haige pead, asetas pudeli suule. Marius jõi kaua ja ahnelt. Läkastas vahetevahel, raputas pead nagu vasikas. Siis tõmbas Akvile pudeli ära, paitas pilguga kortse laubal, juukseid, võbelevate laugudega kaetud sisselangenud silmi. Ja oli hea, et pisarad lan-

gevad siiasamasse, Mariuse näo juurde, imbuvad valgetesse linadesse, ohjadesse, mis aitavad hoida selle suure väeti lapse kehasoojust.

«Küllalt.» Akvile tõmbas pudeli ära. Siis avas Marius silmad ja ta nägi nende häguses sügavuses nukrat palvet. «Ma annan teisest pudelist. Kanaleent. See on veel soe. Pead kosuma. Sa pole ju viiendat päeva midagi suhu saanud.»

Andnud süüa, peitis ta pudelid taas korvi. Kartis, et kui Marius pärast midagi külma joob, võib palavik uuesti tõusta. Siis harutas ta ohjad teki ümbert lahti, pani need ilusasti kokku ja pistis korvi, pudelite kõrvale.

«Sa vähkresid,» selgitas ta, ehkki Mariuse nukker, raske pilk ei küsinud midagi. «Sidusin sul isegi suu kinni. Mis parata, saad ise aru.»

Marius liigutas pead. Võib-olla nõusoleku märgiks, võib-olla aga lihtsalt mugavamat asendit otsides.

«Ma tulen varsti jälle,» lubas Akvile. «Toon midagi söögipoolist. Ma hakkan tihti sinu juures käima. Ära ainult karda, ära karda midagi.»

Ta oli nii ärevil, et unustas isegi laterna kustutamata. Ronis tagurpidi peidikust välja, hoides põlevat laternat käes, just nagu võiks see kahvatuv valgusekiir jääda sinna koos tema südamesoojusega, kuni ta jälle tagasi tuleb.

Ristikuhunniku juures, selg tööriistade kapi poole, seisis Keršis. Ilmselt oli ta midagi otsima tulnud — näpitstange või haamrit —, aga enne kui jõudis need võtta, kuulis õlgede sahinat.

Mõne hetke silmitsesid nad teineteist, Keršis — ammuli sui, imestusest pikaks veninud näoga, Akvile — kohutavast ootusest üleni pingul, just nagu oleksid latern ja pudelitega korv äkitselt muutunud pommideks, mis võivad kohe plahvatada.

«Otsisin mune,» avas Akvile esimesena suu. «Mõtlesin, et vaatan lakanurgad üle, ehk on uusi pesi. Viskan pilgu veel sinnapoole ka.» Värisedes hirmust, et järsku kõlksatavad korvis pudeleid, ronis ta teise räästa juurde. Tuli oodata, kuni südame pekslemine vaibub, ja pudelid ära peita. Surus need sügavale õlgede sisse. Tahtis pugeda edasi, oli ju vaja korvi panna kas või üksainuski muna, kuid teadis, et ei leia.

Kui ta pärast väikest viivitust redeli juurde jõudis, seisis Keršis ikka veel kapi ees. Nüüd keerutas ta käes mingit rauajuppi ja uuris seda teraselt. Kuuldes, et Akvile alla ronib, astus ta naisele vastu.

«Leidsid palju?» küsis ta summutatud häälel. Ja pahvatas

vastust ootamata: «Äh, kus on naisterahval aru — päeva ajal laternaga! Või arvad, et petrooleumi võetakse ämbriga tiigist? Sakslased ei anna ilma kaartideta midagi, aga kust sa neid saad, ütle! Kui palju villa, lambanahka, lina oleme nendele lontrustele kõrri toppinud! Lõikad hobusel saba maha, tuleb ka see ära anda. Ja kas me oleme nendelt saadud paberilipakate eest palju ostnud?» Aeglase, kuid laia liigutusega kiskus ta laterna Akvile käest ja puhus ära. «Ronib lauda lakka. Just nagu oleksid kanad sinna kunagi munenud. Võib-olla aasta jooksul mõne muna jätavadki, kuid kas siis sellepärast maksab petrooleumi põletada? Kas see kõht sul siis tõesti aru sassi on ajanud?»

VIIES PEATÜKK

I

Marius paranes ruttu. Kaks korda päevas — pärast hommikueinet ja enne õhtusööki — tõi Akvile süüa, rohuteed, vahetas kompressi jalal, mis oli ikka veel paistes, ehkki möödas oli juba enam kui nädal sellest ajast, mil haige kosuma hakkas. Et poleks enam vaja laternat kasutada, võttis Akvile peedi, lõikas otsa ära, uuristas sisu välja, torkas põhja sisse kangasoa murdunud pii, toppis rasva täis ja tegi nõnda «tattnina». Selle naela kõrvale, mille otsa varem oli riputanud taskulambi, lõi ta teise naela ja seadis aseme kohale laua, mille üks ots toetus naeltele, teine aga sarikale. Sinna pani ta nüüd oma rasvalambi. Kõik see polnud kuigi mugav — laua vari langes haigele, pealegi võis ta end unustada ja laua maha ajada. Esimesel õhtul juhtuski nõnda. Ta ei saanud kaua sõba silmale, peljates, et mõni tahi küljest tulnud sädemeke võis kukkuda asemele või õlgedesse. Alatine tuleoht ei hirmutanud teda sugugi vähem kui sakslased. Ent Mariusele ei nimetanud ta seda sõnagagi. Ütles vaid, et tema all on hobuse latter, lauda lagi pole laudadest, vaid lattidest, ja ehkki õlgi on sel kohal enam kui paari vaksa paksuselt, tungib pilude vahelt siiski natuke soojust läbi.

Korvi ta enam kaasa ei võtnud — supi valas lamedasse pudelisse ja pistis põue, muu toidu aga toppis pihtkasuka

taskutesse. Mariuse juurest tulles roomas ta piki oma salakäiku tasakesi nagu hiiri jahtiv kass. Ja alles siis, kui ta oli kindel, et küün on tühi, kusagilt lähedalt pole kuulda inimese häält ega samme, tormas ta redeli juurde ja lausa veeres alla. Raske oli pääseda Mariust vaatama, veelgi raskem aga oli saavutada seda, et haige saaks kas või korragi päevas sooja toitu. Keršis askeldas nüüd hommikust õhtuni talus ringi — sidus õunapuid, parandas aeda, rassis sauna ümber, toppides takuga pragusid kinni, ja kui oli loomad söötnud, istus ukse juurde korvi punuma. Ükskõik kus ta ka õiendas — aias või oma korvide kallal —, kunagi ei võinud teada, millal talle tuleb pähe minna küüni, sest siia oli üles seatud tuhkrupüünis, mida ta käis vaatamas mitu korda päevas.

Akvile kartis kauem haiget mängida. Kõht oli muidugi korras, kuid ega sihukesest vastikust tõvest lahti saanud inimene tohi kohe suitsupeki kallale asuda. Pealegi lõi rinde alla mõnikord valu... Seepärast pole midagi imelikku, kui ta veel ühel kanal kaela kahekorra keerab. Keeraski. Keršis ohkas, kuid ei lausunud sõnagi. Mariuse isu aga kasvas iga päevaga.

... Akvile seadis hommikusöögi rasvalambi kõrvale lauajupile ja kuni Marius sõi, istus kühmutõmbunult jalutsis. Viimaste päevade jooksul, mil Marius paranema hakkas, kõnelesid nad omavahel korduvalt, kuid ikka ainult ilmast ja tervisest. Marius ei küsinud midagi, ning ka Akvile ei rääkinud oma elust, arvates, et pärast haigust ja kõike seda, mis Marius tunda oli saanud, on parem mitte meenutada minevikku. Kuid praegu, silmitsedes oma põlvi ja kuulates, kuidas mees toitu närib, tuli Akvile järsku mõttele: Mariust rõhub tema siinviibimine! Marius kiirustab söömisega, sest ei saïli teda, ootab, et ta rutem ära läheks, tahab jääda üksi oma mõtetega, mis pole küll lõbusad, kuid pakuvad talle siiski lohutust ja on võib-olla usaldusväärsemad kui selle pihtkasukas, kättesaamatut taresoojust õhkuva naise sosin.

«Täna öösel sadas lund...»

«Jah?»

«Üsna varajane talv. Aga küll sa näed, enne uusaastat on lumi läinud...»

«Võib-olla.»

«Kui sa rahulikult lamad, kas siis jalg ei valuta?»

«See mõni valu. Kui ma saaksin jalale toetuda...»

«Läheb mööda. Küll saad.»

«Muidugi läheb mööda. Aitäh, kõht on täis. Oli väga maitsev.»

«Mis sa nüüd! Külm toit, mis parata. Ega sul jahe ole?»
«Niisuguse sulgteki all!»

See oli kõik, mis nad ütlesid teineteisele, kuni Marius sõi kana ja jõi pudelist tangusuppi. Akvile palus tal hoida rasvalampi, tõstis laua kõrvale ja asus jalga uurima. Tubli vaksa võrra ülal- ja allpool põlve oli nahk punane ja kuumas, kuid mitte rohkem kui eile. Akvile kastis sideme lahusesse ja mähkis põlve uuesti kinni. Siis pistis paberinutsaku kanakontidega taskusse, pudeli põue ja võttis Mariuse käest vaikides peedi. Kohe puhub ta selle rasvalehalise tulukese ära, ootab, kuni söestunud tahiots kustub, näpistab selle siis küljest, asetab lambi alumise sarika alla, kuhu nüüdsama oli pannud laua. Kuid enne seda tahab ta veel kord Mariust vaadata. Marius peab ju ometi ütlema midagi enamat kui «jah», «muidugi», «võib-olla», ning kui Akvile rutakalt lahkub, lükkub jälle homsele see, mis on raske kivina mõlema südamel. Nõnda siis Akvile vaataski teda ja naeratas. See polnud niisugune naeratus nagu siis, kui Marius oli veel üsna nõrk. Nüüd ei naeratanud ema lapsele, vaid eksinud naine mehele.

Marius sulges silmad. Põsed võbelesid korraks ja tardusid. Akvile ei jõudnud püüda tema pilku, kuid oli kindel, et selles peegeldus samasugune vaevu märgatav värelus (karmi ja õrna nukruse vastuhelk), mis tungis läbi kiiruga ettetõmmatud maski, haarates enda valdusse kogu näo — laubast kuni valuliselt kokkupigistatud huulteni.

Surunud maha ohke, tõstis Akvile lambi suu juurde ja puhus ära. Kõik vajus pilkasesse pimedusse. Ainult tahiots hõõgus veel mõnda aega otsekui kaugenev tuluke kottpimedas öös, ning Akvile vaatas seda, soovides, et see tuluke kiiremini kustuks, ent kahetses, kui see viimaks kustuski. Ning siis kõlas Mariuse hääl:

«Mul oli relv.»

Need polnud sõnad, mida Akvile oli oodanud, kuid ta võpatas ikkagi rõõmust, sest Marius mitte ainult ei vastanud küsimustele, vaid küsis nüüd ka ise.

«See on siinsamas. Kõik on siin. Saapad, rõivad. See püstol oli roostetanud. Putrimas puhastas ära, määris seda. Kõik on alles.»

«Putrimas?» Tundus, et Marius oli üpris imestunud, võibolla aga isegi ehmunud. «Miks Putrimas?»

«Kes siis veel? Mina ei oska . . .»

«Nii et te siis Putrimasega kahekesi mind siia . . .»

«Jaa. Kui su tol õhtul küünist leidsin, ei teadnud ma,

mida teha või kuhu minna. Siis meenus, et te olite head sõbrad, ja ma jooksin Köndi juurde. Mis, kas tegin halvasti?»

«Miks? . . . Ei. Nii et . . . Keršis ei tea?»

«Keegi ei tea midagi, Marius. Ainult mina ja Putrimas.»

Akvilele tundus, et Marius ohkas.

«Kas sulle on vaja seda . . . püstolit?» sosistas ta.

«Oleks hea . . .»

Akvile lükkas õled aseme jalutsis kõrvale, tuhnis pisut, tõmbas välja õlisesse lappi mässitud püstoli ja padrunid.

«Siin see on. Nii nagu peab olema,» sosistas ta, asetades kompsu Mariuse aseme kõrvale. «Kas panen lambi põlema?»

«Ei, pole vaja. Mina olen öölind.»

Tema sosinas tabas Akvile naeratuse. Kuulis kiirenenud hingamist, sahinat, ning ehkki nende vahel oli läbipaistmatu pimedusesein, nägi Akvile, kuidas Marius naeratab, kobades oma relva.

«Õhtul teen kämblale ja kahele sõrmele uue sideme,» sosistas Akvile, tundes, kuidas pea meeldivalt ringi käib.

«Hea oleks . . .»

«Kindlasti teen.»

«Ma tahtsin öelda, et hea oleks Putrimasega kokku saada . . .»

«Paar korda on ta siia üles roninud, aga sul oli siis kõrge palavik. Sa vist ei mäletagi.»

«Mäletan küll. Arvasin, et nägin und. Kas ta ei tea, et minuga võib juba rääkida nagu inimesega?»

«Miks ei tea! Üleeile tuli, tahtis sind näha, kuid Keršis oli sauna põranda pärast vihane, sõimas ta läbi ja kihutas minema. Kui Keršis poleks tol ajal õues õiendanud, siis võibolla . . . Tõepoolest, Marius, Könt ei saanud kuidagi siia üles tulla. Aga ma mõtlen midagi välja, meelitan Keršise kodunt eemale.»

«Võib ju öösel.»

«Ei, öösel ei või, Marius. Sakslased on ähvardanud maha lasta igaühe, kelle tabavad öösel ringi kõndimas.»

«Ah, sakslased . . .»

«Nemad jah, Marius, nemad. Eilsest alates lubatakse külast välja ja tagasi, kuid öösel ei tohi oma talust sammugi kaugemale astuda. Nüüd ma lähen. Olen niigi kauaks jäänud. Õhtul näeme, Marius.»

«Nägemiseni, Akvile.»

Esimest korda lausus Marius teadlikult tema nime selles pühas peidikus. Mõne hetke põlvitas Akvile pimeduses, tundes, kuidas süda läheb valla nagu roosiõis juunikuul, ümber-

ringi aga on pühalik kevadine valgus, ning haaratuna sellest rõõmukast tundest, roomas ta piki käiku, mis praegu näis mingi võlurajana — see viis läbi külma hommikukaste, viis ammuse noorusaja päikesetõusu poole, kutsudes mitte lootust kaotama.

Sel hommikul oli Keršis heas tujus: öösel oli ta püünisest leidnud tuhkru. Teade, et sakslased on tühistanud külast väljasõidu keelu, tõstis samuti meeleolu. Äh, viimaks ometi võib linnased käiku lasta! Homme-ülehomme hakkab ta õlut pruulima ja — linnanaistele. Akvile soovitas enne linna sõita, kokku leppida. Hinna suhtes ja üldse. Võib-olla on sakslased neid õllepoepidajaid nõnda pigistanud, et nad kardavad koduõllevaati eemaltki vaadata. Keršis oli päri — arukas nõuanne. Homme kihutab Kraštupenaisse ja uurib järele, mis ja kuidas, ent õllenõud tasub varem valmis panna. Voh, nülib tuhkrult naha ja asub vaatide kallale. Need on rehe all, ei tohiks olla liig kuivad, kuid siiski on vaja vett täis kallata, et hallituselõhn kaoks.

«Tuhkrut nägid?» tiris Keršis Akvile käist pidi aida juurde, kus rippus nülgimiseks valmis seatud loom. «I-lus, saatan. Sale, pikk. Pane või näitusele. Arvad, et kogu talus on ainult üks niisugune? Ohoo! Nabin neid talve jooksul kinni nagu varblasi, pärast sõda aga anna tuhkrunahku ainult kätte — neil on kulla hind.»

«Mine metsa oma haisva tõhuga,» rabeles Akvile vastu. «Kui see raipeliha sulle nõnda armas on, siis pane püünis lauta — täna hommikul, kui lehmi lüpsin, nägin ühte . . .»

«Tuhkrut? Nad on vist segaseks läinud! Ma ju rääkisin, et neid on siia siginenud nagu pahu vaime. Otsekohe viin püünise sinna. Pigistan sel ilusal loomakesel saba raudade vahele, äh, pigistan, siis teab, kuidas kanamune tühjaks juua.»

Keršis säras õhtuni otsekui läikimalöödud vaskraha. Töö läks libedasti nagu ikka, kui inimesel on hea tuju, ning Keršis hakkas koguni lõbusalt vilet laskma, ümises laulugi. Äh, paistab, et kõik läheb paremuse poole. Tee külast välja on vaba, tuhkur sattus püünisesse. Osta ainult otra ja pruuli õlut. Annaks jumal, ta saab selle raiskuläinud sea eest kuhjaga tagasi.

Järgmise päeva õhtul naasis ta Kraštupenaist, tundes end peaaegu õhus hõljuvat. Tõsi küll, kortsutas kulmu, jutustades võllapuust, mida oli näinud linnaväljakul mälestussamba juures — viis inimest, ahaa, on üles riputatud. Kuid kes on süüdi? Muidugi, vangikoja või kaelakoti eest pole pääsu,

sakslaste ajal pole raske ka pead silmusesse pista, nii et kõnni, inimlaps, võimalikult kaugele sellest kohast, kus jää on õhuke, siis ei kuku sisse. Juhi oma majapidamist nii kuidas oskad, sakslane las juhib poliitikavärki (sõdib või teeb rahu), ning nõnda saate mõlemad omavahel hakkama. Kiitles, et kohtus vallavanemaga. Ja mitte lihtsalt ei kohtunud, vaid käis tal otse kodus, sest see hani, mille Akvile eile puhastas (nüüd räägime kõik välja), oli määratud vallavanema prouale. Äh, kahju, seda küll, kuid ega ta anna sellepärast, et tahab, vaid sellepärast, et on vaja anda. Kui poleks vallavanemat, oleks Kučkailis Nemuniste maa vist küll endale krabanud . . . Ent kellel oli väge seda anda, sellel on väge ka seda ära võtta. Nii et see hani nagu kindlustas Nemuniste maatükki; kui ta vallavanema õuele veel vaadi õlut veeretab, on löödud kõva pitser kogu järgmisele aastale. Äh, niisuguse isandaga, ehkki ta on pärit suurtalust, võib kokkuleppele jõuda. Lihtne inimene. Patsutas koguni õlale, öeldes, et selliste töökate talumeeste õlgadel nagu Keršis püsibki Leedumaa. Siis tegi ettepaneku, hakaku ma Lauksodises külavanemaks. Kui oleks Smetona ajal nõndaviisi öeldud, ohoo! Au, raha, sind ei käsuta kõige jõukamgi talunik. Nüüd aga . . . Ei, ei, härra vallavanem! Olgu külavanemaks see, kes seisab poliitikale lähemal. Ja aidaku tal jumal kamandada inimesi valitsuse seaduste järgi, mina aga kamandan oma talus, ja saagu nõnda, nagu on öelnud meie esiisad: jumalale, mis jumala kohus, keisrile, mis keisri kohus. Tänasin härra vallavanemat alandlikult suure au eest, kuid jätsin selle teistele.

«Äh, et mina pistaksin oma käed sõnnikusse,» lõpetas Keršis. «Kuid linnaskäik polnud asjata — õllele saab vunk sisse! Leppisin ka hinnas kokku, tasub vaeva näha.»

Akvile naeratas, kuulates Keršise juttu, mis muul ajal oleks lõppenud riiuga. Naine polnud oma mehest vähem õnnelik, sest kuni Keršis ajas Kraštupenais oma õlleasju, tuli Must Könt Mariuse juurde ja nad vestlesid kogu ennelõuna.

Kui Akvile pärast õhtueinet tõi süüa, muutus Mariuse meel rõõmsaks — seda taipas naine juba enne lambi süütamist. Marius oli jutukam kui enne, paar korda isegi naeratas talle, ent rusuv kinnisus oli asendunud sügava mõtlikkusega, millest võis märgata masendust. Iga kord, kui nende pilgud kohtusid, hakkas Akvilel palav — Mariuse silmad olid soojad, uudishimulikud ja imestavad. Kui Akvile asutas minekule, palus mees arglikult mõnda tikku — Könt oli

toonud üht-teist lugemist, tikkudele aga polnud kumbki mõelnud.

«Ära karda, ma olen ettevaatlik,» kinnitas Marius. «Ma ise olen tulekahjust kõige vähem huvitatud.»

Akvile jättis terve toosi. Kui ta küünist väljus, tammus Keršis närviliselt plotskit kiskudes trepil. Kuhu küll Akvile on pannud küna, pagan võtaks! Hommikul vara on tarvis õlletegu alustada, kõik nõud peavad olema käepärast.

Küna hoidis Akvile tavaliselt sahvris. Hiljaaegu aga oli ta küpsetanud karaskit, küna ahju peale lükanud ja sinna unustanud.

«Pesemata, kuivanud . . .» tõreles Keršis. «Ma ei saa aru, mis siin sünnib. Uks on kadunud, uus rasvakera välja võetud, ehkki vanast oleks võinud jätkuda jõuluni, ning ketrustööd, nagu näen, pole sa peaaegu üldse teinud. Tormad sinna-tänna nagu lammas. Eks me vaata, mida sa kangastelgedele paned. Või arvad, et sakslased meid poeriidega üle külvavad?»

«Kuhu ma torman, mis asja sa siin torised?!» läks Akvile põlema. «Eile jooksin Džiugase juurde, sõtkusin tainast, täna aga käisin küpsetamas. Vanamees oli mulle lihase isa eest, ma pean ju inimest aitama, kui ta on hädas. Sa ise rääkisid, et tal on üksinda raske.»

«Äh, ega ma siis Džiugase pärast. Küpseta, sõtku, aita, ma ei lausu sõnagi. Aga siin, kodus, ei ole sind vahel üldse näha. Kaob nagu vits vette, lihtsalt pole. Mis asja sa sealt küünist otsid, et kogu aeg sinna poed?»

«Kuna ma sinna olen pugenud?» ehmus Akvile, valmis solvunut mängima.

«Äh, ära vehi kätega. Kaod ära, tikutulega ka ei leia üles. Kas siis üleeile ei olnud nõnda? Tahtsin paluda, et sa pintsaku käisele lapi paneksid, aga millal sa välja ilmusid? Ja kustkohalt? Läksin vaatama, ehk oled kusagil pikali, tema aga tuiskab küünist välja. Ega ma pime ole, ära seda mõtle.»

«Ei, ei, sa näed vägagi hästi,» pahvatas Akvile. «Oskad järele hiilida, ilma sinult küsimata ei saa isegi asjale minna. Kõige tähtsamat pole sa aga välja nuuskinud — milleks ma küünis käin.»

Keršis ajas silmad pärani.

«Mul on seal üks noormees. Pärast õhtusööki jooksen kohe tema juurde miilustama. Kas ütlen, kes seal on?»

Keršis sülitas vihaselt.

«Ütle või ära ütle, aga loba pole vaja ajada. Ainult et kui

noorel naisel on isu üksinda lesida, on mehel voli mõelda igat moodi.»

«Tobu!»

Akvile teeskles solvunut, tegelikult aga oli üsna kohkunud. Selsamal õhtul läks ta magama Keršise juurde. Öösel tõukas järsult eemale mehe käe, mis roomas tema pihal, ning mõtles samas, et seda poleks vist pidanud tegema. Tares oli umbne, Keršis ei lubanud ööseks õhuakent paokile jätta («Nojah, põleta puid ja lase siis soojus välja. Või arvad, et raha vedeleb maas . . .»); harjunud juba puhaskambri värske, jaheda õhuga, tundis Akvile end selles tubakasuitsust ja köögilõhnadest läbiimbunud toas otsekui mingis karusnahkses kotis. Keršise puudutus oli niisama vastik ja iiveldama ajav kui see sumbunud õhk tares. Isegi Keršise kõrval lamamine, temaga ühe teki all soojuse jagamine näis talle reetmisena.

. . . Mida teeb praegu Marius? Loeb vististi Köndi toodud paberilehti, võib-olla aga lebab ja mõtleb, kuidas tema, Akvile, magab Keršisega. Ei, seda mitte, Marius ju ei tea veel, et ta kolis magamistuppa tagasi. Kui erinevad nad on! Homme hakkab Keršis õlut tegema, Marius aga, asetanud püstoli padja alla, võpatab iga kahtlase hääle peale. Närvitseb, ehk on midagi juhtunud, ja kui Akvile süüa toob, küsib kannatamatult, mida ta arvab jalast, pärib uudiseid. Ootab taas kokkusaamist Musta Köndiga. Ja kui paraneb, läheb jälle metsa. Taas hundielu, lasud, veri. Misjaoks? Milleks seda kõike vaja on? Et võita sakslasi? Paljud ootavad sakslaste lõppu, istudes rahulikult kodus. Tuleb aeg, ja sünnib see, mis peab sündima, nagu ütleks Keršis. Aga millal see tuleb ja kuidas tuleb, kui kõik hakkavad püüdma tuhkruid, mitte aga sakslasi? . . .

. . . Marius on alati tõe eest väljas olnud. Valutanud südant teiste, mitte enese pärast. Kuulates tema juttu sellest, kuidas ta loob paradiisi maa peal, imestas Akvile üsna tihti. Paradiisi asemel aga pääses lahti põrgu. Ning põrgujõud paiskasid ta lauda lakka pikali. Ta ei mõtle talupidamisest, ei mõtle, kui palju maksavad tuhkrunahad pärast sõda. Tal pole kahju isegi oma elust. Paraneb, läheb ära, ja kui on nõnda ette määratud, annab teiste eest oma elu. Sakslasi pole siis enam, kuid ei ole ka Mariust. Keršis aga jääb koos oma õllevaatidega, püünisega, kenasti haljendavate viljaväljadega Nemuniste maatükil . . . Hiljem aga ilmub maailma võib-olla väike Peliksiukas, seejärel Akviliute, sest nõnda ju on, kui magad mehega ühes voodis . . .

. . . Gediminas ei ole siis samuti. Ja vana Džiugast. Vähe-

malt mitte Lauksodises. «Aituma, tütrekene. Jumal pole veel oma maad unustanud, veel on olemas inimesi, sakslased pole jõudnud kõiki hävitada...» — «Me peame ju üksteist aitama, onu...»

...Äh, ega ma siis Džiugase pärast... Küpseta, sõtku, aita...

...Kas see on siis aitamine? Taignasõtkumine, pesupesemine? Aga kuidas sa ikka saad abistada inimest, kes varsti peab kodust lahkuma, kepp käes? Jätma maha hobused, kes olid kasvanud tema käe all ja kellega ta oli harjunud nagu inimestega juba sellest ajast, mil nad särtsakate sälgudena alles väljadel ringi karglesid. Andma võõrastele lambad, lehmad, ning eales ei kuule ta nende armsat ammumist, ei raputa neid sarvedest, ei vaata nukratesse, headesse loomasilmadesse. Keegi teine tuleb vanamehe tallu, kõnnib teeradadel, kus on jooksnud tema lapsed. Kõnnib rehalas, küünis, laudas, saunas, aidas... Kogu talus — nagu pühamus, kus elab tema hing, sest nende hoonete seintes pole ühtki palki või lauda, vundamendikivi või müürilõiku, mida poleks soojendanud vanamehe pihud, niisutanud higipiisad. Ning vana lahkub, jah, lahkub oma kodust...

...«Ei, ma ei lahku — mind kistakse välja nagu süda rinnust, sest ma olen oma maaga ühte kasvanud.»

...«Milleks sa veel õunapuid seod, onu? Nagunii tuleb siia teine.»

«Seon õunapuud kinni, mesilastele jätan talveks toitu. Milles on süüdi püha putukas või puu, kui mina järgmisel aastal enam mett ei võta, õunu ei söö? Nad on ju elavad — mesilased, puud. Elu aga peab hoidma, kuni inimene veel jalga jala ette tõstab...»

...Akvile vaatab laudaukselt, kuidas vanamees loomade keskel askeldab. Ühel tõmbab peoga üle selja, teisel üle kaela. Nõjatub aedikule, surub pahklikud sõrmed lamba tihedasse villa. Kus on alles kasukas! See, uus mees, pöab nad kindlasti paljaks, ning uted külmetavad kuni kevadeni. Siinsamas tara taga hirskavad hobused. Neil on kõhud täis — nüüdsama söötis; hirskavad kadedusest, kelmid, et ta on lammaste juures, aga neid, oma suksusid, ei paita. Ehee, vennike, loom on nagu inimene, igatseb armastust. Läheb ühe juurde, kallistab, suudleb koonu, teist rõõmustab sellesamaga. Ehee, mu must, sa tubli laiskvorst, kiusupunn, me ei tüüta teineteist enam kuigi kaua. Ja tema hääl murdub nagu kõdunenud puu tormis, õlad tõmblevad, silmist voolavad pisarad.

...«Ütle, Marius, kuidas saaks aidata teda, seda püha meest?»

«Mul oli relv...»

«See on alles, Marius, on alles. Kõik on omal kohal.»

...Džiugas naeratab, kõrv vastu taru — mesilased sumisevad.

...Särgiväel Gediminas on koristatud rukkipõllul. Hakid. Päike. Valged pilvetupsud selges taevasinas. Kust sa siia said, Gediminas? Käis jutt, et gestaapo on su kinni võtnud.

«Gestaapolased on head, lubasid hobustega hüvasti jätta.»

«Marius, Gediminas tuli!»

Marius naeratab. Tal on habe aetud, valge särk seljas, lips ees. Täna on pühapäev, ütleb ta, magame pisut, millal seda siis veel teha kui mitte pühapäeval? Muidugi, nõustub Akvile. Keršis sõitis õllega Kraštupenaisse, meil on aega... Häbeneb neid sõnu, peidab näo tema rinnale. Tunneb oma kehal sooje käsi, kuuleb summutatud hingamist. Mu jumal, mis siis saab, kui Keršis peale satub, juba on salakäigus kuulda õlgede sahinat!

«Marius, Keršis tuleb!»

Rebib end tema sülelusest lahti. Laud peediga lendab eemale. Kuhu veeres lamp?! Mu jumal, lamp on vaja kähku üles leida, muidu on tuli lahti!

«Marius, päästa end, põleme!»

Akvile ärkas — istus voodis. Keršise käed hoidsid teda õlgadest nagu tangid.

«Mis on? Mis juhtus?» küsib Akvile nagu lämbudes.

«Seda pead ütlema sina.» Keršis laskis ta lahti, ronis voodist välja. Võttis ahjupealselt tikud, läks vaarudes laua juurde. «Sa karjusid unes, äh, karjusid.»

«Tõesti? Võis juhtuda. Nägin unes midagi hirmsat.» Akvile pühkis särgikäisega higist nägu.

«Sa hüüdsid t e d a.» Keršis tahab tuld tõmmata, kuid tikud murduvad üksteise järel. Viimaks ometi! Kummardub voodi kohale, silmitseb Akvilet piinavalt kaua. Leek jõuab juba värisevate sõrmedeni, mees aga ei suuda ikka veel eemaldada ehmunud pilku Akvile näolt. «Miks sa teda hüüdsid?»

«Keda, Pele?»

«Teed isegi... Mariust...»

«Ah teda!» Akvile rõõmustas, et tikk kustus. «Ei tahaks uskuda, et ma hüüdsin. Aga kui sa ütled, et kuulsid... Ma ju magasin, ei saa sinuga vaielda.»

«Sa kallistasid mind, aga ütlesid t e m a nime.»

«Imelik . . .»

«Äh, tema meelest on see imelik! Ainult imelik, ja muud midagi . . .» Keršis tammub mõnda aega voodi ees, ootab, aga jääb vastuseta ning läheb tubakakotti otsima.

«Ära tossuta südaöösel, niigi on umbne. Laps . . .»

«Sinu laps on teises toas.»

Akvile hüppab voodist välja, lööb eeskoja ukse ristseliti lahti. Keršis tõuseb vilkat tõmmates aegamisi pingilt ja suleb ukse. Ta vilistab naise keelu peale.

Hommikul tõusevad mõlemad, olles välja magamata. Hommikueinet söövad vaikides. Laurukas ja lollike tahtsid laua ääres vallatama hakata, kuid mõlemad said Keršiselt lusikaga vastu otsaesist.

Keršis taarub suveköögi juurde, mis suitseb varahommikust saadik. Linnastega on asi korras. Jääb vaid meskitõrs valmis seada ja segu sinna sisse valada. Akvile püüab meele järele olla ja pakub end veetoojaks, kuid katlad pole veel keema läinud. Või on vaja puid? Keršis näitab peaga süngelt haluhunniku poole, mis on leivaahju kõrval.

«Näe, vana küüniukse põikpuud,» ütleb Keršis nagu muuseas, tonkides jalaga puutükki. «Leidsin kuurist, olid teised katki saetud ja riida taha topitud.»

«Mis sa räägid!» imestab Akvile, veri aga tulvab näkku.

«Sealsamas olid ka uksehinged. Ainult veelgi kaugemale pistetud. Sa pead olema pime ja kurt, kui ei näinud, kuidas ust lõhuti.» Keršis puurib Akvilet kummalise pilguga ja väljub suveköögist. «Ehk aitad vaate pesta?»

Akvile järgneb talle. Kaevu juures võtavad nad vaadi, kallutavad seda, õõtsutavad siia-sinna. Vesi loksub helisevalt sees. Akvile imestab ikka veel, kuidas selle küüniuksega nõnda võis juhtuda, teeb omapoolseid oletusi, siis aga räägib väljamõeldud unenäo: ta olevat kukkunud kõrgelt mingisse sügavasse kuristikku, ning seal, all, seisnud keegi — just nagu Mariuse ja just nagu tema, Pele moodi . . .

Keršis kuulab, piidleb altkulmu, kuid ei lausu sõnagi. Jääb selgusetuks, kas ta ei usu või ei kuule enam, olles süüvinud oma mõtetesse.

Kogu päeva töötab ta mornilt, vaikides. Linnased olid head, õlut saab rohkem kui ta arvas, küid Keršis ei tunne sellest mingit rõõmu. Laskis kannus käärida. Kerkis silmanähtavalt. Varem oleks ta kutsunud Akvile, palunud maitsta, nüüd aga rüüpas ise paar lonksu ja pani kannu nõudekappi tagasi.

Õhtul tõi Kučkailise lese vanem poeg teate: hobused tuleb viia komisjoni. Võetakse reedel, nii et aega on kolm päeva. Kui aga sel päeval ei saa tulla, võib tuua ka varem — neljapäeval võetakse samuti.

Keršis läks veelgi süngemaks. Võigu pärast ei maksa karta, poetas ta Akvilele, aga kõrb võib neile silma hakata. Järgmisel päeval aga ei rääkinud ta komisjonist enam sõnagi, ei ohkinud, ei arutanud, kuidas sakslasi tüssata. Näis, et ta oli saatusega leppinud: viia tuleb nagunii, mis parata. Kui võetakse, siis võetakse, jällegi pole midagi parata, niisugune on jumala tahtmine.

Tegelikult aga rõhus teda praegu hoopis teine mure, kohutavam kui hobuste võtmise komisjon. Sõnad, mis Akvile unes oli öelnud, tungisid heleda kiirena pimedasse tuppa, valgustades siin olevaid esemeid, ning juba võis aduda, kus miski seisab. Tõsi, seni nägi ta kõike vaid pealiskaudselt ja püüdis tahtmatult vaadata mitte sinna, kuhu langes valgus, vaid sinna, kus oli hämar. Ta kartis otsa otsaga kokku viia, sest siis peab juba tegema järelduse, seejärel abinõud tarvitusele võtma . . . Ta ei teadnud ju veel üldse, mida teha, kui eesriie lõplikult avaneb. Järgmisel hommikul, kurnanud õlut, ütles ta, et läheb rehalasse sigadele kartuleid valima, tegelikult aga puges küünis kapi taha ja ootas tubli tunni, kuni ilmus Akvile. Vehkides tühja korviga, käis naine läbi kõik nurgad, ronis redeliga ristikule, seejärel heinalakka, vaatas igasse soppi, tuli alla. Kapi ees võttis korvist muna, raputas seda kõrva ääres — kas on värske. Pani tagasi, raputas teist ja kolmandat ning läks siis ruttamata karjaaeda. Keršis ei kahelnud, et Akvile märkas teda, ja otsustas teine kord olla kavalam. Pärast õhtusööki hakkas ta hädaldama, et tunneb end halvasti, viskas kuue seljast, puukingad jalast ja vajus voodisse. Kui Akvile oli tarest pisut askeldanud, poolkasuka selga ajanud ja välja läinud, pani Keršis kähku riidesse ja tormas küüni. Polnud möödas veerandit tundigi, kuid kapi taga kükitamine oli teda juba hirmsasti ära tüüdanud. Hinge kinni pidades kuulatas ta pimeduses — lauda lakas sahisesid õled. Seejärel redelipulkade rigin, sammud küünis, karjaaias . . . «Sääh, sääh, Tiiger, see on sulle . . .»

Läks minema.

Keršis, vedades vaevu jalgu järel taarus üle õue, koerakuudi juurde. Tiiger peksis lõbusalt sabaga vastu külgi ja ragistas konte süüa.

«Ma arvasin, et sa juba magad,» imestas Akvile, kui mees tuppa tuli.

«Äh, mis ma magan . . .» Keršis pööras selja. «Käisin õues. Paistab, et ka mul hakkab kõht vigurdama, ahaa . . .»

«Ah kõht . . .» pomises Akvile kahvatudes. «Jõid käärimata õlut . . . pärmiga . . . See võis ju . . .»

Öösel ei saanud kumbki peaaegu üldse silma kinni, ehkki teesklesid, et magavad. Keršis tõusis voodis paar korda istukile, kavatses midagi öelda, kuid ei söandanud ja puges uuesti teki alla. Tuli üles varakult — just nagu läheks linu lõugutama —, suitsetas, tatsudes tares ringi, kuni jõudis kätte aeg loomi sööta. Kuni hobused sõid, einestas ka ise, siis tiris aida juurde tühja vankri, pani sinna peale õllevaadid — kaks põhjaga hobuse poole, kolmanda nendega risti, istme alla. Kõrvi rakendas vankri ette, võigu sidus kõrvale, aisa külge, ja sõitis süngelt minema — nagu matustele.

Akvile ootas pisut, võttis kaasa mis vaja ning läks Mariuse juurde. Süda oli rahutu. Ta mõistis, et Keršis aimab midagi, ning varem või hiljem võib kõik välja tulla. Viimase kolme päeva jooksul rõhusid teda mehe uuriv pilk, morn kinnisus, arusaamatud ohked. Akvile teadis, et on vaja midagi ette võtta, kuid ühtki head mõtet ei tulnud. Pidada nõu Musta Köndiga? Jah, ta teeb seda juba täna, enne kui Keršis on Kraštupenaist tagasi. Ent mida mõistlikku nad kahekesigi välja võivad mõelda? Kui nädalapäevad hiljem, mil Mariuse jalg . . . Praegu aga ei jää muud üle kui jumala peale loota, nagu ütleb Keršis, ja muidugi ei tohi lausuda sõnakestki Mariusele, sest temal on niigi vilets vedeleda päevade kaupa selles üksikkongis — just nagu nirk püünises.

Akvile lükkas õled sissepääsu eest kõrvale, köhatas, nagu oli kokku lepitud, ja alles siis roomas mööda käiku edasi.

Marius lamas, tekk ülakehalt ära lükatud, näost punane, ja hingeldas. Laubal pärlendasid tillukesed higipiisad. Akvile vaatas teda kohkunult, hoides käes rasvalampi: kas tõesti on haigus tagasi tulnud?!

«Miks sa nii nukraks jäid, õeke?» sosistas Marius laialt naeratades ja hõõrus vana harjumuse kohaselt lõuga vastu õlgu. «Kata laud ja anna süüa, pagan võtaks!»

«Sa oled nii punane . . . higistad,» imestas Akvile, Mariuse reipus rahustas teda.

«Liigutasin just lihaseid. Tegin nii-öelda võimlemist. Tead, ma olen oma jalaga rahul — ta juba paindub pisut, ehkki valutab veel.»

«Vaata et sa üle ei pinguta, muidu hakkab halvem.» Akvile seadis hommikueine lauale, Marius aga tõusis istukile, heitis pihtkasuka õlgadele ja asus söögi kallale.

Marius. Mis püha täna on?

Akvile. Mispärast püha?

Marius. Kohupiimakoogid on soojad, supp kausis aurab samuti. Sa hellitad mu ära, Akvile.

Akvile. See-eest eile ja üleeile sain vaid ühe korra sinu juurde lipata. Sa peaksid sööma kuuma toitu kolm korda päevas, mitte aga üks kord kolme päeva jooksul. Mis sa vaatad? Söö, söö, enne kui ära jahtub.

Marius. Sa oled kuidagi . . . teistsugune, Akvile . . .

Akvile. Öösel magasin halvasti. Eile rääkisin ju, et sakslased käskisid külarahval hobused komisjoni viia. Keršis käib kolmandat päeva ringi nagu kõuepilv.

Marius. Ahah, selge, nutate mõlemad taga oma hobuseid.

Akvile. Milleks pilgata? Hobused hobusteks, ilma nendetagi on muret küllalt.

Marius. Jah, näiteks mina selles salajases võõrastemajas . . .

Akvile. Jäta! Gediminas pole ikka veel välja ilmunud, vaat mis! Võib arvata, et ta kardab sakslasi, ootab, kuni need Lauksodisest minema lähevad. Kuid käivad visad kuulduseed, et gestaapo on Gediminase kinni võtnud.

Marius. Hm . . . Vägagi võimalik. Kuid ma tunnen teda veidi ja arvan, et asi pole nii kaugele läinud . . . Vististi on vana Džiugas selle jutu nimme lahti lasknud, Gediminas on peidus oma kodus, näiteks heinte sees, nii nagu mina siin.

Akvile. Ei, kodus Gediminast ei ole. Hiljaaegu käisin Džiugast aitamas, ta rääkis mulle kõik südamelt ära. Sõitnud ise kolm päeva tagasi Kraštupenaisse Gediminast otsima. Ei, vanamees ei hakka valetama. Isegi kui ta oleks tahtnud, ei oleks ta osanud niisugust asja välja mõtelda.

Marius. Huvitav, mis ta sulle kokku jahvatas?

II

Gediminas lahkus kodunt sellesama päeva õhtupoolikul, mil Adomas pärast vara üleskirjutamist sõitis oma politseinikega Kučkaitise juurde pidutsema. Mykolas Džiugas rõõmustas, et tal oli täna kergelt õnnestunud veenda poega Lauksodisest mõneks ajaks eemale hoiduma, sest nüüd, mil nad olid enda peale tõmmanud omavalitsuse viha, võis oodata kõike.

Kuni sakslased hoidsid küla piiramisrõngas, ei tundnud Mykolas Džiugas poja pärast muret, ent kui Lauksodisesse

sissesõidu keeld tühistati ja üha visamalt hakkasid levima kuuldused, et gestaapo on Gediminase areteerinud, muutus vanamees tõsiselt rahutuks.

Oodanud paar päeva, kinnitas ta kuuekäänise külge Vytise risti ja sõitis Kraštupenaisse. Löönud politseijaoskonnas pihtkasuka lahti nõnda, et orden oleks näha, palus ta korrapidajat viia end Adomas Vainorase juurde. Talle vastati järsult, ehkki mitte lugupidamatult: härra Vainoras on haiglas, ajutiselt asendab teda vahtmeister Bugenis, kes on andnud käsu mitte kedagi vastu võtta isiklikes asjus. Mykolas Džiugas nõudis tungivalt vastuvõttu, ning viimaks lasti ta politseiülema kabinetti. Kuid Bugenis kähvas üsna vihaselt, et ta ei tea ega tahagi midagi teada kellestki härra Gediminas Džiugasest. Ja üldse, talle teeb vähe au kõnelda riigi poolt määratud kohustuste saboteerijatega. Muuseas, lisas ta, peitke see rauatükk ära; kui meie inimeste hulgas veel ongi neid, kellele see mõju avaldab, siis sakslaste kohta seda küll öelda ei saa.

Mykolas Džiugas võttis Bugenise nõu kuulda ja läks gestaaposse kurguni kinninööbitud pihtkasukas. Tunnimees aga ajas ta minema, ähvardas automaadiga. Ei jäänud muud üle kui küsitleda tuttavaid — võib-olla sellest olekski pidanud kohe alustama. Kuna ta arvas, et Milda võib Gediminasest teada rohkem kui mõni teine tema sõber Kraštupenais, otsustas Džiugas alustada temast.

Gestaapost tulles läks ta üle turuplatsi, kus enne sõda toimusid miitingud ja demonstratsioonid, veelgi varem aga tähistati rahvuspühasid koos šaulyste, noorleedulaste, kooliõpilaste ja juudiorganisatsioonide rongkäikudega. Kiriku ees, väljaku serval, seisis raudaiaga ümbritsetud mälestussammas vabatahtlikele, kodanliku vabariigi loojatele, kes hukkusid aastail 1918—1920. Mykolas Džiugas tahtis minna otsemat teed ja astus põiki üle väljaku, mälestussambast mööda. Kuid veel enne selleni jõudmist tundis ta, et miski on nagu teisiti. Just nagu oleks midagi puudu või hoopis üleliia. Ja kui ta viimaks mõistis, mida näeb, kattus ta üleni külma higiga, juuksed tõusid mütsi all püsti. Esimene mõte oli otsekohe tagasi joosta, kuid samas välgatas teine, millest süda veelgi rohkem kokku kiskus.

Värisedes kogu kehast, läks ta otse puust raami poole, mis oli püstitatud mälestussamba ette ja mis meenutas rohkem jalgpalliväravat kui võllast. Põikpuul, üksteisest poole meetri kaugusel rippusid viis surnukeha. Nende longus peade kohale oli — otsekui tervituseks külalistele — tõmmatud

valge riie kirjaga: NIISUGUNE SAATUS OOTAB KÕIKI PUNASEID BANDIITE JA NENDE AITAJAID. Eile sadas kogu pärastlõuna pehmet lund, öösel külmetas, ning nüüd olid poodutel peas kõrged valged mütsid. Varbavahed, kõrvad ja lahtised suud olid täis lund, mis mustendavate kehade taustal näis pimestavalt valgena ja viirastuslikuna. Kui tuli tugevam tuulehoog, oli kuulda külmunud nööride kriginat, laibad õõtsusid, pöördudes üksteise poole kord küljega, kord seljaga, kord põrgates harkis jalgadega vastamisi, ning need kompsatused olid otsekui saateks põikpuu vastu hõõrduvate nööride kriginale.

Mykolas Džiugas paljastas pea. Väljak oli järsku muutunud ääretult suureks ja tühjaks. Kusagil paremal ja vasakul käisid kõnniteedel inimesed. Kuid nad olid kaugel, väikesed nagu sipelgad. Majad ja kirik hakkasid samuti kaugenema, väiksemaks muutuma; linn lõhenes kaheks nagu hiiglaslik jääpank, selle pooled nihkusid teineteisest eemale, jättes tema, Mykolas Džiugase, üksinda siia, selle kohutava kuriteo paika.

Haaratuna õudusest, jooksis ta mälestussambast mööda, kõnnitee suunas. Raudaia juurest ilmus nähtavale keegi mees ja sammus tema poole, kuid Mykolas Džiugas, unustanud isegi mütsi pähe panna, tormas talle kiirustava kündja taaruval käigul otse vastu.

«Jäta meelde, raisk, kelle ees tuleb müts maha võtta!» Koos nende vihaste sõnadega paiskus näkku sibulalehk, saadud hoobist läks silme ees roheliseks, ning Mykolas Džiugas prantsatas sillutisele. Kui ta tõusis, seisis mees aiale nõjatudes, kroomsaabastes jalad ristamisi, käed taskus; kolmnurkne nägu, mis paistis ülestõstetud mantlikrae vahelt, muigas vastikult.

«Mille eest, härra?» küsis Džiugas, värisedes raevust ja talle osaks saanud solvangust.

«Kanäe, talle on veel vähe! Kas sa ei tea, et paar sinusugust on juba sattunud sinna, kus kaob igasugune isu kummardada punaste poodute ees? Või soovid ka gestaaposse?»

«Selle raudaia taha on maetud inimesed, kellega ma istusin ühes kasvikus, kui sina polnud veel sündinudki.»

«Sinu pole minu asi, mis kunagi oli. Kao siit kiiremini, kurat võtaks! Ja kiida jumalat, et ma olen täna heas tujus.»

«Mida te soovite?»

«Tahtsin näha proua Berže... proua Vainorienet. Ma olen Mykolas Džiugas, Lauksodisest.»

Uks lükati rohkem lahti. Noorel, kuidagi tuttaval naisenäol, mis algul oli ehmunud, säras nüüd rõõmus naeratus.

«Tulge sisse, onu Džiugas, olge lahked. Kas te ei tunne mind ära?»

«Migrata!»

«Tema ise. Palun sisse, onu Džiugas.»

«No ütle mis sa ütled! Kas sa lasksid mõisast jalga?»

«Tuleb nõnda välja, onu Džiugas. Kuid astuge edasi. Ma panen tee keema. Te tulete ju kodust, pole söönud?»

Mykolas Džiugas oli nõnda imestunud, et ei märganudki, kuidas Migrata tal pihtkasuka seljast sikutas. Mõtted laokil, kõndis ta Migrata kannul toast tuppa, kuni kõik ruumid olid läbi käidud. Klaver, vaibad, peeglid, raadio. Migrata püüdis külalise tähelepanu juhtida igale esemele. Ning kui järg oli tualeti ja vanni käes, näitas koguni, kuidas lastakse vett, ja pakkus linna moodi kümblust.

«Nägite, kui ilusad kardinad,» ütles ta, pannes Mykolas Džiugase köögis istuma laua taha, millel oli virn pesemata nõusid. «Missugused põrandad! Kui valge ja avar on igal pool, kõik hiilgab! Oh, onu Džiugas, mida võib veel soovida? Kui te näeksite mõlemaid kappe. Nii palju ilusaid riideid! Kleidid, kampsunid, kingad... Oh, kui ta oleks olnud minu kasvu!... Noh, kuluvad niigi ära, on, mida vahetada peki vastu.»

«Hm... Kuidas siis nii?» pomises Mykolas Džiugas, olles täiesti endast väljas. «Sina, Migrata, pead ennast nõnda ülal, nagu oleksid selle maja perenaine.»

«Seda ma ju olengi, onu Džiugas.» Migrata puhkes naerma. «Kui ma tol öösel mõisast Kraštupenaisse kihutasin, ei arvanud, et nõnda välja kukub. Noh, härrad sakslased on väga toredad härrad. Nad ei lasknud mind hommikuni ära. Varahommikul aga tuli Adomas ja tõi mu koju. Proua Milda oli juba ära viidud. Räägiti, niisugusesse külma kohta, kus hoitakse surnuid. Noh, seda ma tookord veel ei teadnud. Adomas ütles, et läks temast lahku ja tahab, et mina elaksin tema juures. Jäingi. Noh, keda issand jumal armastab, sellele ta annab risti kanda. Esimesel ja teisel päeval polnud veel vigagi, hiljem aga läks asi halvemaks. Võib-olla mõjus talle see, et proua mürki võttis, võib-olla olid bandiidid teda kõvasti hirmutanud. Langes täiesti näost ära, silmad vajusid auku, neist vahtis otsekui kuri vaim vastu. Vahel hakkab

lihtsalt niisama naerma, vahel karjub või ütleb midagi jõledat. Öösel kargas kord püsti, pistis mööda tube jooksma, röökis: «Kägistasin ära, kägistasin, kägistasin!» Oh, kui ilus serviis see oli, oleksite vaid näinud! Paha veri lõi talle pähe, ta kahmas need süütud nõud ja virutas ükshaaval vastu põrandat. Kui purjus, siis muidugi... Täis peaga on üks asi, kaine peaga aga hoopis teine. Arstid, nemad juba taipavad, oskavad vahet teha. Räägitakse, et kuu-kahe pärast tuleb tagasi, terve nagu purikas. Sõidaksin sinna hullumajja teda vaatama, no aga kuidas ma korteri üksi jätan. Nii palju varandust, aga vargaid...»

«Kas ammu?» pomises Mykolas Džiugas, olles pisut toibunud.

«Nädal tagasi viidi ära.»

«Ma räägin proua... Mildast. Kuidas see võis juhtuda, et ta ise endale käe külge pani...»

«Kes seda teab. Adomas ei tahtnud temast kõnelda, ja mina ei küsinud ka. Võttis mürki, nojah. Oh, inimesest on kahju, mis seal rääkidagi, no aga kui jumal nõnda tahtis, ju siis oli vaja, aitäh talle sellegi eest. Siin käib üks must ohvitser. Väga lahke teine, aga oleks parem, kui ta ei käiks...» Migrata tokerdus ja punastas. «Tema avaldaski mulle saladuse, onu Džiugas, ehkki ma ei taipa, mis saladus see on, millest räägib pool linna. Ütles, et Milda lugenud keelatud ajalehti, olnud mestis bandiitidega, ja kui näinud, et gestaapol on hais ninas, et võib minna halvasti, teinud endale lõpu. Adomas, mis seal rääkidagi, oleks võinud ta välja tirida, no aga nad ei armastanud teineteist enam ammugi. Mina juba tean seda, onu Džiugas...»

«Kuidas siis muidu, Migrata, sina tead,» noogutas Mykolas Džiugas, kelle mõttelõng oli päris sassi läinud.

«Onu Džiugas, me oleme Adomasega juba möödunud aastast alates... Ma heitsin talle ammu silma. Ta meeldis mulle. Ja mina temale. Kui ta tookord teie talu pärast Lauksodisesse sõitis, lootsin, et ta ei hoia mõisast eemale. Valmistasin saksteie õhtusöögi, seadsin oma toa korda, süda aga... Oh, teie ei tea, mis toimub tüdrukuga, kui poiss talle meeldib! Mõtlen endamisi: tal on naine, oleks nagu patt, no aga teisest küljest jälle — kes on süüdi, et see naine on tal nõnda kidur? Kas niisugune mees nagu Adomas peab elama sellise kondikloppinaga? Pisike, kleenuke, kuivetu, pealegi kahvatu! Kuivatatud vahtralauast pigistad ka rohkem mahla välja kui proua Mildal verd oli. Mida sinirasega teha, libiseb nagu lakukoonal läbi sõrmede. Mehele on vaja, et oleks kusagilt

kinni haarata. Niisiis seadsin oma toa korda, onu Džiugas, süda aga ... pimm-pamm, pimm-pamm — nagu tornikell. Juba on väljas pime, öö on käes. Tuul, külm, tema autot pole aga ikka veel kuulda. Kas tõesti läks härra Adomas Kraštupenaist ära, ilma et oleks tulnud minu voodisse? Ütlesin prouale, et mul on ema juurde asja, tõmbasin pihtkasuka selga ja lippasin külla. Meie tare, nagu teate, on kolmas, kui lugeda külavanema talust. Pummeldavad veel seal, pole liikuma saanudki! Pöörasin ringi ja tagasi mõisasse. Noh, kui nõnda, küll ta siis siia lendab, ei kao kuhugi. Meel läks rõõmsamaks, onu Džiugas, pidin peaaegu laulma hakkama, aga issand ise hoidis mind õigel ajal tagasi. See oli tema püha tahte esimene ilmutus, ja otsekohe — ma kõndisin veel mööda alleed — ilmutas ta oma tahet teist korda: mul tuli häda peale. Mõis mõisaks, aga seal on ainult sakstel sihukesed mõnud nagu siin, istud soojas ja võid vett peale lasta, aga meie, mõisateenijate oma on otse lauda taga, kui olete juhtunud seda nägema. Oh, onu Džiugas, kui hea, et see just seal on! Olin juba valmis, kui äkki kuulen meeste hääli. Võõrad! Juuksed tõusid peas püsti. Ma ei mäleta, mida nad seal rääkisid, aga mul tekkis hirmus kahtlus. Ja kui kuulsin veel vene keelt, onu Džiugas, siis langes süda lausa saapasäärde. Kükitan, ei tea, mida teha. Uksed aga pauguvad, karjutakse meie ja nonde jumalasalgajate keeles. «Kõik suurde saali! Kähku!» Noh, nüüd oli viimasel lollilgi selge, mis külalised need on. Kui inimene on hädas, siis läheb ta kavalaks. Oh, ma ei saa isegi aru, kuidas see mul nõnda välja tuli! No see oli tõesti nõnda, onu Džiugas, jumal andis oma õnnistuse kaasa. Kui poleks olnud nii kõva tuult, siis oleksid nad ehk kuulnud. No aga ega minagi tobu olnud, tõin hobuse välja lehmalauda ukse kaudu, siis kargasin talle selga ja — otse üle põldude! Jumal õnnistas, kurat aga viis mind edasi, ja nii olin üsna peagi Kraštupenais, onu Džiugas. Mind ei tahetud komandantuuri sisse lasta, no ja siis pistsin täiest kõrist karjuma: *«Banditen, Banditen!»* Minu juurde jooksis mees, kes oskas leedu keelt. Ladusin talle kõik täpselt välja, ei häbenenud isegi seda laudatagust asja. Oh, onu Džiugas, mis siis sündis! Kus alles hakkas sagin, jooksmine! Telefonid aina helisevad, uksed pauguvad. Mind aga võeti valve alla ja viidi teise majja. Nimetatakse gestaapoks, nagu hiljem teada sain. Juhatati tuppa, kus oli rohekashall ohvitser — mitte see, kes siia ronib, vaid teine, nende kõigi ülemus. Tuli välja, et tuttav, oli mitu korda härra Diesel külas käinud. Väga tore härra, onu Džiugas, lõhnas kenasti, naeratas lahkelt. Andis mulle hommikuni väikese toa, no ja pani valvuri ukse taha, et bandiidid, nagu ta ütles, mind ära ei rööviks. Hommikul, nagu ma juba rääkisin, tuli Adomas sinna majja, mustade ülemuse juurde. Surnukahvatu, värises üleni. Vahib mind jubeda pilguga, huuled vabisevad, ei saa sõnagi suust. Nagu tumm, onu Džiugas, või nagu oleks tal kont kurgus. Mustade ülemus aga naeratab lõbusalt, patsutab talle õlale. Ütleb, et pole vaja muretseda, kõik aetakse korda, koergi ei haugu järele. Kas on vähe häid naisi maailmas, ütleb mustade ülemus ja muudkui patsutab Adomasele õlale. Vaata seda kangelannat. Täpselt nagu Orlejaani neitsi. Kui poleks olnud teda, kõlguksid sa praegu lühtri küljes nagu Lauksodise külavanem. Võta esialgu tema, ütleb see ülemus, ainult niisugune naine võib sind praegu aidata. Esialgu! Siin, onu Džiugas, laskis ta küll kõvasti mööda. Seda taipasin kohe, kui hakkasime koos elama. Lausa naljakas, et armunud meesterahvas võib muutuda nagu väikeseks lapseks. Tuleb näiteks koju, ja otsekohe minu ligi. Ei taha ta natukesekski toas üksinda jääda ... Mina lähen kööki, tema ka, mina lähen teise tuppa, temal on ka seal tegemist. Oh, onu Džiugas, just nagu oleksin mina pekitükk, tema aga näljane kõuts. Isegi öösel, asjale minnes, äratas ta mu üles, ja kui minul oli vaja minna, tõusis ta voodist ja tammus niikaua ukse taga, kuni ma omadega valmis sain. Ei jõua ära imestada, kui kummaline on see palav armastus. Oh, kui jumal kord juba annab, siis annab kuhjaga, onu Džiugas. Ega ma ju muidu teda, meie issandat, austa, noh, aga et säherdune õnn, saada prouaks ... ohoo! Olen rasvase pala kätte saanud, pole midagi öelda.»

Kuni Migrata aegamisi, kudrutaval häälel südant puistas ja teed lauale seadis, ei vaadanud Mykolas Džiugas kordagi tema poole. Mõtted olid rahunenud, läksid taas oma rada, kuid hinge oli tekkinud niisugune tühjus, et tal polnud jaksu püsti tõusta, ehkki teadis: on vaja ära minna, ja kohe.

«Nägin, turuplatsil on viis inimest üles poodud.» Ta heitis Migratale karmi pilgu. «Viis ühe eest ...»

«Oh, onu Džiugas, see on kole! Keskmine on meie Freitke. Räägitakse, ta polevat end elusalt kätte andnud. No ja ikkagi riputati üles. Teiste hirmutamiseks.»

«Oleks võinud rippuda kuus, kui ühte poleks tapetud tänavu suvel.»

«Kuus? Kuue jaoks on põlkpuu liiga lühike, onu Džiugas.»

«See on tõsi. Sinu isa oli tõrske vanamees, poleks sinna mahtunud, kuid mustade ülemus oleks hõlpsasti leidnud

pikema põikpuu.» Mykolas Džiugas tõukas tema ette asetatud teeklaasi eemale ja tõusis püsti.

«Issand, miks siis nõnda?» Migrata oli üpris imestunud, veel rohkem aga solvunud, ning haaras vanamehel käisest. «Palun istuge, onu Džiugas. Ajame juttu. Ma igatsen väga oma küla järele. Siin on kõik kuidagi saksikud, uhked, keeravad mind nähes nina kõrvale. Olen kogu aeg üksinda. Nii võib rääkimisegi ära unustada.»

«Aga mustade ohvitser?» Mykolas Džiugas tõmbas järsult käise lahti ja läks ukse poole.

«Mis juttu mul temaga. Ikkagi võõras. Kardan teda. Parem kui ta ei roniks siia, see mustade ohvitser, kuni Adomas ära on. No istuge veel natuke, onu Džiugas.»

Mykolas Džiugas ei pannud Migrata palvet mikski, ajas pihtkasuka selga ja väljus hüvasti jätmata. Läks aega, enne kui hakkas uuesti valutama põsk, mis oli saanud hoobi. Pea huugas, süda tõmbus kokku kõigest sellest, mida ta oli kuulnud ohmakalt piigalt, silme ees aga seisis Migrata ise — võõras hommikumantlis, mis õmblustest peaaegu kärises, paljaste põlvedega, küünarnukkideni paljaste kätega, mingis veidras kootud mütsikeses.

III

Akvile. Ei, Marius, Gediminast ei ole tõesti kodus. Vanamees käis kõik tuttavad läbi, kuid ükski ei teadnud öelda midagi kindlat. Ainult gümnaasiumi kojamees rääkis, et oli Gediminast näinud võlla juures, kuhu sakslased ajasid kõik, kelle tänaval kätte said, et nad vaataksid karistuse täideviimist. Gediminase kõrval seisnud kaks erariides meest, pärast viidud ta kuhugi ära.

Marius. Kahju temast, aga ta on ise süüdi. Pärast seda, kui vanamees keeldus sundnormide täitmisest ja andis saagi hoopis Putrimasele ja Puplesienele, sain Gediminasega kokku. Ütlesin talle, et pole muud teed kui tulla meiega. Ta ei tahtnud oma intelligendikäsi määrida mõrtsukate verega. Mis sa vaatad? Imestad, et pistsin kõik kohupiimakoogid nahka?

Akvile. Te saite kokku?!

Marius. On see siis nii veider? Heameelega kohtuksin veel kord, võib-olla on Gediminasel aru pähe tulnud. Kardan ainult, et seda ei lähe tal enam vaja.

Akvile. Kui Džiugased aitasid vaest Puplesienet ja Musta Könti, siis tegid nad tõesti hästi. Ma ei teadnudki.

Marius. Unusta see. Nende asjadega ei kiidelda. Jah, on olemas toredaid inimesi, kuigi nad on nõrgad, sest üksnes headusega ei võideta. Ent veelgi rohkem on lurjuseid, kes ise, tõsi küll, verd ei vala, kuid ... Vaene Puplesis! Kui ta ellu ärkaks, sureks ta teist korda häbist ja meeleheitest — lihased lapsed on äraandjad!

Akvile. Kestumieras on juba Reichi tööteenistusest tagasi. Käis kogu sügise rehepeksul abiks.

Marius. Värdjas! Ah, väänaksin sel Migratal kaela suurima mõnuga kahekorra! Kaks minu meest, tublid poisid, said tema läbi hukka .. Tegelik mõrvar aga laskis jalga. Muidugi, sulle teeb haiget, et ma sinu lihasest vennast nõnda räägin, aga see sõna on õigel kohal.

Akvile. Adomas pole enam minu vend, Marius. Sõja algusest peale ei ole mul temaga midagi pistmist. Mildast aga on tõesti kahju. Kui Džiugaselt kuulsin, nutsin kaua.

Marius. Kummaline ... Ülemuse proua ja põrandaalused ajalehed ... See ei lähe nagu kokku. Ja veel ennast tappa, kui mees, politseiülem, oleks võinud asja summutada ... Mis sellest, et nad omavahel läbi ei saanud. Ma ei usu, ja kõik. Siin on midagi viltu.

Akvile. Ka mulle ei mahu see pähe, Marius. Ma olin tol päeval Milda juures. Andis süüa ja juua, mängis klaverit. Oli väga lõbus, südamlik. Oleks ta kas või sõnagi lausunud poliitikast või mingitest ajalehtedest. Niipalju kui ma tean, meeldis talle ilusasti riides käia, lõbusalt aega veeta, aga tegelda poliitikaga ... Tõesti imelik. Gediminasele on see tugev hoop, kui ta sellest kuuleb, — paistab, et nad olid teineteisesse tõsiselt armunud.

«Jah, kui kuuleb ...» Marius naeratab süngelt.

Akvile noogutab nukralt pead. Viskab kausi, lusika ja kahvli korvi, võtab sealt peegli, veenõu ja Keršise habemenoa. Marius naerab tasa: ausõna, ta tunneb end nagu suurel laupäeval. Võib-olla kütab Akvile talle veel saunagi? Oo, püha pesu! Tore, tore. Viimaks sai oma tagasi. Keršise aluspesus, kui ausalt tunnistada, oli tal vägagi kehv olla ... Feliksas on pihast toekam, õlgadest samuti ... Tõepoolest, Akvile on tubli, et mõtles habemeajamisele, — kui juba püha, siis olgu püha. Päris hea nuga ... Tera on kulunud, noapea lähenenud. Nähtavasti kadunud isa pärandus. Ah, kui see habemenuga elustuks! Võtaks kätte ja muutuks äkitselt näi-

teks Keršiseks. Oo, otsemaid tõmbaks Marius Nemunisel kõri läbi. Tare, neli hektarit maad...

Akvilele valgub veri näkku: nad olid seni paljustki kõnelnud, ent mitte kordagi polnud söandanud puudutada oma haavu. Keršise nime nad ei nimetanud, tulid ilma toime või siis võtsid abiks asesõna. Ja kui see lipsaski kogemata suust, siis kõlas sõna K e r š i s nagu mingi värvuse või eseme nimetus. Ta oli nende l ä h e d a l nagu õled lauda lakas või siis kõrvi latter, kuid mitte nende v a h e l. Miks tekkis Mariusel soov kutsuda siia kolmas inimene, kui kahekesi oli nii hea? See on paratamatu, muidugi... varem või hiljem... Ent miks just täna, kui see kolmas inimene on siit nii kaugel? Milleks kutsuda selle kolmanda inimese vari siia niisugusel päeval, mis võiks kuuluda ainult neile kahele?

Rusutult vaatab Akvile Mariust, kes küürutab peegli ees. Seebitab nägu. Pintsli tasane kahin. Hingeaur avatud suust. Pelutav vastlamask liigutab end praksuva peedilambi tuhmis valguses.

Kuni Marius habet ajab, läheb Akvile ehk korraks tuppa, ta on niigi kauaks siia jäänud. Või oleks vaja kutsuda Könt, vaevalt et selline paras juhus niipea kordub? Marius raputab pead: ei, Akvile ei leia teda kodust, Putrimasel on täna tähtsamaidki asju kui haigete külastamine. Kust ta teab? Könt käis ju öösel siin...

«Pranas? Siin?! Öösiti?!»

«Miks öösiti? Ainult kaks korda ongi käinud. Ja usu mind, mitte oma lõbuks.»

«Must Könt ei tohi siin öösiti ringi luusida!» peaaegu karjub Akvile. «Keršis... Ah, nii võib enese ja teised surma saata!»

«Tean, Akvile. Ära arva, et ma mõtlen ainult endale. Kui see oleks nõnda, siis ma ei räägiks, mispärast Putrimas öösel siin käis.»

Kui Akvile kavatses küüni tagasi minna, tormas tarre Juste. Kärme, lõbus nagu alati. Küll alles vadistab, ei lase sõnagi vahele pista. Enne kui öeldakse, miks tuldi, peab Akvile ära kuulama kõik, mis õel parajasti südamel on. Oh issand, nende sakslaste pärast võib igavusest kas või maha kärvata. Varem sai pühapäeviti tantsida südaööni, nüüd aga peavad loomade õhtuse söötmise järel kõik kodus olema. Kas siis keegi päeval lõbutseb? Need bandiidid tegid küll sihukese seatembu, et ai-ai-ai. Just nagu poleks võinud

leida teist küla ja teist Kučkailist, kurat ise saatis nad Lauksodisesse! Oleksid vähemalt sakslasedki huvitavamad. Tõsi küll, ühel ei ole vigagi — pole kiilas ega hallide juustega. Noor veel. Mingi veltveebel. Tantsib hästi. Jah, see on tõesti sehr gut.

Alles poole tunni pärast sai Akvile teada, et õekese oli siia saatnud ema, kes palub täna end vaatama tulla. Vanakesel on halb, tõbi on tõega kallal, voodist ei saa enam üleski. Ning kuni Akvile saadab Juste koduteele, möödub veel pool tundi. Lõunani polegi enam kuigi palju aega. Siis aga oota juba Keršist koju.

«Mõtlesin, et sa ei tulegi enam.»

Peidikus polnud veel hajunud kustutatud rasvalambi lõhn. Kui õige lükkaks katuse räästa juurest õlgi kõrvale? Siis pääseks siia natuke valgust. Akvile tahaks nii väga näha Mariuse nägu ilma selle seebivahust maskita!

«Tead, millest ma mõtlesin, kui sa ära läksid?»

«Millest?»

«Mulle tuli peale nii kohutav tahtmine ronida sellest neetud kongist välja, istuda inimese kombel laua äärde, et pidin peaaegu nutma puhkema. Kas sa mõistad mind, Akvile?»

«Mõistan, Marius, muidugi mõistan.»

«Eelmisel ööl nägin unes meie poissi. Ma upatasin teda süles, tema aga sikutas mind juustest. Kui sa ära läksid, tuli mulle see unenägu meelde ja ma kujutlesin, kuidas sa kõnnid tares ringi, tema aga sibab sinu kannul, hoiab seelikusabast kinni.»

«Ta on väga kiindunud Julytesse...»

«Julyte...» Marius vaikib, hingab raskelt. «Kas ta tuletab mind mõnikord meelde?»

«Räägib tihti, aga sa ju tead, tema jutt... Kurb hakkab.»

«Jaa-aa. Niisugusele inimesele on elu vaid koormaks... Kas meie poiss räägib juba?»

«Kuidas siis, Marius. Ta saab kõigest aru. Oleks ta väiksem, siis mõtleksin midagi välja, et saaksid teda näha... Nüüd aga ei tohi mingil juhul, Marius.»

«Tean, et ei tohi.» Pimedus neelab sosina, taas on vaikus. Õled sahisevad vähimastki liigutusest. «Ma ei tohi midagi, Akvile. Mõne sammu kaugusel on väike poeg, õde, kuid mul pole õigust neid kaisutada. Ja kes teab, kas ma neid enam saangi kaisutada, kas ma enam saangi astuda üle kodumaja lävе, põlvitada isa ja Genute haua ees. Kes teab, kes teab...»

Akvile põlved on vajunud voodiriietele. Ta ei tunne enam seljas kõva katusesarika rõhumist. Nähtamatud käed on sirutatud tema poole, ning ta kummardub neile vastu, kummardub vastu . . . Must tühjus . . .

«Sõda lõpeb varsti, Marius . . .» Akvile tahaks öelda, et pärast paranemist ei maksaks Mariusel metsa minna — kui palju inimesi varjab end sakslaste eest ega sõdi —, kuid kohkub isegi sellest mõttest. «Sa tuled tagasi Lauksodisesse, ja kui tahad . . . kui tahad, on kõik, nagu oli varem.»

Marius vaikib, vaikib piinavalt kaua. Nad on nii lähestikku, et tunnevad teineteise hingeõhku oma näol.

«Tulen tagasi. Loomulikult. Pean tulema . . .» Tokerdub. Viivitab, hoides hinge kinni, just nagu kartes, et koos õhuga tungivad välja sõnad — läbimõtlemata, üksnes tundest sünnitatud sõnad, mis võivad võtta mõlemalt viimasegi lootuse. «Ma olen sulle nii palju vaeva teinud, Akvile. Tolle nõukogude lenduriga oli sul hulga lihtsam . . .»

«Lenduriga?»

«Jah. Putrimas rääkis mulle. Sa reetsid meie armastuse, kuid jäid ikkagi inimeseks. Tänan, Akvile.»

«Reetsin . . . Kui sa teaksid . . .»

«Tean, sa arvasid, et olen surma saanud. Ma ei tee sulle etteheiteid. Vähe on neid naisi, kes koos armsamaga ei mata maha armastust. Pärast sõda, Akvile, pole mina ainuke kojutulija, keda enam ei oodata.»

«Mina ootan sind, Marius! Ootan! Ma armastan sind ikka veel . . .» Akvile hoiab need sõnad tagasi, need tunduksid pilkena. Jah, mõnikord võib kõige ehedam tõde kõlada lausa mõnitamisena!

«Sa ei tea kõike, Marius . . .»

«Kui mul oli väga raske, siis meenutasin kodu. Ema, isa, õdesid. Ma ei kujutlenud neid ilma sinuta. Sa istusid ahju ees, palmikud lahti põimitud, nii nagu tol tormisel õhtul, kui me läbimärgadena järvelt tulime. Sinu süles aga oli meie jõnglane. Siis avasin ma järsku ukse ja astusin tarre . . . Kui palju aega on vaja esimese kohtumisrõõmu jaoks? Mõni minut. Mina aga unistasin sellest tundide kaupa. Vahel mulle koguni näis, et võitluse tõeline mõte ongi selles hulluks ajavas kohtumishetkes, millele mõeldes unustad raske sõdurisaatuse.»

Otsekui unes tõstab Akvile käe ja sirutab selle sahisevasse pimedusse. Mariuse nägu on vististi niiske, Akvile on selles miskipärast kindlalt veendunud. Ta tahab silitada neid niiskeid põski. Ent summutatud ohe paiskab käe tagasi. Ning

taas voolavad sosinal igatsevad sõnad. Mürisevad rongid, kus oigavad haavatud. Verine lahinguväli. Lahtiste haavadena haigutavad hauad, mis on surnute jaoks raiutud külmunud maasse, lumehangede keskele. «Avasin järsku ukse ning astusin tarre . . .» Otse rongilt, surnute väljalt, haudadest, mis mustendavad lumes nagu lahtised haavad. Astus oma tarre, et elada unistusega, millel polnud määratud teostuda.

«Andesta, kui suudad, Marius.»

«Ma ütlesin, et ei mõista sind hukka. Oli aeg, mil ma ei saanud sind õigustada, kuid tollal ei teadnud ma sinust paljutki.»

«Kuid nüüd? Kas sa nüüd tead kõike?»

Marius vaikib.

Siis kummardub Akvile veelgi madalamale. Kummardub nii madalale, et tunneb Mariuse näo soojust, mis õrna linnutiivana paitab põski. Võib-olla on see aga tema enese soojus, mis koos ägeda sosinaga hoovab suust? Tal pole ennast millegagi, mitte millegagi õigustada. Ja ta ei tahagi seda teha. On ainult kohutavalt kahju, et ei saa enam tagasi seda, mis on möödas: õhtuid kohiseva Giluže järsul kaldal, mändide lõhna, pead pööritama panevat mesilaste suminat kireval juunikuisel aasal. Ent kas ongi olemas hetki, Marius, mis korduksid samasugustena uuesti . . .

Katkendlik hingamine.

Akvile puudutab sõrmeotstega tema põske. Niisket, võbelevat põske. Ning siis sirutab pimedus Akvile poole oma käed. Palavad, kannatamatult oodanud käed. Palju käsi, mis embavad kaela, õlgi, pihta, paitavad pead. Alistudes rõõmukalt sellele jõule, surub Akvile oma huuled tema huultele.

«. . . Oled oma ilusad patsid maha lõiganud . . .» — — — —

— — — —

— — — —

«Lattide vahel on lai pilu. Siinsamas, minu pea all. Eile öösel kiskusin õled eest ja ootasin lõunani. Nägin, kuidas te Keršisega loomi söötsite.»

«Oled sa ogaraks läinud!»

«Ma mõtlesin, et lauta jookseb meie poiss . . . Sa võiksid ta kaasa võtta. Hobuse latri ümbrus on hästi näha. Kas ta kutsub Keršist «taadiks»?»

«Marius, ah, Marius . . .»

«Miks sa värised? Selles pole ju midagi hirmsat. Õlgedega mässasin öösel. Laudast pole pilu märgata. Ja milleks Keršis hakkabki üles vahtima?»

Akvile kõhkleb hetke, kuid kasvav hirm võtab võimust. Milleks ta hakkab üles vahtima? Kuid mida tead sina? Võib-olla on tal juba ammu hais ninas?

Ning ettevaatlikult, püüdes rahustada ennast ja Mariust, jagab Akvile oma kartusi.

Pikk vaikus. Näib, et Marius on tõsiselt mures.

«Miks sa varem midagi ei öelnud?»

«Sa arvad . . .»

«Ma ei imestaks, kui ta täna sõidaks õue mõne teise seltsis. Või siis mõtleb välja midagi targemat. Näiteks lepib salaja mõne külas oleva sakslasega kokku ja tirib mu sellest hubasest nurgakesest välja.» Marius naerab tuhmilt. «Õieti ei tirigi, sest ma lähen ise. Kas või põlvedel, kui jalg ei kanna. Ülestõstetud kätega. Kõige parem, mis ma võin teha, on püstolitoru suhu pista ja päästikule vajutada. Kuid ei, neile on mind vaja elusalt. Tunnen fašisti iseloomu. Muidu seatakse teid kõiki sellesama lauda seina äärde. Siis on viis laipa.»

«Ära räägi nii koledaid asju!»

«Räägin sellest, mis võib juhtuda.»

«Mu jumal, mu jumal . . .»

«Ma ei tahaks nii rumalasti otsa saada. Mul pole kahju endast, kuid töö on lõpule viimata. Mind on sõpradele vaja. Kui saaks veel mõned päevad . . . Kõik on nii vastikult välja kukkunud!»

«Oo-oo, see on minu pärast, ainult minu pärast. Mina olen süüdi, Marius!»

«Rahune. Võib-olla pole veel midagi katki.» Taas see ebameeldiv tuhm naer. «Mõnikord on mõtet unistada kõige lähemast tulevikust . . .»

Akvile hüppas asemelt järsku püsti. Pääsemine! Muidugi kui täna öösel midagi ei juhtu.

«Kuula, Marius! Kuula!» Haaras tal õlgadest, raputas. «Aga kui minna Džiugase juurde? Mis? Vanamees sõidaks öösel siia . . . Talu nagu meilgi. Hea inimene. Üksinda. Eks, Marius? Ma võin otsemaid . . .»

«Ei maksa mõeldagi!»

«Sa ei usalda! Niisugust inimest . . .»

«Aga mis saab siis, kui homme-ülehomme kolib tema talusse keegi teine? Ja kui rääkida avameelselt, siis miks ma peaksin teda usaldama? Ütlesid, et ta on hea inimene. Häid on palju, aga kui surm nina all sõrme viibutab . . . Talupoeg võib naabrimehe eest külvata, kui too haige on, kuid tema eest voodisse surema ei heida.»

«Isaga panime vene sõduri . . .»

«Mind ei saa sinu isa millegagi aidata.»

«Jah, see on tõsi . . .» Akvile seab räti käsikaudu pähe, tõmbab pihtkasuka selga — on lõunaaeg, vaja loomi sööta. Siis ühinevad nad pikas suudluses, otsekui jättes hüvasti enne kauget, ohtlikku teekonda, kust on vähe lootust tagasi pöörduda.

IV

Keset õue seisab tammepuust raketega kaev. Jalgrada lauta, jalgrada tarre. Karjaaias vedelevad heinamärss, tühjad korvid. Rudise kuut. Kõik on nagu kaks aastat tagasi, kui ta ema needustest saadetuna lahkus kodutalust.

Puhaskambri nurgaaken. Valged südamekujuliste avadega luugid. Ööseks pani ema need tavaliselt kinni. Et hinged ei krigiseks, määris Akvile need rasvaga.

Tiik rehala taga. Siin ootas teda alati Marius . . . Issake, kui lühikesed, erutavalt rõõmukad olid suveööd!

Rudis rabeleb keti otsas, näib, et pistab su kohe elusalt nahka.

«Ometi olime kord suured sõbrad . . .» mõtleb Akvile.

«Kuss, kuss, Rudis. Kas sa mind siis ära ei tunne?»

Aida ja elumaja vahel on kirsiaed. Kahvatu detsembripäike vaatab vastu viljapuude tüvede vahelt. See tulekera on pudenenud kildudeks juba enne vastu maad põrkamist. Sulav lumi lõhnab põldude tuulte järele. Katused tilguvad. Kohati paljal laudakatusel istuvad tuvid. Kuidas küll kõik on nagu varakevadel!

Vastu jookseb Juste.

«Mis sa siin õues vahid,» pahandab ta. «Kus alles proua, tahab palumist. Kas sa ei mäleta enam, kus on maja uks?»

«Kas isa on kodus?»

«Jõõb. Tuli just praegu Kraštupenaist.»

Akvile tahaks istuda köögis koos isaga, kuid jõuab ainult tere öelda: Juste lükkab ta peretuppa. Tasa, tasa, proua Keršiene. Niisuguse külalise koht on puhaskambris, kuid seda pole köetud, seal on külm.

Jurgis istub nurgas raadio juures. Puukotad jalas, heinapurune kuub seljas — nagu laudast loomi söötmast tuli, nii kohe nina ajalehte pistis.

«See põrsas veab iga kord tervе sõnnikuhunniku laudast tuppa, ma lihtsalt ei jõua kasida,» riidleb Juste.

«Ohoo, preili Akvile.» Jurgis ulatab õele käe, tõusmata püsti. Näol on isa kitsi naeratus. Kui pikaks on ta viimase aastaga sirgunud! «Kahju, et sa varem ei tulnud, oleksid näinud Juste sümpaatiat.»

«Ta julgeb veel suud lahti teha! Haisupomm! Vii oma sõnnikused käimad jalamaid toast välja!»

«Tuli siia koos õpetajaga,» õrritab Jurgis edasi. «Arvasin, et võttis isameheks kaasa. Oo, õpetajale oleks sihuke lõbu üsna meele järgi. Nüüd, kui sakslased kooli kinni panid, on tal ju aega laialt.»

«Lobamokk!» Juste kargab Jurgise juurde, kisub tal puukingad jalast ja virutab eeskotta. «Ei oska inimese kombel puhtaks teha. Ausõna, järgmine kord viskan ahju ja põletan ära.»

Jurgis naeratab heasüdamlikult, keerutades laiu, villastes sokkides pöidasid.

«Näed, Akvile, missugune puhtusearmastaja ta on. See veltveebel on tal pea päris sassi ajanud. Oleksid sa näinud, kuidas Juste sädistas, kui too koos õpetajaga siin oli. *Habt, hatte, gesagt,* uch weh bum. Viis sõna, ja needki öeldud rohkem leedu keele moodi. Tõsi, härra õpetajal on saksa keel selge nagu vesi, kuid Juste tuleb selle preislasega ka ilma tõlgita hästi toime. Vasvinkst, vasvinkst, ha-ha-haa. Kahju ainult, et peigmees oli täna kehvas tujus.»

Juste kargab Jurgise kallale, taob rusikatega vastu selga, kisub juustest, ent vend ei tee sellest välja ning laseb aga edasi. «Ja, ja, das ist nicht gut. Härra veltveebli suguselts hakkab vaeseks jääma. Neil tuli Musta mere ääres kitsikus kätte, eile aga jäid ilma juba Gomelist. Aasta jooksul on neli miljonit sõdurit magama pandud ja kaotatud kaks kolmandikku Venemaa aladest. Kui sakslased sellises tempos edasi võitlevad ja edukalt «rinnet lühendavad», siis pole Juste peigmehest heinaajaks enam Lauksodises lõhnagi.»

«Meie jabur Jurgis kavatseb saada kindraliks,» pilkab Juste. «Ta on joonistanud maakaardi «Sada kilomeetrit siia või sinna». Naer tuleb peale, kui ta «vallutab» linnu pärast sakslaste rindeteadete lugemist ning hiljem, kui on kuulnud uudiseid leedulastest põgenikelt Moskvast, «loovutab» need linnad peaaegu nuttes venelastele. Oh issand, ma võin kihla vedada, et meie jabur Jurgis viib selle Moskva raadio kuulamisega oma naha turule.»

Jurgis kihistab vaikselt naerda: milleks veel karta sihukesi tohmaneid nagu on sakslased.

«Ma ütlesin sellele pika nospliga veltveeblile — nina on

tal nagu kure nokk —, et nad oleksid võinud ammu vallutada Moskva, kui nende käitumine okupeeritud maades oleks olnud inimlikum. Kuid õpetaja tõlkis teisiti. Siis ma küsisin, mida nad mõtlevad teha, kui bolševikud on juba päris Leedu piiri lähedal. Õpetaja valetas jälle. Argpüks! Selge, ega see veltveeblilontrus tea, mis suunas Hitler oma poliitika käänab, aga ta oleks viimane eesel, kui ei annaks Leedule iseseisvust. Kui see aga nõnda läheb, siis me haarame relvad, asume riigipiirile — mitte kedagi sealtpoolt meie maamullale! Sakslased aga asugu oma piirile.»

Juste turtsub, tonksib Akvilet rusikaga. Oh issand, kõht jääb naerust haigeks! Jabur Jurgis seisab piiril, ning kõik venelased pistavad plehku nagu varblased hernehirmutist nähes.

«Mis sa lobised, pühi endal parem ninaalune puhtaks,» ütleb köögist tulles isa. «Kus mul sõjamees väljas.»

«Sõjamees või mitte, aga ma tean rohkem kui kirjutavad veltveebli ajalehed.» Jurgis võtab riiulilt mingi raamatu ja läheb väärikalt kööki.

«Loe aga loe igasugust pahna, kuni omadega vahele jääd,» lausub isa talle takkajärele. «Karjapoisid! Nemad tõrjuvad venelase tagasi, kui isegi sakslane, vägev vend, ei tule temaga enam toime. Mis teie pool uudist, Akvile?»

«Mis uudist . . . Uudist on palju, väga palju, isa . . .» mõtleb Akvile. Tõepoolest, miks ei võiks temaga nõu pidada? Rääkida, nagu asi on? Kas ka tema mõtleb nagu Marius, et Mykolas Džiugas ei heida teise eest voodisse surema?

«Tulin ema vaatama,» ütles Akvile ebalevalt. «Ja ka teie järele tundsin igatsust, oleks hea juttu ajada . . .»

«Jaa, jaa?» julgustab vanamees.

Akvile heidab tähendusrikka pilgu toaukse poole, mille taga lamab ema. Uks on paokil. Kostab voodi käginat. Ärkas. Või ei maganudki?

«Ma võin ära minna, kui saladused on nii suured,» hüppab Juste solvunult püsti.

«Mis saladused siin on, Justeke, istu,» rahustab õekest Akvile. «Kas Keršist ei kohanud, isa? Kuidas selle komisjoniga lood on? Pele kartis väga oma kõrvi pärast.»

Isa kõhatab, näppides tubakast kollaste sõrmedega oma ruskeid vuntse. Eh, sakslased pole enam need kes varem. Mõnigi püüdnud komisjoni määrida, millega sai, kuid vähestel õnnestunud seda pehmemaks muuta. Olnud halastamatu. Juhtus vaid olema parem, noorem hobune, anti kohe kviitung — makstakse nii- ja niipalju — ning raudteejaama. Ent

need, kellele komisjon täna turja hakkas, võivad veel jumalat tänada — ära võeti vaid hobused. Kes käisid eile, tehti puupaljaks: läksid nii vanker kui ka rakmed. Ja iga hobuse jaoks pidi olema üks inimene. Omanikul endal tuli hobune ja vanker kohale viia. Kus see koht aga on, seda ei teatud. Räägitakse, keegi komisjonist öelnud, et neid rakmeis hobuseid on vaja Leningradi all. Et vedada kaevikutesse laskemoona, toitu, sealt aga haavatuid. Vaesed mehed saavad veel näha seda, mida pole eales näinud, kaitsku neid jumal.

«Näe, Hitler leidis, mismoodi Leningrad ära võtta,» üldistab isa torklikult. «Kuidas sa, mees, küll rinde hobusekapjadega läbi murrad, kui kõik su sõjamasinad pole kolm aastat midagi korda saatnud.»

«Mis asja sa seal latrad,» hüüab oma toast Piibu-Katre. «Tema, oinapea, hakkab õpetama seda, kes on sõdima õppinud. Lase parem põlvili ja täna jumalat, et hobust ära ei võetud.»

Isa muutub otsemaid väiksemaks.

«Jah, läks õnneks. Võib-olla ütles vallavanem mõne kaitsva sõna, või siis lihtsalt vedas . . .» Isa tokerdub, pöörab pilgu kõrvale, kuid mõte, mida ta välja ei ütle, on Akvilele niigi teada: «Ehkki Adomas asub hullumajas, on ta ikkagi politseiülem . . .» — «Pele aga pidi oma kõrvi . . . Kuid ei maksa kurvastada, see häda tabas paljusid. Peaks õieti rõõmu tundma, et ta ei sattunud eilse hoobi alla.»

«Milleks sa Keršise pärast nutad,» — jälle Piibu-Katre oma voodist. «Tema süü läbi krabasid sakslased meie tubli ardenni kaasa! Las närib küüsi, las mõtleb, kas teistel oli hea. Ei, Keršist sa üle ei trumpa, ära teda haletse. Täna kukkus ta sisse, kuid homme võtab kümnekordselt tagasi. Oskab elada, mitte nii nagu sina, sa igavene laatsarus.»

Akvile tõuseb püsti. Ah, läheks heameelega tagasi, ilma ema juurde astumata. Ja ei hakkakski häbi, süda ei valutakski.

«Kuidas ema tervis on?»

«Aa-aa, see oled sina? Leidsid ikkagi ükskord kodutee kätte?» Vanamemm istub voodis, nõjatudes padjakuhilale. Hallid juuksed on sassis, nägu kahvatu, sisse langenud — nagu kuivatatud seen. Niigi kitsad huuled on veelgi ahenenud — mingid sinkjad, lagunenud hammaste külge kleebitud ribad. Ent silmad on elavad ja noored. Lausa kõhe on neisse vaadata, nii palju on neis vimma ja tigedat pilget, mida hoovab sellest inimvarest! «Istu, ole hea. No näed, ükskord sai tõbi jagu ka sinu emast, vägevast naisterahvast.

Hakkas peast, ronib muudkui allapoole ja allapoole . . . Õhust tuleb puudu. Südames on valud, just nagu oleks keegi jalaga rindu virutanud. Toodi tohter, aga mida saavad tohtrid jumala tahte vastu? Kas tõesti on tulnud aeg koivad sirgu ajada?»

«Pole midagi,» ütleb Akvile, vaatamata ema poole. «Küll paraned.»

«Räägid ühte, aga mõtled teist. Ära vaidle vastu, ma ju näen, sa paneksid selga punase kleidi, kui ma sureksin.»

«Milleks ma seda peaksin tegema?»

«Tean, kõik te ootate, millal ma kõngen. Olen teid ära tüüdanud. Ja ikka selle pärast, et tahtsin teile head. Olete inimesteks kasvatatud, kindlalt jalgele tõstetud. Lükkasin koormat mäkke, aga teile see ei meeldinud. Muidugi, allamäge põristada on hõlpsam, aga kauaks? Kui ma oleksin ohjad lõdvemale lasknud, oleks see oinapea meid ammu teinud puupaljaks, niisamasuguseks nagu oli ise kolmekümne aasta eest.»

Akvile istub toolil voodi jalutsi juures. Umbsete ruumide raske õhk, rohulõhnad. Akna taga raagus kibuvitsapõõsas, üle rehala katuse ulatuvad puud. Kaugemal põllud, kaetud püsimajäänud esimese lumevaibaga, millel on musti laike. Taluhooned mäeküngastel, põõsapuhmad kraavipervedel, uduvines metsamüür, millele toetub madal taevavõlv. Kui läheks neile õhtuhämarikku vajuvatele väljadele ega tuleks enam eales tagasi!

«Kargasite emast eemale nagu koorik leivapätsist,» tusatseb vanamemm edasi. «Isegi Adomas, muidu hea poiss, ei leia enam kodumaja ust üles, kui Lauksodisesse sõidab. Mis ma talle teinud olen? Kas ma tahtsin talle halba, kui keelasin abielluda Milda Dailidytega, selle igavese litaga? Kui ta oleks mind kuulda võtnud nagu siis, kui Milda oli veel tüdruk, kui ta poleks õlglesele külge hakanud lööma, oleks kõik teisiti läinud. Oinapea! Eit võttis mürki, ja temal läks aru segi. Isa veri. Meie, Jautakiste suguvõsas sihukesi tossikesi ei olnud.»

«Kuid ei olnud ka inimeste mahalaskjaid,» ei pea Akvile vastu.

Vanamemme nägu virildub valuliselt. Ta surub end padjakuhilasse, ahmides siniseks läinud huultega õhku. Võib-olla rõhub teda valu, võib-olla aga vajusid talle ränkraskete peale äsjakuuldud sõnad. Ta kaitseb end nende eest, vehkides kuivetunud kätega.

«Mis sa lobised! Kes laskis? Keda? Külakerjuste jutt. Bol-

ševike lora! Nad ei salli seda võimu, seepärast peksavad keelt, laimavad. Ja sina koos nendega. Lihase venna vastu! Võta aru pähe! Keegi kusagil kuulis midagi — kümnenda suu kaudu. Aga kes nägi? Näita kas või ühtainustki. Ja kui tuligi ette . . . Teenistus, kohustus. Kõik võimud kõigil aegadel on oma vastaseid karistanud Kristlased läksid kristlaste vastu, ning jumal andis oma õnnistuse — tapmine pole sõdurile patt. Siin aga käib sõda jumalasalgajatega. Püha usu kaitseks. Kuidas sa küll saad nõnda rääkida! Oma venna kohta! Mis sa levitad rumalaid jutte, võiksid teda parem vaatama minna.»

Akvile vaikib, pilk kangekaelselt aknale naelutatud. Rinnas mässab. Ta vajuks emale peale nagu mägi, puistaks ta üle kõige vihasemate sõnadega, kuid ta tahab vaid kiiremini lõpetada selle piinava jutuajamise. «Kui ta teaks, et minu huuli, mis just praegu puudutasid tema laupa, suudles veidi aja eest Marius . . .» mõtleb Akvile. Kohkub, tõmbub kühmu, just nagu võiks ema terav pilk teda läbi näha.

«Keršis on vist juba tagasi. Hakkan minema,» ütleb ta, kavatsedes tõusta, kuid ema hääl vajutab ta uuesti toolile.

«Ei sa sõida Adomast vaatama, seda on su larhvist näha. Igavene värdjas. Mingi bolševik on talle kallim kui lihane vend. Mis, kas ma ei räägi tõtt? Ahaa, isegi kõrvad läksid punaseks. Hullud! Tolle vene sõduriga oleksite võinud meid kõiki hukka saata.»

«Vene sõduriga?» Viimaseid sõnu kuuldes hingas Akvile kergendatult, ehkki judinad jooksid ikkagi mööda selga.

«Ära aja vastu, see igavene oinapea rääkis mulle kõik. Vedasite metsast siia, toppisite heinalakka. Kui poleks olnud Adomast, ei tea, millega need teie tembud oleksid lõppenud.»

«Adomas . . .» Akvile vaatas emale vihkavalt otsa. «Jah, tema tegi seda, mida teiegi oleksite teinud — viskas sureva inimese tänavale.»

«Jumal oli määranud, et ta sureb metsas, kuid teie ei allunud kõigevägevama tahtele, ja nii suri ta teises kohas.»

«Arvan, et veel pole hilja mind gestaapole üles anda.»

Vanamemm laseb kuuldavale vänged vandesõnad, siis aga pahvatab naerma. Hekutab kummaliselt, turtsub nagu kass koera peale. Oh, arulagedad tõlkamid! Leidsid ka, kelle eest varjata — oma inimese eest! See igavene oinapea — arusaadav. Või Akvile. Temal on kogu aeg üks kruvi puudu olnud. Kuid Adomas! Ka see ei piiksatanudki. Just nagu poleks teda ilmale toonud Katre Vainoriene, vaid vanasarvik

ise. Kui Jurgis ei oleks rääkinud, poleks Katrel olnud õrna aimugi, mis majas sünnib.

Oh seda nurjatut! Tahab emal ilma noata kõri läbi lõigata. Raamatud, ajalehed, raadio. Tööd tegema ei aja teda isegi malgaga. Karju palju tahad, tema aga teeb ikka oma tahtmist — keerab seda plärakasti, näitab hambaid. Keerab, keerab ja seletab ühte ning sedasama: venelased tulevad! Tulevad või ei tule, jumal üksi teab, aga kui mõtled, et see võib tõsi olla, jääb süda seisma. Oeh! Siis peab küll sellesinatse maailmaga hüvasti jätma. Nende juutide pärast lendavad kõigil pead otsast nagu kapsad. Ei sa siis õigusta ennast, et sina ei tulistanud, sind aetakse auku nagu sakslased ajasid sinna nende sõpru, ja parata pole midagi. Seda nad juba oskavad, teame küll — ajalehed on täis igasugu koledaid asju. Nojah, üleeile pruukis Jurgis siin suud . . . Venelased vallutanud nii- ja niisugused linnad, löönud maha nii- ja niipalju sakslasi . . . Nad ei taganevat enam, tulevat aina edasi ja edasi, Leedumaale lähemale . . . Kui Jurgis oma jutu lõpetanud — ja rääkida see kõlupea oskab —, hakanud temal, Katrel, lausa paha. Teda haaranud säherdune hirm, nagu oleks rinne juba siia jõudnud, õu täis sõdureid, tare akendesse on aga sihitud nende pikad püssid. Ta hakanud võõra häälega kisendama, appi hüüdma. Tuppa tormanud isa, jooksnud lapsed, rahustanud teda, tema aga näinud ikkagi igal pool venelasi ega saanud hommikuni silma kinni. Siis see igavene oinapea rääkinudki: nad varjanud Akvilega vene lendurit, kes andnud sihukese kirjakese, et bolševikud, kui tulevad, ei teeks Vainorastele midagi halba.

«Annaks jumal, et seda paberilipakat tarvis ei läheks. Aga kui läheb! . . . Võib-olla nad ainult sülitavad, kui seda kirja vaatavad, ja võtavad kõri pihku . . . See on võib-olla ainult noatera. Ent uppuja haarab kinni isegi sellest. Issand, ära saada meie peale seda õnnetust.»

Ta vaikib väsinult. Näojooned on pehmenenud, silmad tõntsimaks muutunud. Sinised huuleribad liiguvad, — kas nad lõpetavad väljaütlemata mõtet või sosistavad palvet issandale?

Akvile on püsti tõusnud, ootab, püüdes vastikustundest jagu saada. Asjatult. Nägu patjade keskel lükkab teda eemale, ning ilma et oleks ema suudelnud, libistab Akvile end, külg ees, toast välja, saadetuna tusasest pilgust, milles on rohkem kibedat solvumist kui viha.

Isa seisab õues, toetub tarale, närib herneid. Just praegu

oli ta neid pihuga tuvidele puistanud, ning linnud nokivad, tungeldes parvena tema jalgade ees.

«Vaata, kus mul on pere,» naeratab ta, silmanud Akvilet. On õnnelik nagu herneid söövad linnudki — pole seda, kes pragaks. «Neid on siia kõvasti juurde siginenud, peaks räästa alla rohkem korve riputama. Neile meeldib siin. Las paljunevad. Paljunegu vähemalt linnudki, inimesi jääb nagunii vähemaks. Tõsi jah, kuidas emaga on?» meenub talle viimaks.

«Haige nagu ikka haige. Tulen kunagi uuesti vaatama.»

«Tule, tule, Akviliute. Tulge Peliksasega mõlemad.»

Akvile läheb tuvidest eemalt ringi, et neid mitte hirmutada. Rudise kuudi juures tolkneb Jurgis. Viipab neile. Justet pole kusagil näha. Vist on külasse tuisanud.

«Tõsi jah, sa pidid mulle midagi ütlema,» jõuab Akvilele järele isa hääl.

Ah, Mariuse kohta! Ei, nüüd enam mitte...

«Mul on kiire. Teine kord, isa.»

Ja läheb, vaatamata tagasi. Peaaegu jookseb, ehkki kiiret pole kuhugi.

Vanad sünged puud rehala taga. Taluhooned. Raagus põõsapuhmad kraavipervedel.

«... Siis see igavene oinapea rääkiski, et tal on sihuke kiri...»

... Kui tühjad on väljad! Isegi süda hakkab valutama...

V

Väravad on pärani lahti. Just nagu oleks tallu vajunud ilmatu trobikond külalisi. Värsked rattajäljed. Rakmed on visatud läbisegi aidatrepile. See pole Keršise moodi... Tõsi, kõrb võeti ära, kuid kas ta siis sellepärast asju loopima hakkab?

Väriseva südamega kiirustab Akvile tarre. Keršist ei ole. Küüni taga on vanker, aiste vahel vedeleb piits. Ei ole vankrit isegi varju alla lükanud. Akvile tormab küüni, kuid ka see on tühi. Pilk tõuseb tahtmatult kõrgemale, libiseb mööda tala. Ptüi! Rumalamat mõtet ei saagi ju olla... Tammub paigal, vaatab sinnapoole, kus on laut. Seal ei ole midagi muutunud, kuid miski on siiski teisiti. Redel! taipab ta lõpuks. Roninud viimane kord alla, unustas ta redeli heinahunniku juurde tõsta, nagu oli alati teinud, ning nüüd ei ole seda endises kohas. Ei laudapoolses otsas ega heinte juures.

Kogu küünis ei ole ühtegi redelit... Akvile käib ümber küüni, lauda, pistab pea kuuri. Vaat kus see on! Pistetud seina äärde lauavirna taha, ukse juurest paistab ainult ots.

... Kerāis on laudas. Seisab lehmasõimede juures, vaatab lakke. Käes on hang. Akvile ei märka kohe, et see pole sõnnikuhark, vaid pika varrega kaheharuline hang, millega naised kuhja tehes annavad õlgi kätte.

«Ā-äh, ä-äh... ka tema ilmus välja,» oigab Keršis naist nähes.

Akvile laliseb midagi, jahmunud mehe näoilmest. Esimest korda näeb ta Keršist sellisena. Ei, nägi juba siis, kui mees Laurukase ristsete ajal Kučkailise pikali lõi.

«Käisin isa-ema vaatamas...» õnnestub Akvilel viimaks vabisevatest huultest jagu saada. «Kuulsin, et meie kõrb võeti ära...»

Tema poole lendab pilk otsekui täiest jõust visatud hang. Keršisel jäävad sõnad kurku kinni, lõug liigub, ta otsekui närib midagi.

«Kõrb, äh, temal on ainult kõrb...» surub ta viimaks läbi hammaste, see on nagu oie. «Ainult kõrb, muud midagi... Temal on ainult kõrb...»

«Mis siis veel võib olla, Pele? Hobune on nüüdsel ajal...» Akvile jääb vait; Keršise nägu on kohutav. Kuhugi on kadunud silmad, põsed, lõug. On vaid kramplikult tõmblev suu.

«Äh, on see alles elu, on see alles elu!» kõmistab ta sõimede juurest. «Et omaenda naine mind petaks! Kelleks sa mind pead? Või olen ma pime ja kurt, ei näe, mis kodus sünnib? Või olen väike laps, ei taipa tuhkagi? Sulle pole sellest küllalt, et võeti ära siga ja täna jätsin hüvasti kõige parema hobusega? Tahad veel suurema õnnetuse kaela tuua? Keda sa seal lauda lakas peidad?»

«Pele... Usu mind...» Akvile ei tea enam isegi, mida laliseb.

«Valevorst oled, valevorst. Just nagu oleksin mina oma kodu vaenlane. Äh, poisile pole ma vist liiga teinud, ja sind armastan nii nagu oskan. Miks sa siis minu üle irvitad?...» Hääl on vaiksemaks muutunud, ei mürise enam nagu kosk, ent voolab siiski kohisedes otsekui jõevesi kivide vahel. «Või pole ma sulle mees olnud? Kas me ei vandunud jumala palge ees olla üks keha ja üks hing? Miks sa küll minuga nõnda teed, Akvile? Olen ma sinu vastu halb olnud?»

Akvile vastab midagi. Kuid ei, liigutab vaid huuli, tahtes vastata. Kummaline unenägu. Keršis kaldub ettepoole, otsekui valmistudes hüppeks. Samm edasi. Uksest langeva valguse käes on tema nägu juba paremini näha. Huuled on virildunud, ta otsekui naeraks. Astub veel sammu ja torkab hangu Akvilele rinda. Hangu vars hakkab tõepoolest liikuma, teeb õhus ringi, ja harud tungivad ... lakke. Pilusse lattide vahele. Nüüd ei räägi Keršis enam sõnagi (võib-olla Akvile lihtsalt ei kuule?), tallerdab vaid kühmutõmbunult mööda lauta ja torgib raskelt nohisedes iga kohta laes, kust hang läbi läheb. Tsiuhh-põmm, tsiuhh-põmm. Kõrvi latri kohal, seal, kus on Mariuse voodi, ei põrka hang vastu latte: pilu on siin suurem, õled on sellest peopesa laiuselt väljas. Kuid ukse juurest paistab, et see pragu justkui laieneb, muutub tumedamaks. Õletuust liigub laes. Tuleb lahti, kukub alla ... Sellele järgneb teine ...

Akvile hakkab liikuma. Ei, mitte kogu kehaga — liiguvad vaid jalad. Kohutavalt raske on kiskuda jalga sõnniku seest välja, et astuda kas või üksainus pisike samm. Tukerdab, just nagu oleksid jalad kammitsas, vajudes üha sügavamale ja sügavamale nähtamatusse mülkasse. Kuid Keršis on juba siinsamas. Akvile haarab tal käest, kukub põlvili tema jalge ette.

«Aitab! Aitab!» karjub ta otsekui hullunult. «Tahad inimese verd! Seda on siinsamas ... On! Joo! Lämbu! Tapa!» Hoogsa liigutusega rebib ta Keršise käest hangu, sööstab kõrvi latri juurde, taob üles hüpates hanguga vastu lage. «Marius, Marius ... kas kuuled? Sea end valmis ... tule välja, kui saad ... Keršisele on vaja sinu verd ...» Paiskab hangu sõime ja tormab ukse juurde. «Jookse külla, kutsu oma sakslased. Nad võtsid sea ja hobuse, kuid inimene anna neile ise.»

Läbi pisarate ei näe ta midagi. Õu. Avatud ukse mustendav suu. Külmunud sõnniku ragin jalgade all. Tökati lehk, mis lämmatab heina ja ristiku joobnustava lõhna. ——————— Õlgede sahin. Marius ronib välja küürutõmbunult, üks käsi klammerdunud sarika külge, teine ette sirutatud nagu pimedal, kes nähtamatu kepiga teed kobab. Palja päi, saabasteta, kuid püksid on ta jõudnud jalga tõmmata, pihtkasuka nööbid kiirugа kinni panna. Mõnda aega vaatab ülalt alla, hoides kinni sarikast, siis laseb lahti ja astub sammu, kuid kaotab tasakaalu ja nõjatub seljaga vastu õlgedest seina.

Keršis seisab heinahunnikute juures, pea seljas, suu

lahti. Tal on käes seesama hang, mille Akvile oli virutanud kõrvi sõime. Hangu harud on maasse torgatud, vars, mida pigistavad kahvatuks muutunud sõrmed, väriseb, kuid Keršise nägu on imeteldavalt rahulik.

«Marius ... Marius ...» sosistab Akvile endamisi, naeratades läbi pisarate. «Ära erutu ... nüüd võid näha oma poissi ... nüüd võid teda tõesti näha ...»

Kuid Marius ei vaata Akvile poole. Tema pilk on naelutatud Keršise näole. Keršis omakorda silmitseb uurivalt Mariust. Nad on nagu kaks vangi, kes on pandud ühise ahela külge. Kuid üks neist teab, et on hukka mõistetud teise süü läbi; ta ei ole süüdi, äh, jumal näeb, et ei ole; ning see murdmatu usk oma õigsusse annab talle rahu ja kindlust.

«Punane Marius ... Nemunis ...» pigistab ta pärast pikka vaikust läbi hammaste. «Nõndaks, tulid minu naisterahvast ära võtma?»

«Kas ta on üldse kunagi sinule kuulunud?» tuleb vastus ülalt nagu kaja.

«Arvad, et ... ahaa ...» Hang ööbsub edasi-tagasi, just nagu tahaks käest lahti pääseda, kuid hääl on rahulik. «Võib-olla kunagi varem ei kuulunudki, aga nüüd on minu ... Elame ... Ei anna ära!»

Marius naeratab. Tihenevas hämaruses paistab tema nägu halli laiguna, näojooned on otsekui kokku sulanud, kuid Akvile on kindel, et ta naeratab.

«Kas see on kõik, mida sa tahtsid öelda?»

«Mida siin veel lisada? Sa tulid nagu oma koju, ronid ligi võõrale naisele. Kui sa koos oma bolševikega jalga lasksid, polnud sul teda vaja. Jätsid ta ühes lapsega maha, saatuse hooleks. Viskasid varvast, hüva, see on sinu asi, aga milleks sa siia tulid? Või on sõda seal juba lõppenud, pole enam, kelle pihta tulistada? Oli just vaja siin, minu majas, vett segada? Sul endal pole õiget elu, tahad ka teised põhja tõmmata.»

«Ei sa upu.» Marius naerab sapiselt. «Sa oled niisugusest ainest, mis ei karda vett ega tuld. Oled kindlustatud igast kandist. Minu käed aga on seotud. Poeg, õde, Akvile ...»

«Jää vait!»

«Akvilest» kordab Marius järeleandmatult. «Minu püstol on laetud, kuid sellest talus ma ei tulista. Sa tead seda vägagi hästi.»

«Ah, tema räägib veel tulistamisest! Oled kahe aastaga meistriks saanud, laskmine on paremini käes kui kraavikaevamine, aga kas sa ka tead, kust tuul praegu puhub?»

Akvile ei vaata Keršise otsa, kuid tema sõnu kuuldes aimab, et mehe näol on jube muie. («Äh, kütan tuhkrutele sauna, siis teavad, kuidas kanamune tühjaks juua . . .») «Täna puhub tuul küla suunas, tare poolt, rehala on aga kaugel, sinna ei ulatu. Pistan selle küüni põlema, siis tulista palju tahad, näita oma kunsti.»

«Milleks sa räägid seda, mida ei tee? Niisugune kahju pole sinu loomu järgi, Keršis. On olemas märksa lihtsam lahendus: pane Punane Marius vankrile ja vii külasse, sakslastele.»

«Vankrile? Sakslastele? . . .»

«Ma ei teeks sulle tüli, kõnniksin ise, aga näed, jalg . . . Olen veel väga vilets kõndija.»

«Vankrile ja sakslastele?» Keršis on siiralt imestunud.

«Ütled, et leidsid . . . Noh, sa ise tead paremini, mida neile öelda. Ent ole inimene, Keršis. Ma ei taha sinult rohkemat kui s i n a suudad. Saan sinu olukorrast aru, ja üldse . . .» Marius tokerdub, sebib kätega, just nagu otsiks kadunud sõnu sahisevatest õlgedest. «Luba mul siia jääda, kuni pimeneb. Siis lähen ära. Mis saab edasi, see on minu asi. Annan sõna — kui mu sõna sulle midagi tähendab —, et selleks ajaks, kui sa istud õhtust sööma, pole mind enam ei siin, küünis, ega ka sinu põldudel. Lähen su maadelt kas või roomates, kui käia ei saa. Kuid kepi pead sa mulle lõikama, Keršis. Ja minu poega näitama. Mul on õigus seda nõuda. Surmamõistetutel lubatakse samuti omastega hüvasti jätta.»

Akvile nuuksub haledalt, könutades heinahunniku kõrval. Kuuleb Keršise köhimist, õlgede sahinat ülal. Ning taas kostab Mariuse hääl. See sumab nagu inimene vees. Sügavamale, sügavamale. Ette sirutatud käed tõusevad, justkui otsides, millest kinni haarata. Pea kohal on aga ainult õhk ja veteavarus. Ainult õhk ja vesi, ainult õhk ja vesi . . .

«. . . Sulle jäävad minu maalapp, tare, ning ka sinu naisterahvast, nagu sa ütlesid, ei võta ma ära. Marius Nemunis ei läinud selle pärast sõtta. Ja mitte selle pärast ei sattunud ta sinu juurde laudalakka. Ning lõpuks, mitte selle pärast ei lahku ta siit pimedas, et võib-olla juba homme viiksid sakslased tema surnukeha Lauksodisesse. Kuid sina ei mõista seda, Keršis. Sa tead, mida vajab maamuld, et sellest välja pigistada kümme-viisteist tera, kuid sinu pähe ei mahu eales, kui raske on inimesel, kes peab surema enneaegselt ja mitte nõnda, nagu on vaja surra.»

«Äh, jah, tema juba sureb . . .» Keršis on tige ja ehmunud.

«Keršis pole sulle elu andnud, Keršise võimuses pole seda ka ära võtta. Et inimest minu süü pärast . . . Äh, seda juba mitte! Kust tean mina, mis jumal sulle määranud on — kuuli, silmuse või ristiinimese surma voodis, küünal käes? Võib-olla just selle viimase, sest kas siis vähe on neid, kellel aru aastatega pähe tuleb? Kas on minu võimuses jumala tahtmisele risti vastu astuda? Inimese keha tappa ja hing hukutada? Ei, Kõigekõrgem pole kellelegi andnud niisugust õigust. Ei mulle, sulle ega kellelegi teisele, mis sest, et te lasete maha, poote üksteist, võttes jumalalt selle, mille üle ainult temal on õigus. Äh, seda mitte, mina seda ei tee! Võib juhtuda, et sakslased meid kõiki . . . Kuid issand ja inimesed saavad teada, et Keršise käed olid küll sõnnikused, mullased, aga mitte verised. Mina ei võta võõrast verd oma hingele, las see jääda sinu omale, Nemunis.»

«Ma ei saa sinu jutlusest aru.» Marius seisab, valutav jalg ettepoole nihutatud, selg õlgedesse vajunud. Näol on imestus ja suurenev lootus. «Kuidas siis jääb? Mulle paistab, et sa lubad mulle paariks-kolmeks tunniks siia jääda?»

«Sa tulid palumata, lahkud samuti palumata. Kolme tunni või kolme päeva pärast. Äh, ise tead paremini. Mina sind minema ei aja. Kükita seal, kus seni oled kükitanud, niikaua kui tarvis. Mina ei taha midagi kuulda ega näha. Räästa juures, seal, kust sa välja ronisid, on latid pandud hõredamalt. Aja õled laiali ja otsi laes laiem pilu. Selle kaudu annan sulle süüa. Mina ise. Pole vaja mööda redelit ronida. Meil ei ole redelit! Kogu Keršise talus ei ole ega ole kunagi olnud ühtki redelit! Selge? Siia maha, selle koha juurde, kus sa praegu seisad, toon koorma õlgi. Kui tahad oma teed minna, võid alla hüpata. Ja aidaku sind jumal. Keri sinna, kust oled tulnud. Sakslastele otse sülle või omade juurde. Mina ei tea midagi, ei ole midagi näinud ega kuulnud. Ja annaks jumal, et minu silmad sind enam ei näeks, Punane Marius.»

KUUES PEATÜKK

I

Gediminas ei suutnud vabaneda piinavast mõttest, et kui ta andis Vassilile nõu mitte põgeneda partisanide juurde, sai temast kaudne süüdlane Puplesise ja veel kolme inimese surmas. Selles veendus ta pärast veelkordset kõnelust Musta Köndiga, kellele põgenemiskavatsus oli teada. Seepärast, otsustanud saboteerida sundnormide täitmist, ei püüdnud ta mitte niivõrd kahju teha okupatsioonivõimudele, kuivõrd aidata Puplesise lese ja Musta Köndi perekonda ning sel kombel kas või osaliseltki lunastada oma süüd, mille peale vähem tundlik inimene oleks ehk vaid käega löönud.

Oktoobri hakatuses alustati Lauksodises viljapeksutalgutega. Kuu keskel sõitis rehepeksumasin ka Džiugase tallu. Mõned päevad hiljem, kui vili oli pekstud, rakendas Gediminas kaks hobust plaanvankri ette, ladus sellele viljakotid, kattis need paksult õlgedega ja sõitis öösel Puplesiene juurde. Lese lauta, mille sakslased olid tühjaks teinud nagu aidagi, sattus ka üks Džiugase siga, mille oleks pidanud sundnormide täitmiseks ära andma, Must Könt aga viis otsekui töötasuks ära mullika, saades lisaks mõned kotid rukist. Puplesiene ei teadnud, kuidas Gediminast tänada, Must Könt aga kehitas vaid õlgu, arutledes Džiugaste teo üle omamoodi.

«See heategevus võib sulle kalliks maksma minna, Gediminas,» ütles ta. «Kuid ma võtan selle oma hingele: olgu mis on, aga Must Könt ei jää sulle võlgu, pärgli päralt, ära karda.»

Alles novembri algul sai Gediminasele selgeks, mida Must Könt silmas pidas. Ta ei teadnud täpselt, mis mees see on, kes tahab temaga kokku saada, kuid taipas, et see on keegi partisanide hulgast. Kokkulepitud paika ei läinud ta mitte niivõrd uudishimust kui soovist hajutada korrapealt kõik lootused, mis Musta Köndi taolised inimesed on pannud temale, Gediminasele.

Saladuslik seltsimees ootas neid mõlemaid Vente metsa serval kössitavas turbatöölise majakeses. Hiljem nägi Gediminas veel kaht inimest, kes olid talupojarõivais, kuid relvastatud. Üks oli võõras, teine aga näis kuidagi tuttavana. Kolmanda tundis Gediminas sisse astudes kohe ära: Marius Nemunis! Niisugust kohtumist polnud ta tõesti oodanud! Nad surusid teineteisel kaua kätt, imestades ja rõõmustades, et

pärast nii kohutavaid aastaid viis saatus taas kokku kaks head tuttavat, kes polnud küll tõelised sõbrad, kuid pidasid teineteisest lugu.

«Ära pahanda, Gediminas, sa pidid ju maha vantsima nii pika maa, et tulla kohtumisele oma endise õpilasega,» vabandas Marius. «Tegelikult oleksin m i n a pidanud sind vaatama tulema, kui olin Lauksodises, kuid usu, meie jaoks on niisugune luksus tihti seotud riskiga jääda oma peast ilma.»

«Sa olid Lauksodises?» hämmeldus Gediminas, kõõritades Musta Köndi poole.

See muheles vaevumärgatavalt.

Nüüd tundis Gediminas ära ka teise relvastatud mehe — see oli Ivan, Keršise endine vang.

«Põgenemine mõisalaagrist...» tahtis ta alustada, kuid sel hetkel sisenes perenaine kuuma teega ning mõlemad Lauksodise mehed, näljased mitmetunnisest teekonnast, asusid söögi kallale.

«Ma tean, kuidas sa suhtud, õigemini s u h t u s i d Lauksodise vangide põgenemisse,» jätkas Gediminase mõtet Marius. «Sinu arvamus meist, partisanidest, ei sobi sellega, et me siin üheskoos istume ja teed rüüpame. Ent pärast seda, kui te koos isaga otsustasite anda sakslastele ninanipsu nende sundnormidega, on meil põhjust mõelda... Muidugi kui teie sõakus pole mingi tuju ega haihtu kohe, kui näete õues politseinikke.»

Gediminas naeris süngelt.

«Niisugusel juhul peaksime inimestelt ära võtma selle, mis me neile andsime,» vastas ta, asetades taldriku kõrvale pooleni joodud puskaripitsi. «Seda me aga ei tee isaga kunagi. Meie tallu jäi vilja vaid leivaks ja kevadiseks külviseemneks. Ent talumees — kui sa tunned leedu talumeest — sööb kas või katuselt kistud õlgi, aga hoiab seemne alles. Muidugi, omavalitsus võib meie salved viimse terani tühjaks teha, kuid ma arvan, et seda ei luba sündida kõige lihtsam sakss arvestus.»

«Kahtlemata,» tähendas Marius pilklikult. «Teie omavalitsus austab veel šmetona-aegseid ordeneid, pealegi tunneb kaasa inimestele, kes on veresidemeis bolševike ohvritega.»

«Vigilii küll, kuigi isa ja mina ei juhindunud hädasolijate abistamisel nii päikeselistest väljavaadetest,» vastas Gediminas külmalt, kummutanud klaasi põhjani. «Te võitlete sakslastega, kuid tunnete neid paraku ainult kui märklauda. Tõsi küll, Puplesiene riisusid nad puupaljaks. Nii-öelda näitlik karistus mehe pärast. Kui lese majapidamine oleks

suurem ja suid vähem, oleksid nad kindlasti jätnud seemnevilja, et uus peremees saaks kevadel põllud täis külvata. Esimese maailmasõja ajal rääkis üks vene vang minu isale, et kui nad olid sakslased positsioonidelt minema surunud, leidsid nad kaevikute tagant lillede jaoks tehtud peenrad. See on sakslaste rahvusliku karakteri joon — peatuda päevaks, kuid talitada nõnda, nagu jäädaks kogu eluks.»

«Selle järgi, kuidas nad inimesi auku ajavad, ei saa nagu öelda, et nad kavatseksid siin igavesti elada,» tähendas Marius pilkavalt. «Neile on tähtis maa kiiremini laastata ja siis ise kuradile kerida, jättes lagedad väljad säärastele mõtlejatele nagu sina.»

«Ei, niipalju kui mina tunnen natsionaalsotsialistliku ideoloogia aluseid, arvavad nad teisiti: alles siis, kui nad on oma ümbruse teinud puhtaks sihukestest mõtlejatest nagu Nemunis, Džiugas ja nendetaolised, loovad nad maa peale tuhandeaastase Reichi,» vastas Gediminas naljatades. «Kuid neile on oluline, et Džiugase talu põllud ei jääks järgmisel aastal sööti, Marius. Sakslastele on tarvis leiba. Ent ilma seemne ja orjadeta leiba ei saa. Meie olime isaga sõnakuulmatud orjad. Nad saadavad valitseja, kes meid kamandaks, võib-olla aga ajavad üldse talust minema. Aga ükskõik mis ka juhtuks, natsid jäävad ilma sellest suutäiest, mis sai Puplesienele ja Putrimasele.»

Gediminas vaikis, tabanud Mariuse torkliku pilgu. Mõnda aega oli kuulda vaid nõude kõlinat ja suude matsumist.

Must Könt tegi ettepaneku juua veel üks klaas.

«Ma ei soovi sulle halba, Gediminas,» ütles Marius, kui klaasid olid taas tühjad ning mehed võtsid suupistet. «Mõtlen aga, et sa oled fašistidest liiga heal arvamisel. Sa loovutad neile oma talu, aga sulle ei tule pähegi, et nad võivad nõuda ka sinu pead. Võib-olla sina pole kuulnud, kuid ma tean juhuseid, kus mõrvati need talupojad, kes ei täitnud sundnorme. Muidugi, nendel polnud teeneid ega märtripärga nagu sinu isal, need olid lihtsad nõukogude inimesed, kuid okupatsioonivõimude terroris ei näe ma mingit järjekindlust.»

«Ka mina ei otsi seda, Marius. Väga võimalik, et juhtubki nii, nagu sa ennustad. Kuid see ei muuda asja sisu. Ma talitasin nõnda, nagu peab talitama aus inimene, tagajärjed aga ei sõltu minust. Ma ei saanud jätta seda tegemata, mida tegin, Marius. Inimene, kes ei oska ujuda ja teab, et hukkub, hüppab siiski uppujat päästma. Inimlikkus, vastutus

oma südametunnistuse ees on mõnikord tugevam surmahirmust.»

«Just siit algab tõeline kangelaslikkus, Gediminas,» ütles Marius erutatult. «Nii surevad meie mehed, nii suri Puplesis. Kuid vaata, üks asi on surra oma südametunnistuse puhtuse nimel, teine asi aga võidelda selle eest, et tulevikus ei peaks keegi oma käsi enam verega määrima. Ise uppuda, ilma et saaks teist päästa, on küll ilus ja õilis, aga tõtt öelda kasutu. Meie seisukohalt on see kuritegu. Kui sina, vennike, ei oska ujuda, siis ära hüppa vette. Ela edasi, õpi ära. Milleks on vaja tarbetuid ohvreid? Kas siis vähe inimesi saab surma? Kuula tähelepanelikult, Gediminas, ma ei kutsu sind kohe, pärast teejoomist, automaati võtma ja sellest majast koos meiega lahkuma, ehkki selline tegu oleks kõige mõistlikum, pärast võib olla hilja. Ma tahan, et sa mõistaksid: sinu tee viib ainult meie juurde, Gediminas.»

Gediminas vaikis kohmetult. Siia tulles oli ta valmis niisuguseks rünnakuks, kuid puskar ajas vere soojaks ning nüüd näis talle, et ta istub hea sõbra juures, oma küla poiste keskel, kes võtavad veel paar pitsi, lähevad siis õue ning alustavad ühist laulu.

«Teie juurde... jah... võib-olla...» sõnas ta viimaks. «Ma võin tulla teie juurde, kuid kas ma südames olen teiega, Marius? Sa tunned mu minevikku. Smetona päevist ja hilisemast ajast. Siis läksin ma nende juurde, aga kas ma olin nendega? Neljakümnendal aastal kutsusite teie, ka siis püüdsin ma ühte jalga sammuda. Midagi head sellest välja ei tulnud. Ma pole seda sorti mees, Marius, ma ei oska ujuma õppida. Muidugi, see poleks mingi tragöödia — pean silmas leiklikku tragöödiat —, kui ma suudaksin rahulikult mööda minna uppujast, nii nagu enamik normaalseid inimesi. Paraku klaub mind vette, ja kõik... Mõnikord kadestan ma neid, kes tapavad suurima südamerahuga teise inimese ja teavad, millega end õigustada, kui küsitakse, miks nad nõnda tegid. «Burmasin kodumaa vaenlase, Lurjuse, mõrtsuka...» Aga kui seesama kodumaa vaenlane ellu ärkaks ja padrunipildeme oma tiimuka pihta tühjaks laseks, põhjendaks ta seda tapmist täpselt samamoodi...»

«Kas sõda pole sind tõesti õpetanud vahet tegema ohvri ja mõrvari vahel?» vihastas Marius.

«Ei. Sõda on mulle ainult tõestanud, seekord lõplikult, et me kõik oleme ohvrid ja mõrtsukad ühtaegu.»

«Ei-ei,» vaidlustas Marius. «Milleks nii kaugele minna?

Olgu kuidas on, aga ma usun, et iseenda tahad sa sellest seltskonnast välja arvata.»

«Ma püüan, Marius, niipalju kui see minust oleneb. Ent selles põrgukatlas, kus me praegu keeme, on kõik nõnda korraldatud, et ka siis, kui sa ei taha tappa, saab sinust mõrtsukas. Tahtmatu mõrtsukas. Ja muidugi ohver samal ajal. Ent enamik inimesi ei taju oma süüd või ei oska välja mõelda eneseõigustust. See on nende õnn ja meie kõigi õnnetus, sest nemad surevad, õiglase inimese õnnis naeratus huultel, meie aga peame edasi elama maal, mille need värdjad on reostanud.»

«Lõbus jutt. Viska veel üks pits,» pakkus Marius, varjates tuska pilke taha. «Sina, vennike, vilistad sellele, mis toimub siin «maal, mille need värdjad on reostanud». Muidu sa ei reostaks koos nendega, vaid aitaksid puhastada. Sulle on tähtis, et sinu isiklik frakk jääks puhtaks. Meie aga ei hoia oma frakke. Arvad, et on nii väga meeldiv tappa inimest, olgu ta ka kõige suurem lurjus? Kui sul on meeles meie sõjaeelsed jutuajamised, siis ütle, kas ma ihkasin tollal inimverd? Me ei aja sakslaste kombel auku igaüht, kellel nina üle mõõdu on, vaid püüame vaenlased omadest eraldada, sest tubli talumees rohib samuti põldu. Me tahtsime, et meie lipu all kasvaks hea saak, et kõigile jätkuks tööd ja leiba, lastele aga koolis kohti. Võib-olla ei tulnud kõik välja nii, nagu oleks pidanud, kuid meie programmi alus on endine — võitlus inimese eest. Mitte tappa, vaid kaitsta inimest mõrvarite eest. Võib-olla tead sina, mõttetark, kuidas seda teha ilma verevalamiseta? Ei, vennike, ilma käsi määrimata sõnnikust lahti ei saa. Frakile tulevad plekid, kehale jääb hais külge. Vastik. Kuid on vaja. On vaja, Gediminas! Isegi niisuguste pärast nagu sina, kes ei häbene Marius Nemunist ja Adomas Vainorast ühele pulgale seada.»

«Mina ei sea teid ühele pulgale, pagan võtaks . . .»

«Kuidas ei sea? Kas ma siis ei ole mõrvar?»

«Mina pole mingi liigitaja, Marius,» vastas Gediminas end talitsedes. «Pole minu asi üht hukka ja teist õigeks mõista. See teeb sama välja, kas ma teid mõlemaid süüdistan või ütlen, et kumbki pole süüdi. Kõigil aegadel on inimesed üksteist tapnud väljamõeldud jumalate nimel, ja kuni on veel usklikke, ei lakka need tapatalgud. Mina ei ole usklik, Marius. Kunagi oli minu jumalaks kollane-roheline-punane lipp. Minetasin oma jumala. Ja ma ei arva, et võiksin selle uuesti leida mingi teise lipu kujul. Religioonid tulevad koos oma jumalatega ja kaovad taas. Seesama sünnib üksikute

rahvaste ja tsivilisatsioonidega. Ainuke püsiv loometeos maa peal on inimene, ehkki ka tema muutub. Ent need vaimsed iseärasused, mis eraldavad inimest lojusest või metsloomast, püsivad niikaua, kuni püsib inimkond. Mina kummardan ainult seda lippu, Marius. Nagu näitavad ajalugu ja meie päevade kogemused, on paljud selle lipu oma ebajumalate nimel jalge alla tallanud, kuid miks peaksin mina käima nende jälgedes?»

«Ära käi, ära käi, me ei vea sind vägisi, vennike,» patsutas Marius Gediminasele solvava armulikkusega õlale. «Hoia kõvasti kinni oma lipust, see tähendab iseendast, kuni fritsud saadavad su mätta alla koos kõigi vaimsete iseärasustega.»

Mehed lagistasid üksmeelselt naerda. Hämmelduses vaatas Gediminas ammuliaetud suid, tundes kindlalt, et tõde on tema poolel, ja haletsedes neid — nagu talle näis — primitiivseid inimesi, samal ajal aga ei suutnud vabaneda ärritavast mõttest, et nende silmis näib ta mingi veidra, veeputuseelse olendina arheoloogiamuuseumist, kuhu nad täna oma lõbuks olid tulnud. Gediminasel hakkas häbi, ta tundis, et teda on alandatud, kuid ei teadnud, kelle peale pahandada. Püüdis jätkata vestlust — võib-olla naaseb see hubane soojus, mis oli kõiki ümbritsenud esimesel kohtumishetkel? —, kuid keegi ei toetanud teda, Must Könt lausus paar sõna kelleatki Lauksodise inimesest, ning edasine jutt läks juba teist rada. Meenutati ühiseid tuttavaid (Akvile välja arvatud), mõningaid sündmusi sõjaeelsest ajast, Marius rääkis koguni sellest, kuidas nad Leedust taganesid, ent kõige tähtsamast ei kõneldud. Just nagu oleks Gediminas ja Must Könt vantsinud kolmkümmend kilomeetrit ainult selleks, et puhuda hea tuttavaga juttu puskariklaasi taga. Siis märkas Gediminas järsku, et ta istub toas üksi. Ootas, et mehed tuleksid õuest tagasi, kuid tuppa astus vaid Must Könt. Marius oma kaaslastega oli kadunud, isegi hüvasti ei öelnud. «Miks?» arutles ta, lesides ebamugaval, rigiseval diivanil. «Ei mitte kätt suruda, silmakirjalikult naeratada, öelda labaseid sõnu nagu inimesed, kes kahtlevad, kas nad kunagi veel näevad teineteist? . . .» Vaadates mustendavasse aknasse, mille taga mühises süngelt mets, nägi Gediminas neid kolme relvis meest, kes ei teadnud, kus surm neid tabada võib, ja kahetses südamest, et pidi neile pettumuse valmistama. Ta poleks tohtinud siia tulla. Ilmaasjata kibestas hinge enesel ja teistel.

Rahulolematult, end peaaegu süüdlasena tundes lahkus Gediminas hoovnikul üksikust metsamajast. Must Könt oli

öelnud, et ühekaupa olevat ohutum tagasi minna, pealegi peab ta sisse astuma ühe kauge sugulase juurde. Võib-olla rääkis ta tõtt, kuid Gediminasele näis, et see on vaid ettekääne ebameeldivast teekaaslasest lahtisaamiseks.

Jõudnud koju, leidis ta eest teistkordse nõudelehe vilja äraandmiseks. Mõni päev hiljem ruttas kohale Kučkailis. Tagus rusikaga vastu lauda, ähvardas. («Kanäe, nemad mõtlevad nalja teha! Arvate, et sakslased on mingid karjapoisid? Või teil ei ole! Kanäe, Džiugastel ei ole, lausa naer kipub peale. Vili oli ju ilus! Rakendage hobused ette, *ein Moment*, ja pange koorem peale!») Ent kui Gediminas ja isa ühemõtteliselt nähvasid, et nad ei vii mitte teragi, ja kui vallavanem tahab, tulgu ise ja võtku seemnevili ära, ja kui nad oma sõnade kinnituseks rebisid külavanema silme all nõudelehe katki, läksid Kučkailisel silmad pahupidi, ehkki ta samaaegselt otsekui rahunes: nüüd teadis ta täpselt, mida teha.

«Mul on kahju, isa, et kiskusin sind sellesse,» ütles Gediminas, meenutades jutuajamist Mariusega. «Kõik võib lõppeda halvemini kui me sinuga arvasime.»

«Mul pole jäänud enam kuigi kaua elada,» vastas vanamees järsult. «Kogu elu olen kasvatanud vilja, et inimesed saaksid leiba süüa, miks ma peaksin nüüd kahetsema, et ei andnud seda loomadele õgimiseks? Ent kui sa mõtled teisiti, mu poeg, rakendame hobused ette ja viime seemne ära.»

«Ma ei mõtle teisiti, isa, ainult et ma ei taha olla süüdi . . .»

«Me ei saa teineteise ees süüdi olla, Gediminas. Sa tead seda isegi, milleks veel rääkida, mu laps. Me mõlemad oleme ühtemoodi saanud jalahoope, pole ju tähtis, et neil, kes sind lõid, olid saapad teistsugusest nahast. Kui tahad mulle rõõmu teha, mu poeg, räägime teist juttu: hoia Lauksodisest eemale, kuni see normilugu laheneb. Sul ju on häid tuttavaid, kelle juures leiad pelgupaiga, nii et koer ka ei haugu. Saa aru, minul oled ainult sina. Isa võib rahulikumalt surra, kui teab, et osa tema ihust jääb pärast teda alles. Kas sa suudad seda mõista, mu poeg?»

Gediminas lihtsalt pidi mõistma. Isa silmades oli siiras palve. Gediminas lihtsalt pidi seda kuulda võtma.

Adomase ilmumine tallu oli viimane hoiatus — koduga tuli hüvasti jätta. Kui politseiauto õuest välja veeres, tegi isa lukust lahti selle toa ukse, kuhu ta poja oli lükanud, ning niipea kui hakkas hämarduma, lahkus Gediminas kodukülast. Läks, süda rahutu, lootes aga peatselt siia tagasi tulla. Mariuse kartused näisid talle liialdatuina, need ilmselt ei lähtunud omakasupüüdmatust abistamissoovist, vaid kavatsusest meelitada teda, Gediminast, metsa. Kui teda sakslastele nii väga vaja on, oleks politsei täna ta koos isaga autosse pannud ja Kraštupenaisse viinud. Ei, lugu võib pidada peaaegu lõpetatuks — varsti kolib nende tallu teine peremees. Võib-olla aga antakse see kellelegi Lauksodise elanikest? Vist mitte. Tõenäoliselt leitakse mõni sakslasest invaliid, antakse talle paar-kolm Valgevenest toodud naist, — teenigu füürerit ja uut Euroopat! Mõlemad Džiugased aga käigu kuradile! Mingu töötama härra Diese mõisa. Mis siis ikka, polegi kõige hullem võimalus. Kui ainult ei pisteta vagunisse ega saadeta Pommerisse bauerite põlde tuhnima. Muidugi mitte täna ega homme, vaid pärast seda, kui on möödas nende määratud nädalad. Sakslased armastavad täpsust.

Ta polnud veel otsustanud, kelle juures hakkab end varjama, nii et koer ka ei haugu, nagu ütles isa. Ühes kolkaküläs elas tuttav õpetaja, hea sõber tudengiaastailt. Mugav ja võrdlemisi ohutu koht, seal võiks end mõneks ajaks sisse seada. Kuid ta mõtles, et kõigepealt peaks ära käima Kraštupenais: oli tahtmine näha Mildat. Viimati olid nad kohtunud enne seda, kui Gediminas käis turbatöölise majakeses. Vahepeal oli ta Mildalt saanud paar kirja, mis olid tulvil igatsust ja armutõotusi, ent see ei suutnud asendada rõõmu põgusastki kohtumisest. Kuna politsei oli talus varanduse üles kirjutanud, tuli koos Mildaga arutada veel mitmeid asjaolusid.

Nüsiis Kraštupenaisse! Öö magab ta geograaf Algis Tumenase juures (viimase aasta jooksul olid nad kuidagi lähedasteks muutunud), ja eks siis vaata, mis edasi saab.

II

Tumenase juures on koos sama seltskond, tõsi küll, mitte täies koosseisus, — see koguneb siia õhtuti paar-kolm korda nädalas. Üsna suur poissmehetuba on paksult täis suitsetatud. Ümarlaua ümber istujaid silmitsevad seintelt karmil ilmel muistse Leedu vürstid, kellel juuksed ulatuvad õlgadeni ja kes on kunstniku poolt osavasti rõivastatud karusnahksetesse kasukatesse, relvastatud kirveste, nuiade ja mõõkadega. Grunwaldi lahing, Vytautas ristirüütlite juures, Algirdas võtab vastu alandliku Moskva saadikuid, Margirise kangelaslik surm . . . Ümberpiiratud lossid, lahingud, šemaitide väed tuiskel ratsudel, Leedu esimene ja viimane

kuningas Mindaugas. Leedulaste kuulus minevik... Jah, ainult minevik... Sellele on pühendatud toa kolm seina. Neljandal on riigivapp: valge sõjaratsur punase kilbi taustal. Muud midagi.

Diivan. Nikeldatud voodi. Viltuvajunud riidekapp. Ühe seina ääres mõned toolid. Kõik on vana, vilets, iganenud nagu see ajalugugi, mis kogu hiilguses ja uhkuses vaatab seintelt oma järeltulijaid, kes on kogunenud siia, et pidada talle järjekordne õhtupalvus.

Palvevendi on neli. Gediminas ei tule arvesse, tema on vaid juhuslik osaline selles kombetalituses.

«Härrased, olgem erapooletud, arutagem, miks see juhtus,» ägestub kehalise kasvatuse õpetaja Juozas Gerdaitis, paksude huulte, massiivse näoga noor mees, kes võtab laua taga kõige rohkem ruumi, sest püüab iga olulisemat sõna rõhutada käeliigutustega. «Oli kord riik — merest mereni. Kakssada aastat läkitas kogu kristlik maailm rüütleid, et seda vallutada. Soomusrüüs, tolle aja uusimate relvadega varustatud rüütleid. Need ei suutnud midagi teha. Žemaidil polnud raudrüüd, aga ta virutas kirve või nuiaga matsti vastu pead, ja rüütel vajus oma ratsult maha. Nad lõid ordu Žalgirise all pihuks ja põrmuks. Suurepärane! Mida võiks riik veel soovida, kui tema vägevaim vaenlane on purustatud? Kasvu ja õitsengut! Meie riigil läks aga vastupidiselt: kallid naabrid tikkusid igast küljest kallale, võtsid maa tükikaupa käest, ning me jäimegi paarile hektarile nagu vaesunud mõisasaks. Lõpuks aga olime sellestki ilma.»

«Jagailo müüs meid maha. Poleks pidanud poola šlahtaga mehkeldama. Laostas Poola ja hukutas ka Leedu,» üldistab Antanas Lipkus, joonistamise ja ajaloo õpetaja. See on pikk kõhetu mees, keda õpilased tema kollaka näonaha pärast hüüavad Sidruniks. Ta pole veel kolmekümnenegi, kuid pealael on juba pärgamendikarva kuutaoline laik, mida ta asjatult püüab varjata ülespoole kammitud hõrenevate juustega. Hambad on valged, suured, ning näib, et ta aina naeratab, kui räägib, ehkki naermas on teda harva kuuldud. «Poleks olnud vaja uniooni Poolaga — seda esiteks. Meie vürstid tegid saatusliku vea, kui tungisid itta: me võitsime ruumi, kuid ruum võitis meid; me ei lahustunud mitte niivõrd füüsilises, kuivõrd vaimses mõttes ehk selgemini öeldes, sattusime kultuuriorjusse. Seda teiseks. Kolmandaks, ja see on kõige halvem, — meil olid vaprad sõjamehed, tublid väejuhid, aga meil ei olnud oma kirja. Leedu väed jõudsid isegi Musta mereni, liites juurde üha uusi ja uusi slaavi

maid, suurvürsti õukonnas aga kõlas nendesamade slaavlaste keel. Meie vürstidel oli käsi, et vehkida mõõgaga, kuid ei olnud pead, et valitseda riiki.»

Ajaloolase Lipkuse ja toaperemehe vahele on end surunud leedu keele õpetaja Jurate Dirvonaite. Muidu üsna kena vanatüdruk, korrapäraste näojoontega, kuid kõõrsilmne ja vägagi kategooriline oma otsustes. Viimased kaks iseärasust ongi ilmselt põhjuseks, mispärast preili Dirvonaitel, kes on õnnelikult saanud kahekümne kaheksa aastaseks, pole ikka veel elukaaslast.

«Oli käsi, ei olnud pead...» katkestab ta pahaselt Lipkuse jutu. «Kuidas te küll võite, härra Antanas! Kui te nõnda räägiksite õpilastele ajalootunnis, siis, teate...»

«Ma räägin tõsiasjadest, preili Jurate. Ajaloolane ei tohi moonutada fakte, ükskõik kui ebameeldivad nad ka oleksid,» välgutab hambaid Lipkus. «On mul õigus, härra Gediminas?»

«Kahtlemata, härra Lipkus. Moonutada ei tohi mingil juhul! Kuid tõlgendada nõnda, nagu nõuab aja vaim, seda kindlasti,» nähvab Gediminas.

«Te olete maal, oma külas päris samblasse kasvanud,» kortsutab Lipkus kulmu, ehkki tema hambad naeratavad. «Ole tema vastu viisakam, Antanas,» lausub peremees. «Pea meeles, kelle pekki sa sööd.»

Tõepoolest, täna õhtul on laud eriline. Tavaliselt istuti, rüübati jahtunud teed, haugati kõhna, kodust kaasatoodud võileiba. (Peremees ei häbene põrmugi: kõigil on ühesugused kaardid, parata pole midagi.) Kui mõni saigi külameestelt vahetuskaubaks toiduaineid, söandas ta harva osa neist ühise õhtusöögi heaks ohverdada. Täna aga jäid kõigi võileivad mantlitaskutesse. Laual on pool pätsi maaleiba, taldrik lahtiõigatud pekiga, munad. Jumaluke, isegi munad! Täpsemalt öeldes — ainult koored, sest seltskond on juba söönud. Ent jutupuhumise ja suitsutõmbamise vaheajal võib ju taas leiba ja pekki hammustada, teed rüübata ja siis uue jõuga vestlust jätkata.

«Puuduvad ainult sidrun ja prantsuse konjak,» naljatab Algis Tumenas.

«Ja paberossid «Regatt»,» tabab peremehe tooni Gerdaitis. «See saksa hein, isegi kui segada sinna pinutagust, teeb kopsud lausa haigeks.»

«Hirmus palju suitsetate, mehed,» kõhib Dirvonaite rahulolematult. «Ühes käes pekitükk, teises plotski. Nii võib varsti teise ilma minna.»

«Ajalugu ei tea niisugust juhtumit, et naine oleks tubaka-

suitsu läbi hukka saanud,» turtsatab Lipkus ja puhub suust paksu suitsupilve.

«See nali polnud naljakas.» Dirvonaite kaitseb end suitsu eest, vehib mõlema käega oma nina all. «Teie, härra Lipkus, oleksite pidanud hakkama tuletõrjujaks, mitte aga ajalooõpetajaks. Ma ei mõista, kuidas teie võisite õppida kunsti. Vaimset peenust pole krossi eestki. Kinnitada, et riik — ja veel niisugune ainulaadne nähtus ajaloos nagu Leedu riik — hukkus suurvürstide taipamatuse tõttu, et nad olid nüripead niisugused ja naasugused . . . nõndaviisi lihtsustada, no teate, mulle ei mahu see pähe, härrased . . .»

«Ma mõtlen, preili Jurate. Minus on normaalses vahekorras kaine mõistus ja tunded, nii nagu mehele kohane. Ma ei allu naiselikule tundelisusele, vaid mõtlen, just nimelt mõtlen, preili Jurate.»

«Kui teis oleksid mõistus ja tunded normaalses vahekorras, siis te nõustuksite sellega, et Leedu riigi hukkumise põhjus oli varjul rahvuslikus karakteris eneses, härra Lipkus,» ründab Dirvonaite sõjakalt, puurides ühe silmaga väljakutsuvalt ajaloolasest kunstnikku, teisega vaadates paremal istuvat Tumenast. «Leedulasesse on jäänud seda vanade aarialaste verd, mille meie esivanemad baltid tõid tuhandete aastate eest Gangese kallastelt. Leedulane on õilis, külalislahke, seltsiv, otsekohene — need on omadused, mille eest meid kiitsid teiste rahvaste kroonikakirjutajad ja mille üle me ise uhked oleme; ent need omadused, kui tahate teada, saatsidki riigi hukka. Iga hulguse, kes tuli värava juurde, kutsusime tuppa, panime laua taha istuma. Leedulasel ei ole rahvuslikku uhkust, härra Antanas, vaat milles on meie õnnetus. Me elasime, ümbritsetud huntidest, aga olime lambad, vagad tallekesed. Vaat seepärast, härrased, nutame nüüd oma naha pärast.»

«Palun andeks, preili Jurate,» ütleb vahele Gerdaitis. «Kuid teie väited ei räägi vastu härra Antanase loogikale. Niisugune leedu iseloom, nagu te kirjeldasite, oli ka meie vürstidel.»

«Härra Lipkus . . .»

«Püüdsime teid kinni, preili Jurate, püüdsime kinni!» võidutseb Lipkus, laskmata Dirvonaitel toibuda. «Riigi juhte õigustades te süüdistate kogu rahvast. Mina aga pole meelestatud nii pessimistlikult. Mõistuse ja tunnete normaalne vahekord . . .»

«Mehed, aitab haudades tuhnimisest,» torkab vahele Tumenas, nähes, et vaidlus võib puhkeda uuesti — Lipkus

ja Dirvonaite on lepitamatud vastased, ehkki käivad jutud, et mõnikord varahommikul võib ajaloolasest kunstnikku näha väljumas Dirvonaite majast. «Lähemale tänapäevale, kallid kolleegid. Seda, mis meie habemik esivanem kaotas südameheaduse läbi, ei saa me keelepruukimisega tagasi. Kahmame parem sabast sellel, mida on veel võimalik kinni püüda.»

«Kahmame Gediminase pekki,» irvitab Lipkus, käärib demonstratiivselt käise üles ja ajab käe taldrikusse.

Dirvonaite. Küünik!

Gediminas. Ei, ainult realist.

Paksuhuuleline Gerdaitis raputab pead, õõtsub küljelt küljele nagu puu tormis. Tema toetab sajaprotsendiliselt arvamust, et me oleme rohkem unistajad ja romantikud kui realistid. Kui Smetona oleks riikliku poliitika rajanud tegelikkuse kainele arvestamisele, siis meil tõenäoliselt poleks olnud neljakümnenda aasta kolmandat augustit. Leedu oleks pidanud orienteeruma Skandinaaviamaadele, kopeerima nende riigikorra mudelit. Kui Leedus olnuks tõeliselt demokraatlik kord, kus kõik parteid on üheõiguslikud, oleks vabariigi ühendamisel Nõukogude Liiduga olnud teistsugune kõla.

«Teie oleksite Smetona asemel lasknud vist ka komparteil vabalt tegutseda?» ironiseerib Lipkus.

«Loomulikult! Ja sellest poleks olnud mingit ohtu riigile. Leedus oli poolteise tuhande inimese kohta ainult üks põrandaalune kommunist. Ma oletan, et pärast partei legaliseerimist oleks meil olnud üks kommunist poolteisesaja inimese kohta. Kas seda maksab karta, härra Antanas?»

«Aga kui üks viieteistkümne kohta, härra Juozas?»

«Olgu kas või niipalju,» vehib kätega Gerdaitis. «Ma olen nõus veelgi rohkem järele andma: kommunistid oleksid võimud seimis saavutada enamuse, võtta isegi võimu enda kätte, ehkki see on muidugi mõeldamatu, sest leedulasele on kommunistlikud ideed võõrad. Kuid ma olen sellegagi nõus, härrased. Ma ei tea, kuidas oli teiega, kuid mulle näis neljakümnendal aastal, et pole tähtis, missugune partei valitseb, peaasi, et see oleks leedu oma.»

«Härra Gerdaitis on punane!»

«Punane ei ole ma iialgi olnud, nagu sa ise hästi tead, Antanas. Ma lihtsalt arutlen, missugune variant oleks meile tolleaegses poliitilises olukorras olnud kõige vastuvõetavam, et me oleksime säilitanud omariikluse. Rahvusvahelise õiguse

jaoks on see väga tähtis. Me ju ei tea, kuidas kujunevad asjad pärast sõda . . .»

«Missugune ettenägelikkus,» naerab Tumenas südamest. «Kuni venelased Leedu piirini jõuavad, on neil kadunud soov esitada pretensioone Baltimaade kohta. Sakslased pigistavad nad tühjaks nagu sidruni. Ja kärvavad ka ise. Onu Sam seda loodabki. Kui need kaks kukke on teineteise surnuks nokkinud, siis ta näitab, kus on nende koht. Nõnda arvab ka härra maakonnaülem. Roosevelt ei anna Baltimaid venelastele. See oleks näkkusülitamine kadunud Wilsonile ja väikerahvaste kaitsja Ameerika prestiižile. Me oleme härra maakonnaülemaga . . .»

«Lora ajate seal oma maakonnaülemaga,» katkestab jämedalt Lipkus, keda ärritab Tumenase nõrkus kiidelda oma tähtsate tutvustega. «Veel on vara sakslastele hauda kaevata.»

«Kas sa arvad, et nad võidavad sõja?» solvub Tumenas. «Kogu maailma vastu?»

«Las sellele küsimusele vastab ajalugu, härra Algis.»

«Tõepoolest, kolleegid. Kas kainelt mõtleval inimesel võib tõesti tekkida kahtlusi selles, kes väljub sõjast võitjana?» Tumenas on hämmeldunud ja pahane. «Ma olen teile juba rääkinud Kaunasest tulnud härrast, kes siin käis. Vastutav isik, tal on sidemeid omavalitsuse juhtidega. On teada, et sakslased soovitasid kindral Plechavičiusel luua Leedu armee. See on väga tähtis tõik, kolleegid. Kindral Plechavičius loodab, et sakslased võivad Leedule anda sõltumatuse. Siis kuulutaks vabariigi uus valitsus välja üldmobilisatsiooni, ning meie mehed astuksid õlg õla kõrval koos sakslastega bolševike vastu . . .»

«See pole kuigi meelitav väljavaade, kurat võtaks,» väristab end Gerdaitis.

Dirvonaite. Härra Juozas . . .

Lipkus. Kui nad ei andnud sõltumatust kohe pärast venelaste väljakihutamist, siis las nüüd pistab Hitler selle oma austria tagumenti.

Dirvonaite. Härrased, palun ärge unustage, et teie seas on naine.

Lipkus. Las pistab sisse ja pühib puhtaks.

Dirvonaite. Mühakas!

Tumenas. Kuid see on vaid oletus, kolleegid. Mees Kaunasest arvab, et sõltumatust me sakslastelt välja ei tingi, nad usuvad pimesi, et võidavad sõja. Ning sel juhul näeme Leedu armeed rindel niisama palju kui oma kõrvu.

«Imelik,» naerab Gediminas. «Te olete selles toas ära suitsetanud mitu kilo tubakat, võideldes sõltumatuse eest, ent nagu näha, ei rõõmustaks te sugugi, kui see äkki käes oleks.»

Kõik jäävad rahulolematult Gediminast silmitsema.

«Teie toon on kohatu, härra Gediminas,» ütleb Dirvonaite haavunult.

«Mida sealt külast oodatagi,» lisab Lipkus. «Talumehele on alati kõige tähtsam olnud sead ja lina.»

«Huvitav oleks teada, härra Gediminas, kas sa ise oled juba palju isamaa heaks korda saatnud?» kallutab Gerdaitis end tema suunas. «Mis mägesid sa oled paigast nihutanud, kui tohib küsida?»

«Ma ei võitle tuuleveskitega, Juozas.»

«Olgem demokraatlikumad, kolleegid,» püüab pooli lepitada peremees. «Gediminas pole nõus meie seisukohaga, aga see ei tähenda, et ta ei täidaks oma kohust, kui isamaa kutsub.»

«Kes selles kahtleb?» pilkab Lipkus. «Härra Džiugas, kas sa sel aastal nuumasid palju sigu sakslaste jaoks? Kuidas rukkisaak oli? Ah, ma eksisin, palun vabandust: olin unustanud, et sa keeldusid Reichile norme tasumast. Patrioodilik žest. Onnitlen, et oled tõstnud võitluslipu okupantide vastu.»

«Tänan, härra Antanas,» vastab Gediminas leebelt, naeratades Lipkusele mürgiselt läbi suitsupilve. «Ma tegin ainult seda, mida pidasin oma kohuseks.»

«Sa tegid palju, väga palju,» ei anna Lipkus järele. «Sinu peekon ja nisu olid määratud Hitleri lauale. Adolf ootab neid ja nälgib juba mitmendat päeva. Loodetavasti avaldab führeri peakorter varsti teate, et vanamees pani näljast kõrvad pea alla.»

«Ta ei pane kõrvu pea alla ei minu normide ega ka teie juttude pärast, härra Lipkus. Meie teiega lööme vastu istmikku, aga on mehi, kes sihivad talle pähe.»

«Kas on nendega tutvust?» Lipkuse nägu läheb tõepoolest kollaseks nagu sidrun.

«Kas see on teile uudis, et Vente metsas kõlavad lasud?»

«On-nohi!» hüppab Dirvonaite püsti. «Ta räägib bandiitidest . . .»

Gerdaitis matsutab huuli, õõtsudes Lipkuse ja Gediminase vahel nagu seinakella pendel. Kurat võtaks! See veel puudus, et keegi soovitaks neil minna metsa punaste juurde!

«Mina ei soovita, Juozas,» kaitseb end Gediminas. «Ma

räägin ainult seda, et see sõnasõda on minu arust naeruväärne.»

Lipkus tõmbab põuetaskust põrandaaluse ajalehe — igaüks oli Tumenaselt saanud ühe eksemplari — ja ütleb, vehkides sellega Gediminase nina all:

«Kõigest, mis siin on kirjutatud, saab nädala jooksul teada kogu gümnaasium. Me oleme koolinoortega pidevas kontaktis, härra Gediminas. Kui te meid täna näete istumas Tumenase juures, siis see ei tähenda, et homme samal ajal ei istu meist keegi oma kodus, ümbritsetuna õpilastest, kes saavad meist paremini aru kui teie, härra Gediminas. Meie elav, patriootlik sõna jõuab õpilaste kaudu nende vanemateni, vendade ja õdedeni, levib maal ja linnas, valmistades rahvast ette kõige raskemateks katsumusteks. Te kujutlete, et olete oma normidega nüüd kangelane. Ma vilistan teie normidele!»

Dirvonaite. Antanas...

Lipkus. Me vilistame teie normidele, ja sülitame veel takkajärele, härra Džiugas. Kui me oleksime ainult tahtnud, kui me oleksime oma õpilaste kaudu nupule vajutanud, poleks suurem osa külast ära andnud ühtki kilogrammi vilja või liha. Kuid me ei teinud seda — meie huvides ei ole sakslasi ärritada, et nad veelgi rohkem leedulaste verd valaksid. Tegelgu sellega need, kes sihivad, nagu te ütlesite, Hitlerile pähe, tegelikult aga niidavad maha omasid.

«Ma ei teadnud arvatagi, et te olete leedu rahvale nii suur autoriteet,» pilkab Gediminas.

«Egas tema!» sähvab Dirvonaite. «Õpetaja! Kooliõpetaja ning preester olid ja on kõige suuremad autoriteedid meie külas.»

Gediminas vaikib. Jah, selle vastu ei saa vaielda.

«Kui Kubiliunase ajakirjandus hakkas kutsuma noori vabatahtlikke wehrmachti, tahtis nii mõnigi vanemate klassiside õpilane hakata tiibu sirutama, kuid me kärpisime neid,» poetab vahele Gerdaitis.

«Jah, me oleksime kaotanud mitukümmend noormeest, aga oma elust jäid ilma ainult kaks,» välgub Lipkuse suu. «Kõik nad istusid laua ümber, nii nagu teie praegu. Tumenase juures, Gerdaitise, preili Jurate, minu juures. «Kuidas siis jääb, härra õpetaja?» Oleks tarvitsenud ainult suu lahti teha: «Mis jutt see on! Mine, kui omavalitsus kutsub! Anna bolševikele naha peale!» Ja nad oleksid läinud. Kuid meie — ei! Nii ühed kui teised pole meie kapsaaiast. Hoia aga oma elu, küll annad selle, kui vaja, Leedumaa eest.»

«Niisiis lükkasite surmaotsuse täidesaatmise edasi,» püüab Gediminas vastu panna, tundes, et jääb kaotajaks.

Dirvonaite. Õudne künism!

Gerdaitis. Ei, ta koketeerib oma originaalsusega.

Tumenas. Sa oled mõnikord väljakannatamatu, Gediminas.

Gediminas. Miks, Algis? Te olete need lapsed ju nõnda laadinud, et tarvitseb vaid nupule vajutada, nagu ütles härra Lipkus, ja kõik lendavad sihtmärgi poole, kui saabub paras aeg.

Dirvonaite. Teie jaoks ei ole midagi püha, härra Gediminas.

Gediminas. Välja arvatud inimene, preili Jurate.

Gerdaitis. Ma hakkan uskuma, et kõik luuletajad on põrunud.

Lipkus maigutab nagu kala kuival. Rohekad silmad puurivad Gediminast niisuguse tigedusega, et külmavärin käib üle selja. Viimaks kajab naer. Esimene naer sel õhtul härra Lipkuse suust. Tume, kõmisev. Just nagu oleks vanker üle silla veerenud.

«Härrased, vaadake seda inimest.» Lipkus sirutab käe üle laua, näitab näpuga Gediminasele, peaaegu puudutades tema rinda. «Vaadake seda maailma kõige veidramat olendit. See on kõige tähtsamat, mis inimkond seni on sünnitanud. Geenius! Talle pole midagi püha peale inimese, aga kui me päästame viiskümmend noormeest, naerab tema, inimliikuse geenius, meid välja. Jah, siin, selle laua juures, oleme palju tubakat ära suitsetanud, nagu te suvatsesite väljenduda. Kuid mida teie kõrgeausus on teinud oma armsa inimese heaks? Põgenesite papakese juurde sigu söötma, sest maal on rahulikum, ohutum. Las säherdused tohmanid nagu Tumenas ja tema seltskond heitlevad meie koolinoorte pärast sakslaste ja nende käsilastega, ja kui nad tabatakse, las siis sõidavad Reichi bauerite põlde harima või töölaagritesse. Ma ei tea, millega lõpeb see naeruväärne lugu teie normidega, härra Gediminas, ent mina isiklikult ei kurvasta sriti, kui teile käpp peale pannakse. Tahtsite üksinda naerda, eks siis ka nutke üksinda. Leedu rahvas langetab lipud ainult nende auks, kes surevad tema eest ja koos temaga. Kõrvalseisjaid, pealegi niisuguseid, kes irvitavad tema üle raskel tunnil, pole talle vaja.»

Mariuse tornikellade helin... Muidugi teisest kellatornist, kuid ka selles on seesama halastamatu hukkamõist, mis kajas turbatöölise majakeses. «Tahtsite üksinda naerda, eks siis ka nutke üksinda...» Marius ütles sedasama pisut teisiti: «Hoia kõvasti kinni oma lipust, see tähendab iseendast, kuni sakslased su mätta alla saadavad.» Nii seal kui ka siin istus laua taga viis inimest, oli kaks arvamust, ning see teine, tema arvamus, näis kõigile naeruväärsena. Ühed pöörasid põlglikult selja, ei öelnud isegi hüvasti, teised andsid küll käe, tänasid õhtusöögi eest, kuid kogu nende käitumisest õhkus niisugust üleolekut, et Gediminas, keda masendas enda tühisuse tunnetamine, ei toibunud niipea.

«Oleksin pidanud nõusoleku märgiks noogutama, võõrast tubakasuitsu neelama ja vaikima. Kas oli mõtet veelgi kõrgemaks teha müüri, mis mind eilsetest sõpradest niigi eraldab? Lipkusel oli õigus, kui ta mulle näkku kargas... Tõepoolest, mida ma olen teinud «oma armsa inimese heaks»? Aitasin Puplesienet ja Musta Könti. Kõik muu aga on sõnad, paljad sõnad. Ent isegi seda kehva argumenti polnud mul õigust kasutada.»

Gediminas on diivanil siruli ja vahib lakke. Kui akna taga kohiseks süngelt laas ja kusagil lähedal tiksuks äratuskell, võiks arvata, et ikka veel kestab viirastuslik öö Vente metsa serval. Kuid teisel pool avatud akent hingab tukkuv linn. Kõnniteel trambivad patrulli rautatud saapad, kusagil undab automootor, restoranist kandub koos tuulehoogudega kord tugevnev, kord vaevu kuuldav tantsumuusika. Gediminas suleb laud. Silmad kipitavad tubakasuitsust, ehkki tuba on vist juba tuuldunud, akna võib kinni panna. Iiveldus kipub peale. Teadvuses kerkivad ja kaovad pildid, millel pole midagi ühist selle õhtuga. Südatalv, varesed siblivad maanteel auravas hobusesõnnikus. Ema annab õues kanadele süüa. Isa. Selge suvehommik... Jälle isa. Särgiväel, istub nagu laps kaksiratsi järil ja pinnib vikatit... tak-tak-tak... Valge kask rehala taga, tiigi ääres... Ei ole meeles, kes tookord temale, väikesele poisile, ülekohut tegi, kuid ta nuttis, käed ümber puu. Taevas oli toredasti sinine, paistis läbi tuulest sasitud kaseladva, toredad olid linnud, kalmused tiigikaldal, ainult mitte inimesed. Ta ei tahtnud näha ühtegi inimest. Kujutles, et peale tema ja selle puu, tema ainsa sõbra, ei ole maailmas mitte midagi. Võib-olla veel lind, mis mööda lendas, ja kalmused, aga mitte midagi muud. Sinised kaugused. Lõputud, ääretud. Tühjus. Ning siis, vististi esimest korda oma lühikeses elus tundis ta üksinduse karmi hingust,

millest — otsekui näkkupaiskunud iilist — tungisid pisarad silma.

... Kui hea oleks istuda, selg vastu lapsepõlvekaske surutud, ja anda südamele voli!

«Suits on vist läinud,» — Tumenase hääl krägisevast voodist.

Gediminas kuivatab tekiservaga kähku oma märjad silmad — Algis võib järsku tule põlema panna. Kuid too suleb vaid käsikaudu akna, tõmbab kardina ette ja läheb kikivarvul voodisse tagasi.

«Mul pole und,» lipsab Gediminasel tahtmatult suust. «Kuule, Algis, mul on tõesti kahju, et olin sinu külaliste vastu taktitu. Oled sa pahane?»

«Lipkus laseb keelel mõnikord liiga vabalt käia.» Tumenas haigutab laialt. «Muidu aga on nad arukad inimesed. Sa oleksid võinud meie suhtes olla sallivam.»

«Muidugi, Algis. Seda enam, et ma olen omadega läbi, mind ei saa enam keegi aidata.»

«Noo, kuidas nii?» küsib Tumenas imestunult. «Mis on juhtunud? Ah jah, nende sundnormide pärast...»

«Normid on teisejärguline asi, Algis. Esialgu veel teisejärguline. Ma tunnen end kuradima üksildasena. Mingi vastik painaja. On niisugune tunne, nagu hüpleksin otsekui heinaritsikas hiiglasliku pressi all, mis halastamatult peale vajub.»

«Kõik me oleme pressi all, Gediminas. Täna ajame siin juttu, aga homme võime olla juba gestaapos.»

«Ei, Algis, see pole hirm surma või teadmatuse ees. Kas sul ei tulnud ette, et poisikesena metsa ära eksisid? Tormad ühele ja teisele poole ega usu enam, et oled leidnud õige tee. Tead, minuga on praegu umbes samamoodi.»

«Võib-olla ei oleks sul maksnud maale põgeneda.»

Gediminas laseb Tumenase märkuse kõrvust mööda ja jätkab mõtet, mis valdab teda üha rohkem:

«Lipkus ändis mulle kõvasti vastu nina. On alles tüüp, sihukest ma ei salli, kui avameelselt öelda, aga teie püüded hoida õpilasi eemal tapatalgutest rindel... Selles suhtes olete tõepoolest, peab tunnistama... Teist tuleb lugu pidada. Mina olen nende normidega tõesti...»

«Ja võiksid gümnaasiumi tagasi tulla, Gediminas. Saaksid rohkem teha Leedumaa heaks,» slavneb Tumenas.

«Sellega on lõpp, ei maksa meelde tuletada,» katkestab Gediminas karmilt, vaikib pisut ja lisab: «Kas te ka güm-

naasiumis õpilastega nõndaviisi poliitikast räägite? Soovitaksin teil vähemalt Baukusest eemale hoida.»

«Baukusest? Sellest vanast kõdust? Direktorist näiteks küll, kuid . . .»

«Vaga vesi, sügav põhi.»

«Baukusest! Naeruväärt!»

«Naeruks pole siin põhjust, pagan võtaks.»

«Me kavatsesime ta koguni oma ringi tõmmata. Rääkisime sellest ümber nurga, vihjamisi, kuid vanamees kohkus ja pistis kätega vehkima: «Naine, lapsed . . .» Argpüks!»

«Kas sulle sellest on veel vähe?»

Tumenas ainult ohkab sügavasti.

Gediminas pöörab end seina poole. Esiletunginud vedrud suruvad vastu külge. Ammu on aeg uinuda — kesköö on vististi juba möödas —, kuid pea on mõtteid kubinal täis. Mingi kohutav, rusuv kaos, mille eest ei ole pääsu. Teda haarab kiusatus jätkata juttu Tumenasega. Lasta teda oma segilöödud sisemaailma, viia kõige salajasematesse südamesoppidesse — las ta ütleb, mis seal on teisiti kui peaks olema. Ei, ta ei saa aru. Isegi kui pingutab kõigest väest, ei tule tal sellest midagi välja. Toob ainult rohkem pori tuppa, sülitab põranda täis. Peale isa pole vist ühtki inimest, kellel võiks lasta vaadata oma hinge. Milda? Jah, temaga on lihtne. Tema kõrval tunned end alati kuidagi suuremana, tähtsamana. Kõik probleemid kahvatuvad ühestainsast tema käeliigutusest, kurguhäälest, naeratusest, mis on alati erutav ja võluv, kuid tekitab mõtte, et selle taga peitub nõrk naine. Niisamasugune elust muserdatud inimene nagu sina isegi, kuid vaimust veelgi vaesem, sest sel ajal kui sina ringi rahmeldasid, valutades südant kogu maailma pärast, elas tema üksnes oma murele. Sa surud huuled tema huultele, paitad pead, ahmid endasse väriseva keha soojust, olles tänulik, et verest ligasel maal on olend, kes sind vajab nagu näljane leiba, nagu janune vett, nagu inimkond armastust — ja kui inimkond on selle elusoone ammendanud, sammub ta peatumatult hukatuse poole.

III

Saatnud Tumenase hommikul gümnaasiumi, ootas Gediminas tubli tunni (las Adomas londib oma jaoskonda) ja läks postkontorisse, et helistada Mildale.

Vastas tundmatu naisehääl.

«Olge nii hea, kutsuge telefonile proua Vainoriene,» palus ta, hingeldades erutusest.

«Proua Vainoriene? . . . Teda ju . . . Ta on ju . . .»

Ragin. Vaikus. Siis jääkülm mehehääl:

«Kes küsib?»

Gediminas tõmbas toru kõrva äärest, just nagu oleks see teda põletanud.

«Keda teile vaja on, härra? Hallo, hallo!»

Mis oli lahti, pagan võtku? Kust said Milda juurde kokutav plika ja nohuse häälega vana ruun?

Läinud välja, seisis ta pisut trepil, mõeldes, mida teha edasi, siis astus uuesti sisse ja palus veel kord ühendada sellesama numbriga.

Nüüd vastas kohe mehehääl.

«Kas proua Milda on kodus?»

«Mis siis, kui ta oleks kodus?»

«Tohib teda paluda?»

«Kellega tal o l e k s o l n u d au kõnelda?»

«Vabandage, kuid mis see teie asi on?» pahvatas Gediminas. «Kes te selline olete? Täidate tema toapoisi kohuseid?»

«Ei, ma koostan tema endiste austajate nimekirja.» Torust kostis juhtunud naer, seejärel lühikesed signaalid: side oli katkenud.

Gediminas väljus postkontorist, teadmata, mida arvata niisugusest imelikust üllatusest. Vististi pole Mildat kodus, Adomasel aga on külalised, kes peremehe meeleheaks teevad jõhkrat nalja. Olgu pealegi. Ta hulgub linnas ringi, hiljem aga proovib veel kord helistada.

Ta läks majani, kus elas Tumenas. Sealt põikas Gümnaasiumi tänavale ja pööras siis kompvekivabriku juurest raudteejaama poole. Seisis natuke aega Suurkünkal, millelt paistis kogu Kraštupenai, naasis kesklinna, kus tihedalt üksteise västu liibunud majade varjus oli vähem tunda kõledat talvetuult. Katused valendasid siingi härmatisest ja veelompidel oli öösel tekkinud jääkirmetis alles.

Gediminas läks postkontorisse ja helistas uuesti Mildale. Vastas seesama mehehääl, küsis, kellega tal on au rääkida, ja notamata vastust, pani toru hargile.

Gediminasel väjus nina norgu. Kas tõesti ei õnnestu Mildaga kokku saada enne seda, kui Tumenas tundidest tagasi jõuab? Mõnda aega luusis ta Vainoraste maja lähedal, lootes heale juhusele, kuid Mildat ei ilmunud. Ah, kui vilistaks kõigele ja astuks sisse. Las nad aasivad — Adomas ja tema külalised. Tõsi, teda võidakse uksest välja visata, kuid

talle pole ju vaja proua Vainorienet ega Berženienet, vaid lihtsalt Milda Dailidytet. Väga võimalik, et Milda istub oma toas, ent ei jõua telefoni juurde — see Adomase ruun haarab toru varem.

Kogunud nõnda julgust, astus Gediminas hoovi. Tema ees seisis seesama Vainoraste kollaseks värvitud maja, kuid esimesel hetkel näis, et ta on sattunud valesse kohta. Surnud maja. Aknad kinni löödud, ukse ees roostetanud lukk. Külmad toad on tühjad, prahti täis... Ta naeratas nukralt niisuguse rumala kujutluspildi üle, mis oli pähe tulnud, ja andis kella.

Ei avatud niipea. Algul kostsid nagu sammud, isegi ukselink liikus, ent samal ajal keegi nagu käratas (*«Weg!»** arvas kuulvat Gediminas), ja kõik jäi vaikseks.

Ta vajutas veel kord nupule.

«Kes seal on?»

«Tehke lahti!» hüüdis Gediminas, surudes järsku higiseks tõmbunud käed rusikasse.

Uks läks paokile. Näkku hoovas kloroformi ja saksa sigareti lõhna. Kõigepealt märkas Gediminas rinda sihitud püstolit, mida hoidis mustadesse karvadesse kasvanud kämmal. Inimese nägu oli samuti peaaegu must, kahekordse lõuaga, külmalt hiilgasid silmad, millest peale professionaalse uudishimu ei saanud midagi välja lugeda.

«Mida teie siin teete?» lalises Gediminas, taganedes uksest eemale.

Mees langetas püstoli.

«Aa, teie helistasite?» küsis ta otsekui rõõmustades ja imestades, lükates ust aegamisi kinni. «Ilmaasjata, härra, teil pole siin enam midagi teha.»

Gediminas keeras ringi ja läks tänavale. Erutuse tõttu ei pannud ta tähelegi, kuidas maja nurga tagant ilmus keegi mees ja järgnes talle. «Mis siin toimub, pagan võtaks! Kokutav naine, püstoliga mees Milda korteris... Kas ta on tõesti areteeritud? Kuid mille eest? Rumalus! Adomas ei lange nii madalale, et sel kombel kätte maksta. Palju loogilisem oleks olnud kõigepealt mind hävitada.» Gediminas püüdis meenutada, kas mees oli mundris, just nagu oleks sellel praegu mingit tähtsust, ent meelde oli jäänud vaid karvane kämmal, mis hoidis püstolit, ja ääretult nüri pilk. Haaratud kasvavast ärevusest, lonkis ta kõnniteel, teadmata, mida edasi teha, ja aimates ähmaselt, et on juhtunud mingi kohutav õnnetus.

* Eest ära!

Tema ees kõndis kaks naist. Üks oli noor, peene pihaga, tema kerge kõnnak meenutas Mildat. Gediminas jõudis neile järele, ja palju ei puudunud, et oleks väiksemal käest haaranud, kuid taipas õigel ajal oma eksitust: Milda ei olnud ilmalgi nii maitsetult riides. Tahtis neist mööduda, sest naised vatrasid omavahel üleliia kõvasti, Gediminasele aga ei meeldinud võõraste juttu pealt kuulata, kuid kõnnitee oli siin kitsas ja kõrge, ning ta astus nende kannul, imestades üha enam selle üle, mida kuulis.

Tänavaristile lähenes sõiduauto. Enne pööret vähendas juht kiirust, ning Gediminas nägi eesistmel gestaapoülem Dangelit. Dangel istus, just nagu oleks küünarpuu alla neelanud, vaadates mitte midagi nägeva pilguga enda ette, kuid Gediminasele tundus, et nende pilgud kohtusid hetkeks. Tagaistmel olid samuti mehed, üks neist mundris, ja vaatasid kõrvale niisugusel ilmel, nagu veaksid viitsütikuga pommi.

Kõnnitee laienes, kuid selle asemel et naistest mööda minna, astus Gediminas nende kõrvale ja alustas kõhklevalt:

«Vabandage, et pidin tahtmatult teie kõnelust pealt kuulama. Vaadake, ma olen ise Lauksodisest, seepärast saate ehk aru minu uudishimust. Kust te kuulsite, et partisanid põletasid täna öösel maha von Diese heinaküünid ja poosid külavanema üles?»

Naised silmitsesid teda kohkunult.

«Oo, te olete Lauksodisest!» Pisike naeratas Gediminasele lahkelt ja lisas otsekui pettunult: «Tähendab, see pole tõsi? Ja mida küll inimesed kokku räägivad!...»

«Ma ei ütle, et see pole tõsi. Seda ma ei saa öelda,» rõhutas Gediminas, «sest tänase öö olin Kraštupenais.»

«Tuleb välja, et meist keegi ei tea õieti midagi, härra,» lausus kiiruga vahele vanem naine, uurides Gediminast tähelepanelikult pealaest jalatallani. «Öeldakse ju, et katsu sa tuult püüda. Kuulujuttudega on nõndasamuti, need tulevad otsekui tuulest ja muudkui lähevad edasi, inimesed korrutavad neid nagu papagoid.»

«Ärge kartke mind, proua.»

«Mis te nüüd! Kõigest on näha, et te olete aus inimene, härra. Kuid me peame siia minema, härra.» Vanem naine võttis sõbrataril käe alt kinni ja nad lipsasid sealsamas asuvasse õue.

Taas sõitis aeglaselt mööda Dangeli must auto ja peatus kõnnitee ääres, kümmekond meetrit Gediminasest.

Gediminas pidi juba ümber pöörama — tal polnud vähimatki tahtmist tõsta gestaapoülema ees kaabut —, kuid

tagant võttis keegi tal kätest kinni. Imestunult ja pahaselt vaatas ta kaht meest, kes tal tuttavlikult küünarnukkidest kinni hoidsid, nägi nende peas viltkaabusid, roosakatel nägudel naeratusi, mis meenutasid tüüpi Milda maja uksel, ning mõistis kõik.

«Mida te minust tahate?» küsis ta järsult, vaadates igatsusega õues seisvaid puuriitu, mille taha olid kadunud naised.

«Varsti saate teada, härra Džiugas,» vastas üks neist. «Palun autosse.»

«Ainult rahulikult,» hoiatas teine. «Meie «Sauerid» tabavad kümne meetri pealt isegi kanamuna.»

Mehed lasksid kinnivõetu käed lahti, ja kõik kolm sammusid auto poole nagu vanad sõbrad, kes on laupäeva õhtul tulnud jalutama.

«*Herein!*»* kraaksatas esimene, avanud auto tagumise ukse.

Ehkki see oleks pidanud olema ükskõik, hakkas Gediminasel kergem, kui ta nägi, et autos ei ole peale juhi mitte kedagi.

«Käed!» käsutas järsult teine gestaapolane, kui auto oli liikunud paigast.

Gediminas sirutas vaikides käed.

«See hoiab kõige paremini kiusatuse eest, mis tavaliselt jääb elus viimaseks,» õigustas end esimene gestaapolane, pannes Gediminase käed raudu.

«Mariuse ennustused hakkavad täide minema . . .» mõtles Gediminas.

Äkitselt haaras teda niisugune õud, et ta suutis vaevu karjatust tagasi hoida. Ta ei osanud kirjeldada seda ootamatult tekkinud jubedustunnet, kuid teadis, et see pole surmahirm. Niisugune tunne on vististi tuttav mägilasele, kes on astunud ettevaatamatu sammu ja kukub lõhesse, ning nähes kiiresti lähenevaid kivirahne põhjas, taipab valuliselt, et kõik oleks olnud hästi, kui ta oleks läinud teist teed. Ei, piisanuks ka sellest, kui viimane samm oleks jäänud astumata. Kuid ta ju pidi nägema Mildat. Ah, oleks pidanud need tüübid eemale tõukama, kui nad tal kätest kinni võtsid, ja õue tormama. Mõttetus, seda muidugi. Praegu vedeleks ta ilmselt vereloigus, uudishimulikud tungleksid ümberringi. Kuid kas niisugune lahendus pole parem kui tume tulevik? Ootamatu hoop ühele, siis teisele, hüpe kõrvale, ja polekski olnud neid jõledaid käeraudu. Puudus julgus. Lõppude lõpuks ta ju ei jõudnudki sellele mõelda, olles lausa vapustatud seletamatutest sündmustest Milda korteris. Meenus eilne ütlus heinaritsikast pressi all. Nii sündiski! Press laskus alla. On täitunud Lipkuse julm nali: kui tahad üksinda naerda, siis ka nuta üksinda. Üksinda . . . Oo, kui see oleks nõnda! Paraku ei saa inimene surra ainult iseenda jaoks, ta sureb ka teiste jaoks. Kui palju hingevalu tunnevad isa, Milda . . . Elu loogika on halastamatu: sa kasutad õigust surra, et poleks vaja hukka saata teisi, ja ei saa siiski elust lahkuda, ilma et sind rusuks lähedaste inimeste mure.

Gediminas silmitses tardunult oma aheldatud käsi, mis lebasid põlvedel, püüdis end rahustada, sest midagi ettenägematut polnud ju sündinud. Ta läks teadlikult vastu niisugusele saatusele, mida oleks võinud vältida kas või oma põhimõtteid reetes. Hingepõhjas aga tundis ta, et miski on läinud teisiti, kui oleks pidanud minema.

* Sisse!

IV

Gestaapolased otsisid Gediminase läbi ja lahkusid, võttes kaasa kõik, mis leidsid taskutest. Ta oli palju kuulnud selle ametkonna meeste julmusest, ootas kogu aeg, et nad lasevad käiku rusikad, kuid keegi ei tõstnud kätt. Lahkudes võtsid nad isegi käerauad maha ja soovisid (mõistagi mitte ilma irooniata) kiiremat kohanemist uute tingimustega.

Ruum, kuhu Gediminas toodi, oli tavalise toa suurune, rutuga kohandatud praeguste ülesannete jaoks. Üsna suurest aknast, mille klaasid olid väljastpoolt üle tõmmatud valge värviga ja varustatud raudvõrega, tungis sisse sombune hämarus, valgustades kitsilt toa luitunud seinu, madratsiga puunari ja tooli, ainukest mööblieset toas. Õhk oli külm, niiske, hallituselõhnaline, viltukiskunud põrand kääksus vastikult jalgade all. Gediminas proovis istuda, kuid logisev tool krigises samuti täiel häälel. Siis viskas ta end narile pikali, võtmata mantlit seljast. Jälle seesama närvesööv muusika. Kõik on otsekui nimme nõnda seatud, et ukse taga seisev valvur kuuleks vangi iga liigutust. Gediminasel vilksatas mõte: madratsis võib olla lutikaid, kes tõenäoliselt pole veel jõudnud ära seedida enne teda siin lamanud inimese verd, kuid niisugune oletus ei tekitanud vastikust. Tõstnud pilgul vaatas ta aknasse, nägi metallvõre taga kodutalu, isa, Milda igatsevaid silmi. Kujutluspildid olid seosetud, segamini — just nagu mahakukkunud fotod lagunenud perekonnaalbumist, ning ta vaatas nukralt neid minevikukatkeid, püüdes mitte millelegi mõelda. See ju polnudki

raske, sest isegi kui ta oleks tahtnud, poleks ta suutnud sõlmida katkenud mõttelõnga, mis oli jooksnud ühte sasipuntrasse. Kõigel sellel, mis oli ümberringi — valvuri sammud ukse taga, nari krigin, võrega liigendatud nelinurkne aken, — kõigel sellel, samuti piltidel, mis iseenesest kerkisid kujutlusse, ei paistnud olevat mingit seost tegelikkusega. Aeg-ajalt hüppas ta narilt maha, kõndis toas ringi, silmitsedes mõttetult seinu või uurides mõnd põrandapragu, seejärel heitis taas madratsile pikali. Aeg ja ruum olid otsekui tardunud ning tundus kummalisena, et toas läks üha pimedamaks, hiljem aga hakkas pimedus taanduma ja mustast tühjusest ilmusid nähtavale toa seinad. Hommik! Esimest korda pärast paljusid aastaid koitis hommik ... Ta ei teadnud, millal uinus, ja ega ta olnud kindel, kas üldse magaski; apaatia oli kadunud, silme ette kerkis taas karm tegelikkus, tõugates ta maha vaatlejapositsioonilt ja andes tagasi aktiivse tegelase osa, ning hetkeks ei suutnud Gediminas vabaneda muljest, et eilne päev kestab edasi. Ainult nälg veenis teda, et viimasest söögikorrast on hulk aega möödas. Ja ta lausa rõõmustas, kui kuulis riivi kõlksatust, ehkki kohe tuli pettuda.

«Välja tulla!» hüüdis SS-lane, kes oli avanud ukse.

Kitsas pimedas koridoris ootasid teda veel kaks SS-meest.

*«Rechts!»** karjus üks neist.

Gediminas järgnes talle. Selja taga kajasid teise mehe sammud.

Nõnda, hanereas, läksid nad väikesse süngesse õue. Vasakult paistsid kõrged puust väravad, paremalt põletatud tellistest krohvimata maja gooti stiilis akendega. Sisenenud pärani lahti uksest, ronisid nad tsemendist keerdtreppi mööda teisele korrusele.

Dangeli kabinet oli kordori lõpus. Ees kõndiv SS-lane koputas sõrmenukkidega energiliselt uksele, tõmbas selle lahti ja ajas end sirgu, tahtes raporteerida, kuid ilmselt käskis Dangel tal käeviipega kähku kaduda, sest Gediminas nägi, kuidas SS-lase must selg libises kõrvale, nii et nähtavale ilmus kirjutuslaua tagant tõusev mundris mees. Samal ajal lükkas teine SS-lane Gediminase tuppa. Uks tema selja taga sulgus vaikselt.

«Härra Džiugas!» Suu naeratusest kõrvuni, astus Dangel Gediminasele vastu. «Kui meeldiv kohtumine! Istuge, härra õpetaja. Ei, ei, mitte sinna, heade sõpradega ei tavatse ma

* Paremale!

rääkida kirjutuslaua juures, see on ametlike külastajate jaoks.» Ta võttis Gediminasel käe alt kinni ja enne kui see jõudis toibuda nii lahkest vastuvõtust, viis ta ümmarguse lauakese juurde, mis seisis toa nurgas, akna ja ukse vahel. «Kuidas te magasite? Loodan, et minu mehed olid teie vastu küllaltki viisakad?»

«Ei või kurta,» pomises Gediminas, vajudes pehmesse nahktugitooli.

Dangel istus tema vastu.

«Ma pean vabandama, härra Džiugas, ebameeldiva üllatuse pärast, kuid te mõistate, et mõnikord tuleb kasutusele võtta üsna karmid abinõud, et hoida meie sõpru — antud juhul teid — veelgi suuremate ebameeldivuste eest.»

«Tänan hoolitsuse eest, härra gestaapoülem.» Gediminas muigas tahtmatult. «Huvitav, mis ajast peale te mind oma sõprade hulka arvate?»

«Me peame lugu inimestest, kellel on mõistust ja annet, härra Džiugas. Teie aga olete üks nendest. Teiste esemete seas, mis mu mehed teilt ära võtsid, leidsin ma lehekesed luuletustega. Teil on sulge! Pean tunnistama, et olen lugenud enamikku teie teostest, mis on avaldatud ajakirjanduses, kuid need jätsid mulle kõige tugevama mulje. Uskuge, see pole võhiku arvamus. Gümnaasiumis kirjutasin ise luuletusi, lugesin palju. Minust ei saanud poeeti, kuid luule austajaks jään ma surmani.

Siehst du die Brigg dort auf den Wellen?
Sie steuert falsch, sie treibt herein
und muß am Vorgebirg zerschellen,
lenkt sie nicht augenblicklich ein.»*

«Te põletasite tuleriidal selle suure saksa luuletaja raamatuid,» tähendas Gediminas mornilt.

«Jah, ta oli geniaalne juut.» Dangel tõusis püsti. Gediminas hakkas samuti tugitoolis nihelema, kuid gestaapoülem peatas ta käeviipega. Selja taga lõksatas seifi lukk. Siis ilmusid lauakesele aeglaselt poolik pudel prantsuse konjakit, kaks pitsi, mustriline portselantaldrik, millel olid šokolaaditükid. «Minu sõnad võivad teie kõrvus kõlada paradoksina, härra Džiugas, kuid ma olen veendunud, et mitte miski ei

* Kas näed purjekat seal lainetel? See sõidab vales suunas, see paiskub otsemaid vastu kaljut; kui seda kohe kõrvale ei juhita. (H. Heine.)

halva rahvuse vaimu, ei ahelda teda rutiiniahelatega nõnda nagu geniaalsete kunstnike — nende, kes ei surnud koos oma ajastuga, — sonimine. See on otsekui pikkamisi mõjuv mürk — me saime mürgistuse lapsepõlves, aga peame end ravima kogu elu. Võimalik, et kunagi oli sakslastele vaja Goethet, Heinet, Schillerit, ehkki ma selles kahtlen, tänapäeval on nad aga vananenud. Nad ülistasid inimest üldse, arendades sakslase teadvuses kahjulikku väiklust, toppides ajudesse ilusat, kuid ohtlikku rämpsu, mis kasvatas orje, mitte aga võitlejaid. Rahvas on neist ammu üle kasvanud, härra Džiugas. Sakslastele pole vaja muuseumigeeniusi — las nood kõdunevad oma ajastu mausoleumis —, vaid kohusetruusid kunstnikke, kellest nende teosed võib-olla küll kauem ei ela, kuid neis leidub seda, mida meile praegu on kõige rohkem vaja — halastamatust rahvaste vastu, kes on sündinud orjaks, ning fanaatilist usku oma suurde rahvasse, keda ajalugu on kutsunud valitsema.»

«Härra gestaapoülem, te unustate, et teie ees ei istu sakslane,» ütles Gediminas, silmitsedes läbipaistvalt valget kätt, mis nihutas pitsi lähemale.

«Sugugi mitte, härra Džiugas! Teie pole sakslane, kuid ei kuulu ka nende — vabandage väljenduse pärast — lojuste hulka, kellel ajalugu on käskinud tirida kive püramiidi ehitusele. Teiesugusele inimesele on suures Reichis alati olemas koht, teist peetakse seal lugu. Joome, härra Džiugas. Tervitame tuleviku inimkonda, keda juhib suure saksa rahva geenius!» Dangel tõstis klaasi, maitses pisut ja nähes, et Gediminas istub liikumatult, asetas selle lauale tagasi. Silmad välgatasid hetkeks nagu noaterad. «Te ei austa peremeest, härra Džiugas.»

Gediminas kehitas õlgu.

«Vaadake, meie, leedulased, oleme harjunud algul tugevasti sööma, alles seejärel jooma,» ütles ta, surudes maha aina kasvavat hirmu ja vaadates Dangelile vaenulikult otsa. «Ma ei ole veel hommikust söönud, härra obersturmführer.»

«Ach so.» Dangel naeratas leebelt. «Mis siis ikka, sel juhul saan teist aru. Olen leplik teie rahvusliku iseloomu suhtes. Öelge, härra Džiugas, mida te mõtleksite niisuguse inimese kohta, kes Smetona Leedus kirus sakslasi, ja kui sakslased vabastasid Leedumaa bolševikest, jättis õpetajaameti ning läks maale. Külast, kuhu ta elama asus, põgenesid ühel ööl kõik vangid. Siis keeldus see inimene riigile vilja andmast, ja mis kõige huvitavam, samal päeval, kui politsei sõidab sekvesteerima tema talu, tungivad külla

bandiidid ja poovad üles külavanema. Ma jätsin selles sündmuste ahelas vahele ühe lüli, millest kõneleme hiljem, kuid öeldustki piisab, et läbinägelik inimene, kelleks ma pean näiteks ennast, võiks teha vastavad järeldused. Tahaksin teada, missugune on teie arvamus selles küsimuses, härra Džiugas?»

Gediminas võpatas: nüüd siis tuleb jutt sellest, milleks teda siia toodi.

«Kui te peate end läbinägelikuks inimeseks, härra Dangel, siis peaksite mõistma, et mitte ühegi siin nimetatud faktiga, välja arvatud sundnormid, pole mul midagi pistmist. Norme aga ei saa me täita, sest, nagu politsei selles veendus, meil lihtsalt ei ole midagi.»

Dangel uuris Gediminast pika, läbitungiva pilguga.

«Ärge pidage mind naiivseks, härra Džiugas. Kui järsku selgub, et talunikul ei ole enam vilja, ehkki saak oli hea, ja sealsamas lähedal hulguvad bandiidid, tekib iseenesest hoopis teistsugune järeldus. Ent jätame selle küsimuse esialgu kõrvale. Normide täitmine, kui võtta seda eraldi, huvitab mind kõige vähem, ma suhtun sellesse kui ühte neist faktidest, mille taga peituvad tähtsamad asjad.»

Gediminas tõmbas kergendatult hinge.

«Kas te tõesti arvate, et ma aitasin bandiitidel üles puua Kučkailist?» küsis ta naeratades.

«Ei, niisugused kangelasteod ei ole teie poeedihinge jaoks.» Ka Dangel naeratas. «Ehkki avameelselt öeldes ma ei kahtle, et te noid inimesi tunnete niisama hästi kui mina.»

Gediminas kehitas õlgu. Püüdis näida võimalikult ükskõiksena, võttis koguni appi virila muige, kuid tundis, et põsed tõmblevad kramplikult, pilk aga libiseb põrandale Dangeli puuriva vaate ees.

«Härra obersturmführer, ma ei varja, et ei tunne sakslaste vastu erilist armastust. Kuid kas see on küllaldane alus, et kahtlustada mind koostöös bolševikega? Kui teile on teada meie perekonna käekäik, ei lubaks te endale kaugeltki niisugust mõtet,» vastas Gediminas, imestades, kui siiralt ja veenvalt kõlavad tema sõnad.

«Teie kodukülas on kahtlemata inimesi, kellega teil on omad arved, kuid mõnikord kujunevad asjaolud nõnda, et olete sunnitud nende inimestega suhtlema.»

«Lihtne viisakus nõuab, et sa kergitaksid naabrit kohates kübarat, ükskõik missugused suhted sul temaga ka oleksid,» vastas Gediminas rahulikult.

«Jah, te olete hästikasvatatud inimene.» Dangel süütas

suitsu. «Inglased nimetavad niisuguseid džentelmenideks, venelased roiskunud kodanlikeks liberaalideks, mina isiklikult aga arvan, et sellised inimesed on väga mugavad kännud, mille juures tõstavad jalga kõik möödajooksvad külakoerad. Kas te mõistate mind, härra Džiugas?»

«Ei, härra Dangel.»

«Jätke teesklemine, härra Džiugas. Te olete kehv näitleja, teid ei aita ükski grimm.» Dangel toetus küünarnukkidega lauale. Gediminasele hoovas näkku sigaretisuits, mis oli segunenud kõlni vee terava lõhnaga. «Pean teile ütlema, et bandiitidel ei läinud Lauksodises kaugeltki nii hästi, kui nad lootsid. Soovi korral võiksin teid kokku viia selle jõugu mõne liikmega, kes teid tunnevad.»

Gediminas võpatas. Käsi tõusis tahtmatult klaasi järele ja vajus selleni jõudmata uuesti põlvele, kuid Dangel märkas tema liigutust ja puhkes läbilõikavalt naerma.

«Võimalik,» pomises Gediminas. «Enne sõda oli mul palju tuttavaid, kuid ma ei tea, kes neist võiksid olla metsas.»

«Hüva.» Dangel muutis järsku tooni. «Oletame, et teil pole bandiitidega midagi ühist. Mööngem, et kõik need kõnekad faktid, mida ma nimetasin, on vaid juhuse mäng. Hüva, olgu nii. Ent kuidas te seletate seda, et proua Milda juurest leiti pakk saksavastaseid natsionalistlikke ajalehti?»

Gediminas kahvatus.

«Kas te areteerisite ta?!» hüüdis ta püsti karates.

«Küsimusi esitan siin mina, härra Džiugas.» Dangel nõjatus hellitatud aristokraadi kombel vastu tugitooli leeni, puhus suust suitsurõngaid ja vaatas, kuidas need õhus hajuvad. «Arvatavasti ei söanda te eitada, et teie suhted proua Mildaga olid lähedased?»

«Ma armastan teda,» vastas Gediminas, talitsedes end. «Öelge, mis temaga on juhtunud?»

Dangel lõi kannatamatult käega.

«Kust sai proua Milda need saksavastased ässituslehed?»

«Ma ei saa aru, härra Dangel.»

«Te arvate, ma usun, et teie ja proua Milda vahel oli saladusi?»

«Põrandaalused ajalehed Milda juures . . .» ei suutnud toibuda Gediminas. «Võimatu, härra Dangel! Mildat ei huvitanud poliitika kunagi. See on mingi arusaamatus, härra obersturmführer.»

Dangel uuris Gediminast tähelepanelikult.

«Seekord teie silmad vististi ei valeta,» ütles ta, haaratuna ootamatust mõttest. «Kuid fakt jääb faktiks: ajalehed leiti

Vainorase korterist. Kas te tõesti mõtlete, et härra Vainoras . . .»

«Ma ei mõtle midagi, härra Dangel. Te ise märkisite õigesti, et minu ja Milda vahel ei saanud olla mingeid saladusi. Ta oli poliitikast niisama kaugel kui mina, tean seda hästi, võite mind uskuda, härra Dangel.»

Dangel noogutas heakskiitvalt.

«Härra Džiugas, lubage esitada veel üks küsimus,» lausus ta mõtlikult. «Ma tean, et alles hiljaaegu olite teie ja Adomas Vainoras head sõbrad. Teie pole nende hulgast, kes kergesti alistuvad naiselikele võludele, et armastuse nimel ohverdada oma kõlbelised põhimõtted. Missugune põhjus viis teid sõbra perekonna lõhkumiseni?»

Gediminas naeratas nukralt.

«Perekonna lõhkus Adomas ise, härra Dangel.»

«Palun täpsemalt.»

«Milda pole niisugune naine, kes nõustuks kandma tapetutelt võetud sõrmuseid, härra Dangel. Tal on vastik suudelda meest, kellel on verelehk küljes.»

«Taimetoitlasest emane, tahtsite öelda.» Dangel naeris teeseldult. «Jah, selles suhtes te sobisite teineteisega, mõlemad rohusööjad. Te arvate, et igal kahejalgsel olendil, kes naisest sünnib, on õigus elada. See on üsna luuleline filosoofia, härra Džiugas, kuid ebateaduslik. Kujutlege, missugune kaos tekiks looduses, kui tugevamad olendid ei hävitaks nõrgemaid. Maakera loomastik oleks ammu väärastunud, sest keskpärased, keda on enamik, oleksid neelanud endasse eliidi. Seesama loodusseadus käib ka inimeste kohta. Ent rohusööjate ohtra paljunemise tõttu rikuti seda üha sagedamini. Teiesugused filantroobid, härra Džiugas, mürgitasid inimesi hukatuslike ideedega, sisendades neisse antihumanistlikku moraali, mille järgi geenius peab jagama leivatükki saatidega, et muutuda nõndaviisi ka ise samasuguseks sandiks. Meie aga ütleme — ei! Maailm on loodud kõige tugevamate, kõige tervemate, kõige andekamate inimeste jaoks. Iga alaväärtuslik on inimkonnale koormaks, piduriks tema progressile, ta ei ole määratud valitsema, looma vaimseid, kultuuriväärtusi, vaid kandma telliskive, millest meie, täiuslikud, ehitame uue tsivilisatsiooni palee. Saksamaa on ajaloo poolt kutsutud täitma seda üllast missiooni. Näen teie pilgust, et te ei usu, härra Džiugas. Väga kahju. Ma lihtsalt imestan, kuidas teie, haritud inimene, kelles on aaria verd, ei taha astuda sisse teie ees pärani avatud väravast, vaid otsite auku aiapiirangus. Ja üldse, ma ei saa enam leedu intel-

ligentidest aru. Naeruväärsed lapsed, kes ehitavad kaardimajakesi. Õhutavad saksavastaseid meeleolusid, levitavad kõige arutumaid kuuldusi, aga ei näe seda, et raiuvad oksa, millel ise istuvad. Te ju aitate bandiite, härra Džiugas! Aitate Moskvat! Kui Saksamaa peaks kaotama, mida ükski terve mõistusega inimene muidugi ei usu, tulevad siia venelased. Mitte inglased ega ameeriklased, nagu te loodate, vaid bolševikud. Ja seekord on nad kurjemad, härra Džiugas, nad tasuvad kuhjaga nende kuulide eest, mis te põgenejatele selga lasksite. Ja veel mitme asja eest... Nad klaarivad arveid kohapeal, vaguneid pole vajagi. Soovitaksin minu sõnade üle hästi järele mõelda ning järgmisel korral vastata küsimustele ilma keerutamata. Ärge kuritarvitage meie kannatust, härra Džiugas. Teate, ühelegi inimesele ei meeldi, kui ta riputatakse, pea alaspidi, ja tema taldu kõdistatakse hõõguva rauaga või siis kistakse küüned küljest. Üpris ebameeldiv protseduur. Kas tasub kannatada nende pärast, kes teid nagunii — kui Moskva mehed siia jõuavad — teise maailma läkitavad?»

Dangel kallas oma pitsi täis, rüüpas pisut ja süütas uue sigareti. Gediminas silmitses tema kätt, mis lebas laual. Surnukahvatu, sale, puhas ja elegantne. Kas timukal võivad olla nii ilusad käed? Need hoolitsetud küüntega pikad peened sõrmed võivad noppida lilli, hellitada naist, paitada lapse pead. Kui kergemeelselt talitab mõnikord loodus, kaunistades seda, mida peaks moonutama! Gediminas võpatas ootamatust kujutluspildist. Milda ja Dangel... Voodis või diivanil. Ta ei teadnud ega tahtnudki teada üksikasju. Ta oli niigi kulutanud palju jõudu, et kustutada kujutlusest see masendav pilt, mille oli loonud ise, kuuldes Milda nappi ülestunnistust. Ja nüüd, mil tahtejõud oli nõrgenenud, kerkis see taas eredalt teadvusse. Milda ja Dangel... Heledad juuksed padjal laiali, nõtke, klaverimängija sõrmedega käsi... Milda paljastel õlgadel, rindadel, pihta mööda libisemas...

Gediminas heitis Dangelile vihkava pilgu. Väsimus oli nagu käega pühitud.

«Ma ütlesin teile kõik, mis ma s a i n öelda,» lausus ta, tundes järsku, et nähtamatud köidikud, mis teda Dangeli ees olid kütkes hoidnud, langevad maha. «Isegi kui te mind jalgupidi üles riputaksite, nagu te lahkelt suvatsesite öelda, ei oleks mul midagi lisada.»

«Arvate?» Dangel naeratas põlglikult, kuid ei suutnud varjata ärritust. «Meie arsenalis on ka täiuslikumaid vahendeid kui need, mida ma siin kiiruga mainisin. Arvan, et me ei jõua neist pooligi käiku lasta, kui te juba inglihäälel laulate, pihtides nii oma kui ka võõraid patte.»

Gediminas krimpsutas nägu.

«Kui ma olen teie ees milleski süüdi, härra gestaapoülem, siis ainult selles, et püüan jääda inimeseks,» ütles ta, vallatud veidrast soovist kahmata laualt pudel ja virutada Dangelile vastu pead. «Teie terminoloogia järgi — rohusööjaks. Mul pole inimeste söömiseks isu, mis parata, nõnda on mu organism kord loodud. Kahtlemata olid olemas kõik tingimused ajavaimuga kohanemiseks — minna metsa või asuda teenima teid, nagu tegi Adomas Vainoras, kuid nähtavasti kuulun ma nende inimeste hulka, kes on pigem nõus surema inkvisiitori käe läbi, määrimata oma nime, kui jääma ellu, Juuda kolmkümmend hõbeseeklit taskus. Kahtlen väga, kas teie vahendid, mis panevad piinatava inglihäälel laulma, nagu te suvatsesite öelda, sunnivad mind ühinema selle inglikooriga.»

Dangel kissitas silmi. Parema silma laug tõmbles ja tardus siis, nägu moondus. Kuid ainult hetkeks. Ta tahtis nagu naerma pahvatada, kuid taipas järsku, et naer on kohatu, ja hammustas tusaselt huulde.

*«Ja, Sie sind ein ungewöhnliches Wesen,»** surus ta läbi hammaste. Tema hääl oli tundmatuseni muutunud. «Kuid me oleme näinud ka niisuguseid. Meil on kogemusi. Te kuulute seda liiki olendite hulka, kes on tundetud füüsilise valu suhtes, ent reageerivad küllaltki erksalt, kui näevad, et piinatakse teist, eriti just lähedast olendit. Arvan, et te ei suuda jääda ükskõikseks, kui naudite näiteks niisugust vaatepilti: minu mehed pigistavad proua Milda ilusat kätt eriliste tangidega. Sõrmeotsad lähevad algul siniseks, seejärel tungivad nahast välja vaevumärgatavad verepiisad. Küüned liiguvad paigast, kuid täielik maniküür on veel kaugel. Punaseks hõõgutatud nõelad küünte all ja kõik muu...»

Gediminas tõmbus kühmu, tundes kusagil sisemuses piinavat valu.

«Te ei tee seda!» lalises ta, tahtes end püsti ajada. «Milda ei ole süüdi. Te ei tohi seda teha naisele, kellele... keda te ise...»

Dangel pööras end tugitoolis, ning järgmisel hetkel nägi Gediminas tema käes püstolit.

«Ja kui te ikka veel vaikite, kaheldes, kas maksab tasku

* Jah, te olete ebatavaline olevus.

pista kolmekümmend hõbeseeklit,» jätkas ta niisamasugusel ilmetul häälel, «asetame vastava pressi vahele proua Milda jalakese, mida me mõlemad oleme tähelepanelikult uurinud, alates ilusatest pahkluudest kuni kohani, kus see on ühenduses kehaga. Ja siis te kuulete, kuidas murdub luu. Nõndasamuti ragiseb kuivanud rõngassai, aga ma ei arva, et need helid paneksid teil sülje jooksma, kuigi oleksite enne seda kolm päeva söömata.»

«Uskumatu . . .» sosistas Gediminas, pühkides väriseva käega laubalt külma higi. «Metslased . . . Seda võivad ainult metslased . . .»

«Miks, härra Džiugas? Piisab ainult mõnest avameelsushetkest, ja kõik see jääb ära. Ta väljute siit, proua Milda käevangus, otsekui noorpaar kirikust. Ja teie sundnormide asjas pigistame silmad kinni, just nagu poleks midagi olnudki. Mõelge järele. Teist, ainult teist oleneb, kas teile kallis inimene ja teie ise pääsete või hukkute.»

Dangel tõusis püsti, andes mõista, et jutuajamine on lõppenud. Ka Gediminas tõusis, kuid mitte kohe. Pea käis ringi, jalad ei kuulanud sõna, olid nagu puust, ning alles pärast kolmandat katset õnnestus tal tugitoolist välja saada.

«Te olete hirmus inimene, härra obersturmführer,» pomises ta, vaadates läikimalöödud parketti oma jalge all.

«Väga suhteline mõiste, härra Džiugas.» Dangeli hääl ja sammud kaugenesid. Kolises tool, mis paigalt lükati, — Dangel istus kirjutuslaua taha. «Lõvi on gasellile õudne loom, lõvile aga on lõvi ainult lõvi. Olge lõvi, härra Džiugas, ja meie vahel pole enam mingeid arusaamatusi.»

«Te soovite, et saadaksin surma teised, päästes enese ja Milda. Kuid öelge, kas me suudaksime olla temaga õnnelikud, kui oleme vabaduse ostnud sellise hinna eest? Ei, ma kaotaksin Milda nõndasamuti nagu Adomas tema kaotas. Me jääksime teineteisele võõraks ka siis, kui elaksime eluaeg ühes ja samas toas. Teil kui teisel elusolendite klassi esindajal on kahtlemata raske mõista, et parem on mõned päevad enne surma taluda kõige kohutavamaid piinu, kui piinelda hingeliselt kogu elu.»

«Abführen!» hüüdis Dangel käskivalt.

Gediminas tõstis pea: uksel seisis sirgutõmbunult SS-lane.

SEITSMES PEATÜKK

I

Kes leiaks riimitagi kõnes jõudu
sest kõnelda, mis siin sain näha veel,
ja kirjeldada haavu, verd ning õudu?
Ei suuda seda inimese keel,
me mõistusesse piinad need ei mahu,
jääb väetiks kõne meil ja nõdraks meel.

*(Dante. Põrgu XXVIII laul)**

Ta tõugati läbi laia, kahe poolega ukse suurde saali, mis sarnanes halli kaljusse raiutud hiiglasliku nelinurkse kaevuga. Siin valitses tühjus ja süngus, siin polnud aknaid, mööblit, isegi elektrilampi ei olnud kusagil näha, ent mingil seletamatul kombel tungis siia hämar õhtuvalgus. Algul näis Gediminasele, et peale tema ja selja taga seisva kahe gestaapolase pole selles lihvitud seintega tohutus kivikirstus mitte kedagi. Terasemalt silmitsedes aga nägi ta saali lõpus liikumas valget kuju, mis üha suurenes, tulles aegamisi lähemale. See oli Milda. Ta kõndis siira-viira, just nagu käiks ligedal luhal, püüdes hoiduda teele sattunud veeloikudest. Rinnale vajunud pea, heledad juuksesalgud, sipelgapiht, lühike läbipaistev kleit — kõik see peegeldus siledal läikival põrandal. Gediminasele näis imelikuna, et Milda ei jookse otse tema juurde, käed ette sirutatud, naerdes ja hüpeldes nagu alati, kui nad suvel kokkulepitud paigas kohtusid, vaid keerutab siia-sinna, just nagu otsides midagi. Alles siis, kui Milda lähemale jõudis, taipas Gediminas, miks ta käib nii imelikult: üle kogu saali, märgistades läbikäidud teed, lookles kitsas rada, mis oli tihedalt täis metallist teravikke. Milda pööras kord ühele, kord teisele poole, tahtes asetada oma palja jala siledale põrandaplaadile, kuid silmapilkselt tärkas selles kohas nõeljas terasest võrse.

«Piisab, kui ma räägin kõik, mida tean partisanidest,

* Käesolevas peatükis esinevad katkendid Dante «Põrgust» on tõlkinud Harald Rajamets.

annan välja Musta Köndi, juhatan nad metsaservale, turbatöölise majakese juurde, ja me läheme koos Mildaga siit minema,» mõtles Gediminas.

Milda tõstis pea ja vaatas talle otsa, just nagu oleks kuulnud seda mõtet. Näol peegeldus ääretu piin, silmis oli palve. Veretud huuled liikusid, ei paotunud, kuid Gediminas mõistis, mida naine tahab öelda.

Ta langetas aeglaselt silmad, pidamata vastu Milda süüdistavale vaatele. Tema pilk libises pikkamisi mööda saledat, liblikkerget keha alla, paljaste jalgadeni. Väikeste valgete põidadeni, millest oli läbi tunginud tihe terasnõeltest hari. Nõelaotstes punetasid imepisikeste maasikatena vaevumärgatavad verepiisad. Siis hakkasid need paisuma otsekui puhkevad õiepungad, saali lagi ja seinad kadusid, nende tagant ilmus nähtavale helesinine taevavõlv, kivipõrandal aga lõi voogama punane mooniväli. Milda kahlas selles, kekseldes nagu jänku. Heledad juuksed lehvisid tuules ja langesid salkudena saledale kaelale, väikestele kõrvalestadele, laubale, õnnest tulvil silmadele, mis särasid nagu kaks sinist pärli päikesekiirtes. «Ma kirjutan sinust luuletuse,» ütles Gediminas, «ja panen pealkirjaks «Liblikas».» Milda naeris, kuid ei olnud sellise pealkirjaga päri, sest liblikas elab ju ainult mõne päeva, tema aga tahab eluaeg olla õnnelik oma paksuhuulelise poeediga. Gediminas haaras ta sülle, tõstis selga nagu väikese lapse. Paljad jalad kõlkusid mehe rinnal, ning ta silitas hõbejate karvakestega kaetud sääri, näpsis Milda varbaid nagu karikakra õielehti, lugedes: armastab, ei armasta... Vana, kuid alati uus mäng... Ja see kõrge taevas pea kohal — mõnikord päikeseline, selge, mõnikord sügiseselt morn, pilvedest turris, ja üksik heinaküün tee ääres, või mets, täis lindude tervitussädinat...

«Kuidas siis on, härra Džiugas? Kas teil pole ikka veel midagi uut öelda härra obersturmführerile?»

Hääl tuli kusagilt ülalt. Rahulik ja külm nagu selle nelinurkse saali seinad, millel veeresid ähmased veepiisad otsekui higi surmamõistetu laubal. Mooniväli oli kadunud. Silme ees oli jälle sile kivipõrand, mida mööda siksakke tehes kiiresti eemaldus üha väiksemaks muutuv valge kuju.

«Pidage! Pidage ta kinni!» hüüdis Gediminas, taibates järsku, et ta ei näe Mildat enam iial. «Tooge ta siia tagasi! Ma räägin kõik...»

Esimene heli, mis ta ärgates kuulis, oli nari kägin. Süda tagus metsikult, ihu värises. Kuid mitte külmast, ehkki ta oli mantli põrandale ajanud, teda kohutas omaenda karje, mis,

nagu näis, kajas ikka veel toas. Õieti ei mõjunud talle niivõrd karje, kuivõrd just ootamatult välgatanud mõte, et kõik see polnudki ainult unenägu. Ta ei maganud kuigi sügavalt, vaid tukkus, sest nüüd meenusid selgelt hääled — mingi koppimine laes, valvuri sammud ukse taga, isegi nari kägin. Kõik see põimus alateadvuses kerkinud piltidega. Niisugune võrdlemisi terviklik unenägu ei saanud tekkida ilma mõistuse osavõtuta. Kas tõesti idanevad temas juba reetmise seemned? Kuusteist ööpäeva on teda keedetud selles põrgukatlas, peaaegu igal öösel nägi ta jubedat und — kord piinati isa, kord Mildat —, ent hetkekski polnud veel tulnud mõtet päästa neid alatuse hinnaga. Alati, kui kõlksatas riiv, kattus ta külma higiga, arvates, et teda viiakse timuka juurde, kus näeb Mildat. Piinatud naist, kes anub abi. Ja kes seejärel kiljub valust (kõrbeva liha lõhn), needes teda, Gediminast. Kuid sisse tulnud SS-lane tõi hommikusöögi, lõuna, õhtueine. Kord päevas aeti ta piki kitsast pimedat koridori tualettruumi, kuhu tühjendas oma ööpoti. Ei, päeval võis ta olla rahulik, siis nad ei korraldanud veriseid vaatemänge, mis olid määratud tema, «ebatavalisest liigist olendi» kujutlusvõime ergutamiseks. Nad arvasid, et kõige parem on seda teha öösel, kui inimene sügavasti magab. Tõmmata vang narilt maha, mõnikord kallata talle ämbritäis külma vett kaela, et peletada minema magusad unenäod, seejärel aga tirida külmast, hirmust ja jõuetust raevust värisev inimene põrgu üheksandasse ringi. Ta läks sinna, olles iga kord valmis jubedaks kohtumiseks, kuid selles heledalt valgustatud toas, kuhu ta tõugati, ei olnud kunagi Mildat. Tema asemel seisis kirjutuslaua ees meesterahvas. Iga kord mitte küll üks ja seesama, kuid alati mees. Gediminas pandi nurka toolile istuma, ning siis algas... Ta langetas pea, sulges silmad, püüdes end peita kohutava vaatepildi seest, kuid piinatava südantlõhestava karjumise eest ei pääsenud kuhugi. Õhk täitus vere ja kõrbeva liha lõhnaga, mis ajas oksele. Kui ohver kaotas teadvuse, lohistasid timukad ta toast välja, et teine peatselt asemele tuua.

«Härra Džiugas,» pöördus siis Gediminase poole ülekuulaja, kellel oli seljas gestaapolase rohekashall, untersturmführeri eraldusmärkidega munder. «Kas teil pole härra Dangelile midagi uut öelda? Kui minu mehed toovad siia naise, keda te praegustes oludes ei sooviks näha, võib olla juba hilja.»

Gediminas vaikis.

Siis naasid uurija «mehed». Nendega oli kaasas uus

ohver. «See pole naine . . .» Gediminas ohkas alati kergendatult, häbenedes seda omakasupüüdlikku tunnet.

Taas hoobid, tigestunud timukate hüüded, mis segunevad verd tarretama panevate oietega, kukkuva keha mütsatus.

Paar tundi niisugust piinamist, ja Gediminas naasis oma kambrisse, seistes vaevu jalul, ning sellisel ööl ei jäänud ta enam magama. Kogu päeva kajasid kõrvus ülekuulatavate metsikud karjed, raksatasid hoobid, ta nägi inimesi, kes olid mõistetud piinarikkasse surma — selle olid nad valinud ise, et teised võiksid elada. Ta tukerdas nurgast nurka, käis edasi-tagasi, ning hetkekski ei vabanenud ta kohutavast mõttest, et iga astutud sammuga jõuab üha lähemale õhtu, see õine tund, mil taas kolksatab ukseriiv ja ta aetakse verisele etendusele. Ta mõistis, et kõige parem on olla magamata — surmväsinud organism ei reageeri kuigi tundlikult —, kuid ainult ühel ööl õnnestus tal oodata, ilma et oleks sulgenud silmi. Tavaliselt oli tema uni lühike ja rahutu, kuid neil oli koeranina, nad lausa haistsid, millal ta tukub, ja tungisid kambrisse. Väljus koos nendega, julgustades end ja mõeldes õudusega, et seekord on uurija laua ees Milda. Alati aga nägi ta seal meest, mõnikord uut, mõnikord seda, keda oli varem näinud. «Nad tahavad mind tasakaalust välja viia, närvid viimse võimaluseni pingule ajada. Kui ma olen psüühiliselt murtud, pannakse piinapinki Milda,» tegi ta järelduse. Ent tahtmatult tekkis ka teine järeldus: Adomase korterist leitud põrandaalused ajalehed on Dangeli väljamõeldis, Milda on vabaduses; ja kui ta hirmutamise mõttes areteeritigi, siis pole mingit moraalset alust tema piinamiseks. Moraalset alust . . . Säärased mõtted kihutas Gediminas kohe minema, sest praegu polnud midagi ohtlikumat rahunemismeeleoludest, mis võivad viia hingelise nõtruseni. Kas kiskjatele on vaja mingit moraalset alust? Ah, sa oled lapsik, kulla mees . . .

. . . Sest seal, kus kurjusega ühte sammu
käib mõistus, olles talle nõuks ja toeks,
end kaitsta inimsool ei jätku rammu.

Ühel ööl — see oli just enne hukkamisi linnaväljakul — toodi uurija kabinetti inimene, keda Gediminase nähes oli juba kord piinatud. Mees pandi toolile istuma, sest ta ei püsinud jalul, seoti seljatoe külge kinni ja asuti tööle. Inimene ei karjunud, ei vandunud, ei väitnud, et ei tea midagi, — ta vaikis. Vahetevahel tungis tema rinnast oie, kuid samas püüdis ta selle alla suruda, just nagu häbenedes nõrkusehetki.

Gediminas ei teadnud, mida mehelt kuulda tahetakse, sest igale ülekuulatavale esitati üks ja seesama küsimus: kas tal on midagi lisada varem öeldule? Kui mees valust hullununa karjus, et ütleb kõik, viidi Gediminas ära.

«Selle tõpra närvid on jäsemetes,» kuulis Gediminas uurija raevunud häält. «Tehke tema vasak jalg lühemaks.»

Gediminas pigistas silmad kinni, ehkki istus, lõug rinnale surutud, nähes ainult põlvedel lebavaid raudus käsi — enne kongist väljaviimist pandi tal käed alati raudu. Kolises tool, kajasid sammud. Valmis. Timukad ei armastanud töö juures omavahel rääkida. Siis katkestasid kurjakuulutava vaikuse mingid pehmed helid, mis pikkamisi tugevnesid, muutusid teravamaks, läbilõikavamaks, kuni lõpuks kostis viunumine — nõnda viilitakse vaheda viiliga kuiva puitu.

Piinatav krigistas hambaid ja ägas haledalt.

Gediminas surus ühe kõrva vastu õlga, teise aga toppis kinni sõrmega, tõstnud aheldatud käed pea juurde.

«Härra Džiugas,» ütles untersturmführer lähemale tulles. «Oma praktikantidel ei luba me magada. Pange tähele: kui te nõnda edasi istute, nina püksiauku topitud, me jätkame puusaagimist. Kui teil sellest tõprast natukenegi kahju on, siis vaadake sagedamini tema poole.»

Gediminas tõstis meeletu pilgu. Uurija viipas käega, ning viunumine lakkas.

«Iga kord, kui ma näen, et te tunnete huvi meie tegevuse vastu, käsin teha väikese vaheaja,» lisas ta, kõverdades nägu, just nagu valutaks tal hammas.

«Lurjused . . .» pomises Gediminas. Tahtmata uskuda seda, mida nägi, silmitses ta ülekuulatavat, kes oli asetatud kahele toolile. Need olid seatud nii, et sealjatoed olid väljapoole. Üks jalg toetus põrandale ja oli elektrijuhtmetega seotud toolijala külge, teine aga oli välja sirutatud ning pistetud teise tooli seljatoe alumises osas olevasse vahesse. Püksisäär — pükstest olid jäänud vaid räbalad — oli otsast rebitud. Jalg kujutas endast sel kohal mustavat massi, millesse oli lõikunud metallraamiga rauasaag. Üks gestaapolane seisis, hoides kinni toolileenist, mille alumisest osast oli läbi pistetud ohvri jalg, teine sakslane oli ühel põlvel, sae käepide pihus, ja ootas ükskõiksel ilmel käsku töö jätkamiseks.

Gediminas, suutmata sellist vaatepilti kauem taluda, kattis näo kätega. Uurija kraaksatas midagi saksa keeles, ja taas oli kuulda, kuidas saeti luud.

«Püüa vaadata . . . püüa teda vaadata, siis nad katkestavad . . .» mõtles Gediminas. Väsisedes nii, et käerauad tasa-

kesi kõlisesid, tõstis ta pilgu timukatele, ning untersturmführer, hambad irvi nagu hundil, käratas: *«Genug!»**

«See härra seal nurgas tunneb teile südamest kaasa,» pöördus ta vigases leedu keeles ülekuulatava poole. «Katsuge meelde tuletada, võib-olla olete tuttavad.»

Mees ei liigatanudki. Ta istus, seotud rihmadega kõrge toolileeni külge, raske pea õlale vajunud. Hallil näol, mis meenutas üleujutatud tüüpõldu, voolas higi. Kollakad tursunud laud avanesid, ning Gediminas nägi pruune selgeid silmi, milles helkis niisugune sisemine jõud, murdmatu veendumus oma tões ja ääretu vihkamine, et näis, nagu tunneks see inimene end häbiväärselt alandatuna, kui keegi talle kaastunnet avaldaks. Kandiline lõug, arm lihava, sirge nina ääres, mustad juuksed . . . Gediminas oli kindel, et on seda nägu kusagil näinud, aga kus, see ei meenunud.

Alles järgmisel hommikul, kui ta selle mehega uuesti silm silma vastu sattus, seekord linnaväljakul võllapuu juures, meenus talle — see oli üks kolmest partisanist, kellega ta oli kohtunud turbatöölise majakeses. Marius kutsus teda Karuks. SS-lased tirisid ta esimesena välja veoautost, millega surmamõistetud siia toodi, võtsid kaenalde alt kinni ja lohistasid võlla juurde. Seal seisis taburet, sellele tuli asetada surmamineja ning siis silmus kaela panna. Et Karu ei suutnud jalul püsida, hoidsid kaks SS-meest teda õlgadel, kuni kolmas silmuse kaela viskas. Gediminas seisis, käed selja taha seotud, suutmata hukatavalt pilku eemaldada, ning tundis kergendust. Viimaks ometi lõpevad selle inimese kannatused. Pärast seda, mis ta oli öösiti näinud piinakambris, paistis Gediminasele, et timukad teevad oma ohvrit tappes talle ainult head. Jah, surm pole kõige raskem silmapilk inimese elus, mõnikord on see õnnistus ja pääsemine. Karu mõtleb vististi sedasama, vaadates otsekui selginenud pilgul ümber võlla aetud rahvasumma. Inimesi oli palju, kuid SS-lased püüdsid neid tänavailt veelgi juurde ja saatsid jälgima vaatemängu, mis nende arvates pidi mõtlema panema igaüht, kes oli nakatatud mässulistest ideedest. Kui poleks olnud ümberringi saalivate sakslaste hõikeid ja möödasõitvate autode mürinat (vahel lendas üle lennuk), oleks väljakul valitsenud hauavaikus. Inimesed seisid tummalt, enamikul oli pea norus, ainult mõni uudishimulikum trügis võllale lähemale, jäi aga varsti rahvasummas häbelikult toppama, alistudes üldisele meeleolule. Ometi oli inimeste hulgas vähe

* Küllalt!

neid, kes ootasid, et tuleks tagasi lipp, mille all võitlesid ja mille eest nüüd surevad hukkamõistetud . . . Ent Karu just nagu otsis rahvahulgast oma mõttekaaslasi, jättes nendega hüvasti, julgustades neid uhke naeratusega nagu võitja, kes teab, et elu polnud elatud asjatult. Aval pilk pruunidest silmadest lendas üle inimeste, paistes huuled paotusid, ning Gediminas kuulis nõrka hüüet, mis aga veeres üle kogu väljaku nagu kõuekõmin:

«Elagu nõukogude võim . . . Surm okupantidele! Igavene au suurele . . .»

Ta ei lõpetanud — üks SS-lane viipas käega, ning teised kaks lasksid korraga lahti oma ohvri, kes jäi õhku rippuma. Kuid Gediminas oli pilgu juba langetanud. Ta nägi vaid Karu jalgu. Põlvini paljaid, mustendavaid, konksus varvastega jalgu. Need õõtsusid poole meetri kõrgusel väljaku munakivide kohal edasi-tagasi, just nagu otsides tuge, et Karul oleks võimalik lõpetada poolelijäänud lause. Seejärel ilmusid nende kõrvale teine ja kolmas jalapaar. Gediminas sulges silmad, kuid nägi ikkagi poodute jalgu. Viis paari jalgu saatsid teda läbi kogu linna, vangikambrini, ja jäid siia — nii nagu kõik muugi, mis ta selles põrguringis läbi oli elanud. Vahetevahel kerkis kujutlusse Karu nägu, selle ilme mõned hetked enne surma, ta kuulis Karu kähedat häält ja imestas ise, et ei tunne hukatu vastu mingit haletsust. Karu suri nagu inimene, kes oli ausalt elanud oma elu, ja kõik. Mis parata, see oli möödapääsmatu. Gediminas haletses teist meest, kes ainukesena surmamõistetuist langes võlla juures põlvili, palus armu, karjus, et ta pole süüdi, sõbrad saatsid ta hukka. Lurjus. Tahtis iga hinna eest ellu jääda, küllap andis gestaapole välja nii mõnegi kaaslase, aga ikka ripub ta nüüd koos tõeliste inimestega. Jah, need inimesed surid õnnelikena, uskudes oma tõde. Võib-olla oli ka nende südametunnistusel mõnigi elu, kuid nad tapsid enesekaitseks, mitte aga metsiku mõrvakire mõjul, teostamaks kellegi maniaki väljamõeldud ideoloogiat.

«Kui põrkavad kokku kaks pahet, millest üks on suurem, kas siis teine neist ei sisalda endas positiivset alget, mis annab õiguse hävitada? Dangel tahab miljonite inimeste kannatuste hinnaga luua paradiisi aarialaste eliidile, eelkõige sakslastele, Marius aga on tõstnud relva, et talitseda mõrvareid.

Kuid varsti udust puhtaks teeb ta taeva
ja kõikd valgeid rängalt rabab seal.
Ma räägin nii, et hing sul tunneks vaeva.

Kas jätkub kõigile ruumi puhta taeva all? Vaevalt... Inimesed pole maa peale eales lahedasti ära mahtunud. Võibolla voolavad pärast sõda samuti lahusolekupisarad, ühtesid alandatakse ja teisi ülendatakse, kuid praegu on olemas piinakambrid, võllapuud, hauad lepalaantes. Ja kui paljusid fašistide kuritegusid me veel ei tea! Ning kõik see on praegu! Täna! Iga tund, iga hetk mõrvatakse metsikult inimesi. Meie püha maa on muudetud põrguks, kus valitsevad dangelid. Ja mina, lihtsameelne, lootsin selle põrgu eest varju leida iseeneses. Lootsin end mitte kõrvetada, kui ümberringi möllavad leegid, end mitte tõrvaga määrida, kui otse minu all podisevad tõrvakatlad. Ma elasin illusioonidest. Just nagu polekski inimestel luid murtud, neid hõõguva rauaga põletatud, maha lastud ja üles poodud enne seda, kui ma kõike oma silmaga nägin...»

Gediminast ei rõhunud need mõtted sugugi vähem kui piinarikas ootamine: millal avaneb kambri uks ja ta viiakse vaatama järjekordset etendust timuka juurde, keda nimetatakse uurijaks. Istudes oma nurgas selja taha seotud kätega (käerauad asendati tavalise nööriga, et ta ei saaks kõrvu kinni toppida), tundis ta end piinatava ees otsekui süüdlasena. Just nagu jäänuks tal midagi tegemata, ja seepärast see inimene siin nüüd oligi. Ta ei teinud, ja mitte kunagi ei saa ta oma viga parandada, hilja... Jõuetus meeleheites oigas ta koos ülekuulatavaga või pistis karjuma timukate peale, puistates nad üle kõige vängemate sõnadega. Siis seoti ta toolileeni külge, ning uurija ise, hambad irvi nagu hundil, jagas talle mõlema käega kõrvakiile. Gediminas vaatas talle tigedalt muiates otsa, tundes nukrust ja hirmu, et võib inimest nõnda vihata. «Kui mu käed oleksid vabad... kui käed oleksid vabad...» undas veri kõrvus. Ja ta nägi vaimusilmas, kuidas haarab uurijal kõrist, paiskab ta põrandale ja tulistab tema enda püstolist talle pähe. Siis on ülejäänud kahe timuka kord... Ta poleks iialgi uskunud, et tuleb niisugune aeg, mil üksnes kujutlus inimese tapmisest pakub naudingut. «Inimese? Missuguse inimese? Selles piinakambris on ainult üks inimene — nende ohver. Mina? Ei, mina pole inimene, mina olen ainult pealtvaataja.»

Kui Gediminas väljus, ei küsinud uurija enam: ehk on teil härra Dangelile öelda midagi uut? Nüüd kõlas see hüvastijätulause pisut teisiti: kui tahate näha härra obersturmführerit, ärge häbenege mulle ütlemast. Üleeile öösel, kui Gediminas piinatava röökimist kuuldes ei suutnud enam vastu

pidada ja ka ise karjuma hakkas, sai ta kõrvakiile tavalisest rohkem ja uurija lausus, saates teda raevuka pilguga:

«Nagu ma näen, härra Džiugas, läheb teile vaja minu poiste abi. Mis siis ikka, ma pole vastu, võite omal nahal proovida, mida nad suudavad.»

«Tean. Nad oskavad elusalt inimeselt naha maha nülgida, võivad südame välja kiskuda ja seda närida, kui see veel tuksub, kuid teha inimesest lurjust, kui inimene ise ei taha, pole neile jõukohane,» nähvas Gediminas.

Ei, tal polnud mõtteski end reetmisega lahti osta. Vastupidi, iga piinakambris veedetud tunniga kasvas tema visadus, ta sai jõudu üha suurenevast vihast metslaste vastu, kes olid ta teinud oma koletute kuritegude tunnistajaks, ning kõik see, mida Gediminas pidas oma isiklikuks vaimseks omandiks ja mis otsekui tõstis ta maailma porist kõrgemale, lagunes ja sulas lausa silme all nagu liivast tamm merelainete ja tuule käes.

Kust siis küll on pärit see jampslik sonimine? See Milda jube kolgata tee sünges kivisaalis? Ja see reeturlik karje: «Pidage ta kinni! Tooge tagasi! Ma räägin kõik!»

Gediminas istus värisedes naril. Imestas ja muutus veelgi rahutumaks, kui nägi, et kambris on valge. Hommik... Ilus detsembrihommik. (Ta oskas juba teha vahet pilvise ja päikeselise päeva vahel, ehkki päikesekiired ei tunginud läbi akna mattklaasi.) Kuidas see juhtus, et ta täna nõnda kauaks magama jäi? Ah jah, ta ei olnud ju öösel piinakambris. Esimene öö vangistusaja kuueteistkümne päeva jooksul. Mis neil kavas on? Otsustasid anda puhkust või panevad välja uued, veelgi kohutavamad püünised? Jah, viimane oletus on kõige usutavam. Ilmselt näeb ta juba täna piinatoolil Mildat, võib-olla aga pannakse sinna ta ise. Need veriste kätega lurjused ei tee vangile kõige tühisematki teenet, mille eest ei tuleks maksta uute, veel suuremate piinadega.

Ukse taga kõmisesid sammud, kõlksatas riiv. «Hommikusöök...» Gediminas hüppas narilt maha, püüdes taltsutada närvlikku värinat, millest vist isegi keel lõi suus tantsu. «Hommikusöök, hommikusöök...» kordas ta mõttes, taibates, et see pole nii. Hommikusöök toodi punktipealt kell üheksa, siis oli veel hämar. Kui sööki polnud toodud seni, siis ei tooda seda täna üldse — sakslased armastavad täpsust.

«Välja tulla!» hüüdis SS-lane, pistnud pea ukse vahelt sisse. *«Schneller!»**

* Kiiremini!

Tuttav koridor, õu, gooti akendega, põletatud tellistest hoone. Kitsas uks paremal. Kuid ees kõndiv SS-lane pöörab laiema ukse poole, kust ta esimesel korral sisse viidi. Dangeli juurde... Jah, järsk tsementtrepp. Esimene, teine korrus. Pikk pime koridor, mis lõhnab nagu pudupood. Täna on kõik teisiti kui tavaliselt. Isegi käed pole kinni seotud.

«Tere hommikust, härra Džiugas. Kas magasite hästi?» küsib Dangel, naeratades külalislahkelt, just nagu oleksid nad eile istunud ühise laua taga.

Gediminas silmitseb vaikides seina Dangeli selja taga. «Mariuse mehed poosid üles Kučkailise. Hästi tegid. Kuid selle kahejalgse vampiiri oleks pidanud kõigepealt...» mõtleb ta.

«Tunnen, et te olete solvunud, härra Džiugas.» Dangel tõmbab peoga üle põse, just nagu tahtes maha pühkida nähtamatut mustust. Pilgus on siiras kahetsus. «Andestage. Oli väike arusaamatus. Mul on hea meel, et ma ei võtnud teie suhtes tarvitusele karmimaid abinõusid. Te olete vaba, härra Džiugas.»

Gediminas võpatab. «Veel üks riugas sellelt leidlikult piinamismeistrilt...» mõtleb ta.

«Mis tingimusel, härra gestaapoülem?»

«Süütutele ei sea me mingeid tingimusi. Ma veendusin, et te pole süüdi, härra Džiugas. Meil on tõendeid. Siin on üks neist.» Dangel nõjatub toolileenile ja viipab käega loiult ukse poole.

Gediminas pöörab aegamisi ringi, oodates, et kuuleb mõnitavat naeru, kuid tal jääb suu ammuli — väikese ümmarguse laua ääres istub Tumenas. Istub sellessamas tugitoolis, kus viisteist päeva tagasi istus gestaapoülem ise ja Gediminas silmitses tema ilusaid saledaid sõrmi, mis hoidsid konjakiklaasi. Hall, ehmunud nägu, vähemalt kolmepäevane habe. Tumenas langetab väsinud silmad, pidamata vastu Gediminase pilgule.

«Me korraldasime Tumenase juures läbiotsimise,» jätkab Dangel igavleval häälel, «ja muidugi me ei pettunud. Härra Tumenas, teades, et meiega on kasulik hästi läbi saada, püüdis olla mõistlik ja nimetas oma...»

Tumenas hüppab tugitoolist püsti, raputab pead. Pikad juuksed langevad salkudena meeletult põlevatele silmadele.

«Ärge uskuge! Ära usu teda, Gediminas!» karjub ta, sirutades käed SS-lase poole, kes tal viimaks õlast kinni haarab ja tagasi tugitooli lükkab. «Ta valetab! Ma ei ole kedagi maha müünud.»

Dangel naeratab armulikult.

«Palun vabandust, härra Tumenas, et reetsin meie ühise saladuse,» ütleb ta rahulikult, kuid rõhutatud kahetsusega. «Neetud hajameelsus.»

«Valetab... valetab!» puhib Tumenas, niheldes tugitoolis.

«Olgu siis nõnda, kui see teile rohkem meeldib, härra Tumenas.» Dangel rikub valjult õhku, silmitseb ükskõikselt küüsi. «Ehkki, kui ausalt rääkida, milleks te peaksite häbenema? Saadame teid Saksamaale koos teiste gümnaasiumist pärit võitlejatega Leedumaa vabaduse eest, nagu te end kõlavalt nimetate, ja te ei näe enam ei härra Džiugast ega teisi, kelle ees peaksite piinlikkust tundma säherduse tobeduse pärast.»

Teadmata, mida mõelda, vaatab Gediminas nukralt Tumenast. «Ah, Algis, Algis... Dirvonaite, Gerdaitis, Lipkus, võib-olla veel keegi. Saksamaale... Sundtööle...» («Surmalaagrisse...» öelnuks ta poolteist aastat hiljem, kui hitlerlik impeerium lagunes ja kogu maailm kuulis natside kohutavatest kuritegudest.)

«Ära usu! Ära usu teda!» anuvad Tumenase silmad.

Dangel süütab suitsu, avab kirjutuslaua sahtli, otsib midagi. Tuhnib sahtlis ja kõneleb hooletult, just nagu oleksid tema juurde sisse astunud vanad sõbrad, kes mõistavad ja andestavad, et peremees pole saanud neile osutada vajalikku tähelepanu:

«Niisiis, härra Džiugas, me tulime härra Tumenase abiga järeldusele, et te olete Saksamaa suhtes lojaalne. Oli kahtlusi teie sidemete kohta bandiitidega, kuid need hajutas mõnede areteeritute ülekuulamise materjal. Tõsi küll, me ei saa teid kiita mõtlematu suhtumise pärast normitäitmisse, kuid selle asja me jätame teise instantsi lahendada. Minge aga rõõmsal meelel oma Lauksodisesse isa juurde, härra Džiugas.»

Gediminas, ikka veel uskumata kuuldut («Mida võib selles põrgus üldse uskuda?»), silmitseb Dangelit. Looda vähem, ei, parem ära looda üldse, siis pole nii valus, kui selgub, et Lutsiferi lubadus on vaid järjekordne trikk, mis peab tõrvakatla kõvemini keema panema.

«Kas te ka proua Milda vabaks lasete?» küsib ta, muiates kibedalt.

«Paraku...» ohkab Dangel.

«Miks? Kui te olete veendunud minu süütuses, siis seda enam...»

«Oh, *mein Herr*, te tunnete naisi nii vähe! Ta mängis meile vembu juba enne areteerimist. Mõtlematu samm, kui nii võib öelda.»

«Jah?»

«Just nimelt, härra Džiugas. Proua Mildat ei ole enam. Sel päeval, kui te koputasite Vainorase maja uksele, tahtes südant puistata, lebas ta laudsil.»

«Võimalik . . .» ütles Gediminas, lisades mõttes «härra Lutsifer». «Pärast kõike seda, mis ma teie juures nägin, ei pane ma imeks, kui te ütlete, et kogu linn lebab laudsil.»

«Ma rääkisin teile põrandaalustest ajalehtedest, mis me leidsime Vainorase korterist. Ta kartis vastutust ja võttis strühniini. Härra Tumenas, parandage mind, kui ma eksin.»

Vaikus.

Dangel kisub sigaretti. Pea viltu, jälgib ta suitsurõngaid, kuni need õhus haihtuvad. Puhh, puhh — taas avaneb Dangeli suu, lastes üles uusi rõngaid.

Vaikus.

Gediminas vaatab toas ringi. SS-lase must kuju, mis on otsekui kinnitatud seina külge. Tugitoolis kühmu tõmbunud Tumenas. Lumised majakatused akna taga. Aisakellukese nukker tilin ääretus lumekõrbes. Vene troika. Lermontov . . . Ja uuesti SS-lane, valge kolp kahe ristatud sääreluuga kõrgepõhjalise mütsi ees, suitsurõngad (puhh, puhh — Dangeli kummihuuled), Tumenas, valged majakatused akna taga . . .

Kõik ümberringi valge,
ja kohev lumi langeb . . .

«Jah, Gediminas . . . Raske uskuda, aga nii see oli . . . Selsamal ööl, mil sa minu juures olid.» Tumenase lõug ilmub mantlikrae tagant välja. Selgub, et näol on huuled, nina. See pole topis, vaid inimnägu. Silmis on niiske läige. Vaiki, vaiki, Algis. Aitab. Rohkem pole vaja!

«Tunnen teile kaasa, härra Džiugas, kuid paraku ei saa ma millegagi aidata. Kahju, ta oli tubli naine. Kuidas keegi, aga teie ja mina teame seda hästi.»

Gediminas vaatab üksisilmi lõhnavat suitsupilve, mis hõljub kirjutuslaua kohal. «Tapan selle koletise! Võtan tooli ja virutan vastu pead!» Kuid keha ei allu mõttele. Käed ja jalad on muutunud ränkraskeiks, kisuvad maa poole. Kivi. Teda katab üleni kivist kest, millesse tema hing jääb igaveseks üksinda.

«Teie tapsite ta! Teie!» tungib kivivanglast võigas karje.

Mürgine muie Dangeli kitsal kahvatul näol. Pilk nagu täissöönud kiskjal, kes teab, et tõeline pidu on lähedal. Ja, ja, esialgu teeme akna lahti. Aga ainult selleks, et kokku lendaks rohkem kärbseid . . .

«Gediminas, ära kuula teda, ma ei ole kedagi maha müünud . . .» hüüab Tumenas talle järele.

Dangel naerab.

SS-lane kõnnib kõrval. Piki koridori, järsust tsementtrepist alla, üle õue. Laseb väravast välja, tõstab isegi käe.

Seina taustalt eraldub kehvasti riides talupoeg — jänesenahkne müts, parkimata nahast pastlad kõverate jalgade otsas — ja asub Gediminase kannule.

Imelik linn . . . Sina seisad paigal, majad aga lähevad mööda. Mustad väravaalused, mustad aknad, must lumepuder kõnniteedel. Mustad inimesed. Must kirikutorn, mis on otsapidi mädases pilvevatis. Hiiglasuur sinkjaskollane paise ripub Suurkünka kohal, linna kalmistu kiviaia kohal, raagus puude kohal, mille juured on inimestega väetatud mullas, maa kohal, mis on täis riste ja kivist hauasambaid. Päike. Päikese segipekstud, paistes nägu, mis vaatab valuliselt läbi verise pilvemähise. Keegi tõstab möödudes kaabut. Keegi seisatab, liigutab huuli. Musti huuli, mis sarnanevad metallpärja roostetanud lehtedega mullu kaevatud haual. Mida nad tahavad, need surnud linna elanikud? Nende luud on katki murtud, nahk seljast kistud, näod nagu mädanenud õunad. Mida tahavad kooljad kooljalt? Veider tänav, seda on ta vist varem näinud. Ei keeraks sinna, kuid majad tulevad ise vastu, ehkki sa seisad paigal. Tuttav õu, kus sa kõndisid, kui olid elus ja pidasid end õnnelikuks. Tsementtrepp, uks. Kas sa tõesti loodad, et keegi avab selle? Mustade laipade linnas, surnud linnas? Ja milleks? Jah, sinus hõõgub veel lootus, tilluke säde veega ülevalatud koldes. Kuid vesi tungib sügavamale ja kustutab selle sädeme.

Migrata . . . Vehib kätega, imestab, tirib mööda tube. Veel üks koolnu. See on pärit maalt. Lauksodis . . Jah, kunagi oli niisugune küla . . .

«Me istusime kahekesi selle laua taga ja jõime veini. Laudlina alasti aamoritega, kurguhääl, pehmed käed ümber kaela. Elavad, soojad käed. Ei, see oli varem. Milda mängis klaverit, mina aga lugesin oma luuletust. Ta istus musta kirstu ees ja mängis . . . «Minu hall kõuts tuleb kohe koju . . .»»

«Kuhu ta maeti?»

Berženase perekonnahauda. Kitsas tänav tõuseb loogeldes Suurkünkale, kisub ülespoole. Hauasammaste rivid, ris-

tide kolonnid. Isegi surnutele sunnitakse peale sõjaväeline kord. Värske mullaküngas kõvera jalaka all. Küngast katab kohati sulanud lumest nelinurk — otsekui laudlina, millele on pidusöögi ajal veini loksunud. Seal, kus on raske lihvitud marmorist mälestusmärk kadunud Berženaste ja Berženienede nimedega, peaks olema t e m a pea. Ilus heledajuukseline peake. Suletud silmad, huuled, mida ta kunagi ammu oli suudelnud, rinnale asetatud väikesed kenad käed. Poolteist meetrit, mitte sügavamal. Neid lahutab ainult poolteist meetrit mulda... Inimesi lahutavad sajad kilomeetrid, mäed ja mered, ning ikkagi saavad nad kokku, kuid siin on vaid poolteist meetrit — naeruväärne vahemaa, mis jääb aga ületamatuks.

Tuleb kalmistuvalvur. Tema poeg oli klassi priimus. Vaikides vaatab ta mullaküngast, seejärel Gediminast, tema musta habet. Ütleb, et tundis õpetaja ära kõnnaku ja rõivaste järgi. Tõepoolest, saladuslikud asjad toimuvad meie patuse maa peal. Võtame kas või proua Vainoriene. Tundis teda, oli tore naisterahvas. Mis tal puudus? Ja äkki, asja ees, teist taga... Ei mahu pähe, härra õpetaja.

Gediminas ei vasta, eemaldub. «Oli tore naisterahvas...» Dangel ütles: «Kuidas keegi, aga teie ja mina teame seda hästi.» Kui palju tuttavaid lõustu on selles surnud linnas! Võltskaastunne, tagarääkimine, rinnast vargsi tunginud kergendusohe — ei tahaks olla tema nahas.

Hallid majad roomavad mööda nagu veeuputuseelsed elukad. Nad muutuvad üha madalamateks ja madalamateks, jäävad üksteisest üha kaugemale. Eeslinn. Maantee laiguline selg (ei sõida sa siin reega ega vankriga), valged väljad, siinseal raagus puud talude ümber. Kusagil kaugel, sulanud ühte halli silmapiiriga, on koduküla. Koer kõlistab kuudi juures ketiga, kanad kaagutavad, kõndides õues, aknad on higised. Isa... Võib-olla on sakslased ta juba kodust minema kihutanud ja ta hulgub mööda võõraid külasid, sööb lahjat leent võõra laua ääres? Õnnetus... Lausa naljakalt kõlab see sõna pärast seda, kui sa nägid, mismoodi saetakse jalaluud, nülitakse elavalt inimeselt nahka, kui sinu kõrvus kajavad surmale määratute karjed, ning sina ise, hing sandiks tehtud, tuled armastatud naise haualt. Kuhu nüüd? Seal on ju sinu minevik. Igas tuttavas näos, puus, teekäänakus. Külavaheteel, sillal, järve kaldal, meierei tsementtrepil — kõikjal, kuhu sa vaid jala tõstad, on sul vastas minevik. Meenutab, pärib, õpetab, rebib lahti haavu, mida ainult aeg võib parandada.

Ei, Lauksodist ei ole ega ole iialgi olnud. Pole talu ega koera, kes kõlistab ketiga. Pole varahommikul higistavaid tareaknaid. Midagi ei ole ega ole olnudki. On vaid see laiguline maantee (ei sõida sa siin reega ega vankriga), mis viib hoopis teises suunas. Looklev unustusetee, selle küljes külavaheteed, mille ääres on võõrad talud ja külad, võõrad inimesed, jalgrajad, mida sina pole tallanud, varesepesadega puud, mille otsa sina pole roninud. Seal kõlistavad koerad ketiga teistmoodi, tare aknad nutavad teisiti, jalgrajad väänlevad teisiti, teistmoodi on lookas remmelgad kraavipervedel. Seal on maailm, kus pole sinu minevikku.

II

Esimene ettesattunud põlluvahetee tõmbas ta endaga kaasa nagu veekeeris puulaastu. Ta nägi eespool tihedat kaasikut — sihvakaid valgeid kaski, mille longus oksad olid täis lükitud külmunud veepiisku. Nukra imestusega silmitses ta puude ripnevaid palmikuid, mida ehtisid need jääst vääriskivid, mis lõid heledalt sädelema, kui päike pilve tagant välja vaatas, ning süda kiskus valuliselt kokku: kõike seda oli ta kunagi juba näinud... Hilissügisel või varakevadel, kui põllud heidavad maha lagunenud lumekasuka, õlgkatuste räästais aga ripuvad veel teravad jääpurikad ning hallid puud näivad kõrge taeva taustal mustadena ja pehmetena, just nagu oleksid nad sinna söega joonistatud. Kujutluses viiksatasid sünnitalu kased, mis seisid ringis ümber kalmustesse kasvanud tiigi. Kurepesa tormist murtud papli ladvas, katusel kisklevad tuvid, särgiväel isa, kes vaatab, pea seljas, kuuma südasuvisesse taevasse. («Päikese ümber on rõngas, kisub vist vihmale, peetidele kuluks ära.»)

Jah, minevik oli siiski olemas. See lonkis tema kannul, nii nagu longib peremehe kannul peni, kes viiakse metsa, et ta seal surnuks lasta. Minevik oli temaga kaasas põlluvaheteedel ja külatanumatel, radadel, kus ta kunagi polnud kõndinud, möödus koos temaga taludest, kuhu ta sisse polnud astunud, tungis tema seltsis üle võõraste lävede võõrastesse taredesse, istus laua äärde, vaatas Gediminast tuttavliku pilguga. Teda võtsid vastu kahtlustavad, kohkunud näod (tema välimus — habemetüügastes lõug, porised, kortsunud rõivad — ei äratanud kelleski usaldust), millel peegeldus varjamatu soov kiiremini lahti saada kummalisest külalisest, mõnikord aga lõödi uks kinni otse tema nina ees. Kuid isegi see solvav

jõhkrus ei aidanud tal põgeneda iseenda eest: mingi pisiasi (kaevuvinna krigin, mesipuud aias, pühapilt talumehe tares) ajas teadvuse alatasa ärevile, meenutas minevikku. Hea oli ronida mõnda küüni, pugeda õlgedesse (või heintesse) ja lesida nõnda tundide kaupa. Tahtepingutusega peletas ta kõik mõtted eemale (kujutles, et jookseb mööda lõppematut ringi) ja uinus. Ärkas näljasena, ilma et oleks saanud välja puhata. Nahk kiheles vastikult, meenus saun, kuid kohe heitis ta sellise kiusava mõtte kõrvale — ta ei suutnud end kujutleda inimeste keskel. Taredesse läks ta vaid sööki ostma (raha ei tahtnud muide keegi), ning ainult seal, kus teda võeti vastu südamlikult, ehkki mitte ilma uudishimuta, istus ta pisut kauem. Mis, kuidas, kust? Ta kehitas õlgu, naeratas vaevatult ja tõusis pingilt. Neile inimestele, kes ei pidanud teda poolearuliseks ega end võimude eest varjavaks kurjategijaks, ei suutnud ta valetada. Ent kuidas rääkida tõtt ilma minevikuhaavu lahti rebimata? Ja üldse, kas inimkeeles on olemas niisuguseid sõnu, millega võiks kirjeldada kõiki neid hiljutisi õudusi, veriseid pilte, mis on mürgistanud hinge? Ei, kujutlusvõime oli liiga nõder ja hing liiga tõbine, et kõike seda taasluua. Seepärast vastas ta uudishimulikele («Kas tulete kaugelt?») lühidalt ja siiralt, moonutamata tõde: «Tulen põrgust, härra.»

«Kas tõesti? Siis te ehk ütlete, kus see on?» küsiti ühes talus.

Gediminas seisatas uksel ja pöördus ümber, naeratades vabandavalt. Ta ei tahtnud, et see tubakast kollaste hammastega kogukas vanamees võtaks tema sõnu solvamisena.

«Palun ärge pahandage. See on pikk lugu, ja pealegi ei oska ma seda jutustada nõnda, et te uskuma jääksite.»

Vanamees laiutas kohmetult käsi, kissis silmades oli varjamatu kaastunne — nii vaatab terve inimene haiget.

Gediminas võpatas: seda meest oli ta näinud, ja üsna hiljuti. Tal olid selgesti meeles mustendav soolatüügas paremal põsenukil, kõrva lähedal, lillakad vinnid piklikul lõual. Seinal rippus perekonnafotode vahel kärbsemustane kalender («Varsti on kuu, kui lahkusin Lauksodisest . . .»), nurgas oli ülestegemata voodi. Jah, ta on juba olnud selles tares, helpinud puulusikaga savikausist suppi, tundnud siin isamaja hõngu, näinud ka nelinurkseid puust kaevurakkeid, mille sammaldunud külg toetub vastu kirsipuud, lohkuvajunud katusega vana lauta, mustakirjut sõbralikku koera õues, kus praegu kõndis tütarlaps, kandes peedikorve. Tookord istus tütarlaps akna juures voki taga, ketras ja piidles teda

uudishimulikult. «Kas tulete kaugelt?» küsis vanamees. Ja Gediminas vastas talle samade sõnadega mis tänagi. Vokivurin katkes, ja kui Gediminas läks õue, tundis ta, et tütarlaps vaatab teda aknast ja koputab endale sõrmega otsaette («Vaeseke . . . Tal on siin midagi puudu . . .»). Küüni taga saagisid kaks poissi puid. «Jumal appi!» Nad ei kuulnud, sest lagistasid parajasti naerda. «Need inimesed ei tea veel, mis on hingevalu,» mõtles ta pahaselt. Ta talitses end vaevu, et mitte minna kahe noore mehe juurde, kellest õhkus jõudu ja lõbusust, ning küsida neilt, kas nad ei tea, et samal ajal kui nemad lõkerdavad naerda, vaevlevad ja surevad inimesed üsna nende lähedal.

Nüüd enam ei olnud noormehi küüni taga. Saarepuust saagimispukk oli vajunud jalgupidi saepurusse. Lõhnas äsja saetud halgude ja lumiste põldude järele. Lund oli vähe, kämbla paksuselt. Põllutee, mida reed olid vähe lihvinud, ei hellitanud jalakäijat: kord libisesid jalad koheva lumega kaetud auku, kord sopsatasid poole sääreni rattaroopasse. Ehkki Gediminas astus kiirustamata, võttis väsimus varsti põlved nõrgaks, laubale tekkisid higipiisad. Kuid ta oli sellise teekonnaga rahul — kogu aeg tuli kõndida, tähelepanu pingul, see aga viis eemale tegelikkusest, mis talle muidu ränkraskelt peale vajus. Vahetevahel vilksatas mõte astuda sisse mõnda tallu, kuid samas meenus vanamehe pilk poolsuletud laugude alt ja ta laatsis edasi. Ei, parem juba puhata lumisel mättal või kivil. Need pole mugavad, kuid hingele sisuki vastuvõetavamad kui suitsuses taresoojuses seisev pink, mille all roomavad paljaste pepudega lapsed (võib-olla on need tulevased metslased, sest oli aeg, mil ka Dangel roomas . . .). Siin, looduse valges riigis, ei puuri sind kahtlustavad pilgud, ning sa ise ei piinle, sest ei näe ümberringi võõraid nägusid, ei arutle, kelles neist headus on tugevam kurjusest ja kelles on mõlemaid võrdselt, see tähendab niipalju, et otsustaval hetkel maksab inimene oma olemasolu eest pigem ligimese eluga kui kuulab südamehäält ja lepib märtrisaatusega. Siin vaatab sind hall detsembritaevas, kraavipervedel kasvavad hallid põõsad ja eemal silmapiiril laiuv must metsaviir. Võib-olla jääb teda silmitsema jänes, istudes naljakalt tagajalgadel, võib-olla laseb kuuldavale reipa kukeleegu! läheduses lõsutava talu kikas. Ja kõik. Peale nende pole ümberringi kedagi. Sa oled ihuüksi, sa oled ainuke I n i m e n e väljade avali rüpes, mida seni pole veel rüvetanud mõttetud tapatalgud, alatu reetmine.

Teeserval vedeles palk. Gediminas lükkas selle käiseotsaga

lumest puhtaks ja istus. Esmakordselt kogu selle eksiränaku jooksul välgatas mõte, et ta käib iga päev vähemalt kümme kilomeetrit ja et Kraštupenai on ilmselt juba üsna kaugele selja taha jäänud. Kuid paistis, et siinsed paigad on tuttavad. Kusagil oli ta näinud ka voorjat kõrgendikku, millel kasvasid sihvakad männid, ja tuuleveskit, mis pisut paremal vehkis oma nelja tiivaga, ja mingit sissevajunud katusega üksildast majakest. Selle kõrval seisid kaks vana puud, mis embasid teineteist oma kõverate okstega. «Mulle ei meeldi saarepuud,» ütles Milda, kui nad olid jalgrattad rohule pannud ja end puude varjus välja sirutanud. «Need aga on otsekui meie jaoks istutatud.»

Gediminas sulges silmad. Jah, siin on ta juba käinud. («Ma tiirutan ümber Kraštupenai nagu ketikoer ümber kuudi.») See mahajäetud küün, kus nad Mildaga tihti kohtusid, oli tema esimene ulualune pärast gestaapost pääsemist. Terve öö ja päeva lesis ta hallitanud õlgedes, pärast aga istus kaua pehkinud laudadel, kuulates varblaste siutsumist. Ta ootas imet: Milda, heledad juuksed sassis, ronib lõbusalt välja nurgas asuvast õlehunnikust, hiilib selja tagant ligi ja katab pehmete lõhnavate pihkudega tema silmad. Kuid imet ei sündinud. Siis käis ta küünis ringi nagu pühamus, kus elab veel jumalaile ohverdatud armsa inimese vaim, ja astus uksest välja. Kuid ei, ta polnud veel väljas, kui selja tagant kostis sahin, köhatus, ning kohkunult ümber keeranud Gediminas nägi, kuidas õlgedelt ronis alla inimene. Tal olid pastlad jalas, lapitud pihtkasukas seljas, jänesenahkne müts peas. Punakatesse vuntsidesse olid kinni jäänud kõrrejupid.

«Kas teie olete selle lossi peremees?» küsis ta muhedalt naeratades. «Palun ärge pahandage, et murdsin siia sisse ilma loata. Kui inimene on hädas, siis juhtub kõike.»

«Mina olen niisamasugune öömajaline nagu teiegi,» vastas Gediminas kuivalt. Külmavärin jooksis üle selja mõttest, et sel ajal kui ta magas, seadis keegi tüüp end tema kõrvale.

«Võib-olla on teil suitsu?»

Gediminas raputas pead.

Siis tuli mees lähemale ja hakkas küsimata oma muresid kurtma. Oh, need sakslased on lausa issanda vits! Kevadel viidi tütar Pommerisse, nüüd aga tulnud kätte tema kord. Ta võetud mõne päeva eest vallakeskuses kinni (pärit on ta Aukštaitijast), topitud vagunisse. Lausa õnnistust toovad need vene lennukid — tulid öösel ja hakkasid raudteed pommitama. Valve jooksis laiali, tal läks korda vagunist jalga lasta. Aga kaugele sa, vaene mees, võõras paigas jooksed?

Satud mõne äraandja peale — säherdusel ajal aga on neid küll ja küll — ja ta saadab su sakslaste kätte. Ei, pole mingit lootust kunagi veel naisukest näha. Kui sakslased kinni ei nabi, siis kärvad nälga või teeb külm sulle otsa peale, sest küünides ületalve vastu ei pea, kui sul vaid leivakooruke toiduseks on. Ainuke pääsetee on partisanid. Aga kuidas neid leida? Ja kas nad võtavad vastu võõra inimese? Teine asi, kui oleks oma kihelkonnas, — koguni neli tuttavat tema külast on metsas. Mitu korda käidi öösel tema juures kodus. «Nuhkisid vist välja, olgu nad neetud. Seepärast viidi tütargi minema, nüüd taheti mind ennast. Kuidas siis, punane, Hitleri poliitika vastane . . .»

Mees rääkis peaaegu pisarsilmi, heites Gediminasele paluvaid pilke, just nagu oleks tema tuttav kõigi ümberkaudsete metsade partisanidega.

«Tean, lobisen liiga palju,» lausus mees järsku. «Esimesele vastutulijale . . . Kuid mul ükspuha. Olen ära vaevatud, ei suuda enam. Mingu nii, nagu jumal tahab — kas satun sakslaste küüsi või partisanide juurde. Sünniks see ainult kiiremini . . .»

«Teie mure pole veel kõige suurem,» vastas Gediminas jahedalt, keerates ringi, et ära minna. Oli veider, et ta ei tunne üldse kaasa inimesele, kes on hädas. Süüvinud enesesse, ei mõistnud ta tookord, et tema enda mure teeb ta kurdiks ja pimedaks võõra kannatuse vastu. Kuid päev-päevalt vabanes ta painajalikust unest, ajas end sirgu nagu mustaks trambitud orasepõld, kus pärast vihma tõusevad uued võrsed. Igasse talutarre, heinaküüni, kus ta ööd magas, igale läbikäidud teerajale jättis ta osakese rõhuvast koormast, millega oli tulnud gestaapost.

Ning praegu, silmitsedes eemal losutavat küüni, võis ta rahulikult mõelda Mildast kui millestki niisugusest, mis aeg on igaveseks ära viinud. See, mis oleks nagu pidanud tekitama kõige rohkem südamevalu, kõige raskemini kinnikasvavaid haavu, hakkas ootamatult kiiresti kahvatuma, teisele plaanile tõmbuma. See-eest seisid gestaapos nähtud piinamispildid, võllas linnaväljakul endise selgusega silme ees. Need ei kahvatunud, vastupidi, muutusid üha eredamaks, täienedes uute üksikasjadega. Need tõusid kujutlusse nagu väljapraagitud filmikaadrid, mis operaator oli küll filminud, kuid hiljem välja lõiganud kui tarbetud. Neid kaadreid oli palju, väga palju. Neid tuli aina juurde. Ta nägi võllast, kuid mitte enam üht — tuhanded võllad seisid tuhandetes linnades, mis ei kandnud Kraštupenai nime, kuid ka seal

elasid ja surid niisamasugused inimesed, ehkki nad rääkisid teist murret, teist keelt, täitsid teisi kombeid, lõid teisiti risti ette või ei löönud üldse. Tuhanded porirohekad uurijad kõndisid puurides edasi-tagasi, oodates, millal surmaloomaaia mustad teenrid heidavad sisse ohvri, et siis selle pikaldase piinamisega kustutada oma täitmatut nälga. On arusaamatu, kuidas temal, Gediminasel, õnnestus elusalt pääseda laialiaetud lõugade vahelt. Kihvade jäetud jäljed andsid end tunda, ja iga päevaga aina valusamini. Ka süütunne tugevnes. Just nagu oleks ta teinud midagi niisugust, mis pole inimväärilne, ja end sel moel põrgupiinadest lahti ostnud, muutudes tavaliseks pealtvaatajaks gladiaatorite verisel turniiril.

Rõhutuna sellest alandavast tundest, pistis ta taskusse pooliku leivakääru ning pekitüki ja läks aegamisi küünist mööda, külavaheteele. Hetkeks vilksatas Milda kuju (kollendavad kased metsaserval, kõrrepõld, millele oli tõmmatud härmalõngade sinkjat siidi. «Gedmis, loe veel kord oma luuletust!»), kuid kadus kohe. Gediminas ei teadnud, kummale poole pöörata. Ilmselt oleks ta läinud paremale — seal oli Lauksodis, isatalu. Valiku tegemisel sai otsustavaks regi haokoormaga. Sellel istus talupoeg, selg Gediminase poole, pea kasukakraesse peidetud. Tema kõrval oli väike kuusk. Ninna lõi äsjaraiutud sanglepa ja vaigu terav lõhn, millest äkitselt suu kuivaks tõmbus ja pea pööritama hakkas. Lisaks veel hobusehigi lehk, piibusuits, reejalaste rigin, kui jalased vahetevahel paljast maad puudutasid... Kõik see segunes ühte, kuid mingi kooskõla oli olemas, ja Gediminas nägi ootamatult õhtut oma lapsepõlvest. Niisuguseid õhtuid oli olnud palju, kuid ta nägi vaid ühte, mis oli sügavasti meelde sööbinud, ehkki tookord ei juhtunud midagi erilist. Olid jõulud. Keset puhaskambrit seisis ehitud kuusk. Ema, kes oli noor ja naeris, võttis tal kaenalde alt kinni, tõstis üles, ja ta süütas säraküünla. Sädemetevihm täitis toa. Oli palju lapsi ja täiskasvanuid, palju kära, naeru, kuid ta ei näinud ega kuulnud midagi, tema jaoks oli olemas ainult see imeline kuusk, mis pildus hõbedasi pritsmeid. Ja kuuseokaste magushapu lõhn, mis oli segunenud praelõhnade ja tubakasuitsuga — suits hõljus lae all nagu sinakas loor.

Ja otsekui võlutult keeras ta vasakule, käis oma lapsepõlveõhtu kannul. Kuusk vabises reel, liigutades kutsuvalt oksi, mis peagi ehitakse värviliste küünalde, kompvekkide ja hõbepaberiga. Pisarad silmis, vaatas ta kuuske ja nägi juba, kuidas see helkleb tuledes ja laulab rõõmuhümni jõulude

auks, kuulis laste lõbusaid kilkeid, täiskasvanute häälekõma, tundis kaenalde all ema sooje käsi, mis tõstsid ta üles, et laps saaks oma õrnade sõrmedega puudutada nõiduslikku muinasjutumaailma.

Ta kõndis, aina kõndis oma lapsepõlveõhtu kannul — — —

III

Kui talumees poleks ümber pööranud ja teda pikalt silmitsenud... Kui see kujutluspilt lapsepõlveõhtust oleks rutem tuhmunud... Võib-olla aga polnud sel mingit tähtsust — Gediminas hakkas lihtsalt üksindusest lämbuma, teda ängistas nägemuste lõppematu rodu, ning leidmata eraldatuses rahu, naasis ta tahtmatult sinna, kust oli põgenenud.

«Istu peale,» kutsus talupoeg, jätnud hobuse seisma.

Gediminas teadis, kelle tallu satub ja kes on see seljaga vastu kuuske toetuv mees. Ka külamees tundis ta ära. Ent nad istusid kõrvuti, just nagu näeksid teineteist esmakordselt, ja rääkisid seda, mida niisugusel puhul ikka räägitakse. («Kas mets on kaugel?» — «Kaunikesti.» — «Reetee pole suurem asi.» — «Nojah, ja seegi lumi läheb varsti — tuul puhub õhtust.» — «Eks esimene lumi sula ikka.» — «Peaks nagu olema talv, aga näe, jõulud on mustad.»)

Ah, kui ta oleks teadnud, millega võib lõppeda see teekond lapsepõlveõhtu jälgedes! Kui ta oleks varem, enne seda sündmust, näinud Gabriunase külalistest tulvil puhaskambrit, kuulnud hüüdeid, joobnute laule... Lühidalt, kogunud endasse selle purjus uima, mis haarab inimesi, kes elavad teadmatuses ja leiavad unustust vägijookidest. Talle öeldi: «Ülehomme on jõulud. Kutsutud on naabrid, tulevad ka mõned sugulased. Kui tore, et te meile sisse astusite, härra Džiugas. Pühitseme üheskoos Jeesuslapse sündi.» Kuid need sõnad läksid kõrvust mööda nagu tühja nõu kõlin. Ta elas ikka veel otsekui unes, kus kõik toimub iseenesest, inimese tahtest hoolimata. Õhtustas, siis sõi hommikueinet ja lõunatas Gabriunase lauas, käis saunas, enne seda aga ajas peremehe habemenoaga maha neljanädalase habeme. Veel varem magas, ise täisid täis, puhtas voodis, ja tal polnud piinlik. Või veel! Ta lausa kahjurõõmutses, just nagu oleks selles mustuses, mis ringirändamisega kogunes, olnud osalt süüdi ka Gabriunased. Hommikul ärgates leidis ta toolileenilt pressitud püksid, puhta pesu. Tänas, kuid lihtsalt harjumusest — südames polnud tänulikkuseraasugi. Ja ta ei imesta-

nud selle üle põrmugi. Tõsi, oli veider, kuidas ta saab istuda lauas, süüa, juua pühadeõlut, põlata neid täissöönud inimesi ja samal ajal noogutada, naeratada, lausuda tühje viisakussõnu («Tänan väga», «Kena, ma võtan veel», «Mis te nüüd! See on väga maitsev, proua Gabriuniene»). Teda ajas iiveldama tagakambri helisev puhtus, pühapildid ja perekonnafotod hoolikalt pühitud klaaside all riivasid silma, ning ta mõtles, surudes maha ärritust: «Peaks iga siinse saksa saatma korraks põrgukatlasse, kus mina olin. Siis ei lõhnaks siin pühadesaia järele.»

Jõululaupäeval pandi ta lauda aukohale — peremehe ja perenaise vahele. Tema vastas istusid Ruta, mõlemad nooremad vennad, kaheteistkümne-kolmeteistkümne aastased poisid. Õhus oli magunapiima, õliga ülekallatud heeringa, hapukapsa meeldiv lõhn. Jõululaupäeva pole ilma paljude roogadeta, ilma läbipaistvate nisujahust armulaualeivakesteta, «ristilapse saiadeta». Need olid asetatud heinapeotäie kõrvale, mis kujutas Jeesuse sõime. Mõneks hetkeks vajus silme ette otsekui udu. Kadusid tuba, laud, Gabriunased. Ta nägi teist tuba, teist lauda ja teisi nägusid. Oma isa ja ema. Vanaema. Õde Anelet ja vend Mykolast. Ning ennast — vanemat poega — isa ja ema vahel. Isa tõusis püsti, lõi risti ette, murdis armulaualeiva tükkideks ja jagas kõigile.

«Issand, õnnista meie maja. Et me ka järgmisel jõululaupäeval kõik selle laua taga istuksime. Võta kuulda meie palvet, jumal, ole oma lastele armuline. Aamen.»

«Sööge, härra Džiugas, palun. Laud on kehv, aga mis parata — jõululaupäev, paastuaeg. Homme sööme liha.»

«Sööme liha . . .» pomises ta, vaadates ähmasel pilgul lauda. «Sööme liha . . . Küll me sööme liha, proua Gabriuniene . . .»

Ruta naeratab lugupidavalt. Lahkelt muhelevad Gabriuniene paksud huuled. Pühalikult mõtlik on Gabriunase nägu. Rahu, vaikus, õnn. Muidugi, homne päev toob rõõmu kogu inimsoole — sünnib Jeesuslaps, maailma pattude lunastaja.

«Küll me sööme liha, proua . . . Sööme liha . . .» kordas ta, suutmata neist sõnadest vabaneda, ja tundis, et põrgusügavik, mida ta hiljuti nägi, kisub teda taas enesesse. Rohekashall uurija, mustad viirastused, käised üles kääritud, käed verepritsmeis. Piinatavate kannatustest moondunud näod, kõrbeva liha jälk hais. Kus on lunastaja, kus on lunastaja?!

Gediminas tõusis, lükkas taldriku eemale. Sõnad langesid suust, rasked nagu mõrvatute kehad, mida auku loobitakse. Veel mitte surnud, tõmblevad nad surmaeelsetes krampides. Murtud luudega, väljatorgatud silmadega — looduse kau-

neima loomingu teotatud ahervaremed. ——— Kas te olete kõike seda näinud, proua ja härra Gabriunas? Seda, kuidas nad võtavad elava inimese, kelle — nagu meidki — on sünnitanud ema, ja imevad temast aeglaselt, tilkhaaval, vere välja, kisuvad jupphaaval välja sooned, ning hiljem, kui järele on jäänud vaid luu- ja lihakott ——— Öelge, kas te olete kõike seda näinud?

Naeratus Ruta näol kustus, Gabriunase vahvalt keerdus vuntsid vajusid longu nagu rohulibled palavuse käes.

«Aitab, aitab . . .» sosistas Gabriuniene, kattes kohkunud näo kätega. «Aitab, härra Džiugas . . . Niisuguseid koledusi laste kuuldes . . .»

Kuid Gediminas ei suutnud end enam talitseda. Kaua pakitsenud paise oli lõhkenud, ning haaratuna rahustavast kergendustundest, jälgis ta kahjurõõmsa muigega, kuidas mäda välja voolab, levitades mürgist vina, millest näod muutusid halliks ja silmad läksid õuduses pärani. Nad said mürgistuse! Ongi hea! Kellelgi pole õigust hingata puhast õhku, kui maa on kaetud mürgipilvedega. Mitte kellelgi! Isegi mitte lastel.

«Teil vedas, härra Džiugas,» ütles Gabriunas, kui Gediminas viimaks vaikis. «Niisugusest põrgutulest elusalt ja tervena välja tulla . . . see pole nali.»

«Sealt ei tule keegi tervena välja, härra Gabriunas. Varem, kui tahate teada, ei saanud ma rahulikult mööduda inimesest, kes kannatas, aga pärast kõike seda, mis ma nägin . . . Mõnikord tundub, et ma võin tappa selle kannataja, kui olen kindel, et ta on lurjus. Ei, härra Gabriunas, tervelt ei tule sealt keegi tagasi. See on surmavabrik, kus ühtedele — nende endi õnneks — kohe ots peale tehakse, teised aga nakatatakse marutõvepisikutega ja lastakse välja, et nad pureksid terveid.»

«Ma mõistan teid, härra õpetaja,» ütles Ruta.

«Mõistate? Teie?!» Imestunult vaatas ta tütarlast ja langetas kohe pilgu — nii pimestavalt puhtad, sisemisest tulest säravad olid need silmad. (Klass. End väljakutsuvalt sirgu ajanud neiu plisseeritud gümnasistikleidis. «Ma uskusin teid siiralt, härra õpetaja, uskusin . . .») «Ma ei tea, mida te sellega mõtlete, Ruta, kuid ma ei tahaks, et te minus veel kord pettuksite. Ma ei ole kangelane, ehkki sattusin s i n n a. Ma ei tulnud tagasi vana altari manu, mille olin täis sülitanud, ja pole leidnud ka uut, kuhu võiksin tuua ohvriande. Ma naersin Tumenase seltskonna üle. Kuid nad vähemalt teadsid, mille nimel kannatavad. Ent mina? Lapsik teekäija, kes ei

võtnud kaasa keppi, ehkki nägi, et küla on täis marutõbiseid koeri.»

«Me pidasime sakslastega liiga kaua üksnes sõnasõda, härra õpetaja.»

Gediminas ei vastanud. Vististi hoidis teda tagasi Gabriuniene hapu ilme. (Gabriunas köhatas rahulolematult: «Võitleja seelikus. Kanäe, tema tahab maailma ümber pöörata.») Hiljem aga ei saanud ta kaua sõba silmale, ehkki oli roidunud palavast saunast ja jõululaupäeva rikkalikust õhtusöögist. «Liiga kaua pidasime üksnes sõnasõda . . .» Ei, see mõte polnud uus. Ta ei teadnud, millal see talle esimest korda pähe tuli, kuid juba Milda haual seistes võis ta öelda neid sõnu, mida nüüd kuulis Ruta suust. Tõsi, siis oleks ta neisse suhtunud kui hilinenud järeldusse (traagiline, parandamatu viga, ja kõik), nüüd aga tundis, et siia ei saa veel punkti panna, et kusagil on selle mõtte järg, mida ta juba oimab, kuid ei söanda veel omaks võtta. Sest omaksvõtmine tähendab ju otsusele jõudmist. Ta mõistis, et selleks on vaja vaid väikest tõuget, ja oli kindel, et varem või hiljem see juhtub.

Ja kui järgmisel õhtul oli Gabriunase puhaskamber tungil külalistest, sai talle selgeks: tema tund on löönud. Haaratud kummalisest tundest (niisugune meeleolu on inimesel, kes näeb, kuidas eemaldub kodukallas, ja teab, et ei naase sinna eales), silmitses ta sumisevaid laudu, mis olid lookas söökide ja jookide all, ning mõtles kibedusega, et need inimesed on siia kogunenud ainult selleks, et kõhud täis vohmida, end purju juua, siis ennast tühjendada ja uuesti otsast peale hakata. Just nagu oleks igaühe püha kohus võimalikult rohkem oma maost läbi ajada. Rasvased lõuad . . . Joobnud silmad . . . Suud . . . Neelavad, mäluvad, maitsvatest paladest punnis, mörisevad. Tõprad . . . Veel eile oleks ta neid hukka mõistnud, välja naernud, eraldamata ennastki sellest karjast, nüüd aga olid põlguse asemel haletsus ja omaenda vastutuse tajumine. Jah, vastutuse, «. . . kuna mina,» mõtles ta, «olen aru saanud sellest, mida nemad ei suuda veel mõista. Minu südamevalu, millest ma siin laua ääres võiksin ju rääkida, jääb ainult jutuks, ise nad ei ole seda läbi elanud. Jah, Kristuse sõnu kasutades võib öelda: nad ei ole süüdi, sest nad ei tea, mida teevad. Kuid mina?» ———

«Võtame, härra õpetaja. Nii või teisiti, lõpp on ikka üks ja seesama.»

«Jah, täna lauas, homme hauas.»

«Seda arvan minagi. Homne päev pole hobune, osta seda ei saa, suhu ka ei vaata. Nii et olge lahked, ärge pange

pahaks, härra õpetaja,» suruti Gediminasele peale igalt poolt.

Ta tõstis masinlikult klaasi, lõi lauanaabritega kokku, jõi niisama palju kui teised, kuid ei jäänud purju.

«Sa ütlesid hästi, Jokimas, homne päev pole hobune. Viska viina, kuni hing sees, ja torka, kuni oled mees . . . Ha-ha-haa! Kui bolševikud tagasi tulevad, topivad nad kõik augud kinni.»

«Pidutseme, kallid naabrid, kuni seda veel teha saab.»

Hei, õlut! Õlut! Peremees, õlut!
Too õlut, mis vahutab
ja kurku meil jahutab.
Too õlut, peremees, õlut!

«Härra õpetaja . . . Tasem, mis te röögite, laske haritud inimesega juttu ajada! Te olete ju tark mees, härra õpetaja. Öelge, kas bolševikud keeravad sakslastel tõesti kaela kahekorra?»

«Mis sa temast kiusad? Kas sul neist sakslastest siis kahju on? Nad ju areteerisid õpetaja, sulgesid gümnaasiumi. Viskasid meie lapsed tänavale ja panid nende asemele sõdurid . . . On alles sõbrad! Sihukestele tuleb vastu lõugu virutada ja põlvega tagumikku tonksata. Marss oma vaterlandi!»

«Viruta, viruta. Eks me näe, mis laulu sa siis laulad, kui punased komissarid siia jõuavad.»

«Ei jõua, ära karda, inglased ja ameeriklased võtavad neil natist kinni. Siis on Leedumaa jälle meie.»

«. . . Varss on selline, et lust vaadata. Tuleb hea hobune . . .»

«. . . Pulli eest terve puud! Oled hulluks läinud! Sulane ka ei teeni päevas ühte puuda. Tee tema sõnnile meelehead ja anna puud pealekauba. Mis sa veel ei taha!»

«See-eest saad head tõugu vasika.»

«. . . Võib elada, ära räägi, üleaedne. Võib elada!»

«Oli alles hobune . . . Sead! On teine vist juba kusagil Leningradi all, vaeseke . . . Oh sa mu suksu, suksukene . . . Isegi lihasest pojast ei oleks mul . . .»

«. . . Näed nüüd, kelle kaudu oleme sugulased. Pärineme ühest kännust, aga kui Gabriunas poleks meid selle laua taha istuma pannud, oleksime ka edaspidi teineteisest mööda kõndinud: tere, head aega, ja muud midagi. Anname suud, Telesporas . . .»

«. . . Ja mina arvasin kogu aeg . . .»

«. . . Mis asja sa vaidled, Tamošius. Milleks kaaluda? Sil-

maga on näha, et minu muti tagument on kolm vaksa laiem, tissid... he-hee... ühe võid pea alla panna, teise endale peale võtta. Sinu oma on aga otsekui vitsaraag. Taguots nagu jänesel, piht puha peenike. Kõvem tuul võib ta minema viia. Ei, vahetamisest ei tule midagi välja. Ainult siis, kui annad salvetäie nisu pealekauba.»

«... Antikristus... Tuleb hirmsa mürinaga... Ja sünnib nõnda, nagu Seeba kuninganna on ennustanud. Tormavad siia, pühivad kõik minema... Olid inimesed, rahvas, usk, aga siis tuleb Antikristuse riik, kus valitseb Lutsifer oma lastega.»

«Sakslased kiitlevad, et on leiutanud salarelva.»

«Relva! Ha-ha-haa! Sellest on meil niisama palju kasu kui seal sadulast. Kui kaks kulti kihvad kokku löövad ja sina oled ainult väike sipelgas nende sõrgade all, siis ei aita miski. Litsutakse laiaks, sõtkutakse nii sodiks, et vanajumal ise ka ei saa enam aru, kas see maailm oli tema loodud.»

«Ajalehed hirmutavad meelega. Tahavad, et meie inimesed aitaksid neil sõdida.»

«Annaks jumal, annaks jumal, et see nõnda läheks...»

Jutuajamine tõmbab rohkem, lauljaid jääb järjest vähemaks, kuni laul viimaks lakkab. Poliitikaküsimused suruvad argimured tagaplaanile. Tõsi, mõni püüab kaevata õnnetuste üle, mis tabavad vaest talupoega («Saatan, mitte minia...» — «Kui teil oleks sihuke hull ämm...» — «Kasvas väga hõre, võib-olla annab ainult kaheksa seemet...» — «Kui poleks norme, siis saaks veel... Nüüd aga topi kõik nendele kõrisse...»), kuid ka neid, oma muresid kurtvaid hädalisi, haarab varsti üldine vestlusring. M i s s a a b h o m m e? Mitte Jurgisest, Petrasest või Jonasest, vaid minust. Jah, just minust.

Muidugi, saatus on üks, seepärast ohimegi koos, aga kui juba uppuda, miks siis kõik korraga, ühe nööri külge seotult? Kui saaks selle läbi lõigata ja pinnale tõusta!... Ei maksa mõeldagi... Sa oled samasugune iva nagu teisedki, kes siin istuvad. Pudenete koos läbi sõela, ja siis — sigade ette, moldi. Viletsad vennad! Ei kõlba seemneks. Kuid pea, pea... Kui varanduse järgi mõõta, siis maa on tal parem kui minul, ja ka sugupuu on mul puhtam, keegi pole kätt püssi külge pannud ega valge sidemega ringi käinud. Nad ei võta ju kõiki ega hakka järjest nagu oinaid... E-ei, mingi valik peab olema. Sest ka esimesel aastal, kui nad tulid... Ehkki ka siis said minusugused vatti. Tõsi küll, maad ei puudutatud, seda oli mul täpselt parasjagu, kuid maksud, ja

üldse... Kulak! Ekspluateerid võõrast tööjõudu. Igaüks, kes tahtis, näitas näpuga, sõimas näkku ja tagaselja, just nagu oleksin inimese tapnud. Nüüd, kui nad tagasi tulevad, pigistavad veelgi kõvemini. Teevad seda, mida tookord teha ei jõudnud. Naerad, naabrimees? Passi peale, et sul nutta ei tuleks. Arvad, et kui sul on ainult tosin hektarit, siis võid end tunda nagu vanajumala selja taga? Küll võtavad ära. Tehakse kolhoosid. Kõik aetakse ühe paja juurde nagu neil seal Venemaal. Sulle jääb paar kana, kits, kõik muu aga kuulub nendele, kroonule. Ja sa ise kuulud ka kroonule. Saad söögi ja rõivad nagu sõjaväes, ning teenid elu lõpuni. Nekrut. Laiskvorstid logelevad, sina, aus inimene, pead ka nende eest rabama. Pärast hakkad sinagi loodrit lööma, sest kes tahab tööd teha, kui teine vedeleb nagu mauk? Muutume kõik sihukesteks, leib aga hakkab nutma ja eemale hoiduma. Siis lähed juba vargile. Kus aga on need kaksikvennad — vargus ja laiskus —, sealt pole enam kuigi kaugel kerjakott ja vangimaja. Räägitakse, et nad tulevad, tapavad maha. Keda nad tapavad, kui me ise kärvame? Mädaneme elusalt, ihu ja hing korraga. Niisugune on jumala tahtmine, niisugune on saatus. Hüppa ja karga, just nagu konn vikati ees, pääsu ei ole — niitjad on kahel pool, kaks vikatit, kahed ammuli lõuad.

Ja mis vahe sel ongi, kelle kätte satud, kas karu käppade või hundi kihvade vahele? Peaasi, et ta sind aeglaselt mäluma ei hakkaks. Kui surra, siis juba otsekohe. Mis selles hirmsat on, kui nad siia jõuavad ja kõik korraga maa pealt pühivad... Tuleb, mis tulema peab, praegu aga elame veel. Elame, vennased! See tund, see päev, need jõulud on meie omad. Võib-olla viimased (kaputt, konets!), kuid ikkagi meie. Peame pidu! Joome, oleme lõbusad! Laulame!

Jõed on meitel kivirikkad,
jõed on meitel kivirikkad, —

alustab Gediminase vastas istuv mees, kellel on suur kõrisõlm.

Kohe toetavad teiste hääled:

Hei!
Jõed on meitel kivirikkad,
pole kuskilt juua.

Koju tõin ma noore naise,
koju tõin ma noore naise, —

liigub kõrisõlm. Kaasa laulavad kõik, kes istuvad lähedal, ning kui jõuab kätte salmi teine pool, pole puhaskambris enam inimest, kes ei karjuks:

Hei!!
Koju tõin ma noore naise,
riidlen — hakkab nutma.
Ära nuta, kullakene,
ära nuta, kullakene.
Hei!!

Kõik põrutavad rusikaga ühes rütmis vastu lauda, löövad jalaga vastu põrandat. Hüplevate nõude kilin, kõrvulukustav tümin seguneb lauluga, mis tõuseb lakke, rebestab õhku:

Ära nuta, kullakene,
rohkem ma ei riidle.
Ise küpsetan ja keedan,
ise küpsetan ja keedan.
Hei!
Ise küpsetan ja keedan,
ise porknaid riivin.
Hei!!!
Ise küpsetan ja keedan,
ise porknaid riivin.

Punetavad, higised näod, meeletult vilavad silmad. Käed... Need kord tõusevad just nagu käsu peale, kord põrutavad täiest jõust vastu lauda («Hei!!!»), kus kilinal lendavad laiali noad ja kahvlid, kukuvad ümber klaasid, karglevad taldrikud, laudlinale pudenevad toidutükid. Need pole inimesed, vaid metsiku tormi käes murduma hakkavad puud. Naised samuti: rinnad lainetavad nagu õitsev rukkipõld tuules. Ainult jumal üksi teab, kas me veel elame lõikuseni. Sest juba tõusevad, tihenevad pilved. Ähvardavalt purpurpunased, tulvil äikest ja rahet, mis toovad kaasa hävingu. Keegi ei tea, kas see pilv tuleb siia või vajub kõrvale. Ei, pole olemas niisugust prohvetit, niisugust tarka, kes suudaks karistava käe eemale lükata. Nii et katsume ise targad olla, veljed! Meie isad ja vanaisad käisid lauluga oma kolgata teed, ja aidaku seesama laul ka meil lustilisemalt vastu minna hukatusele. Laulame! Laulame! Laulame!

Lehmad söödan, sead lüpsan,
lehmad söödan, sead lüpsan.
Hei!
Lehmad söödan, sead lüpsan,
kuke munad korjan.
Hei!!
Lehmad söödan, sead lüpsan,
kuke munad korjan.
Hei!!!
Hei!!!!
Hei!!!!!

Gediminas hoiab kramplikult pingist kinni. Tundub, et see mõirgav meeletuseraju, see saatanlik keeris haarab ta kohe endaga kaasa ja paiskab vastu lage. Nagu tuuleiil öölilika. Otse laes rippuva petrooleumilambi juurde, mille leek kord peaaegu kustub häälelaine surve all, kord elavneb taas, kuid ei loida ikkagi nii nagu vaja, sest õhk liigub ja voogab nagu järvepind sügistuules. Seal, selle tillukese päikese ümber, juba lendlebki liblikas. Tõsi jah, ongi liblikas. Tiirutab ringiratast ümber palava lambiklaasi. Ringid jäävad üha väiksemaks, liblikas on üha lähemal tulisele klaasile. Gediminas teab, et väljas on talv, jõulukuu (mis sellest, et pärast lõunat hakkas vihma tibutama), siin ei saa olla mingit liblikat, kuid ta näeb seda ikkagi. Näeb väikest, hukutavast leegist võlutud liblikat — oma rahvast. Talud, kus ta on käinud, asuvad ühte ritta, moodustades otsekui lõppematu matuserongi. Vahtrad ja kastanid väravate juures, vareslauad õlgkatustel, tiigid, kus sahisevad kalmused. Külad ja talud. Tared, tared, tared... Suured ja väikesed, maadligi vajunud ning kivi-, plekk- ja sindlikatuseid taeva poole tõstvad tared. Suitsunud aknasilmade ja laiade akendega, piksevarraste ja raadioantennidega või ilma. Elamud, heinaküünid, laudad, saunad... Kirstud, kirstud, kirstud... Igaühes on erinevad inimesed, erisugused saatused, kuid kõik läheb ühes suunas, ühe eesmärgi poole. Elavad laibad, kes arvavad, et on täitnud oma kohuse maa ja laste vastu, aga unustavad, et kunagi kohisesid siin läbipääsmatud laaned, isamaa rind kõmises rõõmukalt ratsude kapjade all, kutsuvalt hüüdis sõjasarv. Heitlusse! Heitlusse! Parem juba surm lahinguväljal kui elu võõra ikke all. Inimesed oskasid surra au ja vabaduse eest. Ent need pärisorjade järeltulijad... oma talude orjad, kellele lõssiliiter on kallim kui inimväärikus... Kas nad on suutelised tegema midagi niisugust, mis ei puu-

dutaks nende talutööd? Ei! Ümberringi vaevlevad ja surevad inimesed, nemad aga söödavad oma sigu ja lüpsavad lehmi, just nagu poleks midagi juhtunud, halisevad, istudes naabrimehe juures pidulauas. Metsaline sirutab, jah, sirutab ka nende poole oma verised küüned, see tund tuleb. Ta ei tapa neid kõiki korraga, vaid ükshaaval. Nad rüsivad ühte hunnikusse nagu loomakari, kes haistab hunti, ja kui ühel neist kõri läbi näritakse, tunnevad teised rõõmu: hea, et sealt äärest, mitte mind... Kuid tuleb tund, mil ka sina seisad äärel, jah, see tund tuleb... Sa tead seda, kuid ei taha endale tunnistada, pettes end valelike lootustega: see kaotab, too jõuab siia ja vabastab... Kuid kas sa suudad mõista, et juhtugu mis tahes (täitugu su lootused kas või sajakordselt), sa oled siiski kaotaja. Säilitasid oma vara ja elu, kuid kaotasid selle, mis on inimesele kõige kallim — au. Ajalugu küsib: mida sa tegid, kui lurjus kägistas sinu kõrval inimest? Kui rahvad seisid hukatuse lävel, märjad verest ja pisaraist? Kas sa kuulsid surija karjumist, kas nägid tema väljasirutatud käsi, mis anusid abi? Jah, vastad sina, ma nägin seda kõike, kuid... Ma kuulsin seda kõike, kuid... Aitab, aitab! Vaiki, me teame! Kui sinu lähedal uppus inimene, sumasid sa rahumeeli kaldale. Läksid söötma oma pudulojuseid, võid kirnuma, ruttasid naabri juurde õlut jooma — muidu saab see veel otsa. Kurjategija! Õnnetu ootaja! Ajalugu ei andesta sulle iial. Mitte kunagi!

«Hei, jääge vait, kurat võtaks!»

«Kas kuulete, härra õpetaja tahab rääkida.»

«Valgusta meid, tumedaid inimesi, härra õpetaja.»

«Laulu, laulu on vaja! Isamaalist laulu, härra õpetaja.»

«Valjemini, härra õpetaja.»

«Kuradile poliitika.»

Aeg mehele on minna, piiga!
Kas poisid teevad sulle liiga?

«Vait, kuradi päralt! Kas te ei näe? Härra õpetaja...»

IV

——— Ma ei tea isegi, kuidas see juhtus, et tõusin püsti, Tahtsin õue minna? Vist küll, sest kuni viimase hetkeni ei kavatsenud ma rääkida. Aga kui ma juba püsti seisin ja otsekui mingilt kõrgendikult nägin sumisevaid laudu, oma vas-

tas istuva mehe kõrisõlme, lõi rinnas järsku keema, pulbitsema, ning ma ei suutnud end enam tagasi hoida. Mõistsin, et mul pole õigust sellest kõnelda, olen ju üks neist, kes on siia jõulusõime juurde kokku tulnud, kuid mulle oli vaja vaid ühte terakest, mis vaekausile heidetuna oleks aidanud üles kaaluda endise «mina». Ja ma heitsin sinna selle terakese, rõhutuna häbist ja meeleheitest. Teadsin, et keegi ei tõuse lauas püsti ega ütle: «Jah, teil on õigus, härra õpetaja. Me hirmutame üksteist kolumatsiga, keda seni veel pole, ja teeskleme, et ei näe lohet, kellele me iga päev toome veriseid ohvreid.» Kõike seda tahtsin ma öelda endale, esmajoones endale. Taguda konks kaljusse, nagu teevad mägironijad, et siis veelgi kõrgemale tõusta.

Nad vaikisid, ninad taldrikutes; kehitasid õlgu, müksisid üksteist, mõni pobises midagi, pihud ümber klaasi; mõni lõi silmad maha, just nagu oleks tal haaratud käest, mis puges parajasti võõrasse taskusse; kuid ei olnud kedagi, kes oleks mind kas või pilguga toetanud. («Kas te ei karda jumalat, säärane jutt pühadelauas! Just nagu poleks millestki paremast kõnelda. Võttis ennast täis nagu sikk, võiks õige magama minna, milleks siin vett segada... On alles tegelane! Tahab metsa, punaste juurde.

Tantsib hunt ja reinuvader,
tantsivad kõik loomad,
ainult jänku jalg on nõder —
tongis peaga roomab...»)

Vaid üks inimene (nagu mulle siis tundus) mõistis mind. Keegi teeline, kes oli palunud öömaja ning kelle pererahvas oli kutsunud jõululauda. Ta näis kuidagi tuttavana, aga ma olin viimaste päevade sündmustest liiga väsinud ja pealegi veel vintis, erutatud, ega suutnud meenutada, kus olin teda kohanud. Mees naeratas mulle julgustavalt ukse juurest, kus istus, noogutas, ning hiljem, kui külalised käratsema hakkasid, olemata päri minu mõtetega, palus ta neil vaikida ja teda ära kuulata. Jah, see oli sama külamees, keda ma paari nädala eest kohtasin mahajäetud küünis, saarte all. Erutusest kogeldes rääkis ta sõna-sõnalt sedasama, mida olin juba kuulnud, ja palus mitte pahandada, kui ta oma muredega tumestab siinolijate pidumeeleolu. Ta pole kindel, kas ka selle laua taga ei istu inimene, kes võib põgeniku sakslastele kerge südamega välja anda. Hüva, olgu pealegi. Parem juba langeda kuulist (mis elu see nõnda on) kui luusida mööda põlde nagu metsloom.

«Kas sa ka tead, mida sa räägid, mees?» karjus keegi.

«Ta on purjus.»

«Sina, Gabriunas, lased ka igasuguseid kaltsakaid oma majja.»

Mees kargas püsti, oli sügavasti solvunud. Mulle näis, et ta on tõepoolest purjus, igal juhul aga oli ta jõudnud selle astmeni, mil me endale oma tegudest enam aru ei anna.

«Hästi,» kisendas ta, vaarudes ukse poole. «Mina võin ära minna. Teie aga jääge siia ja jooge jõulude auks, kuni sakslased teil laudu tühjaks pole teinud. Kuid pidage meeles, ükskord tuleb ka teil kätte päev, mil olete ilma kodust ja omastest ning hulgute mööda külasid. Jah, see päev tuleb, nii nagu härra õpetaja siin rääkis. Tuleb, küll näete!»

Ta oleks vist edasi kõnelnud, kuid üks külalistest — turske noormees — kargas ligi, kahmas tal kraest ja lükkas õue. Talle järele lendas pihtkasukas, mille mees oli riputanud eeskotta. Gabriunas tammus uksel, püüdes end näidata külalislahke peremehena: söö, joo, maga, kellel sest kahju on, aga milleks ajada sihukest loba . . .

Ma tõusin pingilt, kasutades tekkinud segadust, ja hiilisin tare teise otsa, kus rippus minu mantel.

Oli südaöö, pime nagu kotis, sadas uduvihma. Muidugi olnuks parem end välja magada ja koidu ajal alustada teekonda, mis nüüd näis olevat mu elu mõte. Kuid ma ei suutnud enam jääda Gabriunase katuse alla. Sinna lauta, nende kahejalgsete rohusööjate keskele, kelle hulka ma ka ise hiljaaegu kuulusin. Ei! Ei! Saagu mis saab, aga ma pean siit võimalikult kähku jalga laskma. Kuni ma veel leegitsen nagu äsja süüdatud tõrvik, mis seni ainult suitses, andmata valgust. Ma vististi ei usaldanud ennast, kartsin, et see on vaid ajutine mõistuse selginemine, mis võib mööduda nagu tuju ning siis ütlen ma oma otsusest veel lahti. Võib-olla aga hirmutas mind mõte: äkki juhtub midagi saatuslikku, kerkib mingi ootamatu takistus, ja ma kaotan võimaluse täita oma kohus, lunastada süü inimeste ja iseenda ees. Peamine — iseenda ees. Inimeste eest võib end varjata, põgeneda sinna, kus sind keegi ei tunne, inimesed ju unustavad, on heatahtlikud, aga iseenda eest ei põgene kuhugi. Niisiis ei tule ma teie juurde, et kätte tasuda, kuigi te nimetate end rahvatasujateks, Pranas, vaid selleks, et saada tagasi puhas südametunnistus, elada edasi inimesena. Täpselt samuti oleksin võinud minna Tumenase kaaslaste juurde, kui nad poleks arvanud, et julma hävitusjumalat saab troonilt tõugata üksnes needuste pomisemisega.

Ah, Pranas! Sul on raske kujutleda, mis ma läbi elasin, lahkudes Gabriunase talust. Pime öö, pealegi veel vihmane, lörtsine, on mind alati tusaseks, pahuraks teinud, praegu aga tundsin ma end mõnusasti nagu laps ema süles. Lumepuder, poriga segamini, lätsus jalgade all, kohati vajusin pahkluuni sisse; poole tunni pärast olin ligemärg, kõrvuni sopane, sest enne kui silmad pimedusega harjusid, kukkusin mitu korda pikali. Ent hetkekski ei tulnud mõtet kuhugi varju alla minna ja koitu oodata. Ei, siin polnud mul midagi teha. Mul polnud midagi teha talus, kus kaks noormeest muretult naeru lagistades saagisid puid; neis õuedes, kus kaevuvinnad alandlikult kriiksusid ja kus lüpsikud kuivasid aiateibas; kaetud akendega taredes, kus norskasid (või pühitsesid jõule) talumehed oma naiste-laste seltsis, kuna laudas röhkis rahulolevalt tõuemis, põrsakari ümber. Ei, see maailm polnud minu jaoks. Ma ei liigu siin mitte seepärast, et olla nagu orav rattas, vaid seepärast, et tahan välja jõuda sinna, kust näen tõusmas vabanemispäikest. Kiiremini, kiiremini! Ja kui ma peatungi, et hinge tõmmata (tundsin järsku väsimust), siis ainult mahajäetud küünis, saarepuude all. Sirutan end õlgedele selles nurgas, kus me kahekesi lamasime, silitan mõttes tema heledaid juukseid, suudlen huuli. Jätan hüvasti minevikuga, mis tõotas nii palju, kuid kiskus lõpuks käest needki viletsad raasukesed, mis oli mulle poetanud.

Aeg-ajalt tekkis tunne, et mind jälitatakse, kuid ma panin selle kartuse oma erutatud kujutlusvõime arvele. Alles teelahkme lähedal — selle üks haru viis Kraštupenaisse, teist mööda võis jõuda Lauksodisesse — nägin ma inimese siluetti. Kuid mees liikus mulle vastu, mitte minu järel. Mulle pole praegugi selge, millal ta minust mööda oli läinud. Võib-olla siis, kui ma eksikombel keerasin valele põlluteele, või siis, kui istusin mingi majakese seina ääres ja kohendasin jalavarje. Mulle ei tulnud pähegi, et keegi võib minu kannul käia, siis aga mööda minna, ja kõike ainult selleks, et ma omaenda kätega teeksin esmakordselt elus seda, mida ma alles hiljaaegu jälestasin, mille eest ma teisi taunisin ja põlgasin.

Oli hommik, kell võis olla kuus. Vihma ei tibutanud enam. Puhus kuiv külm tuul, ning selginenud taevas vilkusid tähed. Vihmast must maa, kus siin-seal vedeles veel sulamata lumelõdi, oli selgesti näha heledamaks tõmbunud silmapiiri taustal. Koiduni oli veel aega, kuid tähed ja hõrenevate pilvede vahel uitlev kuu andsid küllaldaselt valgust, nii et ma võisin jälgida teelahkmel tammuvat inimest. Astunud mõne

sammu Kraštupenai suunas, pöördus ta kõheldes tagasi ja pistis jooksma piki teist teed, siis aga naasis uuesti teelahkmele, uuris teeviitu, püüdes pimeduses asjatult lugeda, mis sinna on kirjutatud.

See oli sama talupoeg Aukštaitijast, vaene mehike, nagu ma mõned tunnid tagasi kaastundlikult mõtlesin, minu saatusekaaslane, kelle Gabriunase täissöönud kuldid ukse taha viskasid... Ah, te võite naerda minu naiivsuse, kergeusklikkuse, sõgeduse ja pagan teab veel mille üle, mind sõidelda, nii nagu ma ennast ise praegu sõitlen, ehkki käed veel värisevad — neis on veel võõra tarduva keha jahedust —, aga uskuge mind, ma rõõmustasin südamest, kui seda meest nägin. Tal poleks olnud vaja isegi teeselda, ma oleksin tal ise käest kinni võtnud ja öelnud: «Olen süüdi, mu sõber. Andesta. Mul on hea meel, et selle paari nädala jooksul pole sulle midagi halba juhtunud. Unustame tolle ebameeldiva kohtumise küünis ja saame sõpradeks. Siis ma ei teadnud, et meil on üks tee, nüüd aga läki. Võime minna turbatöölise majakesse, kuid kardan, et seal mind ei usuta, sest tookord, kui nad ulatasid mulle käe, näitasin neile träässa. Kuid ära muretse, Lauksodises on mul hea tuttav, võib-olla koguni sõber. Ta viib meid sinna, kuhu vaja, selles ei maksa kahelda. Siis ei pea sa enam ringi hulkuma, homse päeva ees värisema, end jälitajate eest varjama, taluma alandusi omadelt. Oo, Must Könt teeb meie heaks kõik.» Kuid seda ütlesin ma kümmekond minutit hiljem, veelgi ägedamalt ja veenvamalt — selle mehe meeleheide oli minusse sügavasti mõjunud.

«Härra!» hüüdis ta, kui pöörasin Lauksodise poole viivale teele. «Kuidas saaks siit Kraštupenaisse?»

«Mis te sealt otsite?» imestasin, tundnud ta ära. «Tahate otse sakslastele sülle joosta?»

«Aa, see olete teie, härra õpetaja!» Tabasin tema hääles rõõmu ja masendustunnet. «Kui ma poleks kuulnud, mida te rääkisite neile sigadele, oleksin arvanud, et nuusite mu jälgi, tahtes mind gestaapole välja anda. Aga võib-olla see ongi nõnda, inimesed on tänapäeval kavalad... Kuid ma sülitan nende kavalusele. Vaat kui lähen ise ja annan end võimude kätte.»

Ma astusin lähemale ja haarasin tal õlast.

«Te olete ikka veel purjus, sõbrake. Niisuguseid küsimusi otsustatakse ainult kaine peaga.»

«Teie arvate nii, aga mina arvan teisiti,» sähvas mees. «Isa lõi mind tihti — ta oli kõva käega vanamees —, kuid

ainult vastu tagumikku. Keegi pole mind tõuganud, kraedpidi tirinud, aga et veel visatakse ukse taha nagu peni... E-ei, niisugust häbi polnud mina veel tunda saanud, isast ja vanaisast rääkimata. Omad inimesed, leedulased... Ja veel niisugusel ajal, mil me peaksime olema vennad... Ei mingit kaastunnet hädalise vastu... Ei mingit üksmeelt, igaüks väriseb oma naha pärast... Nad solvasid mind rängalt...» Mees luksatas, ilmselt tikkusid talle pisarad silmi, ja lisas: «Ega ma sellepärast, ma ei solvu nii kergesti. Kuid mõtelge ise, kui kaua sa võid vastu pidada sihukese rahva hulgas? Varem või hiljem... Milleks sööta täisid, kui lõpp on ikka ühesugune? Lähen, annan end üles, las nad viivad mind oma Reichi.»

«Võta aru pähe!» Ma raputasin teda õlgadest. «Kuna me saame kokku juba kolmandat korda, siis tuleb meil järelikult olla koos kuni lõpuni. Lähme!»

Saarepuude all asuva mahajäetud küünini ei olnud rohkem kui neli kilomeetrit, kuid seda maad poleks me vist ka tunniga ära käinud — seisime väsimusest vaevu jalul. Ja kui me liikusime edasi, siis ainult tänu seletamatule hingejõule, mille allikaks oli ühine mõte: jõuda iga hinna eest eesmärgile.

Ühine mõte... Ah, Pranas, kui lapsik ma olin, arvates, et meil on üks ja seesama eesmärk! «Ma ei ole enam üksi, ma ei ole enam üksi!» hüppas süda rõõmust. «Ma võin saada tuge oma vennalt, kellele saatus on samuti liiga teinud. Elu on vahel siiski õiglane...» Minu hing avanes otsekui õuevärav kauaoodatud külalise ees. Ma kõndisin kord tema kõrval, kord läksin ette ja aina rääkisin, rääkisin... See mees peab kuulma, mõtlesin ma, missuguseid piinu sain tunda gestaapos. Las ta mõistab, et mitte üksnes tema pole ilma jäänud kodust, omastest, tema kõrval kõnnib veelgi õnnetum inimene, kes on igaveseks kaotanud armastatud naise, välja aetud kodukatuse alt, kus praegu vist peremehetsevad juba võõrad. Kuid pole viga, ära noruta, mu sõber, maa peal on veel inimesi, nad annavad meile peavarju.

Kust võisin ma teada, et oma südant puistates reedan gestaapo agendile sinu ja su kaaslased, Pranas! Kui ma poleks olnud nii usaldav, kui mind poleks kõik need õnnetused poolsegaseks teinud, ei oleks seda juhtunud. Ma oleksin järele mõelnud, miks avas Dangel minu ees ukse vabadusse, kui samal ajal tema timukad õiendasid arveid igaühega, kes nende juurde sattus, ja teinud loogilise järelduse. Kahjuks aga... Päästev mõte, nagu minuga tihti on olnud, tuli hili-

nemisega. Ma ei tea, mis äratas minus kahtluse — kas tema rutakas kaasanoogutamine, mõni kohatu küsimus või häälétoon, mis muutus pärast seda, kui olin lõpetanud loo kohtumisest Mariusega turbatöölise majakeses. Ükskõik kuidas see ka polnud, kuid ma tajusin järsku vaistlikult, et hoian käes valeraha, ehkki ei tahtnud seda kohe uskuda.

«Kuulge,» laususin, taibates, et selle küsimuse oleksin pidanud esitama vähemalt pool tundi tagasi või veelgi varem, Gabriunase juures lauas. «Te ütlesite, et teil on kodukandis tuttavaid partisane. Miks te siis ei läinud koju, vaid tiirutate ümber Kraštupenai, riskides sattuda sakslaste kätte?»

Ta ei oodanud seda küsimust. Kahtlemata oli tal selleks vastus valmis, kuid ta ei arvanud, et see küsimus kõlab nüüd, mil juudatöö on tehtud ja jääb vaid kamandada: «Käed üles!» Ta hakkas seletama, ja üsna ladusalt, miks käib ikka veel ringi Kraštupenai maakonnas, kuid ma ei uskunud tema sõnu. Väsimus (võid nimetada seda ka hirmuks, ärevuseks, ehmatuseks, nii kuidas soovid, Pranas) võttis põlved vabisema, samm muutus järjest aeglasemaks, lühemaks. Ka tema lühendas sammu, püüdes käia nii, et ma oleksin kõrval ja pisut eespool.

Jah, polnud enam kahtlust, et olin endale paraja sõbra soetanud! Päris kindel olin selles siis, kui kogemata libisesin, järsku tema poole vaatasin ja nägin, kuidas ta tagasi nõksatas ja parema käe taskusse pistis.

Christoph Dangel saab siiski oma tahtmise! Varsti koputab politsei sinu uksele, Pranas, võtab kinni turbatöölise, ja kui te piinamist välja ei kannata, jõuavad nad pikkamisi ka Mariuseni. Gediminas Džiugas, just Gediminas Džiugas andis neile kätte lõngaotsa, ainult tänu Gediminas Džiugasele kaotab mitu inimest jälle elu . . .

Ah, Parnas, ma ei uskunud iial, et võin tappa inimese! Vaatan altkulmu taevasse, näen pilvede vahel tähetolmu, hingan sügavasti sisse koidueelset õhku ja . . . Mustad väljad virvendavad silme ees. Puuladvad, taevas, mis lainetab nagu hiiglasuur, tuulest paisunud telk. Virildunud nägu. Pea. Tohutu tuhm mull, mis täidab kogu laotuse. Ent nõnda näis ainult esimesel hetkel, kui ma välkkiirelt ümber pöördusin ja talle vastu lõuga lõin, tundes kogu kehas niisugust metsikut jõudu, et ka ise kohkusin. Kahtlemata oli mees selliseks üllatuseks valmis, sest hoidis kätt kogu aeg taskus, kuid ilmselt ta ei oodanud, et ma nõnda äkitselt kallale tungin. Ta prantsatas selili, lüües pea vastu teeserval kasvavat puud. Käsi

koos püstoliga libises taskust välja, kuid sõrmed lõtvusid veel enne, kui jõudsid kaitsevinna alla lasta. Ma haarasin mahakukkunud relva ja hakkasin taguma vastu nägu, laupa, meelekohti. Lahmisin täiest jõust, raevukalt, just nagu poleks tegu inimesega, vaid rukkivihuga, millest on vaja võimalikult kiiresti terad välja peksta ning jalamaid järgmise kallale asuda. Nüüd näis tema pea ebaloomulikult väikesena — kummist nukupea, mille keegi naljahammas oli õmmelnud inimkeha külge. Seda muljet tugevdasid veel külgekleebitud vurrud ja parukas, mis püstolihoobist eemale lendas, paljastades kiila, otsekui läikimalöödud pea. Ma ei tagunud inimest, vaid elutut nukupead, Pranas. Nägin mingeid laialivalguvaid musti laike, sõrmede külge kleepus midagi sooja. See oli veri. Minu kujutluses aga oli tegemist lihtsalt pragudega, lõhedega, mis ilmuvad ikka siis, kui mingi ese katki läheb. Seejärel võtsin oma esimesel ohvril jalgadest kinni («Õnnitlege mind, inimesed, nüüd olen meeste kirjas . . .»), lohistasin üle kraavi ja toppisin mahajäetud linaleoauku. Sealsamas pesin ka käsi. Näed, puhtad. Käiseotstel on plekid? Mantlihõlmal ka? Pole viga, vesi on kõikvõimas, peseb puhtaks kõik, mis inimene ära määrib.

V

Must Könt vaikib kaua, silmitsedes oma käsi, mis lebavad jõuetult laual. Teiselt poolt seina kostab kära — väikesed lapsed on läinud kisklema. Köögis (selle aken on kaetud, ehkki väljas on veel valge) lehkab hapukapsa ja solgivee järele, kuivama pandud rõivad auravad, peedist tehtud rasvalamp ajab kõrbehaisu. Lamp vilgub siinsamas aknalaual, levitades ümberringi tuhmi, sünget valgust.

«Miks sa ei küsi, kuidas isal läheb?» lausub viimaks Könt. «Võimud saatsid sinna valitseja.»

Gediminas heidab talle imestunud pilgu. Kas tõesti on see praegu kõige tähtsam? Võib-olla Putrimas hoopis tukkus, kui tema pihtis? Ometigi oli see tema elu kõige piinarikkam pihtimus.

Könt köhatab, tuhnib taskutes, otsib tubakakotti. No on alles päevad, pärgli päralt, ei jõua veel valgekski minna, kui juba pimeneb, sihukese päevaga ei tee küll midagi ära.

«Kuule, Pranas, kas sa tõesti arvad, et tulin rääkima väljamõeldud lugusid, soovides sind igaval talvepäeval lõbustada?»

Könt teeb plotski süljega kokku, sülitab laua alla — keelele oli sattunud tubakapuru. Liiga kaua sülitab ja köhib Must Könt.

«Huvitav lugu, seda muidugi,» ütleb ta viimaks. «Ebatavaline lugu. Igaühega võib nõnda juhtuda, pärgli päralt.»

«Mitte igaühega,» raputab Gediminas pead. «Ma ei usu, et sina või Marius oleksite Dangeli küüsist eluga pääsenud.»

«Noh, see on teine asi . . .»

«Kuidas nii?» Gediminas tahab Köndile otsa vaadata, kuid see pöördub akna poole, kummardub lambi kohale, süütab plotski. Must vari täidab kogu köögi. Näha on vaid salkus juustega pea, mis otsekui lebab aknalaual, kuid vaheti kaob ka see, peitudes paksudesse suitsupilvedesse. Gediminas suleb silmad. Tsahh, tsahh, tsahh langeb ja tõuseb püstol. Läikiv kiilaspea, lahtine suu, tuline liim sõrmede küljes . . . «Mis on juhtunud, Putrimas?» sosistab ta, kartes avada silmi — muidu näeb ta jälle aknalaual lebavat pead. «Sa ei usu mind? Ma tapsin inimese, jah, tapsin inimese, aga sina ei usu mind . . .»

«Usun või ei, aga vaata, kui inimene tuleb s e a l t tagasi elusana ja tervena, siis võivad pähe tikkuda igasugused mõtted. Niisama sakslased armu ei jaga.»

«Niisama! Ma tulin sealt veriste kätega! Kas sellest on sulle veel vähe?» Gediminas kargab püsti, haarab Mustal Köndil rinnust, kuid kohanud tema pilku, vajub uuesti toolile. «Kuidas sa julged minust niiviisi mõelda, Pranas? Kui sinu pulmi peeti, käisin ma esimest talve koolis. Sa tunned mind maast-madalast. Paari kuu eest ei kartnud sa mind Mariusega kokku viia, nüüd aga, kui seda hädasti vaja on, ei tõrgu su keel ütlemast, et ma olen end gestaapole maha müünud. Kui see oleks nii, ripuksid sa linnaväljakul nende viie mehe kõrval.»

«Minust üksi on sakslastele vähe, nad tahavad arveid õiendada partisanidega,» ütleb Must Könt, tõmmates rahumeeli oma plotskit. «Mariuseni jõuda, vaat mida neile vaja on, pärgli päralt!»

Gediminas silmitseb suitsupilvesse mähkunud nägu. On see tõesti Must Könt, kelle laual lebab Džiugase jahust küpsetatud leivapäts? Rinda läbistab terav valu, käed värisevad, vabisevad nagu pinguletõmmatud keeled, pea huugab.

«Jah, ma lubasin Dangelile, et tungin partisanide juurde, annan nad välja, ning seepärast ei langenud mu peast juuksekarvagi,» kähistab ta, haaratud pöörasest soovist

virutada vastu Musta Köndi esiletungivat kõrisõlme («Ka tollel röökijal Gabriunase lauas oli suur kõrisõlm»). «Sihuke lontrus nagu Gediminas Džiugas võib silmagi pilgutamata rüvetada mälestust Mildast, sülitada näkku oma isale, reeta sõbrad. Ha-ha-haa! Ma näen vist und või olen hulluks läinud.»

«Tasem, Gediminas. Rahune, pärgli päralt. Kes ütles, et ma sind ei usu? Kuid püüa ka minust aru saada. Kord me juba kutsusime sind metsa, ja alles üsna hiljuti. Sa ütlesid ei. Nüüd aga trügid sinna ise. See võib mõnele pisut imelik paista . . . Gestaapos nähtud õudused, kõik see, mis sa läbi oled elanud, tapetud tõhk ja kõik muu, võib-olla . . . ei, ma tean, saan aru, sa pole seda laest võtnud. Aga kas teised jäävad uskuma? Nemad, meie sõbrad? Ja veel — üks asi on ise tulla, teadlikult, nagu öeldakse, teine aga hädaga joosta, kui maa jalgade all põleb. Vaenlane on salakaval, oskab võrku punuda. Sinna sattunud inimene, olgu ta nii tugev kui tahes, ei pea alati vastu, kiusatus ellu jääda on suur . . .»

«Jah, saan aru, mul pole tõendeid.» Gediminas naerab tasa. Tõstaks pea ja vaataks Köndile otsa, kuid kael on nagu puust. «Vereplekid käistel pole veel mingi tõend — ma võisin end ju ka seaverega määrida. Minu pikk lugu pole samuti krossigi väärt — selle võis Dangeli abiga luua poeedi kujutlusvõime. Kui ma poleks püstolit linalikku visanud . . . See oli verine, pidin veel teist korda käsi pesema. Ei, ka püstol pole mingi tõend, te oleksite öelnud, et see anti gestaapos. Tänan sind, Putrimas. Tuleb välja, et ma elasin inimesega ühes külas palju aastaid ega tunne teda üldse! Mitte karvavõrdki! Sa pole ju enam see, kes olid enne . . .»

«Ei, Gediminas, mina olen endine, ainult aeg on teine, pärgli päralt, eriline aeg. Niisugusel ajal pöörab inimene tahtmatult ka oma teise näopoole valguse kätte. Kes hea, kes halva. Hiljuti juhtus siin, et Marius jäi hätta. Arvasime — ja selleks oli põhjust —, et too mees annab ta sakslastele välja. Eksisime. Tõsi, ta söötis ja jootis Mariust, endal süda verd jooksmas, sõimas ja kirus, aga ei kihutanud oma katuse alt minema, ehkki fašistid oleksid võinud tal selle eest kõri pihku võtta. Oo, kui palju on inimesi, keda sa arvad tundvat nagu oma viit sõrme, aga tuleb tund, ja nad ajavad kõik su kaardid segi, pärgli päralt. Saa aru, süüdi pole inimesed, vaid aeg. Kuid see on tõsi, mis sa rääkisid. Tõde ei saa varjata, see tuleb alati päevavalgele. Sina ise aga pead end varjama, peida end, kuhu saad. Ainult mitte niisuguste juurde nagu mina või Vente turbatööline,

kui sa ei taha inimestele õnnetust kaela tõmmata. Arvad, et sinu jälgi ajas ainult see üks hagijas, kelle sa linalikku toppisid? E-ei, Dangel laskis lahti terve karja. Võib-olla hulgub mõni neist praegugi ümber meie küla.»

Gediminas surub peod meelekohtadele. (Tsahh, tsahh, tsahh — püstol tõuseb ja langeb.) Silmalaud kleepuvad kokku, nii nagu enne kleepusid kokku verised sõrmed. Puuriv valu peas. Praod, augud... Pea lõheneb nagu üleküpsenud kõrvits. «Köndil on ju õigus. Nad lasksid mu tulema, et käia minu jälgedes ja leida teised. Ma olen katkupisikute kandja. Pidalitõbine! Niisugused inimesed, kui neil on veel südametunnistust, lähevad kõrbesse surema.»

«Andesta, Putrimas, ma ei tahtnud sind sisse vedada.» Ta tõuseb, toetudes kätega krigisevale lauale. Peaks minema isa juurde, panema selga kuivad rõivad. Ei, ei saa — seal on sakslasest valitseja. Kodu ei ole enam... Keršise juurde? Ei, ka sinna mitte. Kõrbesse, ainult kõrbesse, surema. Asustamata saarele, nagu ütles kord Milda. Ent kus on see lapike maad, kuhu ei ulatuks tuli, millest on haaratud kogu maailm? «Hüvasti, Pranas...»

«Oota! Kuhu sa nõnda lähed? Otsin sulle midagi kuiva selga...» Must Könt seisab köögiuksel.

«Gestaapo nuhile?»

«Ole sa kes tahes, hagijas või jänes, mul üks kama kõik. Kui mind kinni võetakse, siis on lõpp samasugune nagu Matavušasel.»

Gediminas kahmab Mustal Köndil kuuekäänisest, tõmbab ta enda ligi ja vaatab otse silma. Rumal lootus... Silmad on tühjad ja külmad nagu põld sügistuules. Tummad silmad. Hall, ülepääsmatu müür, mille taga kössitab teadmatus. Kuid ei! Neis välgatavad mingid vaevumärgatavad valguskübemed, põgusad sädemed, millest hoovab hetkeks soojust ja hellust, kuid... kustuvad taas ———————— Kustub loojangukuma, mille verine tiib on eemalduva küla kohal. Pole enam kuulda koerte klähvimist, kaevuvinnade käginat, laste kilkeid. Pole enam tunda koduküla soojade tarede suitsulõhna. Tema ees on metsa lai rind. Sealt hoovab vaigu ja kõdunevate lehtede hõngu. Haljas vend, kelle helded käed on lahkelt välja sirutatud. Loomade ja lindude riigi valitseja, kelle valdustes jätkub ruumi ka inimesele.

AUTORIST

Leedu kirjanik Jonas Avyžius on sündinud 16. mail 1922 Šiauliai maakonnas Joniškise vallas Medginai külas talupoja perekonnas. Õppis Joniškise gümnaasiumis, aastail 1944—1945 oli Punaarmee sõdur. Pärast sõja lõppu töötas ajakirja «Jaunimo gretos» («Noorte Read») ja aastatel 1946—1948 ajalehe «Tiesa» («Tõde») toimetuses. Esimene raamat, olukirjelduste ja juttude kogu «Esimesed vaod», ilmus 1948. aastal, sellele järgnesid jutukogud «Au» (1949), «Vabastamine» (1951), jutustus «Pärandus» (1951), proosakogu «Inimene jääb inimeseks» (1960), mitmed lasteraamatud.

Esikromaanis «Klaasmäkke» (1961) kujutab autor maalt pärit noorukt Benius Žutautase eluteed, kodanliku moraali omaks võtnud inimese otsingute viljatust, kõlbeliste kompromisside illusoorsust. Karjäärihimuline Žutautas püüab asjatult ronida üles klaasmäest...

1950.—1960. aastate kolhoosiküla valusatest probleemidest kõneleb romaan «Küla teelahkmel» (1964, eesti keeles 1969), kus põrkavad kokku tugevad, tahtejõulised karakterid. 1965. aastal pälvis Jonas Avyžius selle teosega vabariikliku preemia.

Inimesed, kes on sattunud ajaloo teelahkmele, kelle ees seisab ideeline ja kõlbeline valik, kellel on raske oma isiklikke huvisid, arusaamist õnnest kokku sobitada ühiskonna huvidega, ajaloo loogikaga — niisugused kirjanduslikud kangelased kerkivad meie ette Jonas Avyžiuse romaanis «Talude tühjenemise aegu» (1970; venekeelses tõlkes on teos tuntud pealkirja all «Kaotatud kodukotus»). Tegevustik hargneb aastatel 1941—1944 hitlerlaste poolt okupeeritud Leedus. See oli keerukas aeg, mil tee valikust sõltus sageli elu või surm. Romaani keskne tegelane, ajalooõpetaja ning luuletaja Gediminas Džiugas püüab sündmuste keerises jääda pealtvaatajaks, kõrvalseisjaks. Loomuldasa mõtisklev, tihti iseendasse süüviv Gediminas elab raskelt läbi nii ühiskondlikud konfliktid kui ka armastuse oma koolikaaslase Adomas Vainorase naise Milda vastu. Sügavalt on autor avanud endise vallakirjutaja, seejärel politseijaoskonna ülema Adomase vaimse languse põhjused.

Romaanis «Talude tühjenemise aegu» (1971. aastal sai teos Leedu vabariikliku preemia) on palju niisugust, mis põhineb autori poolt isiklikult läbielatul. Võiks näiteks tõmmata mõningaid rööpjooni romaanis esineva Kraštupenai linna ja Joniškise vahele, kus autor gümnaasiumis käis, ning Lauksodise ja kirjaniku koduküla Medginai vahele. Ausameelses talumehes, maasse kiindunud Keršises on mitmeid jooni autori isast, ehkki viimane — erinevalt Keršisest — ei varjanud laudalakas partisani ega elanud läbi perekonnadraamat. Gediminasesse on Jonas Avyžius, nagu ta ise ühes intervjuus tunnistab, kätkenud omaenda maailmavaate esimestel okupatsiooniaastatel.

Jonas Avyžiuse kõik kolm romaani tunduvad olevat otsekui lõpetamata. Tõsi, romaanile «Talude tühjenemise aegu» püüdis autor kirjutada järge tegelaste saatusest pärast sõda (ajakirjanduses ilmus isegi katkendeid), kuid hiljem loobus sellest. «Eepiline romaan on ulatuslik lõik elust, kuid mitte kogu elu,» on ta öelnud. «Romaan lõpeb, kuid elu kestab edasi, ja las lugeja ise mõtleb teosele järje. Tihtilugu on romaani teise raamatu kangelased kahvatumad esimese omadest. Miks? Ilmselt seepärast, et kirjanik, jätkates teost, ei lähe sügavuti, vaid laiuti — selgitab seda, mis on niigi selge. Puudu on karakterite esialgsest sügavusest...»

Leedu nõukogude romaani arengus on «Talude tühjenemise aegu» omalaadsel kohal. Traditsioonilises eepilises laadis kirjutav Jonas Avyžius on siin kasutanud 1960-ndate aastate leedu proosas rohkesti viljeldud sisemonoloogi, psühholoogilise «pihtimusproosa» elemente, loonud veenva vormide sünteesi, mis võimaldab kunstiliselt analüüsitava indiviidi siseelult orgaaniliselt minna väliste asjaolude manu ulatuslikumalt vaadelda ühiskondlikke suhteid.

Leedu Filmistuudios lavastab romaani järgi laiekraanifilmi režissöör Algimantas Grikevičius. Teose tegelased on jõudnud ka teatrilavale. 1970. aastal esietendus Vilniuse Akadeemilises Draamateatris romaani dramatiseering pealkirjaga «Keerises», 1975. aastal sai uuendatud lavastus sama pealkirja, mis on romaanilgi.

Romaan «Talude tühjenemise aegu» pälvis 1976. aastal Lenini preemia.

1976. aasta algupoolel valmis Jonas Avyžiusel romaan «Kameeleoni värvid», mille tegelased, kes kuuluvad peamiselt loomingulise intelligentsi hulka, elavad tänapäeva Vilniuses.

Tõlkija